CONSTANTIN C. GIURESCU
DINU C. GIURESCU

ISTORIA ROMÂNILOR

1

DIN CELE MAI VECHI TIMPURI PÎNĂ LA ÎNTEMEIEREA STATELOR ROMÂNEŞTI

EDITURA ŞTIINŢIFICĂ ŞI ENCICLOPEDICĂ,
BUCUREŞTI, 1975
Redactor: GHEORGHE VASILE

SUPRACOPERTA ŞI COPERTA: VAL MUNTEANU
HĂRŢI EXECUTATE DE GH. GELEŢU

ÎNCHINĂM ACEASTĂ LUCRARE
FIILOR POPORULUI ROMÂN CARE
ŞI-AU DAT VIAŢA PENTRU
UNITATEA NAŢIONALĂ, LIBERT A
TE ŞI DREPTATE SOCIALĂ

PREFA ŢĂ

Volumul de faţă este primul dintr-o serie de opt care vor înfăţişa istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă în zilele de azi. Ultimele trei volume vor fi consacrate istoriei moderne şi contemporane, adică răstimpului dintre 1821 şi vremea noastră.

Această nouă sinteză va da atenţie, ca şi cea anterioară, ca şi sinteza rezumată, din 1971, atît istoriei politice, diplomatice şi militare, cît şi celei economico- sociale, instituţionale şi culturale. Vom încerca să restabilim, cît mai exact, faptele trecutului, *să înfăţişăm* personalităţile reprezentative *ale poporului nostru, în toate domeniile, şi să explicăm* dezvoltarea istorică, *plecînd de la un complex de factori avînd la bază* pe cel economic, *predominant.*

Credem şi astăzi, ca şi mai înainte, că între masa poporului şi personalităţile lui reprezentative există un raport necesar şi reciproc. Personalităţile sînt expresia masei, *a credinţelor, nevoilor şi idealurilor acesteia; la rîndul lor, prin puterea personalităţii lor, prin creaţiile lor, ele influenţează masele, le îndrumă, şi le deschid noi perspective.*

De-a lungul dezvoltării istoriei, se observă, ca un factor determinant, tendinţa maselor spre libertate, *spre un* trai mai bun, *spre* o ridicare a nivelului lor material şi spiritual. *Revoluţiile şi mişcările populare nu sînt decît etapele acestui proces istoric care ia forme diferite, după loc, timp şi conjunctură, proces care poate fi uneori împiedicat sau încetinit, dar niciodată nimicit. După cum tot un factor determinant rămîne, din antichitate pînă astăzi,* participarea poporului român şi a înaintaşilor săi la fazele semnificative ale istoriei şi civilizaţiei europene. *Participare integrată organic acestei civilizaţii, prin legături multiple cu celelalte popoare ale continentului nostru şi, fapt caracteristic,* fără tendinţe de cucerire, de expansiune militară, politică sau economică, în dauna altor neamuri.

în acest prim volum am insistat asupra etnogenezei sau formării poporului nostru, etnogeneză care nu constituie nici o „enigmă" şi nici un „miracol", cum s-a afirmat adesea, ci se integrează în mod natural în procesul normal al formării popoarelor romanice, al tuturor popoarelor romanice. Şi la români, ca şi la francezi, italieni, spanioli şi portughezi, avem de a face cu un substrat — *daco-*

geţii la noi, galii în Franţa, iberii în Spania şi Portugalia, neamurile italice, galii şi etruscii în Italia, cu un element colonizator — romanii — care au dat limba, şi cu un adaos, provenit de la popoarele migratoare *— germanice în apusul Europei, slavice la noi. Accentul cade, atît la români, cît şi la celelalte popoare romanice, pe primele două elemente: cel autohton şi cel colonizator, elementul al treilea avînd un caracter secundar, aşa cum au, într-o şi mai mică măsură, neamurile vechi turceşti la noi, arabii în Peninsula Iberică şi în sudul Italiei.*

Am adăugat un număr de ilustraţii, pe cît posibil reprezentative; exprimăm mulţumirile noastre tuturor instituţiilor şi persoanelor care ni le-au pus la dispoziţie. Ne referim anume la Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România, Muzeul de istorie a municipiului Bucureşti, Institutul de arheologie Bucureşti, Muzeul etnografic al Transilvaniei, Cluj secţia în aer liber, Muzeul tehnicii populare Sibiu, Muzeul etnografic Sighetul Marmaţiei, Cabinetul numismatic al Academiei Republicii Socialiste România, precum şi la D. Berciu, Bucur Mitrea, Paul Decei, Victor Hoştiuc, C. Săvulescu şi Octavian Luchian, toţi şase din Bucureşti, Adrian Rădulescu din Constanţa şi Ioniţă Andron din Negreşti-Oaş.

Am adăugat şi un număr de hărţi, absolut necesare pentru urmărirea evenimentelor.

Am conceput şi am scris această sinteză a istoriei noastre pentru toţi aceia — cărturari, muncitori, ostaşi, plugari — care vor să cunoască trecutul de muncă şi de luptă al poporului nostru, izbînzile şi înfrîngerile lui, realizările lui, aşadar contribuţia lui la ştiinţa, tehnica, literatura şi arta omenirii, contribuţie care este, în ultimă analiză, justificarea existenţei unui popor. A vem ce înfăţişa celorlalte popoare; ne putem mîndri cu aportul nostru.

Dorim cititorilor noştri sănătate *— că-i mai bună decît toate —* răgaz *să poată urmări această poveste a vieţii înaintaşilor, şi* putere de muncă *spre a contribui la înflorirea patriei lor, care este şi aceea a copiilor, nepoţilor şi strănepoţilor lor.*

PĂMÎNTUL ROMÂNESC

Pămîntul românesc este imul din cele mai armonioase, mai frumoase şi mai bogate nu numai din Europa, dar din întreaga lume

ÎNSEMNĂTATEA MEDIULUI FIZIC ÎN ISTORIE. Legătura între pămîntul unei ţări şi istoria poporului care-1 locuieşte a fost observată încă din Antichitate. Herodot sublinia, pe bună dreptate, influenţa Nilului asupra vieţii Egiptului. Istoria Greciei nu poate fi înţeleasă fără să cunoaştem mediul geografic în care ea s-a manifestat, fără cele două mări, Egeică şi Ionică, şi numeroasele lor insule, fără relieful muntos al Greciei continentale începînd cu munţii Pindului, Olimpul şi Parnasul şi isprăvind cu munţii Peloponesu- lui. Acelaşi lucru cu istoria Italiei, ţara străbătută longitudinal de Apenini şi avînd la miazănoapte mănoasa cîmpie a Padului, cu istoria Spaniei şi a Angliei şi chiar cu istoria marilor spaţii ale Chinei, ale Rusiei şi ale Statelor Unite ale Americii. Un pămînt mănos, cu şesuri întinse şi bogate, îndeamnă la agricultură şi creşterea vitelor, cursurile largi de apă şi ţărmurile de mare cu golfuri adînci fac din locuitorii aşezaţi în preajma lor pescari şi corăbieri destoinici, iar bogăţiile minerale, în special fierul şi cărbunele, îndreaptă spre viaţa industrială. Unii istorici, cum e de pildă englezul Buckle, dau chiar o importanţă hotărîtoare mediului fizic, în explicarea istoriei omenirii. Fără a împărtăşi această părere, deoarece noi credem ca firea poporului şi personalităţile lui reprezentative sînt tot aşa de însemnate pentru explicarea vieţii lui, nu putem să nu recunoaştem rolul pe care îl joacă pămîntul unei ţări în istoria poporului care-1 locuieşte. în preistorie, omul e aproape robul pă- mîntului. Pe măsură însă ce sporeşte civilizaţia, pe măsură ce se înmulţesc mijloacele tehnice, cu ajutorul cărora se poate supune sau modifica mediul fizic, însemnătatea acestuia scade. *Ea nu va dispărea însă niciodată.* De aceea este întotdeauna nevoie, înainte de a începe povestirea vieţii unui popor,, să cunoaştem locurile pe care a trăit şi trăieşte el.

PĂMÎNTUL ROMÂNESC. Istoria poporului nostru s-a desfăşurat pe o arie întinsă. Strămoşii daci sau geţi au ajuns, în vremea lor de răspîndire maximă, mult dincolo de Dunăre, de Tisa şi de Nistru. Mai tîrziu, în evul mediu timpuriu, populaţia romanică din răsăritul Europei, populaţie ai cărei

urmaşi sîntem noi românii, s-a întins de asemenea mult peste hotarele Daciei Traiane. în veacul al XIII-lea întîlneai plugari şi păstori români din Pind şi pînă în Moravia şi de pe ţărmurile Adriaticei pînă în Podolia. în sfîrşit, chiar astăzi poporul nostru trăieşte şi dincolo de hotarele statului, mai ales în partea de răsărit.

Miezul însă al acestui întins teritoriu, centrul din care a radiat poporul nostru în toate direcţiile a fost ţinutul din jurul cetăţii carpatice. Aci a stă- pînit Buerebista şi Decebal, aci a fost capitala Daciei Traiane, aci s-au închegat voievodatele şi cnezatele cele mai însemnate din care s-au format apoi ţările româneşti, aci au trăit şi au luptat Basarabii, Muşatinii şi Corvineştii, aci în sfîrşit, poporul nostru a izbutit să realizeze statul naţional unitar. Să căutăm a ne da seama, prin urmare, de *aşezarea* pămîntului românesc pe continentul european, de *înfăţişarea* şi *structura* lui precum şi de *bogăţiile* pe care le cuprinde.

AŞEZAREA pămîntului românesc, în sud-estul Europei şi în continuitate directă a Peninsulei Balcanice, a făcut pe o seamă de istorici, geografi şi oameni politici să înglobeze acest pămînt în aria balcanică. Socotim acest punct de vedere neîntemeiat, atît sub raportul geografic, cît şi cel istoric, într-adevăr, dacă peninsula de la sud de Dunăre şi Drava şi-a luat numele de la lanţul munţilor Balcani care o străbat, atunci tot atît de drept, de logic este ca teritoriul de la nord de fluviu, străbătut de lanţul Carpaţilor — lanţ mai lung decît acela al Balcanilor — să-şi ia numele de la munţii respectivi. Adăugăm că numele Carpaţilor — derivînd din acela al numerosului şi puternicului popor tracodacic, carpii — este de origine antică (KapTOc-roţ "Opoţ) în timp ce numele Balcan (Balkan) vine, după toate probabilităţile, de la turcii osmanlîi ai secolului al XIV-lea care au dat un nume nou, turcesc, vechiului Haemus. Aşadar, pămîntul românesc face parte, geografic, din aria carpatică sau carpato-danubiană, aidoma pămîntului ungar şi slovac. Şi sub raportul istoric, înglobarea în aria balcanică e nejustificată. în ce priveşte substratul etnic din epoca istorică — pentru preistorie sîntem reduşi la simple ipoteze — masa tracică, întinzîndu-se atît la nord, cît şi la sud de Dunăre, se împarte în două mari entităţi: *dacii* sau *geţii* locuind regiunea carpato-danubiană şi aceea cuprinsă între Dunăre şi Mare, Dobrogea de mai tîrziu — şi *tracii propriu-zişi,* la sud de Dunăre. Herodot, „părintele istoriei", trăitor în secolul al cincilea înaintea erei noastre, relevă deosebirea între daco-geţi şi restul masei tracice, sub raportul obiceiurilor; se poate adăuga şi o deosebire în ce priveşte limba: astfel, numele de localităţi daco- gete au, adesea, terminaţia caracteristică -

dava, în timp ce numele de localităţi trace, la sud de Dunăre, au terminaţia *-para.* în timpul evului mediu, dominaţia otomană se întinde pe ambele maluri ale Dunării, dar cu o deosebire fundamentală: în timp ce la sud de fluviu, statele sînt desfiinţate, fiind transformate în paşalîcuri, la nordul lui, cele trei state româneşti: Ţara Românească sau Muntenia, Moldova şi Transilvania îşi păstrează fiinţa, cu toate -atributele statului (cîrmuitor, pătură socială conducătoare, aparat administrativ, judecătoresc şi militar propriu etc.).Pămîntul românesc aparţine prin urmare ariei carpato-danubiene, iar nu celei balcanice, împreună cu aceasta din urmă el face parte însă din Sud-Estul european.

ÎNFĂŢIŞAREA pămîntului românesc este una din cele mai armonioase şi frumoase. în mijlocul lui se ridică podişul Transilvaniei, nu prea înalt (circa 500 de metri), înconjurat din toate părţile de munţi care-i alcătuiesc o uriaşă cunună (vezi fig. 1 şi 2). Imaginea („corona montium") aparţine unui scriitor antic tîrziu, Jordanes, care a fost impresionat de această fericită rînduială. Munţii, de o înălţime potrivită (Moldoveanul: 2 543 m şi Negoiul: 2 540 m în Carpaţii sudici; Pietrosul Rodnei: 2 305 m şi Ceahlăul: 1 904 m, în Carpaţii orientali; Curcubăta: 1 848 m şi Vlădeasa; 1847 m în ţara Moţilor), îngăduind aşadar traiul omenesc pînă sus, pe plaiurile netede, unde mergi ca pe şes, se continuă prin dealuri care formează, în unele locuri, o zonă mai largă, de pildă în Oltenia, în altele mai strimtă, ca în răsăritul Munteniei sau în ţara Crişurilor. Dealurile se termină, la rîndul lor, prin cîmpii întinse, cît vezi cu ochii. Bărăganul şi Burnazul par că nu se mai termină; la fel cîmpia Tisei. Rîuri numeroase izvorăsc din Transilvania care poate fi socotită drept „casa apelor" pămîntului românesc şi, străbătînd brîul de munţi, se îndreaptă spre Dunăre, fluviul venerat al strămoşilor noştri dacogeţii, „drumul fără pulbere" al urmaşilor acestora şi spre afluenţii ei cei mari (vezi fig. 3). Pămîntul nostru se poate asemăna cu o cetate medievală. Transilvania şi cununa ei de munţi închipuie fortăreaţa propriu-zisă; dealurile de primprejur, întăriturile înaintate, iar marile fluvii, şanţurile de apă care înconjură cetatea. Imaginea se impune de la sine. Nu-i de mirare aşadar, că învăţaţii germani şi francezi au şi întrebuinţat termenul de *citadelă* sau *bastion* pentru Transilvania („Bollwerk", „bastion").

BOGĂŢIA. Pe lîngă armonie şi frumuseţe, o altă caracteristică a pămîn- tului românesc este bogăţia. Rare sînt locurile, nu numai în Europa, dar pe întreg pămîntul, care să cuprindă atîtea bogăţii. Cea mai mare este, fără îndoială, *pămîntul negru,*

minunat pentru agricultură; muncit cu socoteală, el dă recolte îmbelşugate, care, cu ajutorul irigaţiei, pot deveni recolte record. *Păşunile* şi *fineţele* din luncile rîurilor, de pe dealuri şi de la munte nutresc turme de oi şi cirezi de vite mari. *Albinele* — o caracteristică a pămîntului carpato-dunărean — au provocat uimirea lui Herodot; abundenţa *peştelui* a fost relevată de mulţi călători în evul mediu. Pe dealuri, în ultimul secol şi la şes în unele locuri, *livezile de pomi* şi *viile* se ţin lanţ; *nucul* însoţeşte peste tot podgoria. *Pădurile* de brad, fag şi stejar acoperă încă o bună parte a ţării. Iar în adîncul pămîntului e tot aşa de multă bogăţie ca şi pe faţa lui. *Sarea* pardoseşte o mare parte din regiunea deluroasă şi, pe alocurea, formează masive întregi (vezi fig. 4). Cărbunele, de tot soiul, de la turbă pînă la antracit, se află şi el în mari cantităţi. *Aurul,* care sclipeşte sub formă de firişoare şi în nisipul unor rîuri, şi *argintul* se scot de mai bine de trei mii de ani din Munţii Apuseni; tot astfel *arama* din dealurile Olteniei şi ale Dobrogei. *Fierul* se găseşte şi el în unele locuri din Banat şi Transilvania şi, în cantităţi mai mici, în Oltenia, Muntenia şi Moldova. Să adăugăm apoi *păcura* sau *ţiţeiul* a cărui exploatare intensă datează din ultimul secol, dar care era extras la noi încă din vremea dacilor şi romanilor (păcură vine din latinescul *picula),* apoi gazul metan, minereul de uraniu, izvoarele minerale şi termale (vezi fig. 5), în sfîrşit materialele de construcţie — începînd cu calcarul şi granitul şi isprăvind cu marmura — şi ne vom da seama de nesfîrşita bogăţie a pămîntului românesc, care cuprinde tot ce e trebuincios vieţii oamenilor — de la hrană, îmbrăcăminte şi locuinţă pînă la îngrijirea sănătăţii şi la podoabe.

PĂMÎNTUL ROMÂNESC ÎN EPOCA ISTORICĂ. Mărturii scrise despre pămîntul pe care-1 locuim n-avem decît de vreo 2500 de ani. în acest răstimp, înfăţişarea lui nu s-a sciimbat în liniile sale generale. în ce priveşte munţii, Dunărea şi rîurile mari, ele au rămas tot aşa cum erau şi în vremea lui Herodot. Părerea exprimată î îtr-o operă de sinteză asupra istoriei românilor, că altădată Dunărea s-ar fi vărsat în mare prin valea Cara-su (Cernavodă — Medgidia — Constanţa), nu corespunde realităţii, după cum au dovedit cercetările ştiinţifice. Trebuie pomenită în schimb mărirea Deltei care creşte astăzi în dreptul vărsării braţului Chilia cu vreo 70 de metri pe an. Chilia veche era, pe vremea lui Ştefan cel Mare, aproape de mare; astăzi se află la o distanţă de zeci de kilometri. S-a schimbat de asemenea înfăţişarea coastei dobrogene în regiunea marilor limanuri de la miazăzi de Deltă. Unde sînt azi Razimul şi Sinoe, băteau altădată valurile Mării. Cetatea greacă, apoi greco-romană Histria era zidită pe o insulă aproape de ţărm. Aluviunile aduse de Dunăre s-au depus însă treptat dc-a lungul coastei şi, de la o vreme, au

închis o parte a mării care s-a transformat apoi în limanurile de azi. Sub ochii noştri se întîmplă acelaşi fenomen la sud de gura braţului Sf. Gheorghe, unde insula Sacalin, lungă azi de 13 kilometri, va transforma „meleaua" adică porţiunea din mare cuprinsă între ea şi ţărm, într-un nou liman.

S-a schimbat, de asemenea, cursul unor ape mai mici. Aşa, bunăoară, Bîrladul se vărsa, pe vremea lui Ştefan cel Mare şi chiar pînă la finele secolului al XVII-lea, *de-a dreptul în Dunăre* — se cunoaşte bine vechiul său curs şi avem şi documente istorice care atestă indubitabil acest fapt — pe cînd acum el se varsă în Şiret. însuşi cursul Şiretului a fost modificat în partea sa inferioară, în regiunea satelor Suraia — Vadul Roşea — Lungociul, prin fenomene naturale dar şj prin lucrările poruncite de Ştefan cel Mare. Dîmboviţa şi-a schimbat şi ea albia în mai multe locuri, unul din ele fiind chiar în cuprinsul Bucureştilor; la fel Argeşul. Schimbări de acestea de albii se petrec dealtfel şi sub ochii noştri. Jiul şi Oltul şi-au mutat gura în acelaşi sens, spre vest, cel dintîi cu 12 kilometri, cel de al doilea cu 3 kilometri; albia Jiului, în zona minei de cărbuni de la Rovinari în Gorj, a fost mutată, în 1967, pe o distanţă de şapte kilometri, iar în 1973 pe încă un kilometru. Nu va trece mult şi Putna, în loc să se verse în Şiret la miazăzi de satul Călieni, unde e azi confluenţa ei, se va vărsa la miazănoapte, cu vreo 5 kilometri mai sus. în acest din urmă punct, distanţa dintre cele două rîuri a ajuns numai de vreo 75 de metri şi e mereu micşorată, prin dărîmarea malurilor, cînd vin apele mari.

Unele schimbări s-au produs şi în ce priveşte *fauna* şi *flora.* Sub raportul vegetaţiei, înfăţişarea de azi a pămîntului se deosebeşte simţitor de cea existentă acum o mie de ani şi chiar de aceea din vremea^ fanarioţilor. Mai ales în ultimul secol şi jumătate prefacerile au fost mari. în primul rînd pădurile s-au tăiat pe capete. Acolo unde odinioară erau codrii vestiţi, azi e loc de arătură. Ştie toată lumea, dintr-o zicală de tristă amintire, de codrul Vlăsiei. El se întindea pe o suprafaţă considerabilă, între Ploieşti şi Bucureşti. Azi au mai rămas numai petice de pădure şi, ici şi colo, în mijlocul cîmpului, cîte un stejar singuratic, martor al vestitului codru de odinioară. Tot aşa s-au tăiat uriaşele păduri ale Teleormanului; însuşi numele, de origine turcă veche, pecenegă sau cumană, înseamnă „pădure nebună" sau mare (compară cu Deliornianul — forma numelui e turcească mai nouă; osmanlîe — de dincolo de hoţarul de miazăzi al Dobrogei). Şi tot aşa pretutindeni, pe tot întinsul pămîntului românesc, pădurile au fost lăzuite spre a se face locuri de arătură. Mai ales în partea cîmpului şi a podgoriei s-a petrecut această prefacere. Nici muntele însă nu a scăpat cu totul, fiind

dezbrăcat — şi în unele locuri, ca în Vrancea, fără milă — de minunata lui podoabă.

Fîneţele s-au împuţinat şi ele. Odinioară, suprafeţe întinse erau lăsate pentru păşunat şi fîneaţă, unele — braniştile domneşti şi mănăstireşti — păzite cu străşnicie chiar. Nenumărate turme de oi, cirezi de vite albe şi herghelii îşi găseau aci hrana. Odată cu întinderea locurilor de arătură, rezul- tînd şi dintr-un proces natural de înmulţire a populaţiei, dar şi din dorinţa de cîştig mai mare, fîneţele s-au împuţinat şi ele. în preajma celui de al doilea război mondial, erau multe sate care n-aveau un petic de izlaz măcar. S-a încercat să se remedieze, în unele locuri, această stare de lucruri prin cultivarea plantelor furajere, în special a *lucernei* şi a *ierbii de Sudan* care adaugă o notă nouă înfăţişării Bărăganului.

Dar dacă pădurile şi fîneţele s-au împuţinat, au crescut, în schimb, foarte mult, locurile de arătură. în afară de ce se cîştiga prin lăzuire şi prin spargerea fineţii, regiuni întregi de stepă, ca Bărăganul şi Burnazul, au fost prefăcute, în cursul secolului al XIX-lea şi la începutul celui de al XX-lea, în lanuri imense, cu recolte bogate< în anii cu ploaie suficientă.

Tot sub raportul vegetaţiei trebuie să însemnăm introducerea, mai întîi în Transilvania, la începutul secolului al XVII-lea, apoi în Muntenia şi în Moldova, a unei cereale de origine americană, care a prins grozav şi constituie azi o notă caracteristică a peisajului agricol românesc: e vorba de *porumb* sau *păpuşoi.* Din vremea dacilor şi a romanilor şi pînă în secolul al XVII-lea strămoşii noştri au cunoscut, pe lîngă pîine, şi mămăliga de *mei.* De atunci încolo, locul meiului l-a luat, treptat, porumbul care acum întrece, în ce priveşte suprafaţa cultivată, însuşi grîul. De origine americană sînt şi *tutunul', cartoful* şi *fasolea,* în locul căreia înaintaşii noştri cultivau o păs'tă- ioasă asemănătoare. Numele latin al acestei păstăioase, *faseolus,* a trecut apoi asupra noii plante aduse de peste ocean. Tot de acolo ne-a venit şi *sal- cîmul,* cu nume turcesc, şi *plopul canadian,* cu creştere rapidă, priindu-i mai ales în Lunca Dunării, în „balta" Borcii şi a Brăilei, de pildă, unde formează astăzi adevărate păduri; de asemenea, *stejarul roşu,* american. Dintre legume,- nou introduse, în secolele XVII-XIX, sînt pătlăgelele roşii şi vinete, anghi- narea, bârnele, sparanghelul, conopida, spanacul, varza de Bruxelles şi tar- honul.

Nu putem trece cu vederea *viţa de vie,* plantă caracteristică, întocmai ca şi nucul, pămîntului românesc. Preţuită după cuviinţă de către înaintaşi, ea ajunsese, în timpul celor peste două milenii de cînd ştim sigur că se cultivă pe dealurile noastre, la o selecţie naturală. Podgoriile vestite aveau fiecare soiul sau

soiurile lor de poamă, şi anume: Cotnarii aveau *grasa, fetească* şi *frîncuşa,* Nicoreştii *crăcana* sau *băbasca,* Odobeştii *galbena,* Panciul *plăvaia,* Dealul Mare *gordinul* şi Drăgăşanii *crimpoşia.* Ajunsesem la o specializare a vinurilor şi, drept consecinţă, la un export însemnat. După filoxeră, care a atacat şi distrus podgoria noastră spre finele secolului al XIX-lea, replantarea s-a făcut fără socoteală, aşa încît, în perioada dintre cele două războaie mondiale, deşi sporite cantitativ, vinurile româneşti nu mai aveau în genere, vechile caracteristici. împotriva acestei situaţii, s-a reacţionat în ultimile două decenii, urmărindu-se ca prin plantarea soiurilor specifice, fiecare podgorie de seamă să-şi recapete caracteristicile ce-i făcuseră faima. Notăm, de asemenea, introducerea unor varietăţi sau soiuri alese de pomi, în special meri, peri, pruni şi piersici.

În ce priveşte fauna, trebuie să însemnăm dispariţia *unor soiuri de animal e sălbatice* şi *introducerea unor soiuri noi, domestice.* Printre animalele dispărute pomenim în locul întîi *bourul* şi *zimbrul.* Aceste podoabe ale pădurilor noastre s-au stins: primul în secolul al XVI-lea, cel de al doilea mai tîrziu. Pe vremea lui Dimitrie Cantemir, zimbrul se mai întîlnea încă în fundul codrilor; în Transilvania, el a rezistat pînă în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Cît au preţuit strămoşii noştri acest vînat domnesc se vede şi din aceea că au pus drept stemă a Moldovei capul de bour, alcătuind şi o legendă în legătură cu descălecatul lui Dragoş. Adăugăm că în 1208 sînt amintiţi „vînătorii de bouri din satul Ip", pe atunci în comitatul Crasna, azi judeţul Sălaj. în ultimul timp, după 23 August 1944, am reintrodus zimbrul, adu- cînd cîteva exemplare din străinătate şi colonizîndu-le în rezervaţia naturală din Retezat, unde ele s-au adaptat, înmulţindu-se. Castorul sau *brebul* a dispărut şi el. I-a rămas însă numele legat de unele locuri şi aşezări, ca, de pildă, satele Brebu din judeţele Prahova, Dîmboviţa, Buzău, Caraş-Severin, Timiş, precum şi în Maramureş, acesta din urmă pe vremea lui Bogdan descălecătorul; apoi Valea Brebului, după aceea Brebii pomeniţi în Moldova: unul în ţinutul Vaslui, pe timpul lui Alexandru cel Bun, altul în Neamţ, pe timpul lui Ştefan cel Mare, satul Brebi, în judeţul Cluj etc. Nici măgarul sălbatic sau *colunul* nu mai există azi în pădurile noastre. Doar cîteva numiri topice precum Colunul, poiană din judeţul Doljului, Coluni, loc în judeţul Buzău, Colun, sat în judeţul Sibiu, Coloneaţa în judeţele Iaşi şi Vaslui şi Coluniţa în judeţul Buzău îi mai păstrează amintirea. Nu mai există nici *marmota alpină,* stinsă pe la finele secolului trecut; am reintrodus-o însă, în vara anului 1973, colonizînd exemplare aduse din Franţa şi anume douăzeci în munţii Făgăraşului şi treisprezece în Pietrosul Rodnci; două exemplare pot fi văzute la grădina zoologică din

Bucureşti. Alte soiuri sînt aproape de dispariţie: astfel *zăganul* — cel mai mare soi de vultur de la noi; numele îi este păstrat de muntele Zăganul, de lîngă Cheia, în judeţul Prahova, *Los- triţa,* cel mai mare salmonid al ţării noastre, exista, la începutul secolului al XIX-lea în toate apele mai mari de munte, din Muntenia, Moldova şi Transilvania; astăzi nu s-a mai păstrat decît în Bistriţa, frumosul rîu moldovean, şi în Vişeul maramureşean (vezi fig. 7).

Dacă o parte din vechea faună sălbatică a dispărut sau s-a împuţinat considerabil, în schimb au fost introduse specii noi sau soiuri diferite, superioare, ale speciilor cunoscute de mult. Din prima categorie face parte *curcanul,* de origine americană, ajuns la noi, se pare, prin Turcia, încă în secolul al XVII-lea. Din cea de a doua notăm *oile merinos,* cu lînă bogată şi fină, constatate documentar în Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea, *vacile elveţiene* sau „de Svitera" introduse în aceeaşi vreme—în Transilvania ele fuseseră aduse, ca şi oile merinos, mai înainte încă — apoi tot soiul de *găini, raţe* — leşeşti şi turceşti — *gîşte* de Toulouse etc. *Păstrăvul curcubeu* şi *păstrăvul fîntînel,* ambii de origine nord-americană, dublează pe cel indigen, după cum *crapul chinez* — erbivor — şi cel *galiţian* pe cel dunărean. *Clinele enot* e succedaneul contemporan — inferior însă — al brebului de odinioară. Menţionăm, în sfîrşit, tot soiul de *cîini,* de vînătoare, de apartament şi chiar de pază, de la uriaşii dogi danezi pînă la mărunţeii pechinezi.

Se poate afirma, în concluzie, că numărul plantelor de cultură, ca şi al animalelor domestice *a mers crescînd,* peisajul agricol şi şeptelul îmbogăţin- du-se treptat.

INFLUENŢA PĂMÎNTULUI ASUPRA ISTORIEI NOASTRE. Prin aşezarea, înfăţişarea şi bogăţia sa, pămîntul românesc a înrîurit considerabil istoria noastră. încercăm să arătăm atît urmările pozitive, cît şi pe cele negative.

Aşezarea la capătul de apus şi miazăzi al marei stepe euro-asiatice a fost un fapt de mare însemnătate. Mai bine de o mie de ani, pînă la întemeierea Principatelor, am stat „în calea răutăţilor", cum spune aşa de sugestiv cronicarul Grigore Ureche, adică în calea popoarelor migratoare, al căror drum spre sudul civilizat şi cald trecea pe la noi. Şi chiar după întemeierea Principatelor, tot în noi au izbit de atîtea ori turcii şi tătarii, înainte de a se duce mai departe.

Al doilea fapt însemnat este că pe la noi trece şi chiar se termină una din marile căi internaţionale: Dunărea. Pe această cale lesnicioasă au umblat din timpuri străvechi oamenii, fie coborînd din centrul Europei spre Mare, fie urcînd spre izvoare.

Cine stăpîneşte Dunărea în bazinul ei inferior şi mai ales gurile ei, acela joacă un rol şi are o răspundere nu numai în istoria locală, dar şi în cea continentală. Părţi întregi din istoria noastră, secolul al XV-lea şi al XIX-lea mai ales, capătă adevăratul lor înţeles numai privite în legătură cu problema Dunării.

înfăţişarea pămîntului românesc, atît de unitară, a avut o consecinţă naturală sub raportul etnic: poporul care a locuit acest pămînt a fost de asemenea şi este un popor *unitar.* Cine locuieşte centrul pămîntului românesc, podişul Transilvaniei, acela în chip firesc va locui şi ţinuturile mai joase dimprejurul podişului. Aşa a fost în vremea geţilor sau dacilor, aşa în epoca întemeierii Principatelor, aşa este şi azi. De aceea, la noi nu se constată deosebiri de dialect, cum se constată în Franţa, de pildă, sau în Germania. Un maramureşean, se înţelege numaidecît cu un dobrogean, un moldovean cu un bănăţean.

Carpaţii, în privinţa aceasta, n-au fost o piedică. Mai întîi nu sînt prea greu de trecut. în multe locuri se află păsuri, apoi căi prin care-şi fac loc apele de pe un versant pe celălalt. Astfel e valea Jiului, a Oltului, a Buzăului, a Oituzului, a Trotuşului, a Bicazului, a Bistriţei, iar în Munţii Apuseni, valea Mureşului, a Someşului. Apoi ei oferă, în cuprinsul lor, în multe locuri, aşazisclc depresiuni intra- şi subcarpatice, cum sînt, de pildă, Loviştea, Chioaj- dele, Vrancea, Cîmpulungul moldovenesc, adevărate centre de populaţie deasă care fac legătura între cele două versante ale muntelui. Sus pe plaiuri atît în Carpaţi, cît şi în Munţii Apuseni, aveau loc, la anumite sărbători, *tîrguri* sau *nedei,* prilej de a schimba produse, dar nu mai puţin de a face cunoştinţe noi şi de a petrece. Prima menţiune documentară a unei asemenea nedei, din 1373, în Munţii Maramureşului, traduce în ungureşte acest termen românesc de *nedeie* chiar prin „muntele petrecerii". în Carpaţii Meridionali şi Orientali li se spunea nedeilor şi „tîrguri de două ţări" fiindcă se adunau la ele locuitori de pe ambele versante, atît din Transilvania, cît şi din Ţara Românească sau din Moldova. Se poate spune, pe drept cuvînt, că istoria noastră e strîns legată de Carpaţi. Din antichitate şi pînă astăzi ei au format axa neamului. Scriitorul antic Florus spune despre daci că se ţin „lipiţi de munţi" *(„daci inhaerent montibus").* în cursul viforosului ev mediu, pădurile, x'ăile şi depresiunile Carpaţilor au oferit un minunat loc de adăpost. întemeierea statelor româneşti e în legătură cu muntele; numele chiar al uneia din ţări e *Muntenia,* iar acela al locuitorilor ei, *munteni.* Multe lupte însemnate, dintre care aceea, hotărîtoare, de la Posada (1330), între Basarab întemeietorul şi Carol Robert, precum şi luptele pentru întregirea statului

naţional s-au dat în munţi. *Carpaţii au fost elementul polarizator al românilor.*

Aşa cum sînt aşezaţi, cu *forma* şi *direcţia* pe care o au, Carpaţii au contribuit în schimb la separarea noastră politică. Un stat s-a format de-a lungul Carpaţilor meridionali: Ţara Românească sau Muntenia, un altul de-a lungul celor orientali: Moldova; în sfîrşit, un al treilea s-a închegat înlăuntrul arcului carpatic: Transilvania. Caracteristic este faptul că hotarul dintre Muntenia şi Moldova a fost statornicit, atunci cînd cele două state şi-au atins limitele naturale, tocmai la curbura Carpaţilor, adică în locul unde *direcţia* munţilor se modifică.

Tot la acest capitol al influenţelor înfăţişării pămîntului asupra istoriei noastre trebuie să pomenim rolu; important pe care l-a jucat *pădurea.* O mare parte din trecutul nostru, mai ales în epoca întunecată a năvălirilor, s-a desfăşurat la adăpostul pădurii. Vorba cunoscută „codru-i frate cu ro-

mânui" exprimă, din punct de vedere istoric, o puternică realitate. Muntele, ca loc de adăpost, a fost important mai ales prin pădurile sale. De altfel, aşa cum am arătat înainte, aceste păduri se întindeau pe suprafeţe enorme şi în regiunea dealurilor şi a cîmpiei. Vlaşca, al cărei nume, dat de slavi, înseamnă „ţara vlahilor" adică a românilor, era acoperită de codri uriaşi din care au rămas pînă astăzi unele petice în regiunea Călugăreni — Comana — Brăniştari — Dadilov. Merită să fie subliniat faptul că slavii au dat această denumire tocmai *unei regiuni de şes:* dovadă că aci era o populaţie românească deasă. Numele unor judeţe de cîmpie şi de deal arată clar prezenţa pădurilor întinse: Teleorman (pădure nebună). Ilfov (ariniş), Dîmboviţa (de laAJKhS = stejar). între judeţele Argeş şi Muscel a existat, în secolele XV şi XVI, un judeţ care se numea *Pădureţ.* Codrul era aşa de întins încît se putea coborî de la munte pînă la Dunăre şi chiar pînă la Marea Neagră mer- gînd numai prin păduri. E interesant de relevat un fapt petrecut în anul 75 înainte de era noastră. Generalul roman Caius Scribonius Curio bătuse pe dardani, un neam iliric din Peninsula Balcanică, şi voia să atace apoi pe daci. A venit prin urmare pînă la hotarele Daciei, dar odată ajuns aci, s-a înspăimîntat de întunecimea codrilor nepătrunşi şi s-a întors. Istoricul latin spune: „Dacia tenus venit, sed tenebras saltuum expavit". Ce impresionante trebuie să fi fost acele păduri ca să facă pe un general roman biruitor să dea îndărăt! Mai tîrziu, pentru maghiarii înaintînd dinspre Panonia, ţara din arcul carpatic a fost „terra ultrasylvana", de dincolo de pădure; iar în Moldova de Nord-Est şi de Est, codrii Orheiului şi aiTigheciului, dăinuie pînă în vremea noastră.

Preferinţa pe care au arătat-o strămoşii noştri pentru pădure e cît se poate de firească: pădurea oferea mai întîi *adăpost sigur,* şi era nevoie în vremurile acelea. într-un document moldovenesc din 1617, septembrie 26, de la voievodul Radu Mihnea, citim: „Cînd au fost leşii în ţara domniei mele, ţara toată fugise în codri". Apoi ea *hrăneşte* prin fructele şi seminţele, bureţii şi ciupercile sale, prin vînatul său şi prin agricultura, care se poate face în poieni sau în curături. Ea favorizează *lupta de apărare* şi permite *atacul* brusc, în 1422, Alexandru cel Bun trimisese în ajutorul lui Vladislav Jagello, regele Poloniei, împotriva Cavalerilor Teutoni, un detaşament de 400 de călăreţi. „Moldovenii — povesteşte marele cronicar polon Dlugosz — au coborît pînă aproape de Marienburg"; acolo ei s-au îndreptat spre o pădure, „ca mai uşor să lupte acoperiţi de frunziş şi copaci, după cum e obiceiul şi firea neamului lor" („facilius, ut est mos et natura gentis, tecti fronde et ligno, certaturi"). Atîtea din marile noastre bătălii s-au dat la adăpostul pădurii şi cu ajutorul ei. Nu-i de mirare deci că românul a îndrăgit pădurea, că multe din poeziile sale populare încep evocînd frunza codrului, că sîntem singurii dintre toate

neamurile Europei sud-estice care întrebuinţăm frunza (de fag sau de păr sălbatic) ca instrument muzical. Şi, însumînd un milenar dialog al omului cu pădurea, *bradul* s-a păstrat în limba română, moştenire din graiul geto-dacilor.

Al treilea element important în structura pămîntului românesc care a influenţat mult istoria noastră este *Dunărea.* Lunca Dunării, cum dealtfel

şi luncile celorlalte mari cursuri de apă — Şiretul, Prutul, Nistrul, Oltul, Tisa, Mureşul — oferă posibilităţi maxime pentru traiul omului. într-adevăr, ca unește avantajele arătate mai sus ale pădurii cu acelea ale apei adică: mijloc lesnicios de comunicaţie şi hrană abundentă şi variată. Nu e surprinzător deci dacă, în toate timpurile — aşa cum ne arată cercetările arheologice — lunca Dunării a fost locuită. Geţii se întindeau pe ambele maluri ale fluviului; noi, românii, la fel, de la formarea noastră ca popor şi pînă astăzi. *Se poate spune, pe drept cuvînt, că Dunărea e fluviul nostru naţional.*

Bogăţia pămîntului românesc, admirabila sa înzestrare cu tot ce este necesar vieţii omeneşti, a făcut ca el să fie necontenit locuit, din paleolitic şi pînă astăzi. Un asemenea pămînt care-ţi dă hrană îmbelşugată şi variată, care cuprinde în adîncurile lui *sare* şi *aur,* spre a nu mai aminti celelalte bogăţii, un asemenea pămînt, *nu se părăseşte.* De aceea sînt naivi sau de rea credinţă cei care-şi închipuie că la o poruncă a împăratului din Roma îndepărtată, ţăranii daco-romani şi-au părăsit ogoarele, casele şi tot rostul lor, ca să se ducă peste Dunăre, în ţinutul mai sărac al Moesiei, tot atît de ameninţat dealtfel. Aveau acasă tot ce le trebuia; au rămas deci pe loc şi au plătit birurile altui stăpîn; popoarelor migratoare care n-aveau interesul să-şi ucidă supuşii, fiindcă aceasta însemna să-şi ucidă izvorul de venit, să-şi distrugă singuri averea. *Bogăţia pămîntului românesc este o chezăşie a continuităţii strămoşilor noştri în Dacia Traiană.*

Varietatea acestei bogăţii a făcut, pe de altă parte, ca poporul nostru să aibă multe îndeletniciri. Foarte veche şi însemnată este *agricultura'.* am fost deci un popor de *plugari. Păstoria* a avut şi ea, cînd păşunile şi fîne- ţcle erau mult mai întinse, o deosebită însemnătate. în afară de aceste două îndeletniciri de căpetenie, am fost *podgoreni* la deal, *pescari* la Dunăre şi în bălţile ei, *mineri* în Munţii Apuseni şi în Carpaţi. Necontenit la Dunăre şi, cînd am stăpînit ţărmul mării, şi la mare, am fost şi *corăbieri.* Pe deasupra, am lucrat, din timpuri străvechi, *lutul, piatra, lemnul* şi *metalele, lîna* şi *plantele textile,* am fost deci *meseriaşi.* Cuvîntul *meserie,* ca şi toate cuvintele subliniate de mai sus în legătură cu materiile prime, aparţin fondului romanic; mai vechi sau mai nou, al limbii noastre.

BIBLIOGRAFIE

PENTRU PĂMÎNTUL ROMÂNESC: G.Vîlsan, *Mediul fizic extern şi capitalul biologic naţional.* Cluj, 1928, 26 p. in 8°; S. Mehedinţi, *Le pays et le peuple roumain. Considerations de geographie humaine,* ed. a doua, Bucureşti,

1930, 136p. in 8°; Em. deMartonne, *Europe centrale, Suisse, Autriche, Hongrie, Tcheco-Slovaquie, Pologne, Roumanie,* Paris, 1931, p. 699—810 în colecţia P. Vidal de la Blache et L. Gallois, *Geographie universelie,* t. IV; S. Mehedinţi, *România,* ed. a Xl-a, Bucureşti, 1936,279 p. in 8°; Vintilă Mihăilescu, *România. Geografie fizică,* Bucureşti, 1936, 279 p. in 8°; S. Mehedinţi, *Der Zusammenhang der rumânischen Landschaft mit dem rumănisclien Voke,* Jena şi Leipzig, 29 p. in 8°; *Monografia geografică a Republicii Populare Române, I, Geografia*

fizică, Bucureşti, 1960, 742 p. in 4°, cu ilustraţii şi hărţi; Tiberiu Moraru şi colectivul. *Republica Populară Română. Noua geografie a patriei.* Bucureşti, 1964, 354 p. in 8°.

PENTRU PĂRŢI ALE PĂMÎNTULUI ROMÂNESC: G. Vîlsan, *Cîmpia română. Contribuţiuni de geografie fizică,* Bucureşti, 1915, 260 p. in 8°; Dr. Gr. Antipa, *Dunărea ţi problemele ei ştiinţifice, economice şi politice.* Bucureşti, 1921, XVI + 191 p. in 8°; G. Vîlsan, *Carpaţii în România de azi,* în *Conv. lit.* LVI (1924), p. 449 — 520; G. Vîlsan, *Dunărea de Jos în viaţa poporului român,* Bucureşti, 1927, 19 p. in 4°; C. Brătescu, *Pămîntul Dobrogei, în 1878—1928. Dobrogea. Cincizeci de ani de viaţă românească,* Bucureşti, 1928, p. 3 — 65; S. Mehedinţi, *Ce este Transilvania,* în *Rev. 1st. Rom.,* X (1940), p.l—79; Tiberiu Moraru, *Transilvania în cadrul unitar al teritoriului Republicii Populare Române,* în *Din istoria Transilvaniei,* I, ed. a treia, Bucureşti, 1963, p. 1 —15; Const. C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român.* Bucureşti, 1967, 161 p. in 8°.

PENTRU GEOGRAFIA ISTORICĂ: Dr. Eugen Botezat, *Bourul şi zimbrul,* în *An. Acad. Rom. Mem . Secf. 1st.,* s. 2, t. XXXVI (1913—1914), p. 17—40; N. Antonovici, *Probleme hidrografice în bazinul inferior al Şiretului,* Bucureşti, 1929, 8 p. in 8°; Dr. Gh. I. Năstase, *Peuce. Contribuţii la cunoaşterea geografică-fizică şi omenească a deltei Dunării în antichitate,* în *Bul. Soc. Geogr.,* LI (1932), p. 8 — 47; Const. C. Giurescu, *în legătură cu „Istoria Românilor",* Bucureşti, 1936, 57 in p. 8°; Nic. I. Antonovici, *Codrii şi numele de Prut şi Argeş în continuitatea românilor din sud-estul Carpaţilor,* în *Bul. Soc. Geogr.,* LVI (1937), p. 272 — 288; P. Coteţ, *Mutarea gurii Oltului,* Bucureşti, 1939, 8 p. in 8°; Colonel C. Zagoritz, *I. Cîleva schimbăriîn cursul apelor* [II. Captări realizate, III. Captări în perspectivă], Ploieşti, 1939, 16 p. + 1 pl; Const. C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului al XIX-lea,* Bucureşti, 1957, 318 p. in 8°; *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848 şi 1864. Contribuţii,* Bucureşti, 1963, 506 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Istoria pescuitului şi a pisciculturii în România,* Bucureşti, 1964, 386, p. in 8°; Const. C. Giurescu, *înţelesul topicului Paring. Date despre agricultura românească din Carpaţi în evul mediu,* în *Omagiu lui Alexandru Ro setti la vîrsta de 70 de ani,* Bucureşti, 1965, p. 303 — 306; Const. C. Giurescu, *Vechimea „măestriilor"* în *Viaţa Economică,* 15 iulie 1966; P. Coteţ, *Ţărmul Mării Negre şi evoluţia lui în timpurile istorice (cu privire specială asupra regiunii Histria),* în *Histria II,* Bucureşti, 1966, p. 327 — 352; Victor Deleanu, *Jiul pe o nouă albie,* în *Scînteia* din 17 iulie 1967; Const. C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre,* Bucureşti, 1967, 466 p. in 4°; Nicolae Maghiar, Ştefan Olteanu, *Din istoria mineritului în România,* Bucureşti, 1970, 332 p. in 8°; *Oaspeţi noi în fauna noastră,* în *Vînătorul şi pescarul sportiv* din august 1973, p. 7.

STRĂVECHI AŞEZĂRI OMENEŞTI

Dacă nu la 3000,
in orice caz la 1800 înainte de era noastră, dacii sau geţii locuiau pămîntul carpato-danubian

Primele ştiri *scrise* despre pămîntul carpato-danubian şi oamenii care l-au locuit datează numai de vreo 2600 de ani. Ne referim anume la întemeierea cetăţii greceşti Histria pe ţărmul maritim dobrogean, la informaţia istoricului şi geografului grec Hecateu din secolul al şaselea înaintea erei noastre, despre două triburi getice, *crobyzii* şi *tirizii* (sau trizii), din sudul Dobrogei, dar mai ales la ştirea preţioasă pe care ne-o dă marele istoric Herodot cu privire la *geţii* care, tot în Dobrogea, au îndrăznit în anul 514 înaintea erei noastre, să se opună uriaşei armate a regelui persan Darius ce înainta împotriva sciţilor trăitori la nordul Mării Negre.

Toată perioada dinainte de primele ştiri scrise e cunoscută sub numele de perioada *comunei primitive* sau perioada *preistorică.* Pentru această foarte lungă perioadă sîntem informaţi numai graţie săpăturilor arheologice şi descoperirilor întîmplătoare. Pămîntul este o imensă arhivă; el păstrează urmele lungului şir de generaţii ce au trăit pe suprafaţa lui din timpuri imemoriale.

PALEOLITICUL ŞI MEZOLITICUL. Aşezări omeneşti au existat pe acest pămînt cu sute de mii de ani mai înainte, încă din *paleolitic,* adică din epoca primelor unelte şi arme de piatră cioplită. Urme ale omului paleolitic s-au găsit în multe locuri de pe întinsul patriei: şi în Moldova — pe valea Bistriţei, de pildă, în regiunea muntelui Ceahlău, pe valea Prutului şi a Jijiei — şi în Ţara Românească — pe valea Dîrjovului, din preajma Slatinei, şi chiar în cuprinsul Bucureştilor, la Mihai Vodă, unde a ieşit la iveală o lamă cioplită de cremene — şi în Oltenia şi în Dobrogea şi în Banat şi în Transilvania, de unde avem primul rest fosil uman, o cutie craniană, găsită în peştera Cioclovina (judeţul Hunedoara). Mulţimea aşezărilor paleolitice — şi ele vor spori cu siguranţă prin noile descoperiri — e normală, date fiind

condiţiile de trai favorabile — am zice chiar optime — pe care le-a oferit şi le oferă pămîntul nostru. în epoca paleolitică omul îşi făureşte primele *unelte* şi arme, din piatră cioplită şi din os. Tot acum el utilizează *focul,* atît spre a se încălzi cît şi pentru a-şi pregăti mîncarea. Obţinut la început, pe cale naturală, din crăcile aprinse de trăsnet, focul e produs apoi prin frecarea

îndelungată a două bucăţi de lemn uscat, de duritate diferită, procedeu care s-a perpetuat, în ţinutul carpato-danubian, pînă la începutul secolului XX, şi e cunoscut sub numele de „focul viu". în afară de ce culegea, — seminţe, ciuperci şi bureţi, frunze şi rădăcini comestibile — omul paleolitic s-a învăţat să pescuiască şi să vîneze. Prima formă a pescuitului a fost aceea a prinderii peştelui cu mîna în pîraie, rîuri şi la malul mării — prinsul în felul acesta al păstrăvului se practică şi azi de cei iniţiaţi în apele noastre de munte; s-a adăogat apoi răstocitul sau devierea cîte unui braţ de pîrîu, peştele rămas pe uscat fiind cules după aceea cu uşurinţă; în sfîrşit, spre finele paleoliticului, s-a întrebuinţat şi băţul *ascuţit* la vîrf — o suliţă sau lance rudimentară — cu care se străpungea sau ţintuia peştele în apă. în ce priveşte vînatul, dacă la început s-a utilizat ghioaga şi parul de lemn ascuţit precum şi piatra sau bolovanul zvîrlit de la distanţă, un mare progres s-a realizat, tot spre finele paleoliticului, prin inventarea *arcului,* armă cu ajutorul căreia vînatul era lovit cu mai mare uşurinţă şi la mai mare depărtare.

Partea finală a paleoliticului — vreo două mii cincisute de ani — făcînd trecerea spre epoca următoare, a neoliticului, poartă numele de *mezolitic* (înseamnă, „epoca de mijloc a pietrei"); ea ţine de pe la 8000 pînă pe la 5500 înainte de era noastră. în mezolitic, omul face progrese simţitoare: îşi lucrează primele plase de pescuit, construieşte primele luntre, din trunchiuri de lemn scobite (monoxile) şi domesticeşte primul animal: cîinele.

Aşezările omeneşti din ţara noastră se înmulţesc considerabil, iar urmele locuitorilor devin mai numeroase şi mai variate în *neolitic* adică în epoca pietrei şlefuite; ea durează de pe la 5500 pînă pe la 1800 înainte de era noastră[1], cînd începe epoca *bronzului* — noul metal obţinut prin amestecul aramei topite cu cositorul sau staniul topit, aliaj mai dur decît componentele lui. Epocii bronzului, care ţine pînă pe la 1000 înaintea erei noastre, deci opt secole, i-a urmat epoca *fierului,* noul metal, a cărui producere înseamnă, pentru omenirea de atunci, un vădit progres tehnic. Această ultimă epocă se împarte, la rîndu-i, în două perioade, *Hallstatt* şi *La Tene,* numite astfel după localităţile — prima în Austria, cea de a doua în Elveţia — unde s-au făcut descoperirile ce caracterizează perioadele respective. Epoca fierului ţine pînă pe la anul 50 al erei noastre, aşadar aproximativ ceva peste un mileniu, iar cele două perioade sînt aproximativ egale ca durată.

NEOLITICUL. Săpăturile arheologice — mult mai frecvente în ultimele două decenii şi jumătate decît înainte şi acoperind o arie mai întinsă — ca şi descoperirile întîmplătoare arată că în

epoca neolitică au înflorit *civilizaţii re- remarcabile* pe tot întinsul pămîntului românesc, întinzîndu-se şi dincolo de hotarele Iui. Aspectele sau tipurile diferite — destul de numeroase — ale acestei civilizaţii poartă numele regiunilor sau localităţilor unde s-au făcut, ca şi pentru epoca fierului, descoperirile caracteristice. Citǎm numai cîteva din ele, pe acelea pe care le socotim mai însemnate: 1. Tipul *Criş,* din r'egiu-

[1] Cifrele sînt aproximative; unii cercetători consideră că neoliticul cuprinde răstimpul 6000 — 2000 înainte de era noastră.

nea rîurilor cu acest nume, cel mai vechi tip neolitic de pe teritoriul ţării noastre. 2. Tipul *Turdaş* (lingă Orăştie), de asemenea vechi, zis şi al ceramicii liniare. într-o groapă dată la iveală, prin săpături arheologice, la Tărtăria (pe Mureş), în 1961, printre alte materiale aparţinînd tipului Turdaş, s-au găsit trei tăbliţe de lut acoperite cu semne care s-au dovedit a fi o scriere arhaică asemănătoare aceleia folosite în sudul Mesopotamiei pe la 3000 înaintea erei noastre. Este această scriere de la Tărtăria un produs autohton sau a fost adusă ea de vreun trib asiatic? Răspunsul e greu de dat deocamdată. 3. Tipul *Cucuteni* (la nord-vest de Iaşi) caracterizat printr-o admirabilă ceramică pictată, în trei culori. O asemenea ceramică s-a găsit nu numai în diverse centre din Moldova — citǎm descoperirile de la Ruginoasa şi Fede- leşeni (jud. Iaşi), Frumuşica şi Izvoare (jud. Neamţ) şi Petreni —, dar şi în Transilvania, la Ariuşd (jud. Covasna), în Muntenia, la Monteoru (jud. Buzău) (vezi fig. 8 şi 9). 4. Un alt tip al civilizaţiei neolitice e tipul *Boian A,* determinat prin descoperirile făcute în cel mai vechi strat de civilizaţie din acest loc, situat lîngă Dunăre, în judeţul Ialomiţa. Ceramica acestui tip, caracterizată prin ornamente excizate în formă de cîrlige meandrice şi incrustate cu alb, se întîlneşte şi la Vidra, la sud de Bucureşti, la Cernica, la est de capitală — necropola neolitică de la Cernica este a doua ca mărime din ţară, (după Cernavoda) şi una din cele mai mari din Europa — şi, în genere, în cîmpia munteană. 5. Tipul *Vădastra,* luîndu-şi numele de la satul din judeţul Olt, are şi el o ceramică specifică, caracterizată prin desene excizate şi vopsite în alb şi roşu. 6. Tipul *Gumelniţa,* unul din cele mai bine cunoscute şi studiate, numit astfel după satul dunărean din judeţul Ilfov; o caracteristică a acestui tip este plastica antropomorfă, adică statuetele sau figurinele — cele mai multe de lut, uneori şi de os, — reprezentînd o fiinţă umană; cîteodată sînt înfăţişate, la scară redusă, şi obiecte casnice şi însăşi casa sau locuinţa (vezi fig. 10, 11, 12). 7. Tipul *Hamangia,* numit astfel după localitatea din jumătatea de miazănoapte a

Dobrogei, tip în care plastica antropomorfă produce două capodopere ale neoliticului, „perechea de la Hamangia'' : un bărbat şi o femeie şezînd, cel dintîi cu capul sprijinit pe mîini, cea de a doua cu un genunchi întins şi celălalt îndoit, cuprins de mîini. Aceste figuri, de o rară expresivitate, nu-şi au pereche în toată arta neoliticului şi au ajuns astăzi cunoscute pe tot globul (vezi fig. 13). 8. Tipul *Glina III,* determinat prin urmare de descoperirile făcute în cel de al treilea strat de civilizaţie din această localitate de lîngă Bucureşti. 9. Tipul *Decia Mureşului,* numit astfel după descoperirile din cimitirul preistoric al acestui sat transilvănean.

Sînt încă şi alte tipuri şi aspecte ale civilizaţiei neolitice de pe cuprinsul patriei noastre, — ca, de exemplu, tipul Dudeşti sau cel de la Petreşti — dar nu e cazul a le enumera aci pe toate. Ceea ce trebuie subliniat este creşterea nivelului de trai prin locuinţe construite la suprafaţa solului, prin confecţionarea de vase de pămînt arse şi de ţesături precum şi de unelte şi arme mai bune, din piatră şlefuită şi din aramă, prin practicarea păstoritului şi a creşterii vitelor (oi, capre, boi, rîmători, spre finele neoliticului şi cai) şi a agriculturii incipiente, prin intensificarea pescuitului, graţie plaselor, harpoa- nelor şi undiţelor cu „limbă", undiţe care sînt la început de os şi de aramă, prin intensificarea vînătorii care încă la finele paleoliticului se practică de grupuri mai mari, prin sporirea posibilităţilor de deplasare graţie bărcilor, săniilor şi tălpicilor (schiurile de attmci!),în sfîrşit prin obţinerea de metale: aramă şi aur. Apare, graţie pescuitului şi vînătorii colective, *munca organizată.* Sub raportul social, ia naştere organizarea *tribală* care face să se destrame organizarea anterioară, de caracter matriarhal, în care înrudirea se stabilea după mamă, nu după tată. Problema care se pune pentru istoric, îndată după ce a luat cunoştinţă de diferitele aspecte ale acestei civilizaţii neolitice, este: cine sînt creatorii ei? Avem oare de a face cu diferite triburi ale unei singure unităţi lingvistice sau sînt mai multe asemenea unităţi? Răspunsurile diferă; c şi greu de dat, în stadiul actual al cercetărilor, un răspuns sigur. învăţatul german Cari Schuchhardt caracterizează civilizaţia ceramicii pictate drept „superioară" („hochstehend") şi o atribuie hotărît *tracilor,* considerînd-o ca o epocă strălucită a lor, epocă de care grecii homerici îşi mai aduceau aminte numai din legendă şi cu mirare. Pe de altă parte, învăţatul antropolog francez Eugene Pittard afirmă că „nimic nu ne mai împiedică să presupunem că locuitorii care au înălţat colibele funerare ale Moldovei în epoca pietrei lustruite sînt aceia care mai tîrziu au primit de la istoricii antici numele de daci sau gcţi". în sfîrşit, dintre învăţaţii români,

loan Andrieşcscu împărtăşeşte aceeaşi părere. Prin urmare, potrivit acestor trei învăţaţi, creatorii remarcabilei civilizaţii care s-a manifestat pe teritoriul carpato-danubian în perioada ultimă a neoliticului, între anii circa 2500—circa 1800 înaintea erei noastre, ar fi chiar strămoşii noştri dacii sau geţii care formau ramura nordică şi cea mai importantă a marelui complex tracic. Faţă de această opinie există însă o alta, susţinută şi ea de învăţaţi de seamă, care cred, dimpotrivă, că locuitorii care au dat naştere remarcabilei civilizaţii a ceramicii pictate sînt alţii decît creatorii civilizaţiei bronzului. Potrivit acestei ultime opinii, împărtăşite la noi de Vasile Pârvan, ar fi avut loc în regiunile noastre suprapuneri de popoare, noii veniţi distrugînd, în urma unor lupte catastrofale, civilizaţia predecesorilor. Aşa s-ar fi întîmplat cu oamenii bronzului care au distrus civilizaţia anterioară, neolitică; aşa au păţit apoi aceştia, la rîndul lor, din partea oamenilor epocii de fier care au venit, unii din regiunea Alpi- lor, coborînd spre sud-est, alţii din estul asiatic spre ţărmul de nord al Mării Negre. Dacii ar fi, în concepţia acestor învăţaţi, tocmai populaţia peste care au năvălit oamenii epocii de fier. în orice caz, chiar şi în această ultimă ipoteză, tot se admite că dacii sau geţii au locuit în ţinuturile noastre de pe la anul 1800 înainte de era noastră. Pentru împrejurările de mai tîrziu, din epoca istorică, epocă ce începe, aşa cum am arătat, în anul 514 înainte de era noastră, *aceasta înseamnă ca şi cum ar fi fost autohtoni.* Lor li se datoreşte, în orice caz, remarcabila civilizaţie a bronzului din regiunea carpato-danu- biană. Lucrarea acestui metal ajunge la forme de o deosebită fineţe. S-au descoperit săbii, securi şi podoabe, foarte bine păstrate, care impresionează prin eleganţa şi desăvîrşirea execuţiei. în ce priveşte ceramica epocii de bronz, relevăm pe aceea de tipul *Bucureşti,* găsită mai ales la lacul Tei şi la Bucureştii Noi, la Fundeni şi la Căţelul Nou.

DACIA PREISTORICĂ

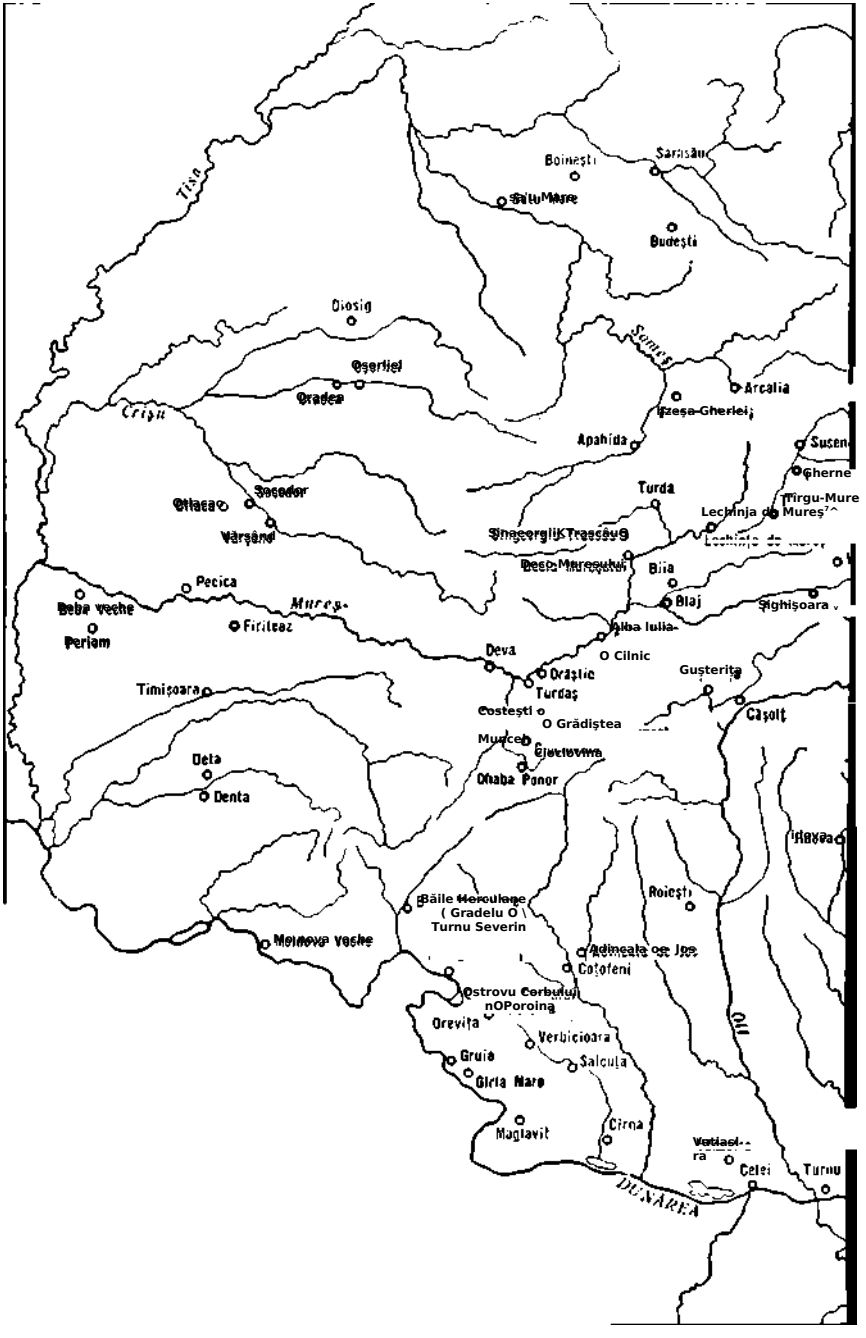

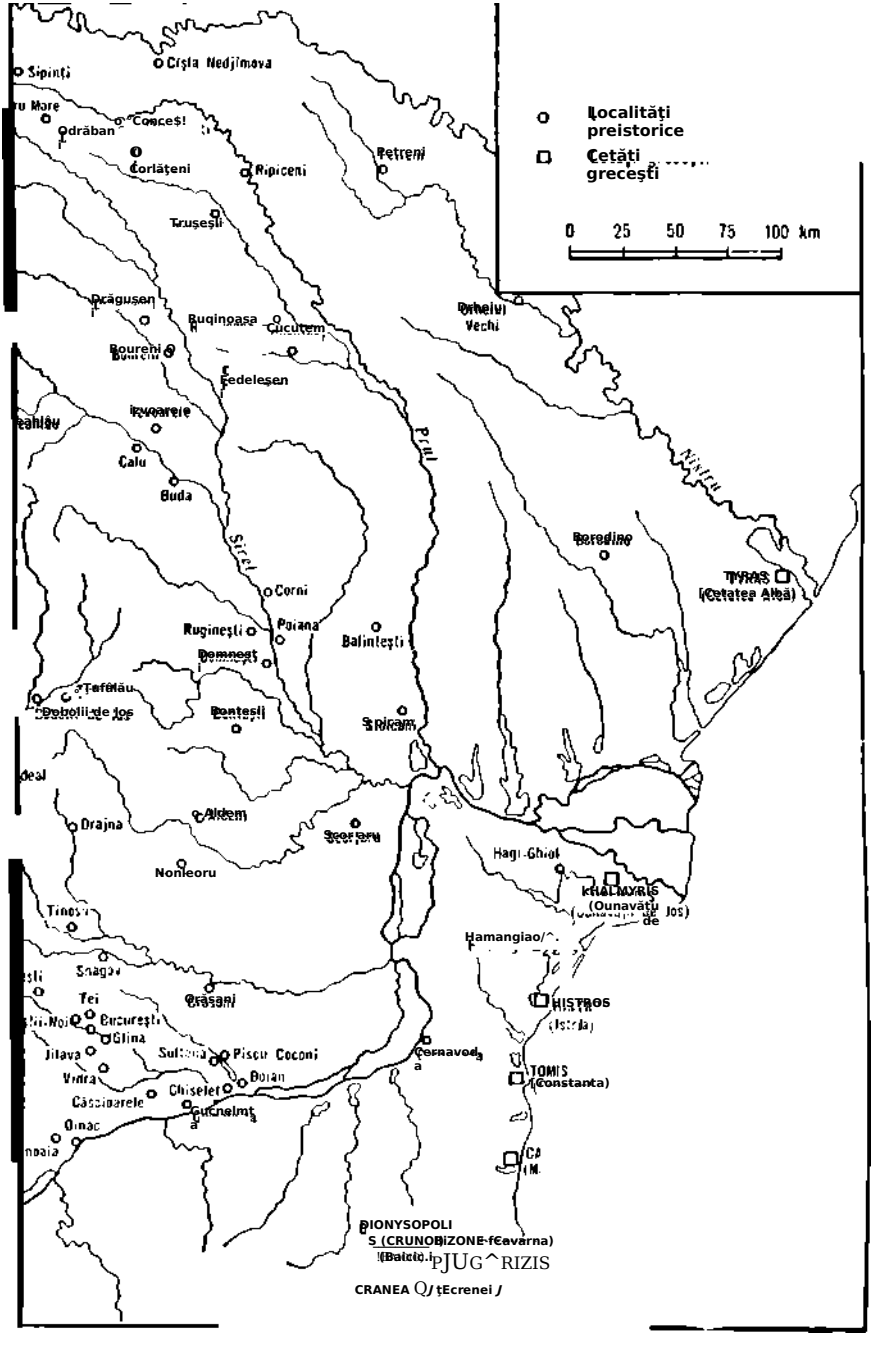
Localităţi preistorice
Cetăţi greceşti
0 25 50 75 100 km
Sipinţi
Cîşla Nedjîmova
Conceşti
Odrăban
Corlăteni
Ripiceni
Petreni
Truşeşti
Drăguşeni
Ruginoasa
Cucuteni
Bourenii
Fedelesen
Izvoarele
Calu
Buda
Prut
Siret
Corni
Ruginești
Poiana
Balinteşti
Domnești
Tecuci
Bolohii de Jos
Pontești
Adjud
Drajna
Nonleoru
Tinosu
Snagov
Tei
Crevedia
Bucureşti
Glina
Jilava
Sultana
Pisc. Coconi
Vidra
Chiselet
Buian
Cășcioarele
Cucuteni
Ciurel
Hagi-Ghiol
Hamangiao
HISTROS
(Istria)
TOMIS
(Constanta)
Cernavoda
Dinogetia
Orlovka
Boreadino
TYRAS
(Cetatea Albă)
Orheiul Vechi
Nistru
DIONYSOPOLIS (CRUNOBIZONE-Cavarna)
(Baicio)
PJUG^RIZIS
CRANEA Q/ţEcrenei J

BRONZUL. în epoca bronzului, constatăm, ca şi în neolitic, diferite aspecte sau tipuri de civilizaţie, numite, tot aşa după localităţile în care s-au făcut descoperirile respective. Citǎm astfel tipul *Glina III,* după descoperirile din al treilea strat, tipul *Monteoru* (jud. Buzău) dovedind, aidoma cazului Glinei, continuitatea de locuire în aceste aşezări, tipul *Tei* — i se mai spune şi tipul *Bucureşti* — tipul *Verbicioara* (jud. Dolj), tipul *Periam-Pecica* (jud. Timiş, respectiv Arad), tipul *Gîrla Mare* (jud. Mehedinţi), ilustrat şi prin descoperirile din cimitirul preistoric de la Cîrna, precum şi alte tipuri (vezi fig. 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20).

în această epocă se fac progrese în agricultură, inventîndu-se *plugul* de lemn şi cultivîndu-se, credem, *viţa de vie-,* de asemenea în transport, lucrîn- du-se *care* trase de boi şi de cai. Aurul e tot mai des folosit; pîăci, bare şi obiecte de aramă, bronz şi aur, mai rar de argint, se întrebuinţează şi ca mijloace de schimb, deci ca monedă. încep să se formeze tezaure tribale, eventual ale conducătorilor de triburi, iar schimburile cu lumea mediteraneană sporesc. Sub raportul organizării sociale, apare *familia patriarhală,* în care înrudirea se stabileşte după tată, şi, odată cu ea, *proprietatea privată* asupra uneltelor de lucru şi asupra vitelor, mari şi mici.

BIBLIOGRAFIE

INFORMAŢIE GENERALĂ: Ion Nestor, *Der Stand, der Vorgeschichtsforschung in Rumänien.* Sonderabdruck aus dem 22. Bericht der romisch-germanischen Kommis- sion, 1933, 170 p. in 8°; D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre,* Bucureşti, 1966, 319 p. in 8°; V. Pârvan, *Dacia. Civilizaţiile antice din ţările carpato-danubiene,* ed. a cincea, îngrijită de Radu Vulpe, Bucureşti, 1972, 293 p. in 8°.

PALEOLITICUL: D. Berciu, *Repertoriu arheologic de staţiuni şi descoperiri preistorice în România. Paleoliticul şi mezoliticul,* Bucureşti, 1941, 16 in p. 8°; C.S. Nicolăescu- Plopşor, *Geochronology of the Palaeolithic in Rumania,* în *Dacia,* N.S., V (1961), p. 5—19; C.S. Nicolăescu-Plopşor, Al. Păunescu, Fl. Mogoşanu, *Le paliolithique de Ceahlău,* în Dacia, N.S., X (1966), p. 5— 116; Maria Bitiri, *Evolution de la culture matirielle dans le palMithique de la dipression de l'Oaş,* în *Dacia,* XV (1971), p. 15 — 29.

NEOLITICUL: Ioan Andrieşescu, *Contribuţie la Dacia înainte deromani,* Iaşi, 1912, 124 p. in 8°; Fr. Lăszlo, *Les types de vases peints d'Ariuşd (Erdsd),* în *Dacia,* I (1934), p. 29— 103; Hubert Schmidt, *Cucuteni, in der oberen Moldau, Rumänien, die befestigte Siedlung mit bemalter Keramik von der Steinkupferzeit bis in die vollentwickelte Bron- zezeit,* Berlin şi

Leipzig, 1932, 131 p. in 4°; V. Christescu, *Les stations prihistoriques de Vădastra,* în *Dacia,* II —IV (1927—1932), p. 167—225; C. Mătasă, *Frumuşica, village prihistorique ă ciramique peinte dans la Moldavie du Nord, Roumanie,* Bucureşti, 1946, 171 p + 68 pl. in 4°; R. Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936—1948,* Bucureşti, 1957, 396 p. in 8°; D. Berciu, *Deux chefs d'oeuvre de I'art niolithique en Roumanie: le „couple" de la civilisation de Hamangia,* în *Dacia,* N.S., IV (1960), p. 423 — 441; D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări,* Bucureşti, 1961, 593, p. in 4°; Gh. Cantacuzino, *The prehistoric necropolis of Cernica and its place in the neolithic cultzires of Romania and of Europe in the light of recent discoveries,* in *Dacia,* XIII (1969), p. 45 — 59; VI. Dumitrescu, *Cu privire la cea mai veche cultură neolitică din România,* în *S.C.I. V.,* 21 (1970), 2, p. 187 — 199.

EPOCA BRONZULUI: I. Andrieşescu, *Nouvelles contributions sur l'âge de bronze en Roumanie. l.e dipot de bronzes de Drajna de Jos et l'ipie de Bucium,* în *Dacia,* II (1925), p. 345 — 384; Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, *Considerations sur certaines formes carac- ierisant l'âge du bronz de VEurope sud-orientale,* Paris, 1930, 60 p. in 8°; Radu et Ecaterina Vulpe, *Les fouilles de Poiana,* în *Dacia,* III —IV (1927— 1932), p. 253 — 351; Dinu V. Rosetti, *Din preistoria Bucureştilor I Civilizaţia tip Bucureşti. Die bukarester Kultur,* Bucureşti, 1936, 30 p. in 4°; Ion Nestor, *Etudes sur I'exploitation prihistorique du cuivre en Roumanie,* în „Dacia", IX —X, (1941 — 1944), p. 165—181; VI. Dumitrescu, *Necropola de incineraţie din epoca bronzului de la Cîrna,* Bucureşti, 1961, 386, p. in 4°; cu pl.; Dorin Popescu, *Asupra începuturilor epocii bronzului* în *România,* în *S.C.I.V.* XVI (1965), 1, p. 129-148; 2, p. 323-340; 4, p. 775-789; Valeriu Leahu, *Apcrşu de la periodisation de I'evolution de la civilisation de Tei,* în *Dacia,* N.S., X (1966), p. 191—208; A.D. Alexandrescu, *Die Bronzenschwerter aus Rumänien,* în *Dacia,* N.S., X (1966), p. 117—189; Vladimir Dumitrescu, *Arta neolitică în România,* Bucureşti, 1968, 112 p. in 8° + 47 f.pl.

TRACII. DACII SAU GEŢII; ISTORIA LOR POLITICA

Geţii sînt „cei mai viteji şi cei mai drepţi dintre traci"

(ISTORICUL GREC HERODOT
SECOLUL V ÎNAINTE DE ERA NOASTRĂ)

„Regele Buerebista... cel dinţii şi cel mai mare dintre regii din Tracia şi stăpînitor al tuturor ţinuturilor de dincolo şi de dincoace de Dunăre"

(INSCRIPŢIA GREACĂ A LUI ACORNION DIN DIONYSOPOL1S,

înainte de a arăta ce ştim despre împrejurările anterioare anului 514 înainte de era noastră, să căutăm, anticipînd asupra capitolului special în care ne vom ocupa de civilizaţia şi cultura dacilor, a da cîteva lămuriri preliminare asupra acestui popor. Cine erau dacii şi cărei mari ramuri indoeuropene aparţineau ei? în primul rînd o observaţie. Multă vreme s-a vorbit şi s-a scris despre daci *şi* geţi, ca şi cum ar fi vorba de două popoare deosebite. în realitate, trebuie spus dacii *sau* geţii, deoarece *sînt* unul şi acelaşi popor, cu două denumiri însă, date fiecare de unul dintre vecini. Grecii le spuneau de preferinţă *geţi,* fără însă ca să ignoreze denumirea cealaltă *daci* sau *dai.* Romanii întrebuinţau dimpotrivă numele de daci în mod obişnuit. E acelaşi fenomen care s-a petrecut mai tîrziu cu noi românii; străinii ne spuneau valahi sau moldo- valahi, noi ne numeam însă români; aceasta nu înseamnă că eram două popoare. Dealtfel, sinonimismul acesta se întîlneşte în multe domenii, nu numai la popoare, dar şi la instituţii, aşa încît e un fenomen obişnuit.

TRACII. DACII SAU GEŢII. Dacii sau geţii fac parte din marea ramură indoeuropeană a *tracilor* — alte ramuri sînt ilirii, latinii, grecii, germanii, slavii, celţii — şi constituie, după părerea noastră, partea cea mai însemnată a acestor traci, avînd o civilizaţie, o cultură şi o istorie politică pe care n-au egalat-o celelalte părţi. Se poate spune că dacii sau geţii reprezentau *elita* numeroasei ramuri a tracilor. Cu privire la *mulţimea* acestor traci, Herodot (vezi fig. 21) face o afirmaţie de cea mai mare importanţă: „Neamul tracic — spune el în cartea a cincea a *Istoriilor* sale — este, după acela al indienilor, cel mai mare dintre toate. Dacă ar avea un singur domnitor şi ar fi uniţi între dînşii, ar fi de neînvins şi, după cum cred eu, cu mult mai puternici decît toate popoarele... Obiceiuri au cam aceleaşi toţi, afară de geţi şi de travsi şi de cei care locuiesc mai sus de crestonei".

într-adevăr, tracii se întindeau pe o suprafaţă enormă, de la

Marea Egce şi din vestul Asiei Mici pînă în mlaştinile Pripetului şi de la cadrilaterul Boe- miei pînă spre Bug. Iar dacă socotim şi pe cimmerieni tot ca traci, cum, pare probabil, atunci limita estică a lor trebuie întinsă pînă dincolo de Marea de

Azof, înglobînd, în cazul acesta, şi tot ţărmul de miazănoapte al Mării Negre. Ei erau împărţiţi însă într-o sumedenie de neamuri care se duşmăneau între ele; din cauza aceasta nici nu se puteau apăra cum trebuie şi au fost supuşi de diferiţi cuceritori.

Printre neamurile cele mai însemnate ale tracilor trebuie să citǎm pe *odrizi* locuind la sud de Balcani, în regiunea cuprinsă între ţărmul Mării Negre şi fluviul Hebrus (azi Mariţa). Ei au ajuns, la un moment dat, în secolul al V-lea înaintea erei noastre, sub regele Sitalkes, să întemeieze un stat puternic, cu o armată numeroasă, ajutînd chiar pe atenieni în războaiele lor. Un alt neam tracic însemnat au fost *bessii,* care locuiau bazinul superior al fluviului Hebrus, cuprins între munţii Balcani şi Rodope şi aveau drept centru mai important *Bessapara.* O parte dintre aceşti bessi au locuit mai tîrziu Dobro- gea. Îi întîlnim aci în satele din jurul cetăţii Histria şi a castrului de la Ulme- tum, menţionaţi în unele inscripţii din secolul al II-lea al erei noastre. Tot în Dobrogea, în partea de miazăzi, între Callatis (Mangalia) şi Odessos (Vama), au locuit şi *crobyzii,* neamul tracic pomenit de Hecateu (vezi mai sus p. 20). *Moesii* (erau aşezaţi între Dunăre şi munţii Balcani, mai ales în jumătatea vestică a acestei regiuni. De la ei şi-a luat numele şi ţinutul care a fost pînă tîrziu, *Mocsia.*

Cei mai însemnaţi însă dintre toate neamurile tracice au fost *dacii* sau *geţii.* Sînt, aşa cum am arătat, două denumiri pentru unul şi acelaşi popor, după cum munteni, moldoveni şi transilvăneni sînt trei denumiri pentru aceeaşi realitate etnică: românii. Istoricul, geograful şi etnograful antic Strabo arată dealtfel limpede că dacii şi geţii vorbesc „aceeaşi limbă". împărţiţi într-un mare număr de triburi, ei locuiau ţinutul cuprins între Tisa, Dunăre, Marea Neagră şi Nistru, trecînd în unele părţi şi peste aceste hotare. Astfel, la sudul Dunării, ei se întindeau pînă la munţii Balcani, mai ales în partea de est, dinspre mare. Spre răsărit, treceau Nistrul, înaintînd pînă spre Bug, iar spre apus pînă la Dunărea panonică.

Tracii se învecinau cu următoarele mari grupe etnice: spre est cu *cime- rienii* — care însă, după unii cercetători, ar fi fost tot traci — şi, dincolo de ei, cu *sciţii',* aceştia din urmă erau iranieni, avîndu-şi deci originea în podişul Iranului (Persia de altădată); spre nord-vest cu *germanii,* iar spre nord- est cu *slavii;* spre vest cu *germanii* şi cu *celiii,* iar în Panonia cu *ilirii',* la sud de Dunăre de asemenea cu *ilirii.* Ultimii prezentau unele asemănări cu tracii; formau totuşi, aşa cum s-a arătat în cercetările din ultima jumătate de secol, un grup etnic deosebit, vorbind şi o limbă deosebită. Ei ocupau jumătatea de apus a Peninsulei Balcanice, de la rîul Margus (azi Morava), afluent al Dunării; spre Adriatică.

înspre sud, vecini cu tracii erau *grecii.* Nu trebuie să ne închipuim însă o linie de demarcaţie *precisă* între traci şi aceşti vecini. Nici astăzi' nu există asemenea limite etnice hotărîte, regiunile de graniţă prezentînd peste tot interferenţe de populaţie. Cu atît mai mult, în vremea aceea. Unele neamuri germanice sau ilirice, de pildă, intrau în masa tracică după cum, de asemenea, unele neamuri tracice formau adevărate insule sau prelungiri în mijlocul populaţiilor vecine.

NĂVĂLIREA SCIŢILOR ŞI URMĂRILE EI. Acesta era aspectul etnic aî sud-estului european cînd au loc, în prima jumătate a mileniului întîi înainte de era noastră, mari mişcări de populaţie dinspre răsărit. Sciţii, venind dinspre Marea Caspică, împing spre vest pe cimerieni care, neputînd sau neviînd să reziste — îşi uciseseră, ne spune Herodot, pe şefii care voiau să-i ducă în luptă — sînt nevoiţi, la rîndul lor, să se deplaseze în aceeaşi direcţie. Dacia a cunoscut deci, pe la începutul primului mileniu, o invaziune cimeriană căreia i-a urmat, în secolele VII—VI, învaziunea scitică. Vasile Pârvan, în lucrarea sa *Getica,* a încercat chiar, sub formă de ipoteză, să stabilească principalele direcţii ale acestei invazii; ele ar fi fost în număr de patru: prin nordul Moldovei, prin Moldova de mijloc şi de sud spre Transilvania, prin cîmpia mun- teană, Oltenia şi Banat, în sfîrşit, prin Dobrogea. Ori pe unde ar fi venit însă, cert este că ei au exercitat o dominaţie *politică* asupra ţinutului din stînga Dunării care şi apare la Herodot sub numele de Sciţia. Sub raportul etnic, ei n-au ocupat decît anumite regiuni limitate, s-au aşezat deci sub formă de insule în mijlocul populaţiei dacice care i-a şi absorbit pînă la urmă. O asemenea insulă par a fi fost *agatîrşii* din Munţii Apuseni; o seamă de învă- ţaţi îi consideră însă ca daci *de la început,* iar nu prin asimilare. Neamuri scitice în Dacia au fost *sargaţii,* pe cursul mijlociu al Şiretului, *paleii* pe cursul inferior al lui, *sacii* la răsărit de Durostorum şi spre miazăzi de Apulum, *napeii* în Bărăgan.Toate aceste neamuri au dispărut însă în scurtă vreme în mijlocul populaţiei dacice care le era mult superioară numcriceşte. Numele localităţii *Sacidava,* spre sud-est de Apulum, nume a cărui primă parte e scitică, iar cea de a doua specific dacă, constituie un elocvent exemplu de asimilare. Sacidava este oraşul sacilor iranieni dacizaţi. Numai în ţinutul dintre Dunăre şi mare, în Dobrogea de astăzi, se pare că sciţii au rezistat etniceşte mai mult, avînd aşezări mai durabile, lăsînd unele urme în toponimie şi for- mînd chiar mici state, cu cîte un „rege“ în frunte. Astfel era, în secolul al treilea înaintea erei noastre, statul din regiunea oraşului Callatis. Cunoaştem şi numele a şase regişori de aceştia, anume Kanites, Sariakes, Tanusa, Aelis, Akrosas şi Charaspes; ni s-au păstrat şi monede de

ale lor de bronz şi de argint (vezi fig. 22). Nici aici însă sciţii n-au putut dizloca populaţia getică ci, dimpotrivă, au sfîrşit prin a se topi în mijlocul ei. La începutul veacului întîi al erei noastre, poetul Ovidiu, vorbind de locul exilului său, oraşul-cetate Torni (Constanţa de azi) spune: „Iată-n a geţilor ţară-s. Ei bine, să mor printre dînşii!" Iar în altă parte: „Coasta aceasta măcar că'ntre geţi şi-ntre greci e-mpărţită, însă de geţii rebeli pare că ţine mai mult". Amintirea sci- ţilor o păstrează în ţara dintre Dunăre şi Mare doar cîteva numiri topice, ca *(A)Şampeus* şi *Calabeus,* două pîrîiaşe lîngă Histria, apoi *Zaldapa,* aşezare lîngă Durostorum, precum şi numele generic de *Scythia Minor* pe care începe să-l poarte, tîrziu de tot, în timpul imperiului roman, Dobrogea. Cu mult mai multă dreptate, i s-ar fi putut spune, sub raport etnic, *Dacia Pontica.*

Sciţii au prezentat aşadar, în ţinuturile noastre, un element poliţie, dominator, fără să poată asimila însă pe supuşi. Au avut totuşi o anumită influenţă asupra acestor supuşi şi anume atît sub raportul lucrului fierului şi, în genere, al metalelor, cît şi sub acela al împingerii sau roirii dacilor dincolo de hotarele ţinutului lor de baştină, carpato-danubian. Se ştie într-adevăr că. sciţii au adus cu dînşii un meşteşug propriu de a lucra fierul, argintul şi aurul, cu influenţe de la grecii din nordul Mării Negre şi de la iranieni şi mongoli. S-au găsit în mormintele scitice din sudul Rusiei remarcabile specimene de artă scitică, mai ales vase de aur şi de argint, frumos cizelate, cu reprezentări de oameni şi animale. Influenţa acestui stil scitic se poate observa în unele vase getice sau dacice, cum sînt, de pildă, vasele tezaurului de la Agighiol (jud. Tulcea), sau coiful de aur de la Poiana (jud. Prahova). în ce priveşte roirea neamurilor dacice, provocată de năvălirea sciţilor, ea a fost, judecind după urmele lăsate, însemnată. împinse de valul care venea dinspre răsărit, unele din aceste neamuri, neputînd sau nevoind să se opună cuceritorilor, o pornesc spre miazănoapte, spre apus şi spre miazăzi. Are loc un fel de roire a neamurilor dacice, o expansiune a lor în direcţiile arătate; urmele acestei expansiuni se constată mai ales pe harta făcută de Ptolemeu, învăţatul geograf grec din Alexandria care a întrebuinţat, pentru alcătuirea ei, izvoare mai vechi, din secolele anterioare. Pe această hartă constatăm, la nord de Carpaţi, anume în regiunea Vistulei de mijloc, un neam al *costobocilor transmontani,* corespunzînd costobocilor de dincoace de Carpaţi. Aceştia erau daci; faptul se ştie în mod sigur. Mai spre apus de Vistula, şi anume în apropiere de rîul Warthe, afluentul Oderului, harta lui Ptolemeu ne arată localitatea *Setidava,* cu nume specific dac, prin terminaţia binecunoscută *-dava.* Chiar pe Oder, spre Sud de confluenţa Warthei, găsim localitatea *Susudata,* în realitate *Susu- dava,*

aşadar, tot dacică. Numele costobocilor transmontani şi a celor două localităţi, terminate în *-dava,* sînt urme ale expansiunii spre miazănoapte a dacilor care atinseseră, după cum se vede, cursul mijlociu al Vistulei şi al Oderului.

înspre apus, Ptolemeu aşază, la izvoarele Vistulei, neamul *Arsietae,* sigur dacic, în legătură cu care stau localităţile *Arsenion* şi *Arsekvia* din Sile- zia cehă. Spre sud-est de arsieţi şi mergînd pînă în Carpaţii Beskizi, sînt pomenite trei neamuri dacice: *sabocii* (compară cu *costobocii), biessi,* al căror nume aminteşte pe besii tracici, şi *piengitae* sau, aşa cum emendează, credem, cu dreptate, Pârvan, *piegetae.* La sud de arsieţi şi anume la sud-est de oraşul Brno (Briinn) aşază Ptolemeu localitatea *Singone-,* rădăcina acestui nume aminteşte dacicul *Singidava.* în aceeaşi regiune sînt pomenite şi neamurile *racatel* şi *racatriae,* amîndouă dacice, precum şi rîul *Marus* care evocă imediat pe dacicul *Maris* (Mureşul). în dreptul Budapestei actuale, aşază Ptolemeu localitatea *Carpis* (compară cu *carpii,* puternicul neam dacic din Moldova şi *carpianii,* de aceeaşi origine, în Carpaţii nordici, la sud de saboci şi piegeţi). Limita spre vest a expansiunii dacice în această regiune, pe harta lui Ptolemeu, o formează rîul mai sus amintit *Marus* (azi March); concludent este faptul că şi Cezar şi Strabo şi Plinus fixează graniţa de vest a dacilor în aceeaşi regiune, ultimul amintind chiar numele rîului.

La sud de Dunărea panonică şi ca afluent al ei întîlnim rîul *Ar avort,* al cărui nume nu poate fi despărţit de *Ravon,* numele pe care-1 dă Ptolemeu Jiului. Tracice sînt apoi numele localităţilor *Hertovalus* şi *Gerulata,* de la sudul Dunării panonice. Mai departe^ tracice par a fi atît numele localităţilor *Sala* şi *Curta* ambele spre vest de lacul Balaton, cît şi numele neamului *colae* Hani.* Sigur getică e denumirea localităţii *Saldae,* pe rîul Sava.

Lingă Adriatică întîlnim o serie întreagă de localităţi cu nume dacic. Pto- lemeu aminteşte în regiunea locuită de neamul *Scirtones* (cf. Skirtos, dac din Torni!) o localitate *Thermidava,* avînd aşadar terminaţiunea specific dacă. Spre nord-vest, Tabula Peutingeriană aşază localităţile *Bersumno, Adzizio* şi *Asamo,* care reproduc aproape aidoma pe Berzobis şi Azizis din Banat şi pe Asamus, afluentul de pe ţărmul drept al Dunării (azi Osma).

Continuînd cercetarea, mai spre est, între rîurile Axios şi Sryrmon, găsim
— pomenită de Livius pentru secolul al II-lea înaintea' erei noastre — localitatea *Desudava,* cu terminaţia specific dacă. Vechiul nume al Philipopolului de azi a fost *Pulpudava,* iar Adrianopolului i se spunea *Uscudava.* Cercetarea atentă a toponimiei şi a izvoarelor istorice ne duce la concluzia că

înaintarea getică a urmat valea rîului Oescus (azi Isker) pentru a trece apoi pe aceea a Hebrului (Mariţa de azi) pe care sînt situate cele două oraşe cu nume atît de caracteristice. în această înaintare. Dacii au ajuns apoi pînă la ţărmurile Egeii, ba au trecut şi dincolo, peste Marea de Marmara, în Asia Mică. într-adevăr, găsim aici în Bithinia, chiar pe ţărmul mării, o localitate *Dakiviza* al cărei nume aminteşte pe dacii imigraţi acolo.

în rezumat: izvoarele vechi istorice şi geografice, îndeosebi harta lui Pto- lemeu, arată neîndoielnic prezenţa geţilor şi dincolo de teritoriul lor tradiţional de dezvoltare carpato-danubian-pontic şi anume: spre nord — Vistula şi Oderul de mijloc; spre vest — rîurile Marus şi Aravon, afluenţii Dunării panonice; spre sud-vest — Adriatica; spre sud — Egeea şi ţărmul asiatic al Mării de Marmara. Această mişcare a avut loc între anii 900 şi 500 î.e.n. şi se încheiase mai de mult în vremea lui Herodot. Concomitent, neamurile dacice dintre Carpaţi şi Marea Neagră asimilau pe cuceritorii sciţi.

în legătură cu aceşti cuceritori, avem *prima ştire istorică asupra geţilor.* Ea se datoreşte lui Herodot şi se referă la un fapt petrecut în anul 514 înainte de era noastră. Darius, marele rege al perşilor, de care asculta tot Orientul apropiat, vrînd să pedepsească pe sciţi care-i tulburau ţinuturile dinspre miazănoapte al împărăţiei sale, porni în acel an cu o armată uriaşă împotriva lor. Se spune că erau vreo 800 000 de soldaţi, cifră mult exagerată; flota număra 600 de corăbii. Darius păşi peste Bosfor pe un pod de vase şi înaintă de-a lungul ţărmului Mării Negre pentru a trece apoi, prin Do- brogea, peste Dunăre, în Sciţia. în drumul său, diferitele neamuri tracice, înspăimîntate de armata uriaşă a lui Darius, i se închinaseră de îndată, fără luptă. Geţii însă n-au vrut. Iată ce ne povesteşte Herodot: „înainte de a sosi la Istru (Dunăre), primul popor pe care îl supuse Darius au fost *geţii care se cred nemuritori.* Căci tracii care stăpînesc părţile Salmidesului şi care locuiesc mai sus de cetăţile Apollonia şi Mesemvria — azi în regiunea Nesseber — Sozopol — şi se numesc sciarmiazi şi nipsei, se predaseră lui Darius fără nici o luptă; *iar geţii, hotărîndu-se la o rezistenţă îndărătnică, fură supuşi îndată, cu toate că sînt cei mai viteji şi cei mai drepţi dintre traci".* Prima ştire istorică despre strămoşii noştri, este, în acelaşi timp, şi una din cele mai frumoase şi

1 Privelişte din Bucegi, iarna (foto: C. Săvulescu)

2 Masivul Făgăraşului este cel mai înalt lanţ din Carpaţii Meridionali; dar şi aci potecile străbat lanţul muntos, aşa cum se vede în imagine, pornind de la lacul Avrig şi urcînd spre creastă (foto: C. Săvulescu)

3 **Dunărea la Cazane; în stingă, în sensul curgerii, e ţărmul românesc, iar în dreapta cel sîrbesc.**

4 **Exploatarea sării a început pe teritoriul Daciei din cefe mai îndepărtate timpuri ale preistoriei şi continuă şi astăzi. în unele locuri, ca de exemplu în Vrancea sau în fostul judeţ Rîmnicul Sărat, extracţia se efectua chiar la suprafaţă. în imagine: muntele de sare din Slănic-Pra- hova (Foto: C. Săvulescu).**

5 Izvorul ttrmal de la Bivolari, pe malul sting al Oltului, unde a fost un castru roman ,'foto: C. Săvulescu)

6 Zimbrul mai putea fi întîlnit în adîncul codrilor, in anii lui Dimitrie Cantemir. A dispărut apoi, aşa cum în secolul al XVI-lea a pierit şi bourul preţuit într-atîta, incit înaintaşii noştri l-au fixat ca stemă a Moldovei, alcătuind şi legenda cu vînătoarea lui Dragoş. în imagine zimbru aclimatizat m rezervaţia de la Haţeg (foto: C. Săvulescu)

7 Lostriţă prinsă în Bistriţa de dr. Socrat Lalu, în noiembrie 1960. Greutatea lostriţei: 12,5 kg;' lungimea 1,04 m (foto: Paul Decei .

8 Civilizaţia neolitică de la Cucuteni — numită astfel după descoperirile făcute în satul cu acelaşi nume, în judeţul Iaşi— işi are începuturile din secolul 25 î.e.n. şi a cuprins o suprafaţă întinsă cunoscînd mai multe etape de dezvoltare: (Cucuteni A, A-B şi B). Ceramica — una din cele mai măiestrit lucrate în tot neoliticul european — utilizează decoruri liniare colorate în 2 şi 3 culori (alb pe fond brun, roşcat sau alb, roşu şi negru)

9 Vase de pămînt de la Cucuteni, împodobite cu desenuri în culori (ceramică pictată). La mijloc, un idol de pămînt cu incizii vrînd să imite

10 Vase de pămînt ars, (a) găsit la Vădastra, judeţul Romanaţi şi (b) la Gumelniţa, judeţul Ilfov. Prin forma şi desenul lor, pot sta cu cinste alături de vasele artiştilor în ceramică din zilele noastre. (Circa 2000 de

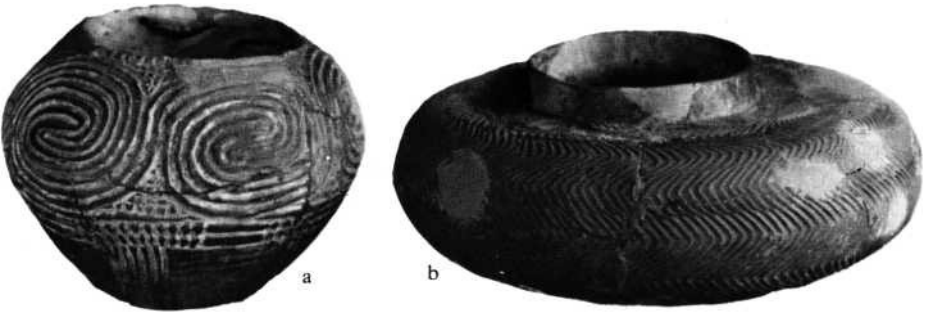

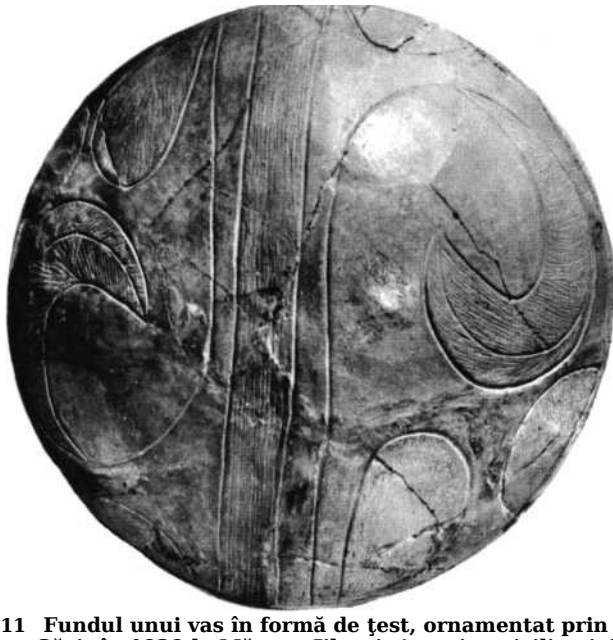

12 Vas în formă de solniţă găsit la Vidra, în 1934. Civilizaţia Gumelniţa A 2. (M.I.M.B.)

11 Fundul unui vas în formă de ţest, ornamentat prin incizie. Diametrul: 36 cm. Găsit în 1929 la Măgura Jilavei. Aparţine civilizaţiei Gumelniţa B (c. 1900 î.e.n.) (M I.*MB.*

13 Civilizaţia neolitică Hamangia (c. 5000-c. 3000/2900 î.e.n.) a cuprins întregul teritoriu dobrogean, iradiind şi spre sud. într-o necropolă de la Cernavodă, s-au descoperit statuetele *Ginditorul* şi *Femeia sa,* capodopere ale artei neolitice europene, simbolizînd forţa creatoare a gîndirii umane.

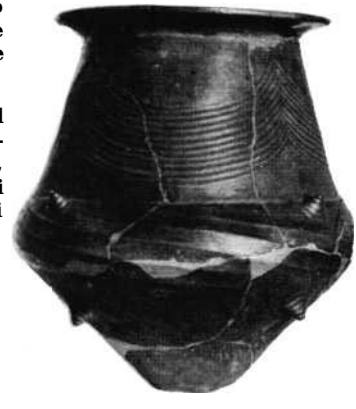

14 Epoca mijlocie şi tîrzie a bronzului cunoaşte pe tot teritoriul României mai multe civilizaţii numite, după localităţile unde s-au făcut descoperirile respective: Tei, Verbicioara, Gîrla Mare, Monteoru, Costişa, Wietemberg (Sighişoara), Otomani şi Pecica. în imagine, vas mare bitronconic descoperit la Pecica şi

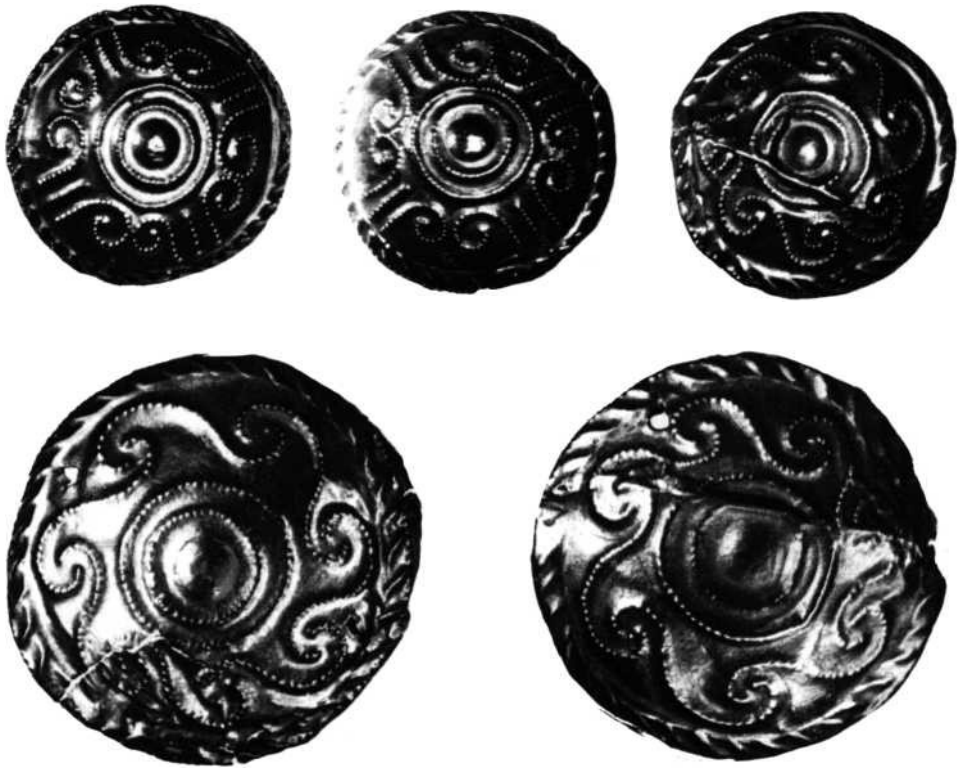

15 **Cinci aplice de aur, cu decor în cercuri şi spirale, găsite la Ţigănaşi, în faţa necropolei de la Ostrovul Mare (jud. Mehedinţi). Epoca mijlocie a bronzului, civilizaţia Gîrla Mare (după D. Berciu, Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre)**

16 **La Perşinari (judeţul Dîmboviţa) s-a găsit un tezaur compus din pumnale de aur (în imagine) şi topoare de argint. Asemenea piese puteau servi şi ca monedă. Epoca bronzului «civilizaţi® Tei.**

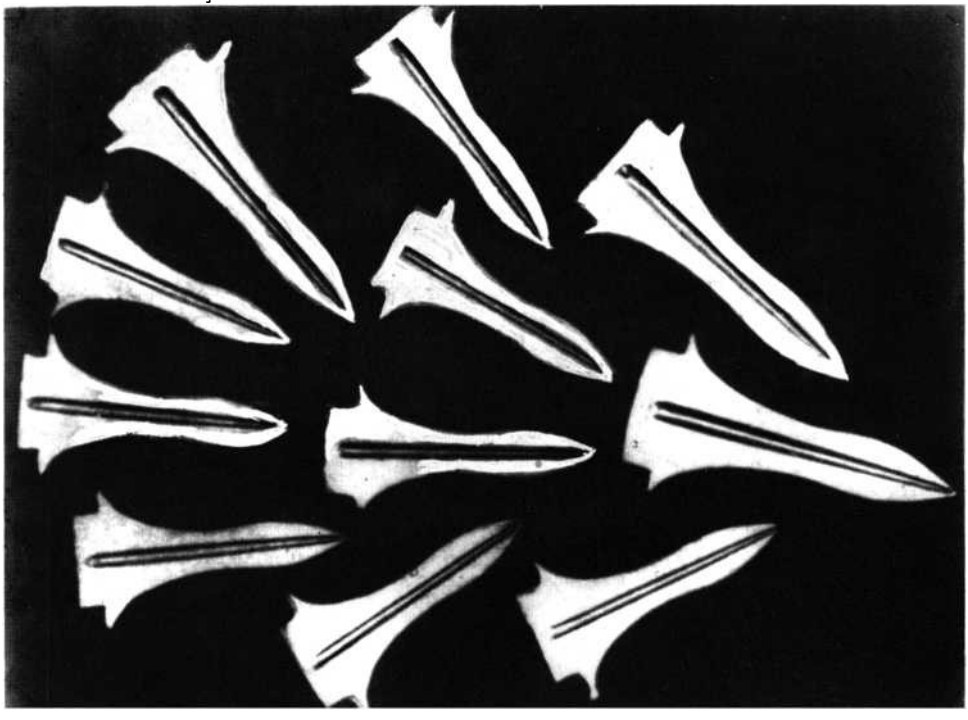

17

18

17 Vase de pămînt ars din epoca bronzului, civilizaţie tip Bucureşti; descoperite la Bucureştii Noi în 1931. Ornamentele de pe aceste vase se regăsesc în arta noastră populară; crestături în lemn, scoarţe etc. M.I.M.B.)

18 Vase plate, de pămînt ars, găsite la Lacul Tei în 1930. Secolul I î.e.n. (M.I.M.B).

19 Vas găsit la lacul Tei în 1928; aparţine epocii fierului şi anume secolului I î.e.n. înălţime: 46 cm. (M.I.M.B.).

19

20 Scenă de cult săpată în lut. găsită la lacul Tei în 1930 Roata reprezintă soarele, secolul I î.e.n. — secolul II e.n. (M.I.M.B.).

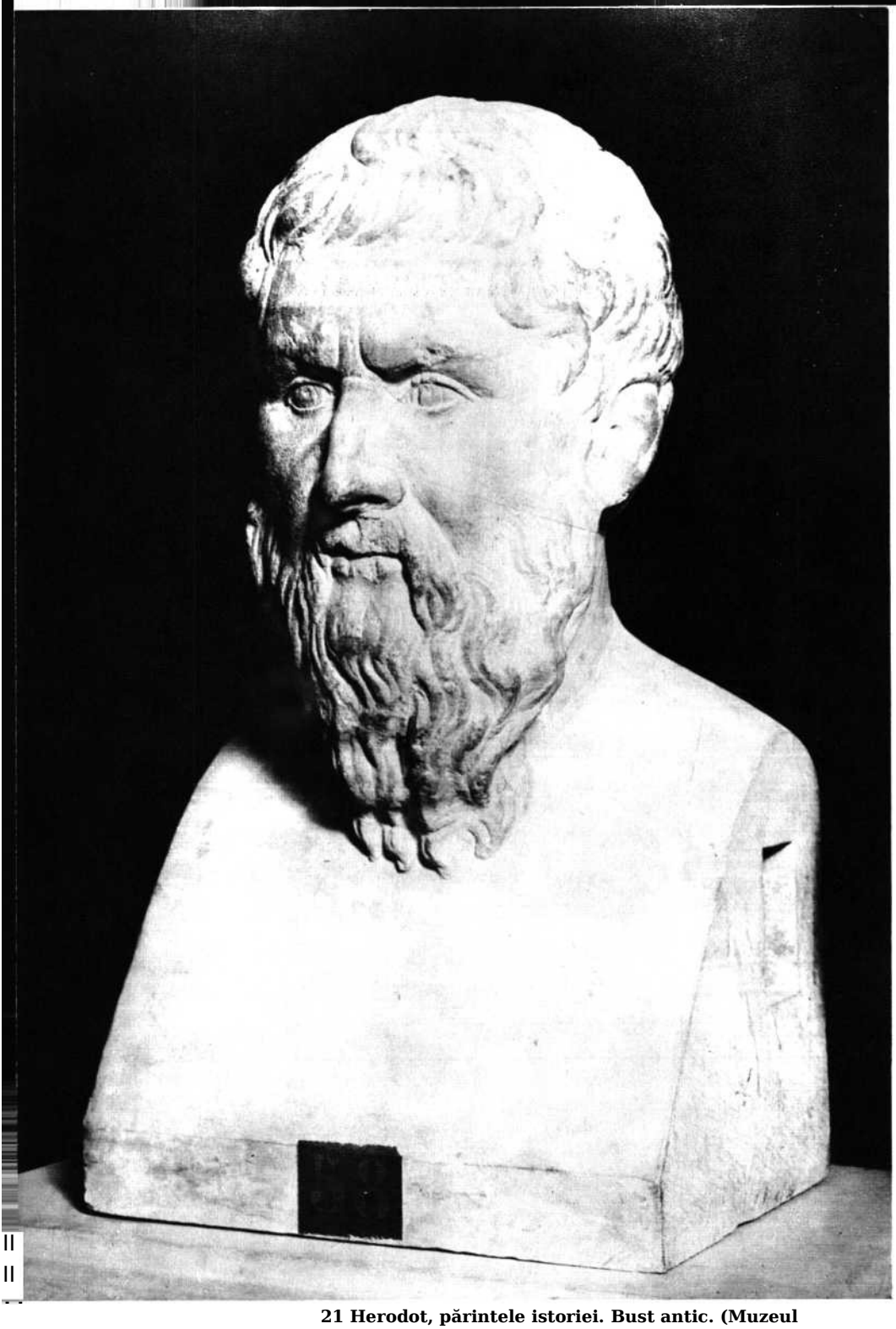

21 Herodot, părintele istoriei. Bust antic. (Muzeul Capitoliului, Roma)

22 Monedă de argint (drahmă) de la «regele» scit Sariakes, din Dobrogea.

23 Poarta cetăţii Histria. Se observă urmele lăsate, in dalele ce pavau strada, de şinele căruţelor care au trecut sute de ani prin această poartă, (foto: S. Lambrino)

24 **Oraşul-Cetate Callatis, întemeiat de greci probabil în sec. VI î.e.n., a cunoscut şi sub stăpînirea romană perioade de prosperitate. în imagine ruine ale Callatisului roman; in fundal Mangalia de astăzi, 'foto: C. Săvulescu)**

25 **Vas grecesc de bronz («hidrie» ionică) din secolul VI î.e.n., găsit la Bene, în Carpaţii Păduroşi (Rusia subcarpatică).**

26 **Drahmă de argint emisă de oraşul-cetate Histria,**
in secolul V-IV î.e.n. Pe avers, două capete inversate de zeităţi, pe revers, vulturul de mare atacînd. Deasupra, cu litere greceşti, numele cetăţii. (Institutul de arheologie, Bucureşti)

27 **Monedă de bronz bătută de oraşul cetate Histria,**
în epoca romană, imperială. Revers infătisind Istrul ca zeitate fluvială.
(Institutul de arheologie, Bucureşti)

26

27

28 .Monedă de bronz bătută de oraşul cetate Callatis, în epoca romană, imperială. Pe avers, zeiţa Demetra, zeiţa agriculturii, avînd în faţă două spice de griu; pe revers, o corabie, cu vîslaşi, indicînd negoţul maritim al cetăţii. (Institutul de arheologie, Bucureşti)

29 Monedă de argint emisă de o Dacia (C.N.A.R.S.R.)

30 Stater de aur bătut în timpul regelui macedonean Filip al II-lea. A circulat şi în Dacia.

31 Stater de aur din vremea regelui Traciei, Lysimah. A circulat şi in Dacia.

32Tetradrahmă de argint, bătută în Macedonia sub stăpînirea romană, în răstimpul 158—148 î.e.n. găsită în Dacia. (C.N.A.R.S.R.)

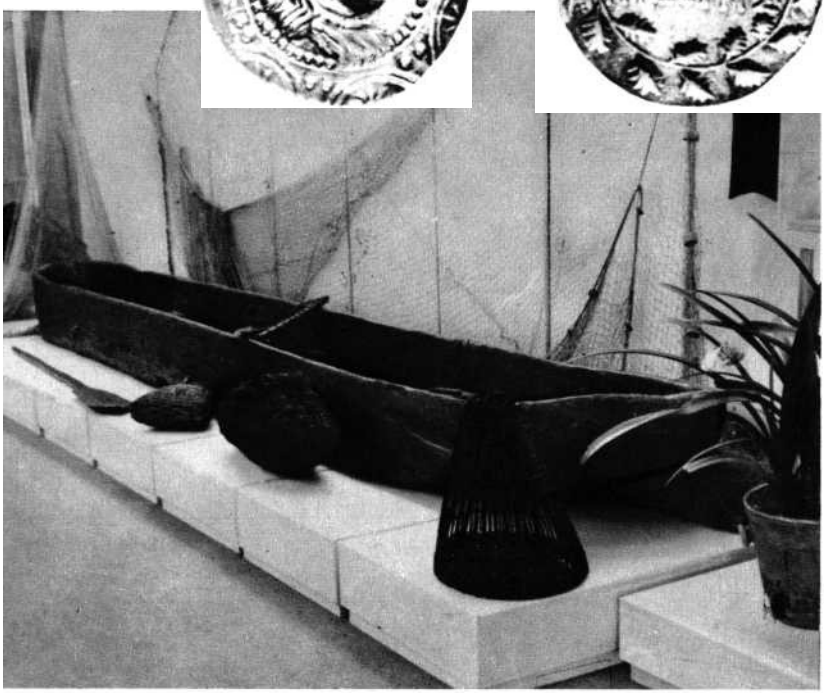

33 Luntre monoxilă — adică lucrată prin scobirea unui singur trunchi de copac şi unelte de pescuit din Cetau-Cluj. (M.E.T.)

34 Dinar roman, de argint, emis de Q. Antonius Balbus (c. 81 î.e.n.), găsit în Dacia. (C.N.A.R.S.R.)

35 Chipul lui Decebal de pe Columna Traiană. Dio Cassius îl caracterizează astfel: «...era priceput în ale războiului şi iscusit la faptă; ştiind cînd să năvălească şi cînd să se retragă la timp, meşter in a întinde curse, viteaz în luptă, ştiind a se folosi cu dibăcie de o victorie şi a scăpa cu bine dintr-o înfrîngere; pentru care lucruri a fost mult timp pentru romani, un potrivnic de temut».(foto: Ion Miclea)

36 Într-o scenă de pe Columna Traiană, Decebal, asistat de doi fruntaşi (dintre care unul poartă un scut), urmăreşte atacul dat de un corp de oaste dacic împotriva unei întăriturii romane.

37 Chipul lui Traian, pe un dinar de argint bătut in timpul domniei lui. Pe revers, împăratul e calificat drept «divus pater» (părinte divin).(colecţia: ing. Oct. Luchian

38 Originalul sculpturii infăţişind pe Romulus şi pe Remus, alăptaşi de lupoaică. Muzeul Capitoliului, Roma.

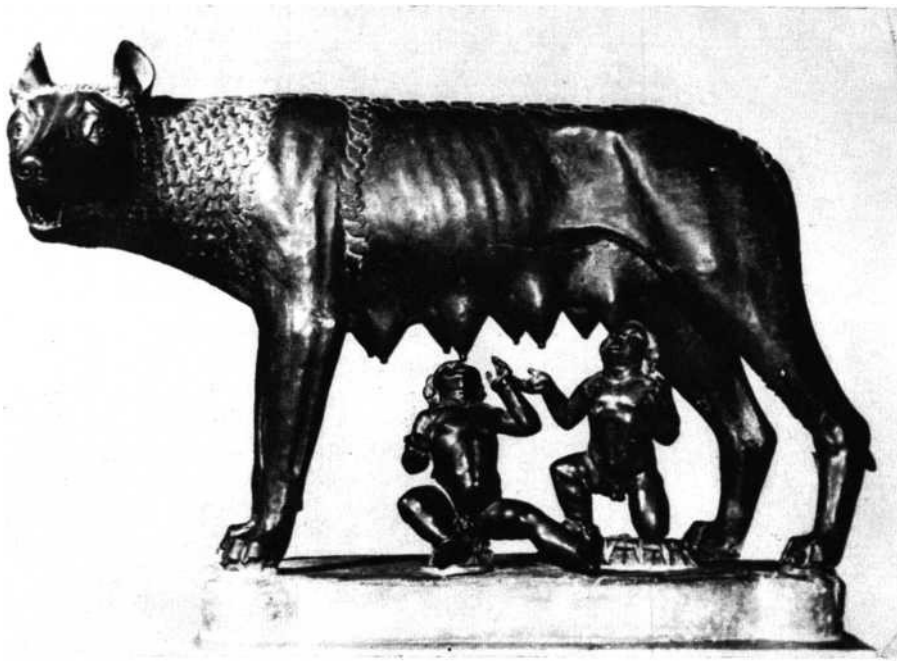

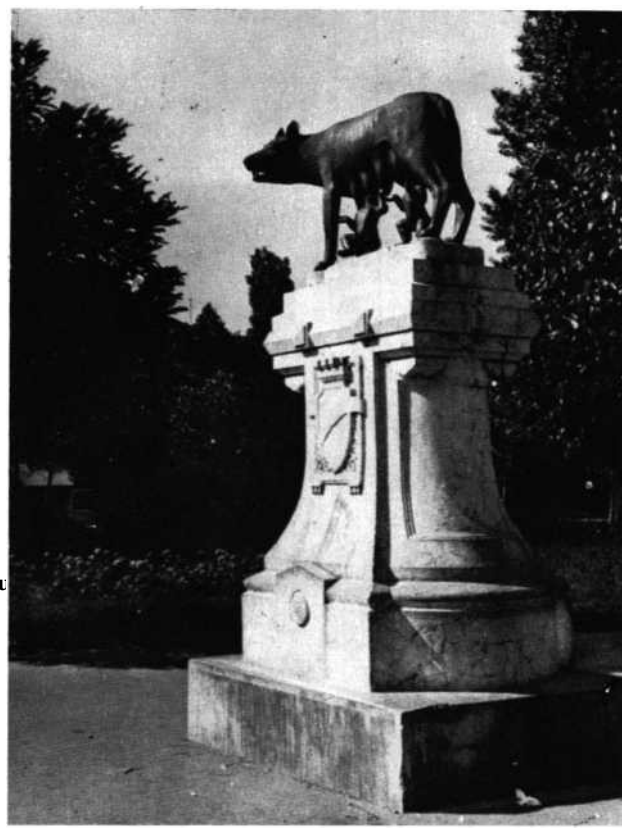

39 O copie a celebrei statui Romu ştilor, în 1906, de oraşul Roma. Astăzi în Piaţa Dorobanţilor, (foto; C. Săvulescu)

40 în fund, Poarta de fier transilvană (692 m) pe unde au intrat trupele romane din Banat în Ţara Haţegului. Satul din faţă e Hobiţa Grădiştei. Cum priveşti fotografia, în dreapta e masivul Poiana Ruscăi, iar în stingă masivul Ţarcu.

41 Relief de pe Columna Traiană, înfăţişînd solia dacilor — tarabostes şi comati — solicitînd împăratului Traian pacea, la finele primului război (102 e.n.) Stindardele dacilor în planul secund. (C.P.C.S.)

competente recunoaşteri a însuşirilor lor. Adăugăm că expediţia lui Darius n-a dus la rezultatul dorit, deoarece armata sa n-a putut urmări şi distruge pe sciţi care se retrăgeau în stepele din nordul Mării Negre, şi a trebuit să ia calea înapoi. în legătură cu dominaţia scitică avem şi cele dintîi ştiri scrise asupra pămîntului carpato-danubian. Ele se datoresc tot lui Herodot, care a vizitat, în călătoriile sale, întreg ţărmul de vest şi nord-vest al Mării Negre şi care şi-a luat informaţiile de la negustorii greci din Olbia şi din Tyras (Cetatea Albă). în concepţia lui Herodot, Sciţia cuprinde tot nordul Mării Negre, inclusiv ţinuturile noastre. Ea începe — ne spune istoricul grec — „de acolo de unde coasta formează un golf". Ce golf anume, nu precizează; s-ar putea să fie golful unde s-au format ulterior marile limanuri Razim şi Sinoe. Herodot continuă apoi: „în această parte de loc se varsă în mare Istrul, prin cinci guri...". Despre Istru sau Dunăre, Herodot arată că e „cel mai mare din toate apele cîte le-am văzut; curge totdeauna la acelaşi nivel, atît vara cît şi iarna. El este primul dintre rîurile Sciţiei... şi ajunge la o astfel de mărime fiindcă se varsă şi alte rîuri într-însul" şi anume: *Porata* pe care grecii îl numesc *Pir etos* şi altul *Tiarantos* şi *Araros* şi *Naparis* şi *Ordessos.* Primul dintre aceste cinci „e mare şi curgînd în partea răsăritului, uneşte apele sale cu ale Istru- lui, iar cel de al doilea, Tiarantos, curge mai spre apus şi este mai mic; cît despre Araros, Naparis şi Ordessos, ele curgînd între acestea două, se varsă în Istru... Pe de altă parte, rîul Maris, curgînd din părţile agatîrşilor, uneşte apele sale cu ale Istrului".

Identificarea unora dintre afluenţii Dunării pomeniţi în acest important pasaj este uşoară: Piretos sau Porata este, fără îndoială Prutul, iar Ordessos^ Argeşul — Vasile Pârvan a şi produs emendarea numirii de Ordessos, transmisă greşit de informatorii lui Herodot sau deformată în manuscrisele operei acestuia în *Argessos,* aşa cum ar fi sunat într-adevăr numele rîului în gura localnicilor. Pe de altă parte, Maris e Mureşul. Afirmaţia istoricului grec cum că acest rîu se varsă în îstru, pe cînd el în realitate îşi uneşte apele cu Tisa, s-a explicat în sensul că informatorii lui Herodot au considerat Tisa inferioară, de la confluenţa ei cu Mureşul în jos, ca o continuare a acestuia din urmă, iar Tisa superioară ca un afluent al lui. Pentru identificarea celorlalţi afluenţi ai Istrului, nu s-a ajuns încă la un consens unanim. S-a considerat că Tiarantos ar fi Oltul, şi Araros şi Naparis corespunzînd Şiretului şi Ialomiţei; alţi cercetători au identificat Tiarantos cu Şiretul; problema nu e încă lămurită.

Istoricul grec ne mai dă şi alte ştiri asupra pămîntului de la nord de Dunăre. Relevăm două din ele: una privitoare la cînepa care creşte în această ţară şi la îndemînarea tracilor de acolo — deci a dacilor — de a-şi ţese din ea îmbrăcămintea; cea de a doua, într-o formă mult exagerată, despre mulţimea albinelor. „în ţara aceasta — spune Herodot — creşte cînepa care seamănă foarte mult cu inul, e însă mult mai groasă şi mai mare ca el. Creşte şi singură şi semănată şi dintr-însa îşi fac haine tracii, foarte asemănătoare cu cele făcute din in, aşa că cine nu cunoaşte cînepa cu de-amănuntul, nici nu poate deosebi dacă-s de cînepă ori de in; iar cine n-a văzut vreodată cînepă, are să creadă că-s de in". Cît despre albine, ele sînt aşa de multe pe ţărmul sting al

Dunării, încît împiedică chiar şi pe oameni să treacă fluviul. Evident, o exagerare, care ne arată totuşi că încă din vremea aceea Dacia a fost ţara mierii.

Sciţii sînt cel dintîi popor despre care ştim că a avut legături cu dacii sau geţii şi că a exercitat o influenţă asupra lor. După ei vin grecii.

AŞEZĂRILE GRECEŞTI PE ŢĂRMUL DE APUS AL MĂRII NEGRE. în secolul al Vll-lea înaintea erei noastre, grecii de pe coastele Asiei Mici şi din Grecia propriu-zisă încep o mare acţiune de emigrare. Fie că nu mai aveau loc la ei acasă, din cauza înmulţirii populaţiei, fie din dorinţa de cîştig mai mare, grupuri întregi vin şi se aşază pe ţărmurile Mării Negre, întemeind o serie de oraşe care erau şi cetăţi şi antrepozite comerciale în acelaşi timp. Pe coasta de apus a Mării Negre ele se ţin lanţ. La vărsarea Bugului, pe atunci Hipanis, ionienii şi anume milesienii ridică oraşul *Olbia* (R.S.S. Ucraineană); la gura Nistrului, pe ţărmul dinspre apus al limanului, ei înalţă cetatea Tyras (R.S.S. Ucraineană). Pe o insulă a mării, aproape de ţărm, acolo unde astăzi este malul apusean al lacului Sinoe, se întemeiază, în anul 657— 656 înaintea erei noastre, *Histria* (vezi fig. 23). Mai spre miazăzi, pe locul actualei Constanţa, aceiaşi ionieni fundează Tomis. Dorienilor li se datoreşte oraşul *Callatis,* „cel cu ziduri puternice", întemeiat, pare-se în secolul al VI-lea înaintea erei noastre; astăzi, pe ruinele Callatidei, se înalţă Mangalia (vezi f g. 24). Mai spre miazăzi, dincolo de capul Caliacra care— în greceşte înseamnă „stînca cea bună", deoarece golful dindărătul lui oferă un admirabil adăpost corăbiilor, oricît de tare ar bate crivăţul — în acest Ioc ferit s-au întemeiat două oraşe greceşti: *Bizone* — actualul port al Cavarnei — care pe urmă însă a fost distrus de un cutremur, şi *Crunoi,* numit mai tîrziu *Dionysopolis* (Balcic). Urmau apoi *Cranea* (Ecrene), *Odessos* (Varna) şi încă alte cîteva oraşe pînă la Bizanţ care este tot o colonie greacă, întemeiată în secolul al Vll-lea înaintea erei noastre. De la o vreme, coloniştii-negustori greci au pătruns chiar şi în lăuntrul pămîntului getic şi anume pe calea atît de lesnicioasă a Dunării. Urcînd cu corăbiile lor fluviul, ei au întemeiat astfel un antrepozit comercial la Bărboşi, un altul la Hîrşova, şi chiar un oraş la *Axiopolis,* lîngă Cernavodă.

în toate aceste colonii, grecii au continuat viaţa în aceleaşi forme de civilizaţie ca şi în metropolele din care plecaseră. Ocupaţia lor esenţială era comerţul cu populaţia din hinterlandul oraşelor respective. Cumpărau de la geţi, de pildă, grîu, miere, şi ceară, piei şi blănuri, peşte şi sclavi. Histria, fiind mai aproape de gurile Dunării, unde morunul, nisetrul şi celelalte soiuri de sturioni, se prindeau în cantităţi mari, îşi făcuse o specialitate

din pescuit şi-şi trăgea cea mai mare parte a venitului ei din negoţul cu peşte. în ce priveşte grîul. Herodot ne spune chiar că sciţii plugari îl cultivau nu pentru hrana lor, ci spre a-1 vinde. La Atena, sclavii vînduţi de geţi sau daci — unii din ei aparţinînd chiar acestui popor — erau aşa de numeroşi încît numele de *Daos,* adică dacul ajunsese nume specific. în piesele sale, Menandru numeşte pe sclavi, mai totdeauna, Daov sau Geta. în general, aşadar, grecii cumpărau de la autohtoni materii prime, cu alte cuvinte, marfă multă cu

bani puţini. Vindeau, în schimb, produse finite ca, de pildă, obiecte de podoabă, ceramică, ţesături fine, apoi untdelemn şi vin grecesc, într-un cuvînt produse şi marfă de lux (vezi fig. 25). Ocupau loc puţin, costau însă bani mulţi. Cam ceea ce se va întîmpla şi cu importul şi exportul ţărilor româneşti în evul mediu şi în epoca modernă. în afară de lunca Dunării, s-au găsit în plin teritoriu dacic, la Crăsani, la Cetăţeni, la Baia de Fier (Polovraci) şi chiar în munţii Făgăraşului, la Stoeneşti, apoi în Moldova la Poiana, lîngă Şiret, şi la Lunca Ciurei (Iaşi) amfore mari greceşti din Thassos, din Rhodos şi din Cnidos care serviseră probabil la transportul vinului şi untdelemnului. S-au găsit de asemenea fragmente de vase deliene, cu ornamente în relief, precum şi fragmente din vasele elegante, cu desenuri negre pe fond roşu-că- rămiziu care au făcut vestită această artă greacă pretutindeni.

Cîteodată, coloniile de pe ţărmul Mării Negre, în loc să facă negoţ, trebuiau să facă război. în cele mai multe cazuri, trebuiau să se apere împotriva aceloraşi populaţii din hinterland şi a conducătorilor lor care voiau să pună mîna pe bogăţiile din lăuntrul zidurilor. Spre a fi feriţi de asemenea atacuri, oraşele încheiau adesea o înţelegere cu regele get sau scit care, în schimbul unei anumite sume, le garanta liniştea.

Prin negoţul pe care-1 făceau, aceste oraşe greceşti au ajuns la o deosebită bogăţie şi înflorire. Ne-o dovedesc monumentele, inscripţiile şi celelalte urme ale vieţii lor de odinioară. Marea Neagră fusese propice celor dintîi colonişti, de aceea au şi botezat-o *Pontul Euxin,* adică primitoare de străini; sciţii îi spuseră *axshaena* ceea ce înseamnă „albastru închis".

Relaţiile acestea economice şi politice dintre grecii aşezărilor maritime şi dunărene şi locuitorii pămîntului nostru, relaţii care au durat sute de ani, n-au putut rămîne fără urmări reciproce. Despre sciţii din jurul coloniilor de pe ţărmul nordic al Mării Negre, Herodot ne spune că ajunseseră un fel de jumătate greci (mixhelenes). Nu se putea deci ca strămoşii noştri, geţii sau dacii, să nu fi luat şi ei unele elemente de civilizaţie de la aceşti reprezentanţi ai lumii mediteraneene. Astfel, influenţa grecească se vădeşte în imitarea *monedelor* macedonene (staterii lui Filip al II-lea şi tetradrahmele lui Alexandru cel Mare) a celor din Thassos (tetradrahmele) şi din Amfipolis, precum şi în domeniul *ceramicei* (fig. 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32); observăm însă că vasele deliene şi megariene lucrate de daci sau geţi — resturi de asemenea vase s-au găsit la Fundeni lîngă Bucureşti, la Snagov, la Popeşti, pe Argeş şi în alte locuri — nu redau numai motivele ornamentale ale originalelor din Delos şi Megara, dar şi motive proprii, locale, ca, de pildă, spicul de grîu, roata stilizată într-un anumit fel etc. Chiar în ceramica dacică obişnuită, lucrată la roată, cercetările mai noi văd o influenţă a ceramicii cenuşii

greceşti. Pe de altă parte, este clar că grecii din oraşele pontice au trebuit să se adapteze condiţiilor locale de viaţă, condiţii determinate, între altele, de *clima* continentală a ţinuturilor noastre — ştim cît l-a impresionat pe Ovidiu deosebirea faţă de clima mediteraneană — şi deci să împrumute, spre a se apăra de rigorile iernii, *îmbrăcămintea* getică. O altă influenţă traco-getă asupra grecilor

credem că s-a exercitat în domeniul artei şi al religiei, Orfeu, patronul muz'? cii, ca şi Dionysos, zeul vinului, aparţinînd mitologiei tracice.

EXPEDIŢIA LUI ALEXANDRU CEL MARE. Pe baza ştirilor actuale nu putem scrie istoria politică a dacilor *în mod continuu* pînă la Decebal. Sînt epoci întregi pentru care ne lipsesc documentele. Cînd şi cînd descoperiri importante, cum e aceea de acum patru decenii privind pe „regele "Rhema- xos sau acelea mai noi referitoare la cîrmuitorul getic Zalmodegicos şi la „regele Moscon" din Dobrogea vin să împlinească unele goluri. Pentru celelalte, trebuie să aşteptăm rezultatele viitoarelor săpături.

Prima ştire de istorie politică este aceea a lui Herodot relativă la rezistenţa pe care au opus-o geţii regelui persan Darius. A doua ne-o dă marele istoric grec Tucidide, arătînd că regele Sitalkes al odrizilor avea sub stăpîni- rea lui, în a doua jumătate a secolului al V-lea înaintea erei noastre, pe tracii dm Peninsula Balcanică, de la miazăzi de Haemus pînă la Pontul Euxin şi la Hellespont (Marea de Marmara), apoi pe geţii de la miazănoapte de Haemus (munţii Balcani), precum şi ţinuturile locuite de dincolo de Istru, în apropierea Pontului Euxin. „Geţii — spune Tucidide — şi celelalte popoare din aceste ţinuturi sînt vecini cu sciţii, cu aceleaşi arme şi aceleaşi obiceiuri; toţi trag cu arcul de pe cai."

Importantă este povestirea contemporanului şi martorului ocular Ptole- meu al lui Lagos, păstrată însă numai în două izvoare tîrzii, Strabo şi Arrian, asupra incursiunii pe care a făcut-o Alexandru cel Mare împotriva geţilor, pe malul *stîng* al Dunării, în anul 335 înainte de era noastră. Regele Macedoniei venise împotriva tribalilor, un neam tracic de la nord de Balcani, în dreptul Olteniei, pentru că aflase că vor să se răscoale. Tribalii s-au retras în faţa lui Alexandru şi o parte s-au refugiat într-o insulă a Dunării. Armata macedoneană îi urmăreşte şi, cu acest prilej. Alexandru face şi o scurtă incursiune împotriva geţilor, pe ţărmul stîng, în cîmpia munteană. Trecerea falangei — echivalentul macedonean al legiunii romane — şi a cavaleriei a avut loc noaptea, cu bărci de ale localnicilor, făcute din trunchiuri de copac scobite („monoxile", vezi fig. 33). „Căci era foarte mare belşug de astfel de bărci — ne spune Arrian — întrucît riveranii fluviului se foloseau de ele pentru pescuitul în fluviu precum şi cînd merg unii la alţii şi, nu mai puţin, foarte adesea pentru prădăciuni". Pe malul getic erau lanuri înalte de grîu. „Cînd se crăpa de ziuă" — continuă izvorul nostru — Alexandru a luat-o prin semănături, poruncind pedestrimii să înainteze către ţinuturile necultivate, cul- cînd grîul cu suliţele

aplecate; iar călăreţii urmau îndată prin partea de lanuri pe unde înaintase falanga; apoi, cînd au ieşit din semănături. Alexandru luă în persoană comanda cavaleriei, aşezate la aripa dreaptă, iar comanda falangei orînduite în careu o dădu lui Nicanor". Geţii care adunaseră o armată de vreo 4000 de călăreţi şi mai bine de 10 000 de pedestraşi, „nu au rezistat nici măcar primului atac al călărimii, pentru că nu se aşteptaseră de fel la îndrăzneala lui Alexandru care, fără să facă pod peste apă, trecuse aşa de uşor, într-o singură noapte, peste Istru, cel mai mare dintre toate rîurile, iară de altă parte şi încheietura falangei era înspăimîntătoare şi atacul cavaleriei irezistibil. De aceea, dintru întîi, ei fugiră către oraşul lor care era ca la o parsangă (cca 6 km) de Istru; cînd însă văzură pe Alexandru aducînd în grabă falanga la atac de-a lungul malului — pentru ca nu cumva pedestraşii să poată fi înconjuraţi de geţii care ar fi întins o cursă — iar pe călăreţi înain- tînd de front, geţii părăsiră şi oraşul lor care era rău întărit, luînd cu ei pe cai atîţia copii şi atîtea femei, cît au putut duce, şi se îndreptară spre ţinuturile pustii, cît mai departe de fluviu. Alexandru luă oraşul geţilor şi tot avutul pe care aceştia îl părăsiseră; dădu apoi prada lui Meleagru şi lui F.lip, să o ducă spre casă, iar el, după ce dărîmă din temelii oraşul, aduse jertfe pe malul Istrului lui Zeus mîntuitorul, lui Heracles şi Istrului însuşi că nu i-a fost potrivnic la trecere. Şi în aceeaşi zi aduse înapoi, la grosul oastei, pe toţi cei cu care plecase, sănătoşi şi teferi".

întors pe malul drept. Alexandru primeşte soli de la diferite neamuri libere de traci, locuind pe malurile Dunării şi chiar de la regele tribalilor împotriva căruia pornise expediţia. După care pleacă mai departe, împotriva altor neamuri tracice din vestul şi sud-vestul Peninsulei Balcanice.

Mărturia lui Ptolemeu are o deosebită importanţă şi ne permite să tragem o serie de concluzii cu privire la situaţia geţilor în vremea aceea. Ţărmul Dunării apare ca foarte populat, de vreme ce s-a putut trece *într-o singură noapte* o armată întreagă cu bărcile *localnicilor.* Geţii au bogăţii: Alexandru ridică o pradă însemnată după cucerirea numai a *unui singur oraş.* Populaţia acestui oraş era în număr apreciabil, din moment ce patru mii de călăreţi nu pot lua pe caii lor decît o *parte* din femeile şi copiii care-1 locuiau. în sfîrşit, întinsele lanuri de grîu ne arată că agricultura era, în vremea aceea, ca şi mai tîrziu, pe vremea lui Decebal, o îndeletnicire de căpetenie a geţilor.

Expediţia lui Alexandru nu este decît începutul unui şir de conflicte între macedoneni şi geţi. în intervalul 334—330 înaintea erei noastre, generalul Zopyrion care fusese numit guvernatorul Traciei pontice, face o expediţie în stînga Dunării ce se termină catastrofal: armata e sfărîmată de geţi, iar el

însuşi ucis. Teatrul operaţiunilor pare a fi fost Moldova sudică sau Bugea- cul. Nu cunoaştem numele conducătorului geţilor, nici alte detalii în legătură cu lupta.

DROMIHETES, PRIMUL REGE ÎNSEMNAT AL GEŢILOR. Mai bine informaţi sîntem asupra conflictului, de lungă durată, dintre Lisimah, urmaşul lui Alexandru cel Mare în Tracia, şi marele rege al geţilor, *Dromihetes.* Căci, de fapt, Dromihetes este cel dintîi monarh însemnat al geţilor pe care-1 cunoaşte istoria şi poate fi pus pe acelaşi plan cu marele Buerebista şi eroicul Decebal. Sînt cele trei figuri reprezentative din istoria strămoşilor noştri.

Conflictul dintre Lisimah şi Dromihetes a izbucnit — se pare — pe de o parte din cauza pretenţiilor celui dintîi de a se întinde asupra ţărmului stîng al Dunării, pe de altă parte fiindcă regele get revendica cetăţile de pe malul dobrogean, cetăţi care dominau cîmpia munteană. Au fost mai multe lupte, toate nefericite pentru regele macedonean. într-una din ele, întîmplată probabil prin anul 300 înainte de era noastră, a căzut prizonier însuşi fiul lui Lisimah, tînărul Agatocles. Regele get s-a purtat însă foarte bine cu el — o anticipare a celor ce aveau să se întîmple opt ani mai tîrziu cu însuşi tatăl prizonierului — ba l-a trimis chiar, după cîtva timp, îndărăt lui Lisimah, cu daruri, „în nădejdea — spune istoricul grec Diodor din Sicilia — de a căpăta înapoi prin omenia asta pămîntul pe care i-1 răpise Lisimah". Regele macedonean voia însă cu tot dinadinsul să-şi întindă stăpînirea la nordul Dunării. De aceea, după ce-şi rotunjise regatul prin cuceriri în Asia, el pregăteşte o armată importantă — cifra de 100 000 de oameni a istoricului grec Polyai- nos e totuşi, se pare, exagerată — şi porneşte, în anul 292 înainte de era noastră, împotriva lui Dromihetes. Provizii nu-şi luase destule, crezînd că va găsi la duşman. Armata macedoneană trece Dunărea şi înaintează în interiorul ţării unde începe însă în curînd a suferi de foame şi de sete. Geţii, aşa cum vor face şi românii mai tîrziu, arseseră, se vede, totul, în calea năvălitorilor. Situaţia armatei lui Lisimah devine critică; el însuşi e sfătuit de prieteni să fugă, dar refuză. în cele din urmă, geţii îi înconjoară şi-i iau pe toţi prizonieri. Dromihetes s-a purtat şi de data aceasta foarte frumos cu cei prinşi. Pe Lisimah îl întîmpină — ne spune izvorul grec — cu mare respect, îl numeşte *tată* şi-1 conduce împreună cu familia sa, în oraşul numit *Helis.* Aci, geţii cer zgomotos uciderea regelui macedonean. Dromihetes le spune însă că e mai bine să-1 lase în viaţă, fiindcă astfel le va da, din recunoştinţă, cetăţile care au fost mai înainte ale lor, iar pe de altă parte, dacă piere Lisimah, se va ridica un alt rege în locul lui şi va veni, desigur, cu mai multă mînie împotriva lor. în

faţa acestor argumente, geţii cedează. Se face apoi un mare banchet; macedonenilor li se serveşte deosebit. într-o sală mare, avînd pe jos covorul regal luat ca pradă de război de la Lisimah, se aşază o masă de argint, cu vase şi cupe tot de argint; mîncările sînt din cele mai bune. Geţii, în schimb, stau alături pe paie, la nişte mese de lemn; mănîncă mîncări simple — puţine legume şi came — din vase de lemn şi beau din pahare de lemn sau de corn de vită, în toiul ospăţului, Dromihetes umple cel mai mare dintre cornurile de băut şi se adresează lui Lisimah, pe care-1 numeşte încă o dată *tată,* întrebîndu-i: ce masăi se pare mai regească, a macedonenilor sau a geţilor? A macedonenilor, fireşte, răspunde Lisimah. Dacă este aşa, de ce ţi-ai lăsat toate ale talc, atît de strălucite, ca să vii în sărăcia noastră? A recunoscut atunci Lisimah greşeala făcută, a făgăduit că pe viitor va fi prieten şi aliat şi că nu va uita binele de acuma al lui Dromihetes. Iar acesta a primit cu dragoste făgăduiala macedoneanului, şi-a luat îndărăt cetăţile pe care i le răpiseră oamenii lui Lisimah şi l-a eliberat pe regele Macedoniei cu cinste. Un istoric şi arheolog grec, Pausanias, afirmă chiar că Lisimah i-ar fi dat lui Dromihetes şi pe fiica sa de soţie.

Cetăţile despre care se spune că geţii le-au luat îndărăt nu pare a fi fost pe ţărmul *sting* al Dunării, unde nu ştim ca macedonenii să fi stăpînit vreodată, ci mai degrabă pe cel drept al ei. Ar fi vorba anume în cazul acesta, de cetăţile de pe malul dobrogean, care dominau cîmpia munteană, cum erau, de pildă Capidava, Carsium, Genucla. Pe acestea le-a căpătat Dromihetes îndărăt.

înaintarea armatei macedonene pare să fi avut loc prin Bărăgan; *setea* de care începuseră să sufere soldaţii, *aci* se poate explica, pe cînd în sudul Moldovei dintre Prut şi Nistru, unde sînt lacuri multe şi mari, cu apă dulce, e nenaturală. Helis, oraşul în care Dromihetes a dus pe Lisimah şi pe ceilalţi prizonieri trebuie să fi fost undeva prin partea de răsărit a Munteniei. Unde anume, nu se poate preciza.

Dacă raporturile cu oraşele greceşti pontice s-au clădit pe convieţuire — cu schimburi periodice de mărfuri şi cu iradierea civilizaţiei elene în lumea geto-dacă, — cu Macedonia, stat cu o apreciabilă întindere teritorială şi forţă militară, relaţiile au evoluat de la confruntarea armată la coexistenţă, con- tinuînd legăturile economice anterioare şi amplificînd dialogul şi interferenţele cu lumea greacă.

NĂVĂLIREA CELŢILOR. Epocii de glorie şi de putere a lui Dromihetes îi urmează însă, în istoria politică a dacilor, o epocă de scădere şi tulburare. Este epoca năvălirii *celţilor* care începuseră încă mai dinainte mişcarea lor spre răsărit şi care

ajung acum, după anul 300, în ţinuturile noastre. Drumurile pe care le-au urmat celţii au fost două: unul de-a lungul Dunării, celălalt de-a lungul Carpaţilor. Ei cuprind aşadar Dacia din două părţi şi se aşază în preajma hotarelor ei, ba unele neamuri, cum sînt *anarţii* şi *britolagii* (sau *britogalii)* pătrund chiar şi în interiorul Daciei. O parte a celţilor îşi urmează drumul mai departe, întemeiază un regat, de scurtă durată, la sud de Balcani, ba unii trec chiar şi în Asia Mică unde provincia Galaţia le-a păstrat numele. Alţii se stabilesc însă în ţinutul carpato-danubian şi întemeiază oraşe care sînt notate de geograful antic Ptolemeu pe harta sa. În sud-vestul Daciei, dincolo de Dunăre, în ţinutul Drinei, Savei şi Moravei se aşază *scordiscii,* avînd ca centru mai important oraşul *Singidunum* (Belgradul de azi). Terminaţia *-dunum* este caracteristică celtică, ea s-a păstrat în unele nume de oraşe franceze precum *Verdun, Châteaudun* etc. În nordul Moldovei şi în Ga- liţia se aşază *teuriscii* şi întemeiază oraşele *Carrodunum, Maetonium, Vibantavarium* şi *Eractum.* În Bugeac întîlnim pe britolagi, cu centrele mai însemnate *Aliobrix* şi, dincolo de Dunăre, pe malul dobrogean al ei, *Noviodunum* (Isaccea de astăzi). În interiorul Daciei s-au mai stabilit şi anarţii, între Tisa şi Someş — la Apahida, pe Someş, s-a găsit un cimitir cu 21 de morminte — şi, în cazul cînd caracterul lor celtic este o realitate, ceea ce nu s-a demonstrat încă, *cotensii,* în răsăritul Munteniei, la hotarul cu Moldova.

În migraţia lor, celţii au dus cu ei şi alte neamuri, cum sînt bastarnii germanici care se vor aşeza în Galiţia şi în Podolia, la nord de Nistru, apoi şi în Moldova, dînd de lucru dacilor, prin incursiunile lor.

Mai bine de două secole — pînă la domnia marelui Buerebista — a durat puterea celţilor în Europa centrală; e un răstimp cu privire la care nu sîntem prea bine lămuriţi. S-au dat în acest timp lupte cu celţii şi bastarnii; de multe ori desigur, dacii vor fi însoţit pe aceştia în expediţiile lor de pradă în Peninsula Balcanică. Ni s-a păstrat o singură ştire — şi aceasta de caracter anecdotic — privitoare la luptele pe care le-au purtat dacii cu bastarnii. Scriitorul antic Justinus povesteşte că într-una din aceste lupte, regele get Oro- les, pentru pedeapsă că ostaşii săi fuseseră înfrînţi, i-a obligat să fie servitorii

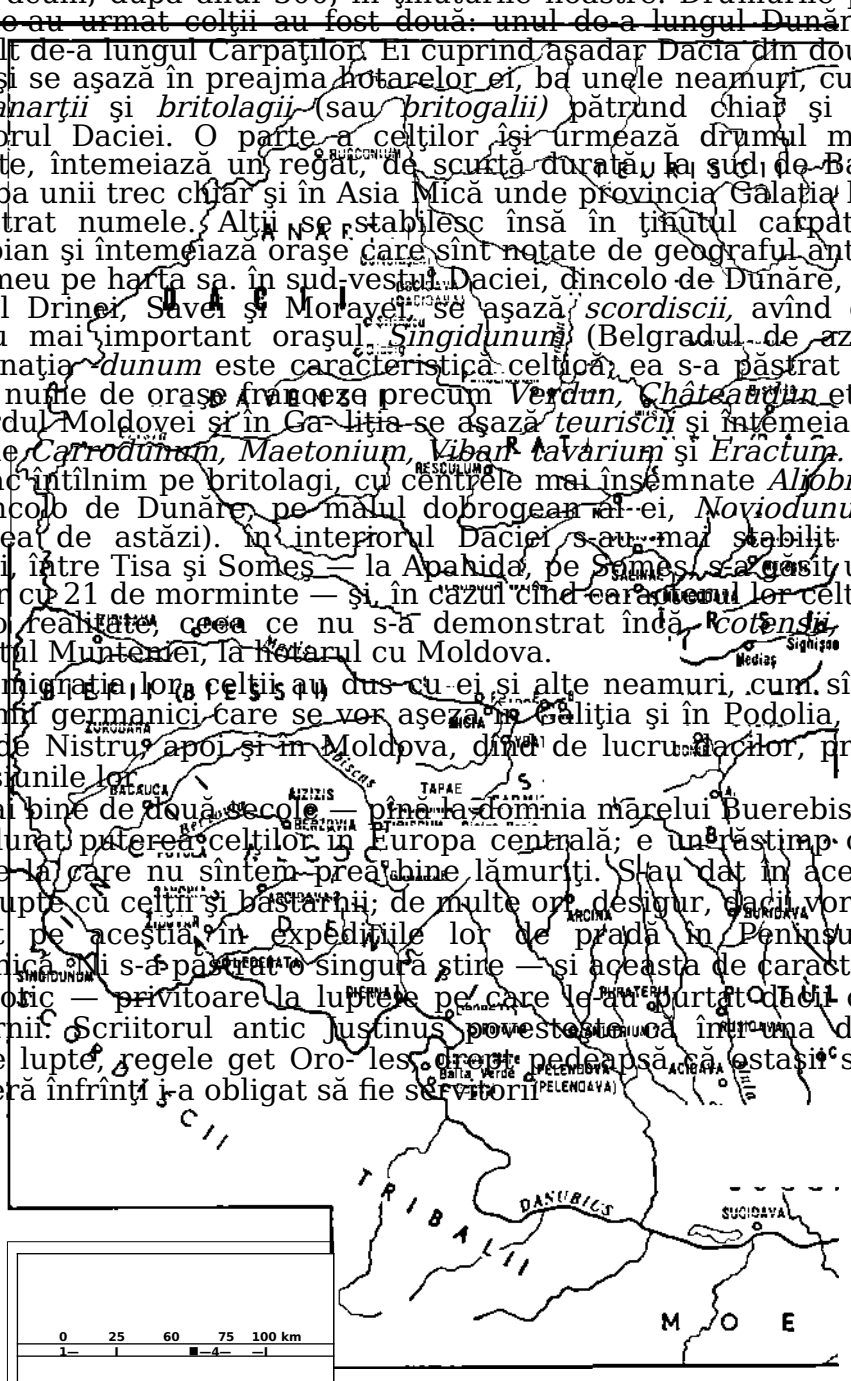

CONST. C. GIURESCU, DINU C. GIURES U

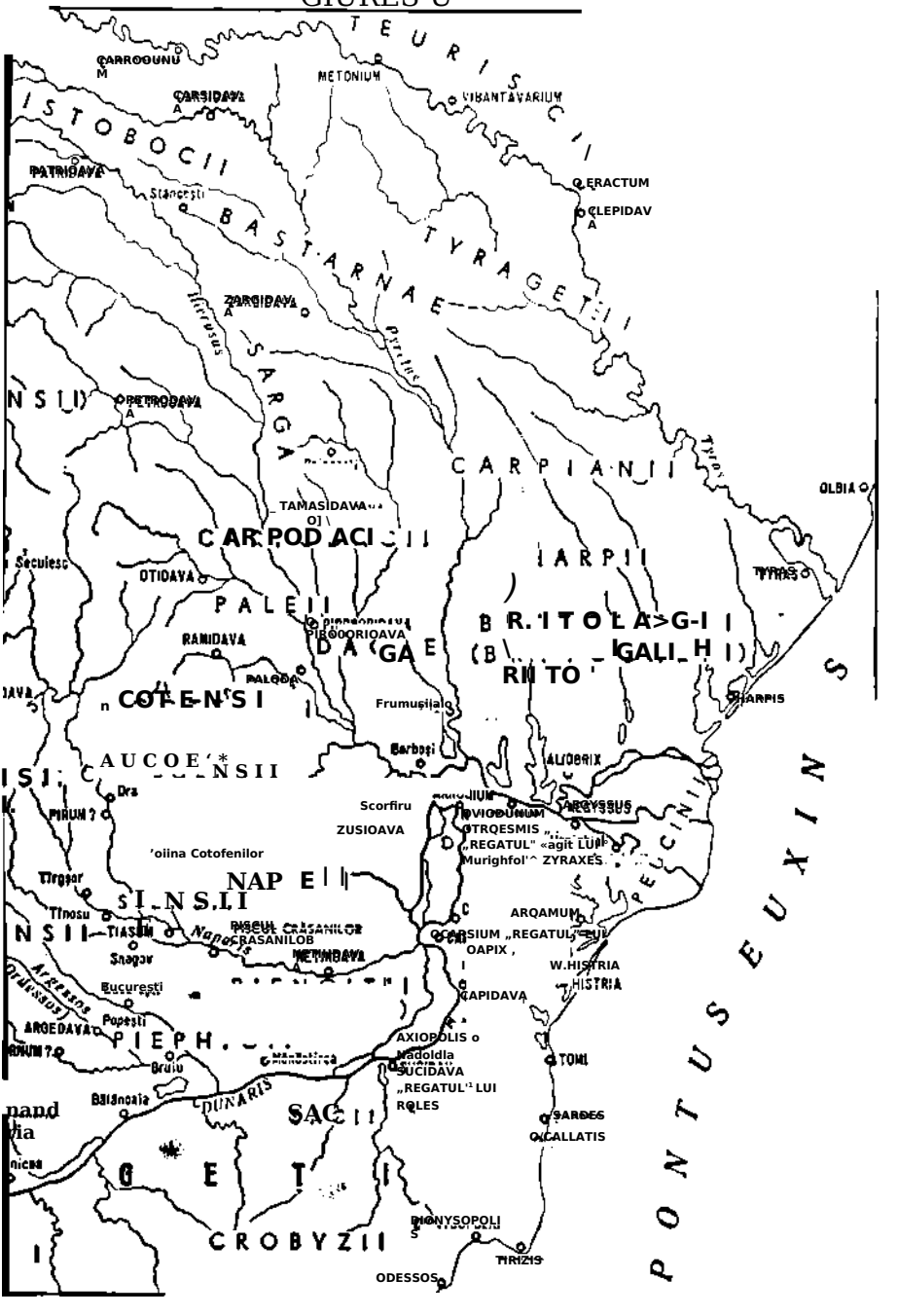

femeilor lor şi să se culce cu picioarele pe căpătîi, iar nu cu capul. O umuuiţă de care n-au scăpat, adaugă acelaşi scriitor, decît după ce au învins pe duşman, într-o nouă luptă.

Inscripţiile descoperite prin săpăturile arheologice de la Histria menţionează numele a doi cîrmuitori daco-geţi din secolul al III-lea înaintea erei noastre, cîrmuitori de care trebuiau să ţină seama şi uneori chiar ascultau cetăţile greceşti de pe ţărmul dobrogean al Mării Negre. Cel dintîi, în ordine cronologică, este *Zalmodegicos* căruia histrienii îi trimit o solie alcătuită din trei cetăţeni de frunte ai oraşului, solie ce izbuteşte să obţină de la numitul conducător daco-get eliberarea a peste şaizeci de ostateci şi restituirea unor venituri de seamă ale Histriei, probabil veniturile pescuitului. Cel de al doilea este *„regele Rhemaxos"* despre care o inscripţie de la Histria, de pe la finele secolului al III-lea, arată că avea sub „oblăduirea" lui oraşele greceşti de pe ţărmul mării şi că primea sume de bani de la aceste oraşe, — în speţă Histria — spre a le apăra de atacurile duşmanilor. în sfîrşit, o altă ştire, laconică, a istoricului roman Pompeius Trogus, pomeneşte de „creşterea puterii dacilor prin regele Rubobostes" („incrementa Dacorum per Rubobostem regem"), pe la începutul secolului al II-lea înaintea erei noastre. Unde era centrul stăpînirii acestui rege nu se precizează; bănuim însă că în Transilvania. Această creştere a puterii dacilor rezultă şi din felul în care se înfăţişează aşezările lor; ele devin în secolul al II-lea mai mari, mai bogate, cu o producţie agricolă crescută, cu o viaţă meşteşugărească sporită, aşa cum arată rezultatele săpăturilor arheologice, atît în cîmpia munteană şi în lunca Dunării, cît şi în Moldova şi în Transilvania.

Dar tot în secolul al II-lea înaintea erei noastre are loc şi înaintarea puterii romane în Peninsula Balcanică. Regatul macedonean care, în urma luptei de la Pydna, în 168, fusese împărţit în patru părţi puse sub privegherea Romei, este desfiinţat şi transformat în provincie romană în anul 148. în a doua jumătate a secolului au loc necontenite lupte între romani de o parte, ilirii, celţii şi tracii de la Dunărea mijlocie, de cealaltă. Aceştia din urmă atacă mereu şi pradă ţinuturile ocupate de romani sau protejate de ei. în cîteva rîn- duri, izbutesc chiar să bată armatele romane, nu pot însă pînă la urmă împiedica înaintarea înceată, dar sigură, a legiunilor (vezi fig. 34). în multe din aceste războaie şi expediţii de pradă spre miazăzi, geţii au fost tovarăşii cel- ţilor, tracilor şi ilirilor, împărţind cu ei cîştigul, dar avînd asupra lor următorul avantaj: în caz de primejdie, se retrăgeau dincoace de Dunăre, pe cînd ceilalţi rămîneau expuşi represiunilor romane. Rezultatul final al acestor lupte a fost o slăbire completă a neamurilor celtice, ilirice şi tracice de la sudul Dunării care în curînd vor înceta să

mai joace vreun rol politic, prinse între puterea romană în plină expansiune de o parte şi statul dacic care va ajunge sub *Buerebista* la cea mai înaltă expresie a sa, de cealaltă.

MARELE REGE BUEREBISTA. STATUL DAC ÎN CULMEA PUTERII. Ridicarea statului dac în secolul întîi înaintea erei noastre se explică printr-un complex de factori: în primul rînd creşterea puterii economice a masei poporului; apoi, ivirea unei personalităţi politice şi militare remarcabile, regele Buerebista; cel mai de seamă cîrmuitor pe care i-au avut strămoşii noştri; se adaugă, în sfîrşit, şi o conjunctură externă favorabilă: slăbirea vecinilor celţi, iliri şi traci în urma îndelungatelor conflicte cu romanii. Se pare că Buere- bista a avut o lungă domnie: scriitorul Jordanes din secolul al VI-lea al erei noastre dă ca început al ei anul 82 înainte de era noastră, an ce a fost însă pus în dubiu de cercetări recente; aceste cercetări aşază începutul stăpînirii lui între anii 70 şi 60. Oricare ar fi adevărul, cert este că personalitatea acestui mare rege a impresionat pe contemporanii şi urmaşii săi. Iată cum îl înfăţişează Strabo, istoricul şi geograful atît de apreciat al antichităţii: „Buerebista, getul, luînd conducerea poporului său, a ridicat pe oamenii aceştia în- răiţi de nesfîrşitele războaie şi i-a îndreptat prin abstinenţă şi sobrietate şi ascultare de porunci, aşa încît, în cîţiva ani, a întemeiat o mare stăpînire şi a supus geţilor aproape pe toţi vecinii; ba era de mare primejdie şi pentru romani, pentru că trecea Dunărea fără să-i pese de nimeni şi prăda Tracia pînă în Macedonia şi în Iliria, iar pe celţii cei ce se amestecaseră cu tracii şi cu ilirii i-a pustiit cu totul şi pe *boii* care ascultau de regele Critasiros precum şi pe teurisci i-a şters de pe faţa pămîntului".

Afirmaţiile lui Strabo corespund adevărului; ele ne sînt confirmate de alte izvoare istorice contemporane. Dintre acestea, citărn o inscripţie greacă pe care locuitorii din Dionysopolis (Balcic) o pun, foarte probabil, în prima jumătate a anului 48 înaintea erei noastre, în cinstea unui concetăţean al lor, Acornion al lui Dionysios, care adusese mari servicii oraşului. Inscripţia ne spune că Acornion fusese pe vremuri trimis ca sol la tatăl lui Buerebista spre a cere protecţia acestuia asupra oraşului. „în timpul din urmă — continuă inscripţia — *regele Buerebista ajungînd cel dinţii şi cel mai mare dintre regii din Tracia şi stăpînitor al tuturor ţinuturilor de dincolo şi de dincoace de Dunăre,* Acornion a fost şi pe lîngă acesta în cea dintîi şi cea mai mare apropiere şi a obţinut cele mai bune rezultate pentru patria sa, inspirînd şi colabo- rînd la cele mai eficace măsuri şi, nu mai puţin, *cîştigînd bunăvoinţa regelui*

pentru mîntuirea cetăţii sale..."

Trebuie relevat în primul rînd titlul care se dă lui Buerebista: „cel dintîi şi cel mai mare dintre regii din Tracia", ceea ce corespunde perfect realităţii, nefiind de loc o măgulire sau o linguşire. Apoi indicarea posesiunilor sale; j.toate ţinuturile de dincolo şi de dincoace de Dunăre, fapt iarăşi riguros exact. (Peste o mie şi aproape cinci sute de ani, Mircea cel Bătrîn se va intitula de asemenea: „stăpînitor pe amîndouă malurile Dunării pînă la Marea cea mare"). în al treilea rînd, trebuie subliniată autoritatea de care se bucurau regii geţi — tatăl lui Buerebista şi mai ales acesta — în faţa oraşului Dionysopolis a cărui „mîntuire" chiar depindea de „bunăvoinţa" regelui din Carpaţi.

Buerebista a ridicat pe daci prin abstinenţă, sobrietate şi ascultare de porunci, ne spune Strabo. Că este adevărat, o arată rezultatele domniei sale, statul dacic care atinge apogeul dezvoltării.

Războaiele pe care le-a purtat acest mare rege cu neamurile vecine au fost încununate de succes. Pe celţi, atît cei din sud-vestul Daciei, scordisciiij cît şi cei de la miazănoapte, teuriscii, i-a zdrobit cu totul, aşa îneît a căpătat porecla de „celtoctonul" sau ucigătorul de celţi. Oraşele greceşti de pe ţărmul Mării Negre, de la Olbia, la gura Bugului, pînă la Apollonia, la.sud de munţii Balcani, sînt supuse în urma unor expediţii militare care încep de la anul 50 înaintea erei noastre. Ele recunosc autoritatea regelui dac, îi plătesc şi sume de bani. O situaţie mai bună are numai oraşul Dionysopolis, mulţumită relaţiilor de prietenie stabilite încă din vremea tatălui lui Buerebista.

Ca urmare a izbînzilor sale militare, Buerebista realizează un stat cu o suprafaţă considerabilă, cuprinzînd nu numai toate teritoriile locuite de daco- geţi, dar şi unele din teritoriile vecinilor celţi, iliri şi traci. Hotarele acestui stat erau, spre răsărit, ţărmul Mării Negre şi Bugul, spre miazănoapte Car- paţii Păduroşi, spre apus Cadrilaterul boem, Dunărea mijlocie şi Morava, spre miazăzi muntele Haemus sau lanţul Balcanilor. Capitala acestui întins stat a fost *Argedava.* Nu se ştie precis unde era situat: unii învăţaţi l-au identificat cu Arcidava, în Banat; alţii l-au aşezat pe Argeş, la Popeşti, iar recent s-a emis părerea că ar fi fost în munţii Orăştiei, poate chiar la Cos- teşti, unde alături de cetatea din munte sînt urmele unei întinse aşezări civile.

Dată fiind *întinderea* statului şi *mulţimea* neamurilor dacice întrunite acum sub un singur stăpînitor, cifra de 200 000 de ostaşi pe care o indică Strabo ca putere militară maximă a lui

Buerebista, deşi uriaşă pentru vremurile acelea, nu e imposibilă. Dacii au putut ridica o asemenea armată. Mulţumită ei, regele lor ajunsese stăpînul necontestat al centrului şi sud-estului european rămas în afara dominaţiei romanilor şi cel mai de seamă adversar al acestora. Buerebista ştia că primejdia cea mare venea de aci. în consecinţă, a şi avut o politică ostilă romanilor căutînd să sprijine pe oricine şi orice putea să însemne o slăbire a forţelor Romei. în anul 48 înaintea erei noastre, el e în tratative cu Pompeius, rivalul lui Cezar; trimite la acesta ca ambasador pe acelaşi Acornion din Dionysopolis care avusese mai înainte şi alte însărcinări diplomatice. Inscripţia pusă de cetăţenii din Dionysopolis în cinstea compatriotului lor Acornion, inscripţie de care a fost vorba anterior, arată că acesta, întîlnind pe Pompeius în părţile Macedoniei, „şi-a îndeplinit însărcinările ce-avea de la rege, cîştigînd bunăvoinţa romanilor pentru rege". Nu este de mirare deci că Cezar se hotărîse în anul 44 să pornească o expediţie împotriva lui Buerebista şi că strîngea, în acest scop, mari forţe militare. Moartea l-a împiedicat s-o facă. Curînd după Cezar şi asemenea lui, marele rege al dacilor a căzut victima unei conspiraţii de nemulţumiţi. Odată cu el a dispărut şi marea putere a statului dacic; acesta e îmbucătăţit de către conspiratori pentru ca fiecare să domnească[1] peste cîte o parte. S-ar putea ca unul dintre conspiratori să fi fost *Koson,* din timpul stăpînirii căruia ni s-au păstrat *monede de aur,* cu numele lui. Pe vremea cînd împăratul roman Octavianus Augustus trimite o expediţie împotriva dacilor, erau, în stînga Dunării, *cinci* regate dacice, în locul celui unitar din vremea lui Buerebista. Iar în Dobrogea, cam în aceeaşi vreme, erau alte *trei.* Bineînţeles că şi puterea militară a dacilor, în asemenea împrejurări, scăzuse mult. Strabo ne spune că nu mai puteau ridica acuma o armată mai mare de 40 000 de oameni.

PRIMELE LUPTE CU ROMANII. DAPYX. SUPUNEREA DACIEI PONTICE. Dintre urmaşii lui Buerebista, în genere stăpînitori slabi, care nu se pot asemăna nici pe departe cu marele lor predecesor sau cu succesorul lor, eroicul Decebal, amintim pe cîţiva. *Cotiso,* contemporanul lui Octavianus, Augustus, pare să fi stăpînit în sud-vestul Daciei. La un moment dat era vorba de o înrudire dintre cezarul de la Roma şi regele dac, fiica celui dintîi, Iulia, urmînd să devie soţia lui Cotiso, iar fiica acestuia împărătească romană. Căsătoria însă nu s-a mai făcut şi, în loc de alai de nuntă, Roma începu a pregăti armată în Panonia, la Siscia, împotriva dacilor. într-adevăr, politica lui Buerebista, de duşmănie faţă de romani, avea foarte mulţi aderenţi printre daci

şi a fost continuată de unii dintre succesorii marelui rege. Momentul era prielnic, deoarece la Roma izbucniseră luptele pentru întîietate între Octavianus Augustus şi Antonius. O năvălire în ţinuturile de la miazăzi de Dunăre şi o întindere a stăpînirii gete în această direcţie părea indicată. O va încerca regele *Dicomes,* prieten cu Antonius, deci duşman lui Octavianus Augustus. El stăpînea, după cîte putem bănui, în cîmpia munteană. Cu ajutor de la bastarni, neam germanic, Dicomes trece peste Dunăre, supune pe moesi, pe tribali, pe dardani şi pradă ţinutul denteletilor, un neam tracic de la Stry- monul de sus (azi rîul Struma), care erau protejaţii romanilor. Aceştia din urmă reacţionează, trimiţînd o armată sub comanda lui Crassus care, timp de doi ani de zile, va da o serie de lupte împotriva bastarnilor, fiind ajutat de unul din „regii" geţi din Dobrogea, de *Roles.* Acesta primeşte drept recompensă titlul de „prieten şi aliat" al romanilor.

Roles, dealtfel, nu era singurul care-şi dădea seama de puterea romanilor şi de primejdiile pe care le atrăgea duşmănia lor. Tot aşa gîndea şi un alt rege dac, anume *Scorilo,* care a domnit, se pare, 40 de ani (cca 28—68 era noastră) şi care socotea că nu trebuie să se amestece în certurile interne de la Roma. Celor ce doreau totuşi neapărat un atac în provinciile de peste Dunăre, Scorilo le-a dat o pildă vie, foarte sugestivă, pe care ne-o povesteşte istoricul antic Frontinus astfel: „Scorilo, şeful dacilor, deşi ştia că poporul roman e sfîşiat prin luptele civile, nu credea totuşi prudent să încerce un atac, pentru că îşi dădea seama că un război extern ar fi adus din nou unirea între cetăţenii certaţi şi de aceea, pentru a convinge pe ai săi, a pus doi cîini să se mănînce între ei şi cînd erau mai în focul bătăliei, le-a arătat un lup pe care, îndată, lăsînd furia dintre ei, cîinii s-au aruncat; şi aşa a putut, cu această pildă, să împiedice... năvala împotriva romanilor".

Un alt monarh al dacilor a fost *Comosicus,* care cumula şi demnitatea de mare preot. Istoricul Jordanes afirmă că el era urmaşul direct, în această ultimă ipostază, al marelui preot Deceneu, colaboratorul apropiat al lui Buerebista.

E necesar să amintim şi pe cei trei „regi" din Dobrogea. Unul era *Roles,* de care a fost vorba mai sus. El stăpînea, după cît se pare, partea de miazăzi, avînd ca centre mai însemnate Durostorum (Silistra), Abrittus, la sud-est de precedentul, şi Axiopolis (lîngă Cernavodă). Cel de al doilea se numea *Dapyx* şi domnea în centrul Dobrogei, în regiunea Capidava (azi cu acelaşi nume, la nord de Cernavodă) — Carsium (Hîrşova) — Ulmetum (Panteli- monul de Sus) — Histria. Cel de al treilea *Zyraxes,* avea în stăpînirea lui partea dinspre miazănoapte, cu localităţile Troesmis (Igliţa), Dinogeţia (Bisericuţa), Aegyssus (Tulcea),

Buteridava. Localizarea acestor trei mici stătuleţe, impropriu numite regate, e făcută pe temeiul izvoarelor vechi, în special al lui Cassius Dio, un istoric bine informat.

Roles este atacat în anul 28 înainte de era noastră de către vecinul său Dapyx. El cere atunci ajutor prietenilor şi aliaţilor săi romanii. Aceştia trimit pe guvernatorul provinciei Macedonia, Marcus Licinius Crassus care se afla în apropiere, deoarece începuse cu un an înainte lupta împotriva bastar- nilor şi continua acum operaţiile. Dapyx este asediat în cetatea lui; un trădător însă dă putinţă lui Crassus ca să intre în cetate; atunci Dapyx şi cu fruntaşii geţi din jurul lui, anticipînd gestul eroic de la Sarmizegetusa, se sinucid spre a nu cădea vii în mîinile duşmanului. Poporul din cetate, luînd ce avea mai de preţ şi turmele, se refugiază într-o marea peşteră (probabil una din cele care se pot vedea şi astăzi la locul numit *Gura Dobrogei,* între Ulmetum şi Histria). Romanii zidesc atunci intrarea pentru a sili pe cei dinăuntru să se predea sau să piară de foame.

După ce isprăveşte cu Dapyx, Crassus atacă şi pe vecinul acestuia dinspre miazănoapte, pe Zyraxes, deşi nu avusese nimic de suferit din partea lui. Motivul, ne spune Cassius Dio, era dorinţa lui Crassus de a relua steagurile pe care le pierduse într-o bătălie cu bastarnii şi cu geţii, lîngă Histria, un general roman cu vreo trei decenii mai înainte, steaguri despre care auzise că se aflau acum în puternica cetate getă de pe malul Dunării, *Genucla.* Crassus înconjoară această cetate pe uscat şi pe apă şi o ia după un timp relativ scurt, fără însă a prinde pe Zyraxes care fugise, luînd cu el tezaurul, peste Dunăre, la „sciţi", de fapt geto-bastamo-sarmaţii din Moldova sudică şi din Bugeac.

Cucerirea „regatelor" dacice din Dobrogea nu însemna însă şi supunerea dacilor mult mai numeroşi din cîmpia Dunării, din Transilvania şi din Banat. Aceştia continuă năvălirea lor la sudul Dunării, fie singuri, fie întovărăşind pe alţii. E nevoie de o serie de expediţii din partea romanilor şi de strămutări întregi de populaţie dacă pe ţărmul drept, pentru ca lucrurile să se mai potolească. O astfel de expediţie a fost aceea a lui Tiberius Claudius Nero, viitor împărat, împotriva dacilor apuli (regatul lui Cotiso) din anii 12—10 înaintea erei noastre. O a doua, cu efecte considerabile, a fost expediţia, din anul 11 —12 al erei noastre, a lui Sextus Aelius Catus, consul, care a învins pe daci şi a izbutit să strămute 50 000 dintre ei peste Dunăre, în Moesia. Şi mai importantă este strămutarea efectuată de Tiberius Plautius Silvanus Aelianus, guvernator al Moesiei între anii 57 şi 67 ai erei noastre. Inscripţia pusă în cinstea acestui guvernator arată că el „a mutat mai mult de 100 000 de trans- danubiani, cu femeile, copiii, principii ori regii lor, dincoace de fluviu, spre a plăti tribut; a înăbuşit o mişcare a sarmaţilor chiar de la

începutul ei; a adus regi pînă atunci necunoscuţi ori duşmani poporului roman, pe malul Dunării, pe care îl păzea, spre a-i pune să se închine steagurilor romane; a trimis înapoi regilor bastamilor şi roxolanilor pe fiii lor prinşi ori luaţi înapoi de la duşmanii lor, iar regilor daci pe fraţii lor; de la unii dintre dînşii a luat în schimb ostatici. Astfel a statornicit el pacea provinciei." Printre cei o sută de mii de transdanubiani mutaţi de Aelianus se găseau desigur şi mulţi geţi, de nu vor fi fost cu toţii geţi, aşa cum afirmă unii istorici. Printre „regii" aduşi să se închine, transformaţi deci în vasali sau clienţi ai imperiului, iarăşi de bună seamă că vor fi fost şi unii de ai geţilor. E vorba doar de ţinutul din stînga Dunării şi aici geţii sau dacii erau la ei acasă. în genere se pare că Aelianus a avut faţă de aceşti localnici o atitudine împăciuitoare trimiţînd, cum spune inscripţia, regilor lor pe fraţii acestora luaţi prizonieri de romani sau eliberaţi de romani de la duşmani. Se stabilesc aşadar relaţii mai bune; ele vor dura pînă la anul 69, cînd vom avea de înregistrat o nouă năvălire, cu urmări grave pentru romani. Lui Aelianus i se atribuie *valul* moldovean care, începînd la Poiana, pe Şiret, răspunde tocmai la Cetatea Albă, avînd ca scop apărarea ţinutului de la gurile Dunării. Dealtfel, în această vreme, vechea colonie grecească Tyras de la gura Nistrului trece direct sub ocrotirea romană. Şi Olbia, la gura Bugului, şi Chersonesul, dincolo de Don, intră în sfera de influenţă romană. Marea Neagră e pe punctul de a deveni o nouă „Mare Nostrum", cum era Mediterana, adică înconjurată din toate părţile de pămînt supus autorităţii Romei.

în toamna anului 69 al erei noastre, cînd luptele civile de la Roma erau în toi, şi cînd legiunile din Moesia plecaseră să ajute pe Vespasian, proclamat împărat, împotriva lui Viteliu, dacii trec Dunărea şi iau cu asalt castrele auxiliarilor care rămăseseră de pază. O armată întreagă romană, alcătuită din legiunile care sprijiniseră pe Viteliu, este sfărîmată de dacii uniţi cu sarmaţii; comandantul ei, Fonteius Agrippa, este ucis. De-abia generalul Rubrius Gallus izbuteşte, printr-o serie de lupte, să respingă pe năvălitori şi să apere ţărmul drept al Dunării, punînd să se ridice castele de pază la distanţe mai mici şi avînd garnizoane mai puternice. Măsurile luate acum asigură iarăşi liniştea pe o perioadă mai lungă, vreo 15 ani, pînă în vremea lui Domiţian şi, la daci, a lui Decebal. Ajungem, în felul acesta, la al treilea mare moment din istoria dacilor, la epopeea tragică a ultimului lor rege care duce în mor- mînt, odată cu el, şi statul dacic.

Dintre toate popoarele de la Dunărea de Jos, romanii văzuseră şi mai ales simţiseră că cei mai primejdioşi, prin numărul lor, prin organizarea, prin civilizaţia şi prin curajul lor, netemători de moarte, erau dacii. înainte de a-i învinge în ţara

lor, pe malul stîng şi în Transilvania, se gîndiseră să-i înconjure, fie prin întinderea posesiunilor romane, fie prin barbari, adversari ai dacilor şi clienţi ai imperiului. Şi izbutiseră în mare parte. Dacii se găseau, la suirea pe tron a lui Domiţian, strînşi din trei părţi de duşmani. Spre miazăzi, şi spre răsărit erau provinciile romane: Moesia superioară şi cea inferioară, aceasta din urmă întinzîndu-se pînă pe ţărmul nordic al Mării Negre şi avînd în sfera ei de influenţă şi cîmpia munteană; spre apus erau regii clientelari suebi şi iazygi, care dominau cîmpia Tisei, nu şi munţii însă, unde dacii îşi păstrau vechile lor locuinţe. Dacii din regiunea deluroasă şi muntoasă a Ţării Româneşti, din Transilvania şi din Banat riscau deci să fie atacaţi din trei părţi deodată, să fie încercuiţi aproape. Ei trebuiau să spargă acest cerc care se strîngea tot mai mult în jurul lor. Se apropia ceasul conflictului decisiv. DECEBAL REGELE EROU. BIRUINŢA ASUPRA LUI DOMIŢIAN. Conflictul începe în mod favorabil dacilor. Regele acestora, Duras — povesteşte Cassius Dio — „văzînd greutăţile situaţiei dă de bună voie domnia lui Decebal", care „era ager în planurile de război ca şi împlinirea lor, ştia să-şi aleagă timpul cînd să năvălească asupra duşmanului, tot aşa de potrivit ca şi momentul cînd să bată în retragere, era dibaci în a întinde curse, viteaz la luptă, ştiind să se folosească înţelept de biruinţă şi să iasă bine dintr-o înfrîngere; pentru aceste însuşiri — conchide Cassius Dio — el a lost mult timp pentru romani un potrivnic de temut" (vezi fig. 35 şi 36).

Decebal — pe care o inscripţie descoperită nu de mult îl arată, se pare, <a fiu al fostului rege Scorilo — izbuteşte să refacă unitatea politică a dacilor. Autoritatea lui se întinde peste tot ţinutul dintre Tisa, Dunăre şi Nistru ; păreau că se întorc — şi de fapt s-au şi întors pentru cîtva timp — vremurile lui Buerebista.

Primul act al conflictului este un atac al dacilor peste Dunăre, la finele anului 85 al erei noastre. Armata guvernatorului Moesiei, Oppius Sabinus, e sfărîmată, el însuşi ucis, iar capul lui, tăiat, e luat ca trofeu de către daci. Ştirea acestei înfrîngeri face pe Domiţian să pornească în persoană împotriva lui Decebal; n-ajunge însă pînă pe cîmpul de bătaie, ci se opreşte în ■oraşul Naissus din Moesia (Nişul de astăzi) unde începe o serie de ospeţe. Armata, între timp, e trimisă înainte cu generalul Cornelius Fuscus. Un izvor antic ne spune că Decebal, văzînd mulţimea trupelor trimise contra sa, ar fi fost dispus să încheie pace, dar că ea i-ar fi fost refuzată. Atunci a trimis ■vorbă că, pe viitor, dacă romanii vor să încheie pace cu el, le-o va acorda numai în schimbul unei sume care să reprezinte cîte doi oboli de fiecare roman din imperiu. Era, evident, o sfidare. Cornelius

Fuscus pe care Tacitus ni-1 descrie, cu prilejul altei expediţii, ca pe o fire aventuroasă, iubind primejdia pentru ea însăşi, porneşte îndîrjit împotriva cutezătorului. Se pare •că el a trecut Dunărea pe la Oescus, unde, în vecinătate, se găsesc încă urmele unui pod roman, între satele Vadin (R.P. Bulgaria) şi Oreea (R.S. România) şi că ar fi urcat pe Olt în sus, spre Transilvania. Nu se ştie precis locul nnde s-a dat lupta; probabil ea va fi avut loc în vreo strîmtoare sau vreun loc accidentat, acoperit cu păduri. Destul că a însemnat un dezastru pentru Cornelius Fuscus şi armata sa şi una din cele mai mari înfrîngeri pe care le-au suferit vreodată romanii. Comandantul suprem al legiunilor, neprevăzătorul Fuscus, a fost ucis; trupele sale măcelărite sau luate în robie, împreună cu o sumă de arme, de maşini de război şi cu steagul armatei (anul •87). Tacitus, ajungînd în *Istoriile* sale la povestirea acestei lupte, trece sub tăcere numărul morţilor romani spre a nu face cunoscute proporţiile catastrofei; nu se poate opri însă — şi aceasta caracterizează gravitatea situaţiei — să nu scrie că nu mai era vorba acuma de o luptă pentru respingerea barbarilor, ci se da „lupta *pentru apărarea graniţelor şi a castrelor legiunilor*". Dacă Decebal ar fi îndrăznit să ia în acel moment ofensiva, poate că toată •desfăşurarea evenimentelor ulterioare ar fi avut alt curs. Fapt este că el nu atacă. în anul următor (88), Domiţian, dîndu-şi seama de puterea adversa-

rului său principal, trimite un nou comandant, pe priceputul şi viteazul Tettius Julianus. Acesta introduce o disciplină severă în legiunile sale, trece Dunărea pe la Viminacium (astăzi Costolaţ, pe malul sîrbesc), pătrunde în Banat şi se îndreaptă spre Sarmizegetusa. La *Tapete,* numele Porţii de Fier, pe unde pătrunzi din Banat în Transilvania, s-a dat lupta. Cassius Dio afirmă că Julianus ar fi căzut prin surprindere cu armata sa asupra dacilor şi că aceştia ar fi avut pierderi grele. însuşi locotenentul lui Decebal, anume *Vezina,* n-a putut scăpa decît prefăcîndu-se mort şi fugind apoi noaptea. După această luptă, Decebal se teme ca armata romană să nu pornească asupra capitalei. Pentru a o împiedica el recurge — ne povesteşte mai departe Cassius Dio — la o stratagemă. Pune anume să se taie copacii unei păduri întregi la înălţimea unui stat de om şi-i îmbracă în haine de ostaşi spre a face pe adversar să creadă că mai are încă în faţa sa, forţe importante, gata de luptă. Izvorul citat adaugă că Julianus ar fi fost înşelat de acest subterfugiu şi că romanii s-ar fi retras. Toată această povestire pare puţin probabilă. Mai curînd trebuie să admitem ceea ce ni se relatează mai departe, că Decebal a trimis ambasadori pentru pace. Domiţian la început n-ar fi vrut să-i primească: el pornise lupta în acel moment şi împotriva quazilor şi marcomanilor pe care voia să-i pedepsească fiindcă nu-i dăduseră ajutor în războiul împotriva lui Decebal, şi spera să istrăvească astfel, simultan, cu toţi adversarii de la Dunăre. S-a întîmplat însă că rezultatul războiului împotriva quazilor şi marcomanilor să fie defavorabil: armatele romanilor sînt bătute şi atunci Domiţian se grăbeşte să primească ambasada trimisă de Decebal. Delegaţia de nobili daci, sub conducerea lui *Diegis,* fratele regelui, a întîlnit pe împăratul roman în Panonia sau Moesia. Ea aducea cîţiva captivi din mulţii pe care-i făcuseră dacii — restul vor fi eliberaţi abia de Traian — şi ceva arme. Era doar o aparenţă de supunere. în schimb, Decebal e recunoscut oficial de către Domiţian ca rege al dacilor; încoronarea se face simbolic în persoana lui Diegis; i se dă o sumă de bani anual — cuvîntul pe care-1 trimisese în batjocură Iui Cornelius Fuscus devenise deci realitate, chiar dacă suma nu era aceeaşi —; i se trimit, ca unui aliat, arme, maşini de război, precum şi meşteri şi ingineri pentru construcţiile militare pe care urma să le ridice. în asemenea condiţii, pacea era evident onorabilă pentru Decebal; ea constituia, în schimb, o atingere adusă prestigiului şi demnităţii romane. Domiţian dă serbări mari la Roma şi celebrează un triumf asupra dacilor. Nu împinge însă îndrăzneala atît de departe îneît să ia şi titlul de *Dacicus.* Gurile rele din Roma afirmau chiar — şi faptul n-ar mira din partea aceluia care petrecea la Naissus în timp ce legiunile îi erau distruse în Dacia — că obiectele de preţ care împodobeau ca pradă triumful lui Domiţian fuseseră luate în realitate din tezaurul imperial.

TRAIAN. CELE DOUĂ RĂZBOAIE. PRĂBUŞIREA STATULUI DAC. Această pace durează pînă în anul 101. După Domiţian urmase la conducerea imperiului Nerva, un bătrîn cumsecade care n-avea putinţa de a schimba starea de lucruri existentă, dar care a avut meritul de a designa ca urmaş la tron pe *Traian* (vezi fig. 37, 38, 39). Născut în oraşul Italica, în Spania, în anul 52 al erei noastre, acest urmaş al lui Nerva este întruchiparea însuşi-

rilor romane, a acelor însuşiri care explică formarea celui mai întins şi mai puternic imperiu din cîte a cunoscut antichitatea. Traian a fost, înainte de toate, *ostaş,* cel mai mare ostaş, după părerea noastră, al Romei, întrecînd chiar şi pe Cezar. Sub el, întinderea imperiului este maximă: din Mesopotamia şi Armenia pînă la coastele africane şi europene ale Atlanticului, înglo- bînd şi Britania, şi din nordul Transilvaniei pînă în deşerturile Nubiei, în sudul Egiptului, şi ale Arabiei. Era un mare comandant, cunoscînd toate tainele artei militare şi îndurînd alături de soldaţii săi care, de aceea, îl divinizau, toate privaţiunile şi mizeriile războiului. Dar alături de virtuţile militare, le avea şi pe cele civile. Era un mare constructor şi un excelent administrator, luînd măsuri drepte şi avînd grijă să nu se facă abuzuri. Nu-1 interesa averea, nu dorea să strîngă bogăţii. Pe de altă parte, era tolerant în ce priveşte credinţele religioase, lăsînd pe fiecare să trăiască potrivit convingerilor sale, cu condiţia, bineînţeles, să nu prejudicieze interesele statului. Tocmai de aceea însă cerea tuturora *respectul absolut* al legii căreia el cel dintîi înţelegea să i se supună. Prin toate aceste însuşiri, Traian a fost pentru vremea lui şi va fi pentru totdeauna tipul reprezentativ al cîrmuitorului: *„Optimus princeps"*. Se explică astfel de ce senatul roman, la încoronarea urmaşilor săi, a introdus urarea care însemna deplina recunoaştere a meritelor marelui predecesor: „Să fii mai fericit decît August şi mai bun decît Traian".

Era natural, aşadar, ca îndată după suirea sa pe tron (27 ianuarie, anul 98 al erei noastre), Traian să se fi gîndit să taie cu sabia tratatul lui Domi- ţian, incompatibil cu demnitatea, interesele şi puterea imperiului. Ideea aceasta ajunsese să-l preocupe atît de mult, încît, asemenea lui Cato cenzorul care-şi termina invariabil discursurile cerînd distrugerea Cartaginei, Traian adăuga la sfîrşitul deciziilor sale: „aşa precum voi preface eu Dacia în provincie romană".

În primăvara anului 101, împăratul porneşte la executarea hotărîrii sale. Armata romană a trecut Dunărea prin două locuri, pe poduri de vase, trecerea principală fiind pe la *Lederata,* întocmai ca pe vremea lui Tettius Julianus. De aci a pornit spre *Arcidava* (astăzi Vărădia), apoi spre *Centum Putei* (Surduc), după aceea la *Berzobis* (Jidovin), iar de aci la *Aizizis* (Fîrliug), toate localităţi în Banat. Acest itinerariu este reconstituit în ce priveşte partea lui esenţială, pînă la Berzobis, pe temeiul indicaţiilor posterioare ale Tabulei Peutingeriane, o hartă a lumii vechi din secolul al III-lea al erei noastre. Dacă ni s-ar fi păstrat comentariile lui Traian, *De bello dacico,* aşa cum ni s-au păstrat acelea ale lui Cezar privitoare la Galia, am şti astăzi în amănun- ţime tot drumul armatei romane, atît în prima, cît şi în cea de a

doua campanie, toate luptele şi atîtea alte informaţii preţioase despre civilizaţia şi cultura dacilor. Din nefericire, soarta rea a făcut ca acest important text să se piardă, aşa cum s-a pierdut şi lucrarea *Getica* a medicului grec Criton, însoţitorul lui Traian. Din comentariile împăratului nu ni s-a păstrat decît o singură propoziţie, citată de Priscian, un autor tîrziu din secolul al VI-lea, ca exemplu pentru o regulă de gramatică: *„înde Berzobim, deinde A ixim pro- cessimus"*. („De aici am mers la Berzobis, apoi la Aixis"); este propoziţia care pomeneşte cele două etape, amintite mai sus, ale drumului prin Banat.

La Tapae, unde se hotărîse, cu un deceniu şi jumătate mai înainte, soarta expediţiei Iui Tettius Julianus, se dă şi de data aceasta o crîncenă bătălie în care învinge romanii. Cassius Dio povesteşte — şi lucrul se potriveşte perfect cu firea împăratului — că din pricina marelui număr de răniţi, isprăvindu-se pansamentele, Traian a dat ordin să fie rupte în fîşii veşmintele şi albiturile garderobei sale, spre a se lega cu ele rănile soldaţilor. După biruinţa de la Tapae, armata romană apucă pe valea Bistrei în sus, vale care răspundea chiar la Sarmizegetusa (vezi fig. 40). înaintarea, şi pînă la Tapae şi după aceea, se făcuse încet, deoarece terenul trebuia cercetat pas cu pas, şi ţinutul rămas îndărăt întărit cu lagăre şi lucrări de fortificaţie, spre a nu fi expuşi unui atac din spate sau din flancuri. Aşa încît iarna anului 101 veni înainte ca războiul să se fi sfîrşit. Decebal trimisese, e adevărat, o solie spre a cere pace, dar nu izbutise s-o obţină; ambasadorii săi erau trei oameni de rînd şi, desigur, aceasta contribuise la refuzul lui Traian.

în timpul iernii, ostilităţile încetară în această regiune — dacii se întăriseră la Poarta de Fier, trecătoarea care duce din Banat în Transilvania — începură însă în partea de răsărit a Moesiei Inferioare, adică în Dobrogca. O armată a lui Decebal, împreună cu un corp de sarmaţi — aceşti aliaţi ai regelui dac luptau îmbrăcaţi de sus pînă jos, inclusiv caii, în zale de metal — trecu pe malul drept al Dunării şi atacă cetăţile romane. Avură loc, la Adamclisi, lupte grele şi însuşi Traian trebui să coboare pe Dunăre spre a veni în ajutorul alor săi. în cele din urmă însă, năvălitorii fură respinşi pe malul stîng.

în primăvara anului 102, se reia ofensiva în apus. Se dau o serie de bătălii în care dacii, deşi luptă cu un eroism vrednic de admirat şi cu un dispreţ de moarte pe care numai credinţa lor în nemurirea sufletului îl poate explica, sînt totuşi bătuţi. Romanii cuceresc, între altele, cetatea în care se aflau trofeele luate de la armata distrusă a lui Cornelius Fuscus; cu acest prilej, ei prind şi pe o soră a lui Decebal. Regele dac, văzînd că primejdia e din ce în ce mai mare, se hotărăşte să trimită o a doua ambasadă alcătuită, de data aceasta, din nobili (vezi fig. 41). Solii vin în

faţa lui Traian, îngenunchează şi imploră, cu mîinile întinse, pacea. împăratul refuză pentru a doua oară. Romanii cuceresc şi ultimele întărituri care apărau drumul spre Sarmizegetusa şi ajung aproape de capitală. în faţa ei, se dă o nouă luptă înverşunată, în care dacii sînt iarăşi învinşi. Văzînd că soarta armelor îi este statornic duşmană şi că Traian va intra în cetatea sa de scaun, Decebal se hotărăşte să se ducă el însuşi spre a cere pace. Ajuns în faţa împăratului care îl primeşte stînd pe jilţul domnesc şi înconjurat de generali şi steagurile armatei sale, regele dac, ai cărui însoţitori îngenunche la picioarele biruitorului, se supune, împăratul îi acordă, de data aceasta pacea, Decebal obligîndu-se — ne spune Cassius Dio — „să înapoieze toate armele, maşinile şi meşterii primiţi de la romani, să predea dezertorii, să dărîme toate cetăţile, să părăsească toate cuceririle făcute în afară de propria sa ţară, să recunoască — după formula tradiţională — de prieteni şi duşmani, pe prietenii şi duşmanii poporului roman şi, în sfîrşit, să nu mai primească nici un roman, civil sau militar, în slujba sa" (toamna anului 102). în afară de acestea, Traian anexează imperiului Oltenia, dacă nu în întregime, cel puţin partea de şes, apoi Muntenia şi Banatul. Erau regiuni în care influenţa romană pătrunsese deja şi pe drumurile cărora negustorii sud-dunăreni umblau de multă vreme. După ce lasă garnizoane în centrele mai importante din Dacia, şi, în primul rînd, în Sarmize- getusa, spre a supraveghea pe Decebal, împăratul se întoarce la Roma. Aici el serbează un binemeritat triumf, luînd numele de *Dacicus* (vezi fig. 42, 43).

Regele dac se supusese numai de nevoie; Cassius Dio, izvorul principal pentru cunoaşterea acestor împrejurări, ne-o spune lămurit: „nu că doară el ar fi avut de gînd să se ţie de cele încheiate, ci numai pentru a scăpa din pierzania în care se afla". De aceea, nu trecu multă vreme de la întoarcerea lui Traian la Roma şi îi veni vestea că „Decebal face multe contra legăturii păcii; primeşte iarăşi dezertorii, reîntăreşte cetăţile, cercetează prin soli popoarele vecine, pedepsind pe acelea care nu primeau a fi alături de el, luînd bunăoară iazigilor o parte din pămînt" şi altele de felul acesta. Dreptatea ne obligă să recunoaştem că Decebal nici n-ar fi putut respecta tratatul. Cu o bună parte din ţară anexată de romani, cu garnizoană romană în centrele sale mai importante, cu interzicerea de a mai avea o altă politică externă decît aceea a imperiului, cu obligaţia de a-şi dărîma cetăţile, statul dacic era de fapt şi de drept numai o aparenţă sau un simulacru de stat, iar regele său un personaj pur decorativ. Decebal nu era însă omul să admită o asemenea situaţie falsă şi o asemenea umilinţă. El, care bătuse două armate romane, să vadă acum garnizoana de legionari din

Sarmizegetusa suprave- ghindu-i orice mişcare! De aceea, sfîrşitul se putea prevedea. El avea să fie războiul şi anume, de data aceasta, un război fără cruţare, mergînd pînă la distrugerea unuia din adversari. Traian, spirit realist, a simţit-o de la cea dintîi ştire despre manevrele lui Decebal. în consecinţă, dîndu-şi seama de proporţiile şi caracterul luptei ce avea să se desfăşoare, el ia o serie de măsuri, atît de ordin militar, cît şi de ordin administrativ. întăreşte mai întîi considerabil linia Dunării prin întemeieri de castre sau lagăre militare, cum e acela de piatră de la Carsium, inaugurat în anul 103 al erei noastre sau acela de la Bărboşi unde era, în acelaşi timp, şi o staţiune a flotei romane de la Dunăre. Garnizoane puternice primesc oraşele Durostorum şi Troesmis; în acelaşi timp, se fundează centre noi urbane, precum *Nicopolis ad Istrum,* şi *Marcia- nopolis* în sudul Dobrogei, iar Abrittus, tot în sudul Dobrogei, e mărit.

Pentru a avea o legătură uşoară şi permanentă între cele două maluri ale Dunării, Traian însărcinase după primul război dacic pe vestitul arhitect Apollodor din Damasc să construiască un pod de piatră peste fluviu. Locul ales a fost în dreptul oraşului Drubetis sau Drobeta (azi Drobeta-Turnu Severin), unde Dunărea are o lăţime de 1 127 de metri şi o adîncime, la mijloc, de 30 de metri. Lucrarea s-a executat repede: în primăvara anului 105 era gata. Stîlpii, care susţineau suprastructura podului, în număr de 20, au fost făcuţi din piatră legată cu ciment roman şi din cărămidă. Ei se aflau la distanţă de 170 de picioare unul de celălalt, adică vreo 56 de metri. Partea de deasupra a podului era, se pare, de lemn, iar lungimea totală a lui, între cele două portaluri, de 1 134,90 metri. în luna ianuarie 1858, scăzînd în mod neobişnuit nivelul apelor Dunării, s-au putut examina de aproape stîlpii podului şi s-a constatat că în zidărie erau găuri în care fuseseră fixate bîrne de stejar, găsindu-se chiar şi cîteva bucăţi de lemn. Cărămizile care acopereau stîlpii — cărămizi care au de fapt consistenţa şi soliditatea pietrii, fiind făcute, întocmai ca şi cimentul roman, după o reţetă specială — poartă mărcile a diferite cohorte din Legiunea a Vil-a Claudia, precum şi a altor cohorte independente ; aşadar, la această mare construcţie tehnică — ea a stîrnit admiraţia istoricului Cassius Dio — au lucrat, cum era dealtfel obiceiul la romani, ostaşii. Se poate spune că nu numai Dacia, dar întreg imperiul roman a fost cucerit, în timp de război, cu sabia, iar în timp de pace cu ciocanul, dalta şi mistria legionarilor. Ostaşii erau în acelaşi timp şi zidari, ofiţerii erau şi arhitecţi. Stau şi astăzi, în multe părţi ale Europei, ca pilde vii de trăinicie şi îndrăzneală, construcţiile făcute acum aproape două mii de ani de aceşti admirabili arhitecţi care au fost romanii.

Traian pleacă din Roma la 4 iunie al anului 105; în cursul lui

iulie, după ce toate preparativele fuseseră făcute şi podul isprăvit, începe campania propriu-zisă. O parte din armată ocupase încă dinainte malul stîng şi ridicase aici fortificaţii pentru a apăra podul; restul, în frunte cu împăratul, trece acum peste bătrînul fluviu, după ce mai întîi se aduseseră zeilor sacrificiile necesare (vezi fig. 44, 45, 46, 47). Pentru prima dată, în cursul istoriei, malurile Danubiului erau legate printr-un pod de piatră. Act simbolic care voia parcă să anunţe luarea pentru totdeauna în stăpînire a Daciei de către romanitatea biruitoare. O altă armată a trecut Dunărea la Oescus. Ea se întîlni, ureînd pe rîu în sus (vezi fig. 48), cu cea dintîi care străbătuse Oltenia de la apus spre răsărit. Avînd acum forţele reunite, Traian înaintă spre miazănoapte şi trecu în Transilvania pe la Turnu Roşu. O dovadă că acesta a fost drumul urmat de împărat în cel de al doilea război este denumirea de *Castra Traiana* pe care o are o localitate de pe valea Oltului în hărţile vechi. Ea ne arată că acolo a fost una din taberele principale instituite de-a lungul drumului.

încă de la începutul expediţiei, unele triburi dacice, precum şi iazigii, se supun. Celelalte însă luptă cu înverşunare; o scrisoare contemporană pomeneşte de „rănile uriaşe provocate de coasele dacilor". Decebal ştia că, de data aceasta, nu mai încape cruţare şi, în consecinţă, recurge la mijloace extreme, nedînd îndărăt nici de la cele pe care, în altfel de împrejurări, nu le-ar fi întrebuinţat. Astfel, la începutul campaniei, trimite pe cîţiva dezertori romani spre a-1 ucide pe Traian; o întîmplare face să se descopere planul şi crima este împiedicată. După aceea, atrage într-o cursă pe unul din comandanţii armatei romane, pe Longinus, bunul prieten al lui Traian, sub cuvînt că vrea să trateze pacea, şi apoi trimite vorbă împăratului că va ucide pe Longinus în cele mai cumplite chinuri, dacă legiunile nu se retrag din Dacia şi dacă nu i se înapoiază ţara pînă la Dunăre. Traian era pus astfel într-o dureroasă situaţie: sau să piardă pe un bun prieten şi priceput general sau să renunţe la continuarea războiului şi la stăpînirea Daciei. Răspunsul îl dă chiar Longinus care trimite vorbă lui Traian să continue războiul cu toată hotărîrea şi să-i răzbune moartea, deoarece el ia otravă.

După lupte sîngeroase pentru cucerirea cetăţilor din munţi care apărau drumul spre capitală, armatele romane ajung în faţa Sarmizegetusei, venind de data aceasta, dinspre răsărit. Decebal, văzînd slăbiciunea tot mai mare a unor neamuri dacice, dispuse la o înţelegere cu Roma, şi iminenţa primejdiei, solicită pacea. Traian îi cere predarea, a lui şi a întregii armate dace, fără condiţiuni. Regele dac care, după încercarea de atentat şi după moartea lui Longinus, ştia ce înseamnă aceasta, refuză şi

se pregăteşte de lupta supremă. Romanii dau un prim atac asupra zidurilor Sarmizegetusei, sînt însă respinşi de către apărători, care zvîrleau de sus bolovani uriaşi. Legionarii taie atunci o pădure şi construiesc un „agger", adică o fortificaţie paralelă cu aceea a dacilor şi la o mică distanţă de aceasta. Are loc apoi un al doilea asalt, în cursul căruia romanii izbutesc să pătrundă în oraş. Dacii dau foc cetăţii; o parte din căpetenii, pentru a nu împodobi triumful învingătorului, după care urma cu siguranţă executarea lor în temniţa Tullianum din Roma, se sinucid bînd otravă; ceilalţi, împreună cu regele şi cu resturile armatei, vor să mai facă o ultimă încercare în munţii din răsăritul ţării. Dar romanii îi urmăresc de aproape şi-i înconjură. Decebal, văzînd că totul este pierdut şi ştiind ce-l aşteaptă, se sinucide, folosind sabia sa, aşa cum făcuse, cu aproape un secol şi jumătate în urmă, regele Dapyx, în Dobrogea. Capul său este adus, pentru credinţă, în faţa lui Traian care îşi avea cartierul general în localitatea dacică *Ranisstorum,* şi apoi trimis la Roma ca să vadă senatul şi tot poporul pieirea celui mai vajnic duşman din cîţi avusese imperiul în ultimul secol (vara anului 106, înainte de 11 august) (vezi fig. 49, 50).

Prada pe care o iau romanii, după cucerirea Sarmizegetusei, este enormă. Numai *aur* au găsit în valoare de 556 milioane de lei, valuta dinainte de 15 august 1916 (după evaluările învăţatului francez J. Carcopino). Cifra nu trebuie să surprindă. Se ştie doar că minele de aur din Munţii Apuseni erau exploatate din vremuri imemoriale. Cantitatea de mai sus nu reprezenta decît producţia pe treizeci de ani a minelor din vremea aceea. Şi e foarte natural să admitem că tezaurul regilor daci trebuia să cuprindă cantităţi importante de metal preţios. Exista şi în vremea aceea, cum există şi azi, obiceiul de a acumula, de a stoca aurul. Argint s-a găsit în valoare de vreo 62 de milioane lei, aceeaşi valută. S-au mai luat apoi „un număr de vase şi de cupe care desfide orice evaluare", ca să întrebuinţăm înseşi cuvintele scriitorului antic Ioannes Lydus, turme de vite, arme şi mulţi prizonieri. Pe statuile de bronz aurite din forul lui Traian sta scris: „Ex manubiis", — adică făcute din prada de mînă, deci din ce a putut lua fiecare soldat, la repezeală, şi duce cu el. între spolii s-a aflat şi cornul de băut, poate de zimbru, îmbrăcat în aur, al lui Decebal, pe care împăratul îl închină lui Jupiter Kassios.

Cît de însemnată a fost prada luată de romani din Dacia se vede din următorul fapt: înainte de războaiele lui Traian, imperiul trece printr-o gravă criză financiară. Se numise chiar o comisie care să propună reduceri şi economii în cheltuielile publice. După războaie, dimpotrivă, se constată o situaţie financiară înfloritoare; nu mai e vorba de reduceri; mai mult, se

fac construcţii însemnate, teatre, apeducte, fortificaţii în diferite părţi ale imperiului şi, ceea ce e într-adevăr extraordinar, se suprimă impozitele pe anul 106, contribuabilii primind, dimpotrivă, de la împărat, cîte 650 de dinari fiecare. Această schimbare totală nu poate avea decît o explicaţie: cantitatea enormă de aur şi de argint pe care cucerirea Daciei a adus-o în tezaurul roman. Nu degeaba a fost calificată această ţară de către învăţaţii vremii noastre drept „California lumii vechi".

Cucerirea Daciei a produs la Roma o satisfacţie extraordinară. Serbările date au întrecut în măreţie şi somptuozitate tot ce se făcuse pînă atunci. Ele au durat 123 de zile, cu participarea a 10 000 de gladiatori; 11 000 de fiare sălbatice au fost aduse în circuri spre a îndestula pofta de spectacol a publicului roman. S-au făcut donaţii în bani şi distribuţii de alimente celor nevoiaşi; s-au bătut, în afară de monede, 3 medalii comemorînd acest eveniment: una mai mare, de argint, celelalte două de bronz. S-au realizat în ceramică bibelouri sau mici obiecte în legătură cu supunerea Daciei; pe unele s-a scris şi numele lui Decebal. Dar în afară de aceste manifestări, mai mult sau mai puţin trecătoare, s-au realizat şi unele lucrări şi monumente de mari proporţii destinate să amintească multor generaţii strălucitele fapte de arme ale împăratului.

în sudul Dobrogei, în regiunea unde se dăduseră luptele grele din iama anului 101 — 102 şi ca o dovadă a însemnătăţii lor, s-a ridicat în anul 109 — data o ştim chiar din inscripţia pusă de Traian şi dedicată zeului „Marte Răzbunătorul" („Afar/t *Ultori")* — un monument numit *Tropaeum Traiani,* de proporţii impunătoare (înălţime — 38,29 metri, diametrul bazei — 39,328 metri), împodobit cu sculpturi reprezentînd diferite scene de război. Şi astăzi se mai văd, în apropiere de satul Adamclisi, adică, în turceşte, *Biserica omului,* nume în legătură tocmai cu monumentul, ruinele — de formă circulară — ale Trofeului; alături, rînduite cu grijă, sînt sculpturile ce au împodobit monumentul; una singură dintre metopele păstrate lipseşte: se află la Muzeul Arheologic din Istanbul.

Al doilea monument comemorativ a fost *Columna lui Traian* aşezată în mijlocul frumosului for construit de împărat la Roma şi inaugurată în ziua de 12 mai, anul 113. Este o coloană de marmură albă, înaltă de aproape 40 de metri (exact: 39,83 m) cu un diametru de aproape 4 metri, împodobită cu un şir continuu de sculpturi care o acoperă de la bază pînă în vîrf (vezi fig. 51, 52, 53). Aceste sculpturi reprezintă scene din cele două războaie dacice şi suplinesc, dar numai în mică parte, preţioasele *Comentarii* ale lui Traian şi *Geticele* lui Criton, astăzi pierdute. în soclul columnei a fost depusă în anul 117 urna de aur

conţinînd cenuşa împăratului Traian, mort la 65 ani în oraşul Selinus din Cilicia Asiei Mici, oraş care s-a numit apoi Traianopolis.

BIBLIOGRAFIE

TRACII: W. Tomaschek, *Die atten Thraher. Eine ethnologische Untersuchung,* I —II, în *Sitzungsberichte phil.-hist. CI.,* t. 128, 130, 131, Viena (1893 — 1894), 303 p. in 8°; Ga- wril I. Kazarow, *Beitrâge zur Kulturgeschichte der Thraker,* Sarajevo, 1916, 125 p. in

8°; G. G. Mateescu, *Nomi traci nel territorio scito-sarmatico,* în *Ephem. Dacorom,* II (1924), p. 223 —238; G.G. Mateescu, *Graniţa de apus a Tracilor. (Contribuţiuni toponomastice şi epigrafice,* în *Anuar. Inşi. Cluj,* III (1926), p. 337 — 492; Gawril I. Kazarow, *Thrace,* în *Cambridge Ancient History,* vol. VIII, Cambridge, 1930, p. 534 — 560 şi 780 — 786; Dimiter Detschew, *Die thrakischen Sprachreste,* Wien, 1957, II + 584 p. in 8°; Joseph Wiesner, *Die Thraker. Studien zu einem versunkenen Volk des Balkanraumes,* Stuttgart, 1963, 256 p. in 8°; Gh. Ştefan VI. Iliescu, R. Hîncu, V. Popescu, H. Mihăescu şi colectivul. *Izvoarele privind istoria României,* I, Bucureşti, 1964, XXIX + 791 p. in 8°. Ion I. Russu, *Ilirii. Istoria, limbaşi onomastica, romanizarea,* Bucureşti, 1969, 303 p. in 8° + 1 h.

DACII SAU GEŢII: I. Andrieşescu, *Piscul Crăsani. Descoperirile arheologice din vara anului 1923,* în *Mem. Secţ. 1st. Acad. Rom.* s. 3, t. III, p. 1 — 111; V. Pârvan, *Getica* în *Mem. Secţ. 1st. Acad. Rom.,* s. 3, t. III, 1926, p. 113 — 851; Radu Vulpe, *Pirobori- dava. La station protohistorique et daco-romaine de Poiana dans la Moldavie infârieure.* Paris, 1932, 40 p. in 8°; Radu Vulpe, *Aşezări getice din Muntenia,* Bucureşti, 1966, 64 p. şi pl.; I.I. Russu, *Limba traco-dacilor,* ediţia a doua, Bucureşti, 1967, 253 p. in 8°; V. Pârvan, *Dacia,* ediţia a cincea, revăzută şi adnotată de Radu Vulpe, Bucureşti, 1972, 293 p. in 8°; Hadrian Daicoviciu, *Dacii,* ediţia a doua, Bucureşti, 1972, 380 p. in 8°.

NĂVĂLIREA SCIŢILOR: Ellis H. Minns, *Scythians and Greeks,* Cambridge, 1913, 720 p. in 4°; M. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in south Russia,* Oxford, 1922, XVI + 260 p. in 4°; V. Pârvan, *Consideraţii asupra unor nume de riuri daco-scitice,* în *Mem. Secţ. 1st. Acad. Rom.,* s. 3, t. I, p. 1— 31; Carl Patsch, *Die Vclkerschaft der Agathyrsen,* în *Akad. der Wissenschaften in Wien, Phil.-hist. Classe,* 1925, nr. XII a, p. 69 — 77; Al. Rosetti, *Resturi de limbă scito-sarmată,* Iaşi, 1930, 16 p. in 8°; V. Canarache, *Monedele sciţilor din Dobrogea,* în *S.C.I.V.,* I (1950), 1, p. 213 — 257; D. Berciu, *O descoperire traco-scitică la Dunărea de Jos,* în *S.C.I. V., X* (1959), 1, p. 7 — 48; Dorin Popescu, *Autour de la question des*

Scythes en Transylvanie, în *Dacia,* N.S., VI (1962), p. 443 — 455; A. Aricescu, *Cazanul scitic de la Castelu,* în *S.C.I.V.,* XVI (1965), 3, 565 — 570; Volker Wollmann, *O descoperire scitică în judeţul Cluj,* în *S.C.I.V.,* 21 (1970), 2, p. 245—251.

AŞEZĂRILE GRECEŞTI PE ŢĂRMUL DE APUS AL MĂRII NEGRE: V. Pârvan, *La pinitration hellinique et helinistique dans la vallâe du Danube (D'apres Ies derniires dicouvertes archiologiques)* în *Bull. Sect. Hist. Acad. Roum.,* X (1923), p. 23—47; G. Glotz, *Histoire Grecque* t. I *Des origines aux guerres mâdiques.* Paris, 1925, XIX + 635 p. in 8°; Em. Condurachi, *Scurt istoric al cetăţii Histria,* în *Histria,* I, Bucureşti, 1954, p. 9—62; Irina Cazan, Victoria Eftimie, *Imports of stamped amphorae in the lower danubian regions and a draft Rumanian Corpus of Amphora stamps,* în *Dacia,* N.S., III (1959), p. 195—215; C. Preda, *Archaeological discoverie in the greeft cemetery of Callatis — Mangalia (IV-th — III-rd centuries befor our era),* în *Dacia,* N.S., V (1961), p. 275—303; Maria Coja, *Activitatea meşteşugărească la Histria în sec. VI—I î.e.n.,* în *S.C.I.V.* XIII (1962), 1 p. 19—46; P. Alexandrescu, *Autour de la date de fondation d'Histria,* în *Studii clasice,* 4 (1962), p. 49—69; Iorgu Stoian, *Tomitana,* Bucureşti, 1962, 379 p. in 4°; D.M. Pippidi, D. Berciu, *Geţi şi greci la Dunărea de Jos din cele mai vechi timpuri pînă la cucerirea romană,* Bucureşti, 1965, 343, p. in 8°; D. Tudor, *Răspîndirea amforelor greceşti ştampilate în Moldova, Muntenia şi Oltenia,* în *Arheologia Moldovei,* V (1967), p. 37—80; D.M. Pippidi, *Histria şi Callatis în secolele III — II î.e.n.* în *Contribuţii la istoria veche a României,* Bucureşti, 1968, p. 32 — 67.

ISTORIA POLITICĂ A DACILOR PÎNĂ LA NĂVĂLIREA CELŢILOR: Mario Attilio Levi, *La spedizione scitica di Dario,* în *Revista di Filologia e d'Istruzione Classica,* N.S., XI (1933), p. 58 — 70; VI. Iliescu, *Campania strategului Zopyrion la Dunărea de Jos,* în *Pontica,* 4 (1971), p. 57 — 73.

CELŢII ÎN DACIA: V. Pârvan, *Considerations sur les sepultures celtiques de Gruia,* în *Dacia,* I (1924), p. 35 — 50; V. Pârvan, *La Dacie ă l'epoque celtique,* în *Compte-Rendus des Seances de VAcademie des Inscriptions et Belles Lettres,* Paris, 1926, Avril-Mai, p. 86 — 97; Dr. Marton Roska, *Tombeau celtique de Cristurul Săcuiesc, dep. d'Odorhei,* în *Dacia,* III —IV (1927 —1932), p. 359 — 361; H. Hubert, *Les Celtes et l'expansion celtique jusqu'a l'epoque de la Tine.* 2 voi., Paris, 1932, XXVI + 403 şi XVII + 368 p.; Cari Patsch, *Beiträge zur Volherhunde von Sudosteuropa,* V, 1: *Bis zur Festsetzung der Romer in Transdanuvien,* în *Sitzungsberichte. Phil.-hist. CI.,* t. 214 (1932), p. 1 —206; C.S. Nico- lăescu-Plopşor, *Les Celtes en Oltenie,* Guimaraes, Portugal, 1933, p. 308 — 312, in 4° (Extras din *Homenagem a Marius Sarmento);* Ion Nestor, *Keltische Gräber bei Mediaş,* în *Dacia,* VII—VIII, 1937 — 1940, p. 159—182; Dorin Popescu, *Două descoperiri celtice din Oltenia,* în *S.C.I. V.,* XIV (1963), 2, p. 403 — 412;

D.M. Pippidi, *Histria şi geţii in sec. II î.e.n.,* în *Studii clasice N* (1963), p. 137 — 163; Ion Horaţiu Crişan, *Materiale dacice din necropola şi aşezarea de la Ciumeşti şi problema raporturilor dintre daci şi celţi în Transilvania,* Baia Mare (1966), 96 p. in 8°; I.I. Russu, *Zoltes şi Rhemaxos...* în *Apulum,* VI (1967), p. 123—143; Vasile I. Dupoi, *Bastarnii în Dacia,* Bucureşti,. 1971, 24 p. in 8°.

MARELE REGE BUEREBISTA ŞI URMAŞII SĂI PÎNĂ LA DECEBAL: R. Vulpe, *Argedava,* în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu,* Bucureşti, 1960, p. 557 — 566; Dinu C. Giurescu, *Relaţiile geto-dacilor cu lumea greacă şi romană,* în *Pagini din trecutul diplomaţiei româneşti,* Bucureşti, 1966, p. 14 — 35; Const. C. Giurescu, *Lacul lui Ovidiu,* în *Săptămîna* din 22, IX, 1972, p. 3 — 4.

C. Daicoviciu, *Noi contribuţii la problema statului dac,* în *S.C.I. V.,* VI (1955), 1—2, p. 47 — 60; Em. Condurachi, *Tib. Plautius Aelianus şi strămutarea transdanubienilor în Moesia,* în *S.C.I. V.,* IX (1958), 1, p. 119 — 130; Radu Vulpe, *Les Gites de la rive gauche du Bas Danube et les Romains,* în *Dacia,* N.S., IV (1960), p. 309—332; H. Daicoviciu şi Jan Trynkowski, *Les rois daces de Buribista â Dicibale,* în *Dacia,* XIV (1970), p. 159 — 166; Iudita Winkler, *Consideraţii despre moneda „Koson",* în *S.C.I.V.,* XXIII (1972), 2, p. 173-199.

DECEBAL ŞI LUPTELE CU ROMANII: Stdphane Gsell, *Essai sur le regne de l'em- pereur Domitien,* Paris, 1894, 392 p. in 8°; P. Coissin, *Les triomphes de Domitien.în Rev. Arch.,* XXVIII (1928), p. 65-94.

Roberto Paribeni, *Optimus Princeps. Saggio sulla storia e sui tempi dell'Imperatore Traiano,* 2 vol. Messina, (1926—1927), V + 340 + 321 p. in 8°; Const. Moisil, *Mone- iele împăratului Traian referitoare la războaiele cu dacii şi la cucerirea Daciei,* Bucureşti. 1930, 30 p. in 8°; J. Carcopino, *Points de vue sur l'impirialisme romain,* Paris, 1934, 275 p. in 8°; C. Daicoviciu, *Neue Mitteilungen aus Dazien,* Bucureşti, 1941, 38 p. in 4°; M. Speidel, *The captor of Decebalus, a new inscription from Philippi,* în *The Journal of Roman Studies,* LX (1970), p. 142 — 153; M.P. Speidel, *Ranisstorum, ultimul punct* ***de*** *sprijin al lui Decebal,* în *Acta,* VII (1970), p. 511 —515; D. Tudor, *Podurile romane de la .Dunărea de Jos,* Bucureşti, 1971, 209 p. in 8°.

Gr.G. Tocilescu, *Monumentul de la Adam Klissi, Tropaeum Traiani,* publicat în ■colaboraţiune cu Otto Benndorf şi George Niemann Viena, 1895, 172 p. in 4°; Teo- hari Antonescu, *Le trophie d'Adam Clissi. £tude archiologique,* Iaşi, 1905, 252 p. in 4°; Ferri Silvio, *Nuovi documenti relativi al Trofeo di Traiano nella Mesia, Inferiore,* în *Annali de la R. Scuola Normale Superiore di Pisa,* s, 2, vol. II (1933), p. 369 — 375; Radu Vulpe, *Trofeul de la Adamclisi. Stadiul actual al problemei.* Cernăuţi, 1937, 13 p. in 8°; *Monumentul de la Adamklissi. Tropaeum Traiani,* ediţia a Il-a, Bucureşti, 1961, 750 p. in 4° şi planşe.

Conrad Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssăule,* 2 voi. comentar şi 2 voi. planşe in fo. Berlin, 1896—1900; K. Lehmann — Hartleben, *Die Trajanssăule,* 1 vol. text şi 1 voi. planşe. Berlin şi Leipzig, 1926, VIII + 158 p. + 73 p. in 4°; Hadrian Daicoviciu, *Osservazioni intorno alia Colonna Traiana,* în *Dacia,* N.S., III (1959), p. 311—323; *Die Trajanssăule. Grundfragen und Tafeln,* Bucureşti-Bonn, 1969, 295 p. in 4°.

CIVILIZAŢIA ŞI CULTURA DACILOR SAU GEŢILOR

„Geţii cei ce se cred nemuritori” **(HERODOT)**

Odată cu eroicul rege Decebal dispare şi *statul* dac, nu însă şi *poporul,* aşa cum afirmă interesat unii istorici străini care ne contestă continuitatea şi cum au crezut chiar unii istorici români mai vechi, prea mult preocupaţi de originea noastră romană. E drept că o parte din populaţia bărbătească a căzut în timpul luptelor. Unele triburi, după terminarea războiului al doilea, au pribegit poate în munţii dinspre miazănoapte, cea mai mare parte însă a lor a rămas pe loc. Am văzut dealtfel că o sumă dintre daci s-au supus încă de la începutul războiului. Apoi, dacă au căzut în lupte mulţi bărbaţi, aceasta nu înseamnă că au pierit totodată şi femeile şi copiii lor. în sfîrşit, romanii n-aveau nici un interes să extermine populaţia rămasă, fiindcă ar fi exterminat, odată cu ea, şi pe viitorii contribuabili, soldaţi şi producători de care imperiul avea nevoie. Inscripţiile ne arată o serie de *cohorte* şi de *ale* — adică trupe de infanterie şi de cavalerie — alcătuite din *daci,* luptînd ca soldaţi *romani,* în timpul împăraţilor de după Traian, pe diferite cîmpuri de bătălie. Tot inscripţiile ne arată nume de daci în cuprinsul Daciei romane. Dealtfel, nici n-am avea nevoie să mai argumentăm: un popor de *mărimea* şi *vechimea* dacilor, cu civilizaţia şi cultura lor, nu putea fi nici *distrus,* nici *mutat.* Cea mai mare parte a lui a rămas pe loc şi şi-a continuat munca de toate zilele (vezi fig. 54), plătind însă impozitele funcţionarilor romani, făcînd, de la o vreme, armată sub comanda romană, şi deprinzînd încetul cu încetul, din necesitate sau interes întîi, din modă şi obişnuinţă apoi, limba romană.

Mai înainte însă de a descrie fenomenul de romanizare a dacilor şi amestecul acestora cu coloniştii, e necesar să ştim cum se înfăţişau dacii sau geţii, ce viaţă duceau, care erau ocupaţiile lor de căpetenie, organizarea lor economică şi socială, politică şi militară, care era credinţa lor, într-un cuvînt să

cercetăm *civilizaţia* şi *cultura* poporului dac. El stă la temelia neamului nostru ca elementul etnic component cel mai însemnat. Şi numai dacă ne dăm seama de caracteristicile acestui element, vom putea să ne lămurim asupra amestecului rezultat, vom putea explica unele trăsături ale poporului nostru.

ÎNFĂŢIŞAREA LOR. ÎMBRĂCĂMINTEA. ÎNDELETNICIRILE. S-a afirmat de unii istorici neinformaţi că dacii ar fi fost oacheşi şi scurţi la trup. Izvoarele nu confirmă această părere. Strabo spune despre *corali* pe care-i consideră ca un neam getic, că erau *flavi* adică blonzi şi cu ochi albaştri, iar Galenus afirmă în general despre traci şi sciţi că au pielea albă şi curată. Se pare că dacii, ca şi ceilalţi nordici europeni, erau blonzi. Atît monumentul de la Adamclissi, cît şi Columna lui Traian ni-i arată de statură potrivită, nici foarte înalţi, nici scurţi. Bărbaţii poartă părul mare şi au toţi barbă; nicăieri nu găsim un dac reprezentat altfel. Pe frunte şi la tîmple, părul e tăiat. La cei nobili, după cum ne arată una din metopele de la Adamclissi, barba e îngrijit tăiată. Femeile, judecind după Columnă, par să fi fost înalte, zvelte şi, în general, frumoase; părul îl purtau pieptănat cu cărare la mijloc şi strîns la spate, făcut conci sau coc.

îmbrăcămintea bărbătească se alcătuia din pantaloni nu prea largi, cam în felul cioarecilor, şi o cămaşă strînsă la mijloc cu o curea. Pe deasupra ei purtau, în vreme de iarnă, un cojoc ceva mai lung, cu blana pe dinăuntru, şi destul de strîns pe trup. Aşa ni-i arată Trofeul. Pe Columnă, ei sînt înfăţişaţi purtînd peste cămaşă o mantie scurtă, fără mîneci, prinsă de umăr cu o fi- bulă sau copcă. Nobilii îşi acopereau capul cu un fel de căciuliţă de lînă sau pîslă, asemănătoare căciulii frigiene, în timp ce oamenii din popor umblau cu capul descoperit. Pe vreme rea aveau şi unii şi ceilalţi, o glugă păstrată în portul nostru popular. în picioare purtau opinci, prevăzute, iarna, cu „mîţe" sau crampoane de fier.

Femeile sînt înfăţişate, pe Trofeu, avînd o cămaşă cu mîneci scurte şi o fustă. Pe Columnă, ele poartă peste haina stilizată ca un „chiton" grecesc, dar mai lungă decît acesta, o mantie drapată; pe cap au o broboadă, înnodată la spate, sub coc.

Ocupaţia de căpetenie a dacilor a fost agricultura. Am văzut că ostaşii lui Alexandru cel Mare, în expediţia pe malul stîng al Dunării, au trebuit să treacă prin lanuri întinse de grîu, culcînd spicele cu lancea. Caracteristică pentru atenţia pe care o acordau dacii agriculturii este ştirea lexicografului Suidas care o ia, la rîndu-i, din opera lui Criton. Acesta spune că în vremea războiului cu Traian, Decebal împărţise sarcinile între nobilii daci astfel: pe unii i-a pus să apere cetăţile întărite, pe ceilalţi să aibă grijă de *bunul mers al agriculturii.* Ceea ce ne arată cîtă însemnătate avea — şi pe drept cuvînt — pentru daci lucrarea pămîntului chiar în timpul conflictului hotărîtor pentru existenţa statului lor. Scriitorul roman Columella, în opera sa *De re rustica,* socoteşte pe daco-geţi printre popoarele „experte în lucrarea pămîntului".

O ramură importantă a agriculturii şi la care strămoşii noştri

ţineau mult era viticultura sau cultivarea viţei de vie. Podgoriile erau numeroase şi în vremea aceea; chiar aşa de numeroase şi vinul, se vede, aşa de apreciat, încît Buerebista, îngrijorat de excesele pe care le constata, a poruncit — spune Strabo — şi dacii s-au supus, să distrugă plantaţiile de vie. Ştirea nu trebuie interpretată în sensul că de atunci înainte nu s-a mai cultivat viţa în Dacia, nici că s-a distrus *toată* podgoria, ci, credem în acela mult mai natural, că s-a limitat plantarea şi s-au distrus suprafeţele care depăşeau nevoile, acuma foarte moderate, ale poporului. Ca şi la rudele din miazăzi, la traci, vinul se bea curat neamestecat cu apă; dealtfel, el nu avea tăria alcoolică, concentrarea vinului grecesc care, mai totdeauna, trebuia amestecat.

Dacii au fost şi remarcabili *crescători de vite;* dealtfel, ţinutul carpato- danubian a avut în genere, în decursul istoriei, această specialitate. Rasa *cailor* getici era, pe drept cuvînt, vestită. Regele scit Atheas care domnea peste răsăritul cîmpiei muntene, peste Bugeac şi peste Dobrogea, pierzînd într-o luptă cu Filip al II-lea, regele Macedoniei, odată cu viaţa, şi toate bogăţiile sale, a dat prilej tatălui lui Alexandru cel Mare, să trimită în ţara lui 20 000 de iepe „pentru îmbunătăţirea rasei" („ad genus faciendum"). Turmele de oi şi cirezile de boi şi vaci jucau un rol important în economia vieţii getice. Strămoşii noştri beau mult *lapte',* faptul a fost remarcat de scriitorii vechi. Din lîna oilor ca şi din cînepa pe care ştiau atît de bine s-o lucreze, îşi făceau veşmintele.

Apicultura era şi ea dezvoltată. Lăsînd la o parte exagerarea din spusele lui Herodot cum că la nord de Istru sînt atît de multe albine îneît împiedică oamenii să treacă fluviul, putem admite că vor fi fost numeroase *prisăci* prin poienile pădurilor şi în mijlocul fîneţelor aşa de întinse în vremea aceea.

în lunca Dunării, în „baltă", în Deltă, pe lîngă marile cursuri de apă, dacii erau şi *pescari.* Trecerea armatei lui Alexandru cel Mare pe malul stîng al fluviului s-a efectuat cu numeroasele bărci ale localnicilor, făcute din trunchiuri de copac scobite, cu care ei mergeau la pescuit.

Exploatau sarea, iar în Munţii Apuseni aurul şi argintul. Cantităţile enorme de metal preţios pe care le-a luat Traian din Dacia, implicau o exploatare continuă a zăcămintelor auro-argintifere. Ştiau să lucreze bronzul, fierul, aurul şi argintul; făceau unelte cum sînt coasele şi secerile de bronz, topoarele, fiarele de plug, cleştele de fier, arme cum sînt săbiile de fier care s-au găsit în mai multe părţi ale teritoriului dacic, obiecte de cult sau mobilier, cum e candelabrul de bronz găsit la Crăsani, podoabe de tot felul, *mai ales de argint;* ştiau să facă din acest metal preţios vase frumoase cum sînt cele ale tezaurului de la

Sîncrăieni sau ale tezaurului de la Agighiol; ştiau de asemenea, încă din prima jumătate a secolului al IV-lea î.e.n., să bată monede de argint, de caracter autohton sau imitînd pe cele macedonene şi greceşti, mai tîrziu pe cele romane; numărul acestor monede e considerabil şi ele au fost găsite pe întreaga faţă a pămîntului românesc, atît în Muntenia, cît şi în Moldova şi în Transilvania (vezi fig. 60—66); s-au constatat dealtfel mai multe centre unde se băteau aceste monede; citäm pe cele de la Tilişca (jud. Sibiu), de la Ludeşti (jud. Hunedoara), de la Braşov, de la Pecica (jud. Arad) .şi de la Poiana pe malul stîng al Şiretului (jud. Galaţi). Erau, în sfîrşit, meşteri în lucrul lemnului, din care făceau obiecte casnice şi unelte agricole; se pricepeau în ceramică, lucrînd din pămînt ars vase de diferite forme şi mărimi, unele foarte frumos împodobite, uneori chiar cu figuri omeneşti (vezi fig. 67—69). într-un cuvînt, cunoşteau toate îndeletnicirile economice esen-, ţiale şi, prin bogăţia pămîntului, ar fi putut trăi fără să aibă nevoie de ceva din afară. Dimpotrivă, puteau ei exporta şi exportau, de fapt, materii prime. Izvoarele ne vorbesc de exportul de grîne, de peşte, de ceară şi miere şi de sclavi. Se vor fi adăugat la acestea piei şi blănuri şi, foarte probabil, sare şi lemne, nu numai spre cîmpia panonică, dar şi spre locuri mai depărtate, ca Egiptul. Aduceau, în schimb, din sudul grecesc, vin şi untdelemn. S-au descoperit, pînă în munţii Făgăraşului şi pînă în nordul Moldovei, amfore mari greceşti din Thassos, Rodos şi Cnidos. Importau de asemenea, ţesături fine, stofe scumpe pentru uzul nobililor şi al curţii regale. După căderea Sarmi- zegetusei, s-au găsit într-o peşteră, ascunse, hainele şi stofele scumpe ale lui Decebal.

în răstimpul 150 î.e.n.—100 e.n., deci timp de 250 de ani,'constatăm o vie circulaţie de monede străine în Dacia, semn al unei vieţi economice dezvoltate. S-au descoperit pînă acum, pentru acest răstimp, 228 de tezaure şi s-au făcut 210 descoperiri izolate de monede romane şi imitaţii rale acestora; apoi 77 de tezaure şi 35 de descoperiri izolate de monede rale oraşelor Dyrrachium şi Apollonia sau imitaţii ale lor; în sfîrşit 25 de.tezaure plus 11 descoperiri izolate de monede macedonene şi imitaţii, precum şi 70 de tezaure plus 51 de descoperiri izolate de monede din Thassos.

ORGANIZAREA SOCIALĂ. Numerosul popor al dacilor era împărţit intr-o serie de triburi avînd fiecare cîte un nume şi locuind un anumit teritoriu. Geograful Ptolemeu, descriind Dacia, îndată după cucerirea ei de către romani, înşiră aceste triburi şi arată totdeodată şi oraşele mai însemnate; ale ei. în urma cercetărilor făcute, s-a ajuns la concluzia că, din triburile

înşirate de geograful amintit, douăsprezece erau sigur dacice şi anume: 1. *predavensii* 2. *biefii* 3. *albocensii* 4. *saldensii,* situate tuspatru în partea de apus, anume prin Crişana şi Banat; apoi, 5. *ratacensii* sau *racatensii* 6. *buridavensii* 7. *potu- latensii* şi 8. *keiagisii,* aşezate în partea centrală a Daciei, începînd din nordul Transilvaniei, în ţinutul Tîrnavelor, în Oltenia şi în Muntenia de vest, pînă la Dunăre. Un punct sigur de reper îl formează localitatea *Buridava,* aşezată pe Olt, la sud de Rîmnicul Vîlcea, de unde şi-au luat numele buridavensii. Aceştia să fi fost oare tot una cu *burii,* neamul despre care Cassius Dio povesteşte că ar fi trimis lui Traian, la începutul primului război, un mesaj scris în latineşte pe o ciupercă uriaşă prin care-1 sfătuiau să se întoarcă*şi să nu strice pacea? Unii cercetători îi consideră pe buri ca neam germanic. Ultimele patru triburi dacice indicate de Ptolemeu erau: 9. *costobocii,* 10. *caucoensii,* 11. *s(i)ensii* şi 12. *piefigii,* situate în partea de răsărit a Daciei, adică în'Moldova şi în Muntenia de est. Costobocii locuiau în partea dinspre miazănoapte, adică în Moldova nordică şi în sudul Galiţiei. Iar dacă ţinutul unde s-au retras goţii lui Atanaric, fugind dinaintea hunilor, anume *Caucalandensis locus* se admite a fi răsăritul Munteniei şi anume, luîndu-ne după descoperirile de la Pietroasa şi de la Chiojdul Mic, în părţile Buzăului, atunci, caucocnsii, al căror nume nu poate fi despărţit de acela al locului care a adăpostit pe goţi, au locuit şi ei în aceeaşi regiune. Nu prezentăm această localizare ca o certitudine, ci numai ca o ipoteză probabilă. Dealtfel şi localizările celorlalte triburi de mai sus, localizări care variază de la cercetător la cercetător — de aceea nici nu le-am amintit pe fiecare în parte — trebuie luate tot aşa, cu titlul de ipoteză; siguranţă prezintă numai aşezarea pe grupe de cîte patru, în vestul; în centrul şi în răsăritul Daciei. Unde anume însă, în fiecare din aceste regiuni era aşezat fiecare trib, aceasta, cu excepţia buridavensilor, nu se poate arăta în mod sigur, în stadiul de azi al cercetărilor.

în afară însă de triburile indicate de Ptolemeu, mai erau şi altele pe care le constatăm documentar, cu ajutorul inscripţiilor sau a altor mărturii. Astfel erau *carpii* în Moldova, de la care vine numele munţilor Carpaţi; *Appulii* (cf. numele oraşului Apulum) pe care ni-i atestă un izvor literar anterior lui Ptolemeu; apoi *ansamensii,* pe Someş (Samus), constataţi printr-o inscripţie latină; *succii,* la gura Oltului, cu localitatea *Sucidava,* şi *tyrageţii* sau geţii de lîngă fluviul Tyras (Nistrul). E probabil că însuşi numele generic al *dacilor (daci, dai),* să fi fost la origine purtat de un trib al lor, mai însemnat, din partea de nord-vest, în apropiere de germani, unde i-au cunoscut romanii, cu prilejul luptelor date împotriva acestora din urmă. Acelaşi fenomen s-a întîm- plat şi cu grecii, pe care romanii i-au numit de asemenea

după numele unui trib epirotic, *gr aii* (sau *graecii).*

Din mărturia lui Ptolemeu şi din ştirile pe care ni le dau celelalte izvoare, o concluzie se desprinde precisă: *mărimea numerică* a dacilor, *mulţimea* lor, din moment ce au atîtea triburi. înainte de cucerirea lui Traian, ca şi în vremea lui Buerebista, a lui Dromihetes şi a sciţilor, dacii au fost un popor foarte numeros. Aceasta este una din cauzele — am zice chiar cauza principală — care explică continuitatea lor în ţinutul central carpato-danubian şi expansiunea lor pe o arie atît de întinsă în jurul acestui ţinut.

In ce priveşte oraşele, Ptolemeu indică un număr considerabil. Trebuie să spunem că multe din oraşele pe care le vom întîlni în *Dacia Traiana,* existau de mai înainte. Astfel erau: Porolisssum, Apulum, Potaissa, Germisara, Azizis, Berzovia, Acidava, Napoca, Drobeta, Dierna, Sucidava, Amutrium şi altele. Romanii n-au făcut, în cele mai multe cazuri, decît să dezvolte centrele existente. Dar în afară de categoria de mai sus a oraşelor care sînt constatate documentar, prin inscripţii sau alte mărturii, *şi în epoca romană,* Ptolemeu înşiră o serie întreagă de oraşe dacice de a căror soartă ulterioară, sub stăpî- nirea cea nouă, nu sîntem, cu excepţia Piroboridavei şi Cumidavei, informaţi. Iată-le în ordinea şi cu localizarea pe care le-o dă el: 1. *Dokidava* (poateDaci- dava; compară cu topicul Dakiviza), în partea de nord a Crişanei; *Arcobadara,* situată de Ptolemeu spre est de Porolissum, deci prin ţinutul Rodnei sau al Bistriţei; 3. *Trifulon,* 4. *Patridava* şi 5. *Carsidava,* aşezate tustrele în ţinutul costobocilor, în nordul Moldovei; 6. *Petrodava,* după Ptolemeu, în Moldova centrală, la vest de Şiret; s-ar putea să fi fost pe locul actualei Piatra Neamţ; 7. *Sangidava,* pe valea de sus a Mureşului, cam prin părţile Topliţei;: 8. *Utidava,* în Moldova, spre sud de Petrodava; 9. *Marcodava* prin mijlocul Transilvaniei, spre nord-est de Apulum; 10. *Ziridava* în extremitatea de, vest a Daciei, spre Tisa mijlocie, poate la Cenad, pe Mureş, unde sînt urme romane;

11. *Singidava,* la sud de Munţii Apuseni, poate pe Mureş, în regiunea Devei;

12. *Cumidava,* în partea sud-estică a Transilvaniei, în hotarul comunei Rîşnov;

13. *Ramidava,* poate la Drajna de Sus; 14. *Zusidava,* prin nord-estul Munteniei; 15. *Zurobara,* pus de Ptolemeu în nord-vestul Banatului; 16. *Netindava*$_t$ în estul Munteniei, pe lingă Ialomiţa; 17. *Tiason,* în Muntenia centrală, spre vest de Netindava; 18. *Arcina,* prin Oltenia de mijloc sau de nord; 19. *Somon,* aşezat în sudul Munteniei prin Vlaşca. Spre răsărit de Şiret şi în apropierea lui, Ptolemeu indică trei localităţi cu nume specific dac: 20. *Zargidava,* 21. *Tamaridava* şi 22. *Piroboridava.* Prima e

mai spre miazănoapte, prin judeţele Vaslui sau Neamţ; cea de a doua ar veni aproape de vărsarea Bistriţei; pentru cea de a treia s-a propus, şi nu fără temei, de către Radu Vulpe, identificarea cu aşezarea de la Poiana, de pe malul stîng al Şiretului, aproape de confluenţa Trotuşului. Menţionăm, în sfîrşit, localitatea *Ranisstorum,* spre nord-est de Sarmizegetusa, localitate pomenită în inscripţia funerară a subofiţerului roman care a adus aci lui Traian capul lui Decebal.

Dar, ca şi la triburi, şi aci, la oraşe, aceeaşi observaţie se impune: localizările nu sînt sigure. Longitudinile şi latitudinile indicate de Ptolemeu tie- buiesc luate numai ca o orientare generală, iar nu ca date matematice. Aşa încît fixarea *precisă,* pe teren, a numeroaselor oraşe dacice, înşirate mai sus, rămîne încă în sarcina viitorului. Numai descoperirea de noi inscripţii — cazul *Buridavei* şi *Cumidavei* — va putea lămuri, în parte, această problemă. Zicem, *în parte,* deoarece pentru unele din oraşele amintite, situate la extremităţile Daciei, e puţin probabil că se vor descoperi atari inscripţii.

Oraşele (tîrgurile) dacice erau întărite; ne-o spune cel dintîi Ptolemeu al lui Lagos, însoţitorul lui Alexandru cel Mare. Trecînd pe malul stîng al Dunării, regele Macedoniei a cuprins un oraş get; acesta însă era „rău întărit". Ceea ce înseamnă că în regiunea de şes nu existau fortificaţii de piatră; apărarea oraşelor se făcea aci cu şanţuri şi cu valuri de pămînt întărite cu palisade. Avem o pildă de asemenea lucrări la Piscul Crăsanilor, pe malul Ialomiţei, unde săpăturile au dat la iveală o aşezare tipic getică, apoi la Zimnicea, la Tinosul şi Ia Popeştii-Novaci, pe Argeş. în regiunea de munte însă sau acolo unde materialul se găsea uşor, zidurile se făceau din piatră.

Populaţia oraşelor era relativ numeroasă. Atunci cînd Alexandru cel Mare cuprinde oraşul de pe ţărmul stîng al Dunării, cei patru mii de călăreţi ai dacilor se retrag, luînd cu ei atîtea femei şi atîţia copii cît au putut duce călare. De unde rezultă că locuitorii acelui oraş erau în număr de cel puţin 10 000.

Cea mai mare parte însă din populaţia dacică locuia în sate, aşezate, ca şi mai tîrziu, pe cursurile de apă şi în locuri mai adăpostite. Casele se făceau, în regiunea de şes, din nuiele împletite pe pari şi muruite cu pămînt. Multe aveau formă de bordeie, adică erau băgate pe jumătate în pămînt, după cum ne arată săpăturile. La munte şi la deal, materialul întrebuinţat era mai ales *lemnul,* casele se făceau din bîrne încheiate. Acoperişul era tot de lemn. Columna lui Traian ne înfăţişează în mai multe rînduri asemenea case de lemn. De formă pătrată, nu rotundă, ele au *două* camere şi sînt înconjurate fiecare de un gard de

seînduri, tăiate ascuţit la vîrf. Unele din aceste care sînt reprezentate stînd pe nişte stîlpi înalţi, aşezaţi la cele patru colţuri ale clădirii, ceea ce Ie dă un aspect de locuinţe lacustre. învăţatul Tomaschek le-a considerat ca atare. în realitate, e vorba de stîlpii de piatră care şi astăzi, în regiunea de deal şi de munte, se pun la colţurile casei, construindu-se apoi pe ei

42 **Columna Traiană: scenă alegorică a victoriei romane asupra Daciei în primul război (101—102 e.n.) în stingă, trofee luate în luptă, îndeosebi scuturi şi steaguri (dracones); în dreapta- zeiţa Victoria (C.P.C.S.)**

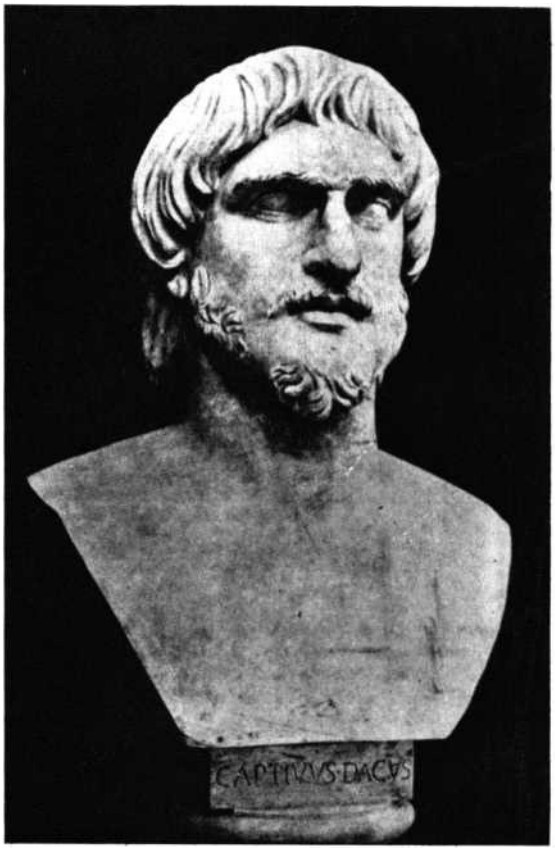

43 **Ţăran dac, «comatus», sculptură — portret al unui prizonier dac, păstrată la Muzeul Vaticanului, la Roma. Figură dîrză, exprimînd tăria şi vitalitatea înaintaşilor**

noştri, (foto: C. Să.vulescul.

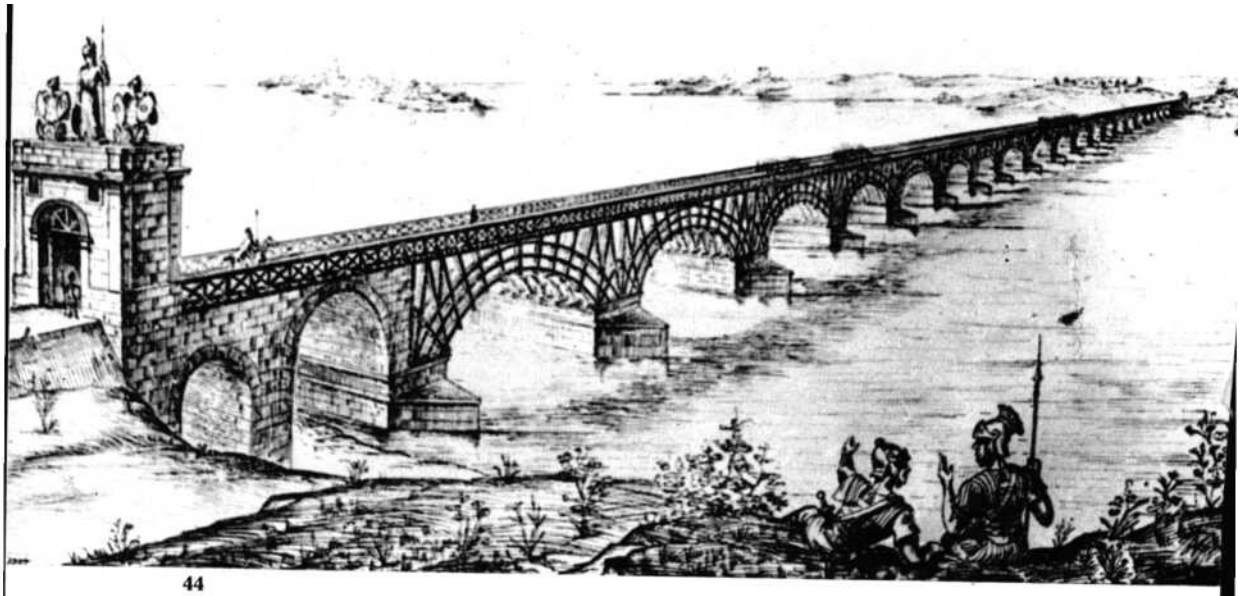

44

45

46

47

44 Reconstituirea podului de la Drobeta, de către inginerul Edgar Duperrex (foto: D. Tudor)

45 Inaugurarea, în anul 105 e.n., a podului peste Dunăre, construit de către Apolodor din Damasc, din ordinul lui Traian. în primul plan, împăratul oficiind, în stingă, ofiţeri romani şi stindardele legiunilor.

46 Reprezentare simbolică a podului de la Drobeta, pe o monedă de bronz bătută în timpul lui Traian. (Colecţia: ing. Oct. Luchian)

47 Monedă de argint, dinar, bătută in timpul lui Traian. Pe avers, chipul împăratului, pe revers, reprezentarea simbolică a fluviului «Danuvius» (Colecţia: ing. Oct. Luchian,

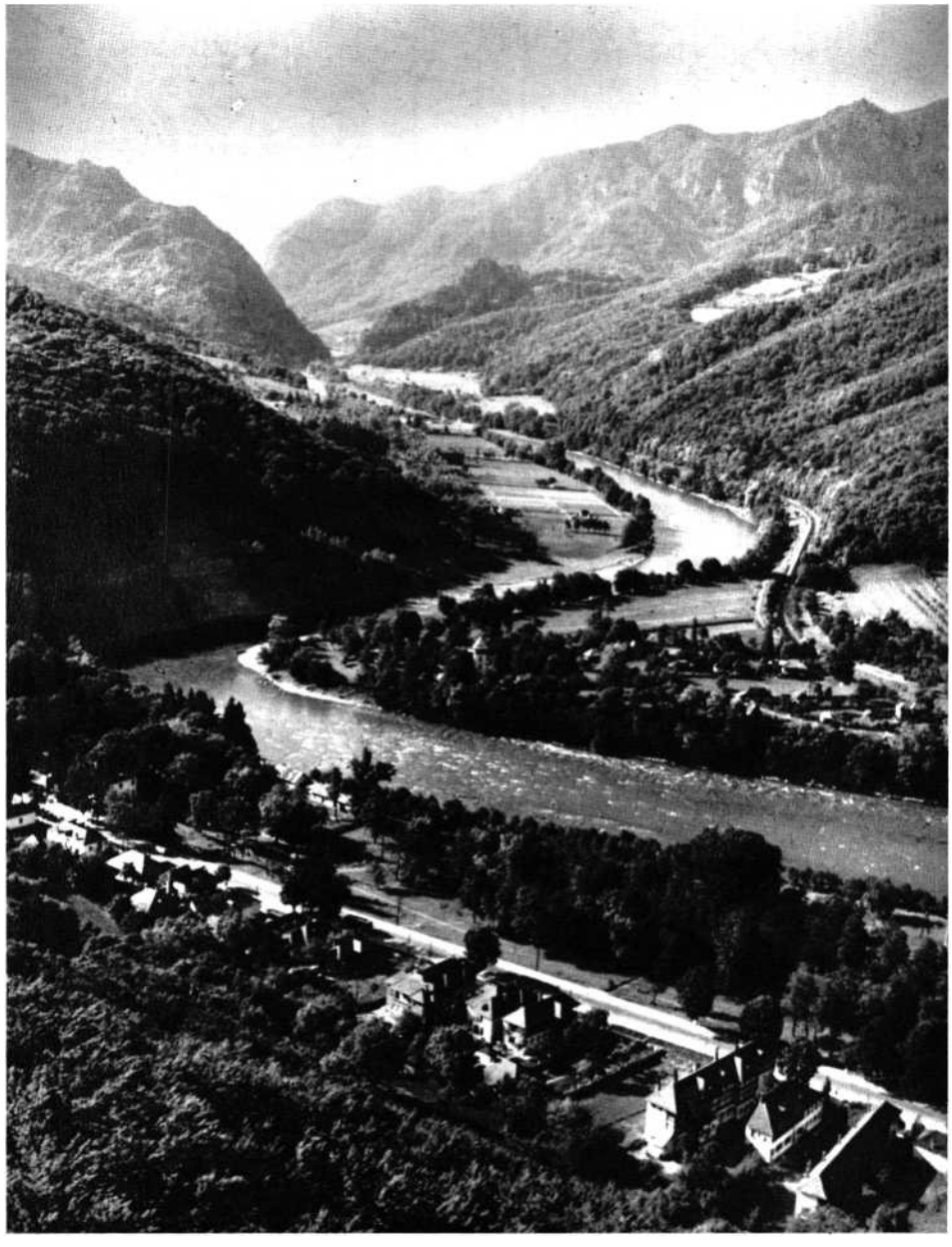

48 Valea Oltului, la Căciulata: urcind de-a lungul riului, legiunile romane au atacat cetăţile dacice din Transilvania în al doilea război, 105—106 e.n. (foto: C. Săvulescu)

49

50

51

49 Monedă de argint, dinar, avind pe revers inscripţia «Dacia Capta», iar pe avers chipul împăratului Traian. (Colecţia: ing. Oct. Luchian).

50 Monedă imperială romană cu chipul împăratului Traian (pe avers) şi «Victoria» (pe revers). Emisă după cucerirea Daciei.

51 Reprezentarea simbolică a Columnei lui Traian, pe un dinar de argint; pe avers chipul împăratului. (Colecţia: ing. Oct. Luchian).

52 Primele două rînduri de sculpturi ale Columnei lui Traian. în cel dintîi, se vede armata romană trecînd Dunărea pe un pod de vase, deci o scenă din primul război dacic (101—102). Bărbatul, de statură mult mai mare, afundat în apa fluviului şi privind armata, este o simbolizare a zeului fluviului Dunării, favorabil romanilor. în spatele lui se văd luntre încărcate cu provizii sau bagaje. în rîndul al doilea, legionarii construiesc o cetate.

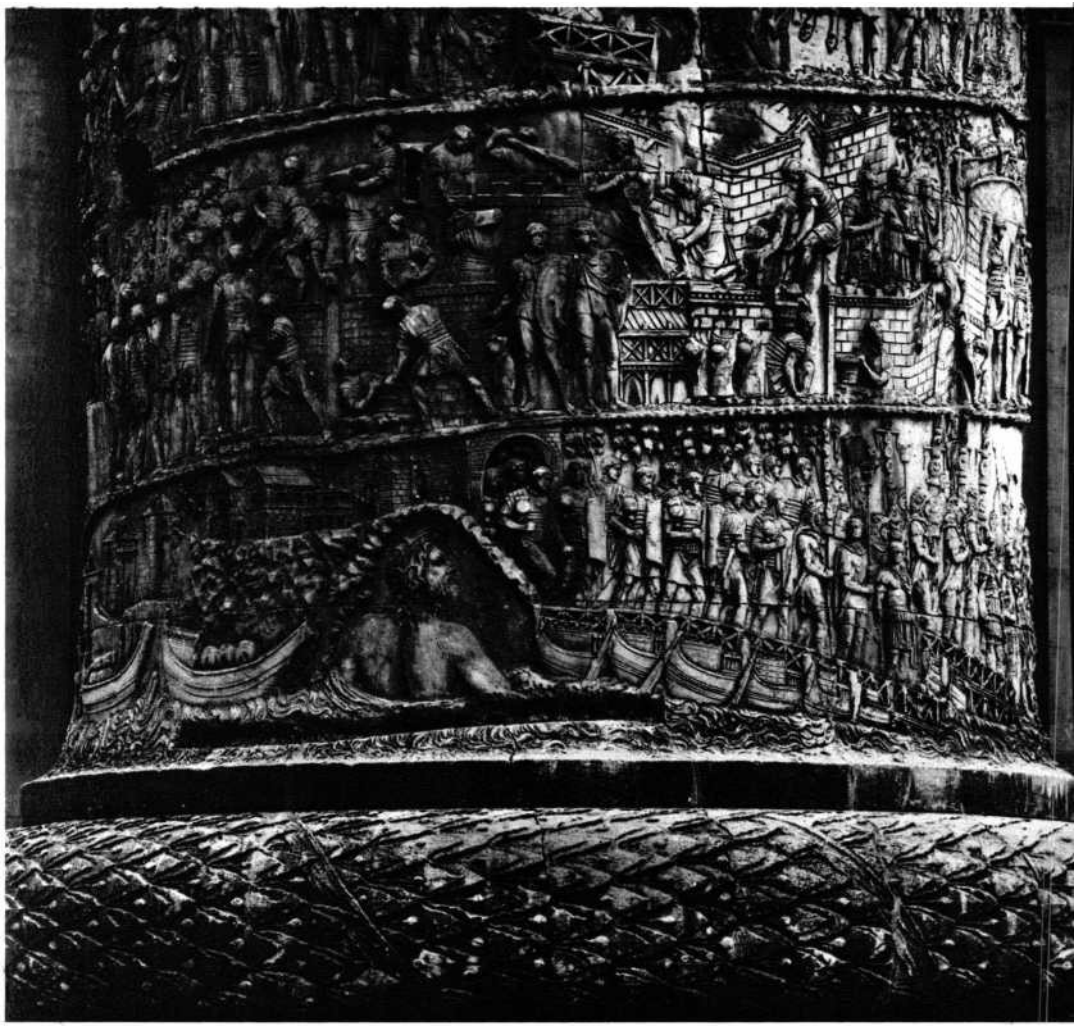

53 După o ultimă rezistenţă în munţi, Decebal, urmărit de aproape de cavaleria romană, preferă să-şi pună capăt zilelor decît să fie tîrit în cortegiul învingătorului şi apoi ucis în temniţă. Scena de pe Columna Traiană arată ultimele momente ale regelui-erou. Capul său va fi adus împăratului Traian, mărturie că a dispărut cel mai aprig adversar al imperiului (foto: Ion Miclea)

54 Arheologia aduce mărturiile agriculturii practicate în teritoriile Daciei Romane: griu carbonizat dintr-un depozit subteran la Sarmizegetusa. A ieşit la iveală la 9 iulie 1964 lingă sanctuarul mare. Arătat în comuna Boşorad (lingă Costeşti) unor ţărani, primul care l-a cercetat a spus celorlalţi: «E la fel cu cel pe care-1 semănăm noi azi», (foto: C. Săvulescu).

55 Coif de aur găsit în 1929 la Coţofăneşti (satul Poiana-Vărbilău, comuna Vărbilău, judeţul Prahova), aparţinînd probabil unui reprezentant al aristocraţiei locale getice (începutul sec. IV î.e.n.). Celor doi ochi reprezentaţi în faţă li se atribuia, posibil, o putere magică; lateral scene de sacrificiu şi animale fantastice, (după D. Berciu, Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre)

56 Dacii au fost iscusiţi lucrători ai metalelor nobile, îndeosebi ai argintului. Dovadă şi tezaurul descoperit la Sîncrăieni (jud. Harghita) cuprinzînd vase cu picior (în

56

57

57 «Cnemidă; (platoşă pentru picior) de argint, găsită în mormîntul princiar de la Agighiol, jud. Tulcea.

imagine) şi pocale decorate cu,motive liniare şi vegetale.

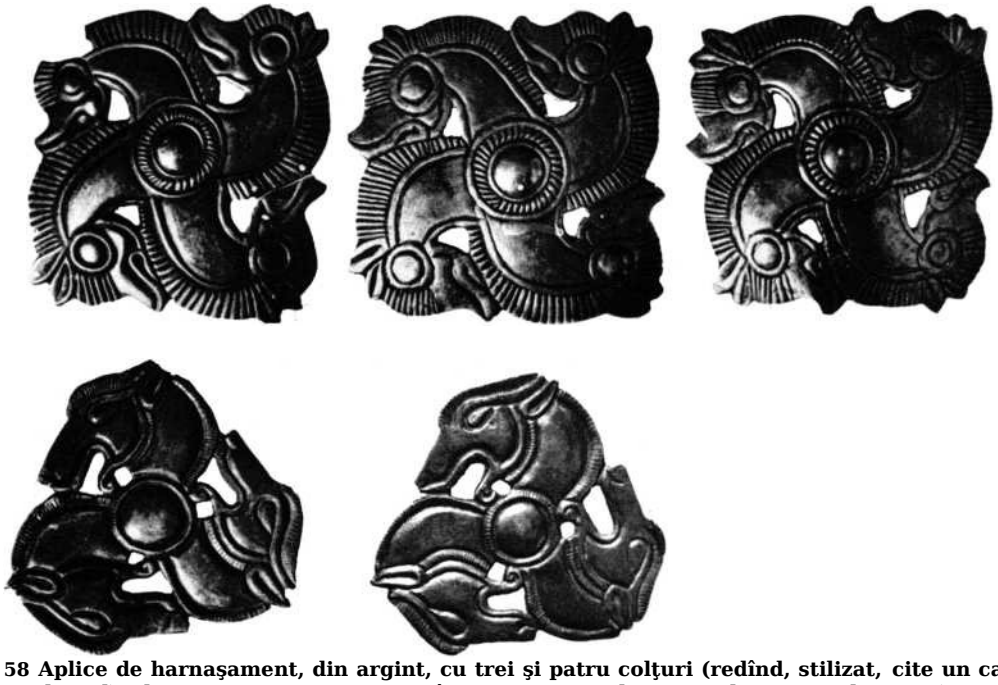

58 Aplice de harnaşament, din argint, cu trei şi patru colţuri (redînd, stilizat, cite un cap de cal), descoperite intr-un mormînt traco-getic din zona de şes a Olteniei (sec. II î.e.n.). Fac parte dintr-un grup mai mare de obiecte, cunoscut sub denumirea «tezaurul de la Craiova# (după D. Berciu, Zorile istoriei...)

59 Piese de argint (unele aurite) din tezaurul traco-getic de la Craiova, sec. IV î.e.n. (după D. Berciu, Zorile istoriei...).

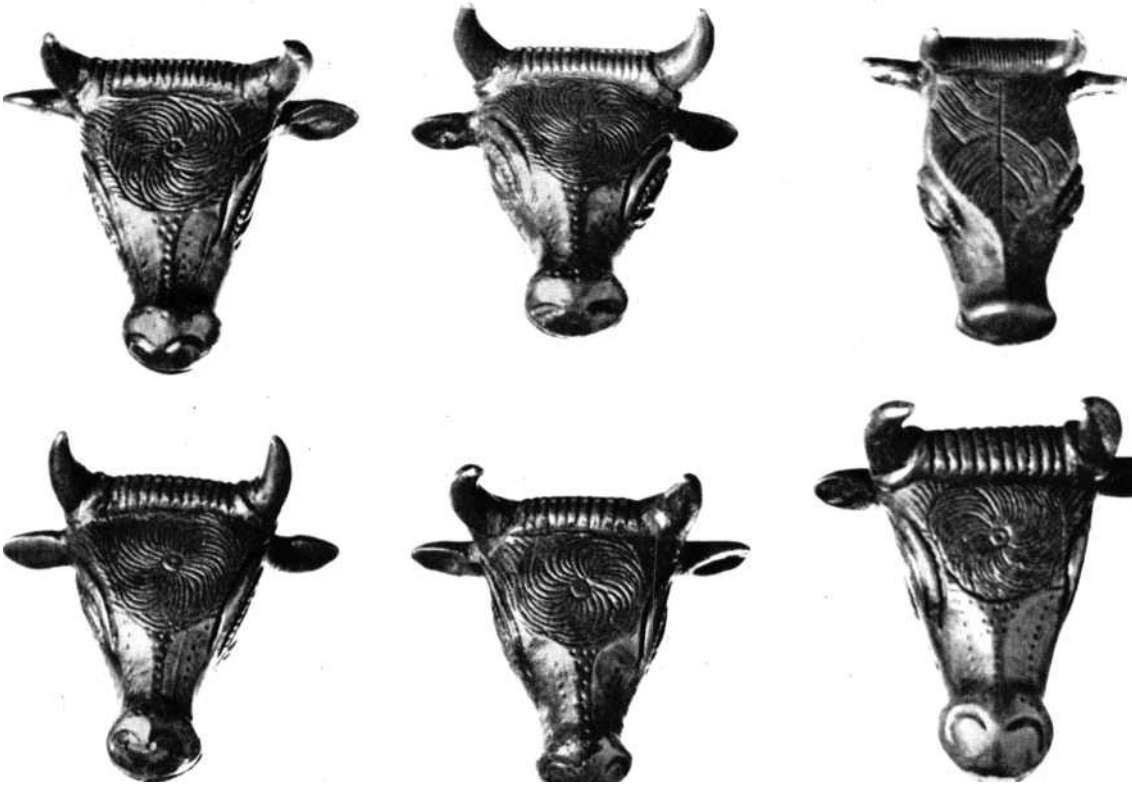

60

61

62

63

64

65

66

60 Reversul unei monede dacice de argint, imitaţie după tetradrahma lui Filip al II-lea regele Macedoniei. Găsită în Dacia. (Institutul de arheologie, Bucureşti).

61 Reversul unei monede dacice de argint, imitaţie după tetradrahma lui Filip al II-lea, regele Macedoniei Găsită în Dacia (Institutul de arheologie, Bucureşti).

62 Reversul unei monede dacice de argint, imitaţie după tetradrahma lui Filip al II-lea, regele Macedoniei, găsită în Dacia. (Institutul de arheologie Bucureşti).

63 Aversul unei monede dacice de argint, imitaţie după tetradrahma regelui Filip al II-lea al Macedoniei, găsită în Dacia. Secolul IV—III î.e.n. (Institutul de arheologie Bucureşti).

64 Reversul unei monede dacice de argint, imitaţie după tetradrahma lui Filip al II-lea, regele Macedoniei. Găsită la Aninoasa Dobreşti, Oltenia. (Institutul de arheologie Bucureşti).

65 Imitaţie dacică, de argint, a tetradrahmei greceşti avînd pe avers chipul lui Janus, regele legendar, cel cu două feţe (sec. III î.e.n.) găsită în Oltenia. (C.N.A.R.S.R.).

66 Stater de aur de la Koson; numele acestuia e scris, cu litere greceşti, pe avers. Găsit în Transilvania, (C.N.A.R.S.R.).

67 Imitaţii de cupe deliene, găsite la Fundeni în 1931. (M.I.M.B.)

68 Imitaţie dacică a unui vas grecesc delian, găsită la Fundeni, jud. Ilfov. (M.I.M.B.)

69 Vas pictat descoperit la Ocniţa (Ocnele Mari), jud. Vâlcea, în cetatea nr. 1. Datează din epoca lui Augustus (D. Berciu)

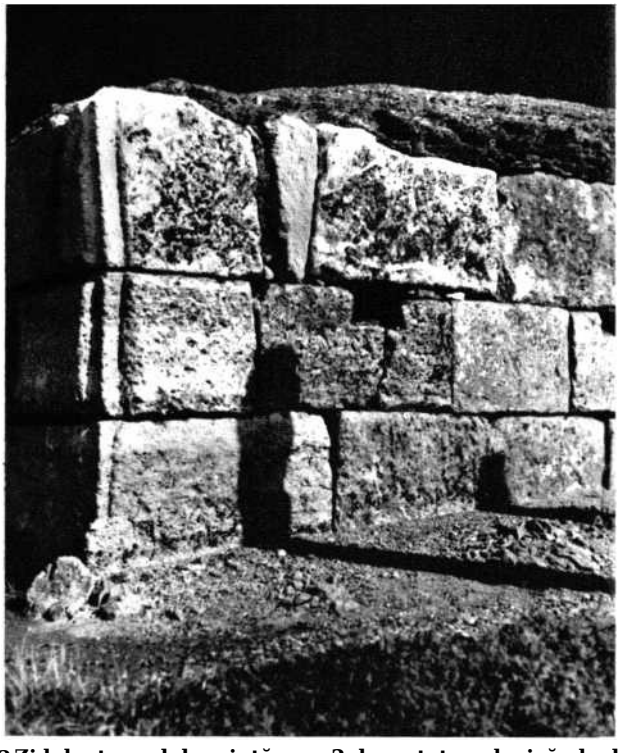

72 **Zid la turnul locuinţă nr. 2 la cetatea dacică de la Cetăţuia Costeşti. în rîndul din mijloc unul din blocuri are tăiat un jgheab (numit popular «babă») în coadă de rîndunică, jgheab în care se fixa o bîrnă de lemn, cu capetele la fel fasonate, lungă cît grosimea zidului. Aceste bîme prindeau feţele zidului şi le făceau mai rezistente la presiunea umpluturii de piatră spartă ce se turna între ziduri, (foto: C. Săvulescu)**

73 **Zidurile cetăţilor dacice aveau în exterior blocuri mari de formă paralelipipedică. în imagine, un colţ din bastionul III al cetăţii de la Costeşti. (foto: C. Săvulescu)**

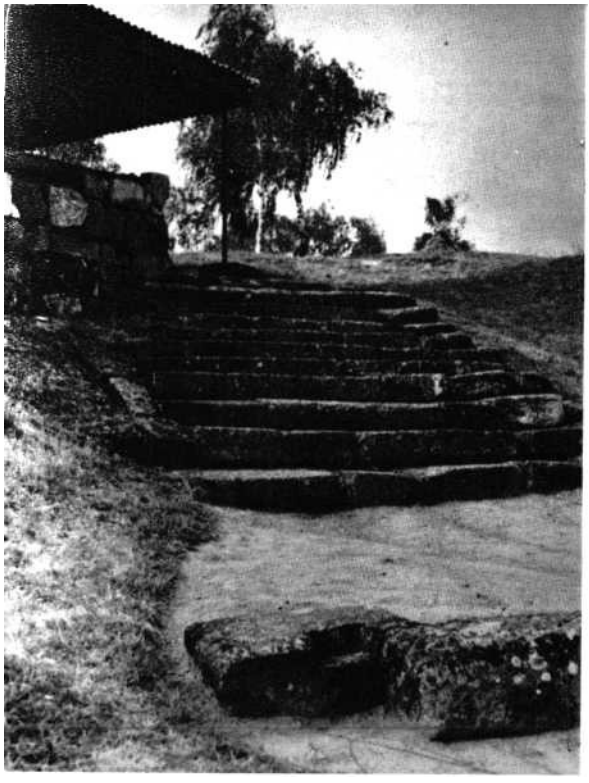

74 Cetatea dacică de la Costeşti, de pe Cetăţuia, (judeţul Hunedoara); scara de piatră la tumul locuinţă nr. 1. (foto: C. Săvulescu).

75 Cetatea dacică de la Costeşti, de pe Cetăţuia: scara de piatră şi pragul porţii de la turnul locuinţă nr. 2. De remarcat masivitatea lespezilor, iar în dreapta, jgheabul de scurgere al apei, săpat tot în piatră, (foto: C. Săvulescu)

76 Scara de piatră la turnul locuinţă nr. 1 din cetatea dacică de la Cetăţuia-Costeşti; în prim plan, gura de scurgere a apei, săpată în piatră, (foto: C. Săvulescu)

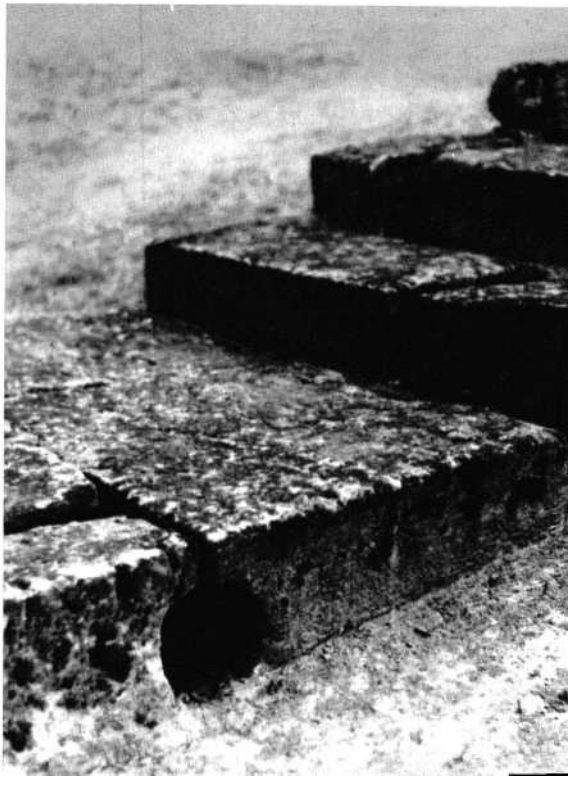

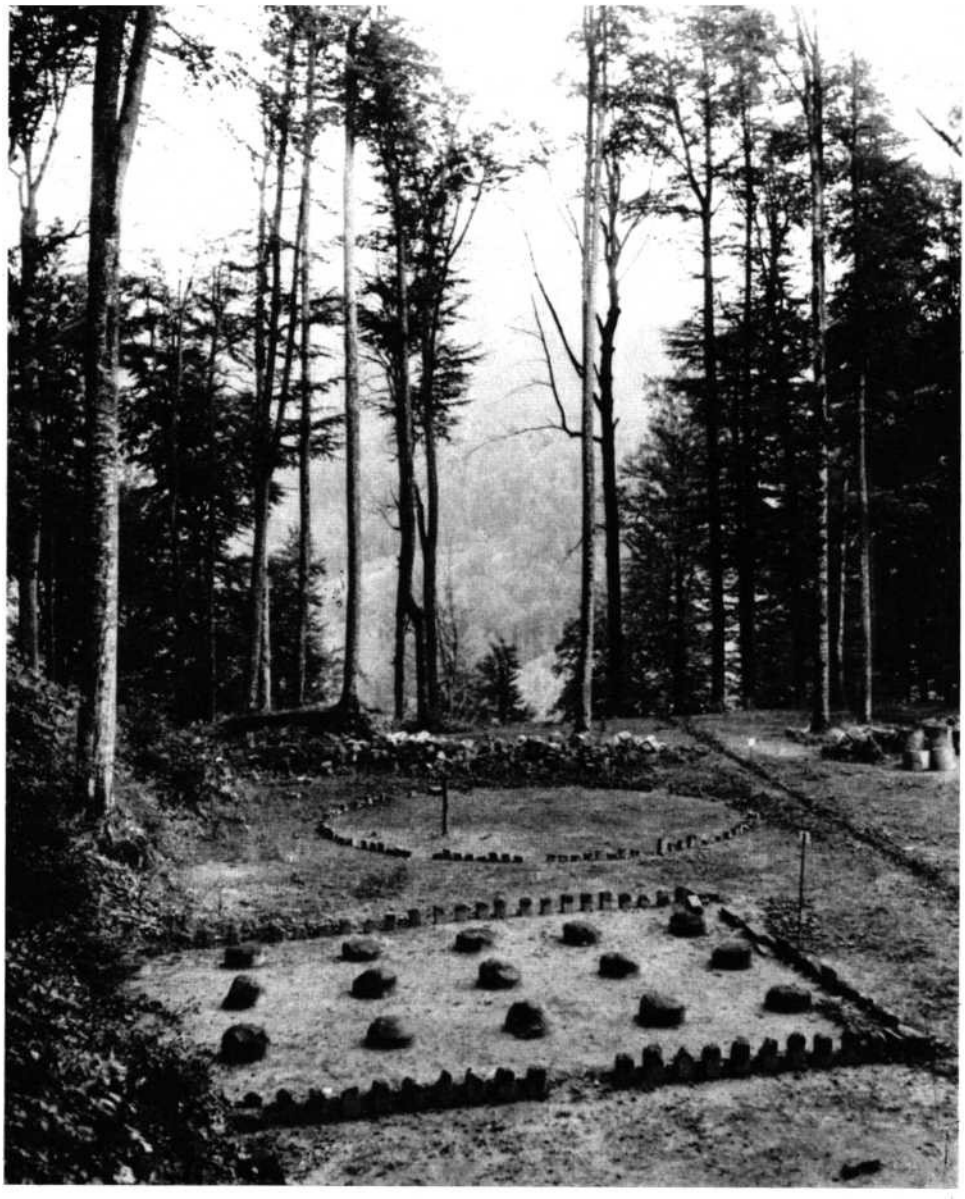

77 Ruinele sanctuarului patrulater şi ale sanctuarului mic, rotund, din incinta sacră de la Sarmizegetusa, capitala statului dac în vremea lui Decebal. (foto: C. Săvulescu)

scheletul de lemn al clădirii. Şi gardul de scînduri ascuţite la vîrf (ţambre) se poate observa încă, în zilele noastre, în multe regiuni de munte. în genere credem că nu greşim afirmînd că, în ce priveşte locuinţa, între casa ţărănească de acum o jumătate de veac, aşa cum se mai vedea în unele locuri mai ferite din Carpaţi, şi casa vechilor daci, nu era mare deosebire. La şes, locuinţa ţărănească la începutul secolului al XX-lea evoluase; trebuie să amintim însă că, numai cu o sută cincizeci de ani mai înainte, la începutul secolului al XIX-lea, bordeiul era încă foarte frecvent în cîmpia munteană.

Societatea se împărţea în două mari clase: *nobilii* cărora în limba dacă li se spunea *tarabostes* adică, pe româneşte, „domnii de neam" şi oamenii de rînd. Cei dintîi purtau pe cap cunoscuta căciuliţă de lînă sau pîslă şi, de aceea, romanii îi numeau *pileaţi',* ceilalţi umblau cu capul descoperit şi cu părul mare, fiind numiţi, din pricina aceasta, *comati.*

în fruntea statului era *regele.* El guverna ţara ajutat de un sfat de nobili, în împrejurări deosebite, cerea şi povaţa *marelui preot.* Succesiunea la tron se făcea, după cît se pare, pe baza principiului *ereditar-electiv.* Inscripţia lui Acornion din Dionysopolis ne spune într-adevăr, că, înainte de Buerebista, a fost rege al dacilor *tatăl* acestuia, aşadar principiul succesiunii. Cassius Dio, pe de altă parte, ne povesteşte că regele Duras, văzînd greutăţile şi primejdiile care ameninţau statul, a dat domnia de bună voie lui Decebal, aşadar, principiul *elecţiunii.* Iar un alt izvor, Dio Chrisostom, ne arată lămurit că dacii *aleg* atît pe rege, cît şi pe preoţi („reges et sacerdotes"), dintre cei numiţi *tarabostes,* adică dintre nobili. Aceste mărturii credem a dovedi că la daci, întocmai ca şi la români, mai tîrziu, succesiunea la tron s-a făcut pe temeiul îndoit al eredităţii şi elecţiunii. N-a existat, din nefericire, dreptul de primogenitură. Aceasta a şi fost una din pricinile dezbinărilor şi luptelor interne, care au slăbit statul dac, după cum vor slăbi, mai tîrziu, şi Principatele Române.

S-a crezut multă vreme — unii o cred şi astăzi — că dacii sau geţii se tatuau. Sînt unele ştiri care vorbesc de acest obicei, sînt altele care nu-1 amintesc. Iar un izvor istoric din secolul al II-lea al erei noastre, întemeindu-se probabil pe o mărturie mult mai veche, ne spune că tatuajul se practica de traci asupra *copiilor nobili, iar degeţi asupra sclavilor.* Cum şi sub alte raporturi, constatăm deosebiri însemnate între traci şi daci, socotim această ultimă ştire ca fiind cea întemeiată şi conchidem la neexistenţa tatuajului la poporul dac. S-a întîmplat aşadar şi în privinţa aceasta, aceeaşi confuzie care se face în alte domenii, de cercetători superficiali sau grăbiţi, între traci şi daci sau geţi, între obiceiurile primilor şi obiceiurile celor de al doilea.

Cît priveşte *poligamia* getă despre care ne vorbeşte mai întîi *Menandru* în comediile sale şi apoi *Strabo,* credem că lucrurile

stăteau aşa: regii şi membrii clasei nobiliare nu este exclus să fi avut mai multe soţii. Exemple găsim şi la alte popoare; se ştie, de pildă, că *Filip,* tatăl lui Alexandru cel Mare, a avut un număr considerabil de soţii; tot aşa *Seuthes,* regele trac. Deci nu era ceva excepţional sau specific getic. Pătura de jos însă, mulţimea — prin urmare imensa majoritate a poporului — cu siguranţă era monogamă. E caracteristic faptul că Ovidiu care a stat atîta vreme între geţii din Dobrogea şi care —

după cum ne dovedesc poeziile sale scrise la Tomis nu-i menajează deloc — nu pomeneşte nici un cuvînt despre aşa-zisa poligamie a lor. Şi n-o pomeneşte, *fiindcă nu există.*

Viaţa militară a dacilor prezintă cîteva caracteristici care trebuie relevate, în primul rînd faptul că fiind un popor aşezat, iar nu nomad, ei pornesc la război *numai* cu armata lor, nu cu întreg neamul — femei, copii, bătrîni — aşa cum fac germanii sau iranienii din bazinul dunărean care-şi iau cu dînşii, în expediţii, tot ce au, familii şi bogăţii. Un al doilea fapt important este dispreţul de moarte al dacilor. Crezînd, potrivit religiei lor, că sufletul este nemuritor, considerînd deci moartea nu ca un sfîrşit, ci ca un început şi anume ca începutul vieţii celei noi, alături de Zalmoxis, dacii luptă cu un avînt şi un curaj extraordinar. Sinuciderile în război, atunci cînd înfrîngerea nu se mai poate evita, sînt un fapt obişnuit. Dovadă, regele Dapyx în lupta împotriva lui Crassus (anul 28 înaintea erei noaste), dovadă Decebal şi sfetnicii săi, în războiul al doilea cu Traian.

încă din vremea lui Tucidide, geţii sînt cunoscuţi ca buni călăreţi. Ei trag cu arcul din fugă, întocmai ca sciţii şi ca muntenii şi moldovenii de mai tîrziu. Triburile din partea de şes, de *stepă* („pustia" geţilor din Bugeac, de care ne vorbeşte Strabo, aşa trebuie înţeleasă, ca „stepă") aveau în special *cavalerie,* în timp ce în părţile muntoase predomină *infanteria.* Pe columna lui Traian dacii sînt înfăţişaţi luptînd de obicei pe jos. Ei au o sabie încovoiată — arma lor naţională — şi un scut rotund care-i apără de loviturile duşmanului. Unii poartă însă şi spada, lungă şi dreaptă, sau sabia scurtă, cu două tăişuri, asemenea celei romane. Alţii au lănci şi suliţe, alţii praştii pentru aruncat pietre sau plumb. în sfîrşit, cîţiva sînt reprezentaţi cu topoare, cu măciuci, cu ciomege, într-un cuvînt cu arme ţărăneşti, aşa cum se constată, mai tîrziu, în armata noastră.

Drapelul dacilor era în formă de balaur, avînd un cap de lup, cu gura deschisă, din metal — probabil aramă sau bronz — şi un trup ondulat, ca al şarpelui cînd umblă. Se pare că aerul, mai ales cînd era vînt, pătrunzînd în gura capului de lup, făcea să se audă un şuierat.

Dacii cunoşteau de asemenea şi *berbecele* pentru dărîmarea zidurilor duşmane, precum şi un fel de *baliste,* pentru azvîrlirea la distanţă a suliţelor sau a pietrelor mari. Mai ales de cînd au început luptele cu armata romană, dacii şi-au îmbogăţit armamentul şi şi-au perfecţionat întăriturile. Una din condiţiile păcii încheiate între Domiţian şi Decebal era doar tocmai procurarea de către imperiu a inginerilor şi meşterilor de care avea nevoie regele dac.

Numărul ostaşilor a variat, după cum varia şi întinderea şi

puterea statului. în timpul de înflorire al lui Buerebista, Strabo ne spune că dacii puteau ridica o armată de 200 000 de oameni, ceea ce era extraordinar pentru vremurile acelea, cînd armatele obişnuite aveau între 20—30 000 de ostaşi. Mai tîrziu, cînd statul se împărţise în patru şi apoi chiar în cinci, armata dacă nu mai număra, după acelaşi izvor, decît 40 000 de oameni. în timpul lui Decebal, ea trebuie să fi ajuns iar la o cifră importantă, dacă numai prizonierii luaţi de Traian se urcau, după afirmaţia scriitorului Ioanes Lydus, care ia ştirile din *Getica* lui Criton, la 50 000. Aceste cifre importante nu trebuie dealtfel.să
ne mire. Cînd poporul era aşa de numeros, cînd avea atîtea triburi şi atîtea oraşe, nimic mai natural ca oastea lui, din care făceau parte toţi bărbaţii valizi, să fie, la rîndu-i, foarte numeroasă.

în ce priveşte *fortificaţiile,* ele erau de două feluri, după natura locului. La şes, apărarea se făcea prin valuri de pămînt, prin palisade de lemn şi prin şanţuri. în regiunea muntoasă însă, fortificaţiile erau de piatră şi aveau proporţii impunătoare. Se pot vedea şi astăzi ruinele unor asemenea întărituri la Grădiştea Muncelului, Costeşti, Blidaru, Piatra Roşie, Băniţa, toate în zona Sarmizegetusei (jud. Hunedoara), Căpîlna (jud. Alba), Tilişca (jud. Sibiu), apoi la Cîmpuri-Surduc (idem). Piatra Craivii (nu departe de Alba Iulia), la Covasna (în judeţul cu acelaşi nume), la Ocniţa (lîngă Ocnele Mari, jud. Vîlcea), la Cozla şi Bîtca Doamnei (din preajma oraşului Piatra Neamţ), precum şi laTitelca (jud. Bacău). Ziduri puternice, din blocuri mari de piatră — blocuri asamblate şi întărite cu bîrne de lemn într-un sistem propriu de construcţie, denumit de specialişti „murus dacicus" (zid dacic) sau „opus dacicum" (construcţie dacică) — platforme de observare succesive, turnuri de apărare acoperă cîte un munte întreg şi ne arată în mod elocvent nivelul la care ajunsese arta militară a dacilor. Fortificaţiile din munţi nu sînt cu nimic mai prejos decît fortificaţiile greceşti, din epoca veche, sau decît cele romane; ele arată o concepţie militară superioară şi mijloace de execuţie remarcabile. De nu ni s-ar fi păstrat decît aceste cetăţi dacice din munţi şi încă eram în drept de a conchide că poporul care le-a ridicat n-a fost un popor de rînd (vezi fig. 70—78).

LIMBA. RELIGIA. ARTA. Din limba dacilor nu cunoaştem astăzi decît prea puţin: cîteva zeci de nume de plante medicinale păstrate în tratatul de botanică medicinală al medicului grec Dioscoride şi în acela al lui Pseudo-Apu- leius, apoi cîteva cuvinte izolate menţionate de lexicografii antici. Mult mai bine sînt reprezentate *numele proprii* de persoane, zeităţi, triburi de-

o parte, de localităţi, munţi şi ape de alta, aşadar *antroponimele* — în număr de circa 1 150 — şi toponimele, în număr de circa 900. Soarta rea a făcut să se piardă poemele scrise de Ovidiu în limba getică, în timpul exilului său la Tomis: ele ne-ar fi arătat limpede cum se înfăţişa limba strămoşilor noştri. Inscripţii în această limbă nu ni s-au păstrat, afară de una foarte scurtă: „Decebalus per Scorilo", imprimată pe un mare vas de pămînt de la Grădiştea Muncelului şi al cărei înţeles este, după opinia specialiştilor: „Decebal fiul lui Scorilo". Se pare că limba dacică se deosebea simţitor de cea tracică. Terminaţia specifică a numelor de localităţi dacice este — *dava* (Sucidava, Capidava, Petroda- va, Piroboridava etc.), aşa cum noi astăzi avem terminaţiile *-eşti* şi *-eni* (Bucureşti, Albeşti, Dumitreşti, Năieni, Ulmeni, Sculeni etc.). Tracii aveau, dimpotrivă, terminaţia *-para* (Bessapara, Sauzupara, Tranupara etc.). Numele dacice de persoane şi de triburi sînt adesea compuse şi se pot explica prin comparaţie cu rădăcinile respective indo-europene. De pildă, Buerebista ar însemna „bine cunoscutul", iar costobocii „strălucitii". Din cele 27 de nume de plante păstrate în tratatul lui Dioscoride, citäm: *proziarna* numită astăzi ştiinţific *elleborum nigrum* şi care în românește se cheamă *zîrnă,* amintind aşadar partea ultimă a cuvîntului dacic, apoi *mizila,* cu denumirea ştiinţifică *thymus* adică cimbru; *zina* însemnînd cucută *(cicuta)* etc. Limba dacică era destul de maleabilă pentru a putea fi pusă în versuri. Aristotel ne spune că agatîrşii îşi versificau legile lor; ştim apoi — am arătat-o mai sus — că Ovidiu a scris mai multe poeme cu metru latin în limba autohtonilor geţi. Şi mai ştim că atunci cînd le-a citit, geţii au rămas înemtaţi, exprimîndu-şi mulţumirea lor printr-un murmur prelung de admiraţie (Lacul Siut-Ghiol — numele, turcesc, înseamnă „lacul de lapte", cu apă dulce — la nord de Constanţa, păstrează numele lui Ovidiu; faptul e consemnat de harta din 1722 a geografului vie- nez Tobias Lotter).

Din contactul îndelungat cu grecii stabiliţi în oraşele de pe ţărmul Mării Negre, ca şi cu aceia care urcau pe Dunăre în sus, unii dintre daci şi anume,- în primul rînd, negustorii şi nobilii trebuie să fi deprins limba greacă. Legături ca acelea dintre Buerebista şi oraşul Dionysopolis, legături care datau încă din vremea părintelui regelui, implică din partea conducătorilor daci, cunoaşterea limbii greceşti, după cum implică din partea unor greci cunoaşterea limbii dacice. Dromihetes ştia, probabil, greceşte; conversaţia lui cu Lisimah e greu să presupunem că a avut loc în limba dacă. Mai tîrziu, cînd dacii vin în contact cu romanii, iarăşi trebuie să admitem că au fost unii dintre ei — desigur tot categoriile de mai sus, căci acestea deprind mai întîi limbile străine — care au învăţat şi latineşte. Avem dealtfel şi o

dovadă: abstracţie făcînd de mesajul burilor trimis lui Traian (vezi mai sus, p. 62), sînt scurtele inscripţii descoperite recent la Ocniţa, în Oltenia, inscripţii cu litere greceşti şi latine (vezi fig. 79).

Dacii erau iubitori de muzică. Tot de la Aristotel ştim că agatîrşii îşi cîntau legile lor versificate, spre a le putea mai bine ţine minte. Istoricul grec Teopomp ne spune că atunci cînd geţii merg într-o solie, îşi iau cu ei chitarele şi, în timpul cît fac expunerea, cîntă din aceste instrumente. în sfîrşit, Jordanes ne vorbeşte de cîntările, din gură şi tot din chitare, ale preoţilor daci.

Se pricepeau în mod deosebit la medicină. Aşa cum am arătat, cunoaştem mulţumită tratatului medicului grec Dioscoride şi aceluia al lui Pseudo- Apuleius, numele dacice a o sumă de plante medicinale; dealtfel Jordanes ne spune limpede că dacii cunoşteau „natura" adică însuşirile „ierburilor şi arbuştilor". Descoperirile arheologice din ultimul timp, la Sarmizegetusa şi Poiana, atestă întrebuinţarea de instrumente chirurgicale şi chiar facerea de operaţiuni delicate, cum erau trepanaţiile. Foarte interesant apoi şi cît de modern — anticipînd asupra importanţei elementului psihologic în vindecarea bolilor — este principiul de medicină al dacilor care pune în legătură sănătatea trupului cu aceea a sufletului. Impresionat de adevărul pe care îl cuprinde, Platon, celebrul filozof grec, citează acest principiu în felul următor: „Zalmoxis, regele nostru, care e şi zeu, spune că, precum nu trebuie să încercăm a vindeca ochii fără să vindecăm întîi capul, ori capul fără trup, *tot aşa nu se poate să încercăm a vindeca trupul, fără să îngrijim şi de suflet* şi că tocmai de aceea sînt multe boli la care nu se pricep medicii greci, fiindcă nu cunosc întregul de care ar trebui să se ocupe. Căci dacă acesta merge rău, este cu neputinţă ca partea să meargă bine".

Este cert de asemenea că preoţii daci aveau cunoştinţe astronomice şi, în legătură cu acestea, un sistem calendaristic. Expresia concretă a acestui sistem o găsim, aşa cum au arătat cercetările din ultimul timp, în marele sanctuar rotund de la Sarmizegetusa.

Un element important al culturii geto-dacice a fost religia. Ea a impresionat profund pe toţi scriitorii lumii vechi care a cunoscut-o, începînd cu Herodot, în secolul al V-lea înainte de era noastră, şi isprăvind cu Iulian Apostatul în secolul al IV-lea al erei noastre. Un element de căpetenie al religiei geto-dacice este *credinţa în nemurire.* Strămoşii noştri credeau că ei nu dispar după moarte, ci îşi continuă viaţa, în cer, alături de zeul suprem, Zalmoxis. Aşa ne spune Herodot. El adaugă însă o

întreagă poveste pe care o auzise de la grecii de pe ţărmurile Mării Negre care nu admiteau, se vede, că vreun alt popor, în afară de ei, ar putea ajunge la o concepţie religioasă superioară. Potrivit acestei poveşti, Zalmoxis ar fi fost „un om, sclav la Samos, şi anume sclavul lui Pythagoras, fiul lui Mnesarchos. După ce s-a eliberat, a făcut avere mare şi s-a întors acasă. Şi fiindcă tracii duceau viaţă proastă şi incultă, acest Zalmoxis, ştiutor cum era de chipul de a trăi ionian şi de obiceiuri mai delicate decît ale tracilor, deoarece trăise printre greci şi încă lîngă unul din cei mai distinşi înţelepţi ai grecilor, pe lîngă Pythagoras, şi-a făcut o odaie în care primea şi ospăta pe fruntaşii concetăţenilor săi şi-i învăţa că nici el, nici oaspeţii lui şi nici urmaşii acestora nu vor muri, ci vor merge într-un loc unde vor trăi veşnic şi vor avea toate bunătăţile, în odaia aceea în care făcea şi spunea cele de mai sus, el a pus să-i facă a subterană. Cînd subterana a fost gata, el s-a făcut nevăzut dintre traci, s-a coborît în subterană şi a trăit acolo trei ani, iar tracii îl regretau şi îl jeleau ca pe un mort. Iar în al patrulea an, iar s-a arătat printre dînşii şi aşa s-au încredinţat tracii că cele ce spunea Zalmoxis erau adevărate". Totul nu-i decît produsul imaginaţiei grecilor. O spune dealtfel şi Herodot care, spirit critic, îndoindu-se de veracitatea acestei povestiri, termină cu următoarele cuvinte semnificative. „Eu nu zic că a fost, nici că n-a fost. Cred însă că Zalmoxis a trăit cu mulţi ani înainte de Pythagoras". Deci, că toată povestea — adăugăm noi — n-are nici un temei.

De fapt, *Zalmoxis* era numele cel mai răspîndit pe care dacii sau geţii îl dădeau zeului lor. Alte triburi îl numeau *Gebeleizis;* Platon îi dădea numele de *Vasilevs theos* adică zeul rege. Acest zeu este cerul senin, luminos. Tot ce-i tulbură armonia şi frumuseţea, aşadar furtuna, norii, grindina, trebuie combătut. De aceea dacii trag cu săgeţile în văzduh, spre nori, ca să-i gonească şi să ajute în felul acesta pe zeul suprem. Locurile de închinăciune sînt sus pe munţi, cît mai aproape de cer. Iar locuinţa marelui preot e tot sus, într-o peşteră de pe muntele Cogheonul (Kcoyalovov); să fie actualul munte Gugu (2 292 metri), situat între Oslea, Godeanu, Ţarcu şi Retezatul?

Izvoare mai tîrzii, romane — unele din ele de caracter poetic — ne spun că dacii se închină şi zeului războiului, lui Marte care, după tradiţie, s-ar fi născut chiar în ţara lor. Ştirile însă nu inspiră destulă încredere. De aceea. Vasile Pârvan era înclinat să admită mai degrabă că dacii adorau o singură divinitate, apropiindu-se în aceasta de creştinism. Herodot ne spune chiar că ei nici nu credeau să mai existe alt zeu în afară de al lor.

Se pare totuşi că a existat o zeitate feminină, *Bendis,* corespunzînd zeiţei Artemis la greci şi Dianei la romani; unele

descoperiri arheologice mai noi ar confirma această ipoteză.

în ce priveşte *cultul,* el consta din slujbe, ceremonii şi incantaţiuni pe care le făceau de obicei, pe munţii înalţi, preoţii; aceştia erau şi prezicători şi' medici în acelaşi timp. Prin felul lor de viaţă, prin moravurile lor austere, prin hrana lor, preoţii constituiau de fapt un adevărat ordin călugăresc. Ei nu se căsătoreau, nu mîncau carne şi nici un fel de vietate, ci numai lapte, brînză şi miere. Duceau o viaţă deasceţi; poporul le acorda un mare respect şi îi numea „prea cuvioşi" şi „călători prin nori" (SeotrePetţ re xal Kairvopâra'.). Numele lor propriu era însă altul. Grecii îl traduc, în dreapta Dunării, prin cuvîntul XTidTat, iar în stînga prin KoXiffTal. Ambele cuprind noţiunea de fundator şi înseamnă, în româneşte, „întemeietori".

în fruntea preoţilor era marele preot. El cunoştea semnele cerului şi făcea preziceri. La locuinţa lui, în peştera de pe muntele Cogheonul, venea, în împrejurări grele, regele dac spre a-i cere sfatul. Pentru popor, marele preot era aproape un zeu; de aceea, şi poruncile lui găseau întotdeauna ascultare. Dintre marii preoţi, trebuie pomenit în primul rînd *Deceneu,* contemporanul lui Buerebista şi colaboratorul acestuia în opera de înălţare a poporului şi a statului dac. Un alt mare preot a fost *Comosicus,* care avea, în acelaşi timp, şi demnitatea de rege.

Slujbele religioase aveau loc în sanctuare care erau de formă patrulateră sau rotundă. Asemenea sanctuare s-au găsit la Costeşti (patru la număr), la Blidaru, Feţele Albe şi Piatra Roşie (toate în judeţul Hunedoara), la Piatra Craivii (judeţul Alba), la Bîtca Doamnei (judeţul Neamţ) şi în alte locuri.

în afară însă de slujbe, ceremonii şi incantaţii, mai aveau dacii un obicei caracteristic care se cuvine a fi menţionat. Din cinci în cinci ani, ei trimiteau la Zalmoxis cîte un sol ca să-i spună durerile şi nevoile lor. Trimiterea se făcea în felul următor: se trăgea la sorţi unul dintre daci, i se înşirau toate cîte are să transmită zeului şi apoi era azvîrlit în sus spre a cădea în trei lănci fixate cu vîrfurile în sus. Dacă solul murea străpuns, ei credeau atunci că Zalmoxis le este favorabil şi că a primit cererile lor; dacă nu murea însă, atunci ei dădeau vina pe sol, spunînd că este om rău şi trimiteau pe altul în locul lui. Obiceiul acesta exista şi la alte popoare ca celţii şi scandinavii, însă cu o deosebire fundamentală: pe cînd la aceste popoare se aleg spre a fi jertfiţi oameni păţaţi, criminali, hoţi sau prinşi de război, la daci alegerea se făcea numai dintre oamenii liberi şi fără pată. Iar faptul că solul nu murea străpuns de lănci era socotit ca o mare ruşine pentru el.

Pierderea vieţii nu însemna pentru daci o nenorocire ca în sudul mediteranean. Credinţa lor în nemurire îi făcea să înfrunte

cu mare bărbăţie încercările şi să lupte cu un deosebit eroism în război. De aceea scriitorul Pom- ponius Mela spune despre geţi că sînt „cei mai pregătiţi pentru moarte" *(„pa- ratissimi ad mortem Getae").* Iar Iulian Apostatul atribuie lui Traian următoarele cuvinte care, chiar dacă n-au fost rostite, nu exprimă mai puţin adevărul: „Am subjugat chiar şi pe aceşti geţi, cei mai războinici dintre toate neamurile care au existat vreodată, nu numai din cauza puterii corpului lor, dar şi din aceea a învăţăturilor lui Zalmoxis care este între ei aşa de slăvit. Acesta le-a întipărit în inimă că ei nu mor, ci numai cît îşi schimbă locuinţa şi, de aceea, merg la moarte mai veseli decît la orice altă călătorie".

înainte de a pleca la război, dacii se împărtăşeau cu apă din Dunăre, şi jurau să nu se întoarcă în ţară pînă nu vor fi omorît pe duşmani. Pe morţi îi ardeau şi resturile de oase calcinate erau puse în urne care se îngropau apoi în pămînt. în epoca mai veche însă au practicat şi înmormîntarea.

în ce priveşte *arta* dacilor sau geţilor, ştirile pe care le avem sînt încă puţine şi răzleţe şi se referă mai mult la arta aplicată, la arta în înţelesul primordial al cuvîntului latin, acela de meşteşug. Săpăturile arheologice vor îmbogăţi treptat, treptat, aceste ştiri. Deocamdată, putem afirma că în *ceramică* şi în *lucrarea metalelor* dacii ajunseseră la o îndemînare deosebită. Dacă ceramica pictată din neolitic li se datoreşte tot lor, atunci, se poate spune, cu drept cuvînt, că ei erau adevăraţi artişti în această privinţă. într-adevăr, vasele găsite la Ariuşd şi la Cucuteni, la Fedeleşeni, la Frumuşica şi la Rugi- noasa dovedesc nu numai o tehnică remarcabilă, dar şi un deosebit simţ al formei, al liniei şi al coloritului. Ele pot sta cu cinste alături de cele mai reuşite produse ale ceramicii universale. Dar şi vasele din epoca mai nouă, a bronzului, şi din aceea a fierului, în special din La Tene (de pe la 300 înainte de era noastră), care sînt cu siguranţă dacice, dovedesc însuşirile artistice ale autohtonilor. Ceramica găsită la Bonţeşti şi la Poiana (în judeţele Vrancea şi Galaţi) şi la Crăsani (judeţul Ialomiţa) este din cele mai reuşite; regretatul Pârvan o numea „splendidă". Săpăturile arheologice din ultimul timp în munţii Orăştiei au dat la iveală o nouă ceramică pictată, sigur dacică, din primul secol al erei noastre, cu reprezentări geometrice şi vegetale dar şi zoomorfe. S-au găsit apoi, în mai multe locuri (vezi mai sus, p. 35) imitaţii dacice ale frumoaselor vase greceşti de Delos şi de Megara; ni s-au păstrat chiar şi tipare ale acestor imitaţii; tot aşa, tipare de opaiţe de lut ars, lămpile antichităţii.

Cît despre metale, ştim că lucrul lor era o veche îndeletnicire a băştinaşilor. Armele şi uneltele de bronz, de pe întregul

teritoriu geto-dacic, impresionează prin finețea lor şi se disting de cele similare din restul Europei. Agatîrşii — ne spune Herodot — iubeau podoabele de aur; ele erau lucrate, desigur, în ţara lor, în Munţii Apuseni, unde se găsea şi materia primă. Un exemplu de dexteritatea la care ajunsese lucrul acestui metal nobil este coiful de aur găsit la Poiana — Coţofeneşti (jud Prahova), coif a cărui ornamentare vădeşte o influenţă scito-sarmată. Din argint se făceau nu numai imitaţii de monede macedonene, greceşti şi romane (dinari republicani), dar şi obiecte de podoabă şi vase, cum sînt acelea, remarcabile, ale tezaurelor descoperite la Sîncrăieni, la Agighiol şi la Craiova. Simţul pentru frumos al geto-dacilor apare nu numai în forma pe care o dau obiectelor uzuale, dar şi în ornamentele care împodobesc adesea realizările cele mai simple, de pildă în felul în care împodobesc unele ţinte de fier sau cleştele de fierar găsit la Sarmizegetusa.

Popor aşezat din timpuri imemoriale pe pămîntul unde-1 constată mărturiile istorice, legat de el prin agricultură, în toate formele ei, prin creşterea vitelor, prin scoaterea metalelor şi a celorlalte bogăţii miniere, ştiind să-l apere cu: eroism şi cu pricepere, întemeind cel mai puternic stat de la nordul Dunării, cu regi care pot sta cu cinste alături de cele mai remarcabile personalităţi politice ale antichităţii, avînd în sfîrşit o religie superioară, dacii sau geţii au fost, sub toate raporturile, unul din popoarele însemnate ale lumii vechi. Ei nu pot fi deci socotiţi drept barbari, aşa cum s-a susţinut de unii cercetători. înşişi scriitorii antici i-au apreciat în mod deosebit. Povestea pe care o scorniseră grecii de pe ţărmul Mării Negre, făcînd din Zalmoxis un elev al filosofului Pythagoras, capătă în ochii noştri o deosebită semnificaţie. Iar aprecierea lui Dio Chrysostom: „geţii sînt mai înţelepţi decît aproape toţi barbarii şi mai asemenea grecilor" formează cea mai bună încheiere a acestor rînduri. Ea vine din partea unui scriitor aparţinînd poporului cu spirit critic şi cu simţul nuanţelor, care dăduse pe marele Pericle, pe Tucidide, pe Socrate şi pe Sofocle.

ROLUL DACILOR ÎN FORMAREA POPORULUI ROMÂN. Una din problemele cele mai grele şi mai delicate în acelaşi timp este să stabileşti contribuţia diferitelor elemente etnice la constituirea unui popor, să arăţi ce a dat fiecare din aceste elemente sub raportul rasei, al limbii, al organizării de stat, al civilizaţiei şi culturii. Problemă grea, deoarece de multe ori nu sîntem bine informaţi asupra caracteristicilor înseşi ale elementelor componente; nu cunoaştem îndestul, uneori nu cunoaştem deloc, aspecte esenţiale cum e, de pildă, *limba.* Problemă delicată în acelaşi timp, deoarece însuşirile şi scăderile unui popor nu

derivă numai din însuşirile şi scăderile elementelor componente; combinaţia acestora din urmă, chimica etnică a lor, poate să dea naştere la aspecte noi, diferite de cele anterioare. Iar legile după care se face această chimică etnică nu ne sînt cunoscute, aşa cum cunoaştem, bunăoară, legile chimiei organice sau anorganice. Se adaugă apoi influenţa *evoluţiei* şi *mediului istoric,* precum şi aceea a *personalităţilor dominante* care pot, prin directivele ce imprimă, să creeze forme noi de viaţă spirituală sau materială.

A preciza, aşadar, care a fost rolul dacilor în formarea poporului român, ce datorăm noi acestor strămoşi, este una din problemele grele ale istoriografiei naţionale. Ştim foarte puţin despre *limba* acestor strămoşi, nu cunoaştem decât o parte a *toponimiei* şi *onomasticii* lor, nu sîntem îndeajuns de informaţi asupra atîtor aspecte ale vieţii lor materiale şi spirituale. Totuşi, problema trebuie pusă şi un răspuns, chiar imperfect, trebuie încercat. îl vor preciza şi completa cercetătorii viitori pe baza descoperirilor ce se vor face de aci înainte.

Un lucru, credem noi, este sigur: dacii alcătuiesc baza etnică a poporului nostru. Această credinţă o întemeiem pe următoarea argumentare: *grosul populaţiei din Dacia Traiană l-au format dacii.* Cu toate pierderile suferite în cele două războaie, cu tot numărul însemnat al coloniştilor de limbă latină, ei au păstrat totuşi preponderenţa. Fiindcă dacii erau locuitorii *satelor* şi oricît de numeroase au fost oraşele în noua provincie, totuşi satele le întreceau cu mult. *Dacă românismul a prins rădăcini atît de puternice şi atît de durabile în stingă Dunării, e fiindcă, purtător al unei civilizaţii superioare, a cîştigat pe aceşti daci, pe băştinaşi.*

Puţinele informaţii de care dispunem asupra limbii strămoşilor noştri,, constituie, evident, un handicap; ele îngăduie, totuşi, cîteva concluzii semnificative. Pe temeiul cercetărilor întreprinse în ultimele decenii de I.I. Russu — cercetări care se întemeiază şi pe comparaţia cu limba albaneză, moştenitoare a vechii limbi ilire care, la rîndu-i, era înrudită cu limba tracă, deci şi cu limba dacică — s-au putut totuşi stabili un număr de 160 de termeni româneşti care sînt de origine geto-dacă. Aceşti termeni privesc o arie foarte largă, începînd cu corpul omenesc (buză, ceafă, grumaz, guşă), cu familia (copil, prunc, zestre), cu locuinţa (vatră, cătun), cu îndeletnicirile agricole, păstoreşti, viticole şi piscicole (mazăre, ţarină; baci, mînz, strungă, ţarc, urdă, zară; butuc, curpen, strugure; baltă, gard), cu mediul fizic (măgură, mal), cu flora (brad, copac), cu fauna (balaur, barză, mistreţ, rînză, şopîrlă, viezure), cu diferite acţiuni (a răbda, a speria, a zburda) şi alţi termeni (ciucă) etc. Desigur, numărul acestor termeni va spori prin cercetări

ulterioare. Ele ne vor arăta de asemeni şi alte aspecte ale moşteniriı lingvistice; de pe acum se consideră însă că aparţin acestei moşteniri sufixele atît de frecvente şi de caracteristic româneşti: -esc, -eşte (omenesc, crăiesc, bărbăteşte, trupeşte).

Ni s-au păstrat de la daci cîteva nume de ape: în primul rînd *Dunărea* care derivă dintr-unDunaris dacic; apoi *Argeşul* din Argessos (la Herodot, diformat: Ordessos); *Bîrzava,* al cărei nume se regăseşte în oraşul dacic *Berzobis.* Someşul: o inscripţie latină din ţinuturile udate de acest rîu vorbeşte de „Samus"; este sigur că romanii au păstrat vechiul nume, autohton. Acelaşi lucru cu Oltul, *Aluta* în izvoarele latine, şi cu *Tisa,* pentru care s-a propus chiar, ca formă originală, „dacicul" oTurcro?. în izvoarele mai tîrzii apare sub formele *Pathissus* şi *Tisia. Mureşul* are foarte probabil o legătură cu vechiul *Maris,* pomenit de Herodot. *Ampoiul* reda un vechi nume autohton printr-o formă intermediară latină; *Motrul* este sigur dacic; numele lui revine sub forma ’A(xo6Tpiov la Ptolemeu şi *Amutria* în Tabula Peutingeriană. Tot de la daci poate să vie şi *Cerna* dacă numele ei este identic cu acela al oraşului dacic *Tsierna,* care se mai găseşte în izvoarele istorice şi sub forma Aiepvoc (Ptolemeu: A grecesc se pronunţă în româneşte *dz), Tierna* (Tabula Peutingeriană), *Dierna* (inscripţie latină), *Zerna* (Digestele lui Ulpianus). Adăugăm că oraşul, azi total acoperit de ape, se afla chiar la vărsarea în Dunăre. *Buzăul* pare a fi iarăşi dacic: un izvor grec din secolul al IV-lea ne-a păstrat numele lui sub forma Moîxreoţ care poate fi foarte bine o transcriere greşită a lui MTOvaeeoţ (p.7r în greceşte se pronunţă *b).*

în ce priveşte numele de localităţi, siguranţă n-avem pînă acum decît pentru *Abrud.* Acesta derivă din Abruttus: compară cu *Abrittus* din Moesia, pomenit în inscripţiile latine. Poate că şi *Tapae* unde s-au dat cele două lupte între Decebal şi romani, să se fi păstrat în numele satului bănăţean de astăzi *Tăpia,* după cum în topicele dobrogene *Hîrşova, Băroiu* şi *Oltina* regăsim vechile *Carsium, Berrhoe, Altinum;* transformarea lui *a* în *o,* încă în epoca. romană ne este dovedită de inscripţia privind sfîrşitul lui Decebal, inscripţie în care *Traianus* apare ca *Troianus;* aşadar *Oltina,* ca şi *troian* (numele vechi românesc pentru *val)* se explică prin transmisie directă, neîntreruptă. Cît despre capitală, Sarmizegetusa, şi oraşele mari: Apulum, Napoca, Porolissum, Malva, Drobeta sau măcar celelalte centre urbane, nu ni s-a păstrat nici un nume. Lipsa de continuitate sub acest raport nu trebuie să mire: aşezările urbane au fost doar acelea asupra cărora s-au năpustit popoarele năvălitoare în primul rînd; ele au şi dispărut în primul rînd. Dar, dispărînd viaţa municipală în Dacia — n-avem în limba română, cu excepţia termenilor

cetate, din *civiţas* şi *pămînt* din *pavimentum,* nici un cuvînt care să amintească această viaţă municipală, instituţiile sau funcţionarii ei — era natural să dispară şi numele oraşelor respective. Cît despre numele satelor, rămîne ca material nou documentar în genul, de pildă, al celui descoperit în tabulele cerate; să ne dea putinţa unei comparaţiuni din care să rezulte concluzii precise.

O parte din credinţele populare, din descîntece, din leacurile băbeşti trebuie să aibă o străveche origine dacă. Să fie „priveghiul" nostru, în forma arhaică în care apare el încă, în unele colţuri retrase ale ţării, ca în Vrancea, formă care arată mai degrabă bucurie decît întristare, cu măşti, cu jocuri, cu glume, o moştenire a acelei vremi? Să amintească el ceea ce ne spune Herodot despre neamul travsilor, că jeleau pe noul născut şi că se veseleau şi glumeau cînd murea cineva, fericindu-1 că a scăpat de relele vieţii? Dar străvechiul joc al „căluşului" să vie el oare de la aceşti îndepărtaţi strămoşi, ca şi unele din cîntecele noastre? Greu de dat un răspuns sigur. în acest domeniu ca şi în acela al însuşirilor sufleteşti trebuie să ne mărginim la simple ipoteze. De aceea, nici nu vom insista mai mult, lăsînd viitorului sarcina să lămurească lucrurile.

BIBLIOGRAFIE

CIVILIZAŢIA ŞI CULTURA DACILOR SAU GEŢILOR: V. Pârvan, *Getica* în *Mm. Secţ. 1st. Acad. Rom., s.* 3, t. III, 1926, p. 113—851; H. Daicoviciu, *Dacii,* ediţia a doua. Bucureşti, 1972, 380 p. in 8°.

I.H. Crişan, *Un depozit de unelte la Lechinţa de Mureş (Plugul la Geto-Daci),* în *S.C.I.V.,* XI (1960), 2, p. 285 — 301; Ion Berciu şi Al. Popa, *Depozitul de unelte dacice de pe muntele Strîmbu de lingă Grădiştea Muncelului,* în *S.C.I.V.,* XIV (1963), 1, p. 151 — 161; R. Vulpe, *Aşezări getice din Muntenia,* Bucureşti, 1966, 68 p. in 8°; I.I. Russu, *Limba traco-dacilor,* ediţia a doua. Bucureşti, 1967, 253 p. in 8°; N. Gostar, *Cetăţile dacice din Moldova şi cel de al doilea război dacic,* în *Memoria,* I (1969), p. 93—104; N. Gostar, *Cetăţi dacice din Moldova,* Bucureşti, 1969, 43 p. + 12 f. pl. in 8°; Ion Horaţiu Crişan, *Ceramica daco-getică cu specială privire la Transilvania,* Bucureşti, 363 p. in 8° + 95 f. pl.; N. Edroiu, *Despre apariţia plugului în ţările române,* în *Terra nostra,* Bucureşti, 1971, p. 95 — 117; Zoltăn Szekely, *Cetatea dacică de la Covasna,* în *S.C.I. V.,* XXIII (1972), 2, p. 201—214; Rodica Tanţău, *Meşteşugurile la geto-daci,* Bucureşti, 1972, 75 p. in 8°.

Suzana Dumitriu — Octavian Iliescu, *About the issues of the Apollo — Amphypolis type and their role in the currency history of the Geto-Dacians,*

in *Dacia,* N.S., III (1959), p. 259 — 310; C. Preda, *Monede de un tip necunoscut, provenind din Dobrogea,* în *S.C.I. V.,*
XV (1964), 3, p. 401—410; Maria Chiţescu, *Notă asupra tezaurului de monede romane republicane de la Poroschia (Alexandria),* în *S.C.I.V.,* XVI (1965), 1, p. 169—175.

Alexandru Vulpe, *Reprezentări umane pe cupele getice de la Popeşti,* în *S.C.I.V.,*
XVI (1965), 2, p. 341—351; I.H. Crişan, *Mit geometrischen Mustern bemalte dakische Ksramik aus Transilvanien,* în *Dacia,* N. S., X (1966), p. 329 — 338; I. Winkler, *Tipurile monetare ale daco-geţilor şi aria lor de răspîndire,* în *Acta,* 5, (1968), p. 33 —48; D. Berciu, *Das thrako-getische Fiirstengrab von Agighiol in Rumânien (Sonderdruck aus 50 Bericht der Romisch — Germanischen Kommission 1969),* Berlin, 1971, 57 p. + 30 pl. in 4°; I. Glodariu, *Consideraţii asupra circulaţiei monedei străine în Dacia (sec. II î.e.n. — I e.n.)* în *Acta,* VIII (1971), p. 71—90; D. Berciu, *Despre „tezaurul" traco-getic de la Craiova,* în *Apulum,* IX (1971), p. 147 —154; M. Gramatopol, *L'art des monnaies geto-daces,* în *Apulum,* IX (1971), p. 209 — 256; Constantin Preda, *Monedele geto-da- cilor,* Bucureşti, 1973, 564 p. in 4°.

N. Gostar, *Ramura nordică a dacilor—costobocii,* în *Bui. Univ. V. Babeş-Bolyai,* s. şt. soc., I (1956), 1 — 2, p. 183 — 199; I.I. Russu, *Lez Costoboces,* în *Dacia,* N.S., III (1959), p. 341—352; Gh. Bichir, *Noi contribuţii la cunoaşterea culturii materiale a carpilor,* în *S.C.I.V.,* XVI (1965), 4, p. 675 — 694; C. Văczy, *Nomenclatura dacică a plantelor la Dioscorides şi Pseudo-Apuleius, în Acta,* V (1968), p. 59—74; VI (1969), p. 115—129 şi VIII (1971), p. 110—113; D. Berciu, *Burii dacici şi străvechea lor cultură,* în *Magazin istoric,* VIII (1974), 2, p. 2 — 7 şi 13; Gh. Bichir, *Cultura carpică,* Bucureşti, 1973, 412 p. in 4°; Ion I. Russu, *Religia geto-dacilor. Zei, credinţe, practici religioase,* în *„Anuar... Studii clasice",* Cluj, V, 1947, p. 61 —137; D. Tudor, *Nuovi monumenti sui cavaleri danubiani,* în *Dacia,* N.S., IV (1960), p. 333 — 363; D. Protase, *Considerations sur les rites funiraires des Daces,* în *Dacia,* N.S., VI (1962), p. 173 — 197; Mircea Eliade, *De Zalmoxis â Gengis-Khan,* Paris, 1970, 252 p. in 8°; M. Bărbulescu, *Despre cultul zeiţei Bendis la daco-geţi,* în *Acta,* VIII (1971), p. 91 — 103; H. Dai- ■coviciu, *Un sanctuar circular dacic la Feţele Albe,* în *Apulum,* IX (1971), p. 257 — 262. Dumitru Protase, *Riturile funerare la daci şi dacoromâni,* Bucureşti, 1971, 223 p. in 8°.

H. Daicoviciu, *II tempio calendario dacico di Sarmizegetusa,* în *Dacia,* N.S., IV (1960), p. 231-254.

DACIA ROMANĂ

Dacia a fost una din cele mai bogate şi mai populate provincii ale Imperiului roman

Prin cucerirea Daciei de către Traian, hotarul imperiului a fost mutat peste Dunăre, spre miazănoapte. Această faptă — susţine istoricul A. D. Xenopol— a constituit „o greşeală politică": nu trebuia depăşită Dunărea, nu trebuia întemeiată o provincie excentrică, greu de apărat, ca Dacia. Credem că părerea istoricului român nu este întemeiată. într-adevăr, imperiul nu putea fi apărat satisfăcător *pe Dunăre.* Istoria o arată limpede — şi e surprinzător că faptul acesta n-a fost luat în considerare — fluviul n-a împiedicat *niciodată* năvălirile dinspre nord. Cine voia aşadar să apere efectiv Moesia, trebuia să stăpînească şi ţărmul stîng. Traian a ocupat Dacia şi a transformat-o în provincie romană nu dintr-o greşeală politică, nici din capriciu, ci dintr-o aspră necesitate: nu se putea altfel. Cu puternicul stat dacic în coastă, imperiul n-ar fi avut linişte niciodată în regiunile dunărene. Experienţa o arătase dealtfel timp de mai bine de o sută de ani. De aceea a făcut Traian cele două mari şi sîngeroase expediţii, de aceea legiunile şi-au mutat lagărele în inima Transilvaniei. Teritoriile dacice au reprezentat, în sud-estul continentului, poziţiile cele mai înaintate ale romanităţii, a acelor zone de civilizaţie şi cultură superioare ale antichităţii, rămase pînă astăzi, componente ale civilizaţiei şi culturii europene. Iar cucerirea Daciei a fost o premisă determinantă pentru formarea poporului român, parte alcătuitoare în etnogcneza Europei.

HOTARELE ŞI POPULAŢIA. PERSISTENŢA ELEMENTULUI AUTOHTON. Pînă unde se întindea provincia romană Dacia întemeiată de împărat în vara anului 106 al erei noastre, îndată după terminarea victorioasă a celui de al doilea război? Care erau hotarele ei? Răspunsurile variază după cercetători, iar nepotrivirea dintre ele rezultă din ştirile contradictorii pe care ni le dau vechile izvoare. Ptolemeu, vestitul geograf al lumii

vechi, scriind cu vreo patru decenii după expediţiile lui Traian, fixează ca hotare ale „Daciei" spre apus Tisa, spre miazănoapte munţii Carpaţi, spre miazăzi Dunărea, iar spre răsărit rîul Hierasos, care a fost identificat de unii cu Şiretul, de alţii cu Prutul. Eutropiu, un scriitor tîrziu şi care nu inspiră mare încredere, spune că lungimea graniţelor era de un milion de paşi („decies centena millia in cir-

cuitu"), aşadar, circa 1478 de kilometri. Unii din istoricii zilelor noastre cred că hotarul dinspre miazăzi şi răsărit al Daciei ar fi urmat creasta Carpaţilor, aşadar, că Muntenia propriu-zisă, de la răsărit de Olt, şi Moldova ar fi rămas în afara provinciei. Există însă dovezi documentare că în Muntenia şi în vestul şi sudul Moldovei au stat — cel puţin în anume intervale — detaşamente ale legiunilor. Ne referim, în primul rînd, la castrul de la *Filipeşti* dominînd Bărăganul, — cel de la Pietroasele (jud. Buzău) pare a fi din secolul al IV-lea —, la acelea de la *Tîrgşor, Mălăieşti* şi *Drajna de Sus,* care asigurau drumul ce, legînd Dunărea cu Transilvania, suia spre Carpaţi pe valea Telea- jcnului, la lungul şir de castre care asigurau celălalt drum ce pornea de la Dunăre, în dreptul actualului *Turnu Măgurele,* şi ajungea în munţi la Rucăr, trecînd apoi peste Carpaţi, în sfîrşit la castrele *Flămînda* pe Dunăre, *Bărboşi* şi *Poiana* — vechea Piroboridava —pe Şiret, şi *Bîtca Doamnei,* la locul zis „Troian" lîngă Piatra Neamţ. Toate aceste castre înseamnă influenţă romană puternică. Chiar însă dacă în viitoarea Muntenie n-ar fi existat nici un castru, e suficient să se uite cineva pe harta imperiului roman ca să-şi dea seama că acest teritoriu, *înconjurat din toate părţile de provincii romane* şi anume înspre nord şi vest.de Dacia Traiană (Transilvania şi Oltenia!), înspre sud şi est de Moesia superioară şi inferioară (Bulgaria şi Dobrogea!), avînd înspre nord-est drumul roman care prin valea Trotuşului, a Şiretului şi a Dunării unea Poro- lissum cu Tyras, *nu se putea să nu se romanizeze şi el.* Indiferent de încadrarea oficială a teritoriului muntean şi a celui moldovean, dacă a depins administrativ de Dacia sau de Moesia, un fapt este sigur: şi aceste teritorii au intrat în vasta zonă ocupată de romani la finele celui de al doilea război, şi asupra acestor teritorii s-a exercitat influenţa civilizaţiei romane. Trebuie apoi să se ţină seama neapărat de faptul că această influenţă s-a exercitat şi asupra *teritoriilor limitrofe* cu provincia propriu-zisă, ele putînd avea o lăţime uneori considerabilă, pînă la o sută de kilometri şi chiar peste. în concluzie: Dacă provincia propriu-zisă Dacia a cuprins Transilvania, Banatul întreg, Oltenia, Muntenia, sudul şi vestul Moldovei, influenţa civilizatorie romană s-a întins şi asupra regiunilor limitrofe, adică asupra Crişanei, asupra regiunii de la nord de Transilvania pînă la apa Tisei, şi asupra restului Moldovei. Un indiciu în acest sens îl constituie şi foarte numeroasele tezaure monetare romane — mai ales denari imperiali — găsite între Carpaţi şi Prut.

Sîntem deci de acord cu limitele fixate Daciei de către Ptolemeu. La care adăugăm că' şi asupra părţii de miazăzi a Moldovei de răsărit s-a exercitat influenţa civilizatorie romană a

părţii nord-estice a provinciei Moesia Inferior, adică a actualei Dobroge, unde acţiunea de romanizare a fost intensă. La aceeaşi concluzie în ce priveşte întinderea Daciei romane au ajuns şi unii dintre cercetătorii care au alcătuit atlase ale lumii vechi cum sînt de pildă autorii atlasului istoric Hammond apărut la New York. Potrivit acestui atlas. Dacia romană cuprindea, în anul 117 al erei noastre, în afară de Banat, Oltenia, Transilvania şi Muntenia întreagă, Moldova pînă la Şiret, o fîşie la nord de Transilvania propriu-zisă, precum şi Crişana pînă la actualul hotar al ţării.

în timpul războaielor lui Traian cu Decebal, dacii au avut pierderi însemnate. Mulţi dintre bărbaţi au pierit, luptînd, alţii au fost luaţi prizonieri şi trimişi ca sclavi în imperiu de unde nu s-au mai întors. Dar aceasta nu înseamnă în nici un caz că populaţia dacică a fost exterminată, aşa cum a susţinut Gheorghe Şincai în *Cronica* sa, vrînd să dovedească descendenţa noastră din romani, sau cum susţine încă, pentru motive politice, nu ştiinţifice, cîte un istoric străin singuratic. Există dovezi, clare şi categorice, despre persistenţa populaţiei dacice pe teritoriul ei de baştină, după cucerirea romană, întocmai după cum populaţia din Galia, Peninsula Iberică şi Brita- nia a rămas pe loc. Mai întîi, atît Cassius Dio, istoriograful războaielor dacice, cît şi cronica sculptată a acestor războaie, Columna Traiană, arată că, în timpul celui de al doilea război, o parte dintre daci s-au supus romanilor. Cassius Dio afirmă limpede că mulţi daci au trecut de partea romanilor la începutul războiului din 105—106. Pe columnă sînt nu mai puţin de şapte asemenea scene de supunere. Iar sculpturile finale ale columnei, în care se văd daci mînînd turme de vite şi care fuseseră interpretate ca o retragere sau o expulzare a băştinaşilor, la finele războiului, după ocuparea ţării de către legiuni, arată, dimpotrivă, aşa cum au dovedit cercetările învăţaţilor Reinach şi Patsch, că e vorba de o revenire la locuinţele ei a populaţiei refugiate sau, eventual, de o aşezare a ei în alte locuri, în cuprinsul provinciei. Or, este evident că această populaţie care s-a supus cuceritorilor, a continuat să-şi ducă traiul în vechile ei aşezări. Există apoi o a doua mărturie, peremptorie, despre persistenţa şi însemnătatea populaţiei autohtone tinere sub noua stăpînire: sînt numeroasele corpuri de trupă, alcătuite din daci, dar cu comandă şi organizare romană, pe care le întîlnim în diferitele provincii ale imperiului. Astfel, în Noricum, adică în părţile actualei Austrii, se afla o *„Ala I Ulpia Dacorum",* adică un corp de cavalerie. în Panonia sau Ungaria de astăzi, era o *„Cobors II Augusta Dacorum pia fidelis veterana milliaria equi- taia“*, adică un

detaşament de infanterie avînd şi cavalerie. O altă cohortă de daci, anume „Cohors III Dacorum equitata", a cărei garnizoană era în Macedonia, ia parte la o expediţie în Mesopotamia. în aceeaşi extremitate răsăriteană a imperiului, lîngă Tigru şi Eufrat, se afla o *„Vexillătio Dacorum Parthica"*, adică o trupă de cavalerie care păzea hotarul spre părţi. în altă extremitate a imperiului în Britania, întîlnim o cohortă de daci, ai cărei soldaţi se servesc de sabia încovoiată caracteristică şi poartă nume de asemenea caracteristice, precum *Decibalus* şi *Dida.* Nu mai înşirăm şi pe celelalte „ale" şi „cohorte" de daci; în total, s-au constatat pînă acum, în mod sigur, *zece* asemenea corpuri de trupă — e probabil însă ca numărul lor să se ridice la cincisprezece — alcătuite din daci şi servind, în general, dincolo de hotarele provinciei. Ele ne arată prezenţa şi însemnătatea populaţiei băştinaşe bărbăteşti, de vîrstă tînără, în Dacia romană.

Inscripţiile latine ale acestei provincii cuprind şi ele o serie de nume dace: este încă o manifestare a continuităţii populaţiei autohtone.sub noua stăpînire. Astfel, de pildă, la Apulum (azi Alba-Iulia), un *Mucatra,* fiul lui *Brasus,* are ca moştenitor pe *Mucapor Mucatralis:* tuspatru numele, subliniate, sînt dacice. Tot la Apulum, un *Mucasenus* Cesorini, călăreţ în armata romană, are ca soţie pe *Rescuturme,* fiica lui Soia. La Potaissa, Valeria *Dula* e soţia lui Volusius Titianus; la Napoca (azi Cluj-Napoca), găsim pe un Aurelius *Duda.* O altă inscripţie aminteşte pe Aelius *Diales* care a trăit 90 de ani şi căruia fiul său Aurelius Ditucentus îi pune această piatră funerară drept recunoştinţă. Numele de familie *Diales* este curat dacic; prenumele însă Aelius este unul dintre cele mai caracteristice romane: se vede lămurit cum se făcea procesul de asimilare. Acelaşi e cazul lui Aurelius *Denzi* din inscripţia funerară găsită la Sutoru (jud. Sălaj). în alte izvoare — majoritatea inscripţii — întîlnim nume ca *Dizo, Duras, Eptala, Tzinto, Costas, Tarsa, Drigiza, Sco- rilo,* care sînt, toate, dacice. Unele persoane, pomenite în inscripţii, poartă nume curat romane; n-am bănui, dacă nu ne-ar spune-o precis textul că, în realitate, erau de origine dacă. Astfel e cazul lui Julius Secundinus, reangajat militar, despre care inscripţia afirmă că era „natione dacus" şi căruia soţia sa, Atticia Sabina, şi fiul său *Costas* îi ridică piatra funerară. Tot aşa, găsim într-o inscripţie pe un *„Julius Pi... titinus, cives dacus"*, al cărui nume, deşi trunchiat, dar de factură romană, nu ne-ar fi îngăduit să vedem în purtătorul lui pe un băştinaş din Dacia. Adoptarea de nume

romane, pe de o parte, faptul apoi că *sătenii — deci majoritatea populaţiei din Dacia — nu puneau, ca şi urmaşii lor din evul mediu şi din epoca modernă, inscripţii, nici nu ridicau monumente funerare, explică de ce numărul numelor dacice sau traco- dacice din provincia romană Dacia este redus* — 60 faţă de vreo 2000 latine — ; la acestea trebuie să se adauge 37 din afara provinciei. Ele sînt suficiente totuşi pentru a atesta, şi pe calea aceasta, persistenţa elementului autohton.

Unii din aceşti autohtoni ajung să aibă rosturi mai însemnate nu numai în armată, unde desigur mulţi dintre subofiţerii şi ofiţerii corpurilor de trupă amintite mai sus erau daci, dar şi în administraţia civilă. Astfel e poate cazul lui *Aelius Ariortus,* quattuorvir, adică unul dintre cei patru conducători ai oraşului Drobeta, ucis de tîlhari la vîrsta de 57 de ani şi căruia soţia, fiul şi nepotul — acesta din urmă purtînd numele ilir de *Udar* — îi pun inscripţia, funerară. Mai tîrziu, pe vremea lui Galienus, un dac — romanizat bineînţeles — cu numele de Regalianus, ajunge general şi guvernator al Illyricului, ba chiar, la un moment dat (în anul 263 e.n.), este proclamat şi împărat de locuitorii din Moesia. Despre acest Regalianus, *Historia Augusta* ne spune că „era, zice-se, din neamul lui Decebal".

Persistenţa elementului autohton o arată şi *mărturiile arheologice nescrise,* date la iveală prin săpături organizate sau graţie întîmplării. E vorba de aşezările şi cimitirele ce cuprind, alături de ceramica romană, ceramică specific sau caracteristic dacică, de tipul „ceştii dacice" sau a chiupurilor roşii, alteori cenuşii, împodobite cu fîşii de linii ondulate. S-au găsit asemenea mărturii la Buridava (jud. Vîlcea), la Breţcu şi Comălău (jud. Covasna), Caşolţ (jud. Sibiu), Lechinţa de Mureş şi Sf. Gheorghe — Iemut (jud. Mureş), Meha- dia şi Vărădia (jud. Caraş-Severin), Mugeni Qud. Harghita), Orheiul Bistriţei (jud. Bistriţa-Năsăud), Soporul de Cîmpie (jud. Cluj). Şi felul cum se înfăţişează anumite morminte, arătînd rituri de înmormîntare caracteristice autohtonilor, alături de morminte romane, constituie o dovadă a persistenţei •elementului autohton, dacic.

La aceeaşi concluzie ne îndreaptă toponimia Daciei romane. în afara numelor de ape care, aşa cum am arătat, au fost preluate de romani de la băştinaşi, există o serie întreagă de aşezări însemnate — colonii, municipii şi „civitates“ — care poartă nume străvechi, dacice. în această categorie intră, numai pe teritoriul actualei Transilvanii, *Sarmizegetusa,* al cărei nume a fost adăugat capitalei Ulpia Traiana, *Apulum,* reşedinţa unei legiuni, *Potaissa* sau *Patavissa,* reşedinţa celeilalte legiuni care

păzea provincia, *Porolissum,* capitala Daciei de miazănoapte („Dacia Porolissensis"), *Napoca,* pe locul Clujului de astăzi, *Germisara,* pe Mureş, *Cumidava,* unde staţiona un detaşament militar, *Arcidava, Berzobis* şi *Tibiscum,* pe vechiul drum ce lega Dunărea cu, Sarmizegetusa, drum luat de armata romană în primul război dacic, *Dierna* la Dunăre, lîngă vărsarea Cernei, în Banat etc.; la acestea corespundeau în Oltenia de astăzi, *Drobeta* pe locul actualului Drobeta-Tumu Severin, *Ad-Mutrium* sau *Amutria,* aproape de vărsarea Motrului cu nume dacic, în Jii, *Pelendava,* pe locul actualei Craiova, *Sucidava, Acidava, Rusidava* şi *Buridava,* pe linia Oltului; în Moldova amintim *Piroboridava,* pe malul stîng al Şiretului, în faţa vărsării Trotuşului, şi *Petrodava,* foarte probabil la Piatra Neamţ de astăzi. Toată această toponimie — şi n-am dat decît numele centrelor mai însemnate, omiţînd multe altele, de importanţă secundară, precum şi puţinele nume păstrate de sate — implică prezenţa populaţiei autohtone, dacice, care a transmis-o noilor stăpîni ai ţării. Şi în Dacia Pontică, populaţia autohtonă, getică sau dacică, a continuat să existe sub stăpînirea romană. Inscripţiile şi celelalte izvoare istorice ne arată şi aci aşezări cu nume specifice, precum *Capidava, Giridava, Sucidava, Muridava, Buteridava, Zis- nudava, Turremuca,* sau persoane purtînd nume de aceeaşi origine ca, de pildă, *Daizus, Comozous.* Pe lîngă daci sau geţi, mai erau în Dobrogea laii, ausdecensii precum şi *bessi,* un neam tracic originar din Balcani, emigrat sau colonizat aci. Inscripţiile latine din veacul al II-lea al erei noastre ne arată o serie de sate în care locuiau laolaltă colonişti romani şi bessi de aceştia.

Trebuie să adăugăm că înşişi romanii strămutau din cînd în cînd, în interiorul provinciei, în urma expediţiunilor militare, grupe întregi de *daci liberi* care locuiau spre miazănoapte. O inscripţie din Roma ne vorbeşte de conducătorul unora din aceşti daci liberi, de *regele Pieporus al Costobocilor* care locuiau, după cum am arătat mai înainte, în Moldova de nord, în Bucovina şi în Galiţia. Casius Dio ne arată că pe timpul împăratului Commodus şi anume după anul 180 al erei noastre, un general roman, Sabinianus, după ce a bătut pe daci — e vorba, evident, de dacii liberi, din nord — voia să strămute în interiorul provinciei 12 000 dintre ei.

O ultimă mărturie a prezenţei populaţiei autohtone o formează răscoalele ei împotriva dominaţiei romane. Izvoarele amintesc de o primă răscoală la moartea lui Traian şi la începutul stăpînirii succesorului său Hadrian, răscoală care se face în unire cu dacii rămaşi liberi, de dincolo de graniţa de nord a provinciei, şi cu neamurile vecine, iazigii din cîmpia Tisei şi roxolanii din estul Daciei. Ea a putut fi înăbuşită numai cu mari

eforturi şi sacrificii.

Alte două răscoale au avut loc în timpul împăratului Antoninus Pius (138— 161). Cea mai lungă şi mai puternică, ameninţînd, la un moment dat, chiar Ulpia Traiana Sarmizegetusa, capitala Daciei, a fost însă răscoala din răstimpul 166—175, în vremea războiului cu cvazii şi marcomanii. Cu acest prilej, şi anume în anul 167, s-a devastat şi prădat regiunea minelor de aur de la Alburnus Major.

Toate aceste categorii de fapte şi anume mărturiile cronicelor, prezenţa în armata romană de „cohorte" şi „ale" formate din daci, onomastica păstrată de inscripţii, resturile arheologice, numele de ape şi de oraşe, precum şi răscoalele repetate atestă, în mod clar, fără putinţă de îndoială sau de răstălmăcire, *existenţa unei numeroase populaţii dacice în cuprinsul provinciei romane Dacia.* Era şi normal să fie aşa. Căci chiar dacă am admite, prin imposibil, că toţi luptătorii au pierit — am văzut că, în realitate, o sumă de daci s-au supus de bună voie lui Traian chiar de la începutul celui de al doilea război, au rămas însă soţiile şi copiii lor (reamintim cuvintele *prunc, copil* şi *zestre* care sînt dacice), deci, în cifre rotunde, au rămas *trei sferturi din populaţia* totală iniţială.

Pentru a fi siguri de această populaţie — şi răscoalele ce au urmat arată că, într-adevăr, ea n-a acceptat, fără a reacţiona, noua situaţie, iar pe de altă parte şi mai ales pentru a lua în stăpînire efectivă şi a exploata teritoriul cucerit, Traian a colonizat Dacia, aducînd, aşa cum spune retoric un izvor „mulţimi nesfîrşite" din întreg imperiul roman, şi aşezîndu-le în oraşe şi sate. Inscripţiile păstrate (vezi fig. 80—84) ne arată că cei mai mulţi dintr-aceşti colonişti — am putea spune imensa majoritate a lor poartă nume romane. Prenumele *Aelius* împreună cu acela de *Aurelius* se întîlneşte de circa 640 de ori, Iulius de vreo 50 de ori etc. Desigur, aceasta nu înseamnă că purtătorii lor erau cu toţii, neapărat, de origine curat romană, din Italia sau din provinciile puternic romanizate. De multe ori sub un nume specific roman se ascundea un grec, un sirian ori un dac. Nu e mai puţin adevărat că totuşi elementele romanizate vorbind *limba latină* au format marea majoritate a coloniştilor veniţi în Dacia. Aceasta rezultă în mod evident şi din împrejurarea — hotărîtoare după părerea noastră — că ei au reuşit să impună localnicilor *limba lor,* ceea ce nu s-ar fi întîmplat dacă ei n-ar fi reprezentat şi o superioritate numerică *între colonişti.*

Au venit şi un număr de greci sau de colonişti de altă origine etnică, dar de cultură şi limbă grecească. S-au găsit o serie de inscripţii în această limbă (vezi fig. 84). Şi unii dintre cei care le pun au totuşi nume curat romane! Astfel e cazul lui Marcus Memnius Longus din Apulum sau acela al lui Quintus Axius Iulianus care-şi adaugă însă şi cognomenul sau porecla, revelatoare, de Ionios adică Ionianul, deci Grecul, am zice noi. în fabulele cerate găsite la Alburnus Major (azi Roşia), un

centru însemnat al regiunii miniere, deci loc de afaceri, proporţia numelor greceşti e cam de 10 la sută, aşadar apreciabilă.

Socotiţi după regiunile sau provinciile din care au venit, cei mai mulţi colonişti se arată a fi — şi faptul e natural — *din împrejurimile Daciei.* Un număr însemnat au venit din *Illyricum,* adică din partea de apus a Peninsulei

Balcanice, din cele două *Moesii,* provinciile de pe malul drept al Dunării şi din *Tracia.* în regiunea Munţilor Apuseni, lîngă Alburnus Major, era un sat întreg de *dalmaţi,* din neamul piruştilor, pricepuţi în extragerea metalelor; satului i se spunea *Vicus pirustarum.* Inscripţiile arată în această regiune auriferă nume caracteristice de dalmaţi, cum este, de pildă, acel Dasius Verzonis, pirust din satul Kavieretium, care vinde lui Maximus Batonis, o fetiţă de şase ani, cu numele de Passima, pe 265 de dinari. Din numele de persoane menţionate în fabulele cerate găsite la Roşia, o sumă sînt dalmate. La Alba Iulia a ieşit la iveală o inscripţie privitoare la templul ridicat de colegiul *prosmonilor,* adică a locuitorilor originari, se pare, din oraşul *Promona* în Dalmaţia. O altă inscripţie pomeneşte pe un „Titus Aurelius Afer Delmata, chemat cel dintîi din Splonum", o localitate de asemenea din Dalmaţia. Trebuie să adăugăm că numărul coloniştilor de origine tracă şi iliră era sporit şi prin soldaţii de aceeaşi origine, cu garnizoana în Dacia şi care, după terminarea serviciului militar, se stabileau aci. Au fost astfel în Dacia colonişti care aparţinuseră corpurilor de „traci săgetători", de „traci cetăţeni romani", de „bessi", de „iliri", de „dalmaţi".

Întîlnim însă şi colonişti veniţi mai de departe. Unii sînt din *Asia Mică,* din diferitele oraşe şi provincii ale ei. *Tavianii,* care-şi fac şi un colegiu în Dacia, sînt din oraşul Tavia, în provincia Galatia; alţii vin din Bitinia, alţii din Caria, alţii din Paflagonia, unii tocmai din Coelesiria. Ei aduceau cu dînşii şi zeii respectivi, cum era, de pildă, Glycon, zeul adorat în oraşul Abo- noteihos din Paflagonia, sau Jupiter, căruia-i adăugau însă şi numele oraşului de origine, numindu-se deci *Jupiter Optimus Maximus Heliopolitanus,* adică cel adorat în Heliopolis, *Jupiter Optimus Maximus Prusenus,* adorat în Prusa, *Jupiter Erisenus,* deci din Erisa etc.

Au venit colonişti şi din *Galia.* O inscripţie aminteşte pe un decurion sau, cu corespondentul modern, un consilier municipal, cu numele *Ibliomarus,* care era de fel din oraşul Augusta Treverorum — astăzi Trier — din provincia Belgica a Galiei. De aceeaşi origine celtică trebuie să fi fost şi mulţi dintre soldaţii aparţinînd corpurilor de trupă galice, spaniole sau britanice, care, după isprăvirea serviciului militar, s-au aşezat în Dacia. S-au găsit la noi o serie de diplome militare aparţinînd unor asemenea soldaţi, ceea ce înseamnă că li se dăduse pămînt aici şi că se stabiliseră pe el, împreună cu familiile lor. De la aceşti colonişti — militari sau civili — de origine celtă, provin inscripţiile care pomenesc zei adoraţi în locurile de unde plecaseră amintiţii colonişti. Astfel sînt zeii *Jupiter Bussumarus, Jupiter Bussurigius, Jupiter Sucellus* şi zeiţele *Epona, Campestres, Quadriviae, Nantosvelta.*

Pînă şi din Siria şi din Africa a venit lume în Dacia. O inscripţie aminteşte pe doi neguţători, Aurelius Alexander şi Flavius, *sirieni,* care fac o dedicaţie lui *Jupiter Optimus Maximus Dolichenus,* aşadar cel din Doliche, oraş în provincia Commagene din Siria. O altă inscripţie ne arată că exista în Dacia şi cultul lui *Sol Hierobulos,* adică al Soarelui sfînt, cel adorat în Palmyra. El va fi fost adus de soldaţii corpului de trupă din această localitate, corp care fusese strămutat tocmai la noi. Tot în Dacia fuseseră trimise şi alte trupe din acelaşi răsărit, cum erau cohortele de *commageni,* adică din

provincia amintită mai sus a Siriei sau cohortele de *iturei,* vecinii dinspre nord-est ai Palestinei.

Dar din Italia n-au venit colonişti? Se pare că prea puţini. Pe vremea lui Traian, Italia nu mai avea, se vede, un excedent puternic de populaţie pe care să-l trimită peste hotare. De aceea, se pare că împăratul fixase ca normă să nu se mai întrebuinţeze în scopuri de colonizare populaţia Italiei. In sensul acesta trebuie să se interpreteze pasajul din *Historia Augusta,* un izvor istoric roman, în care ni se spune că împăratul Antoninus Pius a purtat de grijă Spaniei, colonizînd-o cu oameni din Italia „împotriva preceptelor lui Traian" („contra Traiani praecepta"). Din Italia au venit, mai ales în primele timpuri, funcţionari, administratori, perceptori, vameşi şi alţii de felul acesta; cu vremea, mai ales după edictul din 212 al împăratului Caracalla care dădea dreptul de cetăţenie romană mai tuturor locuitorilor liberi ai imperiului, şi ei au fost recrutaţi, în mare parte, dintre localnici. Dealtfel, trebuie să adăugăm, faptul că nu mai erau din Italia coloniştii, nu mai prezenta, în vremea aceea, mare importanţă. Roma se afla acuma în culmea splendorii şi puterii sale: imperiul cuprindea tot bazinul Mediteranei care putea fi considerată, cu drept cuvînt, ca o mare romană, *„Mare nostrum",* cum spuneau, cu legitimă mîndrie, cetăţenii. Romanizarea făcuse progrese uriaşe: provincii întregi vorbeau latineşte, şi, ceea ce e şi mai important, ■*provincialii se simţeau romani.* Era un ideal pentru fiecare din ei să poată ajunge a spune: *„Civis romanus sum":* „sînt cetăţean roman". Să nu uităm că însuşi conducătorul imperiului în vremea aceea, Traian, nu era din Italia. Aşadar, că n-au venit colonişti din însăşi inima imperiului nu trebuie să întristeze pe cei care ne-ar dori cît mai romani: procesul de romanizare credem că n-a suferit, dimpotrivă, se poate ca el să fi cîştigat, deoarece, dealtfel, la această epocă prolificitatea italioţilor scăzuse.

Adăugîndu-se aceşti colonişti civili la populaţia băştinaşă. *Dacia a ajuns să aibă în scurtă vreme un număr considerabil de locuitori.* La această creştere au ajutat şi condiţiile prielnice de trai şi, de asemenea, împroprietăririle succesive ale soldaţilor eliberaţi din armată sau, aşa cum li se spunea atunci, a *veteranilor.* Acest spor de populaţie a necesitat şi o organizare administrativă din ce în ce mai complexă.

ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ. La început. Dacia a format o singură provincie. Mai tîrziu, pe vremea împăratului Hadrian, şi anume prin anii 118—119, ea a fost împărţită în două: *Dacia Superior,* cuprinzînd partea dinspre miazănoapte şi cea de centru. *Dacia Inferior,* partea dinspre miazăzi. Şi mai tîrziu, şi anume în anul 123, constatăm că exista şi o *Dacia Porolissensis.* în sfîrşit, prin 167—169, cele trei împărţiri se numeau: *Dacia Porolissensis, Dacia Apulensis* şi *Dacia Malvensis.* Cea dintîi

cuprindea jumătatea dinspre miazănoapte a Transilvaniei, inclusiv Munţii Apuseni şi avea drept centre mai importante *Porolissum,* astăzi Moigrad, şi *Napoca* (Cluj-Napoca), Dacia Apulensis, numită astfel după oraşul de reşedinţă *Apulurn* (Alba Iulia), cuprindea restul Transilvaniei şi Banatul, iar Dacia Mal-

vensis, Oltenia şi vestul Munteniei. S-a crezut multă vreme că vechiul oraş *Malva,* de la care şi-a luat numele şi provincia, ar fi fost pe locul unde se află azi Celeiul. O inscripţie însă, găsită înainte de primul război mondial de Vasile Pârvan, ne arată că în acest din urmă loc se afla oraşul Sucidava. Malva trebuie deci să fi fost în altă parte şi anume, după toate probabilităţile, în sudul Olteniei, la *Romula,* Malva fiind numele dacic al acestei localităţi, întocmai cum Sarmizegetusa era numele dacic al capitalei Ulpia Traiana.

Fiind la hotarele imperiului, prin urmare mai primejduită, Dacia a fost pusă, ca şi alte provincii în aceeaşi situaţie, sub supravegherea directă a împăratului. Era aşadar o provincie *imperială,* condusă de un trimis al acestuia, numit *Legatus Augusti propraetore,* în timp ce alte provincii, situate mai înlăuntrul imperiului, erau *senatoriale,* cîrmuite fiind de reprezentanţi ai Senatului. Trimisul împăratului în Dacia a avut un grad înalt, alegîndu-se dintre foştii consuli şi adăugîndu-şi la urma titlului, atunci cînd Dacia s-a împărţit în trei, şi cuvintele *trium Daciarum.* El era dregătorul suprem şi lua toate măsurile în legătură cu apărarea, gospodărirea şi împărţirea dreptăţii. îl ajutau trei administratori financiari, cîte unul din fiecare provincie; aceştia se numeau *procurators.* Ei strîngeau dările şi supravegheau cheltuielile. Exista un impozit asupra pămîntului — *censul',* îl plăteau toţi cei care aveau un lot, cu excepţia veteranilor care participaseră la războaiele lui Traian cu Decebal şi care fuseseră împroprietăriţi la Sarmizegetusa, bucurîndu-se de *dreptul italic (jus italicum) ;* censul varia după natura terenului, dacă era ogor, păşune sau pădure, şi reprezenta cam unul la sută din valoarea lui. Mai exista apoi un impozit personal, pe cap de locuitor, anume *capi- taţia* (capitatio). Asupra moştenirilor se punea o dare — echivalentă cu taxa de succesiune de astăzi — în valoare de cinci la sută: de aceea se şi numea *vicesima hereditatum,* adică a douăzecea parte a moştenirilor. La eliberarea sclavilor se plătea de asemenea o dare numită *vicesima libertatis* sau *vicesima manumissionis.* în sfîrşit, locuitorii mai erau obligaţi să presteze unele munci; ele corespundeau cu *podvezile* medievale şi constau mai ales din transporturi sau cărături.

Pentru încasarea tuturor acestor impozite se cerea, evident, un corp întreg de funcţionari care să ajute pe cei trei procuratori. Inscripţiile menţionează pe cîţiva dintre ei. Cunoaştem astfel pe un slujbaş numit *vicesimae libertus;* atribuţiile lui nu sînt însă precizate. Un altul se numea *procurator a caducis;* acesta strîngea pe seama statului averile celor care mureau fără să lase vreun urmaş, deci, pentru a

întrebuinţa expresia juridică a vremii, moştenirile caduce. Un al treilea e intitulat *librarius ab instrumentis censualibus;* el trebuie să fi avut vreo atribuţie în legătură cu *rolurile* de impozite, cu arhiva sau scriptele financiare. Un rost asemănător credem că avea şi funcţionarul numit *librarius a rationibus.* Judecîndu-1 după titlu, *adjutor oficii cornicularioruni* pare să fi fost un subaltern din biroul procuratorului.

Impozitele nu se strîngeau toate în regie; unele din ele erau arendate, aşa cum se va proceda mai tîrziu şi în ţările române. Astfel, de pildă, dările care se plăteau pentru păşunat şi pentru exploatarea sării se dădeau unor arendaşi numiţi *conductres pascui et salinarum;* aceştia achitau statului, de la început, suma cuvenită şi apoi şi-o scoteau, bineînţeles, cu un cîştig cît mai mare, de la contribuabili. Tot astfel de arendaşi erau şi *conductores ferraria- nm_* care exploatau minele de fier ale Daciei.

în afară de funcţionarii pomeniţi mai sus, vor mai fi fost, de bună seamă, şi alţii pe care inscripţiile cunoscute pînă acum nu-i pomenesc însă. Ca organ superior local, corespunzînd organului central care era *Legatus Augusti* şi colaborînd cu acesta, exista în Dacia un *Concilium Provinciarum Daciarum trium,* adică un fel de mic parlament sau un consiliu alcătuit, după cît se pare, din 100 de cetăţeni. El ajuta pe trimisul împăratului în atribuţiile lui jurisdicţionale, în eliberarea de sclavi, în cercetările privitoare la dreptul de cetăţenie; tot el vota adresele de mulţumire pentru împărat sau pentru trimişii acestuia, sub a căror conducere provincia prosperase, el hotăra ridicarea statuilor etc.

Reşedinţa lui Legatus Augusti era, la început, în capitala provinciei, în Sarmizegetusa; apoi, după 118, în Apulum. Tot în Sarmizegetusa se afla şi „preotul încoronat al celor trei Dacii" care slujea la altarul împăratului *(„Sacer- dos arae Augusti coronatus Daciarum III").* Fiindcă, în vremea aceea, împăratul este considerat că avînd un caracter divin, i se ridică temple şi i se fac slujbe întocmai ca şi celorlalţi zei. Augustalii erau membrii unui colegiu care se îngrijeau de cultul împăratului; ei aveau la Sarmizegetusa o clădire sau un sediu al lor *(Aedes Augustalium),* de proporţii impunătoare. înălţat în jurul anului 155 al erei noastre, acest sediu măsura 85 de metri lungime, 65 lăţime, acoperea deci o suprafaţă de 5 525 de metri pătraţi, mai bine de un pogon.

ORGANIZAREA MILITARĂ. Pentru cucerirea Daciei fusese nevoie de multă armată. Inscripţiile şi celelalte izvoare amintesc

notiă legiuni (fiecare legiune număra circa 6 000 de oameni), *zece* ale (sau detaşamente de cavalerie), *treizeci şi cinci* de cohorte (detaşamente de infanterie), în afară de cohortele pretoriene care au însoţit desigur pe împărat, de trupele neregulate şi de marinarii celor două flote de pe Dunăre. în total, au luat parte la cele două războaie cel puţin *o sută de mii de soldaţi.* Printre generali se afla, în al doilea război, şi viitorul împărat Hadrian; el comanda legiunea Prima Minervia. Evident, după ce Dacia a fost transformată în provincie romană, cea mai mare parte a acestor trupe a fost retrasă, rămînînd dintre legiuni numai a XIII-a Gemina, cu reşedinţa în Apulum (şi, un timp, legiunea IV Flavia şi, probabil, I Adiutrix). Cînd, mai tîrziu, neamurile germanice şi dacii liberi au început să devie ameninţători şi să facă incursiuni repetate în interiorul provinciei, a mai fost adusă încă o legiune, anume a V-a Macedonica şi aşezată, prin anii 167—168, la Potaissa (astăzi Turda).

Pe lîngă acestea mai erau însă şi o serie întreagă de detaşamente sau corpuri de trupă separate. Astfel, de pildă, la Breţc, în castrul de acolo, îşi va avea reşedinţa *„Cohors I Bracaraugustanorum",* aşadar, o trupă de infanterie; la Căşei, pe valea Someşului, era o *„Cohors 1 Britannica miliaria ci- vium Romanorum";* la Ilişua şi la Romita, tot în Transilvania, în ţinutul Sălajului, o *„Cohors II Britannica milliaria equitata",* prin urmare un detaşament mixt, infanterie şi cavalerie. La Drobeta-Turnu Severin (pe atunci Drobeta) era o *„Cohors III campestris civium Romanorum'* etc. O diplomă militară din 2 iulie 110, ne arată că se găseau în acel moment, în diferite puncte ale Daciei romane, 4 ale şi 18 cohorte. Iar în timpul cît a durat stă- pînirea romană, au fost în Dacia, în afară de legiuni, 15 ale, 49 de cohorte şi 15 „numeri", aceştia din urmă fiind detaşamente speciale.

Aceste cohorte, ale şi numeri cuprindeau soldaţi din diferite părţi ale imperiului roman, uneori foarte îndepărtate. Găsim *britani* de dincolo de Canalul Mînecii, *asturi* şi *lusitanieni* din Spania, *bosporani* din nordul Mării Negre, *iturei* din vecinătatea Palestinei, *antiocheni* din regiunea Antiochiei, *ubii* de la Rin, din părţile Coloniei, *batavi* de la gurile acestui fluviu, *com- mageni* din Siria, *gali* din Galia, *reţi* şi *vindelici* din părţile Austriei şi ale Germaniei sudice, *crelani* din Creta, pînă şi *numizi, mauri* şi *cyrenaici* din nordul Africii. Erau şi soldaţi din ţinuturi mai apropiate, aparţinînd unor neamuri vecine cu dacii: astfel *panoni* de la Dunărea de mijloc, unde e azi Ungaria, *dalmaii* de pe coasta de est a Adriaticei, *bessi* din Balcani sau poate din cei stabiliţi în Dobrogea şi *traci,* tot din Balcani.

Apărarea provinciei era asigurată prin trei feluri de lucrări

militare: prin *valuri,* prin *castre* şi prin aşa-zisele *castele.* După cum astăzi, trupele unui corp de armată sau ale unei divizii nu stau toate în aceeaşi garnizoană, ci sînt repartizate în diferite centre, şi nu numai la frontiere, ci şi în interiorul ţării, tot aşa şi pe vremea romanilor, soldaţii unei legiuni nu stăteau cu toţii la reşedinţa ei, acolo unde se afla comandamentul, templul şi tribunalul ei, ci erau împărţiţi în diferite tabere sau castre şi castele. Acestea se făceau uneori, mai ales cînd era grabă, în timp de campanie, din pămînt şi se întăreau cu palisade; de obicei însă castrele erau lucrate temeinic, avînd ziduri puternice de piatră cioplită şi cu turnuri, tot din piatră, la porţi. Castrele aveau o formă dreptunghiulară, uneori apropiindu-se de pătrat; suprafaţa lor varia. Astfel, castrul de la Vărădia (Banat) are 2 hectare şi 6 488 de metri pătraţi, dimensiunile fiind de 171 de metri pe 154. Cel de la Pantelimonul de Sus (în vechime: Ulmetum), în Dobrogea, are 2,2040 hectare, cu dimensiunile de 140 (latura cealaltă 135,5) metri pe 160, iar cel de la Buciumi, în Transilvania de nord-vest, 2,160 hectare, laturile fiind de 160 pe 135 metri. Castrele legiunilor erau însă mult mai mari; cel de la Potaissa avea circa 23 de hectare, iar cel de la Apulum între 24 şi 30 de hectare; existau de asemenea castre mici, sub un hectar. Două drumuri, perpendiculare unul pe celălalt, străbăteau castrul, împărţindu-1 în patru părţi egale; la extremităţile acestor drumuri erau tăiate în zidul înconjurător cele patru porţi prin care se putea pătrunde înăuntru. De jur împrejurul zidului era un şanţ adînc — la Vărădia, de pildă, de 2,50 metri — care ajuta la apărare. Asemenea castre au construit multe romanii în Dacia. O serie era de-a lungul Oltului, în- cepînd de la vărsarea lui şi pînă în capătul dinspre Transilvania al văii prin care străbate Carpaţii, ele constituind un lanţ întreg de fortificaţii sau, cum se spunea atunci, un *limes.* S-au găsit ruine de castre, de-a lungul acestui limes, la *Islaz,* la *Slăveni,* la *Romula* (azi Reşca), la *Acidava* (Enoşeşti, lîngă gara Piatra-Olt), la *Rusidava* (Momoteşti), la *Pons Aluti* (Ioneştii Govorei), la *Buridava* (Stolniceni), la *Castra Traiana* (Sîmbotin), la *Arutela* (Poiana Bivolari), la *Praetorium* (Copăceni-Racoviţa), la *Pons Vetus* (Cîineni) şi la *Caput Stenarum* (Boiţa). în Oltenia s-au mai descoperit ruine de castre la *Drobeta-Turnu Severin,* la *Puţinei,* la *Cătunele,* la *Vîrţu* şi la *Bumbeşti,* pe drumul ce ducea de la Drobeta la pasul Vîlcanului, la *Răcari,* între Craiova şi Filiaşi (nu se ştie cum se numea castrul de la Răcari în vremea romanilor), la *Castra Nova* (în apropierea satului Giorocul Mare), la *Pelendava* (Craiova), la *Listeava,* la nord de Bechet, precum şi de-a lungul Dunării, la *Schela Cla- dovei* (cel mai mare castru din Oltenia), la *Hinova, Izvorul Frumos, Izvoarele, Desa* şi la *Bistreţul).* Limesul oltean a fost ridicat, se pare, în timpul lui

Traian.

în Banat, pe drumul care ducea de la Lederata la Tibiscum, era mai întîi un castru lîngă satul *Vărădia;* potrivit unor cercetători, acolo ar fi fost localitatea dacică Argidava sau Arcidava, pomenită atît în harta lui Ptolemeu, cît şi în Tabula Peutingeriană; venea apoi, mai spre nord, castrul de la *Centum Putea* (Surduc) şi cel de la *Tibiscum* (Jupa). Pe drumul celălalt, care suia pe valea Cernei, erau, începînd de la miazăzi, castrele de la *Dierna,* lîngă Orşova, *Ad Mediam* (Mehadia), *Praetorium* (lîngă Plugova) şi de la *Teregova.*

în Transilvania găsim un şir întreg de castre la hotare sau în apropierea lor; altele sînt *în interiorul ţării.* Pînă acum, s-au descoperit spre miazănoapte, de-a lungul Someşului, castrele de la *Tihău,* de la *Căşei* şi de la *Ilişua;* tustrele aveau ca punct de sprijin castrul de la *Gherla.* Spre nord-vest era un grup de patru castre, la *Porolissum, Romita, Românaşi* şi *Buciumi.* Spre răsărit, de-a lungul Carpaţilor vulcanici, erau castre la *Orhei,* în apropierea Bistriţei, la *Brîncoveneşti,* pe Mureş, la *Călugăreni,* pe Niraj, la *Sărata,* pe Tîrnava Mică, la *Inlăceni,* între Tîrnave, la *Odorhei,* pe Tîrnava Mare, la *Mărtiniş,* între Tîrnava Mare şi Homorod, la *Păuleni,* pe Homorod, la *Olteni,* pe Olt, la *Comolău,* pe Pîrîul Negru, şi la *Breţc,* aproape de trecătoarea Oituzului. Spre miazăzi erau castrele de la *Cumidava* (Rîşnov), de la *Tîlmaciu,* aproape de Sibiu, şi — din vremea cuceririi ei provizorii — cele trei castre care păzeau pasul Vîlcanului, unul pe *Vîrful lui Petru* şi alte două pe muntele *Comărnicelul.* Spre apus era un castru la *Micia,* pe valea Mureşului, un altul la *Bologa,* pe valea Crişului Repede, plus, la nord-vest cele menţionate mai sus.

în interiorul Transilvaniei, exista un şir de castre de-a lungul drumului dintre Porolissum şi Napoca, dintre care citäm pe acelea de la *Zutor, Gîr- bău* şi *Gilău.* Pe Mureş erau castre la *Germisara* (Geoagiu), spre răsărit de Deva, la *Apulum* şi la *Războieni-Cetate;* pe Tîrnava Mică poate la *Tîrnăveni,* pe Tîrnava Mare la *Sighişoara,* iar pe Olt la *Cincşor* şi la *Hoghiz,* lîngă vărsarea Homorodului. în sfîrşit, s-au mai găsit resturi de castre la *Roşia* (Alburnus Major), în Munţii Apuseni, la *Orăştioara,* pe Bcriu, şi la *Apoldul de Sus,* pe drumtd care lega Apulum cu valea Oltului.

DACIA ROMANĂ

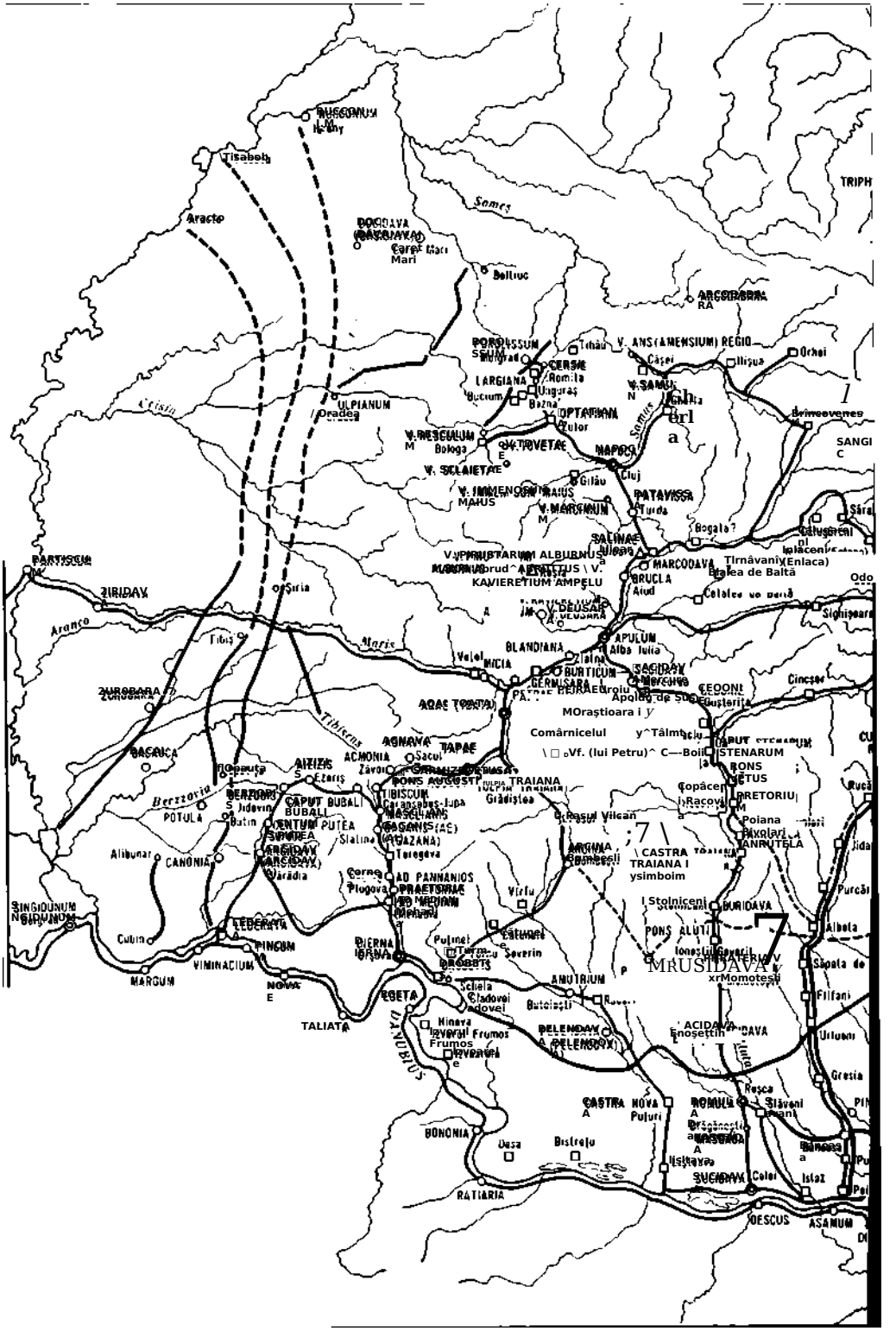
Tisabeis
Aracto
Crisia
Samus
Maris
Aranca
Tibiscus
Berzovia
Tibiscus
Tisia
Samus
Gh
arl
a
MRUSIDAVA
CASTRA TRAIANA I ysimboim
TRIPH
SANGI C
Tîrnăveni (Enlaca)
Valea de Baltă
Odo
Sighişoara
Cincşor
Rucă
Poiana
Pixolari
Purcăr
Albota
Stoşta de
Filfani
Urluani
Gresia
Slăveni
Oarja
Istlaz
Colei
Pol
Dl
Pu
Ruşca
Bistreţu
Dasa
Istlaveţ
Sucidava
Ratiaria
Oescus
Asamum
Momotesti
Enosettin
Stoiniceni
Virfu
Cubin
Margum
Viminacium
Singidunum
Nova
Egeta
Taliata
Bononia
Ratiaria
Castra Nova Pulvri
Romula
Acidava
Pons Aluti
Buridava
Castra Traiana
Apulum
Alba Iulia
Micia
Blandiana
Germisara
Ceoni
Aquae Tortae
Apoiaq de Sus
Comârnicelul
Vf. (lui Petru)
Moraştioara
Tâlmaciu
Boiu
Stenarum
Pretoriu
Racovi
Copăceni
Ulpianum
Oradea
Porolissum
Cersie
Largiana
Optatiana
Napoca
Cluj
Gilău
Patavissa
Turda
Bogata
Brucla
Aiud
Salinae
Ulpia Traiana
Sarmizegetusa
Germisara
Apulum
Micia
Tibiscum
Pons Augusti
Drobeta
Pinum
Lederata
Centum Putea
Ad Pannanios
Praetoria
Aizizis
Acmonia
Agnana
Tapae
Aquae Tortae
Zurobara
Zaviodunum
Canonia
Albunar
Potula
Berzovia
Bacauca
Particum
Ziridava
Arad
Sebeş
Orăştie
Deva
Hunedoara
Haţeg
Petroşani
Târgu Jiu
Craiova
Caracal
Slatina
Piteşti
Curtea de Argeş
Târgovişte
Ploieşti
Buzău
Focşani
Galaţi
Brăila
Tulcea
Constanţa
Bucureşti
Giurgiu
Alexandria
Roşiorii de Vede
Turnu Măgurele
Zimnicea
Olteniţa
Călăraşi
Slobozia
Urziceni
Fetesti
Medgidia
Mangalia
Hârşova
Cernavodă
Feteşti
Ialomiţa
Dâmboviţa
Argeş
Olt
Vâlcea
Gorj
Mehedinţi
Dolj
Romanaţi
Teleorman
Prahova
Buzău
Vrancea
Galaţi
Brăila
Tulcea
Constanţa
Ilfov
Giurgiu
Călăraşi
Ialomiţa
Slobozia
Bucureşti

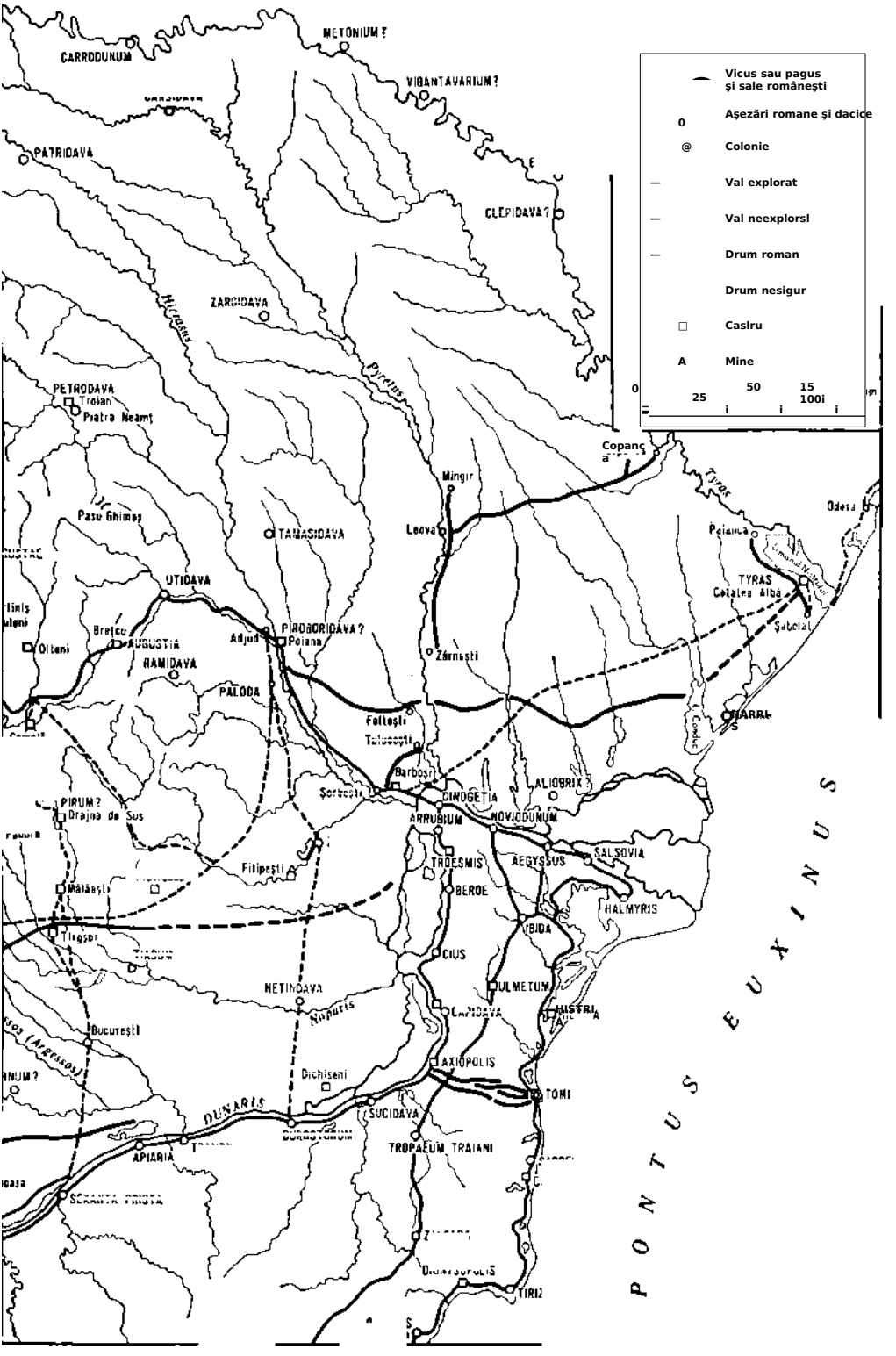
Vicus sau pagus
şi sale româneşti
Aşezări romane şi dacice
Colonie
Val explorat
Val neexplorsl
Drum roman
Drum nesigur
Caslru
Mine
25
50
100i
METONIUM?
CARRODUNUM
VIBANTAVARIUM?
PATRIDAVA
CLEPIDAVA?
ZARCIDAVA
Hierasus
Pyretus
PETRODAVA
Troian
Piatra Neamţ
Pasu Ghimeş
TAMASIDAVA
Mingir
Leova
Copanç
a
Tyras
Odesa
Paisaca
TYRAS
Cetatea Albă
Şabolal
UTIDAVA
Oltenl
Brelcu
AUGUSTIA
Adjud
PIROBORIDAVA?
Poiana
RAMIDAVA
PALODA
Zărneşti
Folteşti
Tulucesti
Barboşi
Sorbocti
DINOGETIA
ALIOBRIX
PIRUM?
Drajna de Sus
ARRUBIUM
NOVIODUNUM
TROESMIS
AEGYSSUS
SALSOVIA
Filipeşti
Walaaşi
BEROE
HALMYRIS
Tirgşor
CIUS
NETIDAVA
Noratis
ULMETUM
CARSIDAVA
HISTRIA
Bucureşti
AXIOPOLIS
Dichiseni
TOMI
DUNARIS
SUCIDAVA
APIARIA
TROPAEUM TRAIANI
TIRI
PONTUS EUXINUS

în Muntenia de răsărit şi de mijloc s-au descoperit pînă acum numai şase castre: unul la *Dichiseni,* spre nord-vest de Călăraşi, altul la *Filipeşti,* în partea de nord a Bărăganului, al treilea la *Piua Petrii,* la nord de vărsarea Ialomiţei, al patrulea la *Tîrgşoru Vechi,* la sud-vest de Ploieşti, al cincilea la *Mălăieşti,* spre noid de Ploieşti, al şaselea, care e şi cel mai bine cunoscut, în urma săpăturilor făcute, la *Drajna de Sus,* lîngă Vălenii de Munte. S-ar putea — lucrul nu e sigur — ca tot castre romane să fie şi la *Răzvani* între Mos- tiştea şi Ialomiţa, la *Gherghiţa* şi *Răduleşti,* pe Prahova inferioară, la *Năeni, Şarînga* şi *Ciolan,* la marginea sudică a dealurilor de la vest de rîul Buzău, în schimb, în partea de apus a Munteniei, s-a constatat un şir întreg de fortificaţii, avînd direcţia sud-nord şi constituind marginea estică a Zmesului oltean. Căci acest limes, ca şi fortificaţiile modeme, nu se reducea numai la o singură linie, ci cuprindea o întreagă *zonă* întărită. El începe la satul Poiana (fost Flămînda), lîngă Dunăre, se îndreaptă, pe valea Vedei şi a Cotmenei, spre pasul *Bran* şi se termină în Transilvania, la *Braşov.* S-au descoperit, de-a lungul acestui *limes* muntean, treisprezece castre, dintre care patru sînt duble. Se pare că această linie de apărare a limesului a fost făcută în timpul lui Septimiu Sever, unul din împăraţii care s-au îngrijit mai mult de Dacia. Şi de-a lungul Dunării, din Banat pînă la Bărboşi, lîngă Galaţi, erau puncte întărite. Menţionăm, în sfîrşit, castrele romane de la *Bitca Doamnei,* lîngă Piatra Neamţ, la locul zis Troian, şi de la *Poiana,* la est de vărsarea Trotuşului.

în afară de castre, romanii au mai făcut, pentru apărarea provinciei, şi mai multe *valuri.* Un val (în latineşte *vallum)* se alcătuia dintr-un şanţ destul de lat şi de adînc, al cărui pămînt era aşezat lîngă şanţ şi paralel cu el, for- mînd astfel un dublu obstacol pentru cel care venea din afară: întîi o adîn- ciură, anoi o ridicătură. Din loc în loc, valul era prevăzut cu posturi de observaţie, avînd garnizoane permanente. Cîteodată valul avea şi lucrări făcute din piatră. Un asemenea val, în formă de arc, se pare că au construit romanii, prin anii 156—157, în partea de nord-vest a Daciei, între Someş şi Crişul Repede. Urmele lui se văd între Beltiuc (pe Crasna) şi Oradea, pe o distanţă de 160 de kilometri; el apăra oraşul Porolissum şi împiedica accesul pe văile celor două rîuri prin care se putea ajunge în inima Transilvaniei.

Trei valuri, aproape paralele, probabil romane, străbăteau Banatul, ple- cînd de la Dunăre şi ajungînd la Mureş: unul mai spre apus, întinzîndu-se de la gura Tisei pînă la Arad; al doilea la mijloc, de la Cubin la Fibiş, cu o întrerupere între Alibunar şi Opatiţa; al treilea, spre răsărit, de la gura Ca- raşului la Şiria, de asemenea cu o întrerupere de vreo zece kilometri, după satul

Butin. Sîntem mai puţin informaţi asupra acestor valuri; se pare însă că ele apărau provincia împotriva iazygilor metanaşti care erau aşezaţi în cîmpia dintre Tisa şi Dunăre.

în Moldova era un val între Leova, pe Prut, şi Copanca pe Nistru, orientat spre nord; un al doilea, orientat de asemenea spre nord, apăra capul de pod de la Bărboşi, întinzîndu-se de la Serbeşti, pe Şiret, la Tuluceşti, pe malul lacului Bratcş.

în sfîrşit, în Dobrogea, erau trei valuri paralele care o străbăteau de la vest la est, tocmai în partea cea mai strimtă, adică de la Cernavoda la Constanţa. Unul din ele, de pămînt, avea 52 de castele şi a fost ridicat, se pare, de către Traian; celălalt, de piatră, avea 27 de castele şi se datoreşte lui Constantin cel Mare, împăratul care a restaurat şi oraşul *Tropaeum.* Problema datării valurilor dobrogene rămîne încă deschisă.

De la o vreme, în faţa atacurilor tot mai frecvente ale *„barbarilor",* n-a mai fost suficientă apărarea numai prin castre, castele şi valuri: *s-au întărit prin ziduri puternice şi oraşele.* 0 inscripţie din anul 248 ne arată că, în jurul coloniei Romula, armata ridicase un zid de apărare, pentru care cetăţenii recunoscători mulţumesc împăratului şi fiului său. Un alt zid, gros de trei metri şi avînd 30 de turnuri de apărare, era în jurul oraşului Tropaeum. E interesant de remarcat că, în româneşte, cuvîntul care designează aşezarea omenească întărită nu vine de la vreun termen tehnic, de fortificaţie, precum *arx, castellum* sau *castrum,* ci de la cuvîntul *civitas.* „Cetatea" a fost pentru noi tocmai aşezarea civilă, oraşul întărit, iar nu construcţia specială militară.

Aşezarea valurilor, limes-urilor şi castrelor nu este o dovadă peremptorie că Dacia romană se întindea numai pînă acolo; ele nu trebuiau să coincidă *neapărat* cu hotarele provinciei. Ca şi astăzi, lucrările de apărare se făceau uneori şi în interiorul ţării şi anume în locurile care trebuiau apărate sau care se potriveau mai bine în acest scop. A fost o greşeală faptul că s-a considerat drept hotar estic al Daciei munţii Carpaţi, avîndu-se în vedere, între altele,- şirul de castre din această parte. Dovadă descoperirile ulterioare care ne-ad arătat prezenţa unui castru mai spre răsărit, la *Poiana,* pe malul stîng al Şiretului, şi a altuia la *Bîtca Doamnei,* lîngă Piatra Neamţ (vezi mai sus, p. 90); în urma acestor descoperiri trebuie să admitem că stăpînirea romană se întindea şi asupra părţii de vest a viitoarei Moldove; se confirmă deci hotarul răsăritean indicat de Ptolemeu.

ORAŞELE ŞI SATELE. în Dacia, ca în întreg imperiul roman, au existat, din punct de vedere administrativ, trei feluri de aşezări: colonii, municipii şi sate *(viei* sau *pagi).* Primele două, aşezări

urbane; ultimele, aşezări rurale, în ordinea importanţei şi a drepturilor, veneau întîi coloniile, apoi municipiile şi, la urmă, satele.

Coloniile erau alcătuite din cetăţeni romani avînd *toate* drepturile; ei puteau, aşadar, între altele, să aleagă pe înalţii demnitari şi să fie, la rîndul lor, aleşi; se bucurau deci de „jus sufragii" şi de „jus honorum". Unele colonii sînt considerate ca făcînd parte chiar din Italia, se bucură deci de „jus italicum" care conferă privilegiul de a nu plăti darea de pămînt şi capitaţia (impozitul personal). Coloniile constituiau centre puternice de romanizare; aşezate în mijlocul populaţiei străine — sau, cum se spunea atunci, *peregrine* — ele exercitau asupra acesteia o deosebită influenţă.

Municipiile erau oraşe cu mai puţine drepturi decît coloniile. Locuitorii lor reprezintă sub raport juridic un stadiu intermediar între peregrini si colonişti. Cu vremea, municipiile puteau fi ridicate la rangul de colonii, după cum satele puteau fi făcute municipii. Dar chiar între municipii erau anumite deosebiri; unele aveau mai multe drepturi, altele mai puţine. Prin această diferenţiere, romanii, care au avut întotdeauna un remarcabil simţ politic, provocau o adevărată emulaţiune şi dădeau, în acelaşi timp, şi un impuls acţiunii de asimilare.

Coloniile şi municipiile erau conduse de către un consiliu numit *ordo decurionum,* alcătuit, se pare, din 20 de consilieri sau decurioni. Dintre aceştia se alegeau, în colonii, *doi,* iar în municipii *patru,* care administrau. în plus, ei puteau şi judeca. De aceea, li se spunea chiar *duumviri,* respectiv *quattuorviri jure dicundo.* Dintre quattuorviri, unul era mai însemnat, numit *primus,* ceilalţi ajutorii. Şi quattcorviri şi duumviri se alegeau pe cîte un an. Decurionatul a fost la început o deosebită cinste, legată de anumite privilegii şi avantaje: membrii lui aveau dreptul să poarte togă cu bandă lată de purpură, ceea ce constituia o mare onoare; la solemnităţi şi la jocuri, li se rezervau locurile cele mai bune; în epoca mai veche aveau şi avantaje de ordin material. Cu vremea însă, paralel cu slăbirea administraţiei imperiului, sarcinile şi obligaţiile decurionilor, la început modeste, au devenit tot mai mari şi, în cele din urmă, excesive, aşa încît această demnitate ajunsese să fie considerată ca o pedeapsă. în faza ultimă, decurionii erau responsabili de strîngerea birurilor, pe care trebuiau să le garanteze cu averea lor; de aceea nu puteau să facă vînzări sau donaţii. Cînd se organizau serbări, se împăr- ţeau alimente săracilor sau se făcea vreun dar împăratului, decurionii iarăşi erau puşi la contribuţie. Această evoluţie în rău a decurionatului nu constituia însă un fenomen unic sau local. în toate timpurile şi în toate ţările, se pot vedea cazuri de acestea: o demnitate sau un titlu care, la

început, constituia o onoare, ajunge cu vremea să fie o povară. Şi în Principatele Române se întîlnesc asemenea cazuri.

în afară de decurioni şi de duumviri sau quattuorviri, administraţia oraşelor mai cuprindea şi pe *aediles,* care se îngrijeau de problemele de estetică, de construcţii şi de urbanism în genere, şi pe *questores* care corespundeau casierilor. Bineînţeles, toţi aceştia aveau şi subalterni.

Se mai obişnuia apoi ca oraşele să aibă şi cîte o persoană suspusă, care să le sprijine sau să le ia apărarea cînd se ivea prilejul. De pildă, la fixarea impozitelor sau la stabilirea prestaţiunilor extraordinare. Asemenea persoane se numeau *patroni* sau *defensores.* Cunoaştem pe unul din patronii Sarmizcgetusei — este chiar guvernatorul provinciei, trimisul împăratului, Claudius Tiberius Fronto.

Satele erau locuite de obicei de populaţia autohtonă. De multe ori însă se aşezau în ele şi colonişti romani; o seamă dintre *viei* erau formate chiar, ca în Principatele Române, mai tîrziu, de urmaşii primului colonist, al cărui nume îl şi purta satul respectiv. Se cunosc pînă acum urmele a circa patru sute de aşezări în mediul rural din Dacia; ele reprezintă însă numai o fracţiune din cele ce erau în realitate.

Uneori, în regiuni care prezentau o însemnătate deosebită sub raportul militar sau economic, un număr de sate se grupau în j.urul unui centru, for- mînd un organism administrativ autonom, de caracter cvasi-municipal numit *territorium.* în fruntea unui asemenea teritoriu era un consiliu *(ordo),* alcătuit d'n delegaţi *(curiales)* trimişi de satele respective. Dintre aceşti delegaţi se alegeau cîţiva numiţi *quinquennales,* care convocau consiliul, prezidau şi conduceau dezbaterile lui. Conducătorii satelor unui teritoriu numiţi *magistri vicorum* sau *principes locorum* făceau parte din consiliu. Puterea supremă o avea comandantul garnizoanei din reşedinţa teritoriului. Constatăm asemenea teritorii atît în Dacia Traiană *(territorium Sucidavense,* în sud-cstul Olteniei), cît şi în Dacia pontică, adică în Dobrogea *(territorium Capidavense,* mărginit de Dunăre, la nord de Cernavoda).

Ptolemeu, întemeiat şi pe izvoare mai vechi, anterioare cuceririi romane, notează în harta sa un număr important de oraşe în Dacia: 44 de toate. Dintre ele, o parte ne sînt atestate şi prin inscripţii sau alte izvoare istorice; o altă parte, nu. De aici nu trebuie să tragem concluzia că acestea din urmă au dispărut în urma prăbuşirii statului dac. Se poate foarte bine ca descoperiri noi să certifice existenţa lor, după cum s-a întîmplat cu *Cumidava* şi cu *Piroboridava.* Această din urmă localitate, pomenită de Ptolemeu, nu mai apărea în celelalte izvoare istorice, pînă cînd un papirus, descoperit acum cîteva decenii,

ne-a dovedit că ea continuă să existe la începutul secolului al II-lea şi că romanii trimiseseră acolo în garnizoană un detaşament din *Cohors I Hispanorum veterana.* Iar într-o inscripţie din secolul al III-lea, găsită la Novae (lîngă actualul Sviştov, în Bulgaria) e amintit un Aurelius Victor Perburdavensis, adică, după părerea comentatorului inscripţiei, din Piroboridava. Alte oraşe, care nu apar la Ptolemeu, sînt atestate prin inscripţii. Pe baza mărturiilor istorice cunoscute pînă acum, se constată că au existat în Dacia Traiană următoarele oraşe şi localităţi mai importante: *Sarmizegetusa* (astăzi satul Sarmizegetusa) sau, cu numele complet: Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa, avînd în secolul al III-lea şi titlul de „metropolis". împăratul însuşi îi dăduse rangul de colonie. Aici era reşedinţa guvernatorului, în primii ani, şi a preotului celor trei Dacii. *Apulum* (astăzi Alba Iulia), centru important, reşedinţă a Daciei Apulensis, reşedinţă a legiunii a XIII-a Gemina şi nod însemnat de drumuri. Se constată că oraşul are simultan atît titlul de *colonie,* cît şi pe cel de *municipiu.* Explicaţia pare a fi următoarea: la Apulum erau în realitate două oraşe: unul, vechiul oraş dac, căruia i se va da, sub Septimiu Sever (193—211), titlul de *municipiu,* celălalt format în jurul *canabelor* legiunii, adică a caselor clădite lîngă lagărul militar, case în care locuiau familiile soldaţilor şi negustorii. Acestui nou oraş se pare că i se dăduse, titlul de *colonie* încă sub Commodus (180—192). Numărul inscripţiilor şi celelalte ştiri istorice pe care le avem arată că Apulum a fost un oraş foarte populat. Noi credem că el era cel dintîi în privinţa aceasta în Dacia, întrecînd însăşi capitala, Sarmizegetusa. Era de asemenea cel mai mare centru meşteşugăresc al Daciei. *Napoca* (astăzi Cluj-Napoca) este amintită ca municipiu pe vremea lui Adrian; sub Marc Aureliu, a fost ridicată la rangul de colonie. *Malva* era municipiu din timpul lui Traian. Documentar, o constatăm cu titlul de colonie în anul 230; îl avea însă mai dinainte, poate chiar sub Marc Aureliu. La Malva era reşedinţa Daciei Malvensis. *Drobeta* sau *Drobetis, Drubetis* (astăzi Drobeta-Turnu Severin), municipiu pe vremea lui Adrian (poate chiar pe vremea lui Traian), este făcută colonie de către Septimiu Sever, la sfîrşitul secolului al II-lea (în anul 198, după cît se pare). *Acest împărat s-a ocupat îndeaproape de Dacia; poate fi socotit chiar ca un al doilea ctitor al ei.* Tot el, după unii cercetători, ridică la rangul de colonie şi oraşul *Dierna* (lîngă Orşova de azi), aşezat în apropiere de *Drobeta;* faptul e sigur pentru *Patavissa* sau *Potaissa* (astăzi Turda), pe care îl făcuse mai întîi municipiu. *Romula* (astăzi Reşca, în jud. Olt) e municipiu din timpul lui Marc Aureliu, poate chiar din acela al lui Antonin Piui; o inscripţie din anul 248, pe vremea împăratului

Filip Arabul, o numeşte *colonie* a sa: el i-a acordat deci acest rang superior. *Aquae* (astăzi Călan, în jud. Hunedoara), spre nord de Sarmizegetusa, e pomenită cu acelaşi rang de colonie, într-o inscripţie de pe la începutul secolului al treilea. Aşadar, nouă oraşe despre care ştim sigur că au fost colonii. Dintre ele, cinci, şi anume: Sarmizegetusa, Dierna, Apulum, Napoca şi Potavissa, sînt arătate ca beneficiind de *jus italicum.*

Despre cîteva oraşe ştim că au fost municipii. In această categoric intră: *Porolissum* (astăzi Moigrad), capitala Daciei Porolisensis, *Tibiscum* (Jupa, lîngă Caransebeş, în Banat) şi *Ampelum* (astăzi Zlatna, în Munţii Apuseni), centrul regiunii aurifere din Dacia.

Sucidava (azi Celei) era centrul unui *territorium,* situat în partea de sud a actualului judeţ Olt şi cuprinzînd cel puţin douăzeci şi şase de sate.

Sînt apoi o serie de localităţi despre care n-avem pînă acum, cu cîteva excepţii ce se vor indica lămurit, ştiri precise în privinţa rangului, dacă erau cumva colonii, ceea ce pare puţin probabil, municipii, reşedinţe de teritorii sau simple sate *(viei* sau *pagi).* Iată-le pe provincii:

în *Banat: Lederata* (corespunzînd omonimei ei, din faţă, de pe ţărmul Moesic al Dunării), *Arcidava* (azi, se pare, Vărădia), *Centum-Putea* sau *Putei* (Surduc), *Berzobis* (Berzovia, pe Bîrzava), *Aizizis* (Eşeriş, pe Bogonici), *Caput Bubali* (între Delineşti şi Valea Boului). Acestea erau situate pe drumul vestic care pleca de la Dunăre (Lederata) şi ajungea la Tibiscum. Ordinea în care le-am înşirat este de la miazăzi spre miazănoapte. Pe acelaşi drum, geograful Ravenat notează localitatea *Potula* şi, în regiunea Arcida- vei, *Canonia.* Tot în Banat, pe drumul estic, care pornea de la Dierna, lîngă Dunăre, spre a ajunge, unindu-se cu cel dintîi, la Sarmizegetusa şi, în aceeaşi ordine, se aflau localităţile *Ad Mediam* (astăzi Mehadia), *Praetorium* (lîngă Plugova), *Ad Pannonios* (Cornea), *Gaganae* — la geograful Ravenat, *Gazana* — (satul Slatina), *Masclianae* (Cîrpa), *Acmonia* (lîngă comuna Zăvoi).

în *Oltenia* găsim localităţile: *Amutria* sau *Admutrium* (Butoieşti), aproape de vărsarea Motrului în Jii; se afla la treizeci şi şase de mii de paşi de Drobeta, un pas roman fiind egal cu un metru şi 479 de centimetri; *Pelendava,* mai spre răsărit cu încă treizeci şi cinci de mii de paşi, la Craiova (Mofleni); *Castra Nova,* la Puţuri (Giorocul Mare); cunoaştem şi distanţa care o despărţea de Pelendava: douăzeci de mii de paşi; *Acidava* (la satul Enoşeşti, lîngă Piatra-Olt) şi *Rusidava* (la satul Momoteşti, sud de Drăgăşani); distanţa între ultimele două localităţi douăzeci şi patru de mii de paşi. Apoi, pe valea Oltului, de la miazăzi spre

miazănoapte: *Pons Aluti,* aşezat deci chiar pe Olt, lîngă un pod (la Ioneştii Govorii); *Burridava,* centru important militar, în timpul războaielor dacice, la treisprezece mii de paşi mai spre nord de Stol- niceni; *Castra Traiana,* la o distanţă de douăsprezece mii de paşi, la Sîmbotin; *Arutela,* pe malul stîng, deci în Muntenia, la nouă mii de paşi mai spre nord, la Poiana Bivolari; *Praetorium,* cu cincisprezece mii de paşi spre nord de Arutela, la Copăceni-Racoviţa; *Pons Vetus,* în dreptul unui pod vechi peste Olt, la Cîineni; în sfîrşit, *Caput Stenarum* sau *Stenarum,* corespunzînd satului actual Boiţa.

Trecînd în *Transilvania,* găsim, în continuare, pe acelaşi drum, care răspunde la Apulum, localităţile: *Cedonie,* la douăsprezece mii de paşi de Stenarum (Guşteriţa, lîngă Sibiu) şi, ultima înainte de Apulum, *Sacidava,* depărtată de acesta din urmă cu cincisprezece mii de paşi şi de Cedonie cu douăzeci şi patru de mii.

între Apulum şi Patavissa se aflau *Brucla* (Aiud) şi, mai spre nord de ea, *Salinae* (Uioara) unde se găseau mine de sare sau ocne. între Napoca şi Poro- lissum, drumul trecea prin *Optatiana* (Gîrbău), *Largiana* (Zutor) şi *Cer sie* (la geograful Ravenat *Certie),* unde este azi Romita. Ca să mergi de la Apulum la Sarmizegetusa, trebuia să dai prin *Blandiana, Germisara* (pe Mureş, la Cigmău) şi *Aquae* (Călan), ultima fiind, după cum o arată numele, staţiune balneară. Ptolemeu pune pe acest drum şi localităţile *Petrae* (Pietrile pe româneşte), la Uroiu (jud. Hunedoara) şi *Burticum,* situat între Blandiana şi Germisara. De la Sarmizegetusa la Tibiscum, treceau prin *Pons Augusti* (Marga) şi *Agnavia,* la vest de Marga, pe la Zăvoiu. Ptolemeu pomeneşte în vestul Daciei, poate spre apus de Munţii Apuseni, prin Bihor, localitatea *Ulpianum,* al cărei nume arăta legătura cu împăratul Traian; alte ştiri asupra ei nu avem. în răsăritul Transilvaniei, la pasul Oituzului, acelaşi izvor aminteşte localitatea *Angustia.* Numele ei arată că era situată în munţi, la o trecătoare sau un loc strimt, şi anume la Breţcu.

în Munţii Apuseni, graţie fabulelor cerate (vezi fig. 86) cunoaştem o serie întreagă de localităţi din vremea romană. Era mai întîi *Alburnus Major* (astăzi Roşia), un centru foarte însemnat al exploatării miniere. Lîngă el se afla un alt centru important *Abruttus* (azi Abrudul), al cărui nume aminteşte pe acela al oraşului Abrittus (azi Razgrad) din Moesia. Iar în jurul lor o sumă de *sate (viei),* locuite cele mai multe de autohtoni, dar unele din ele şi de mineri veniţi de aiurea, cum se întîmplă în general în locurile unde se exploatează aurul. Astfel era satul *Kavieretium* în care locuiau *piruşti,* originari din Dalmaţia; aceştia îşi aveau dealtfel şi un sat întreg al lor, *Vicus Pirustarum,* lîngă Alburnus Major. Tot dalmaţi erau şi *baridustii*

care se aşezaseră în *Castellum Baridustarum.* Tabulele cerate indică apoi satele *Immenosum Major, Resculum,* unde era şi o *statio,* adică un post de pază militar, *Duesara, Kartum, Tsierna, Marcinium, Sclaietae* şi *Tovetae.*

Inscripţiile ne mai dau numele a cîteva sate din Transilvania: *Micia-,* la Veţel, spre apus de Deva, arătat ca *pagus* şi *statio* în acelaşi timp; *Samum,* la Căşei, spre miazănoapte de Dej, arătat ca *vicus,* şi un sat, în regiunea Someşului, al cărui nume ni s-a păstrat numai fragmentar: *R...ul (um)vicus An.,,.* Dar ce înseamnă aceste cîteva sate cunoscute faţă de mulţimea celorlalte, ale căror nume nu le vom şti niciodată, deoarece ţăranii daci şi apoi dacoromâni nu se gîndcau să puie inscripţii. E suficient să spunem, de pildă, că numai în fostul judeţ Romanaţi se descoperiseră, pînă la al doilea război mondial, urmele a *treizeci şi nouă,* iar în judeţul Mehedinţi a *treizeci* de sate romane.

Pentru a completa lista localităţilor cunoscute din Dacia Traiană, trebuie să mai amintim încă o serie, a căror aşezare e însă nesigură. Ptolemeu citează, în sud-estul Transilvaniei sau în nord-estul Munteniei, localitatea *Pirum,* care este, probabil, forma prescurtată a numelui *(statio)* Ad Pirum. Tot el aminteşte localitatea *Pinon,* în sud-vestul Munteniei, care ar putea fi iarăşi o formă prescurtată din Ad Pinum. Geograful Ravenat notează pe drumul care duce, prin sudul Moldovei şi prin Transilvania, de la Tyras la Poro- lissum, următoarele localităţi: *Thira, Tirepsum, Iscina, Capora, Alincum, Ermerium, Urgum, Sturum* şi *Congri.* Unde veneau precis toate acestea, nu se ştie. Cert este însă că au fost aşezări romane pe locul Bărboşilor, Şendre- nilor şi Galaţilor. în sfîrşit, găsim localitatea *Bacauca,* al cărui nume aminteşte, în partea lui finală, neamul dacic al caucoensilor şi ţinutul Caucaland.

în *Dobrogea* adică în *Dacia Pontică* — nume care, sub raportul populaţiei antice a acestei ţări, îl socotim mult mai indicat decît acela de Sciţia Mică (Scythia Minor) — stăpînirea romană a protejat vechile aşezări şi a creat altele noi. Cetăţile greceşti de la malul mării şi-au văzut mai departe de negoţul lor. Histria căreia romanii îi întăresc printr-o serie de acte (ultimul dat în anul 100 de către Laberius Maximus, guvernatorul Moesiei Inferior) toate privilegiile ei privind pescuitul la gurile Dunării, Tomis unde a fost exilat Ovidiu, Callatis cea cu zidurile puternice şi Dionysopolis patria lui Acornion, au cunoscut, sub paza legiunilor, o epocă de linişte şi siguranţă. „Pax Romana" a fost o realitate şi în aceste ţinuturi de margine ale imperiului, deşi nu tot aşa de completă şi de îndelungată ca în alte ţări, mai ferite.

De-a lungul Dunării, întîlnim în vremea aceasta următoarele localităţi: *Transmarisca,* pe locul Turtucaiei de astăzi; *Durostorum,* cetate puternică, al cărei nume, presupus înainte de origine celtică — vezi Durocortorum în Galia — poate fi foarte bine şi de origine dacică — vezi Ranisstorum în inima Transilvaniei — s-a păstrat în Dîrstorul de mai tîrziu; aci s-a născut vestitul general Aetius care a oprit năvala hunilor la Mauriacus, în Galia, *Sucidava,* la Satul Nou, aşezare rurală care nu trebuie confundată cu omonima ei din Oltenia, de la Celei; *Altinum,* staţie a flotei militare din Moesia, al cărui nume s-a păstrat, fără întrerupere, în Oltina din zilele noastre; *Flaviana,* lîngă satul Mîrleanu (azi Dunăreni), de asemenea staţie navală; *Sacidava-,* la dealul Musait, 7 kilometri sud de Rasova (mai există o Sacidava la sud-est de Apulum); cetatea *Axiopolis,* la satul Hinogul, spre sud de Cernavoda; în apropierea ei, şi anume pe malul Dunării, romanii exploatau o mare carieră de piatră ale cărei urme se mai vedeau încă bine acum o jumătate de secol; *Capidava,* aşezare civilă şi castru, la vreo 20 de kilometri spre nord de Cernavoda; *Carsium,* pe locul Hîrşovei de astăzi; *Cius,* mai spre miazănoapte, dominînd, ca şi Capidava şi Carsium, cîmpia munteană; *Berrhoe* (lîngă satul Ostrov); *Troesmis* (azi Igliţa), unde şi-a avut lagărul, înainte de a fi mutată

78 Sarmizegetusa; din sanctuarele aflate în incinta sacră nu au mai rămas — aşa cum se vede şi în imagine — decît bazele coloanelor, toate construcţiile militare şi religioase dacice fiind dărîmate de cuceritorii romani, (foto: C. Săvulescu)

79 Scriere cu litere latine, redînd cuvîn- tul daco-getic REB, pe un fragment de vas descoperit la Ocniţa (Ocnele Mari), judeţul Vîlcea. Datează din epoca lui Augustus (după D. Berciu)

80 Inscripţie onorifică în cinstea lui Caius Arrius Antoninus, guvernator al provinciei Dacia. în inscripţie: Legatus Augusti pro praetore. Ultimele două rînduri menţionează«Colonia Ulp(ia) Traia(na) Aug(usta) Dac(ica) Sarm(izegetusa>. (Muzeul Ulpia Traiana din Sarmizegetusa, foto: C. Săvulescu)

81 Sarcofagul lui Iulianus descoperit la Romula în 1952. Se află la muzeul din Caracal.

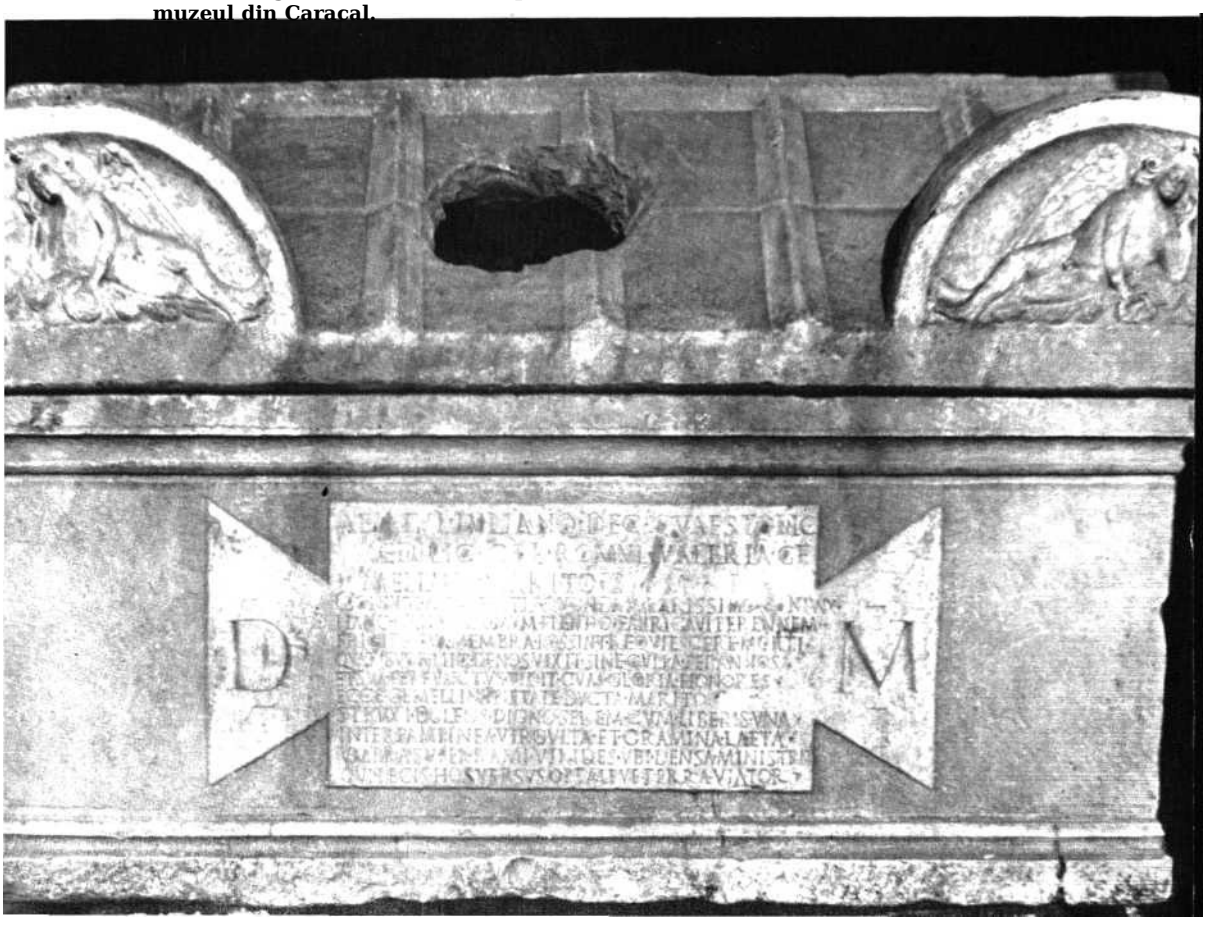

82 Inscripţie romană de mulţumire, dedicată lui Esculap şi Higeiei, zeilor vindecători, de către protectorul breslei fierarilor din Apulum. Literele sînt foarte frumos săpate, aşa cum se obişnuia în secolul al 11-lea. (Muzeul de arheologie din Alba Iuba)

83 Inscripţie inedită din anul 205, de la Septimius Severus, Caracalla şi Geta (ulterior numele lui Geta a fost martelat) găsită la Slăveni (jud. Olt), în care se vorbeşte de construcţia unei «basilica castrensis» adică a unui manej pentru călăraşi, (foto: D. Tudor)

84 **Una din instituţiile sociale binecunoscute în Dacia Romană au fost colegiile, grupînd persoane de aceeaşi meserie sau acelaşi loc de origine, sau aceeaşi religie. Sculptura din imagine, pusă ca semn de mulţumire (ex voto), aminteşte de «col(legium) fabror(um)> al coloniei Sarmizegetusa. (Muzeul de istorie din Deva, foto: C. Săvulescu)**

85 **Inscripţie în limba greacă, din Dacia romană, (foto: C. Săvulescu)**

86 **Tăbliţe, acoperite cu un strat de ceară, pe care romanii scriau, folosindu-se de •styh-ul sau condeiul ascuţit. După întrebuinţare, stratul de ceară se putea netezi şi tăbliţa era din nou utilizată.**

87 Monede romane de argint (dinari) care au circulat în Dacia, (foto: H. Daicoviciu)

88 Dinar roman de argint, din timpul împăratului Traian. (C.N.A.R.S.R.)

89 Monedă romană din timpul împăratului Hadrian (117—138) găsită in Dacia. (C.N.A.R.S.R.)

90 Ruinele amfiteatrului din Sarmizegetusa.

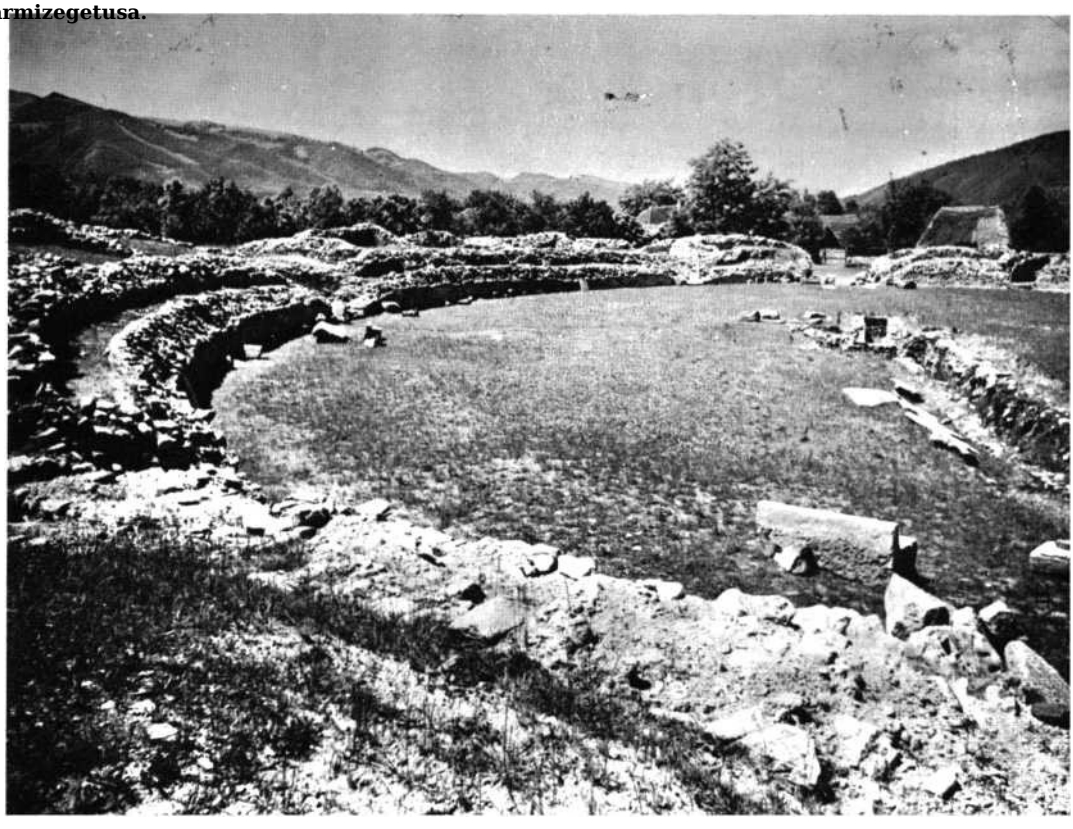

91 **Ca in toate provinciile imperiului, şi în Dacia s-au construit, în cîteva mari oraşe, amfiteatre. Cel de la Sarmizegetusa, ale cărui ruine se văd in imagine, putea cuprinde 12000 spectatori. Alte amfiteatre s-au aliat la Porolissum şi Tomis (foto: C. Săvulescu)**

92 **Augustalii aveau la Sarmizegetusa un sediu al lor. de proporţii impunătoare, numit Aedes Augustalium, (Palatul Augustalilor) înălţat în jurul anului 155 e.n. în imagine cuptorul (praefurnium) care încălzea cu aer cald clădirea (foto: C. Săvulescu)**

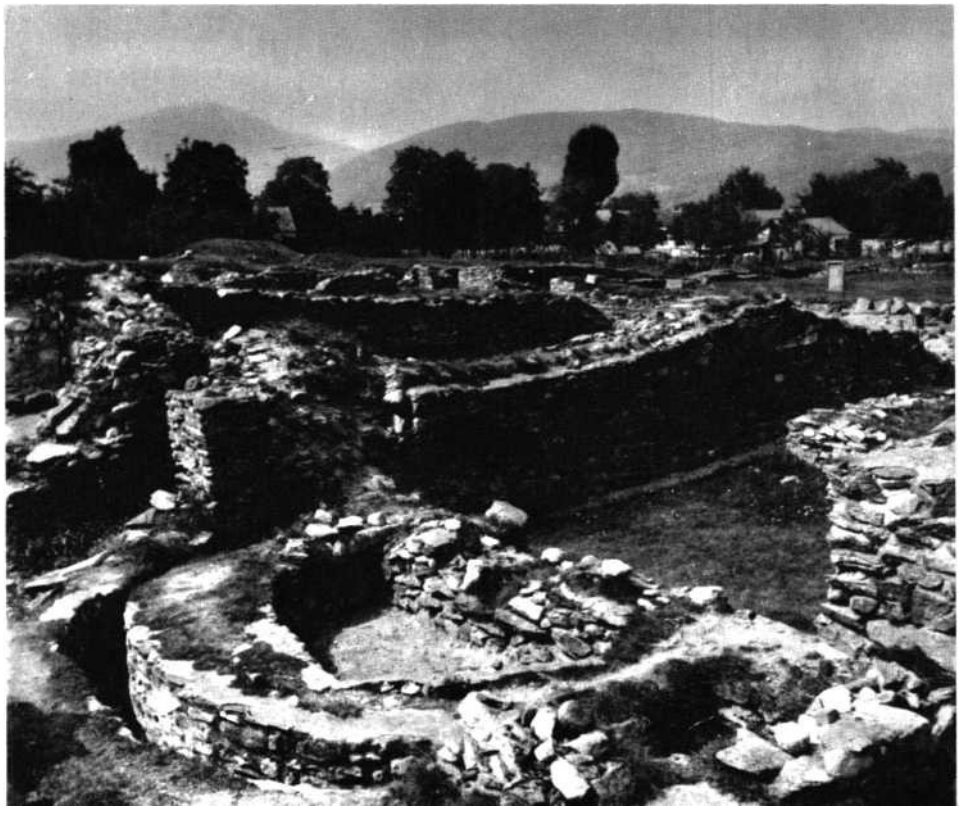

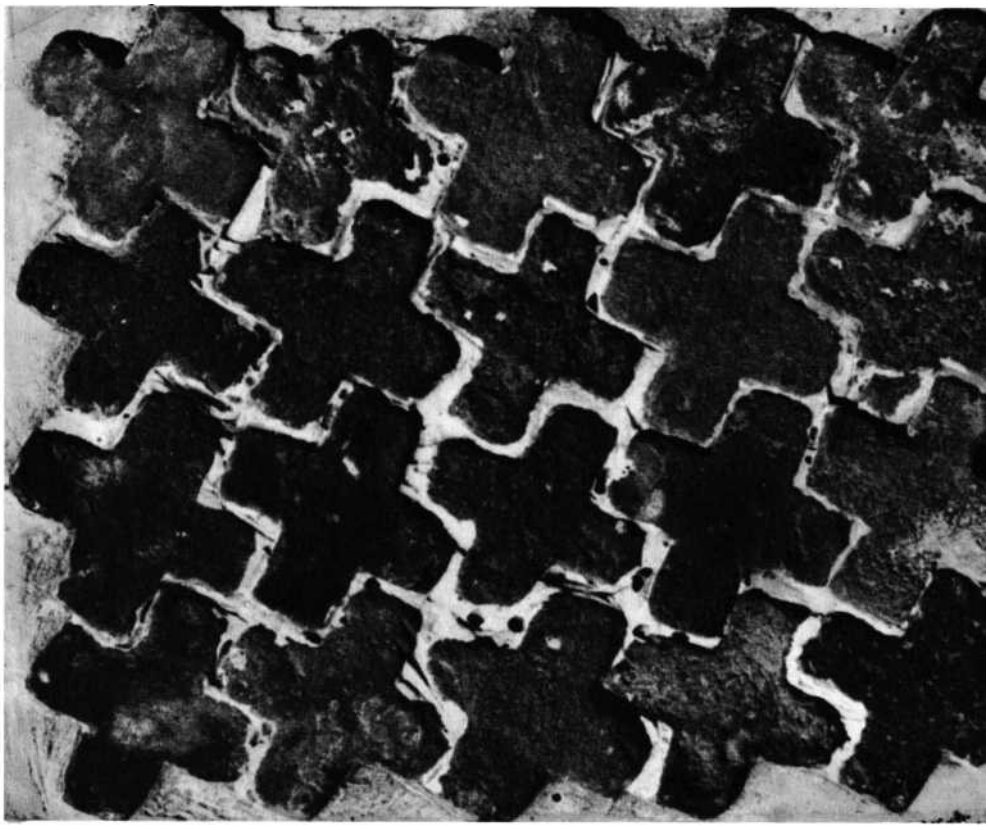

93 **Mozaic ceramic la Palatul Augustalilor de la Sarmizegetusa azi la Muzeul Ulpia Traiana din Sarmizegetusa (foto: C. Săvulescu)**

94 **Alt mozaic ceramic la Palatul Augustalilor de la Sarmizegetusa azi la Muzeul Ulpia Traiana din Sarmizegetusa. (foto: C. Săvulescu)**

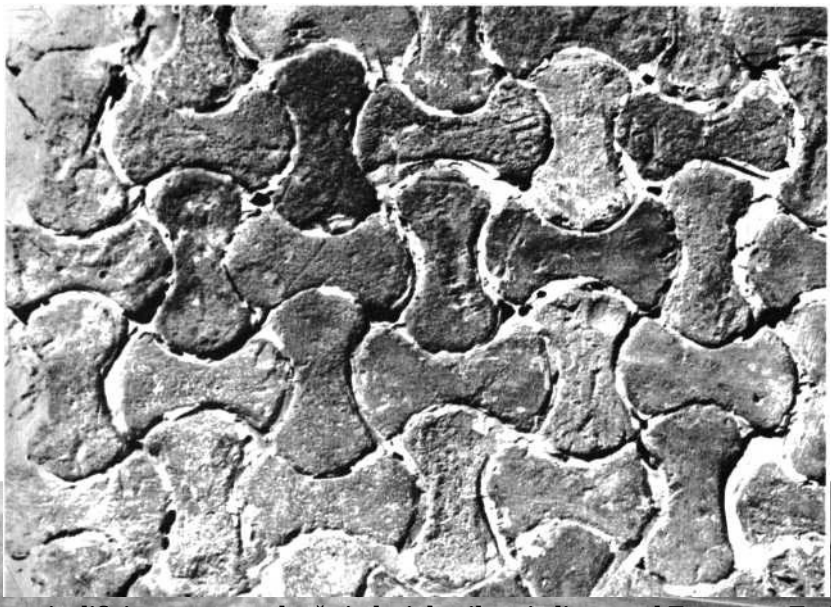

95 Ruinele unui edificiu roman, cu două rinduri de pilaştri, din oraşul Tropaeum Traiani. (foto: Ion Miclea)

96 La Capidava (nume cu terminaţie caracteristic dacică — *dava,* judeţul Constanţa, la vreo 20 km nord de Cernavodă), a existat o aşezare civilă şi un castru militar. în imagine ruinele cetăţii romane.

97 Capitel de pilastru, cu volute ionice, păstrat de la faţada Palatului Augustalilor, la Sarmizegetusa. (foto: C. Săvulescu)

98 Capitel corintic din marmură, azi la Muzeul Ulpia Traiana din Sarmizegetusa. (foto: C. Săvulescu

99 Relief în piatră cu motivul ornamental bine cunoscut al vrejului cu frunze de viţă şi un strugure, (foto: C. Săvulescu)

97

98

99

100 Ca in toate oraşele din imperiu, şi în Dacia au avut loc, în amfiteatre, lupte de gladiatori. Stelă funerară reprezentînd pe Skirtos Dakesis, numele îl arată din Dacia, mort la Tomis, după ce a ciştigat în jocurile de aci, şase victorii.

101 Sculpturile funerare redau, nu o dată, cite o familie întreagă de cetăţeni romani locuitori ai Daciei.

102 Sculptură găsită la Romula, înfăţişînd pe zeul Mithras născîndu-se din stîncă. Orificiul din mijloc arată locul unei guri de fintînă. (foto: D. Tudor)

104 Dubla reprezentare a zeiţei Nemesis care a avut închinători în toată Dacia Romană. Sculptură în marmură, sec. II e.n., Muzeul arheologic din Constanţa (C.P.C.S.;

103 Reliefurile de cult rămase din Dacia Romana reprezintă numeroase divinităţi între care şi Liber (totuna cu Bacchus) şi Libera sau Proserpina (în imagine). Reprezentarea zeiţei cu mantie se datoreşte, posibil, identificării ei cu vreo divinitate locală, traco-dacică. Sculptura se află în Muzeul Ulpia Traiana din Sarmizegetusa.
(foto: C. Săvulescu).

105 Zeiţa Venus a avut, fireşte, închinătorii săi în Dacia Romană. Statuetă de bronz, azi la Muzeul Ulpia Traiana din Sarmizegetusa (foto: C. Săvulescu)

106 Printre numeroasele zeităţi al căror cult a fost practicat în Dacia Romană a fost şi zeul Pan. Statuetă de bronz azi la Muzeul Ulpia Traiana din Sarmizegetusa. (foto: C. Săvulescu)

107 Relief arătînd un sacrificiu în cinstea zeului oriental Mithras; găsit în peştera Adam (Gura Dobrogei), sec. III e.n. (Adrian Rădulescu)

108 Mai multe statui de zeităţi, între care Fortuna (Tyche) şi şarpele Glycon, au fost descoperite relativ recent intr-un adevărat depozit subteran în zona vechii gări din Constanţa. (Florin Draguj

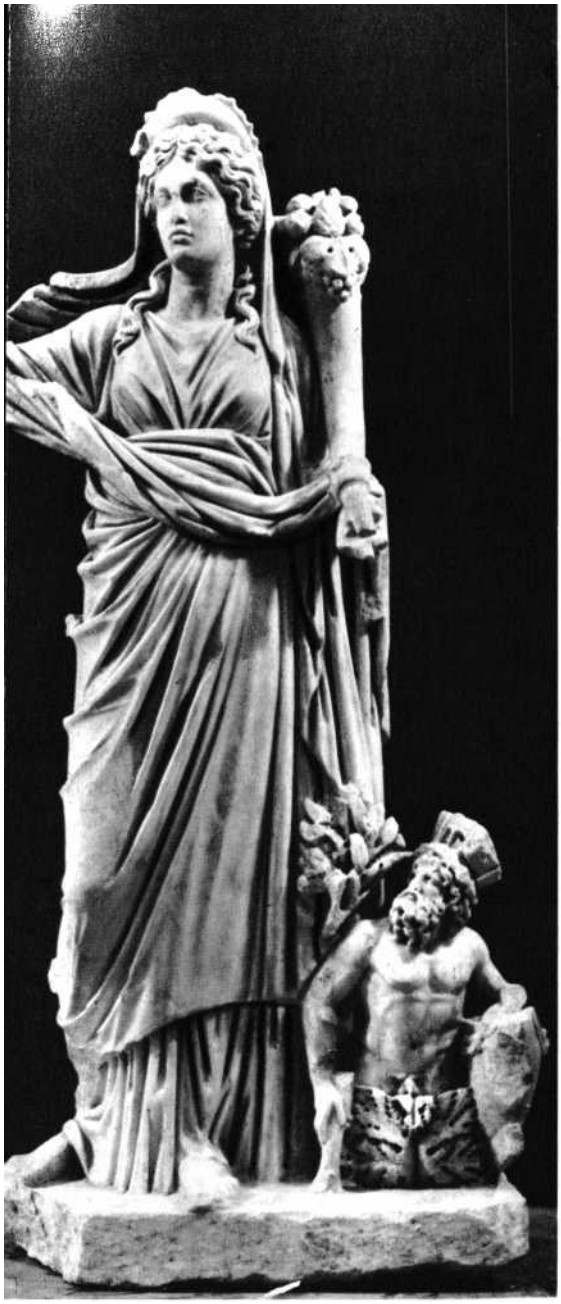

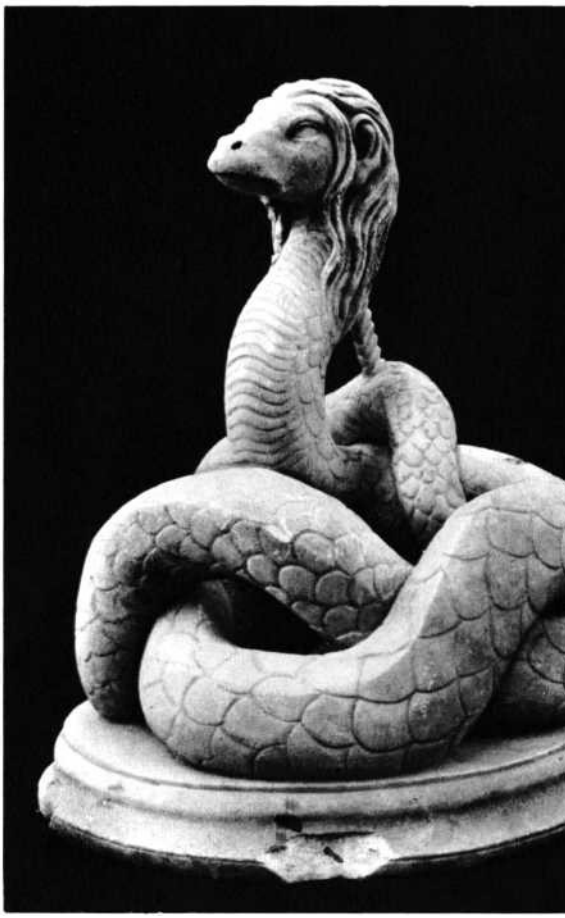

109 Statuia de marmură a zeiţei Fortuna (Tyche) protectoare a cetăţii Tomis; jos, dreapta, o divinitate simbolizînd Pontus Euxinus (Marea Neagră) ţine o proră şi o cîrmă de corabie şi poartă, pe cap, o coroană reproducînd porţile Cetăţii Tomis. Secolul III em. (Florin Dragu)

110 Zeul şarpe Glycon, sculptură in marmură descoperită alături de zeiţa Fortuna, la

Constanţa, secolul 111 e.n. (Florin Dragu) la Patavissa, legiunea a V-a Macedonica; *Arrubium,* cu nume celtic, unde e azi Măcinul; *Dinogeţia,* la Bisericuţa, pe o insulă lîngă Garvăn, nu departe de Galaţi; *Noviodunum,* aşezare tot cu nume celtic, pe locul Isaccei; *Aegyssus,* la Tulcea şi *Sals Tuia,* pe braţul Sf. Gheorghe, spre vest de Mahmudia. Dintre toate aceste localităţi, ştim sigur numai despre Durostorum şi Troesmis că au fost municipii.

în interiorul Dobrogei, inscripţiile ne arată o serie de oraşe şi sate. în prima categorie intră: *Zaldapa,* în sudul provinciei. Spre nord-est, lîngă monumentul ridicat în amintirea biruinţei din primul război dacic, se afla *Tropaeum Traiani.* Cam la jumătatea drumului între aceste două aşezări urbane, la satul Cetate, pare a fi fost *„Civitas Ausdecensium",* un centru important administrativ, reşedinţă a unui *territorium.* Numele, din nefericire, nu s-a păstrat întreg; el este în orice caz tracic, poate chiar dacic. Mai spre nord, în mijlocul Dobrogei, venea *Ulmetum,* ridicat sub protecţia castrului de aci. între acesta şi Aegyssus era *Ibida* (pare-se la Slava Rusă).

în a doua categorie, a satelor, enumerăm, începînd tot aşa, de la miazăzi spre miazănoapte: *Vicus Amlaidina,* spre vest de lacul Tekirghiol, *Vicus Clementianensis,* situat în partea centrală a Dobrogei, pe drumul ce ducea de la Tomis la Capidava, la satul actual Caramurat; spre nord-vest de acesta, *Vicus Hi...* (azi Dorobanţul) şi *Vicus Scenopesis,* în împrejurimile Capidavei; *Vicus Casianum* sau *Casianus,* aproape de care se găsea o peşteră mare. El făcea parte din „teritoriul" cetăţii Histria în jurul căreia era un grup întreg de sate: *Vicus Quintionis* sau satul lui Quintio, întemeietorul roman, *Vicus Celeris,* al cărui nume poartă iarăşi amintirea întemeietorului, *Vicus Secun- dini* acelaşi caz, *Buteridava,* cu terminaţia specific dacă, apoi un sat cu nume grec, *Laicos Pyrgos,* în fine două sate ale căror nume nu ni s-au păstrat întregi, inscripţiile fiind fărîmate: *Vicus Parsal...* şi *Vicus C...coss...* Acelaşi e cazul cu numele satelor din jurul oraşelor Tomis şi Callatis. în jurul celui dintîi era cu *Vicus Turris Muca...* şi un *Vicus Sc...ia,* iar în jurul celui de al doilea, un *Vicus Vall...* şi un *Vicus Ce...* Spre nord de Callatis erau, pare-se, *Vicus Sardes* şi *Vicus Asbolodeina.* în teritoriul oraşului Tomis găsim un *Vicus Narcisianus;* apoi lîngă Hîrşova, *Vicus Verobrittianus ;* la Babadag,- un *Vicus Novus* adică Satul Nou; în apropiere, un *Vicus Petra* sau *Petrae,* la Camena de astăzi, iar în partea de miazănoapte, pe lîngă Isaccea, un *Vicus Siribuendu...* în afară de *Sucidava, Sacidava, Capidava* şi *Buteridava,* mai erau în Dobrogea, cu nume tot aşa specific dacice, următoarele aşezări: *Sagadava, Zisnudava* şi *Muridma.*

Bineînţeles, şi aici, în dreapta Dunării, ca şi în stînga ei, nu cunoaştem azi decît un foarte mic număr din aşezările rurale de odinioară. Cunoştinţele noastre vor spori odată cu săpăturile arheologice. Dar numele celor mai multe din aceste aşezări nefiind pomenite în inscripţii sau alte izvoare istorice, vor rămîne pierdute pentru totdeauna. în orice caz, faptul că din vechile aşezări; urbane şi rurale, dar mai ales rurale, de dinainte de cucerirea şi colonizarea romană, atîtea poartă numiri dacice şi încă din cele mai caracteristice, cu terminaţia *-dava,* faptul acesta justifică pe deplin denumirea de *Dacia pontică* pe care am dat-o ţinutului dintre Dunăre şi Mare,

de sciţi care au reprezentat, într-un anumit moment elementul dominant — de aceea denumirea, inexactă sub raportul etnic, şi tîrzie, de *Scythia Minor* — daco-geţii se arată a fi fost şi aici elementul autohton cel mai numeros, locuind în special satele ţării. *Dobrogea este un străvechi pămînt dacic, moştenire lăsată nouă de Dromihetes, de Rhemaxos, de Buerebista şi de Decebal.*

DRUMURILE. Una din specialităţile romanilor, constituind un adevărat titlu de mîndrie a lor au fost *drumurile.* De cînd încep ştirile istorice şi pînă în primele decenii ale secolului nostru, nimeni n-a construit drumuri mai bune ca ei. Aceste drumuri sînt unul din elementele esenţiale care explică întinderea şi durata stăpînirii romane. Cînd cucereau o ţară, primul lucru pe care-1 făceau legionarii erau *castre* şi *drumuri,* deci locuri de apărare şi mijloace de comunicaţie pe care să poată circula armata şi, apoi, negustorii, coloniştii, funcţionarii, toată lumea care venea în urma soldaţilor pentru a organiza şi exploata noua provincie.

Drumurile romane nu erau largi; aveau între 5,50 şi 6 metri lăţime; erau însă temeinic lucrate: se aşeza mai întîi un strat gros de bolovani şi unul de prundiş, ambele legate în mortar, acel mortar extraordinar care devenea mai tare decît piatra. Deasupra acestor straturi se puneau apoi plăcile de piatră, de dimensiuni mari, foarte bine legate între ele şi care făceau bloc cu temelia pe care erau aşezate. Construite astfel, nu e de mirare că urmele drumurilor romane se mai pot vedea încă în unele regiuni, ba mai mult, că pe unele porţiuni ale lor, în Italia, se circulă şi astăzi, după două mii de ani. Asemenea resturilor de schelete geologice, ele sînt suficiente pentru a ne face o idee lămurită despre mărimea şi puterea organismului pe care l-au susţinut. Strămoşii noştri au fost aşa de impresionaţi de trăinicia acestor drumuri şi, în general, a construcţiilor romane, foarte numeroase, se vede, în Dacia, încît au dat cuvîntului *pavimentum* care înseamnă, în limba latină: arie făcută din pietriş şi mortar bătut, podea de cameră, pavaj de stradă, stradă pavată cu piatră sau cărămidă, un înţeles pe care nu-1 mai are în limbile romanice, anume acela de *pămînt.* Deşi cunoşteau, evident, şi cuvîntul *t'rra* care a dat în româneşte ţară. Pavimentum e unul din termenii a căror istorie aruncă lumină asupra unei epoci întregi din trecutul nostru.

Pe lîngă drumurile acestea, pe care le putem numi imperiale, mai erau şi altfel de drumuri, mai puţin îngrijite. Unele aveau numai un strat de prundiş; altele erau simple şleauri. Desigur că n-au lipsit în Dacia Traiană, în multe locuri, drumurile de pămînt de care se folosiseră mai înainte dacii, pe care le vor folosi după aceea, în tot cursul istoriei lor, dacoromânii.

Exista un drum principal care străbătea provincia de la un

cap la celălalt, plecînd de la Dunăre şi ajungînd la Porolissum. El pornea de la Lederata, în Banat, trecea prin Arcidava, Centum Putei, Berzobis, Azizis, la Tibiscum, iar de aci, pe valea Bistrei, prin localitatea Pons Augusti, la Sarmizegetusa. Din capitală pleca apoi spre nord-est, trecînd prin Aquae, Germi- sara şi Blandiana şi ajungea la Apulum care era un nod important de drumuri. De aci urca pe Mureş pînă la Salinae, apuca spre miazănoapte la

Potaissaşi Napoca şi, după aceea, prin Optatiana, Largiana şi Cersie, ajungea la Porolissum. Un *milliarium,* adică un stîlp de piatră indicînd distanţele (cum sînt azi stîlpii kilometrici), aşezat între Potaissa şi Napoca în anul 108, dovedeşte că drumul exista îndată după cucerirea Daciei.

Din acest drum principal porneau o sumă de drumuri laterale. La Ti- biscum se desfăcea un drum care urca pe Timiş, trecea prin localităţile Masclianae, Gaganae, Ad Pannonios, Ad Mediam şi răspundea la Dierna, pe Dunăre. De aci pleca spre răsărit, la Drobeta (unde, prin podul lui Traian, se făcea legătura directă cu drumul de pe malul drept, drum pe care, în regiunea Cazanelor, împăratul pusese să-l taie în stîncă; inscripţia, din anul 100, se vede şi astăzi), apoi mergea la Amutria, la Pelendava şi se unea, după ce străbătuse Oltenia de-a curmezişul, cu drumul care urca pe Olt. Acesta din urmă pornea de la Dunăre, prin două braţe, unul de la vărsarea Oltului, din dreptul Islazului de astăzi, celălalt de la Sucidava (Celei); ele se uneau la Romula; de aci înainte, drumul mergea de-a lungul Oltului, trecînd prin toate localităţile şi pe lîngă toate castrele limes-ului alutan, pînă la ieşirea nordică a defileului, la Caput Stenarum. Aci, ea se bifurca: o ramură apuca spre răsărit, pe valea Oltului, şi răspundea la Oituz, cealaltă ramură se îndrepta spre nord-vest, trecea prin Cedonie şi Sacidava şi răspundea la Apulum. Din drumul care străbătea Oltenia de-a curmezişul, de la vest spre est, se desfăcea Ia Drobeta un drum care mergea spre nord-est, prin satele de azi Cătune şi Rovinari şi prin Tîrgu-Jiu, trecea apoi prin pasul Vîlcan şi ajungea la Sarmizegetusa. De-a lungul Dunării era un drum de la Drobeta şi pînă la Giurgiu. Din el se desfăcea la Bechet drumul care urca pe Jii şi se unea, în dreptul Craiovei, cu drumul principal ce străbătea Oltenia de la apus spre răsărit. La Poiana, lîngă Turnu-Măgurele, se desfăcea drumul care mergea spre nord, de-a lungul limes-ului cis-alutan; el se unea la satul Gresia, lîngă Roşiorii de Vede, cu drumul ce venea de la Zimnicea, trecea apoi munţii prin pasul Giuvala şi răspundea, în dreptul Feldioarei, se pare, în drumul care mergea la pasul Oituzului. Tot de la Dunăre mai plecau încă două drumuri spre miazănoapte: unul de la Giurgiu, prin Bucureşti, Tîrgşor, Drajna şi, pe valea Teleajenului, în Transilvania; celălalt de la Călăraşi, peste Ialomiţa, apoi pe la răsărit de satul Filipeşti, pe malul Buzăului, spre Focşani şi Adj ud, unde se unea cu drumul ce mergea pe valea Trotuşului şi, pe la Oituz, tot în Transilvania.

De la Apulum pleca un drum care cobora pe Mureş, trecea prin Micia şi ajungea, credem, pînă la hotarul dinspre vest al provinciei; urmele lui se cunosc pînă la Cenad. Tot de la Apulum pornea şi drumul care deservea regiunea auriferă, răspunzînd la Ampelum şi Alburnus Major, cu o ramifica- ţiune, desigur, spre Abruttus. Un alt drum, începînd de la Salinae, urca pe Mureş, se

îndrepta spre Odorhei unde se întîlnea cu drumul care venea de la Apulum de-a lungul Tîrnavei Mari, cobora spre miazăzi, urma cîtăva vreme cursul Oltului şi apoi trecea Carpaţii prin pasul Oituzului. După aceea, pe valea Trotuşului, ajungea la confluenţa cu Şiretul, unde se găsea castrul de la Poiana şi, în sfîrşit, urma valea Şiretului pînă la Bărboşi, unde

se făcea legătura pe de o parte cu drumul de pe ţărmul drept al Dunării^ pe de altă parte cu drumul care mergea la Tyras (Cetatea Albă) şi la Olbia. Din drumul principal, pornea, la Napoca, o ramificaţie spre răsărit; pe valea Someşului Mare, spre Munţii Rodnei, unde erau minele de argint.

în Dobrogea sau Dacia Pontică erau trei drumuri mai însemnate care străbăteau ţara de la miazăzi la miazănoapte. Unul mergea de-a lungul Dunării, continuînd drumul din Moesia şi trecea prin toate aşezările de aci; începînd cu Transmarisca şi isprăvind cu Salsovia. Cel de al doilea era paralel cu ţărmul mării şi lega între ele cetăţile greceşti, de la Dionysopolis pînă la Histria, unindu-se apoi cu drumul dunărean la miazănoapte de Halmyris. Cel de al treilea străbătea Dobrogea prin mijloc, pornind de la Abrittus, tre- cînd prin Tropaeum Traiani, prin Ulmetum pînă la Ibida, unde se bifurca, o ramură apucînd spre Aegyssus, cealaltă spre Noviodunum. Aceste trei drumuri principale erau apoi legate între ele printr-o serie de drumuri transversale, care făceau din Dobrogea unul din ţinuturile cele mai străbătute de drumuri ale imperiului roman.

în afară de drumurile lucrate, cu plăci de piatră sau, simplu, cu pietriş; au mai fost însă, după cum arătam mai înainte, şi multe drumuri naturale. Unul din ele a urmat valea Ialomiţei, unind Dobrogea cu Transilvania. Un altul trebuie să fi fost pe valea Argeşului. Şi valea Buzăului credem că a avut drumul său, ca una ce leagă în scurt şi uşor Şiretul Inferior şi Dunărea cu partea sud-estică a Transilvaniei. Un drum secundar trebuie să fi fost de asemenea pe valea Mostiştei, în Muntenia, o regiune bine populată din cele mai vechi timpuri.

VIAŢA ECONOMICĂ. Dacia Traiană a continuat, în linii mari, viaţa economică a Daciei lui Decebal şi Buerebista. Ocupaţiile de căpetenie au rămas tot agricultura şi creşterea vitelor. Reprezentările de pe monumentul funerar al lui Gaius Iulius Quadratus, *quinquennalis t 'rritorii Capidavensis* (Capidava) pe vremea împăratului Hadrian, au, sub acest raport, o valoare simbolică. Pe o faţă a acestui monument se vede un păstor cu plete lungi, purtînd sarica pînă la glezne; pe altă faţă un ţăran arîndu-şi ogorul cu un plug tras de doi boi. Sînt îndeletnicirile milenare ale oamenilor de pe pămîntul nostru. Şi acum se exportă grînele prin oraşele de la Mare şi în Moesia, şi acum se cultiva viţa de vie, aşa cum constatăm la Sucidava, în sudul Olteniei. Păşunile şi fîneţele statului sînt însă date unor arendaşi numiţi *conductores pascui* cărora le plătesc cei care-şi trimit vitele pe aceste terenuri.

Romanii au dat o deosebită atenţie minelor din Dacia, în special celor de aur. Totalitatea acestora din urmă aparţinea

împăratului care avea aci un funcţionar superior însărcinat cu exploatarea lor, numit *procurator aura- riarum.* Acesta era ajutat de un *subprocurator aurariarum* şi de un corp întreg de funcţionari, dintre care cunoaştem pe *tabularius* (poate directorul contabilităţii), pe *adjutor tabularii, pe ab instrumentis tabularii,* pe *dispensator* (casierul), pe *subsequens librariorum* (arhivarul) şi pe *villici* (suprav< ghetori). Funcţionarii superiori erau *liberii* adică foşti sclavi de ai împăratului, ceilalţi erau simpli sclavi imperiali. Exploatarea se făcea prin sclavi dar şi prin mineri plătiţi. Ni s-au păstrat în tabulele cerate mai multe contracte ale acestora din urmă. Iată unul din ele: Memmius al lui Asclepius, neştiutor de carte,- închiriază lui Aurelius Adjutor munca braţelor sale pe termen de aproape şase luni, adică din ziua facerii actului, 20 mai 164 era noastră, pînă la 13 noiembrie acelaşi an. Va primi în schimb suma de 70 de dinari. „Şi dacă ar voi să se retragă sau să înceteze munca, fără voia administratorului — adică a lui Aurelius Adjutor — va trebui să dea de fiecare zi cîte 5 sesterţi în numerar. Iar dacă apa ar pătrunde în mină, deci, adăugăm noi, l-ar împiedica să lucreze, se va socoti în proporţie. Dacă administratorul va întîrzia să-i plă-tească simbria pe timpul muncit, va fi supus aceleiaşi sancţiuni (plătind deci 5 sesterţi în numerar zilnic). Făcut la Immenosum Majus; scrie Flavius Se- cundinus. Martori sînt ; Titus al lui Beussant, zis şi Bradua şi Socratio al lui Socratio".

În Munţii Apuseni erau opt centre de exploatare a aurului, cele mai însemnate din toată Dacia. Un alt centru ce afla la Rodna, unde se exploata şi argintul; alte două în Banat, la Şasea şi la Moldova nouă. Extragerea metalului preţios se făcea prin zdrobirea quarţului aurifer şi prin spălarea lui apoi printr-un curent de apă. S-a găsit într-o pădure, la Buda, lîngă Criş şi în apropiere de mine, o piuă mare de fier care a servit, pare-se, tocmai la zdrobirea minereului. Aurul se mai extrăgea şi din nisipul rîurilor, aşa cum vor face mai tîrziu, în Principate, zlătarii.

În afară de aur, se mai exploata *sarea, fierul, arama, marmura, calcarul* şi *ţiţeiul* sau *păcura.* Sarea se scotea în mai multe locuri: la *Salinae,* azi Uioara, pe Mureş, la *Cojocna,* la *Rogna* (jud. Sălaj), la *Ocna-Dejului,* la *Rupea* (jud. Braşov), la *Domneşti,* la *Sic* (jud. Cluj) şi pare-se, la *Ocna Sibiului* şi la *Ocnele Mari* (jud. Vîlcea). Ea se exporta în Panonia, unde acest articol lipsea, şi chiar şi în Italia. Exploatarea sării era dată arendaşilor care aveau păşunile; de aceea titlul lor întreg suna: *conductores pascui et salinarum.*

Ştim precis că existau şi mine de fier în Dacia, constituind, ca şi cele de aur, patrimoniul împăratului; ele erau de asemenea arendate, arendaşii lor purtînd numele de *conductores*

ferrariarum. Nu avem detalii asupra situării acestor mine; bănuim însă că se aflau în aceleaşi locuri ca şi astăzi.

Arama se extrăgea în Oltenia, din aceleaşi locuri ca şi pe vremea lui Mircea cel Bătrîn, douăsprezece secole mai tîrziu.

în ce priveşte marmura, ea s-a scos din carierele de la Bucova (Poarta de Fier, pe unde treci din Banat în Transilvania) şi de la Grădiştea. S-a constatat că grăuntele marmurei din aceste două cariere este identic cu grăuntele blocurilor pe care sînt săpate unele din inscripţiile găsite în Dacia. Ceea ce indică exploatarea lor în acea vreme. La începutul secolului trecut se mai vedeau încă în aceste două cariere diferite sculpturi şi semne din vremea romanilor. Astăzi, nu se mai vede nimic. Existau şi cariere de piatră (calcar) în multe locuri în apropierea oraşelor, ba chiar şi în alte locuri, ca de pildă, la Albeşti, la sud de Carpaţi, în viitoarea Muntenie. O exploatare de calcar a fost şi pe malul dobrogean al Dunării, la sud de Cernavoda, unde se păs-: trează încă urmele acestei exploatări.

Cît despre păcură, termenul însuşi — din latinul *picula* — este o dovadă peremptorie că ea era cunoscută în Dacia romană şi *numai aici'.* în celelalte limbi romanice nu există acest termen, pentru bunul motiv că nu exista, în ţările respective, vreo exploatare a acestei bogăţii în acea vreme şi nici în cursul evului mediu şi modern.

Vreo industrie mare nu e pomenită în Dacia Traiană. Existau însă ateliere în care se confecţiona *ceramica* obişnuită, adică oalele, ceştile, străchinile şi chiupurile de ale căror resturi sînt pline aşezările săpate. Dar se făceau şi *figurine* sau *statuete* de lut ars. Erau apoi ateliere în care se lucra *fierul,* confecţionîndu-se secerile, cuţitele, coasele, cosoarele de vie şi celelalte unelte de care aveau nevoie localnicii. Se lucra de asemenea lemnul, apoi pielea, lîna,- inul şi cînepa. în sudul Olteniei, la Romula, s-au descoperit şi urmele unui atelier pentru confecţionatul *gemelor,* din pietre semi-preţioase. Inscripţiile pomenesc în oraşe pe *centonari* adică pe croitori, pe *coriari* sau tăbăcari; pe *caligari* sau cizmari, pe *fabri* care sînt şi meseriaşi, în general, dar au şi înţelesul special de fierari, pe *dendrofori,* pe *lecticari* sau cei care duc cu lectica; termenul poate avea şi înţelesul de meşteri care făceau lectice. Ramura transporturilor era bine reprezentată în Dacia: găsim menţionaţi pe corăbieri sau luntraşi *(nautae)* care făceau transporturi pe Dunăre, şi pe rîurile mari ca Mureşul şi Oltul, şi pe *utriculari.* Aceştia din urmă par a fi fost un fel de plutaşi care se foloseau însă de burdufuri de piele drept plute — aşa cum se poate vedea încă în unele locuri din Asia.

în ce priveşte comerţul Daciei romane, mărfurile importate şi exportate precum şi negustorii de aci, avem o seamă de ştiri. O

inscripţie ne vorbeşte de „negociatores provinciae Apulensis", aşadar de negustorii din provincia Daciei Apulensis care se constituiseră într-un colegiu sau o corporaţie şi care sînt recunoscători lui „Crassus Macrobius, defensorul — adică protectorul sau apărătorul — lor cel mai bun"; acesta le apărase, se vede, interesele. O altă inscripţie, găsită tot la Apulum, aminteşte pe „Titus Aurelius Narcisus Negociator". Alţi doi neguţători, arătaţi ca sirieni, anume Gaius Gaianus şi Pro- culus Apollophanes, fac în acelaşi oraş o dedicaţie lui Jupiter Dolichenus. în sfîrşit, tot în acest centru foarte populat, mai găsim pomeniţi într-o inscripţie încă doi neguţători, pe Aurelius Alexander şi pe Aurelius Flavius. Alte centre în care apar neguţători sînt Sarmizegetusa, Drobeta, Ampelum şi Potaissa. Dar este de presupus că neguţătorii n-au lipsit nici din celelalte oraşe. O ţară cu bogăţiile Daciei şi cu populaţia ei deasă trebuie să fi avut şi un schimb activ de mărfuri.

Importul şi exportul erau, în linii mari, aceleaşi ca şi în epoca anterioară. Se trimiteau peste hotare materii prime — între altele mult preţiosul *aur*$_t$ precum şi *sare* — şi se aduceau obiecte manufacturate şi produse sudice. Există o inscripţie care aminteşte de nişte articole ce se exportau *în Egipt.* Din nefericire, inscripţia e trunchiată, aşa că nu ştim natura articolelor; s-ar putea să fi fost lemnărie sau sare, articole de care Egiptul a avut întotdeauna nevoie. Sub raportul importului, constatăm că se aduceau vase fine, de lux, aşa-zisele *terra sigillata* numite astfel din cauza ornamentelor lor în relief. De culoare roşie, lucioasă, ele proveneau din diferite părţi ale imperiului, nu numai vecine, ca Panonia, dar şi îndepărtate ca Galia şi malul drept al Rinului. Avînd valoare ridicată, ele au început a fi imitate de olarii din Dacia, aşa cum imitaseră înaintaşii acestora vasele greceşti. Se mai importau stofe fine, obiecte de podoabă, fructe şi vinuri sudice.

Un neguţător din Dacia, Aurelius Aquila, care avea şi demnitatea de decurion al oraşului Potaissa, se stabilise pentru afaceri la Salonae (pe coasta Dalmaţiei); pe un altul, cu nume grecesc, Elios Arianos Alexandros, decurion al Sarmizegetusei, îl găsim la Mitilene; ca aceştia vor mai fi fost şi alţii în marile centre comerciale ale lumii vechi, avînd birouri de import şi export. Se făceau şi operaţiuni de bancă. O mică probă ne-o dă contractul de asociaţie din 28 martie, anul 167, prin care Cassius Frontinus şi Iulius Alexander fac o societate de împrumut (mai exact ar trebui să-i spunem societatea de cămătărie, fiindcă ei întrebuinţează expresia *„Societas danistaria"* iar *danista* în latineşte înseamnă cămătar), pe termen de 16 luni. Primul aduce drept capital suma de 500 de dinari, în numerar sau daţi deja cu dobîndă, iar cel de al doilea 267 de dinari. Cîştigul şi paguba ce

vor rezulta din acordarea de împrumuturi se vor împărţi în părţi egale *(aequis portionibus).* Contractul este făcut în localitatea Duesara din regiunea auriferă a Munţilor Apuseni şi ni s-a păstrat scris pe o tabulă cerată. Unul din cei doi asociaţi, Iulius Alexander, se vede că se ocupa în mod obişnuit cu astfel de operaţiuni, deoarece cunoaştem încă un act, din 20 octombrie, anul 162, prin care el împrumută pe un oarecare Alexander Cari cu 60 de dinari (vezi fig. 87—89).

VIAŢA SOCIALĂ. COLEGIILE. Stăpînirea romană aduce cu ea o stratificare socială mai complicată decît cea anterioară cînd nu existau decît nobili, oameni de rînd şi sclavi. Acum societatea se compune din mai multe categorii, fiecare avînd, sub raport juridic, o situaţie deosebită. în frunte veneau *cetăţenii romani,* avînd toate drepturile, aşadar cei din colonii şi veteranii. Aceştia din urmă, la eliberarea lor din armată care avea loc după 25 de ani de la încorporare, deveneau, dacă nu fuseseră de mai înainte, cetăţeni romani — ei, soţiile şi copiii lor — şi căpătau şi cîte o bucată de pămînt sau un lot, în deplină proprietate. După cetăţenii romani cu toate drepturile, veneau aceia cu drepturi limitate — să-i numim cetăţeni de clasa a doua — şi anume locuitorii municipiilor. Şi aceştia nu aveau toţi aceeaşi situaţie: erau unele municipii cu drepturi mai mari, altele cu drepturi mai mici. Romanii introduseseră o întreagă gradaţie, foarte utilă sub raportul emulaţiei şi acela al asimilării. După aceştia veneau *peregrinii* adică băştinaşii, dacii. Ei nu erau cetăţeni romani; vor deveni numai după edictul lui Caracalla, din 212, care a dat drept de cetăţenie aproape tuturor locuitorilor liberi ai imperiului. Urmau liberţii, adică foştii sclavi eliberaţi de către stăpînii lor. La urmă de tot veneau *sclavii* sau robii, care n-aveau libertate personală şi nici un drept, fiind în puterea stăpînilor lor. Ei se recrutau din prinşii de război, şi din cei răpiţi sau cumpăraţi de negustori din diferitele părţi ale lumii vechi, de pe coastele Mării Negre, ale Asiei, ale Africii etc. în fiecare oraş mai mare era, lîngă tîrgul de vite, un tîrg de sclavi. Aceştia erau împărţiţi pe categoriij după vîrstă, sex, aptitudini sau cunoştinţe. Cei care ştiau vreun meşteşug valorau mai mult; bătrînii aveau preţul cel mai mic.

în afară de categoriile sociale de mai sus, credem că au existat în Dacia, cel puţin în secolul al III-lea, şi *coloni.* Ei nu trebuie confundaţi cu locuitorii coloniilor, deoarece reprezintă cu totul altceva şi anume: sătenii legaţi de pămînt, de moşia pe care se află. Nu se ştie pînă acum de cînd datează instituţia colonatului în imperiul roman; nu există nici o lege care s-o instituie. Primul text oficial care vorbeşte de coloni, şi anume de

legătura lor cu pămîntul, este constituţia din anul 332 al erei noastre, a lui Constantin cel Mare; ea îi consideră ca binecunoscuţi, deci existînd de mult. Se crede că aceşti coloni datează din primele timpuri ale imperiului: ei erau ţărani care din cauza birurilor şi a cheltuielilor exploatării lor agricole, se înglodaseră în datorii faţă de stăpînii moşiilor pe care stăteau. Cînd fiscul începe apoi să ceară impozitele nu direct, de la fiecare cultivator, ci global pentru toţi, de la stăpînul moşiei respective, acesta are interes să lege de pămînt pe zişii cultivatori, să nu-i lase să plece în altă parte, deoarece, în cazul acesta, el suportă paguba, plătind impozitul din punga lui. în felul acesta, cultivatorul, din liber cum era mai înainte, ajunge legat de moşia pe care se hrăneşte, ajunge *colon.* El trebuie să o cultive din tată în fiu, fără să o poată părăsi, şi are anumite obligaţiuni de muncă şi dări faţă de stăpînul ei. Constituţia din 332 spune lămurit: „Cel la care se va găsi un colon aparţinînd altuia, va trebui nu numai să-1 restituie domeniului unde s-a născut, dar să plătească şi impozitul (în latineşte: *caput)* acelui colon pe timpul cît a stat la el."

Instituţia colonatului, care se dezvoltă mai ales pe marile exploatări agricole, se constată documentar în diferite părţi ale imperiului roman, în Italia, în Asia, în Egipt, în Illyricum. Fustei de Coulanges, istoricul francez care s-a ocupat de aproape cu această problemă, adaugă şi Galia, unde exista — spune el, — o instituţie asemănătoare colonatului încă înainte de cucerirea romană. Noi credem că nici Dacia n-a făcut excepţie. Coloni trebuie să fi fost şi aici, în ţinuturile noastre, provenind mai ales din rîndurile „barbarilor" colonizaţi în cuprinsul provinciei; ei lucrau pe moşiile marilor proprietari şi pe domeniile statului. Documente n-avem în sensul acesta, e adevărat; ceea ce afirmăm mai sus, o facem cu titlul de ipoteză, dar această ipoteză e cerută de logica istorică.

Sătenii — care formau grosul populaţiei din Dacia (vezi şi supra, despre aşezările rurale) erau supuşi la dări şi prestaţii în muncă, unele obişnuite, altele cu caracter special. Cu cît înaintăm în secolul al III-lea, asemenea contribuţii sporesc şi devin tot mai apăsătoare. Chiar şi din epoca de apogeu a imperiului ne ajung atari ştiri. Locuitorii satului Dagis, de pe teritoriul oraşului Histria, înaintează, pe la 159—161 e.n., guvernatorului Moesiei inferioare, T. Statilius Iulius Severus, o plîngere arătînd că nu mai suportau corvezile la care sînt siliţi de mai multe ori pe an şi solicită o nouă reglementare, invocînd şi exemplul unui alt sat, Laicos Pirgos, care obţinuse mai înainte (prin 138—139), o îndreptare asemănătoare, de la alt guvernator. De reţinut — cu toată politeţea şi supunerea arătată în formulări — că sătenii pun şi o alternativă, extremă pentru ei,

în caz de nesoluţionare, şi anume părăsirea satului: „Noi care sîntem stabiliţi şi avem satul aproape de drumul public^ noi sîntem copleşiţi de prestaţii şi de corvezi; avînd de îndeplinit (atari corvezi?)... de mai multe ori pe an, nu mai sîntem în stare să împlinim (obligaţiile noastre, la fel cum n-au făcut faţă îndatoririlor lor nici cei din Laicos Pirgos, situat chiar acolo de unde pleacă drumul public... Te rugăm aşadar... noi de asemenea, să te înduri cu milostenia ta bine cunoscută de noi (aceştia), nenorociţi copleşiţi de munci, şi să ne dai o subscripţie (= hotărîre), pentru ca să putem, mulţămită milei tale şi hotărîrii tale, *să rămînem în sat şi să nu fim siliţi să plecăm în altă parte*" (sublinierea ns.).

Una din instituţiile sociale cele mai bine cunoscute ale Daciei sînt *colegiile.* Se înţeleg, prin acest termen, asociaţiile făcute de persoane avînd aceeaşi *meserie* sau acelaşi *loc de origine etnică* sau aceeaşi *religie,* în scop de ajutor reciproc la nevoie, de asigurare a cultului şi de petrecere în comun. Ele corespund cu corporaţiile şi cu cluburile din epoca modernă, fiind şi una şi cealaltă în acelaşi timp.

Un colegiu trebuia să aibă un număr minim de membri care să plătească o cotizaţie anuală; el era condus, ca şi oraşele, de un sfat sau un consiliu de decurioni, care alegeau din sînul lor un *magister* (azi i-am zice preşedinte) şi un commagister (vicepreşedinte). Cel dintîi trebuia să depună o sumă drept garanţie pentru buna administrare a fondurilor colegiului. După decurioni, veneau *principales,* adică fruntaşii, iar după aceştia, membrii obişnuiţi. Colegiile aveau şi cîte un înalt protector, numit patron sau defensor, care le lua apărarea în caz de nevoie. Ele posedau clădirile lor proprii în care erau sălile de întrunire şi de ospeţe, şi steaguri sau embleme speciale.

Inscripţiile ne arată că existau în Dacia romană următoarele colegii: 1. Colegiul *centonarilor,* adică al croitorilor, la Apulum; 2. Colegiul *dendrofo- rilor* adică al plutaşilor în acelaşi oraş; 3. şi 4. Colegiul *fabrilor* adică al fierarilor (are însă şi înţelesul de meseriaşi în general), unul la Sarmizegetusa şi altul la Apulum; 5 şi 6. Colegiul *corăbierilor* sau luntraşilor, tot la Apulum; un al doilea era la Axiopolis, pe Dunăre, la sud de actuala Cernavodă (naute aniversi Danuvii); 7. Colegiul *lecticarilor* adică al meşterilor de lectice (vezi mai sus, p. 102) la Sarmizegetusa; 8. Colegiul *negustorilor* din provincia Apulum, în oraşul cu acelaşi nume; 9. Colegiul *aurarilor* adică al căutătorilor de aur. Aceste nouă colegii grupau aşadar membrii avînd aceeaşi *meserie.* Urmau apoi: 10. Colegiul *asianilor,* adică al celor originari, în general, din Asia, la Napoca; 11. şi 12. Colegiul *galaţilor,* adică al celor originari din Galatia, în Asia Mică, unul laGermisara, altul la Napoca; 13. Colegiul *prosmonilor,* adică al celor originari, se

pare, din oraşul Promona (în Dalmaţia), la Apulum. Aceste patru colegii aveau aşadar drept criteriu de asociaţie *locul de origine.* în sfîrşit, veneau colegiile cuprinzînd pe adoratorii aceleiaşi divinităţi; 14. Colegiul *Isidei* adică al celor care se închinau zeiţei egiptene Isis, la Potaissa; 15. Colegiul lui *Jupiter Cernenus,* adică al adoratorilor acestei divinităţi, la Alburnus Maior. în aceeaşi categorie intra, în Dacia Pontică, la Troesmis, colegiul *augustalilor,* adică al celor care recrutaţi dintre liberţii şi peregrinii bogaţi, contribuiau la cheltuielile celebrării cultului împăratului precum şi la acelea ale lucrărilor şi festivităţilor publice.

Din cotizaţiile plătite de membri se dădeau ajutoare în caz de boală sau de deces. Avem, în privinţa aceasta, un document foarte interesant care ne dezvăluie, în acelaşi timp, şi o parte din organizarea unui colegiu: e vorba de circulara pe care o dă, în ziua de 9 februarie a anului 167, preşedintele colegiului lui Jupiter Cernenus, anume Artemidorus Apolloni şi cei doi chestori, Valerius Niconis şi Ofas Menofilii, prin care anunţă următoarele: din cei 54 de membri ai acestui colegiu, cîţi erau la început, n-au mai rămas, la Alburnus Major, decît 17; Julius Juli, comagistrul colegiului, n-a mai dat pe la sediu chiar din ziua în care a fost ales; el, preşedintele, a predat socotelile membrilor prezenţi şi a primit îndărăt cauţiunea pe care o depusese; nu au mai avut loc întruniri şi nici nu a mai depus nimeni contribuţiile pentru înmormîntări sau daruri în termenul prevăzut de lege; aşadar, face cunoscut în mod public că dacă vreunul din membri ar muri, urmaşii lui să nu creadă că mai există colegiul şi deci să nu ceară ajutorul de înmormîntare.

Un alt document, tot aşa de interesant, dar privind o altă latură a activităţii colegiilor, şi anume organizarea de mese sau ospeţe în comun, este socoteala încasărilor şi cheltuielilor făcute cu prilejul unui banchet dat în ziua de 1 mai. Sumele se string în cursul lunii aprilie. în ajunul zilei de ospăţ, se fac cumpărăturile: 5 miei care costă 18 dinari (iată deci cît e de vechi obiceiul mielului mîncat pe iarbă verde, de 1 mai); un purcel *{„porcellum"),* 5 dinari; pîine albă *{„panem candidum")* de 2 dinari; tămîie din cea mai bună, desigur pentru slujba care preceda masa, 2 dinari; mirodenii, salată, oţet şi ceapă cu sare, de cîte 1 dinar fiecare; vin obişnuit, 95 de dinari; vin vechi de 2 dinari; un alt articol, probabil tot băutură, fiindcă e trecut la un loc cu aceasta, 20 de dinari. Proporţia este, după cum se vede, elocventă: mîncarea 28 de dinari, băutura 97 de dinari, iar în cazul cînd articolul nenumit intră tot aici, cum bănuim, atunci 117 dinari, adică de patru ori mai mult. Nu se poate spune că dacoromânii preţuiau vinul mai puţin decît înaintaşii lor, daciil

CONSTRUCŢIILE. APEDUCTE, TERME, AMFITEATRE. Romanii au fost mari constructori; numele edificiilor lor — terme, aqueducte, basilici, amfiteatre etc. — impresionează şi astăzi. Un exemplu la noi sînt ruinele marelui edificiu public din Constanţa — vechiul Tomis — de pe vremea lui Constantin cel Mare avînd un mozaic uriaş, ieşit la iveală întîmplător, în toamna lui 1959, în urma săpăturilor pentru fundaţia unui hotel.

înzestrarea oraşelor cu apă bună de băut a fost întotdeauna o preocupare de căpetenie a romanilor. Se văd şi astăzi, în multe părţi ale fostului imperiu, lucrări importante de artă pentru aducerea apei potabile, adesea de la mari depărtări. în Franţa e celebru, şi pe drept cuvînt, apeductul de la Gard („pont du Gard") construit acum aproape două mii de ani. în Italia se făcuseră lucrări considerabile pentru aducerea apei la Roma şi în multe alte oraşe. Şi în Dacia a fost aceeaşi preocupare. O inscripţie din anul 132, 133, din timpul împăratului Hadrian, menţionează aducerea apei la Sarmizegetusa *{„aqua inducta coloniae Dacicae Sarmizegetusae"),* unde s-au şi găsit resturile unui apeduct. Săpăturile arheologice au arătat existenţa unui alt ape-# duet la Apulum. Tot în acest oraş, o inscripţie ne vorbeşte <îe o fîntînă curga-< toare sau un şipot pe care îl restaurează un „speculator" adică un suboliţer al Legiunii al XIII-a Gemina, cu numele Ulpianus Proculinus *(„fontem aeter^ num a solo restituit").*

Un rol important jucau şi băile sau *termele.* Fiecare oraş îşi avea băile sale publice şi ele erau foarte frecventate. Baia era pentru multi dintre cetăţeni şi un loc de întîlnire; suplinea deci în parte cafenelele şi barurile de astăzi. împăraţii se întreceau să ofere cetăţenilor Romei terme cît mai mari şi mai luxoase: au rămas vestite acelea ale lui Caracalla care ocupau o suprafaţă de 188 000 de metri pătraţi, precum şi acelea ale lui Diocleţian, de 130 000 metri pătraţi (13 hectare). La Paris se pot vedea şi astăzi ruinele fermelor, de proporţii impunătoare, ale lui Iulian Apostatul. O baie romană se compunea din diferite săli: era una cuprinzînd bazinul cu apă rece, piscina, o alta în care venea, printr-un sistem de tuburi, aerul cald necesar transpirării. în altă încăpere erau paturile pe care se odihneau cetăţenii după baie şi stăteau, în acelaşi timp, de vorbă. Erau şi săli de aşteptare, vestibule încăpătoare, toate frumos lucrate şi cît mai mari, termele fiind considerate ca o clădire reprezentativă a unui oraş. La Sarmizegetusa s-au găsit urmele unor instalaţiuni foarte mari de băi. La Apulum, o inscripţie aminteşte existenţa fermelor publice, adăugind şi amănuntul că un cetăţean a donat uleiul necesar. E vorba de uleiul cu care îşi frecau corpul romanii după

baie. Tot la Apulum e menţionată construirea unei alte băi, datorită iarăşi unui cetăţean, anume „prea strălucitul bărbat Publius Aelius Gemellus". La Micia, spre apus de actuala Deva, era garnizoana cohortei a doua de commageni, originari din Siria. Ei îşi aveau, se vede, de la început băile lor aici. O inscripţie din anul 193 ne spune că împăratul Pertinax le-a restaurat, deoarece se ruinaseră de vechime. La Histria, în Dobrogea, săpăturile au dat la iveală două edificii termale de proporţii considerabile, frumos împodobite cu marmură şi mozaic şi avînd o instalaţie care aducea aerul cald sub podeaua încăperilor. Şi celorlalte oraşe din Dacia, ca Drobeta,- Romula, Sucidava, chiar şi cele mici, şi-au avut termele lor; de asemenea existau terme pe lîngă castrele sau lagărele armatei: astfel, de pildă, la Bivolari (Vîlcea), la Bumbeşti (Gorj), la Copăceni (Argeş), la Gherla (Cluj), la Orheiul Bistriţei (Bistriţa-Năsăud) etc. O menţiune specială trebuie însă acordată oraşului Ad Mediam (azi Mehadia), care încă din vremea aceea avea reputaţia unei vestite staţiuni balneare. S-au găsit aici multe inscripţii, unele dedicate lui Hercule Salvatorul, care era considerat ca geniul acestui loc, altele lui Aesculap şi Higeiei, zeilor vindecători. Astfel, e inscripţia pe care o consacră acestor două divinităţi din urmă un părinte care-şi văzuse fiica prea iubită vindecată de o veche infirmitate, prin efectul apelor de aici. Izvoarele calde ale Mehadiei atrăgeau lume din toate părţile Daciei, ba chiar şi din afara hotarelor ei, de pildă, din Moesia de unde vine pentru cură chiar guvernatorul provinciei, Calpurnius Julianus. Alte staţiuni balneare au fost la Săcel (Gorj), Govora şi Călimăneşti (Vîlcea), şi la Aquae (satul actual Călan, în jud. Hunedoara), unde se găseşte şi azi un izvor mineral de la care a venit probabil numele staţiunii romane. Credem, în sfîrşit, a nu greşi afirmînd că romanii au cunoscut şi băile de lîngă Oradea, Băile Felix şi Băile Episcopiei.

Alături de terme, trebuie pomenite *amfiteatrele.* Aci se dădeau luptele de gladiatori şi celelalte spectacole sîngeroase, în care piereau, de-a valma, oameni şi fiare sălbatice, pentru cruda mulţumire a spectatorilor. Ele durau uneori zile întregi; astfel o inscripţie din Tomis ne spune că au ţinut şase zile. S-au descoperit pînă acum ruinele amfiteatrelor din Sarmizegetusa — acesta putea cuprinde 12 000 de spectatori — din Porolissum şi din Tomis. Cu privire la cel din Porolissum avem şi o inscripţie din anul 158 care ne arată că împăratul Antoninus Pius *l-a restaurat deoarece se ruinase de vechime.* Ceea ce înseamnă că acest amfiteatru trebuie să fi fost ridicat chiar din primii ani ai stăpînirii romane, de pe vremea lui Traian. La Tomis s-a găsit şi piatra funerară a unui gladiator, Skirtos dacul, care e înfăţişat

înarmat ca pentru luptă, cu sabia, cu pumnalul şi cu tridentul care poartă numele de *fascina.* Alţi gladiatori aveau, în loc de trident, o reţea în care căutau să prindă pe adversar.

În afară de luptele din amfiteatru mai erau, ca distracţii, şi diferitele jocuri, întreceri şi reprezentaţii care aveau loc în stadion. Romanii, ca şi grecii, preţuiau mult exerciţiile fizice, erau deci mari amatori de asemenea spectacole. Dintre cetăţenii oraşelor, unii cheltuiau sume enorme cu organizarea de jocuri; era pentru ei un titlu de glorie, cum ar fiastăzi, de pildă, construirea unei şcoli, a unui muzeu sau a unui spital. Cine asigura poporului hrană şi distracţii — *„panern et circenses"* — acela era sigur de recunoştinţă şi de popularitate, chiar dacă ea nu dura multă vreme. E cazul unui cetăţean din Tomis, a cărui statuie, ridicată după moarte, poartă următoarea interesantă inscripţie: „M-am născut în Neapolis din Siria, cea cu străzile largi, dar Tomis e (cetatea) care m-a onorat mai mult. Acest oraş m-a văzut încununat cu coroană de aur şi îmbrăcat cu veşminte de purpură mai mult decît orice alt muritor (exagerare retorică!) căci am fost de două ori pontarh şi am instituit jocurile lui Ares. După ce am exercitat de trei ori magistratura, fără să fi făcut vreun rău oraşului, m-am retras, plin de amărăciune, în viaţa privată, atins de ingratitudine. Totuşi, prin voinţa zeilor, eu, care n-am fost preţuit, am continuat să trăiesc. Luptătorii lui Ares, atleţii care au făcut exerciţii în stadion, oferă în onoarea mea ca amintire acest dar (adică statuia!) după moartea mea" (vezi fig. 90—100).

Printre clădirile publice din oraşe trebuie să pomenim şi *templele.* Romanii n-au fost oameni de credinţă profundă şi mistică. Religia avea mai mult un caracter raţionalist şi contractual. Tocmai de aceea însă forma era riguros păzită. Temple se ridicau tuturor zeităţilor lor, în special însă zeului celui mai bun şi mai mare, lui *Jupiter Optimus Maximus.* Preoţii oficiau slujbele după norme prescrise din vechime. Alături însă de aceste temple ale divinităţilor oficiale, a statului, romanii lăsau să se ridice temple şi să se dedice inscripţii tuturor celorlalţi zei ai popoarelor supuse. Cu o singură condiţie: ca adoratorii lor să fie credincioşi statului, iar practicile, ceremoniile sau slujbele respective — într-un cuvînt cultul — să nu tulbure ordinea şi siguranţa publică. De multe ori romanii îşi însoţeau sau chiar înglobau între zeii lor pe aceia ai popoarelor supuse.

Nu e de mirare aşadar că întîlnim în Dacia o împestriţare de religii şi de zeităţi. Evident, în primul rînd, e religia oficială a statului. Sarmizegetusa cuprinde, între zidurile ei, templul cel mare, închinat lui Jupiter, în care slujeşte preotul încoronat al celor trei Dacii. Alături e templul Romei şi al împăratului, al

cărui cult are o deosebită importanţă. La Apulum, inscripţiile ne arată două temple închinate lui Jupiter şi Junonei: unul ridicat din temelie de către augustalul Claudius Quintus, în locul celui vechi care se dărîmase; cel de al doilea avînd şi un cadran solar *(„horologiarum templum")* se datoreşte unui simplu soldat al legiunii a XIII-a Gemina, anume lui M. Ulpius Mucianus care îl înalţă pentru sănătatea împăratului său Antoninus Pius şi a mamei acestuia, Julia Augusta. Pe lîngă cele două temple, mai erau cu siguranţă şi altele: Apulum avea doar o populaţie foarte numeroasă, iar templele ţineau locul bisericilor. Lăcaşuri închinate lui Jupiter şi Junonei se găseau şi în toate celelalte oraşe ale Daciei; alături de ele erau şi altele, în cinstea restului de zeităţi romane. LaPotaissa, ştim că era colegiul adoratorilor zeiţei egiptene Isis; ei îşi aveau, evident, templul lor. La Alburnus Major găsim pe închinătorii lui Jupiter Cernenus; în alte oraşe, pe ai lui Jupiter Dolichenus, Jupiter Helio- politanus, Jupiter Prusenus etc.; aflăm apoi inscripţii dedicate zeiţei Nemesis; zeului Glycon, originar din Paflagonia, apoi soarelui care adorat sub numele de Sol Hierobulos şi de Azizus, cu adaosul de *„puer bonus phosphorus"* adică „copilul cel bun purtător de lumină"; alţi locuitori ai Daciei se închinau zeului egiptean Serapis. Nu găsim însă niciodată — fapt vrednic de relevat — pomenit numele lui Zamolxis şi nici vreo reprezentare sculpturală pe care să i-o putem atribui. Să nu-1 fi primit romanii în panteonul lor şi să-i fi interzis reprezentarea ca unul ce ar fi putut aduce aminte de timpurile glorioase ale lui Buerebista şi Decebal? Un răspuns sigur nu se poate da pînă acum. în schimb, apare de multe ori, pe monumentele funerare, imaginea zeului cavaler, care este înfăţişat cu mantaua fluturînd în vînt. îl întîlnim adesea şi la sud de Dunăre şi de Balcani: el reprezintă o divinitate comună şi iranienilor şi tracilor şi elenilor; este *mortul eroizat,* divinitate funerară (vezi fig. 101 —112).

ÎNVĂŢĂMÎNTUL, Dovezi — directe şi indirecte — despre un învăţămînt scris în Dacia romană sînt în primul rînd inscripţiile păstrate din acea epocă (anii 106—275). Aceste inscripţii în număr de aproape trei mii — din care imensa majoritate în limba latină, iar restul — 35 de toate — în limba greacă, cuprind mai întîi pe cele săpate în piatră sau marmură, adică inscripţiile dedicatorii (votive) şi de comemorare, apoi pe cele de pe fabulele cerate găsite în Munţii Apuseni şi referitoare la contracte de vînzări—cumpărări, închirieri şi asociaţii, în sfîrşit pe cele săpate în aramă, aşa-zisele diplome militare,- prin care se acorda veteranilor, la eliberarea „onestă" din armată, cetăţenia romană. Vor fi fost şi texte scrise pe papyrus — vezi cel descoperit la

Mangalia şi dezintegrat apoi — sau pe pergament dar ele au putrezit sau n-au ieşit încă la iveală. Se poate însă concepe o asemenea mulţime şi varietate de in-: scripţii, fără să se admită, în acelaşi timp, în mod necesar, existenţa în oraşe a unui învăţămînt scris? A pune întrebarea înseamnă a da şi răspunsul pozitiv. Ca şi în oraşele greceşti de pe ţărmul Mării Negre, prin acest învăţămînt, copiii deprindeau mai întîi alfabetul, scrisul şi cititul, apoi socotitul, iar la urmă părţi din textele literare clasice. S-a găsit, la Sarmizegetusa, o cărămidă pe care unul dintre şcolari a săpat de trei ori alfabetul, odată complet, şi de două ori fragmentar; o cărămidă similară, cuprinzînd afirmaţia unui anonim: „Sînt mulţumit de a avea ocazia să scriu", s-a aflat la Porolissum; o a treia cărămidă a ieşit la iveală la Romula; aceasta conţine un fragment dintr-un vers al Iliadei, dovadă că aici se învăţa şi greceşte. Alte cărămizi cuprinzînd exerciţii necesare deprinderii scrisului în latineşte, exerciţii făcute de civili sau militari, au fost găsite la Drobeta, la Sucidava, lîngă gura Oltului, la castrul de la Jilava, pe „limesul" ce străbate vestul Munteniei, la Gherla, în nordul Transilvaniei.

în ce priveşte caracterul învăţămîntului din Dacia Romană, credem că,- întocmai ca şi în cetăţile greceşti de pe coasta Mării Negre, el a fost un învăţămînt privat, copiii fiind învăţaţi în familie prin preceptori care, de asemenea, erau oameni liberi sau chiar sclavi. Au existat oare şi şcoli în sensul de instituţii oficiale, cu dascăli plătiţi de autoritatea de stat, adică de provincie? Nu pare probabil; mai curînd trebuie să ne gîndim la *şcoli particulare,* în sensul că un pedagog sau un scrib — li se spunea *litteratores* — strîngea un număr de elevi pe care, în schimbul unei remuneraţii plătite de părinţii elevilor, îi învăţa carte. Un asemenea elev este înfăţişat pe o stelă funerară aflată la Germisara, spre sud-vest de Apulum; el ţine în mînă două condeie de scris („styli") şi un săculeţ în care păstra, probabil, tabula cerată sau alte rechizite şcolare. Aceşti scribi sau literatores erau uneori chiar talentaţi; dovadă următorul epitaf, în hexametri, aflat pe sarcofagul unui cetăţean din Romula, anume Julianus, epitaf comandat de soţia acestuia, Gemellina, şi de copiii lui; iată traducerea în româneşte:

> „Soţului vrednic mîhnită-i durai cu copiii lăcaşul, între tufişuri de viţă şi desfătătoare verdeaţă, Unde stufoasele ramuri 1-acopcr cu deasa lor umbră; Urează-i, drumeţ cititor, să-i fie ţărîna uşoară".

O altă inscripţie, tot în versuri, dedicată „reginei undelor",

„nimfei", de un anume Bassus, a fost descoperită la Germisara. A ieşit la iveală, de asemenea, o inscripţie cu un fragment din Eneida lui Virgiliu.

N-avem dovezi, cel puţin pînă acum, că ar fi existat în Dacia vreo şcoală mai însemnată, superioară, în genul, de pildă, al celei din Burdigala, Bordeauxul de astăzi. Dar din dovezile aduse mai sus rezultă, în schimb, că erau mai multe centre urbane unde exista un învăţămînt elementar. Chiar însă dacă n-ar fi existat nici o dovadă scrisă — nici o inscripţie pe piatră sau marmură, nici o tabulă cerată, nici o diplomă militară săpată în aramă — fiinţa unui învăţămînt scris în Dacia romană rezultă cu necesitate din lexicul limbii române. într-adevăr, aceasta cuprinde o serie întreagă de termeni, de origine latină, care postulează un atare învăţămînt. Sînt mai întîi termenii generici ***a*** *învăţa* (din invitiare,)* ***a*** *scrie* (scribere), şi *carte* (cliarta). Sînt apoi termenii în legătură cu operaţiile aritmetice: *a număra* (numerare), *a aduna* (adunare), ***a*** *scădea* (excadere), ***a*** *înmulţi* (format din multus), *a împărţi* (impartire). Dacă nu s-a păstrat termenul designînd „stilul", cu care se scria pe tăbliţa cerată, el fiind înlocuit de condei, de origine bizantină, avem în schimb *pana* (pina) cu care se scria pe hîrtie sau pergament. Şi *cretă* este tot de origine latină. Toţi aceşti termeni sînt tot atîtea dovezi despre existenţa procesului de învăţămînt scris în Dacia romană.

O problemă deosebită pune termenul *şcoală.* Originea lui este, evident, latină: el derivă din *schola,* termen care se constată, dealtfel, documentar în Dacia, într-o inscripţie din Apulum: „scolam cum aetoma" adică „şcoală cu fronton". Termenul „schola" are în latineşte mai multe sensuri; el înseamnă: 1) sală de aşteptare (la terme sau băi) 2) şcoală 3) ocupaţie sau îndeletnicire literară 4) sediu de colegiu sau corporaţie. în româneşte „şcoală" apare consemnat pentru prima oară în epilogul octoihului manuscris din 1570, de la Braşov, epilog unde acest cuvînt este repetat în nu mai puţin de cinci rînduri. Dar pentru ca să fie menţionat în mod repetat în acest text din 1570, înseamnă că termenul „şcoală" e mai vechi şi anume, după părerea noastră, el provine, în continuitate directă, din latinul „schola". Se ridică însă o obiecţie de ordin formal. Lingviştii susţin că, potrivit legilor fonetice ale limbii române, ar fi trebuit, în cazul unei moşteniri directe din latină, să avem „şcoară", nu „şcoală", aşa cum din *mola* avem moară. S-ar putea însă ca aici să fim în faţa unei excepţii de la regulă, excepţie determinată, poate, de forma deosebită a termenului, cu *h* intermediar între c şi o. Poate să fie şi alta explicaţia: o contaminare cu termenii derivînd din etimonuri latine avînd doi *l* (de exemplu: *moale* din mollis); vor lămuri-o lingviştii. Un lucru însă, ni se pare sigur: prezenţa celorlalţi termeni, generici şi speciali, din limba

română, ca şi existenţa de texte scrise, începînd din secolul al X-lea, pe teritoriul carpato-danubian, implică o continuitate a şcolii, a învăţămîntului, fie şi într-o formă modestă, în perioada intermediară, între părăsirea Daciei romane de către oficialitatea imperială şi apariţia sus menţionatelor texte.

în oraşe erau şi *medici,* ca acel Titus Attius Divixtus, a cărui reclamă pentru leacurile pe care le prepara a fost găsită la Apulum şi are următorul cuprins: „Medicamentul lui Titus Attius Divixtus, de întrebuinţat după criza curgerii ochilor; vinul parfumat cu nard al lui Titus Attius Divixtus pentru curgerea ochilor; colirul lui Titus Attius Divixtus pentru cicatricele vechi; medicamentul cu tămîie al lui Titus Attius Divixtus pentru oprirea scurgerii de la început".

PROCESUL DE ROMANIZARE ÎN DACIA. Dacia a rămas sub stăpînire romană ceva mai puţin de 170 de ani (106—275 e.n.), deci timp de vreo cinci generaţii. Totuşi, efectele au fost decisive: în urma acestei stăpîniri s-a născut poporul român. în alte ţări în care legiunile au stat de două ori mai mult, ca, de pildă, Panonia şi Britania, nu constatăm acelaşi lucru. în acestea din urmă, după retragerea administraţiei romane, locuitorii, vorbind limba latină, nu s-au putut menţine, cu atît mai puţin impune: ei au dispărut, trepj tat-treptat, în mijlocul noilor ocupanţi. în Dacia, dimpotrivă, populaţia romană s-a păstrat, mai mult chiar, a fost în stare să absoarbă ea pe năvălitorii ce s-au aşezat în ţinuturile din stînga Dunării.

Cum se explică această extraordinară putere a românismului dacic? Cum s-a putut ca, într-un interval aşa de scurt, să prindă el rădăcini atît de puternice? Răspunsul, după părerea noastră, nu poate fi decît unul singur: Ro- *manismul a biruit in Dacia fiindcă el reprezenta o civilizaţie superioară, o crea* ţie materială şi de cultură care sintetiza o întreagă evoluţie multiseculară şi* ***ca*** *atare a cîştigat pe autohtoni.* Aceştia, treptat, convinşi şi atraşi de avantajele vieţii romane, au învăţat limba cuceritorilor, şi-au însuşit numele lor şi s-au romanizat. Dacă romanii nu izbuteau să cîştige pentru civilizaţia şi cultura lor pe daci, s-ar fi întîmplat şi la noi ceea ce s-a întîmplat în Panonia şi în Britania: dispărea treptat românismul. Fiindcă numai cu funcţionari şi cu *oameni veniţi din altă parte* nu poţi imprima unui ţinut un nou aspect, o nouă viaţă. Trebuie să ai neapărat şi concursul băştinaşilor, care să se simtă atraşi spre această nouă viaţă. Să urmărim aşadar cum s-a petrecut procesul de romanizare a dacilor.

El a început cu *oraşele.* Se ştie că, în general, populaţia oraşelor e mai puţin conservatoare decît aceea a satelor. Apoi în oraşe romanii alcătuiau, aproape peste tot, majoritatea. Viaţa

confortabilă orăşenească, avînd atîtea elemente de strălucire, de lux, de distracţie, a impresionat cu siguranţă pe dacii care locuiau în ele. în relaţiile cu administraţia, cu armata, cu coloniştii, ei au început a deprinde latineşte. Negustorii şi meşteşugarii daci, mai ales, erau profesional obligaţi s-o facă. Altfel, n-ar fi putut să-şi continue afacerile. Aceia dintre autohtoni care voiau să ajungă a juca un rol în administraţie, în conducerea oraşului de pildă, de asemenea trebuiau să înveţe latineşte. Să mai adăugăm şi *spiritul de imitaţie csxe,* în toate timpurile şi la toate popoa
rele, a găsit adepţi. Pentru unii dintre autohtoni a vorbi latineşte a început a fi, de la o vreme, şi un semn de distincţie, aşa încît, ţinînd seama de toate aceste elemente, nu-i de mirare că în centrele urbane, procesul de romanizare s-a produs mai repede.

Mai încet a mers lucrul la sate. Aci dacii formau, mai ales în primele timpuri după cucerire, *imensa majoritate a poporului.* Cu vremea însă, au început să se aşeze şi romanii în sate. Venea cîte un colonist, îşi făcea o aşezare sau o *villa,* cum se spunea atunci, împrejurul ei se ridicau cu vremea alte aşezări, ale copiilor, ale muncitorilor, pînă ce villa ajungea un adevărat *vicus* sau *pagus*$_t$ adică un sat care purta, de cele mai multe ori, numele întemeietorului. Întîlnim o sumă de sate de acestea în Dobrogea. Astfel era satul lui Clement sau al lui Clementian *(vicus Clementinus* sau *Clementianensis),* la Caramuratul de azi; satul lui Casius *(vicus Casianus)* la Şeremet; satul lui Verobrittius *(vicus Verobrittianus)* la Sarai, lîngă Hîrşova. în ţinutul cetăţii Histria, era satul lui Celer *(vicus Celeris},* al lui Quintio *(vicus Quintionis)* şi al lui Secundinus *(vicus Secundini).* Lîngă Tomis se pomeneşte satul lui Narcisus *(vicus Narci- sianus).* Tot aşa s-a întîmplat şi în Dacia. Muncitorii daci care lucrau pe

moşiile acestor colonişti, cu atît mai mult cei care le luau în arendă, au înce-J: put a deprinde latineşte. Le folosea şi pentru a se înţelege cu autorităţile, cu perceptorii, cu funcţionarii administrativi, cu toţi cei care reprezentau statul.

în romanizarea satelor, au avut un rol important *veteranii,* atît cei de origine romană sau romanizaţi, cît şi cei proveniţi din băştinaşi. Cum serviciul militar dura mult — 25 de ani — o bună parte dintre legionari erau căsătoriţi; soţiile şi copiii aveau dealtfel voie să locuiască în imediata apropiere a taberei sau castrului, în aşa-zisele *canabe.* Legiunile şi diferitele corpuri de trupă auxiliare stînd însă *permanent* în Dacia, este evident că multe dintre soţiile soldaţilor vor fi fost autohtone, dace. La eliberare, legionarul numit acum *veteranus,* căpăta, dacă nu avusese de mai înainte, dreptul la cetăţenie pentru el *şi întreaga lui familie,* precum şi o bucată de pămînt spre a o cultiva. Copiii veteranilor şi ai dacelor erau aşadar cetăţeni romani şi vorbeau latineşte; cei mai mulţi vor fi ştiut şi limba dacă, limba mamei. Copiii copiilor însă, aşadar nepoţii veteranilor, erau de obicei deplin romanizaţi. în două, cel mult trei generaţii, urmaşii acestor căsătorii mixte, între veteranii romani şi femeile dace, uitau limba băştinaşilor. în ce priveşte pe veteranii *de origine dacă,* şi aici a avut loc un proces de romanizare. După ce stătuseră 25 de ani sub arme, după ce văzuseră întinderea şi puterea imperiului de la Tigru şi Eufrat, unde făcea de pază acum o „vexillatio Dacorum Para thica", pînă în Britania, unde îşi avea reşedinţa o altă trupă de daci, după ce deprinseseră, în timpul lungului serviciu militar, limba romanilor şi avuseseră prilejul să cunoască măcar civilizaţia, dacă nu şi cultura acestora; după ce deveneau, la eliberarea „onestă" din armată, cetăţeni deplini, cu toate drepturile şi cu pămînt, era firesc să se simtă legaţi de această nouă situaţie şi să caute a atrage spre ea şi pe alţii. Dacii care au servit în armata romană au fost şi ei, întocmai ca şi ceilalţi veterani, elemente active de romanizare.

Numărul *veteranilor* aşezaţi în Dacia trebuie să fi fost considerabil, de vreme ce, în limba română, noţiunea de om în vîrstă, cu ani mulţi, este exprimată tocmai de acest cuvînt. Fiindcă *bătrîn* nu e altceva decît *veteranus {* modificat după regulile limbii noastre. în alte limbi romanice, în franţuzeşte, de pildă, sau în italieneşte, se întrebuinţează, pentru a se exprima noţiunea de bătrîn, cuvinte care derivă din corespunzătorii latini *vetus (vieux; vecchio)* sau *senex.* Numai la noi a biruit acest termen militar *veteranus,* ceea ce dovedeşte frecvenţa cuvîntului, deci şi a celor care se numeau astfel, în Dacia. Dealtfel, această frecvenţă a veteranilor nu trebuie să mire, deoarece procesul aşezării lor în Dacia a durat vreme îndelungată, şi anume tot atît cît au stat trupe romane aici. Nu e vorba deci de o singură împroprietărire a veteranilor din vremea lui Traian, ci de o serie continuă de asemenea împroprietăriri, ale tuturor veteranilor de după 106, care au vrut să se aşeze în Dacia. Aşadar elementul

militar sporea mereu (vezi fig. 113).

Şi orăşeni trebuie să fi fost mulţi de vreme ce un cuvînt reprezentativ de al lor, *pavimentum,* care înseamnă pavaj, podea, a ajuns să fie întrebuinţat pentru a exprima o noţiune tocmai caracteristic rurală, *pămîntul.* De ce însă; în timp ce în celelalte iimbi romanice, solul e designat prin termeni ce provin

din terra, la noi s-a impus termenul orăşenesc *pavimentum, terra* rămînînd cu înţelesul derivat de *ţară?* Explicaţia credem a fi următoarea. Ca să ajungă a birui, pentru exprimarea unei noţiuni *fundamentale* şi de întrebuinţare *permanentă,* termenul — impropriu de fapt — *pavimentum,* a trebuit să fie întrebuinţat de un număr considerabil de orăşeni de la care să-l fi luat ruralii. Acesta a fost cazul însă atunci cînd oraşele Daciei, fiind ameninţate de năvălitori, care le vizau în primul rînd, populaţia lor s-a retras prin locuri mai ferite, prin satele şi pădurile vecine. Chiar dacă însă generalizarea acestui cuvînt şi formarea înţelesului său actual se va fi petrecut în alte condiţiuni, nu e mai puţin adevărat că el constituie un indiciu al însemnătăţii pe care a avut-o în românismul dacic elementul orăşenesc (vezi fig. 114—118). Un alt indiciu în acest sens este cuvîntul românesc *cetate,* din latinul *civitas.* Pentru a numi un loc sau o aşezare întărită, strămoşii noştri nu s-au folosit aşadar de un termen militar, cum ar fi fost *arx* sau *castellum,* ci au recurs chiar la cuvîntul care designa aşezarea urbană, oraşul. Alegere explicabilă dacă ne gîn- dim la epoca mai tîrzie a apărării militare romane, cînd împotrivirea la atacul barbarilor se făcea mai ales din dosul zidurilor oraşelor fortificate. Un exemplu ni-1 oferă chiar colonia Romula, din Oltenia, care mulţumeşte împăratului Filip şi fiului său fiindcă au întărit-o printr-un zid circular.

Asupra teritoriului dintre Carpaţi, Olt şi Dunăre (viitoarea Muntenie), ca şi asupra sudului şi vestului Moldovei, influenţa romană s-a exercitat încă înainte de expediţiile lui Traian, dovadă tezaurele monetare aflate în aceste teritorii. După cucerire, procesul de romanizare are loc şi aici, teritoriul muntean, înconjurat din toate părţile de provincii romane, fiind străbătut de drumuri romane şi păzit de castre romane; în ce priveşte sudul şi vestul Moldovei, reamintim castrele de la Bărboşi, Piroboridava şi Troian, la Bîtca Doamnei. în cîmpia munteană şi anume în ţinutul păduros dintre cele două stepe — Bărăganul şi Bumasul — au găsit slavii o numeroasă populaţie romanică şi de aceea au zis acestui ţinut *Vlaşca,* adică ţara vlahilor sau a ro-> mânilor, iar pădurii respective *Vlăsia,* care are acelaşi înţeles.

Procesul de romanizare al Daciei a fost rapid. El se observă în înseşi numele localnicilor care, în cîteva generaţii, ajung curat romane. Iată două exemple caracteristice: cu prilejul unei năvăliri a costobocilor, este ucis dacul Daizus Comozoi (adică al Comozous) din Tropaeum Traiani. Copiii lui îi pun o inscripţie funerară şi din ea putem urmări procesul de romanizare a numelor. Aşadar, pe tatăl celui ucis îl chema *Comozous:* nume dac; fiul său poartă de asemenea un dume dac: *Daizus.* Copiii acestuia din urmă însă, deci nepoţii lui Comozous, se numesc

Justus şi *Valens,* ca cei mai autentici romani. Al doilea exemplu îl avem tot din cetatea Tropaeum: o inscripţie latină pomeneşte o altă familie de daci, şi anume iarăşi trei generaţii: bunicul se numeşte *Mucaporus,* tatăl se numeşte *Scoris* şi are ca soţie pe Aurelia *Eftepir,* copiii, adică nepoţii lui Mucaporus, poartă numele curat romane de *Aurelius, Sabina, Valens* şi *Sabini anus.* Dacă bunicul şi tatăl îşi păstrează numele dacice, mama copiilor are prenumele roman, Aurelia, iar copiii poartă cu toţii nume romane. Procesul de romanizare apare şi aci evident. S-a pe-

trecut în Dacia romană un fenomen similar aceluia care va avea loc mai tîrziu în Principatele Române: în curs de cîteva generaţii, elementele străine vor fi asimilate de masa românească. Andronic Cantacuzino, contempotan cu Mihai Viteazul, era grec. Fiul său, Constantin Cantacuzino, ia ca soţie pe fiica lui Radu Şerban, fostul domn, şi ajunge fruntaşul boierimii muntene. Copiii lui Constantin, aşadar, nepoţii lui Andronic, sînt membrii cei mai importanţi ai partidei *naţionale* româneşti; unul din ei, Şerban, ajunge *domn* al Munteniei; un altul scrie o istorie a românilor, în sensul cel mai larg al noţiunii de român. Asimilarea Cantacuzinilor era deplină: ea se făcuse în curs de două generaţii. în Dacia romană asimilarea a fost tot aşa de rapidă şi completă: se poate afirma că pe la jumătatea secolului al III-lea, deci înainte de retragerea legiunilor, Dacia era o ţară deplin romanizată. Atît în oraşe, cît şi în sate, se vorbea acum latineşte: bineînţeles, nu latina literară, aceea a lui Tacit, Horaţiu şi Pliniu, ci latina populară, aşa cum o vorbea poporul, cu o gramatică aproximativă şi cum o scria el, nerespectînd întotdeauna terminaţiile şi ortografia.

ISTORIA POLITICĂ A DACIEI ROMANE. PRIMELE NĂVĂLIRI. Cîtă vreme a trăit împăratul Traian, a fost linişte la hotarele Daciei. Neamurile migratoare, aşa-zişii „barbari" şi înşişi dacii liberi din miazănoapte, n-au cutezat să se mişte; ştiau puterea împăratului şi faptele celor două războaie erau încă vii în mintea tuturor. Dar după moartea sa, întîmplată la Selinus, în Cilicia (Asia Mică), în ziua de 11 august a anului 117, se produce o dublă năvălire: *a iazigilor metanaşti,* dinspre apus, dinspre pustă, şi a *roxolanilor,* dinspre răsărit. Hadrian, succesorul lui Traian, vine cu armată în părţile noastre, bate pe iazigi printr-un general al său şi împacă pe roxolani cu bani. Cu acest prilej, cercetează el Sarmizegetusa; ni s-a păstrat inscripţia pomenind faptul; reconstruieşte probabil oraşul Drobeta care avusese de suferit din pricina năvălirilor şi ia măsuri spre a preîntîmpina asemenea atacuri, ridicînd valul din Banat şi limes-ul alutan. Scriitorul roman Eutropius spune că Hadrian care părăsise trei noi provincii cucerite de Traian, anume Asiria,- Mesopotamia şi Armenia, ar fi avut de gînd să facă acelaşi lucru şi cu Dacia, dar că a fost oprit de prietenii săi care i-au adus argumentul că, într-un atare caz, *„ar cădea mulţi cetăţeni romani în mîinile barbarilor*[1]*'.* Nu ştim ce temei se poate pune pe afirmaţia retorului Eutropius care, de obicei, exagerează. Un fapt însă e sigur: Hadrian n-a părăsit Dacia Traiană, ba dimpotrivă, a luat măsuri pentru apărarea ei.

Despre urmaşul lui în scaunul împărătesc, Antoninus Pius, izvoarele spun că a purtat prin generalii săi mai multe războaie şi că a supus pe germani şi pe daci. Este vorba de *dacii liberi,* de la miazănoapte, care au încercat năvăliri în două rînduri: în anii

143 şi 156—157 şi pe care legiunile i-au respins. Şi acest împărat a dat atenţie ţinuturilor noastre. El reconstruieşte amfitea-s trul din Porolissum care se dărîmase din cauza vechimii.

în timpul lui Marcus Aurelius, are loc un război greu şi îndelungat împotriva năvălitorilor. Este aşa-zisul *războiul marcomanic,* la care au luat parte

însă şi multe alte popoare, pe lîngă marcomani. Mai tot timpul, împăratul a trebuit să stea pe front sau în apropierea lui, la Vindobona (Viena). Dacia a avut şi ea de suferit în timpul acestui război. Oraşul Alburnus Major, unul din centrele cele mai însemnate ale exploatării aurului, este jefuit şi însăşi capitala, Sarmizegetusa, ameninţată. Comanda trupelor din Dacia, sporite acum prin aducerea legiunii a V-a Macedonica de la Troesmis (Igliţa) la Po- taissa (Turda), o avea guvernatorul provinciei Claudius Fronto. El izbuteşte să respingă pe năvălitori şi să restabilească ordinea. „Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa", recunoscătoare, îi dedică o inscripţie, numindu-1 general „prea puternic" şi „patron" sau protector al său. în acelaşi timp, provincia Dacia, scăpată de pericol, dedică o altă inscripţie împăratului Marcus Aurelius.

în timpul războiului marcomanic, fac şi *costobocii,* neamul dac care locuia în nordul Moldovei şi în Galiţia, o năvală prin Dobrogea şi Peninsula Balcanică. Ei fuseseră bătuţi la ei acasă de un neam germanic, asdingii, care le ocupaseră ţara. Atunci o parte a lor porneşte, după cum am spus, spre miazăzi. Trecerea prin Dobrogea a avut loc spre sfîrşitul anului 170. Ni s-a păstrat o inscripţie din oraşul Tropaeum Traiani, care vorbeşte de locuitorul Daizus Comozoi, „ucis de către costoboci". Altă inscripţie din Callatis (Mangalia) ne arată reconstruirea zidurilor acestei cetăţi, distruse de către năvălitori. Din Dobrogea, ei pleacă mai departe, spre miazăzi, ajungînd pînă la oraşul grecesc Elateea, unde sînt însă bătuţi. O inscripţie romană aminteşte pe un Lucius Vetilius Gratus Julianus care se luptă împotriva costobocilor prin Achaia şi Macedonia.

Războiul marcomanic se isprăveşte abia pe vremea lui Commodus, succesorul lui Marcus Aurelius. El încheie pace cu „barbarii", o pace în aparenţă favorabilă romanilor, dar care lăsa, în fond, adversarilor acestora, puterile neatinse pentru viitor. în Dacia, guvernatorul lui Commodus, anume Sabi- nianus, voia să mute 12 000 de daci mărginaşi, prin urmare liberi, în interiorul provinciei. în timpul acestui împărat s-au revoltat chiar o parte dintre locuitorii Daciei Traiane, dintre „provinciali", cum ne spune *Historia Augusta,* izvorul din care scoatem ştirea. Ei au fost însă potoliţi.

Urmaşul lui Commodus, *Septimius Severus* (193—211), de origine din Africa, a dat o deosebită atenţie Daciei (vezi fig. 119). El se ocupă în special de oraşe, făcîndu-le pe unele municipii, pe altele colonii. Potaissa a căpătat sub acest împărat ambele titluri; Dierna şi Drobeta au fost făcute colonii.

în timpul lui *Caracalla* (211—217), autorul vestitului decret din 212, prin care se acorda cetăţenia romană mai tuturor locuitorilor liberi ai imperiului, are loc o năvală a *goţilor* în

Dacia. E prima dată cînd sînt pomeniţi aceşti năvălitori care vor da, de acum înainte, mereu de lucru legiunilor, isprăvind chiar prin a ocupa, în cele din urmă, între 271 şi 275, întreaga provincie. Odată cu goţii năvălesc şi *dacii liberi* din miazănoapte. Ei constituiau, prin aşezarea lor, un fel de avangardă a tuturor năvălirilor spre sud. Chiar atunci cînd izvoarele nu-i menţionează, încă trebuie, în secolul al III-lea, să le admitem prezenţa. Caracalla vine în ţinuturile noastre şi învinge pe năvălitori. Dacii sînt obligaţi chiar să dea ostateci care nu vor fi liberaţi decît mai tîrziu.

Lupte noi cu aceşti daci liberi sînt amintite pe vremea lui Macrinus (217— 218). Cassius Dio povesteşte că sub acest împărat „dacii pustiau o parte a Daciei şi ameninţau să se lupte mai departe, după ce-şi luaseră îndărăt osta-, tecii pe care-i primise Caracalla sub cuvînt de alianţă".

De pe la anul 230 înainte, atacurile se înteţesc. La 235, romanii fac o expediţie victorioasă împotriva dacilor care atacaseră în unire cu *sarmaţii:* împăratul Maximin Tracul ia, în acest an, titlul de *„Dacicus Maximus".* Peste doi ani însă, carpii împreună cu goţii, pradă în dreapta Dunării, în Dobrogea. în faţa acestei noi primejdii se iau măsurile de apărare necesare. E trimis împotriva lor generalul Tullius Menophilus care-i ţine în frîu timp de trei ani. împăratul însuşi se pregătea să vie pe cîmpul de luptă, e însă omorît între timp. Atunci generalul Menophilus încheie pace cu goţii, convenind să le plătească o sumă de bani. Carpii care luptaseră alături de goţi; văzînd că aceştia primesc bani, cer şi ei, invocînd motivul, interesant de relevat, că „sînt mai puternici decît goţii". Generalul roman îi refuză însă şi într-un chip jignitor. După plecarea lui Menophilus are loc un nou atac la care au luat parte, desigur, spre a se răzbuna, şi carpii. împăratul Gordianus care plecase tocmai cu armata împotriva perşilor, e silit să vie în Moesia şi aci bate pe năvălitori, curăţind provincia de ei. Această victorie nu rezolvă însă problema, cum n-o vor rezolva nici cele următoare. Năvălirile continuă şi ele nu se vor isprăvi, în ţinuturile noastre, decît după *o mie de ani;* în celelalte provincii, după sfărîmarea imperiului. Puteau fi bătuţi, într-un an, unii din năvălitori; veneau, în anii următori, alţii. Dacia nu va mai cunoaşte, de aci înainte, decît puţini ani de linişte.

în 245 au loc alte incursiuni ale carpilor. împăratul Filip Arabul poartă mai multe lupte cu ei, în urma cărora ia, împreună cu fiul său, titlul de „Car- picus". Pe o monedă din anul 247 găsim de asemenea scris „Victoria carpica". Iar o inscripţie din Apulum pomeneşte pe un Gaius Valerius Sarapio, care a fost eliberat din mîinile carpilor" („a Carpis liberatus"). Cimitire ale

carpilor, caracterizate prin urne funerare conţinînd cenuşa celor incineraţi şi o ceramică specifică, au fost identificate la Poeneşti (jud. Vaslui), Butnăreşti (jud. Neamţ), Vîrteşcoi şi Pădureni (jud. Vrancea) etc.

Dar în anul următor, 248, vin goţii. Ei trec Dunărea şi asediază cetatea Histria care, după cît se pare, a căzut în mîinile lor, apoi cetatea Marciano- polis (astăzi Devnja, la 20 km spre vest de Varna), obligată să le plătească o sumă de bani drept răscumpărare. Năvălirile lor se repetă în 250, sub împăratul Decius, care, după o izbîndă iniţială la Nicopolis, lîngă rîul Jantra; îşi pierde viaţa în lupta de la Abrittus, odată cu întreaga sa armată. Din vremea lui Decius, avem o inscripţie a oraşului Apulum, prin care „noua colonie" de aici mulţumeşte împăratului căruia-i dă titlul de „reîntemeietor al Dacilor" *(„Restitutor Daciarum").* Se vede că după prădăciunile şi distrugerile făcute de goţi, Decius a reorganizat provincia şi a ajutat oraşele ei (vezi fig. 120). Reorganizare care însă n-a durat mult, deoarece de acum năvălirile se ţin lanţ. Sub împăraţii Gallus (252—254) şi Valerianus (254— 260), goţii fac o serie de expediţii, pe uscat şi pe apă, cu sute de luntre mari, prădînd coastele Mării Negre, Grecia (ajung pînă la Atena), Moesia şi Dacia. Aceeaşi situaţie este şi sub Gallienus (260—268), în timpul căruia scriitorii antici spun că s-a pierdut Dacia. De fapt, părăsirea Daciei are loc sub împăratul *Aurelianus.* Din vremea lui Gallienus ni s-au păstrat mai multe inscripţii dintre care una pe care „Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa'', avînd şi titlul de „metropolă", o dedică fiului împăratului, lui Publius Licinius Cornelius Valerianus. Aşadar, viaţa orăşenească exista încă în Dacia sub Gallienus, se mai puteau săpa inscripţii omagiale. Urmaşul lui Gallienus, Claudius, izbuteşte chiar să cîştige, în anul 268, o victorie strălucită împotriva goţilor, la Naissus (Nişul de astăzi, în Iugoslavia de est). Istoricii romani dau cifra, evident mult exagerată, de 320 000 de morţi din partea celor învinşi.

PĂRĂSIREA DACIEI. Dar cu toată această victorie, un lucru apărea clar: faţă de atacurile repetate ale goţilor şi ale carpilor. Dacia nu va mai putea fi păstrată de imperiu. Prin aşezarea ei geografică, ea forma *un intrînd* în lumea popoarelor migratoare. Acestea *aci* izbeau întîi şi tot pe aci le era şi drumul de întoarcere. Desigur, nu fără durere s-a hotărît Aurelian, unul din împăraţii viteji şi pricepuţi pe care i-a avut Roma, să părăsească provincia întemeiată de Traian. împrejurările erau însă mai tari decît voinţa sa. Hotarele imperiului trebuiau micşorate: *frontul trebuia scurtat* pentru a putea fi mai bine apărat. Ceea ce s-a şi făcut. Aurelian venise cu armata la Dunăre spre a se lupta cu

goţii care erau conduşi de o căpetenie a lor Canabaudes. Repurtase chiar o victorie asupra lor, dar constatase că nu va putea totuşi păstra provincia. Şi atunci intră în legătură cu foştii adversari şi le cedează Dacia. Goţii devin „federaţi" adică aliaţi, obligîndu-se să nu mai atace imperiul, ba chiar să-i dea ajutor împotriva altor năvălitori. Nu e vorba aşadar de o părăsire în mîna unor adversari neîmpăcaţi care să distrugă totul, aşezări şi oameni, în ţara cucerită. E o *convenţie* între imperiu şi goţi; dar în cazul acesta, concluziile ce trebuiesc trase asupra regimului aplicat de noii stă- pîni în Dacia şi asupra soartei populaţiei romanice rămase în fosta provincie sînt cu totul altele. Părăsirea Daciei nu s-a făcut dintr-o dată; ea pare a fi avut două faze: întîi s-au retras legiunile din partea nordică a provinciei, din Transilvania. Aceasta s-a întîmplat la finele anului 271 sau la începutul anului 272. Apoi, în primăvara lui 275 s-au retras şi din Banat şi Oltenia, peste Dunăre, păstrînd doar cîteva puncte întărite pe ţărmul stîng.

Pentru a acoperi, oarecum, în faţa opiniei publice părăsirea Daciei Tra- iane, pentru a nu se zice că imperiul numără o provincie mai puţin, Aurelian a înfiinţat o nouă Dacie, cu numele său, pe ţărmul drept al Dunării, între cele două Moesii. Ea cuprindea partea de răsărit a Moesiei superioare, cam din dreptul Orşovei, şi partea de apus a Moesiei inferioare, pînă la vărsarea rîului *Vitus* (azi Vid). Spre miazăzi, ea atingea cursul rîurilor *Axius* (azi Vardar) şi *Strymon* (azi Struma), înglobînd oraşele *Scupi* (azi Skoplje) şi *Pautalia* (Kiustendil). Dacia Aureliană a fost împărţită, chiar de la început, în două (o inscripţie din anul 283 ne-o dovedeşte) şi anume: *Dacia ripensis,* cea vecină cu malul *(ripa* în latineşte), avînd capitala *Ratiaria* (azi Arcar) şi *Dacia mediterranea,* spre miazăzi, cu capitala *Serdica* (azi Sofia).

Părăsirea Daciei de către imperiu n-a însemnat însă separarea locuitorilor de pe ţărmul stîng de aceia ai ţărmului drept. Dunărea n-a fost niciodată o barieră de netrecut pentru nimeni şi cu atît mai puţin pentru băştinaşi. Să nu ne închipuim deci că nu s-a mai putut comunica între cele două maluri. Dealtfel, romanii au avut grijă să păstreze cîteva *capete de pod* sau puncte înaintate pe malul stîng, la Lederata, la Dierna, la Drobeta, la Hinova (jud. Mehedinţi), la Bistreţ (jud. Dolj), la Sucidava, aşa încît negustorii au continuat să aibă legături cu malul stîng, să pătrundă în teritoriul daco-getic spre a vinde şi cumpăra.

ROLUL ROMANILOR ÎN FORMAREA POPORULUI ROMÂN. Este sigur că între înaintaşii poporului român un loc important îl ocupă coloniştii aduşi de imperiu în Dacia. Nu zicem „romani",

fiindcă dacă e să luăm cuvintele în sensul lor propriu, romani adevăraţi, adică locuitori ai Italiei au fost,- după cum am văzut, prea puţini. Au venit, în schimb, traci, iliri, panoni, ră- săriteni, *vorbind limba latină.* Au mai venit, de asemenea, dar într-o măsură mult mai mică, greci, precum şi locuitori de alt neam, dar vorbind limba greacă. Toţi aceşti colonişti la un loc n-au întrecut însă, ca număr, pe daci. Aşada^ sub raportul numărului, coloniştii de limbă latină ocupă al doilea loc.

Ei ocupă însă primul loc în ce priveşte limba poporului care a rezultat din amestecul lor cu autohtonii. *Limba română e o limbă romanică:* structura ei, morfologia, sintaxa şi elementele fundamentale ale lexicului, acelea de întrebuinţare permanentă, de circulaţie internă, sînt latine. Ceea ce au adăugat pe urmă slavii, în mai mare măsură, popoarele turceşti în mai mică, n-a putut modifica acest caracter iniţial şi fundamental al limbii noastre.

Pentru toate categoriile fundamentale ale vieţii omeneşti întrebuinţăm termeni latini. Să dăm cîteva exemple. Astfel, pentru a exprima noţiunile generale de *om, bărbat* şi *femeie (homo, barbatus, familia;* cf. *mulier* din care a rezultat, în româneşte, *muiere),* precum şi pe acelea care privesc familia: *părinte* (parentem), *fiu* (filius), *soră* (soror), *frate* (frater), *cumnat* (cognatus), *socru* (socer), *ginere* (generem), *nepot* (nepos, -tem). Multe din însuşirile trupeşti şi sufleteşti, precum şi vîrsta se exprimă tot prin termeni latini: *bun* (bonus), *frumos* (formosus), *tînăr* (tener), *bătrîn* (veteranus; pentru acest cuvînt a cărui istorie are o deosebită însemnătate, vezi mai sus, p. 113).

Dacă trecem acum la îndeletniciri, vom constata, de pildă, în agricultură, că operaţiile mai însemnate precum şi cerealele poartă nume de aceeaşi origine: *a ara (arare), a semăna (seminare), a treiera (tributare), a secera (sicilare) , a culege (colligere), a întoarce* semănătura nerăsărită sau răsărită rău *(intorquere).* Apoi, *grîu* (granum), *secară* (secale), *meiu* (milium), *orz* (hordeum), *alac* (alica), termen păstrat numai la nordul Dunării, dovedind deci continuitatea daco-romană, *paring* (panicum), poate şi *mălai.* în legătură cu acestea, *spic (spicum), paie (palea), neghină (nigellina).*

Tot astfel, *pămînt (pavimentum):* ca şi pentru *veteranus,* (vezi mai sus, p. *IY3),cîmp (campus), arie (area), agru (ager, agrum),falce (falx, falcem), moină (*moi* din **mollius),* adică pămîntul fărîmiţat, moale, în opoziţie cu ţelina care e pămîntul nelucrat. în sfîrşit, cîteva unelte: *jug (jugum), furcă (furca), secere (sicilis, sicilem)* şi macedo-românul *arat (aratum),* în locul plugului nostru. Caracteristic e faptul că în cele două forme superioare de agricultură, în viticultură şi în grădinărie şi, mai ales, contra aşteptărilor, în ce priveşte ultima care e considerată

de obicei ca o specialitate a vecinilor slavi, marea majoritate a termenilor sînt tot latini. Astfel, pentru viticultură, notăm: *vie (vinea), viţă (vitea), poamă (poma); auă,* însemnînd dialectal strugure cu bob mărunt, iar în macedo-română, strugure în general *(uva), must (mustum), vin (vinum), vinaţ (vinaceus), poaşcă,* adică vin prost, acru *(posca* înseamnă, în latineşte, oţet), apoi *coardă (corda)* şi *lăuruscă* sau viţă sălbatică *(labrusca).* Din uneltele întrebuinţate, *călcătorul (calcatorium), cada (cada)* şi *careta,* adică vasul de la gura linului, în care curge mustul (din *curro, currere,* a curge). în sfîrşit, în legătură cu vinul, *beat (bibitus), beţiv (bibitivus)* şi a *îmbăta (imbibitare).*

în ce priveşte grădinăria, poartă nume latine: *ceapa (caepa), aiul* sau usturoiul *(alium), varza (*virida, viridia) sau curechiul (cauliculus), ridichea (radicula), napul (napus), pepenele (pepo, peponem), lăptuca (lactuca), lintea (lens, lentem),* aromânul *fauă (faba).* Tot latin e cuvîntul *legumă (legumen)* care înseamnă nu numai fruct în formă de păstaie, dar şi tot ce însoţeşte mămăliga sau pîinea, adică brînza, carnea, peştele etc. Evoluţia semantică sau de înţeles a acestui cuvînt e caracteristică: ea arată partea însemnată pe care au avut-o întotdeauna *legumele* în alimentaţia poporului nostru, de vreme ce s-a ales *acest* termen pentru a se designa orice se adaugă la masă mămăligii sau pîinii.

Mulţi arbori fructiferi poartă de asemenea numiri latine. Mai întîi însuşi cuvîntul generic *pom (pomum),* apoi *mărul (melum* şi *malum), părul (pirus), cireşul (*ceresius,* în loc de *ceraseus,* din *cerasus), prunul (prunus).piersicul (persicus), nucul (nux, nucis), alunul (abellana, aluna), gutuiul (cutoneus)* şi *cornul (cornus).* Unele colective terminate în *-et* au aceeaşi origine: *Nucet (nucetum),* vechiul nume al Coziei, *cornet (cornetum),* adică pădure de corn? (cf. numele mănăstirii Cornet, pe valea Oltului), *cărpinet* adică pădure de carpeni (e şi numele unei comune din judeţul Bihor), *prunet (prunetum), peret (piretum)* şi *ulmet (ulmetum).* De asemenea genericul *pomet* sau *po- măt* care derivă din *pometum.* Luna iunie, cînd se coc cireşele, a fost numită, din această pricină, şi *cireşar,* după cum lunii septembrie i se zice,. în unele părţi, şi *vinicer,* adică luna vinului.

Interesantă de urmărit, sub raportul termenilor de origine latină, este operaţiunea transformării *griului* în *pîine.* Grîul se *macină (machinare)* la *moară (mola)* sau *se pisează (pinsare),* în *piuă (pilla,* din *pilula,* diminutiv al cuvîntului *pila),* prefăcîndu-se astfel în *făină (farina). Aceasta se cerne (cernere)* cu *ciurul (cibrum,* prin disimilare din *cribrum),* se amestecă cu *apă (aqua)* şi ca *aluat (allevatum), se frămîntă (fermentare), se soage (suigere);* adică se dă formă de pîine şi se pune pe *cîrpător (coopertorium)* sau în *ţest (testum).* Urmează apoi *coacerea (coquere)* în cuptor *(coctorium)* pînă cînd *plinea (panis, panem)* e

gata. Din făina de grîu se mai poate face *plăcintă (placenta)* şi *vărzare (vir[i]diaria),* din cea de meiu, *păsat (quassasatum.).*

Dacă am insistat asupra termenilor în legătură cu agricultura, este pentru a arăta în mod limpede caracterul sedentar, legat de pămînt, pe care l-au avut strămoşii noştri în cursul evului mediu. Dacă am fi fost nişte păstori „nomazi", rătăcind cu turmele prin toată Peninsula Balcanică şi învăţînd tîrziu agricultura de la slavi, aşa cum vor să ne prezinte, interesat, adversarii continuităţii în Dacia Traiană şi unii istorici neinformaţi, o asemenea terminologie agricolă, viticolă, pomicolă, nu s-ar putea explica. Ea este dimpotrivă foarte naturală dacă admitem că daco-romanii şi-au văzut înainte de agricultură sub toate formele, plătind însă dijma (cuvîntul e slav!) noilor stă- pîni ai ţării.

Alături de această îndeletnicire însemnată care asigura pîinea cea de toate zilele, ei au fost păstori şi crescători de vite. Şi în acest domeniu avem un important număr de cuvinte latine. Notăm astfel: *oaie (ovem), miel (agnellus), berbece (vervex, vervecem), arete (arietem), capră (capra), ied (haedus), bou (bos, bovis), vacă (vacca), viţel (vitellus), taur (taurus), cal (caballus), iapă (equa), armăsar (admissarius), porc (porcus), scroafă (scrofa).* în legătură cu creşterea vitelor sînt termenii *turmă (turma), păcurar (pecorarius), păstor (pastor), staul (stabulum), păşune (pastionem), iarbă (herba)* şi *fin (fenum).* Din *laptele (lac, lactem), muls (mulgere), strecurat (stercorare) şi fiert (fervere),* se pregăteşte, cu ajutorul *chiagului (coa~ gţuţlum), caşul (caseum). Unt (uncium), corastră* sau *colastră (*colastra* din *colastrum), frupt (fructus)* sînt iarăşi termeni latini.

Şi în apicultură termenii fundamentali au aceeaşi origine: *albină (*al- bina), miere (*mele* din *mei), ceară (cera), fagure (favulus* din *favus) şi păs- tură (pastura).*

în domeniul militar, am păstrat cuvintele *oaste,* al cărui etimon *hostis* a însemnat la început duşman, străin, adversar, apoi *cetate* din *civitas* (vezi şi mai sus, p. 114), *spată (spatha), arcul (arcus)* şi *săgeata (sagitta), fuşti (fustis),* ud fel de suliţă (de aci fustaşii din vechea armată română), *coiful (cofea), g'iioaga (*clova,* din clava) şi *măciuca (matteuca).*

în domeniul organizării sociale şi a vieţii de stat, termenii de origine latină sînt mai puţin numeroşi. Avem, în primul rînd, pe *domn* din *dominus,* după aceea *jude* şi *judec,* care au în primele documente româneşti înţelesul, cel dintîi, de stăpîn al rumânilor, cel de al doilea de om liber şi derivă ambele din *judex* (un vîrf de munte din masivul Retezatului, în însăşi inima Daciei romane, se numeşte *Judele);* apoi *rumân* şi *vecin,* întrebuinţate amîndouă pentru a designa pe ţăranul neliber. Rumîn, care e, în acelaşi timp, şi numele etnic al poporului nostru, derivă de la *romanus,*

vecin din *vecinus, vicinus,* adică megiaş, vecin cu proprietatea. Cum a ajuns numele etnic să capete accepţiunea pe care o întîlnim în mii de documente interne româneşti

este o problemă de cea mai mare însemnătate pentru istoria neamului nostru în evul mediu timpuriu.

în ce priveşte religia, terminologia foarte bogată de origine latină va fi explicată în paragraful despre creştinarea strămoşilor noştri.

Şi în domeniul folclorului, al credinţelor populare, al leacurilor şi des- cîntecelor, sînt urme ale unei moşteniri romane, aşa cum arată, de pildă, începutul descîntecului de mai jos, din Oltenia, cules la finele secolului al XIX-lea şi prototipul lui latin, consemnat de Marcellus Empiricus, vestitul medic roman din secolul al V-lea, în opera sa *De medicamentis:*

Pastores te invenerunt	Ciobănaşii te aflară.
Sine manibus	Fără mîini te
colligerunt	prinseră. Fără foc te
Sine foco coxerunt	fripseră; Fără gură

Din exemplele aduse pînă acum, exemple care sînt tot aşa de numeroase în celelalte domenii, neamintite de noi, ale vieţii omeneşti, rezultă, credem cu prisosinţă, adevărul afirmaţiei de mai sus cu privire la *bogăţia* şi la *însemnătatea* elementelor latine în limba română. *Ele formează baza sau temelia acestei limbi şi-i dau, împreună cu morfologia şi sintaxa, caracterul de limbă romanică.* Tot romanii au dat şi numele poporului nostru. *Rumân* (forma *român* este mai nouă) derivă direct din numele foştilor stăpînitori ai Daciei. El este numele general şi cel mai vechi al poporului nostru. Străinii — slavii şi germanii şi, după ei, şi turcii — ne-au zis *vlahi* (vlasi, ulaghi, olahi), nume dat de ei popoarelor romanice; noi înşine ne-am numit unii pe alţii — luîndu-ne după unităţile geografice — şi munteni, moldoveni, olteni, ardelenij bănăţeni, dobrogeni etc. însă numele *generic* al poporului nostru, acel care cuprinde pe toţi cei de o limbă, a fost şi rămîne numele vechi de rumân sau român. Probabil că tot de la romani avem şi *spiritul politic.* Acel spirit politic care ne-a îngăduit să păstrăm necontenit, de la întemeiere pînă astăzi, *fiinţa statului nostru.*

BIBLIOGRAFIE

I. C. Daicoviciu, M. Macrea, *Contribuţii la bibliografia Daciei Romane* (1920—1935), Cluj, 1936, 24 p. in 8°; I.I. Russu, *Onomasticon Daciae,* Sibiu, 1943, p. 185 — 233; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l' antiquiti,* Bucureşti, 1945, 269 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Dacia Traiană,* în *Istoria Românilor,* I, ed. a V-a, Bucureşti, 1946, p. 117 — 201 ;'M. Macrea, D. Tudor, *Dacia în timpul stăpinirii romane,* în *Istoria României,* I, Bucureşti, 1960, p. 345 — 476; D.M. Pippidi, Em. Condurachi, Radu Vulpe, *Stăpînirea*

romanăin Dobrogea, Muntenia şi Moldova, în *Istoria României,* I, p. 477 — 574; R. Vulpe, *La Valachie et la basse Moldavie sous les Romains,* în *Dacia,* N.S. (1961), p. 365 — 393; C. Daicoviciu, *Dacia sclavagistă romană,* în *Din istoria Transilvaniei,* I, ed. a IlI-a, Bucureşti, 1963, p. 44 — 57; D. Protase, *La permanence des Daces en Dacie Romaine ielle qu'elle resulte de Varchiologie,* în *Rev. Roumaine d'Hist.,* 1964, 2, p. 193 — 211 j D. Tudor, *Depozitul de vase dacice şi romane de la Stolniceni,* hi *S.C.I. V.,* 18 (1967), 4, p. 655—660; Const. C. Giurescu, *Transilvania în timpul Daciei romane,* în *Transilvania în istoria poporului român.* Bucureşti, 1967, p. 23—24; *Tabula Imperii Romani. Aquin- cum-Sarmizegetusa-Sirmium. L. 34,* Budapest, 1968, 123 p. in 8° şi hartă; *Tabula Imperii Romani, Romula-Durostorum-Tomis, L 35,* Bucureşti, 1969, 80 p. in 8° şi hartă; Maria Chiţescu şi V. Ursachi, *Două tezaure romane imperiale descoperite în Moldova,* în *Carpica,* II (1969), p. 145 — 156; M. Macrea, *Viaţa în Daciaromană,* Bucureşti, 1969, 523 p. in 8°; C. Daicoviciu, *Dacica,* Cluj, 1970, 610 p. in 8°; *Atlas istoric,* Bucureşti, 1971, 200 p. in 4°.

II. J. Jung, *Fasten der Provinz Dazien mit Beiträgen zur romischen Verwaltungs-*
geschichte, Innsbruck, 1894, XLII + 191 p. in 8°; A. Premmerstein, *Die Dreiteilung der Provinz Dacia,* în *Wiener Eranos,* Wien, 1909, p. 256 — 269; C. Daicoviciu, *La premtire division de la Dacie* în *Anuar St. Clas.,* II (1933 —1935), p. 71 77

III. Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archiologiques en Roumanie,* Bucureşti, 1900, 243 p. in 4°; V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum,* în *An. Acad. Rom. Mem. Sect. 1st.,* s. 2, t. XXXV (1912), p. 497-610; t. XXXVI (1913-1914), p. 245-328 şi 329-420; t. XXXVII (1914 —1915), p. 265—304; G. Cantacuzene, *Un Papyrus latin relatif i la defense du Bas Danube, în Rev. Hist. Sud-Est,* V (1928), p. 38 — 74; C. Daicoviciu, *Micia I. Cercetări asupra castrului,* în *Anuar Corn. Mon. 1st. Sect. p. Trans.,* 1929 —
1930,Cluj, 1931, p. 1—44; Gr. Florescu, *Castrul roman de la Răcari-Dolj,* Craiova,
1931, 28 p. in 8°; D. Tudor, *Cetatea Romula,* Craiova, 1931, 22 p. in 8°; S. Lambrino, *Observations sur un nouveau diplome militaire de l'empereur Claude,* în *Revue de philo- logie, de literature et d'histoire anciennes,* 3-e s^rie, V (1931), p. 251—267; Gr. Florescu, *Le camp romain d'Arcidava (Vărădia). Fouilles de 1932,* în *Istros,* I (1934), p. 60 — 72; V. Christescu, *Istoria militară a Daciei Romane,* Bucureşti, 1937, X + 269 p. in 8°; C. Zagoritz, *Castrul roman de la Mălăieşti,* Ploieşti, 1940, 22 p. in 8°; Radu Vulpe, *Angustia,* în *în amintirea lui Constantin Giurescu,* Bucureşti, 1944, p. 551—559; I.I. Russu, *Castrul şi garnizoana romană de la Buciumi...* în *S.C.I.V.,* X (1959), 2, p. 305 — 319; D. Tudor, *Centrul militar roman de la Buridava,* în *St. şi mat. de muzeogr. şi ist. militară,* I, (1968), p. 17 — 29; Ronald Syme, *Danubian papers,* Bucureşti, 1971, 252 p. in 8°; N. Gudea,

Limesul roman în zona castrului de la Bologa, în *Acta,* VIII (1971), 507 — 570; I.I. Russu, *Auxilia Provinciae Daciae,* în *S.C.I.V.,* 23 (1972), 1, p. 63-77.

IV. V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum. Consideraţii istorice,* Bucureşti, 1912, 155 p. in 8°;
V. Pârvan, *Histria IV. Inscripţii găsite în 1914şi* 1915, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. 1st.,* s 2, t. XXXVIII (1915-1916), p. 533-732; *Histria VII,* în *Mem. Secţ. 1st. Acad. Rom.,* s.3, t. II (1923 — 1924), p. 1 —133: *Fouilles d'Histria. Inscriptions: troistime serie'. 1924—1925,* în *Dacia II* (1925), p. 198 — 248; S. Lambrino, *Fouilles d'Histria,* în *Dacia,* III —IV (1927 — 1932), p. 378 — 410; S. Lambrino, *La destruction d'Histria et sa reconstruction au IlI-e sticle ap. J.C.,* în *Rev. d. Et. Lat.,* XI (1933), p. 457— 463; Radu Vulpe, *Histoire ancienne dela Dobroudja,* Bucureşti, 1938, 422 p. in 8°; *Histria. Monografie arheologică,* I, Bucureşti, 1954, 590 p. in 4°; Grigore Florescu, Radu Florescu şi *Petre* Diaconu, *Capidava. Monografie arheologică I,* Bucureşti, 1958, 262 p. in 8°; Iorgu Stoian, *Du nouveau sur la plainte des paysans du territoire d'Histria,* în *Dacia,* N.S., III (1959), p. 369 — 390; Iorgu Stoian, *Tomitana. Contribuţii epigrafice la istoria cetăţii Tomis,* Bucureşti, 1962, 379 p. in 4°; *Histria II,* sub îngrijirea acad. Em. Condurachi, Bucureşti, 1966, 559 p. in 4° şi pl.; Gh. Ştefan, I. Barnea, Maria Comşa, Eug. Comşa, *Dinogetia,* I, Bucureşti, 1967, 409 p. in 8°; R. Vulpe-I. Barnea, *Romanii la Dunărea de Jos,* Bucureşti, 1968, 591 p. in 8°; Gheorghe Ştefan, *Daci şi romani la gurile Dunării,* în *Peuce,* II (1971), p. 147 — 153; C, Scorpan, *Sacidava,* în *Pontica,* 5 (1972), p. 301—327; Radu Vulpe, *Limita meridională a provinciei romane Scythia,* în *Pontica, 5* (1972), p. 205 — 221.

V. Pârvan, *Ştiri nouă din Dacia Malvensis,* în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. 1st.,* s. 2, t. XXXVI (1913 —1914), p. 39 — 68; D. Tudor, *Oltenia romană,* ed. a IlI-a, Bucureşti, 1968, 605 p. in 8°; D. Tudor, *Oraşe, tirguri şi sate în Dacia Romană,* Bucureşti, 1968, 432 p. in 8°; N. Gostar, *Jus italicum în Dacia,* în *Anuar* „A.D. Xenopol", VI (1969), p. 127-139.

C. Daicoviciu, *Fouilles et recherches ă Sarmizegetusa,* în *Dacia,* I (1924), p. 224 — 263; *Fouilles de Sarmizegetusa (1925—1928),* în *Dacia, III —IV (1927—1932),* p. 516 — 566; M. Macrea, *Cumidava,* Sibiu, 1943, p. 243 — 261 (Extras *din Anuar St. Clas. IV);* Herbert Neesselhauf, *Sex, Julius Possessor,* Heidelberg, 1964, 5 p. in 4° (Extras din *Madrider Mitteilungen,* 5, 1964); D. Tudor, *Les constructions publiques de la Dacie romaine d'apres les inscriptions,* în *Latomus,* t. XXIII (1964), p. 271—301; D. Tudor, *Sucidava. Une citi daco-romaine et byzantine en Dacie,* Bruxelles-Berchem, 1965, 140 p. + pl. in 8°; D. Protase, *Observaţii în legătură cu aşezările rurale din Dacia romană,* Bucureşti, în *Acta, V* (1968), p. 505 — 511.

V. V. Pârvan, *Castrul de la Poiana şi drumul roman prin Moldova de Jos,* în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. 1st.,* s. 2, t. XXXVI (1913 — 1914), p. 93—130;

Tr. Simu, *Drumuri şi cetăţi romane în Banat,* Lugoj, 1924, 68 p. in 8°; C. Daicoviciu, *Un nou „milliarium" în Dacia,* în *Anuar St. Clas.,* Cluj, 1928—1932, part. II, p. 48 — 53; Em. Panaitescu, *Provincia şi imperiul,* Bucureşti, 1936, 14 p. şi 2 pl. in 8°.

VI. V. Pârvan, *Die Nationalitât der Kaufleute im romischen Kaiserreiche,* Breslau, 1909, 132 p. in 8°; V. Christescu, *Viaţa economică a Daciei Romane (Contribuţii la o reconstituire istorică),* Piteşti, 1929, 175 p. in 8°; Ion Baltariu, *Tablele cerate şi aurul din Ardeal,* în *Rev. 1st.,* XXI (1935), p. 372 — 377; D. Tudor, *Ordo Augustalium în Dacia Romană,* în *St. [şi art. de istorie,* III, 1961, p. 7 — 24.

VII. Fustei de Coulanges, *Le colonat romain,* în *Recherches sur quelques probUmes d'his- toire* (1885), ed. a IV-a, Paris, 1923, p. 1 —188; M. Rostowzew, *Studien zur Geschichte des romischen Kolonates,* Leipzig şi Berlin, 1910, XII -|- 432 p. in 8°; D. Tudor, *Problema colonatului în Dacia Romană,* în Si. *şi art. de ist.,* II (1957), p. 33 — 38; M. Rostowzew, *Social and economic History of the Roman Empire,* ed. a Il-a, Oxford, 1958, in 8°; Iorgu Stoian, *Du nouveau sur la plainte des paysans du territoire d'Histria,* în *Dacia,* Nouvelle s^rie, III, 1959, p. 369-390.

VIII. V. Pârvan, *I primordi della civiltă romana alle foci del Danubio,* Roma, 1921, 23 p. (Extras din *Ausonia,* X); V. Pârvan, *începuturile vieţii romane la gurile Dunării,* Bucureşti, 1923, 247 p. in 8°; D. Popescu. *Le culte d'Isis et de Serapis en Dacie* în *Milanges,* 1927, p. 159 — 209; Gr. Florescu, *I monumenti funerari romani della „Dacia Superior",* în *E.D.R.,* IV (1930), p. 72 — 148; N. Igna, *Cultul lui Esculap şi al Higiei, cu speciali privire la Dacia Superioară,* Cluj, 1935, 99 p. in 8°; O. Floca, *I culti orientali nella Dacia* în E.D.R., VI (1935), p. 204 — 239; P. Merlat, *Jupiter Dolichenus. Essai d'inter- pritation et de synthise,* Paris, 1960, p. 10—15 şi 101 —103; N. Gostar, *Cultele autoh- toneîn Dacia romană,* în *Anuar „A.D. Xenopol",* II (1965), p. 237 — 254; Mihail Macrea, *Culte şi credinţe religioase,* în *Viaţa în Dacia romană,* Bucureşti, 1969, p. 358 — 403; Al. Suceveanu, *Observations sur la stratigraphie des citis de la Dobrogea aux II — IV-e siecles ă la lumiere des fouilles d'Histria,* în *Dacia,* Nouvelle sârie, XIII, 1969, p. 329 — 365; C. Petolescu, *Les cultes orientaux dans la Dacie Infirieure,* în *Apulum,* IX (1971), p. 643 — 658.

IX. D. Tudor, *Beiträge zur Frage der Erziehung und des Unterrichts in Scythia Minor und Dacia,* în *Das Altertum,* 11 (1965), 2, p. 102 — 114; *Istoria invăţămîntului din România,* Bucureşti, 1971, 479 p. in 8°.

X. L. Halphen, *Les barbares, des grandes invasions aux conquetes turques du XI-e silicle,* Paris, 1926, 393 p. in 8°; C. Daicoviciu, *Daker und*

Rumănen în *Siebenburgen,* I, Bucureşti, 1943, p. 175 — 186; Radu Vulpe, *Săpăturile de la Poienești,* în *Materiale şi cercetări arheologice,* I (1955), p. 213 — 506; D. Tudor, *Răscoale şi atacuri „barbare" în Dacia Romană,* Bucureşti, 1957, 99 p. in 8°; D. Tudor, *La pritendue guerre de Caracalla contre les Carpes,* în *Latomus,* t. XIX (1960), p. 350 — 356; M. Macrea, *Dacii liberi in epoca romană,* în *Apulum,* VII (1968), p. 171—200; V. Căpitanu şi C. Buzdugan, *Un tezaur de monede republicane romane descoperit la Cornii de Sus,* în *Carpica,* II (1969), p. 131 — 144; Gh. Bichir, *Carpii în istoriografia română şi străină,* în *S.C.I.V.,* 22 (1971), p. 179-197.

XI. Ovid Densuşianu, *Histoire de la langue roumaine,* t. I, Paris, 1902, XXXI + 510 p. in 8°; W. Mever-Liibke, *Rumănisch und Romanisch,* în *Mem. Secţ. Lit. Acad. Rom.,* s.3, t. V, (1930), p. 1—36; S. Puşcariu, *Les origines. Laplace de la langue roumaine parmi les langues romanes,* în S. Puşcariu, *ftudes de linguistique roumaine,* Cluj-Bucureşti, 1937, p. 3 — 54; S. Puşcariu, *Limba română I. Privire generală,* Bucureşti, 1940, XIV + 457 p. in 8°; Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române,* Bucureşti, 1944, 399 p. in 8°; Al. Rosetti, *Istoria limbii române I. Limba latină,* Bucureşti, 1968, p. 77—199.

CONTINUITATEA DACOROMÂNILOR ÎN ŢINUTUL CARPATO-DANUBIAN

Continuitatea dacoromânilor în ţinutul carpato-danubian este tot atît de normală ca şi continuitatea galoromanilor în Galia şi a iberoromanilor în Spania.

CUM TREBUIE ÎNŢELEASĂ PĂRĂSIREA DACIEI TRAIANE? S-au retras numai legiunile şi administraţia adică *statul* şi, evident, bogătaşii care, cu banii lor, puteau trăi oriunde, sau au plecat *toţi* locuitorii adică plugarii, meseriaşii, neguţătorii, orăşenii, lăsînd în urma lor ţara pustie? A pune întrebarea înseamnă a da şi răspunsul. Dacă totuşi, în jurul acestei chestiuni s-a făcut atîta zgomot, dacă tema „continuităţii populaţiei romanice în Dacia" a format timp de peste un secol şi jumătate şi formează încă obiectul a o sumă de cărţi şi articole, dacă s-a consumat atîta cerneală şi hîrtie şi s-a pus atîta patimă, apoi aceasta se datorează faptului că răspunsul n-a fost dictat numai de preocupările ştiinţifice, ci că s-au amestecat şi cele de ordin politic. S-a căutat a se face de către adversari, din acest răspuns, un argument şi o armă care să conteste *vechimea* românilor în Transilvania, deci unul din temeiurile drepturilor noastre asupra acestei provincii.

Imensa majoritate a locuitorilor Daciei romane — susţin adversarii continuităţii — a părăsit ţara, la porunca lui Aurelian, şi a trecut în sudul Dunării. Foarte puţinii care vor mai fi rămas pe malul stîng — zic ei — au dispărut cu vremea în mijlocul năvălitorilor. Aşa încît, chipurile, atunci cînd au venit ungurii şi au luat în stăpînire Transilvania, ei n-au găsit acolo pe români. Aceştia au venit la nord de Carpaţi — pretind aceiaşi adversari ai continuităţii — abia pe la finele secolului al XII-lea şi începutul secolului al XIII-lea, cînd încep a fi pomeniţi prin documente. Aşadar, se pretinde că românii nu pot invoca argumentul vechimii sau priorităţii, întrucît ei s-au aşezat în Transilvania, în urma ungurilor, fiind toleraţi de aceştia. Acesta este raţionamentul adversarilor continuităţii. Pentru a-i da o aparenţă de dreptate, aduc ei mărturia unui istoric vechi, biograf al lui *Aurelian,* cunoscut sub numele de Flavius Vopiscus, care, relatînd după mai bine de un secol părăsirea Daciei, spune următoarele: „Văzînd Illyricul devastat şi Moesia pierdută, [Aurelian] a părăsit provincia întemeiată de Traian peste

Dunăre, Dacia, desperînd de a o mai putea menţine, şi a retras din ea armata şi pe provinciali. Oamenii luaţi de acolo i-a aşezat în Moesia şi a numit [noua aşezare] Dacia sa (adică Aureliană), care acum desparte cele două Moesii".

U26

Iată — spun adversarii continuităţii românilor în Dacia Traiană — dovada istorică a părăsirii ei de către populaţia romană! Să vedem ce valorează această mărturie istorică, dacă autorul ei a fost obiectiv cînd a scris-o şi dacă celelalte ştiri istorice precum şi bunul simţ, judecata dreaptă, sînt de partea ei.

Observăm din capul locului o contrazicere: citatul lui Flavius Vopiscus începe prin afirmarea: „văzînd Illyricul devastat şi Moesia pierdută", pentru ca îndată după aceea să susţină că Aurelian a părăsit Dacia şi a mutat pe locuitorii ei în Moesia. Dar cu un rînd mai sus spusese că însăşi Moesia era pierdută. în cazul acesta, ce rost mai avea să mute pe locuitori aici? Din moment ce şi Dacia şi Moesia erau pierdute, erau mereu prădate, ce cîştigau „provincialii" dacă erau'trecuţi dintr-o ţară în alta? Chiar prima frază a autorului antic arată lipsa lui de judecată. Pe de altă parte, *obiectivitatea* lui apare foarte problematică atunci cînd aflăm că el scrie viaţa lui Aurelian, *luîndu-se după cărţile în care însuşi acest împărat pusese să se treacă, zi cu zi, faptele sale.* Prin urmare, numitul Flavius Vopiscus şi-a alcătuit biografia sa după un izvor oficial, în care evenimentele erau prezentate evident într-o lumină favorabilă împăratului. Putea acest jurnal oficial să recunoască părăsirea a o sumă de provinciali în mîinile goţilor? Foarte greu, fără a ştirbi din prestigiul împăratului, din ordinul căruia se scria jurnalul! De aceea, menţiunea expresă că ei au fost trecuţi pe malul drept al Dunării, înteme- indu-se o nouă provincie cu nume asemănător celei vechi. Şi totuşi, un alt biograf imperial, relatînd viaţa lui Hadrian, succesorul lui Traian, spune că acesta a fost împiedicat de către prieteni să părăsească provincia cîştigată pentru imperiu de predecesorul său, deoarece, în cazul acesta, ar fi rămas în mîinile invadatorilor „mulţi cetăţeni romani". Şi aceasta cînd? Numai la două decenii după cucerirea Daciei, aşadar cînd numărul coloniştilor nu putea fi foarte mare şi cînd romanizarea dacilor nu avusese încă loc. Cîţi aveau să rămînă acum, după mai bine de un secol şi jumătate de viaţă romană? De aceea, e perfect explicabilă menţiunea expresă a lui Flavius Vopiscus că locuitorii Daciei Traiane au fost mutaţi dincolo de Dunăre.

Dar să admitem, prin absurd, că într-adevăr au fost mutaţi. Nu apare cu totul extraordinar faptul că această uriaşă deplasare de oameni — socotind numai cinci locuitori pe kilometrul pătrat şi tot trebuiau să fie vreun milion de suflete — n-a lăsat nici o urmă, dar absolut nici una, în monumentele şi inscripţiile din Moesia? Că nu găsim nici o inscripţie de la vreun cetăţean de aceştia mutaţi? Că nu-şi exprimă nimeni recunoştinţa faţă de împărat, prin dedicaţii săpate în piatră, aşa cum am întîlnit atîtea în Dacia Traiană? Foarte curioasă această tăcere unanimă, dacă am admite strămutarea întregii populaţii.

Foarte naturală, dimpotrivă, dacă n-au trecut dincolo de Dunăre decît trupele, funcţionarii şi bogătaşii.

Părerea noastră e că n-au trecut *decît aceştia.* Aşa era şi normal dealtfel. Istoria ne arată că în toate timpurile şi la toate popoarele, mulţimea, aceea legată prin îndeletnicirile ei de pămîntul care o hrăneşte, mulţimea nu fuge. N-au fugit nici galoromanii în faţa francilor, n-au fugit nici italienii în faţa goţilor şi apoi a longobarzilor, n-au fugit nici, mai tîrziu, sîrbii, grecii şi bulgarii în faţa turcilor. N-am fugit nici noi în faţa tătarilor, aşadar, nici strămoşii noştri, daco-romanii, în faţa goţilor. S-au retras, evident, în primul moment, în locuri mai ferite, prin păduri, prin văi ascunse, dar de plecat, n-au plecat. Unde erau să se ducă, dealtfel, plugarii, păstorii, micii meşteşugari, orăşenii fără avere din Dacia Traiană? Peste Dunăre, în Moesia? Găseau un pămînt mai sărac, în schimb aceleaşi primejdii, aceeaşi nesiguranţă ca acasă şi, în plus, *pe perceptorul roman.* Ceea ce, în epoca ultimă a imperiului, însemna foarte mult. Nu-i de mirare deci cînd găsim la scriitorul antic Salvianus următorul pasaj caracteristic: „într-un glas se roagă ţăranii romani să-i lase a trăi cu barbarii... şi apoi să ne mirăm că nu pot fi învinşi goţii, cînd sătenii sînt mai bucuroşi să fie cu ei decît cu noi". Dealtfel, chiar armata care trebuia să-i apere implica asemenea sarcini şi asemenea obligaţii pentru locuitorii provinciilor ameninţate, încît aceşti locuitori preferau „o - *năvălire a barbarilor, unei staţionări în mijlocul lor a armatei imperiale".* Ne-o spune lămurit scriitorul Ioanes Lydus, referindu-se la epoca mai tîrzie a lui Justinian. Dar dacă toate acestea sînt adevărate — şi adăugăm că n-avem nici un motiv să punem la îndoială afirmaţiile scriitorilor amintiţi mai sus — atunci pentru ce ar fi plecat provincialii în secolul al III-lea din Dacia care fusese dată goţilor în calitate de *federaţi,* adică de abaţi? Dealtfel, scriitorul Iordanes, *originar din Moesia* şi bun cunoscător al împrejurărilor de la Dunărea de Jos, referindu-se la părăsirea Daciei, spune că împăratul Aurelian a retras „legiunile", fără a aminti ceva de ceilalţi locuitori.

Bunul simţ arată că o mutare în masă a populaţiei din stînga Dunării a fost o imposibilitate. Dacii, romanizaţi acum, au continuat să are şi să semene, să crească vite, să cultive viţa de vie, să scoată sare şi aur din pămînt; să pescuiască şi să-şi facă singuri uneltele şi armele necesare, aşa cum făcuseră şi mai înainte, în epocile cînd dominau sciţii, apoi celţii şi la urmă romanii. Goţii nu erau doar nici prima, nici ultima stăpînire străină pe care au suportat-o autohtonii pămîntului nostru. Şi în nici un caz, nu erau mai cum- pliţi decît hunii, nici decît tătarii. Alături de dacii romanizaţi au rămas; ducînd viaţa acestora, şi urmaşii veteranilor aşezaţi pe pămîntul roditor al Daciei, precum şi atîţia

dintre orăşenii sărăciţi, care avuseseră destul timp — de pe la 250 înainte — să se înveţe cu noii stăpînitori şi cu noile condiţii de trai. A rămas această întreagă populaţie, cu limba ei romanică şi cu numele de romani, la care a ţinut îndeosebi. Sîntem *singurii* dintre popoarele romanice — abstracţie făcînd de fragmentul etnic, redus la număr, al roman- şilor — care păstrăm numele stăpînitorilor de odinioară. Francezii s-au numit astfel de la neamul germanic al francilor; spaniolii şi italienii au luat numele ţării respective; portughezii pe acela al primei lor capitale (Portocale, Por- tucale, din vechiul Portus Cale, azi Porto); numai noi am păstrat numele cel vechi. Poate tocmai unde am fost înconjuraţi din toate părţile de neromanici — germani, slavi, asiatici — de aceea am ţinut mai mult la acest nume care amintea originea noastră diferită.

DOVEZI ALE CONTINUITĂŢII. Continuitatea populaţiei romanice în ţinutul carpato-danubian nu a fost pusă dealtfel la îndoială de nimeni pînă spre finele secolului al XVIII-lea, fiind considerată ca un fapt normal şi

logic. împăratul Iosif al II-lea al Austriei (1765—1790) socotea pe români — citǎm chiar cuvintele lui — „incontestabil, cei mai vechi şi mai numeroşi locuitori ai Transilvaniei". Contele Teleki, preşedintele cancelariei aulice transilvane, recunoştea şi el, în 1791, cǎ „românii sînt locuitorii cei mai vechi ai Transilvaniei". Iar istoricul ungur Andrâs Huszti, în lucrarea sa postumǎ, apǎrutǎ în acelaşi an 1791, afirma următoarele: „Nici o naţiune nu are limbǎ atît de apropiatǎ de acea veche romanǎ ca naţiunea valahilor. Ceea ce este un semn sigur şi care nu poate înşela cǎ ei sînt în Transilvania urmaşii vechilor colonii romane".

Prezenţa populaţiei romanice în podişul Transilvaniei — cetatea pǎmîn- tului românesc — după retragerea legiunilor, este atestatǎ nu numai din mǎrturiile arheologice şi de studiul limbii române, dar şi de două cronici care relateazǎ venirea ungurilor. în ce priveşte mǎrturiile arheologice, citǎm sǎpǎturile mai noi de la *Alba-Iulia* care aratǎ cǎ acest centru a fost locuit de populaţia autohtonǎ în tot cursul secolului al IV-lea şi începutul celui de al V-lea; este foarte probabil ca noi sǎpǎturi sǎ arate o locuire neîntreruptǎ şi în secolele următoare, în timpul conlocuirii cu slavii de la care a rǎmas la români denumirea de Bǎlgrad datǎ acestui centru. Deosebit de important pentru dovedirea continuitǎţii populaţiei daco-romane este cimitirul de la *Brǎteiu,* pe Tîrnava Mare, în centrul Transilvaniei chiar, cimitir de incine- raţie datînd din rǎstimpul 380—454; el aratǎ existenţa unei populaţii care practicǎ „un rit şi un ritual de înmormîntare provincial-roman (atestat frecvent chiar în provincia Dacia în timpul stǎpînirii romane) şi întreţinînd încǎ legǎturi cu civilizaţia romanǎ (ceramicǎ provincial-romanǎ, monedǎ de bronz romanǎ, divizionarǎ)". Meritǎ sǎ fie relevatǎ starea economicǎ satisfǎcǎtoare pe care o relevǎ inventarul funerar al mormintelor de la Brǎteiu; în afarǎ de ceramicǎ, într-unul din aceste morminte a fost pus un fier de plug, în altul seceri, coase şi bucşele de fier ale roţilor unei cǎruţe; populaţie de agricultori deci, îndeletnicindu-se paralel cu creşterea vitelor, aşa cum aratǎ resturile bogate de oase de bou, oaie şi porc. La marginea cimitirului au fost date la iveală şi mari cuptoare de pîine, „de un tip roman binecunoscut" şi care au continuat „în aceste regiuni pînǎ în secolul al XI-lea“. Şi cimitirul prefeudal de la Noşlac, lîngǎ Ocna Mureşului, aratǎ continuitatea populaţiei romanice în Transilvania, în secolele VI-VII.

Tot sub raportul arheologic, o menţiune specialǎ meritǎ inscripţia creştinǎ de la Biertan. Gǎsitǎ în aceastǎ localitate din mijlocul Transilvaniei, în 1775, ea a rǎmas în depozitul muzeului Brukenthal pînǎ în vremea noastrǎ cînd a fost — e cazul a spune — redescoperitǎ şi comentatǎ. Inscripţia, în limba latinǎ *„Ego Zenovius votum posui“* însoţeşte un *ex-voto* de bronz care era atîrnat sau fixat, prin toarta sa, în interiorul unei bazilici. Inscripţia e din secolul al IV-lea şi constituie, pe de o parte, o

foarte inportantă dovadă de vechimea creştinismului în limba latină, în Dacia, şi de continuitatea populaţiei daco-romane aci, după retragerea legiunilor, iar pe de altă parte, o dovadă nu mai puţin importantă de nivelul social-economic al populaţiei din această regiune. într-adevăr, inscripţia şi ex-voto-ul sînt opera unui meşteşugar local, ceea ce arată că alături de agricultură şi creşterea vitelor,

exista şi o viaţă meşteşugărească locală capabilă să dea nu numai uneltele atestate de cimitirul de la Brăteiu, dar şi asemenea obiecte de cult, de caracter deosebit. Inscripţia creştină de la Biertan — localitatea de unde provine şi o altă inscripţie latină, din epoca dominaţiei romane — dovedeşte deci o societate diferenţiată, al cărei standard nu e deloc cel presupus de adversarii continuităţii, adică de viaţa sălbăticită şi săracă, urmare a năvălitorilor, ci unul acceptabil, cuprinzînd chiar manifestări de genul celei dovedite de ex-voto-ul amintit.

Tezaurele monetare sînt şi ele o dovadă a continuităţii populaţiei dacoromâne. S-au descoperit, într-adevăr, pe teritoriul vechii Dacii, în peste 160 (o sută şaizeci) de localităţi, tezaure cuprinzînd monede din secolele III—V e.n. Dintre acestea sînt o serie întreagă care dovedesc că posesorii lor începuseră să tezaurizeze în timpul Daciei romane, şi au continuat, şi după retragerea legiunilor; ele au aparţinut deci daco-romanilor rămaşi pe loc. Trebuie subliniat faptul că majoritatea monedelor de la finele secolului al III-lea şi din secolul al IV-lea descoperite în Dacia sînt de *bronz,* deci monedă măruntă întrebuinţată de marea masă a populaţiei, de cei cu venituri modeste.

Şi studiul limbii române ne dă mărturii concludente ale continuităţii populaţiei daco-romane în spaţiul carpato-danubian. Citǎm astfel, din lexic, cuvîntul *păcură* care derivă din latinul *picula.* Acest cuvînt care nu există în celelalte limbi romanice, deoarece în ţările respective petrolul nu a fost exploatat, nu s-a putut forma şi păstra *decît în stingă Dunării,* unde păcura e cunoscută şi exploatată din vremi îndepărtate, iar nu în dreapta ei, unde nici romanii, nici popoarele evului mediu n-au avut asemenea exploatări. Trebuie să adăugăm că, în popor, termenul *păcură* înseamnă atît petrolul brut, aşa cum curge el din unele izvoare, la faţa pămîntului, cît şi produsul îngroşat negru, închis „ca păcura", obţinut mai înainte prin încălzire puternică, acum prin distilare, şi care serveşte la unsul osiilor. Toponicele *Păcura, Valea Păcurii, Păcurile, Păcurica,* răspîndite atît în Moldova, cît şi în Ţara Românească, se referă la primul înţeles, pe cînd *Păcureţi* poate fi pus în legătură şi cu cel de-al doilea. Şi în Transilvania există toponicul *Păcureni* desig- nînd un sat la nord de Tîrgul Mureş şi la distanţă de vreo 35 de kilometri de Sărmaş şi Sărmăşel, unde s-a găsit metan. Primul document scris care atestă păcura în ţinuturile noastre este din 1440, octombrie 4, cînd voievozii Moldovei Iliaş şi Ştefan întăresc mănăstirii Bistriţa satul Lucăceştii pe Tazlăul cel Sărat, „mai drept Păcuri" (Bb IIPAB JKE IlbkâîPAk). După doi ani, la 16 decembrie 1442, se aminteşte tot acolo „fîntîna cea neagră a păcurii" (KPbHIIIfA MOPHÅ nbKXPBH). în Ţara Românească, prima menţiune este în documentul din 1517, noiembrie 22, prin care Neagoe

Basarab întăreşte mănăstirii din Cricov satul Secărenii — azi în Comuna Ţintea, judeţul Prahova; între punctele de reper ale hotărnicii satului se aminteşte şi „peste dîmb, la Păcuri", apoi „de la Păcuri în sus, pe drumul săpat". A doua menţiune se află în actul din 1560, august 20, privind o ocină din satul Chiojd, în vechiul judeţ al Săcu- ienilor (azi în judeţul Buzău); în hotarnica ocinei e amintită „obîrşia Păcuri- ţei". Trebuie relevat faptul că textele slave ale documentelor întrebuinţează cuvîntul românesc „păcură", deoarece nici maloruşii (ucrainienii), nici slavii

din Balcani n-aveau un termen propriu al lor pentru acest produs, el ncexplo- atîndu-se în ţările lor. Originea latină a cuvîntului păcură şi continua exploatare a acestui produs exclusiv *în ţinutul carpatic* — în Balcani n-a existat — exploatare atestată documentar în prima jumătate a secolului al XV-lea, duc cu necesitate, la concluzia continuităţii populaţiei romanice în ţinutul amintit.

La aceeaşi concluzie duc şi hărţile *Atlasului lingvistic român;* ele arată prezenţa unor termeni de origine latină ca, de pildă, *nea, pedestru* şi *june,* numai în părţile de apus ale Transilvaniei, din Maramureş şi Crişana, pînă în Banat, lipsind în restul ţinutului carpato-danubian. Ceea ce n-ar fi cu putinţă dacă strămoşii ar fi venit din Peninsula Balcanică. Faptul a fost relevat şi subliniat atît de lingviştii români Sextil Puşcariu şi Emil Petrovici, cît şi de cei străini. Unul dintre aceştia din urmă, romanistul K. Jaberg, arată că hărţile atlasului citat „vorbesc o limbă limpede: cum erau să se păstreze elementele latine deosebit de bine în nord-vestul actualei Românii dacă românii ar fi venit din Moesia?" Iar alt romanist de frunte, Ernst Gamillscheg, precizează, tot pe temeiul hărţilor amintite, că unul din centrele de formare ale poporului român a fost tocmai regiunea *Munţilor Apuseni,* de unde izvorăsc cele trei Crişuri cu nume atît de caracteristic romanic.

în ce priveşte toponimia, semnalăm numele rîurilor principale ale Transilvaniei; ele continuă pe cele vechi, atestate documentar în primele secole ale erei noastre. Oltul este amintit în diferite izvoare ale antichităţii sub forma *Aluta;* numele s-a păstrat necontenit; în primele documente ale cancelariei ungare care-1 amintesc, de la începutul secolului al XlII-lea, el apare sub forma *Alt* sau *Aid,* care derivă nemijlocit din vechea formă; saşii îi spun şi ei Alt; ceea ce înseamnă că a existat necontenit în ţinuturile străbătute de acest rîu o populaţie daco-romană, apoi românească, de la care au preluat numele apei atît ungurii, cît şi saşii. Acelaşi lucru pentru Criş; pomenit în secolul al VI-lea la scriitorul Jordanes sub formă latinizată *Grisia, Grissia,* la Constantin Porfirogenetul sub aceea grecizată, Kptao? el apare în primele documente ale cancelariei ungare sub formele următoare: Crys, Crisius, ele redau forma de azi care s-a păstrat deci timp de un mileniu şi jumătate graţie populaţiei daco-romane şi româneşti de pe malurile lui. Şi acest rîu poartă, după părerea noastră, un nume dacic, autohton. Aceeaşi este situaţia cu *Mureşul, Someşul, Tisa, Şiretul, Prutul, Argeşul, Buzăul* şi însăşi *Dunărea;* toate opt au nume străvechi, autohtone, care s-au menţinut din vremea dacilor pînă astăzi.

Foarte interesante, sub raportul concluziilor ce se pot trage în sprijinul continuităţii populaţiei romanice sînt numele a două ape: Bistriţa, în partea de nord-est a Transilvaniei, şi Sebeşul, în partea de sud-vest a ei, deci în extremitatea opusă. Bistriţa, afluent al Şieului care, la rîndu-i, e afluent a) Someşului, poartă,

în partea ei superioră, spre izvor, numele de *Repedele.* Această succesiune de hidronime este însăşi imaginea felului cum s-au succedat ocupaţiile neamurilor migratorii, în evul mediu timpuriu, şi a peceţii pe care au pus-o ele toponimiei. într-adevăr Şieul are un nume unguresc, din Sajo: rîu sărat; el a fost dat de unguri în momentul în care au pătruns în Transilvania, suind pe valea Someşului; Bistriţa este nume slav, dat de 131
9»

populaţia slavă care s-a aşezat în această parte a ţării; el traduce numele românesc Repedele, pe care populaţia autohtonă, daco-romană, împinsă spre partea superioară a văii, l-a păstrat. Aceeaşi situaţie cu Şebeşul; numele e unguresc, din Sebeş, care înseamnă „repede"; un afluent al acestui rîu poartă numele de Bistra care, în slavă, înseamnă acelaşi lucru: „repede"; în partea superioară a cursului lui, Sebeşul se numeşte însă *Frumoasa,* nume românesc. Prin urmare, aceeaşi succesiune: în partea inferioară un nume dat de unguri, în partea medie numele slav şi sus de tot, în munte, în regiunea cea mai greu accesibilă, numele românesc.

Trebuie observat că topicul Bistriţa a fost luat de daco-romani *direct de la slavi,* iar nu prin intermediul ungurilor deoarece la aceştia din urmă forma este Beszterce. Dealtfel, *întreaga toponimie de caracter slav din Transilvania a fost luată de daco-romani direct de la slavi,* în timpul îndelungatei lor convieţuiri, în secolele VI-IX, înainte de venirea ungurilor. Din timpul acestei convieţuiri a rămas numirea medievală a Albei Iulii, anume Bălgrad, din slavonescul *Belăgradu,* care înseamnă Cetatea Albă; de asemenea, numele Sibiului, din slavicul Sibirii; tot de atunci sînt numele satelor transilvănene; Bozna, Cerna, Ciumarna (un sat cu acelaşi nume în Bucovina; cf. Ciumernic, vechi sat lîngă Bucureşti), Cozla (cf. diferiţii munţi cu acest nume din Carpaţi), Craiova şi Craiva (cf. Craiova olteană), Dalnic, Gîrbova şi Gîrboviţa, Jabeniţa, Lipova, Lovnic, Racova, Sad, Slimnic, *Vlaba şi Vlăhiţa* — aceste două sate purtînd chiar numele etnic dat daco-romanilor de către slavii de sud ce au ocupat ţinutul carpato-danubian (Slavii de est ziceau Voloh) — Zlaşti. Din aceeaşi vreme sînt şi numele apelor Belareca, în Banat, Bistra în Maramureş (cf. Bistra, afluentul Sebeşului şi Bistra, afluentul Timişului), Cernavoda, în părţile Sibiului (cf. Cernavoda dobrogeană, nume de oraş, dar şi vechiul nume slav al actualei bălţi Cara-Su care e echivalentul turcesc al Cernavodei), Tîrnava. Numele acestei ultime ape, care în limba slavă înseamnă *apa spinilor,* apa ce curge printr-un ţinut cu spini, a fost tradus de unguri textual în Kukullo; iar de la unguri l-au luat saşii sub forma Kokkel.

Dar pe lîngă mărturiile de caracter arheologic şi lingvistic, pe lîngă dovezile ce rezultă din studiul toponimiei, avem şi texte scrise; dintre acestea sînt două izvoare de prima mînă cu privire la prezenţa românilor în spaţiul carpatic în momentul venirii ungurilor. Cel dintîi este cronica notarului anonim al regelui Bela, alcătuită în secolul al XII-lca, fie între 1131 şi 1141 — în cazul cînd avem de a face cu Bela al II-lea, cum cred unii cercetători —fie între 1173 şi 1196, dacă e vorba de Bela al III-lea, cum cred alţii; ea relatează, întemeindu-se pe mărturii

anterioare, felul în care a fost ţara ocupată de unguri. Arată anume cum un conducător al acestora, anume Tuhutum, fiind în cîmpia Tisei şi a Dunării, a aflat de Transilvania, o „ţară" despre a cărei „bunătate" se dusese faima. Aici domnea „un român anume Gelou" peste „români şi slavi" care n-ar fi avut ca arme decît „arcuri şi săgeţi" *(„bonitatem terre Ultrasilvane, ubi Gelou quidam Blacus dominium tenebat" ; „habitatores terre illius... essent Blasii et Sclaui quia alia arma non haberent nisi arcum et sagittas").* Gelou, căruia i se dă în mod repetat titlul de „duce", se împotriveşte ungurilor conduşi de Tuhutum, în două locuri, mai întîi la porţile mezeşcne, apoi la rîul Almaş, dar este învins şi, în cele din urmă, ucis, la rîul Copuşului. Mărturia e cît se poate de limpede şi nu poate fi pusă la îndoială. Dealtfel, istoriografia maghiară, prin pana lui Bâlint Hdman, fruntaşul ei pe vremea celui de al doilea război mondial, recunoaşte că opera notarului anonim se distinge, în ce priveşte cucerirea ţării de către unguri, la 896—900, prin „elaborare îngrijită atît din punct de vedere strategic, cît şi geografic", prin „critică pătrunzătoare", „reflexie metodică" şi „temeinice" cunoştinţe. Aşa fiind, trebuie să admitem şi ceea ce ne spune ea despre prezenţa românilor în Transilvania şi despre cîrmuitorul lor, ducele sau voievodul Gelou. Obiecţia unora dintre istoricii de peste hotare, precum că mărturia notarului anonim nu poate fi luată în considerare, deoarece nu e contemporană evenimentelor pe care le povesteşte şi nu face decît să transpună pentru epoca cuceririi situaţia etnică pe care o constată în momentul în care scrie, e inadmisibilă, căci, într-un atare caz, tuturor afirmaţiilor notarului li se aplică acelaşi raţionament. Dacă într-adevăr, acest izvor ar relata situaţia etnică de sub Bela al III-lea, de ce nu pomeneşte nimic de saşi?

Cronica notarului anonim nu este însă singurul izvor care aminteşte de prezenţa românilor în Transilvania la venirea ungurilor. Mai există un al doilea, tot aşa de însemnat, anume vechea cronică rusă de la Chiev, zisă şi a lui Nestor. Aceasta arată că ungurii, după ce au trecut nişte munţi înalţi — e vorba de Carpati — „au început să se lupte cu volohii şi cu slavii care trăiau acolo" („CTAJIM BOEBATb I1POTHB JKWBniWX TAM BOJIOXOB n CJIABHH"). Prin urmare, o afirmaţie asemănătoare aceleia din cronica notarului anonim. Faptul că două izvoare, din medii diferite şi scrise în limbi diferite, izvoare neavînd nici o legătură unul cu altul, dau aceeaşi informaţie despre prezenţa românilor în interiorul arcului carpatic la venirea ungurilor este concludent şi lămureşte definitiv chestiunea.

Dealtfel *„blaci"* sau români nu sînt amintiţi de notarul anonim numai în Transilvania, ci şi în Panonia, adică în cîmpia Dunării şi a Tisei. El arată că pe cînd ungurii se aflau încă la nord de

Carpaţi, în ţara rutenilor, au fost îndemnaţi de „ducii" acestora să treacă munţii şi să coboare în Panonia, ţară foarte bună, udată de ape bogate în peşte şi pe care „o locuiau slavii, bulgarii şi românii"... *(quam terram habitarent Sclavi, Bulgarii et Blachii).* Românii sînt amintiţi, în sfîrşit, în legătură cu „ducele" Glad ce stăpînea în Banatul timişan; acest duce, în lupta pe care o dă cu ungurii, este ajutat şi de cumani şi de bulgari şi de „blaci" *(adiutorio Cumanorum et Bulgarorum atque Blacorum).*

Altă ştire scrisă o găsim în Geografia armeană a lui Moise Choneanţ'i, alcătuită între anii 855—902, care aminteşte, la nordul bulgarilor, o „ţară căreia îi zic Balak": e ţara valahă sau românească. Din 1164 avem mărturia sigură a cronicarului bizantin Nicetas Choniates. Acesta consemnează că în acel an, Andronic Comnen, vărul împăratului Manuil Comnen, scăpînd din închisoare şi fugind spre nord, „a fost prins la hotarele Galiţiei de către vlahi". E vorba de hotarele principatului de Haliciu, care se întindea în actuala Galiţie. Choniates aduce astfel o dovadă scrisă peremptorie despre existenţa românilor în nordul Moldovei, la jumătatea secolului al XII-lea.

Despre românişi a lor ţară („der Valâchen lanţ") citim şi în epopeea germană „Nibelungenlied"; un foarte recent studiu aşază această ţară a românilor la nord de Dunăre.

O sumă de cercetători au identificat denumirile „Blacumen" şi „Bloku- mannaland" găsite în izvoarele nordice, cu vlahii şi cu ţara românilor: inscripţia cu rune de la Sjonhem, în Gotland (finele secolului al XI-lea — secolul al XIII-lea), scrierea cronicarului islandez Snorri Sturluson, (secolul al XII-lea), Saga sf. Olaf etc. S-a formulat însă şi opinia că denumirile mai înainte citate se referă la cumani şi „Cumania neagră".

Românii din Dobrogea, în contact direct, nemijlocit cu blocul etnic românesc din spaţiul carpato-dunărean, s-au păstrat mai ales de-a lungul fluviului pînă la vărsarea lui, de-a lungul afluenţilor acestuia, precum şi în „codrul" din partea de miazănoapte a ţării cuprinse între Dunăre şi Mare. S-au păstrat, cu alte cuvinte, în regiunile care ofereau, alături de condiţii bune de viaţă şi posibilitatea de adăpost în vremurile tulburi. Populaţia romanică din Dobrogea, alcătuită din geţi, bessi, crobyzi şi tirizi romanizaţi (vezi mai svs, p. 80) şi des- cendenţi ai veteranilor şi coloniştilor civili vorbind limba latină, au supravieţuit diferitelor năvăliri. Nu poate fi vorba, în nici un caz, de o dispariţie a elementului romanic în Dacia Pontică, în urma năvălirii slavilor — aşa cum s-a susţinut, fără temei — deoarece, într-un atare caz, nu s-ar explica o serie de toponime dobrogene. E vorba, în primul rînd de *Vicina,* oraşul şi portul însemnat de la Dunăre, purtînd un nume caracteristic romanic. Cea mai veche meţiune documentară a acestei aşezări este în opera bizantină

„Alexiada" a fiicei de împărat Anna Comnena; ea aminteşte că, prin anii 1085—1086, Vicina, împreună cu alte aşezări, se afla în stăpînirea unui şef local Sesthlav. Către anul 1150, călătorul arab Edrisi arată că Vicina se află la o distanţă de 8 zile de mers pe Dunăre, de la Dîrstor (Silistra) la vale, are mulţi locuitori şi un teritoriu fertil; scoate venituri mari din comerţul său. Acest comerţ sporeşte şi mai mult graţie genovezilor care întemeiază aici un important centru de afaceri, în plină înflorire la 1281. La afaceri participă ulterior şi veneţieni; de la unul din aceşti veneţieni şi-a luat numele un braţ al Dunării, la vest de Chilia, numit „Venedikoul" — deci Veneticul sau Veneţianul — precum şi un ostrov „Vinitic", amintite ambele în hărţile ulterioare. Vicina a fost, după toate probabilităţile, pe locul actualei Isaccea; numai dacă ar ieşi la iveală vreo hartă sau vreun alt izvor care să se refere *simultan* şi la Isaccea şi la Vicina, atunci, evident, ar trebui să renunţăm la această localizare. Pînă acum însă nu se cunoaşte o asemenea mărturie. în unele izvoare, Vicina apare sub forma *Dicina* şi de la această a doua formă se explică, pare-se, numele de *dicieni* pe care-1 poartă românii dobrogeni *băştinaşi* adică *cei mai vechi* români dobrogeni. Căci alături de aceşti băştinaşi, s-au adăugat treptat români veniţi din Muntenia, apoi alţii din Moldova, în sfîrşit, ciobani români din Transilvania, veniţi cu turmele lor şi aşezaţi apoi definitiv aici. Se poate spune că Dobrogea — vatra celor mai vechi înaintaşi ai noştri pomeniţi documentar, geţii care s-au opus regelui persan Darius — este şi ţara în care au trăit laolaltă românii din toate ţinuturile istorice, Ia care s-au adăugat, în veacul nostru, şi aromânii. Din vremea conlocuirii populaţiei romanice din Dobrogea cu slavii şi a asimilării acestora din urmă d itează topicul *Portiţa,* designînd trecerea, relativ îngustă, din limanul Razim spre Mare. (Spunem *Razim* deoarece acesta e numele vechi întrebuinţat de satele româneşti din jurul lui — fostele „sate moldoveneşti" — iar nu Razelm care e un nume nou, dat de lipovenii refugiaţi în Dobrogea în vremuri mai noi). Portiţa — formă diminutivă — derivă din romanicul *porta* care înseamnă poartă, intrare. Numirea românească a fost adoptată atît de primii turci, la venirea lor în Dobrogea, în secolul al XIII-lea, între 1260 şi 1270, sub cîrmui- torul lor Sary Saltyk Dede, cît şi de turcii otomani, la începutul secolului al XV-lea; ei i-au spus Portiţa-bogasi adică „golful (sau intrarea) Portiţa". Şi ruşii au adoptat numele românesc; în hărţile lor stă scris: *Portiţkoe'ghirlo,* deci „gîrla Portiţei". Prima menţiune a Portiţei este în harta ţărmului Mării Negre, tipărită de J.B. Homann, la Nuremberg pe la 1710; numele e notat însă defectuos' „Porktztzia" în loc de „Portitzia" adică Portiţa. La fel e transcris şi în harta geografului englez H. Moli, tipărită la Londra între

1711 şi 1725. Corect, cu numele real, apare Portiţa în jurnalul de călătorie al exploratorului austriac von Brognard, în 1786: „Portizza bogasi" (citeşte Portiţa), apoi în harta lui Riga din Veleştin şi în harta statistică rusă publicată în 1835. Un alt topic vechi romanic este *Biserica* sau *Bisericuţa,* numire dată atît unei mici ridicături (3 metri) de pe malul de est al trecerii din Razim în Goloviţa, cît şi ruinelor aşezării vechii Dinogeţia, într-o insulă a bălţii, în faţa Galaţilor, precum şi sub forma „Cetatea Biserica", ruinelor unei aşezări de la nord-vest de Mahmudia. Sînt numiri date de vechii pescari români, care atribuiau orice ruină mai însemnată unui edificiu religios; pentru comparaţie, trimitem la numirea *Adamclisi* („Biserica omului") dată de turci ruinelor trofeului ridicat de Traian în amintirea luptelor cu dacii, şi la numirea „Ruinele mănăstirii Sf. Gheorghe" indicată de localnici cartografilor ruşi din 1828—1829 pentru ruinele cetăţii bizantine de la Enisala. *Peceneaga este* numele dat de vechea populaţie românească a Dobrogei unui sat, unui ostrov şi la două cursuri de apă ce se varsă în Dunăre, în judeţul Tulcea, nume amintind prezenţa vechiului neam turcesc al pecenegilor. Pentru comparaţie, amintim pădurea *Peceneaga* în judeţul Brăila, muntele *Picineagul* din fostul judeţ al Muşcelului, apoi *Peceneaga,* afluent al Buzăului, *Pecenişca* sau *Pecenicica* în Caraş, *Pişineaga* în Haţeg. Din epoca de conlocuire şi de asimilare a vechilor slavi de către populaţia romanică a Dobrogei este şi topicul *Popina,* dat unei insule din partea de miazănoapte a limanului Razim; numele apare în harta statistică rusă, ridicată în 1828—1832, sub forma caracteristică *Pochină,* cu modificarea labialei, specifică limbii populare. Mai există, în toponimia dobrogeană, şi alte „popine" şi anume tot în regiuni locuite predominant de români, astfel *Popina Mare* şi *Popina Mică,* în balta Popinei, la sud de Pisica (jud. Tulcea); *Pădurea Popinei,* în aceeaşi regiune, şi *Popina Ascunsă* în terenul mlăştinos de la sud de balta Crapina.

De la un asemenea străromân dobrogean, din secolul al X-lea, ni s-a păstrat la Capidava, un vas de pămînt ars, avînd o inscripţie creştină, cu litere greceşti, şt cu numele, scris clar: „Petre": e prima menţiune scrisă despre românii dintre Dunăre şi Mare.

O inscripţie în limba slavă, inscripţie descoperită acum două decenii la Mircea Vodă (jud. Constanţa) atestă existenţa în anul 943 a unui stăpînitor local, jupanul Dimitrie. E probabil ca el să-şi fi întins autoritatea sa şi asupra părţii dinspre răsărit, incluzînd şi teritoriul actualei comune Basarabi, unde s-au descoperit, săpate în masivul de cretă local, şase bisericuţe şi o serie de inscripţii cu litere greceşti, slave şi runice adică vechi

germanice (un rest de populaţie germanică e atestat încă în secolul al IX-lea în preajma Constanţei. Asemenea stăpînitori locali, „ei şi cetăţile lor" sînt amintiţi în Dobrogea şi la anul 971 de către cronicarul bizantin Kedren. Situaţia aceasta durează pînă cînd imperiul bizantin supune pe ţarul bulgar şi pe toţi stăpînitorii locali dobrogeni, fixînd ca graniţă a imperiului spre miazănoapte Dunărea; valul de piatră dintre Cernavodă şi Constanţa, refăcut spre finele secolului al X-lea, nu poate opri înaintarea bizantină. Graniţa va rămîne neschimbată, timp de peste două secole, pînă în 1185 cînd izbucneşte răscoala Asaneştilor (vezi mai jos, p. 190). în acest răstimp al noii dominaţii bizantine, aşezările de la Dunăre — protejate de cetăţile vechi de la Dîrstor şi Dinogeţia, sau de cetatea nouă de la Păcuiul lui Soare (la est de Ostrov, întemeiată între 971 şi 976) — se dezvoltă; locuitorii lor, în afară de pescuit şi agricultură, exercită diferite meşteşuguri şi fac comerţ atît cu regiunile din miazănoapte, de dincolo de fluviu, cît şi cu sudul balcanic.

Din vremea conlocuirii populaţiei romanice din Dobrogea cu slavii datează o seamă de numiri topice care nu sînt decît traducerea în slavă a numirilor romane. Este cazul cu numele satului *Petra,* atestat documentar de inscripţia latină referitoare la „vicani Petrenses" („sătenii din Petra" saupetreni), nume care a fost tradus de noii veniţi prin *Camena,* avînd în limba slavă, exact acelaşi înţeles ca Petra în latineşte, adică „Piatra". Tot aşa s-a întîmplat cu numele de origine greacă a localităţii „Lykostoma" („Gura lupului") de pe braţul Chilia, nume care a fost tradus în slavă prin „Vîlcov" („a lupului").

Pe malul drept al Dunării, începînd de la Dîrstor (Silistra) şi pînă dincolo de Vicina, scriitoarea bizantină Ana Comnena arată că existau, spre finele secolului al XI-lea, şi anume în anii 1086—1091, trei formaţii teritoriale ai căror cîrmuitori feudali locali se numeau Tatos, Sestlav şi Saţa sau Sacea. Unii istorici au văzut în aceste formaţii, alcătuiri politice româneşti: e o simplă ipoteză, iar nu o certitudine. Ceea ce se poate afirma deocamdată este că populaţia acestor formaţii era amestecată sub raportul etnic, pe lîngă românii autohtoni fiind şi populaţie de alt neam; e probabil apoi că numele Isaccei — de formaţie turcească — să cuprindă pe acela al vechiului stăpînitor Sacea (compară cu Ibrail din Brăila şi Ismail din moldovenescul Smil).

Cronicarul polon Dlugosz afirmă că după dezastrul de la Varna (1444), cruciaţii creştini care au avut români drept călăuze au putut ajunge la Dunăre; ceilalţi au rătăcit. Iar un izvor turcesc din secolul al XVI-lea arată nume româneşti — Radu, Iancu, Mihnea etc. — în oraşul dobrogean Vistier (turceşte Ester sau Istrabad), situat la sud-est de Babadag.

CONCLUZIA tuturor argumentelor rezultînd din mărturiile izvoarelor istorice, din cercetările arheologice, din studiul limbii şi al toponimiei este una şi aceeaşi: populaţia dacoromână, provenind din asimilarea dacilor autohtoni de către coloniştii romani, a continuat să locuiască, fără întrerupere, ţinutul carpato-dunărean cu centrul în Transilvania, şi după ce legiunile şi administraţia romană au fost retrase. în acest ţinut i-au găsit popoarele migratoare începînd cu goţii, continuînd cu slavii şi isprăvind cu ungurii, turcii vechi şi tătarii. în acest cadru teritorial s-a constituit poporul român, proces de etno- geneză care a durat mai multe sute de ani şi s-a încheiat în secolul al X-lea, odată cu asimilarea completă a slavilor. în această perioadă, izvoarele bizantine, slave şi maghiare atestă pe români sub numele de *vlahi* şi *volohi,* net diferenţiaţi de celelalte popoare. Cînd, cu prilejul unei sărbători a colonizării saşilor în Transilvania, unul dintre aceştia a întrebat pe un ţăran român din părţile Sibiului dacă ar putea şi românii face o asemenea sărbătorire, ţăranul român i-a răspuns: „Noi nu avem ce să sărbătorim, pentru că nu sîntem veniţi de aiurea: *noi sîntem de aici".* E un răspuns care, izvorît din conştiinţa populară, sintetizează admirabil concluzia cercetării ştiinţifice, sintetizează realitatea istorică.

BIBLIOGRAFIE

R. Roesler, *Românische Studien. U ntersuchungen zur älteren Geschichte Rumäniens,* Leipzig, 1871, 363 p. in 8°; A.D. Xenopol, *Teoria lui Roesler,* Iaşi, 1884, 300 p. in 8°; A.D. Xenopol, *Une enigme historique. Les Roumains au Moyen Age,* Paris, 1885, 238 p. in 8°; D. Onciul, *Teoria lui Roesler, studii asupra stăruinţa Românilor în Dacia Traiană de A.D. Xenopol. Dare de seamă critică,* în *Conv. Lit.,* XIX (1885), p. 60 — 80, 174-187, 255-278, 327-348, 424-439 şi 589-602; L. Homo, *Essai sur l'empereur Aurtlien (270—275),* Paris, 1904, 390 p. in 8°; N. Iorga, *Le probleme de l'abandon de la Dacie par l'empereur Aurâlien,* în *Rev. Hist. Sud-Est,* I (1924), p. 37 — 58; Al. Philip- pide. *Originea Românilor,* vol. I, *Ce spun izvoarele istorice,* Iaşi, 1925, XL + 889 p. in 8°; Louis Halphen, *Les barbares, des grandes invasions aux conquetes turques du Xl-e siecle,* Paris, 1926, 393 p. in 8°; M. Friedwagner, *Uber die Sprache und Heimat der Rumänen in Hirer Friihzeit* în *Zeit f. rom. Phil.* LIV (1934), p. 641 —715 (şi extras); A. Decei *Asupra unui pasagiu din geograful persan Gardîzi (a. 1050),* în *„Fraţilor Alexandru şi Ion Lepăda tu...",* Bucureşti, 1936, p. 877—902; A. Decei, *Românii din veacul al IX-lea pînă în al XIII-lea, în lumina izvoarelor istorice armeneşti,* în *Anuar 1st. Cluj,* VII, 1932—1938, p. 412 — 564; Lajos Tâmas, *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane,* în *Archivum,* I (1935), p. 1—96, şi II (1936), p. 46 — 83 şi

245 — 374; G. Popa-Lisseanu, *Flavius Vopiscus şi părăsirea Daciei,* în *Fraţilor A lexandru şi Ion I. Lepădatu la împlinirea vîrstei de 60 de ani,* Bucureşti, 1936, p. 709 — 728; G.I. Brătianu, *Une inigme et un miracle historique: le peuple roumain,* Bucarest, 1937, 135 p. in 8°; M. Macrea, *Monetele şi părăsirea Daciei,* Cluj, 1940, 37 p. in 8°; **C.** Daicoviciu, *Problema continuităţii în Dacia. Cîteva observaţii şi precizări de ordin istorico-arheologic,* Cluj, 1940 p. in 8°; Ernst Gamillscheg, *Uber die Herkunft der Rumă- nen,* Berlin, 1940, 20 p. in 4° (cf. recenzia lui M. Macrea, în *Transilvania,* LXXII (1941), nr. 4; Kurt Horedt, *Eine lateinische Inschrift des 4. Jahrhunderts aus Sieben- biirgen,* Sibiu, 1941, 8 p. in 8° (Extras din *Anuar St. Clasice,* IV); C. Daicoviciu, *O senzaţională descoperire arheologică în Transilvania,* Sibiu, 1941, 4 p. in 8° (Extras din *Transilvania,* LXXII (1941), nr. 8); S. Lambrino, *Die Scythia Minor und der daco- getische Romanismus,* in *Siebenbiirgen,* I, Bucureşti, 1943, p. 187 — 194; C. Daicoviciu, *Daker und Rumănen,* în *Siebenbiirgen,* I, Bucureşti, 1943, p. 175—186; Dr. Ion Hur- dubeţiu. *Die Deutschen iiber die Herkunft der Rumănen (von Johann Thunmann bis Ernst Gamillscheg,* Breslau, 1944, 80 p. + lh + 2 pl.; Al. Borza, *L'alac (Engrain, Tri- ticurn monococcum) chez Ies Roumains,* Sibiu, 1945, 43 p. in 8°; M. Rusu, *The prefeudal cemetery of Noşlac (VIth — VIIth centuries),* în *Dacia,* N.S., VI (1962), p. 269 — 292; G. Diaconu *Einheimische und Wandervolker im 4: Jahrhundert u. Z. auf dem Gebiete Rumâniens,* în *Dacia,* N.S., VIII (1964), p. 195 — 210; I. Nestor, *Les donnâes archiolo- giques et le probleme de la formation du peuple roumain,* în *Rev. Roum. d'Hist.* 1964, 3, p. 383 — 432; Const. C. Giurescu, *înţelesul topicului „Paring". Date despre agricultura românească din Carpaţi în evul mediu,* în *Omagiu lui Alexandru Rosetti, la 70 de ani,* Bucureşti, 1965, p. 303 — 306; D. Protase, *Problema continuităţii in Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii,* Bucureşti, 1966, 249 p. in 4°; Kurt Horedt *Blokumanland şi Blakumen,* în *„Arheologia Moldovei"* VI, 1969, p. 179—185; Ion I. Russu, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez,* Bucureşti, 1970, 271 p. in 8° + 3 pl. VI. Iliescu, *Părăsirea Daciei în lumina izvoarelor literare,* în *S.C.I.V.* 22 (1971), p. 425 — 428; Const. C. Giurescu, *Formarea poporului român,* Craiova, 1973, 169 p. in 8°, cu 2 h şi ilustraţii; Const. C. Giurescu, *Contribuţii la istoria ştiinţei şi tehnicii româneşti....* Bucureşti, 1973, 266 p. in 8°, cu planşe; Victor Spinei, *Informaţii despre vlahi în izvoarele medievale nordice,* în *S.C.I.V.,* 24, 1973, nr. 1, p. 57—81 şi nr.2, p. 259 — 282.

N. Iorga, *Cele dintîi cristalizări de stat ale Românilor,* în *Rev. 1st.,* V (1919), p. 103 —113; N. Bănescu, *Cele mai vechi ştiri bizantine asupra Românilor de la Dunărea de Jos,* în *Anuar. 1st. Cluj,* I (1921 — 1923), p. 138—160; T. Sauciuc-Săveanu, *O inscripţie latină şi alte obiecte antice şi ştiri din satul roman Petra, Camena de azi, din judeţul Tulcea,* în *Analele Dobrogei,* XV (1934), p. 93 — 112; C. Necşulescu, *Ipostaza formaţiunilor politice române la Dunăre, în sec. XI,* Bucureşti, 1937, 38 p. in 8° (Extras din *Rev. 1st. Rom.,* VII); *Inscripţia slavă din Dobrogea din anul 943,* în *Studii,* IV (1951), 3, p. 122 — 134; Petre Diaconu, *Despre datarea valului de piatră din Dobrogea şi localizarea evenimentelor din nota toparhului*

grec, în *Studii,* XV (1962), 5,p. 1215 — 1235; C. Cihodaru, *Precizări necesare în legătură cu datarea valului de piatră din Dobrogea, şi însemnările toparhului bizantin,* în *Studii,* XVI (1963), 5, p. 1123 —1135; Petre Diaconu, *Din nou despre datarea valului de piatră din Dobrogea şi nota toparhului grec,* în *S.C.I. V.,* XVI (1965), 2, p. 383 — 394; Const. C. Giurescu, *Ştiri despre populaţia românească a Dobrogei în hărţile medievale şi moderne.* Bucureşti, 1966, 64 p. in 8°; Gh. Ştefan, I. Bamea, M. Comşa, E. Comşa, *Dinogeţia I. Aşezarea feudală timpurie de la Bisericuţa — Garvăn.* Bucureşti, 1967, 409 p. in 4°; Const. C. Giurescu, *Ştiri noi despre străromânii din Dobrogea,* în *Tomis,* decembrie 1967, p. 4; Radu Vulpe, Ion Barnea, *Din istoria Dobrogei,* vol. II, Bucureşti, 1968, 591 p. in 8°; P. Diaconu şi N. Petre, *Quelques observations sur le complexe archiologique de Murfatlar (Basarabi),* în *Dacia,* XIII (1969), p. 443 — 456; A. Rădulescu, *Un document protoroumain ă Capidava* în *Dacia,* XIV (1970), p. 311—323; P. Diaconu, D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare, cetatea bizantină,* I, Bucureşti, 1972, 272 p. in 4°; Tudor Mateescu, *Pe urmele unui oraş dispărut: Ester, în. Magazin Istoric,* VI (1972), 10, p. 10—14; O. Iliescu, *Localizarea vechiului Licostomo,* în *Studii,* 25 (1972), 3, p. 435—462; Adolf Armbruster, *Nochmals „herzoge Râmunc uzer Vlâchen lanţ",* în *Revue Roum. d'Hist.,* XII, 1973, Nr. 1, p. 83—100; Andrei Aricescu *Despre o recentă interpretare a izvoarelor literare privind părăsirea Daciei,* în *S.C.I.V.,* 24, 1973, Nr. 3, p. 485-493.

CREŞTINAREA DACOROMÂNILOR

Caracterul latin al creştinismului român e dovedit de termenii ce exprimă noţiunile fundamentale ale credinţei

Creştinismul n-a fost îngăduit în Imperiul roman decît din vremea împăratului Constantin cel Mare şi anume de la anul 313 înainte, cînd s-a dat vestitul *Edict din Milan.* Mai înainte de Constantin, creştinii erau adesea urmăriţi şi prigoniţi de împăraţii romani, cum au fost, de pildă, sub Nero şi Diocleţian. Aceasta înseamnă însă că atîta vreme cît Dacia Traiană a făcut parte din imperiu, deci pînă la 275, creştinismul nu s-a putut răspîndi aci *pe faţă.* Iar atunci cînd el a fost îngăduit, ţinuturile noastre erau sub stă- pînirea neamurilor migratoare şi a dacilor liberi. Astfel stînd lucrurile, se pune în mod firesc întrebarea: cînd au fost creştinaţi dacoromânii şi în ce chip?

Este sigur că au existat creştini în Dacia, şi înainte de părăsirea ei. Creştinismul avea, în momentul cînd au plecat legiunile, o vechime de aproape două secole şi jumătate; el pătrunsese în toate centrele mai importante ale Imperiului roman, între altele şi în Peninsula Balcanică. Aşadar, nu este de loc exclus ca printre coloniştii aduşi de Traian să fi fost şi creştini. De asemenea, ei puteau fi şi în rîndul trupelor care stătuseră mai înainte în răsărit, cum era legiunea a V-a Macedonica — care a stat multă vreme în Palestina înainte de a fi mutată la Troesmis şi, mai tîrziu, la Potaissa, — şi care-şi aveau acum garnizoana în Dacia. Pe de altă parte, în răstimpul de aproape 170 de ani cît a fost la noi stăpînire romană, este foarte probabil să fi venit de peste Dunăre şi adepţi ai noii credinţe. în sprijinul acestor presupuneri, la care ne îndreptăţeşte logica istorică, s-au invocat afirmaţii ale scriitorilor bisericeşti, apoi o inscripţie şi cîteva piese arheologice din secolele II—III.

Tertulian, în lucrarea sa *Adversus Judaeos,* alcătuită între anii 198—203, tratînd despre răspîndirea noii credinţe, spune că ea a ajuns „şi la diferitele naţiuni din Galia şi în locurile britanilor, inaccesibile romanilor dar supuse lui Christos, şi la sarmaţi şi la

daci şi la germani şi la sciţi şi la multe neamuri şi provincii îndepărtate". De unde rezultă că noua credinţă pătrunsese şi în stînga Dunării. E drept, Tertulian nu spune lămurit dacă e vorba de dacii din provincia romană sau de dacii ceilalţi, liberi, aşa cum ar putea să rezulte din pomenirea, alături de ei a sarmaţilor, a germanilor şi a sciţilor. Dar în

eventualitatea cea de a doua, cu atît mai mult va trebui să admitem că exis-[1] tau creştini în provincia romană Dacia.

S-a crezut că afirmaţia de mai sus a lui Tertulian ar fi contrazisă de o alta, posterioară, a lui Origenes, un scriitor bisericesc însemnat de la jumătatea secolului al III-lea. în „Comentariile" sale la Matei, alcătuite între anii 246—249, Origenes spune textual următoarele: „Ce vom zice însă de britani sau de germani care sînt lîngă Ocean sau de barbarii daci şi sarmaţi şi sciţi, dintre care cei mai multi n-au auzit pînă acum cuvîntul Evangheliei, dar îl vor auzi cu timpul?" („vel apud barbaros, dacos et sar- mates et scythas, quorum plurimi nondum audierunt Evangelii verbum..."). Noi socotim însă că nu există contrazicere. Origenes nu afirmă că noua credinţă n-a pătruns *de loc* între daci, sarmaţi şi sciţi, ci numai că *cea mai mare parte a acestora* n-a auzit încă de dînsa. De unde rezultă însă că erau şi unii care auziseră cuvîntul Evangheliei şi care se făcuseră deci creştini.

în afară însă de aceste două mărturii literare, s-a invocat, în sprijinul părerii că creştinismul pătrunsese în Dacia înainte de 275, şi o inscripţie. E vorba anume de inscripţia latină descoperită pe la 1500 la Cluj-Napoca, datînd din prima jumătate a veacului al îll-lea şi avînd următorul cuprins: „Zeilor Mani. Aurelia Marina a trăit 17 ani. Aurelius Marinianus fiul ei, a trăit 1 an şi 4 luni. Tatăl ei, veteranul Aurelius Babus, a pus această piatră. Fie-ţi ţărîna uşoară". Inscripţia, deşi începe cu formula păgînă „Zeilor Mani" şi isprăveşte cu formula, tot păgînă „Fie-ţi ţărîna uşoară" („sit tibi terra levis"), este totuşi, după unii învăţaţi, hotărît creştină. Aceasta se dovedeşte prin monogramul în formă de cruce care însoţeşte cercul ce cuprinde formula ultimă. îndoială nu poate să existe, susţin aceşti învăţaţi: se cunosc pînă acum peste o sută de astfel de inscripţii creştine avînd la început formula păgînă a zeilor mani care, se vede, ajunsese în vremea aceasta un simplu semn de recunoaştere a monumentelor funerare, pierzînd înţelesul prim, pro- tivnic noii credinţe. Faţă de această interpretare, alţi învăţaţi susţin că inscripţia nu are un caracter creştin; aşa-zisa cruce n-ar fi decît o îmbinare a literelor P şi T din cuvîntul OPTO care venea înaintea formulei tradiţionale: sit tibi terra levis.

Aceeaşi incertitudine există şi în privinţa unor piese arheologice din secolele II—III. E vorba de: 1) O camee de onix, aflată la Potaissa, avînd gravate o serie de simboluri creştine. 2) Un relief mitraic, la Sarmizgetusa, cu şapte monograme ale lui Cristos. 3) Un inel cu termenul invocator „Agula" (format din iniţialele cuvintelor evreieşti Atha, Gibbor, Leslam şi Adonai care înseamnă: „Tu eşti puternic în veci, Doamne", termen ce s-a gravat pînă tîrziu în evul mediu pe clopote şi vase sacre. 4) O

cărămidă cu o cruce pe ea, găsită în comuna Tarcea Mică din judeţul Cluj. 5) Un opaiţ cu ornament cruciform, găsit la Romula. 6) Cîteva vase de argilă cu zgîrie- turi în formă de cruce. Unii cercetători sînt convinşi de caracterul creştin al acestor piese, alţii îl contestă. Să admitem punctul de vedere al acestora din urmă şi să facem abstracţie şi de inscripţia de la Napoca. înseamnă aceasta oare că n-au existat creştini în stînga Dunării înainte de 275? Nicidecum! E de ajuns să ne gîndim la faptul că în Dacia erau atîţi locuitori,. civili şi militari, veniţi din Orient, din Siria, din Asia Mică unde creştinismul se întinsese considerabil. Numai în Napoca erau două colegii de orientali (unul al Asianilor, celălalt al Galaţilor), ca să ne dăm seama că învăţătura creştină a trebuit să pătrundă şi la noi înainte de plecarea legiunilor. Dealtfel, prin cercetările din ultimul timp, s-a stabilit cu certitudine caracterul creştin al unei geme din secolul al II-lea, găsite la Tomis şi aflătoare acum la „British Museum" din Londra, al unei geme din secolele II—III, descoperite la Romula, şi al uneia, din secolele III—IV, găsite la Turda.

Marea majoritate a populaţiei era însă tot păgînă. însuşi cuvîntul *păgîn,* dcrivînd din latinul *paganus* care înseamnă „locuitor al satului", al unui „pagus", ne arată că populaţia rurală — deci mulţimea — s-a convertit mai tîrziu, că ea a continuat să se închine vechilor divinităţi, în timp ce orăşenii îmbrăţişau noua credinţă.

> I >

MISIONARII. NICETA DIN REMESIANA. Odată plecate legiunile, creştinii din Dacia n-au mai fost, evident, împiedicaţi în manifestarea credinţei lor, nici în propagarea ei. Aşa încît numărul lor a trebuit să se înmulţească. Răspîndirea noii credinţe a luat însă un avînt deosebit după anul 313. Nu trebuie să uităm că legăturile între cele două maluri ale Dunării au continuat şi după părăsirea Daciei. Chiar împăratul Constantin, cel care a dat edictul de recunoaştere a creştinismului, ştim că a făcut un pod de piatră la Celei şi că a trimis o armată în interiorul viitoarei Muntenii. Pe malul drept al Dunării, în Moesia şi în Dacia Pontică existau însă numeroase centre creştine, unele din ele ca Abrittus, Durostorum, Tomi, Sexanta Prista (azi Russe, turceşte Ruşciuk), Novae (Sviştov), Ratiaria (Arcar, lîngă Vidin), fiind chiar sedii episcopale. La Histria, la Axiopolis, la Tropaeum Traiani, la Troesmis, la Niculiţel s-au găsit numeroase monumente creştine, bazilici, capele, cripte şi altele (vezi şi fig. 121 —122). (Numai *bazilici paleocreştine* s-au descoperit pînă acum în Dobrogea în număr de treizeci şi una!) De aci, din aceste centre ale ţărmului drept, veneau în Dacia misionari sau propagandişti, răspîndind noua credinţă şi convertind la ea pe

plugarii şi păstorii dacoromâni din viitoarea Muntenie, Transilvanie şi Moldovă, precum şi pe migratorii întîlniţi în aceste locuri. Istoria ne-a păstrat numele cîtorva din aceşti misionari. Unul este Audias din Mesopotamia care a predicat în „Gotia" adică pe ţărmul sting al Dunării. Un altul, care a primit moarte de martir, e Sava Goticul, înecat, împreună cu alţi credincioşi, în rîul Buzău, la 12 aprilie 372, în timpul persecuţiei pornite de Atanaric împotriva creştinilor din regatul său. în aceeaşi vreme este ucis şi Niceta martirul, un alt misionar care a predicat în acelaşi regiuni ca şi Sava. Ştim în sfîrşit că Ulfilas a creştinat pe goţi, sub forma însă a ereziei ariene, şi că a tradus Biblia în limba lor. Aceşti patru misionari sînt însemnaţi pentru răspîndirea noii credinţe mai ales printre migratorii germanici din Dacia. Se poate să fi predicat şi pentru dacoromâni, nu avem însă dovezi. împrejurarea că creştinismul gotic arată o însemnată influenţă greacă, în timp ce al nostru e *latin,* ar fi mai curînd un indiciu în sens contrar. Totuşi faptul nu e exclus, Ulfilas a predicat doar şi în latineşte. Ceilalţi trei trebuiau şi ei să cunoască limba cea mai răspîndită pe atunci a lumii vechi.

Misionarul despre care ştim că a luptat mai mult pentru răspîndirea creştinismului printre strămoşii noştri a fost *Niceta,* episcopul oraşului Reme- siana din Dacia Mediterranea. A trăit în secolul al IV-lea şi la începutul celui de al V-lea. La 367 îl întîlnim ca episcop în oraşul amintit; la 414 era încă în viaţă. Om învăţat, autor a mai multor scrieri religioase, bun prieten cu Paulinus din Nota (Italia) care îl numeşte „învăţător şi tată" al său („magister et pater"), misionar încercat şi pasionat, Niceta din Remcsiana a convertit la creştinism pe dacoromânii de pe ambele maluri ale Dunării, pe goţi şi pe bessi. El predică şi scrie *în limba latină* timp de aproape o jumătate de secol. Existenţa în însăşi inima Daciei, în Transilvania, şi în secolul al IV-lea, a unei populaţiuni creştine, vorbind latineşte, ne este dovedită în chip categoric prin *inscripţia de la Biertan* (la sud de Dumbrăveni, în jud. Sibiu). Această inscripţie, deşi găsită acum aproape două secole, a stat nebăgată în seamă şi neutilizată în dulapurile muzeului Bruckenthal din Sibiu pînă în anul 1941 cînd profesorul sas K. Horedt a redescoperit-o şi i-a consacrat un studiu, arătînd marea ei însemnătate. Inscripţia e în latineşte, are următorul cuprins: *Ego Zenovius votumposui* („Eu Zenovie am pus (această) ofrandă sau danie") şi se referă la un monogram creştin de bronz dăruit de autorul inscripţiei. Felul inscripţiei, cu litere ajurate, stilizarea inscripţiei, forma literelor şi forma monogramului indică secolul al IV-lea *deci epoca de după retragerea legiunilor din Dacia.* Inscripţia e de cea mai mare însemnătate şi pentru dovedirea continuităţii populaţiei romanice din Transilvania şi pentru nivelul economic şi cultural

al acestei populaţii (vezi fig. 121 şi 122).

CARACTERUL LATIN AL CREŞTINISMULUI ROMÂNESC apare limpede la o cercetare cît de sumară a termenilor care exprimă noţiunile fundamentale ale credinţei. Iată cîţiva din aceşti termeni, împreună cu cei latini din care derivă: 1. *Biserică* vine din cuvîntul basilica. E interesant de observat că în timp ce la celelalte popoare romanice a biruit, pentru a exprima această noţiune, termenul ecclesia, la noi s-a impus cuvîntul *basilica.* Basilica apare însă în terminologia creştină numai pe la începutul secolului al IV-lea şi anume cu înţelesul de „clădire", de lăcaş religios din care apoi se va dezvolta şi acela de „comunitate". Aşa înciît prezenţa acestui termen în limba română este o dovadă că cei mai mulţi dintre strămoşii noştri s-au creştinat după anul 350. 2. O altă dovadă în acest sens este cuvîntul *cuminec,* care vine din communicare. Termenul latin n-a căpătat însă înţelesul creştin decît după anul 400. Cum noi nu avem în limba română veche decît acest înţeles, urmează deci că şi cuvîntul *cuminec* ne-a venit, ca şi *biserică,* tot pe cale misionarică, anume la începutul secolului al V-lea. 3. *Dumnezeu* vine din *Domine Deus,* invocaţie păgînă către zeu, adoptată apoi şi de biserica creştină. 4. *Crăciun* are drept etimologie, după unii cercetători, cuvîntul *cala- tionem* (de la calatio, -onis), care însemna, la latini, apelul sau convocarea, de către preotul păgîn, a poporului, la zi întîi a lunii, pentru a-i anunţa sărbătorile din acea lună. După alţi cercetători, Crăciun derivă din *creationem* (de la creatio, -onis), al cărui înţeles e totuna cu al termenului românesc creaţie. Dacă etimologia exactă e cea dintîi, atunci explicarea alegerii acestui termen pentru a designa naşterea lui Iisus e următoarea: în secolul al IV-lea, pînă după 350, Crăciunul şi Bobotează s-au serbat împreună, în ziua de 6 ianuarie. în această zi, considerată ca începutul anului bisericesc, se anunţau de către preot, după liturghie, sărbătorile mobile din cursul anului, se făcea adică tocmai ceea ce făceau mai înainte vechii preoţi păgîni la începutul lunii. Apropierea s-a impus de la sine şi astfel, noii creştini au dat acestei zile denumirea de calatio. Cînd apoi sărbătoarea Crăciunului a fost fixată deosebit de aceea a Bobotezei, la 25 decembrie — fapt care se întîm- plă pe la finele secolului al IV-lea — numirea de calatio a rămas fixată de această zi şi astfel s-a ajuns la Crăciunul nostru. 5. *Rusaliile,* la aromâni *Arusale,* poartă numele vechei sărbători păgîne *Rosalia,* adică sărbătoarea pomenirii morţilor, în timpul primăverii, cînd înfloresc trandafirii. 6. *Floriile* poartă de asemenea numele unei sărbători păgîne: *Floniia* (în loc de Flo- ralia) care era sărbătoarea florilor, tot primăvara. 7. însuşi numele de *săr- bătoare* e tot latin şi anume latin păgîn: vine de la (dies)

servatoria (prescurtare din *conservatoria),* adică ziua închinării zeilor care apără sau păstrează trupeşte şi sufleteşte pe om. în Dacia Traiană, numeroase sînt inscripţiile care dau acest calificativ zeilor: întîlnim astfel una ca „Esculap şi Higcia, zeii conservatori"; în Sarmizegetusa o alta amintind pe „zeul Azizus copilul cel bun conservator"; la Potaissa, o a treia care pomeneşte global pe „Sara- pis, Jupiter, Soarele, Isis, Luna, Diana, zeii şi zeiţele conservatoare"; găsim apoi mai multe inscripţii închinate lui Hercule, lui Jupiter, lui Marte şi altor zei, purtînd toţi calificativul amintit. Interesant de subliniat e faptul că la celelalte popoare romanice s-a întrebuinţat, pentru a se exprima noţiunea de sărbătoare, cuvîntul *festus* (dies festi, de unde francezul fete, italianul festa), numai la noi a rămas vechiul cuvînt păgîn *servatoria,* poate unde primejdiile de tot felul au fost mai mari în Dacia.

Tot de origine latină sînt cuvintele privitoare la cei morţi şi la cultul lor: *mormînt* (monumentum); *priveghiu* (perviglium); *păioară,* adică văl subţire (palliola), la care credem că se pot adăuga şi *comînd* (commandare) şi *osăminte* (ossamenta), deşi pentru acestea două din urmă nu avem încă atestate formele respective latine în epoca păgînă.

Tot latine, dar cu înţeles exclusiv creştin, nu din epoca păgînă, sînt apoi cuvintele: *a ajuna* (ajunare); *a boteza* (baptizare); *cîşlegi* (caseum ligare); *cirmelegi* (camem ligare); *creştin* (christianus), *cruce* (crux, cruciş); *a cumineca* (communicare); *mă închin* (/in/ clino, -are); *Indrea* adică sărbătoarea sfîn- tului Andrei (/ Sanct / — Andreas); *înger* (angelus); *lege* (lex, legis); *martur* (martur); *păcat* (peccatum); *păgîn* (paganus, adică locuitor al unui pagus, d^ci sătean); *păresimi* (quadragessima); *părinte* (parens, parentis); *Paşte* (Paschae); *preot* (pre (s) byterum); *a răposa* (repausare); *rugăciune* (roga- tionem); *tîmplă* (templum), *vărgură* (virgo, virgula); *zău* (per Deum). Cuvîntul *sînt* (santus, din sanctus) s-a păstrat numai în unele nume de sărbători: *Sînvăsii, Sîntioan* (Sîntion), *Sîngiorgiu, Sînziene* (24 iunie; e şi nume de plantă), *Sîntilie, Sîntamaria, Sîmedru* (Sumedru) pentru Sf. Dumitru, *Sînnicoară, Sîmnicoară* pentru Sf. Nicolaie; la aromâni şi *Stăvineri* (Sfînta Vineri) şi *Sămădrean,* cu înţelesul de Octombrie, luna lui Sîmedru.

în rezumat deci: creştinismul a fost cunoscut în Dacia încă din timpul dominaţiunii romane; convertirea în masă însă a populaţiunii daco-romane din stînga Dunării s-a făcut între 350 şi 450, cu ajutorul misionarilor, dintre care cel mai însemnat este Niceta din Remesiana. Creştinismul a trebuit să primească o sumă de termeni păgîni la care lumea ţine fiindcă se obişnuise cu ei. Sîntem, în această parte a Europei, cei mai vechi creştini:

creştinismul, ca şi graiul nostru, este *de caracter latin.* Popoarele vecine au primit noua credinţă mult mai tîrziu, printr-o hotărîre de sus, a puterii politice, a şefului statului respectiv. La români creştinismul s-a difuzat fără ordinul şi intervenţia factorilor politici, s-a menţinut şi s-a amplificat treptat la nivelul comunităţilor urbane şi rurale. (Tîrziu de tot, după constituirea statelor independente ale Ţării Româneşti şi Moldovei, domnia — adică autoritatea politică centrală a statului — intervine pentru a obţine recunoaşterea de către Patriarhia din Constantinopol, a mitropolitului — adică a şefului bisericii muntene sau moldovene).

Legăturile cu ţărmul drept al Dunării, sub raportul bisericesc, au căpătat şi o consacrare oficială, de ordin administrativ. împăratul Justinian (527—565) a creat arhiepiscopia Justinianei Prime care cuprindea Dardania, Dacia mediterranea, Dacia ripensis, Moesia prima, Praevalitana, Macedonia, o mică porţiune din Panonia în care se găsea „civitas Bacensis" şi — fapt foarte important — o fîşie de pămînt *în stînga Dunării, în Banat,* cu localităţile Literata şi Recidiva. Credem că se pot adăuga la acestea şi părţile dinspre Dunăre ale Olteniei, cu Drobeta, unde s-au găsit resturi arhitectonice creştine din secolele IV—VI, cu Sucidava, unde săpăturile au dat la iveală o bazilică creştină din sec. al VI-lea. De arhiepiscopul Justinianei Prime, cu reşedinţa în Serdica (Sofia), aveau să asculte aşadar toate aceste ţinuturi.

în Dacia Pontică sau, cum i se spunea, arhaizant, în vremea aceea, în Scythia Minor, era un episcopat cu reşedinţa în Tomis. Cunoaştem o serie de episcopi de aici, de la *Evangelicus,* pe timpul lui Diocletian, pînă la *Valen- tinianus,* care păstoreşte pe la jumătatea secolului al VI-lea. Ni s-au păstrat şi numele a trei martiri: *Chirii, Chindeas* şi *Tasios,* din Axiopolis în timpul persecuţiilor lui Diocleţian, precum şi numele altor doi, din Halmyris (lîngă Histria), anume *Epictet* şi *Astion.* Iar în 1971 s-a descoperit la Niculi- ţel (jud. Tulcea), sub altarul unei vechi bazilici, o criptă cuprinzînd rămăşiţele a patru martiri creştini şi o inscripţie arătînd numele lor: *Zoticos, Attalos, Camasis* şi *Filippos.* Şi aceştia par a fi pierit în vremea persecuţiilor lui Diocleţian; nu e exclus însă să fie dintr-o epocă anterioară. Bazilica s-a ridicat pe locul criptei, în secolul al IV-lea, după anul 313, mai probabil în a doua jumătate a secolului. în legătură cu acest lăcaş şi cu cele refăcute ulterior pe locul lui este cel de al doilea nume al Nicoliţelului anume: *Mănăstirişte.*

Ambele nume le găsim în harta statistică rusă, ridicată în 1828—1832 şi publicată în 1835. Un izvor istoric din 1599 pomeneşte cel de al doilea nume sub forma „Monaster"; la fel apare el în hărţi din 1744, 1769 şi 1774.

BIBLIOGRAFIE

V. Pârvan, *Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-roman,* Bucureşti, 1911, XVI + 223 p. in 8°; J. Zeiller, *Les origines chritiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain,* Paris, 1918, IV + 667 p. in 8°; R. Netzhammer, *Die christlichen Altertumer der Dobrudscha,* Bucureşti, 1918, VII + 223 p. in 8°; Hvppolyte Delehaye, *Les martyrs Epictate et Astion,* în *Bull. Sect. Hist. Acad. Roum.,* XIV (1928), p.l—5; N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor,* ed. 2, vol. I, Bucureşti, 1929, 432 p. in 8°; J. Zeiller, *Le site de Justiniana Prima,* în *Melanges Diehl,* vol. I, Paris, 1930, p. 299 — 304; Matthew Spinka, *A history of Christianity in the Balkans,* Chicago, 1933, 202 p. in 8°; Anton Velcu, *Contribuţii la studiul creştinismului daco-roman,* sec. I —IV d. Hr., Bucureşti, 1934, 74 p. in 8°; D. Russo, *Inscription grecque de Tomis,* în *Istros,* I (1934), p. 175— 178; J. Zeiller, *L'expansion du christianisme dans la peninsule des Balkans du I-er au V-e silele,* în *Rev. Balk.,* I (1934 — 1935), p. 414—419; Aurelian Iordănescu, *Observaţiuni asupra creştinismului daco-roman,* în *Revista Clasică,* XI — XII (1939—1940), p. 193 — 204; Kurt Horedt, *Eine lateinische Inschrift des 4 Jahrhunderts aus Siebenburgen,* Sibiu, 1941, 8 p. in 8° (extras din *Anuar. St. Clas.,* IV); B. Mitrea, *O gemă creştină din Turda,* în *Rev. 1st. Rom.,* XVI (1946), p. 51—62; M. Macrea, *A pro- pos de quelques dicouvertes chritiennes en Dacie,* în *Dacia,* XI —XII (1945—1947), p. 281 —302; Gr. I. Moisescu, Şt. Lupşa, Al. Filipaşcu, *Istoria bisericii române,* I, Bucureşti, 1957, 464 p. in 8°; I. Barnea, *Date noi despre Axiopolis,* în *S.C.I. V.,* XI (1960), 1, p. 69 — 80; I. Barnea, *Monumente de artă creştină descoperite pe teritoriul Republicii Populare Române,* în *Studii teologice,* XVII (1965), 3—4, p. 133—181; D. Protase, *Problema continuităţii in Dacia in lumina arheologiei şi numismaticii,* Bucureşti, 1966, p. 141 —158; D.M. Pippidi, *In jurul izvoarelor literare ale creştinismului daco-roman,* în *Contribuţii la istoria veche a României,* Bucureşti, 1967, p. 481 —516; Victor H. Bauman, *Bazilica cu „martyricon din epoca romanităţii tirzii, descoperită la Niculiţel (jud. Tulcea) în Bul. Mon. 1st.,* XLI (1972), 2, p. 17—26; Diac. P.l. David, *Primii martiri cunoscuţi pe teritoriul patriei noastre;* în *Mitropolia Olteniei,* XXIV (1972), 3 — 4 p. 277 — 281; Pr. N. Şerbănescu, *Cu privire la cei patru martiri creştini din bazilica de la Niculiţel (jud. Tulcea),* ms. 1973.

ÎNDELETNICIRILE PRINCIPALE ALE ÎNAINTAŞILOR ÎN RĂSTIMPUL 275 - 1241

în tot răstimpul dintre Dacia romană şi întemeierea statelor româneşti înaintaşii noştri au practicat fără întrerufiere străvechile lor îndeletniciri în. lungul răstimp de aproape un mileniu cît au venit asupra lor valurile popoarelor migratorii, înaintaşii noştri, la adăpostul cetăţii carpatice şi al pădurilor întinse ce acopereau nu numai muntele, dar şi dealurile şi o mare parte a cîmpiei — Vlaşca şi Vlăsia sînt la şes! — şi-au continuat îndeletnicirile lor de seamă, fără întrerupere. Au fost *plugari* cultivînd străvechile grîne, urcînd adesea cu lanur le de mei şi de secară sus pe clinele munţilor, pînă la 1200 —1300 de metri înălţime; răzoare înalte, străvechi, ce se pot observa bine pînă în zilele noastre în Carpaţi şi în Munţii Apuseni, sînt mărturia acestei îndeletniciri milenare a înaintaşilor. S-au folosit întîi de *aratru* roman, apoi, începînd din secolele X—XI, de unealta mai perfecţionată care a fost *plugul',* originea numelui acestuia din urmă e controversată.

Prezenţa însăşi a uneltelor agricole arată practicarea metalurgiei în toată perioada migraţiilor. Iar continuitatea ei din antichitate se adevereşte prin terminologia meşteşugului, derivată din latină. *Faur* vine nemijlocit din faber; *făurar* are şi sufixul *ar* caracteristic limbii române. Faurii au lucrat *fierul* (ferrum), încălzindu-1 cu *cărbuni* (carbo-carbonis), pregătit de *cărbunari* (carbonarius), în *cuptorul* (coctorium) de redus minereul. Partea centrală a cuptorului este *vatra* — străvechi nume, de dinaintea cuceririi romane; *zgura* rezultată din reducerea minereului aparţine aceluiaşi fond lexical (dacă nu derivă din latinescul scoria); focul este activat cu ajutorul *foiului* sau a *foalelor* (de la foles). Denumirea generică a uneltelor: *fiiarăle* (aflat într-un document din 6 septembrie 1757) ne trimite tot la ferrum; *cheia* la clavis; *cuţitoaia* la cotitus; *foarfecele* la forfex. Terminologia românească a făurăriei o regăsim şi într-un inventar de pe domeniul Hunedoarei (la 1700) unde textul, redactat în maghiară, inserează numiri direct în română: *bucata* — masa pe care curge fonta topită; *forma* şi *fundul* — două unelte; *faţa* — *o* tablă de fier; *ursul* — bucata mare de fier ce se scoate din cuptor şi se bate cu ruda pentru desprinderea zgurii; *purtătorii* ce transportă minereul (derivate din buccata, fundus, facies, ursus, portatorius). Au frst adoptaţi, în împrejurările de vieţuire ale poporului nostru, şi termeni tehnici

din slavonă (ciocan, cleşte, daltă, nicovală, pilă, priboi, sfredel, tocilă), din germană (raşpă, şurubelniţă) şi din maghiară (ilău).

Grînele obţinute au continuat să le macine la *morile de apă,* frecvente atît de o parte, cît şi de alta a Carpaţilor, înşirate de-a lungul numeroaselor cursuri de apă, mori care au înlocuit, în multe părţi ale ţinutului carpatc- dunărean, străvechile rîşniţe mişcate de mîna omului. Cînd s-a produs această înlocuire în ţinuturile româneşti? Cît este de veche moara de apă în aceste ţinuturi? Punem întrebarea, deoarece, în ultimul timp, s-a'exprimat părerea că înlocuirea s-a produs nu în epoca dacoromână, aşa cum rezultă din terminologia romanică a morii şi cum cred o serie de cercetători români, ci în cursul evului mediu, începînd, după unii, din secolul al VIII-lea, după alţii, abia din secolul al XII-lea. Spre a putea da un răspuns întemeiat la întrebarea de mai sus, e necesar să examinăm, fără idei preconcepute, faptele, indiferent de natura lor: mărturii istorice, lexic şi locuţiuni populare, toponimie.

O primă constatare: moara de apă era cunoscută în imperiul roman *încă din secolul întîi înainte de era noastră.* Ne-o spune lămurit scriitorul ant c Vitruvius, trăitor în acea vreme, autor al vestitei lucrări „Despre arhitectură". El descrie în detaliu o moară de apă, arătînd cum roata, lovită de şuvoiul de apă, mişcă o roată dinţată, iar aceasta, prin intermediul altei roţi dinţate, cuplată cu prima, face să se învîrtească pietrele de moară. Şi Vitruvius adaugă că această instalaţie tehnică, pe care el o numeşte „machina" — de unde verbul „machinare" din care derivă românescul „a măcina" — nu e vreo curiozitate, vreo instalaţie rară, *ci una de întrebuinţare curentă.* Ia'.ă propriile-i cuvinte în traducere: „Şi tot aşa sînt nenumărate alte feluri de maşini despre care nu e nevoie să vorbim, căci ne sînt cunoscute, fiindu-ne zilnic sub mînă, precum morile, foalele ferarilor, carele, trăsurile cu dotă roţi, strungurile şi altele, care au o întrebuinţare comună, potrivit cu deprinderile noastre". Aşadar, moara de apă reprezenta, după afirmaţia categorică a lui Vitruvius, o tehnică general cunoscută şi răspîndită în secolul întîi înaintea erei noastre. Ceea ce înseamnă că dacă ea nu va fi fost cuno c ită de daci în aceeaşi vreme — ipoteză plauzibilă, date fiind cele ce ştim despre viaţa lor materială, despre capacitatea lor „politehnică" şi despre mulţimea cursurilor de apă ale pămîntului lor, apoi cu siguranţă ea a fost introdusă în Dacia Traiană de către coloniştii veniţi în mare număr „din toată lumea romană". Prin urmare, moara de apă a existat în ţinutul carpato-danubian în secolele II şi III ale erei noastre: acesta e un fapt indubitabil.

De aceea ni se pare neîntemeiată afirmaţia lui John D. Bernal, care în *Ştiinfaîn istoria societăţii,* Bucureşti, 1964, după ce recunoaşte că moara de apă aj arţine antichităţii clasice şi citează pe Vitruviu,

susţine totuşi (p. 233) că „moara are dreptul să fie considerată un mecanism medieval, deoarece numai în evul mediu a ajuns să fie folosită pe scară mai largă. Au existat puţine mori în epoca romană — continuă Bernal argumentarea sa — deoarece cursurile de apă nu erau destul de potrivite, iar pentru efectuarea muncilor se puteau găsi totdeauna sclavi în jurul Mării Medite- rane". Argumentul privind cursurile de apă e *neîntemeiat,* deoarece ele au fost aceleaşi şi în evul mediu ca şi în epoca romană. Rîurile şi fluviile din Galia,

Anglia, Dacia medievală n-au diferit de cele ale epocii imperiale. Cît despre argumentul sclavilor, el e infirmat de faptul că, pe de o parte, sclavii, frecvenţi în marile oraşe şi pe latifundii, erau mult mai rari şi adesea nu existau în numeroasele *sate* ale imperiului, iar pe de altă parte de afirmaţia lui Antipatros, poetul grec contemporan cu Cicero, arătînd că moara de apă pentru măcinarea cerealelor înseamnă eliberarea sclavilor (de o muncă grea!) şi vestirea epocii de aur.

Există oare vreun motiv să credem că odată introdusă în Dacia, ea a încetat să mai fiinţeze după ce, la 271—275, legiunile şi administraţia au fost retrase pe malul drept al Dunării? Nu există nici un motiv, deoarece moara de apă nu era o instalaţie tehnică exclusiv orăşenească, ci ea se întîl- nea deopotrivă la ţară, oriunde să găsea un curs de apă potrivit. Dealtfel, avem astăzi dovezi certe, de ordin arheologic, că viaţa orăşenească n-a încetat în Dacia, odată cu retragerea legiunilor, ci ea a continuat, evident în forme mai modeste, secole de-a rîndul. Există, în schimb, un argument foarte puternic în sensul *continuităţii acestei mori de apă şi anume terminologia esenţială a ci, terminologie care este de origine latină.* într-adevăr, să pornim de la termenul generic al întregii instalaţii: *moara;* el vine din *mola,* termen vechi latinesc, întîlnit la Cicero şi la Ovidiu, mai vechi decît echivalentul molen- dinum, documentat în secolele IV—V şi din care a derivat francezul moulin. La poporul român nu există un termen derivat din molendinum, ci numai acela de *moară* — din moala — care are înţelesul de moară de apă; pentiu instalaţia mai simplă, mişcată de mîna omului, se întrebuinţează termenul special*rîşniţă,* luat de la vechii slavi. Părţile esenţiale ale morii au, de asemenea, numiri de origine latină: *roată* din *rota; cupă* din *cuppa; dinte* din *dens, den- tem* şi *măsea* din *maxilla* — în documentele medievale româneşti, cînd stăpî- nirea voia să desfiinţeze moara cuiva, aşezată pe nedrept sau greşit, atunci trimitea un agent executiv să strice „dinţii" sau „măselele" sau „inima" (lat. *anima)* morii; apoi *piatră* din *petra* — cea de jos purtînd numele de *stătătoare,* din *sto, stare,* iar cea de sus de *alergătoare,* din *allargare,* după aceea *fus* din *fusum, strat* din *stratum,* în sfîrşit termenii tehnici, mai puţin cunoscuţi de marele public, dar designînd anumite părţi ale instalaţiei morii, adică: *braţ* din *brachium; cai* sau *căluşei* din *caballus; coardă* din *chorda; spetează,* format din spatăcare, la rîndu-i, derivă din *spatha; scuturătoare* derivată din a scutura, *excutulare; chingă* din *clinga (= cingula); fruntar* din *frontale; ciutură* din *cytola; cruci* din *crux, crucem; căpăstru* din *capistrum; buric* din *ombilicus; prefuste* din *fustis* plus prefixul; *brotac* din *brotacus; broască* din *brosca.* Şi n-am amintit de *casa* morii, de pereţii ei, de *masa* pietrelor. Lista e

concludentă: terminologia esenţială a morii de apă este de origine latină. Să presupunem acum că românii n-ar fi cunoscut această instalaţie tehnică înainte de secolul al VIII-lea sau chiar înainte de al XII-lea, cum vor amintitele opinii, deci că ar fi introdus-o abia atunci şi anume de la unul din popoarele înconjurătoare. Cum se explică, în cazul acesta, că n-au împrumutat şi terminologia esenţială de la respectivele popoare înconjurătoare? Se ştie că atunci cînd introduci o inovaţie tehnică, introduci şi terminologia aferentă. Ceea ce nu e cazul cu moara de apă.

Dar vechimea acestei mori mai rezultă şi din alte trei fapte. Primul este în legătură cu denumirea generică *moară,* care se dă la români la tot felul de instalaţii tehnice. Izvoarele istorice ştiu, de pildă, de *morile de hîrtie;* una era lîngă Braşov, în apropierea ei au avut loc două bătălii victorioase ale voievodului Ţării Româneşti, Radu Şerban, în 1603, şi 1611; o moară de hîrtie e amintită îri 1646, pe valea Oltului, în regiunea Călimăneştilor; o a doua pe aceeaşi vale, lîngă Rîmnicul Vîlcii, în 1673. Mai erau apoi mori de *argăsit* sau de *tăbăcit,* în Transilvania, în secolele XIV —XV. în Ţara Românească, voievodul Mihai Sutzu acordă, în 1792, scutiri de dări pentru lucrătorii celor două „mori de arpăcaş" pe care vel logofătul Scarlat Greceanu le avea în satele Ageşti (Ilfov) şi Corneşti (Dîmboviţa). Erau şi *mori de oloi* sau oloiniţe şi chiar „mori de prav" (de puşcă); pînă şi meşterii de la piue şi de la fierăstraie erau numiţi adeseori „morari". Dar pentru ca termenul de moară să capete o asemenea extensiune, să ajungă a desemna tot felul de instalaţii tehnice, aceasta înseamnă că moara şi anume moara de apă — cea de vînt şi cea cu cai e mult mai puţin răspîndită — a fost foarte veche la noi şi a reprezentat instalaţia tehnică prin excelenţă.

Al doilea fapt e de ordin toponimic. Ne referim anume la denumirea *Rî de moare* din Ţara Haţegului, denumire care — aşa cum au arătat filologii clujeni — denotă o foarte mare vechime, derivînd dintr-un latin popular *ri(v)u de molae.* Un asemenea „rîu de mori" constatăm şi în nordul fostului judeţ al Muşcelului cu numele caracteristic şi străvechi „Bătrîna". Nu departe, spre apus, găsim aşezarea voievodală, cu nume iarăşi străvechi „Curtea de Argeş".

Al treilea fapt, denotînd şi el o mare vechime a morii de apă, este mulţimea de proverbe, zicale şi expresii în legătură cu această „măiestrie" românească. „A-i veni apa la moară", adică a avea o conjunctură favorabilă, „a tăia cuiva apa de la moară" adică a-i crea o situaţie defavorabilă, „îi umblă moara" adică îi merge bine, „i-a stat moara" adică îi merge rău, „la rea moară a dejugat" adică rău a nimerit; „trăieşte ca găina la moară" adică trăieşte în belşug, „a ajunge de la moară la rîşniţă" adică a decădea, „la moară cin-se duce, se umple de făină", referindu-se la consecinţele inevitabile ale unei situaţii, „moara bună macină orice", apoi, în altă ordine de idei, „cine se-nsoară trebuie să aibă de moară", adică trebuie să fie în stare să-şi ţie casa, „cînd se-nsoară, nu-i de moară" adică nu te duci la moară într-o asemenea împrejurare, „se potriveşte ca mireasa la moară", „îi merge gura ca o moară stricată" şi atîtea altele, din care unele foarte expresive. Nu cunosc nici o altă „măiestrie" sau unealtă românească de care să se lege o asemenea bogăţie de zicale populare.

Concluzia cred că e limpede: moara de apă nu reprezintă un împrumut străin, al secolelor VIII —XII, ci o moştenire din epoca daco-romană, aşa cum o dovedeşte terminologia esenţială a ei, precum şi o serie de fapte de alt ordin.

Persistenţa la români a morii de apă în cursul evului mediu timpuriu, ca o moştenire daco-romană, n-are nimic surprinzător; ea s-a păstrat şi la alte popoare europene. Astfel, de pildă, în Anglia, sînt înregistrate de „Domesday Book" — registrul cadastral din 1086 — circa 5 000 (cinci mii) de

mori, ceea ce revine o moară Ia aproximativ patru sute de locuitori. Este incontestabil că acest mare număr de mori engleze continuă pe cele din epoca dominaţiei romane. Tot aşa s-a întîmplat si în ţinutul carpato-dunărean. D n acest ţinut, moara de apă s-a răspîndit spre nord şi est, în ţinuturile vecine ale Galiţiei, Pcdoliei şi Volîniei, unde această instalaţie hidrotehnică a putut să existe în secolele XI —XII.

Pe lîngă cultivarea cerealelor, înaintaşii noştri au continuat să lucreze viţa de vie în podgoria ce încingea şi atunci ca şi azi munţii în Ţara Românească şi în Moldova precum şi pe podişul Transilvaniei. E semnificativ că alături de numele *dacic, strugure,* s-a păstrat şi un nume, de origine latină, al lui, *poamă.* Acest termen dialectal — se întrebuinţează în Moldova — arată rolul de seamă pe care l-a avut rodul viţei de vie între toate fructele pămîntului românesc. Căci latinul pomum, poma, înseamnă, nu numai fruct cu sămînţă sau sîmbure, dar şi orice *fruct în genere;* şi tocmai acest termen generic a fost ales de unii dintre înaintaşii noştri pentru a designa strugurele. Dealtfel, alături de butuc şi curpen, ambii dacici, s-au păstrat din latină *via* (vinea), *viţa* (vitis) cu *rădăcina, trunchiul* (trunculus) şi *coarda* (corda); *parul* pentru ridicatul viţei (palus); *culesul* (colligarc); *călcatul* strugurilor după cules în *călcătoare* (calcare, calcatura); punerea în *bute* (buttis); tot latini sînt: *must, vin, beat, beţiv, a îmbăta.*

înaintaşii noştri au continuat să sădească *pomi* — marea majoritate a acestora avînd nume latine — şi să cultive *legume* — cele esenţiale avînd iarăşi nume latine (vezi şi mai sus, p. 120). Au fost *păstori* sau *păcurari* — ambii termeni sînt latini — practicînd milenara transhumanţă — de primăvară pînă toamnă pe plaiurile cu iarbă îmbelşugată, de toamnă pînă primăvară în locurile mai „văratice" din lunca Dunării şi de pe malul Mării, transhumanţă care n-are nimic de a face cu „nomadismul", ea desfăşurîn- du-se în aceleaşi locuri, pe drumuri ştiute, cu aceeaşi regularitate şi vigoare ca şi muncile plugarului (vezi fig. 123—129). Din aceste vremuri datează cunoscutele „drumuri ale oilor", pomenite în documente; unul din ele răspundea la „Vadul oii" la Dunăre, locul unde Dunărea Veche şi Borcea se unesc spre a se despărţi iarăşi puţin mai spre miazănoapte. Adăugăm că transhu- manţa implică *locuinţa stabilă a restului familiei,* care stă permanent în satul din regiunea muntoasă sau a dealurilor înalte. Terminologia de bază arată — şi în acest sector principal de producţie — o practică neîntreruptă. Dacă *oaie, berbec, miel, capră, ied, a mulge, lapte, caş* şi *staul* sînt latine, în schimb *ţap, vătui* (mielul de un an) şi *bască* (lînă tunsă de pe oaie) sînt tracc-dacice. Tot dacici sînt: *baci, căciulă, ghioagă, stînă, ţarc, strungă, mărcat* (lapte covăsit), *rînză, străgheată* — lapte mai

consistent din care se desparte caşul folosit la prepararea *brînzei; urdă, caţă* (băţ lung de cca 2 m cu un cîrlig în vîrf cu care se prind oile), *căpuşe, gălbează.*

Au fost apoi, aceşti înaintaşi ai noştri — ca şi strămoşii goţi — *vestiţi crescători de vite albe şi de cai* — prăsile binecunoscute şi preţuite de vecini. Boii puternici, cu coarnele larg desfăcute şi „caii buni de ţară" făceau fala ţinuturilor unde se va întemeia Moldova, după cum Bărăganul, în special partea lui dintre Ialomiţa şi Şiret era patria hergheliilor şi preucilor de cai. în pădurile numeroase de fag şi de stejar, erau trimişi să se îngraşe, din jir şi ghindă, rîmătorii sau mascurii. Au ştiut să îngrijească înaintaşii numeroşii stupi din prisăcile presărate pe marginile întinselor fînaţe şi prin poienile pădurilor, aşa cum făcuseră, încă pe vremea lui Herodot, geţii sau dacii.

Au pescuit în Dunăre, în bogatele ei bălţi, în afluenţii ei, în limanurile de la malul mării şi pe întinsul mării însăşi. Ca şi în alte sectoare importante de activitate, unii termeni fundamentali sînt transmişi din îndepărtata antichitate : *baltă, cîrlig, gard, melc, pirîu* sînt consideraţi dacici — îndeosebi baltă şi gard care arată practicarea pescuitului în lunca dunăreană în toată perioada anteromană. Mai numeroase sînt, firește, cuvintele latine. în primul rînd, termenul generic de *peşte* (din piscis — piscem), care, la rîndu-i, a dat multe derivate (ceea ce-i atestă şi vechimea în vocabular): pescar, pescăriţă, pescărie, pescuit, peştişor, pescuţ, pescos, pescărel, pescăruş. După cum numele pescarilor specializaţi s-au format prin adăugarea sufixelor latine -ar şi-er: păstrăvar, plăticar, răcar, undiţar, vîrşar, mrejar, coticer şi orier. Aceluiaşi fond lexical aparţin: *lapţi* (din lactes), băşica (înotătoarea — din bessica-vessica) şi probabil crap, somn şi plătică (asupra acestora trei din urmă există încă discuţii). Dintre unelte, poartă nume latine: *sacul* (din sacus), avînd ca părţi componente *cercul* sau *arcul, coarda, frîna* şi *coada,* apoi *reţeaua* (din retella derivat din retes), *furca* sau *ostia* (pentru prinderea peştilor în apa limpede a pîraielor), *oria* — plasă folosită la Dunăre sau în lacuri. La acestea, se adaugă terminologia adoptată din perioada conlocuirii româno- slave, dînd numele mai multor peşti din apele noastre (nisetru, viză, cegă, ştiucă, lin, babuşcă, clean, mreană, păstrăv, lostriţă, lipan, zglăvoacă etc., precum şi icre), ca şi a unor unelte de pescuit (undiţă, năvod, plasă, mreajă, vîrşă, vintru, mingioc, juvelnic etc.). Terminologia slavonă, adoptată în secolele VI —IX prin acţiunea mai multor factori,—în primul rînd ca o consecinţă a coexistenţei politico-sociale a celor două popoare — ne sugerează nu numai însemnătatea pescuitului pentru hrana locuitorilor, autohtoni şi migratori, dar totodată şi felul în care această miler ară îndeletnicire s-a reflectat în sfera raporturilor

sociale, cînd slavii, ca element dominant, au impus străromânilor plata unor anume dijme şi efectuarea unor prestaţii. îndeplinirea, generaţii de-a rîndul, a unor astfel de obligaţii, şi-a afiat corespondentul şi în lexic unde noii termeni au înlocuit pe cei anterior folosiţi: ca de exemplu *undiţa,* care era cunoscută de autohtoni încă de milenii.

Deopotrivă, pe cursurile de apă au fost ridicate iezături pentru a putea, pe de o parte, mişca morile de măcinat grîul, meiul şi secara, pe de altă parte, pentru a avea belşug de peşte în heleşteie sau iazuri.

Primele menţiuni de asemenea *iazuri* privesc Transilvania şi datează din secolul al XII-lea; convingerea noastră este însă că şi dincoace de Carpaţi, în special în Moldova, vor fi existat pe atunci astfel de iazuri. Printr-un document din circa 1169 se întăreşte mănăstirii din Sînîob posesiunile date de regele Gcza, posesiuni între care este şi „iazul Saard“ („piscina Saard"), apoi „lacul (tăul) Pecenegului" cu cinci gospodării şi *„Suur cu douăsprezece case de pescari şi cu un iaz"* („piscina"). Toate aceste sate şi iazuri se aflau în Bihor, în partea de nord-vest a Transilvaniei, unde a continuat să existe pînă în vremea noastră mănăstirea de la Sînîob. Documentul este important nu numai pentru că atestă existenţa de *iazuri,* redate prin termenul tehnic latin „piscina", dar şi prin aceea că menţionează „72 *case de pescari"* într-un sat, ceea ce arată o specializare a respectivilor locuitori, aşa cum în alte sate din acelaşi document, se amintesc case de podgoreni. Urmează documentul din 30 septembrie 1176 care aminteşte de pescăria de la „Ke- resztes", probabil „Cristişul" de mai tîrziu din preajma Turdei, apoi documentul din 1177 privind un heleşteu la Turda, în sfîrşit documentul din 1181, prin care se întăreşte mănăstirii întemeiate de corniţele Culchey lîngă rîul Someş posesiunile ei, între care „heleşteul *Aria care este întreg al mănăstirii".* Heleşteul se afla lîngă satul „Mies Eger", în regiunea mănăstirii, deci în Transilvania de miazănoapte. I se mai întăreşte de asemenea un „prediu", adică un teren al cărui hotar merge „pînă la capătul heleşteului Meşteri", apoi „spre heleşteul... Saar". Iată dar dovedită existenţa heleşteielor şi în altă parte a Transilvaniei, în regiunea Someşului. Urmează documentul din 1197 privind „piscinele" şi „tăurile" deci heleşteiele şi lacurile de la Asinip, azi sat făcînd parte din comuna Ciuguzel, în preajma Aiudului.

N-au uitat înaintaşii noştri să scoată din adîncul pămîntului *sarea* cea de toate zilele şi cu nume latin — dar în unele locuri ca în Vrancea, la *Valea Sării,* şi pe malurile Buzăului au exploatat-o chiar la faţa pămîntului, ea formînd aci masive aparente — apoi *aurul* şi *argintul, fierul* şi *arama, cărbunele, piatra* şi *păcura,*

toate aceste bogăţii miniere purtînd iarăşi nume latine. Dar aurul au continuat să-1 strîngă şi din nisipul unor rîuri de munte. Au practicat fără întrerupere străvechile, *meserii* sau *măiestrii,* aceste două numiri generice fiind iarăşi latine. într-adevăr, meserie, cuvînt format în limba română străveche, vine de la *meser* plus sufixul, iar meser, atestat sub această formă în Psaltirea Scheiană, nu e decît latinul *miser,* omul sărman sau sărac, mărturie a unei epoci în care, în societatea sclavagistă romană, meseria nu era practicată decît de oamenii de jos, sărmani, nobilii rezervîn- du-şi cariera armelor şi cea politică-administrativă. în ce priveşte pe *măiestru,* el se trage din latinul vulgar *maister* care la rîndu-i vine din latinul clasic *magister.* Termenul, înlocuit, în genere, mai tîrziu, prin sinonimul, dar de altă origine, meşter, s-a păstrat pînă astăzi în anumite domenii, cum e acela al folclorului, care ştie de „pasărea măiastră" — imortalizată de Brâncuşi — sau domeniul pescuitului, unde uneltelor diverse de prins peştele — undiţă, plasă, vîrşă etc. — li se spune, cu un termen colectiv, *„măiestrii".* Cu această ultimă accepţiune îl găsim în actele noastre vechi; aşa de pildă, într-un act din 1604, iulie 16, prin care Ieremia Moghilă, domnul Moldovei, întărind mănăstirii Secul pîrîul Secului şi apa Neamţului, cu toate izvoarele lor, pînă la obîrşie, hotărăşte ca nimeni să nu aibă voie a prinde peşte în aceste ape, fără voia călugărilor. „Şi pe cine vor afla acolo prinzînd peşte — continuă domnul — să aibă a-i lua *toate măestriile* şi tot ce se va afla la ei". Tot astfel, printr-un hrisov din 1613, februarie 9, Ştefan Tomşa, întărind mănăstirii Galata partea ei de pescuit dintr-un iezer, precizează: „Nimeni să nu aibă voie a prinde peşte acolo, *cu nici o măestrie,* fără să dea dijma cuvenită mănăstirii". E interesant de remarcat că, deşi ambele acte sînt, după obiceiul cancelariei domneşti de atunci, scrise în limba slavă, totuşi termenii *maeştrii* şi *măestrie* n-au fost traduşi, ci reproduşi în forma lor străveche, românească. Semnalăm şi substantivul *„măestrilea"* cu înţelesul de „pescuit cu măestrii", substantiv care apare în scrisoarea trimisă la 31 mai (circa 1640—1650), de vornicul de Cîmpulung bistriţenilor, în Transilvania: „Au înţăles Măria Sa Vodă pentru hotarul Moldavi(i) că-1 calcă oameni(i) dumnilor voastri cu bucatilea şi cu măestrilea", ceea ce înseamnă „cu vitele şi cu pescuitul cu măiestrii".

Din termenul generic „măiestru" s-a format în vechime în limba noastră adjectivul „măiestrit", cu înţelesul de „lucrat cu îngrijire" sau „de calitate superioară". Astfel, el apare în hrisovul de organizare a flotei comerciale de Dunăre din Ţara

Românească, hrisov datat 23 noeimbrie 1793, în care e vorba de „şăici măiestrite".

Continuînd aşadar să practice vechile meserii, înaintaşii noştri, în lungul răstimp ce desparte părăsirea Daciei de primele formaţii politice româneşti, au fost, mai departe, olari, fierari şi lemnari, tîmplari şi zidari, au făcut arcuri, săgeţi şi „cucure" sau tolbe de păstrat săgeţile, au ascuţit spade, au ţesut şi cusut veşminte, au lucrat pielea şi lîna, cînepa şi inul, într-un cuvîirt au făcut tot ce era de trebuinţă pentru a duce un trai decent. în legătură cu lucrul veşmintelor, semnalăm existenţa unor instalaţii hidrotehnice, cu nume *latin,* care ca şi moara de apă, şi-au urmat neîntrerupt fiinţa în cursul mileniului sus-amintit. E vorba de *piuă* şi de *viitoare* care serveau la împîslitul sau îngroşatul şi bătutul ţesăturilor de lînă. Primul termen derivă din* *pilla* care, la rîndu-i, e un diminutiv din *pila;* cel de al doilea din* *voltoria.* Adeseori, piuele erau aşezate pe cursurile de apă, alături de mori. în Vrancea, întîlnim în documente denumirea de „vistere" dată instalaţiilor hidrotehnice în care se prelucrau ţesăturile; acest termen, avînd ca etimon latinul *vestis,* care înseamnă „veşmînt", este o dovadă în plus a continuităţii îndeletnicirii în legătură cu lucrul ţesăturilor (vezi fig. 130—138).

Prisosul lucrului şi al bogăţiilor lor, înaintaşii noştri au continuat să-l vîndă: au fost deci *neguţători*—termenul e de origine latină — cumpă- rînd, în acelaşi timp, cu banii cîştigaţi, mărfuri şi produse străine: ţesături şi podoabe, mirodenii, fructe, vinuri şi untdelemn de la miazăzi. Stau mărturie al acestui negoţ numeroasele tezaure monetare găsite pe tot întinsul patriei, tezaure cuprinzînd monede de aur, de argint şi de bronz, mai întîi din epoca romană tîrzie, apoi din epoca bizantină. Stau mărturie şi termenii latini *a vinde* (vendere), *a cumpăra* (comparare), *lucru* (în sensul de cîştig — de la lucrum), *a schimba* (excambiare), *preţ* (pretium), *a împrumuta* (impromutare), *a cîştiga* (câştigare). De asemenea, datînd din vremea conlo- cuirii româno-slave, cuvintele *tîrg* (locul unde are loc negoţul), *vamă* (taxa dată la vînzare-cumpărare), *a plăti* (operaţiunea cînd se dau banii), *a tocmi, dobîndă, marfă, zbor* şi *nedeie.* După cum practicarea schimbului de mărfuri este atestată şi de termenii intraţi în limba română din greacabizantină: *arvună, drum, ieftin, cîntar, litră, aspru* (monedă), *rodie, migdal, chitră, lămiie. orez, mirodenii, mir, piper, zahăr, săpun, prăvălie, camătă* etc. (termeni cu- noscuţi, probabil, în secolele XII —XIII cînd descoperirile monetare şi mărturiile scrise atestă frecvenţa negoţului cu ţinuturile sud-dunărene). Şi în tot acest îndelungat răstimp de o mie de ani, n-au încetat să

scrie, căci altfel n-ar fi putut avea *cărţile* necesare slujbei în biserică, să citească aceste cărţi şi să socotească — să *adune,* să *scadă,* să *înmulţească* şi să *împartă:* toţi aceşti patru termeni sînt latini — pentru a-şi purta *negoţul.*

Cronica maghiară a lui Simon de Keza, alcătuită în anii 1282—1285, ocupîndu-se de originea secuilor şi de asocierea acestora cu triburile maghiare, arată că ei nu locuiau în cîmpia panonică, ci în munţii de la margine, *împreună cu românii de la care au învăţat scrierea acestora* („non tamen in plano Panno- niae, sed cum Blackis in montibus confinii sortern habuerunt, unde Blackis commixti literis ipsorum uti perhibentur"). Indiferent de localizarea „munţilor de la margine", dacă e vorba de nord-vestul Transilvaniei sau de estul ei, ceea ce trebuie relevat aci e faptul că românii îşi aveau, la finele secolului al IX-lea şi în secolul al X-lea, *scrierea* lor, pe care au adoptat-o şi secuii.

In ţinutul carpato-danubian s-au copiat o seamă dintre cele mai vechi manuscrise slave bisericeşti; unul din acestea este aşa-zisul *Manuscris de la Reims* (secolul al XII-lea) care cuprinde cuvintele româneşti *nici* şi *spadă* şi are forma genetivului egală cu a dativului. Un alt text slav vechi e *Rugăciunea sfintului Sisinie* (popular: Sisoie!), în 184 de versete, scrisă pe foi de plumb în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, rugăciune găsită într-un mormînt dm comuna olteană Budăneşti (jud. Mehedinţi). Ea conţine, repetat de două ori, şi numele, articulat, al celui care a pus să se scrie rugăciunea: e „Gheorghie Braţul", român fără putinţă de îndoială.

BIBLIOGRAFIE

Lazăr I. Ciomu, *Un vechi monument epigrafic slav la Turnu Severin,* în *Rev. 1st. Rom.,* VIII (1938). p. 210 — 234; I.I. Russu, *Din trecutul păstoritului românesc* în „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei" 1957 — 1958, p. 135—156; G. Giuglea, M. Homo- rodean şi I. Stan, *Toponimia comunei Rîu de Mori (Ţara Haţegului),* în *Fon-tică şi dialectal-gi ■,* V (1963), p. 41—68; Daniel Popescu, *De la „De arhitectura" lui Vitruviu la toponimia românească,* în *Tribuna* din 9 iulie 1964, p. 10; John D. Bernal, *Ştiinţa în istoria societăţii.* Bucureşti, 1964, XXVII + 700 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Istor'a pescuitului şi a pisciczilturii în România,* I, Bucureşti, 1964, 389 p. in 8°; N. Edroiu, P. Gyulai, *Evoluţia plugului în ţările române în epoca feudală,* în *„Acta Musei Nap<.- censis",* II, 1965, p. 307 — 344; Const. C. Giurescu, *Înţelesul topicului „Paring". Date despre agricultura românească din Carpaţi în evul mediu,* în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 7t> de ani,* Bucureşti, 1965, p. 303 — 306; Haralamb Mihtescu, *Influenţa grecească*

asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea, Bucureşti 196 î, 225 p. in 8°; Dinu C. Giurescu, Andrei Pănoiu, *Feronerie veche românească,* Bucureşti 1967, 104 p. in 8* + 103 foto; Vasile Neamţu, *Contribution â l'itude du probleme des instruments*

aratoires utilises au Moven Age, în *Revue Roumaine d' Histoire,* 1967, nr, 4, p. 533 — 552; 1.1. Russu, *Limba traco-dacilor,* Bucureşti, 1967, 253 p. in 8“; Const. C. Giurescu, *Istoricul podgoriei Odobeştilor din cele mai vechi timpuri pînă* ***la*** *1918,* I, Bucureşti, 1969, 550 p. in 8°; Şt. Olteanu, C. Şerban, *Meşteşugurile din* ***Ţara*** *Românească şi Moldova în Evul Mediu,* Bucureşti, 1969, 460 p. in 8°; Nicolae Edroiu, *Despre apariţia plugului în ţările române,* în *Terra Nostra,* II (1971), p. 95—117; P. Diaconu, D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare,* I, Bucureşti, 1972, 272 p. in 4°; Const. C. Giurescu, *Contribuţii la istoria ştiinţei şi tehnicii româneşti în secolele XV — începutul secolului XIX,* Bucureşti, 1973, 266 p. in 8°; Dinu C. Giurescu, *Ţara Românească în secolele XIV — XV,* Bucureşti 1973, 496 p. in 8°; N. Smochină, *Studiu asupra primelor manuscrise slave din ţinutul carpato-danubian* ms. 1973.

PRIMELE FORMAŢIUNI POLITICE ROMÂNEŞTI

Primele formaţiuni politice româneşti au fost cnezatele şi voievodatele, constatate documentar în secolele IX—XIII

Din cauza vitregiei vremurilor, fiind mereu „în calea răutăţilor", cum spune atît de sugestiv cronicarul moldovean Grigore Ureche, strămoşii noştri n-au putut întemeia de timpuriu un stat mai mare, mai puternic. Aveau însă organizaţii politice mai mici, numite cnezate şi voievodate, după cum erau conduse de un cneaz sau un voievod, organizaţii constituite odată cu consolidarea structurii feudale a societăţii româneşti. Cneazul avea ca îndatorire mai însemnată să împartă dreptatea între ai săi; stăpînirea lui se întindea peste un ţinut mai mic, de obicei peste bazinul unui rîu. Voievodul stă- pînea un ţinut mai mare, în care puteau intra mai multe cnezate. El ducea pe oamenii săi în război, de aceea i se spunea voievod (în limba slavă acest cuvînt înseamnă conducător de oaste). Aşezămîntul voievodului este aşa de vechi şi de însemnat la noi, încît şi după ce se întemeiază ţările mult mai întinse şi mai puternice ale Munteniei şi Moldovei, domnii lor continuă să-şi zică şi voievozi sau mari voievozi. Asemenea şi în Transilvania, unde şi după instaurarea stă- pînirii străine, ungureşti, conducătorul ţării se numea voievod, păstrînd vechiul titlu românesc.

COMUNITĂŢILE DACOROMÂNE ŞI ROMÂNEŞTI ÎNAINTE DE ÎNTEMEIEREA CNEZATELOR ŞI VOIEVODATELOR. Cum cele dintîi voievodate (ducate) sînt atestate documentar în Transilvania către finele secolului al IX-lea, iar cele din Ţara Românească şi Moldova mai tîrziu, în veacul al XIII-lea, se pune întrebarea care a fost organizarea comunităţilor dacoromâne devenite ulterior româneşti în lungul răstimp al migraţiilor, pînă cînd cnezatele şi voievodatele din Transilvania, Ţara Românească şi Moldova vor constitui realităţi deplin cristalizate? Şi care au fost relaţiile cu popoarele care şi-au exercitat temporar dominaţia asupra teritoriilor româneşti ?

în timpul îndelungatei perioade a migraţiilor, comunităţile româneşti şi-au păstrat organizarea social-teritorială şi militară

care, întemeiată pe îndeletnicirile agricole fundamentale, a asigurat viaţa şi continuitatea acestor comunităţi. Mărturie pentru acest răstimp în care documentele lipsesc aproape

complet, stau termenii rămaşi în limba română din vechea latină: *domn* (din *dominus), jude* (din *judex)* — cu înţelesul de stăpîn de ţărani dependenţi; *judec,* om liber, derivat tot din judex; ţară din terra, *judeţ* şi *ţinut* ca formaţii teritoriale mai mari (din *judicium* şi *tenetum); popor* (din *populus),* cu dublă accepţiune: 1) teritorială, însemnînd colectivitatea credincioşilor dintr-o parohie, ascultînd de un preot. 2) fiscală, membrii aceleiaşi colectivităţi dînd dijmele şi efectuînd muncile cuvenite domniei şi, înaintea acesteia, voievozilor sau cnezilor locali sau reprezentanţilor poporului dominator.

Pentru înţelesul fiscal al termenului *popor* citäm două documente: 1) 1525 septembrie 8. Radu voievod dă episcopiei de Buzău, între altele, „un popor din judeţul Buzău, însă din partea de sus să muncească la morile episcopiei"; relevăm faptul că în acest document, scris în limba slavă, se întrebuinţează chiar termenul românesc „popor", iar nu un termen slav, deoarece nu exista un asemenea termen, cu accepţiunea de la noi. 2) 1797, octombrie 8. Alexandru Ipsilanti voievod dăruieşte mănăstirii din insula Patmos „unde se află şi şcoala de învăţătura cărţii eleneşti" vinăriciul de la 27 de popoare din judeţul Dolj, popoare ale căror nume se înşiră.

Iar pentru organizarea militară: *oaste* (hostis, *cetate* (civitas), *spată* (spatha), *arc* (arcus), *săgeată* (sagitta), *măciucă* (matteuca), *fuşti* (fustis), un fel de suliţă, lance (lancea), *coif* (cofea), la care adăugăm mărturiile cronicilor ungare despre formaţiile militare ale românilor transilvăneni, la finele secolului al IX-lea.

în ce priveşte judecata diferitelor pricini, trebuie observat în primul rînd că terminologia principală e toată de *origine latină:* a judeca, judeţ, lege, jurător, a jura, a cîştiga, a împăca, a pierde. O deosebită importanţă are *judecata prin jurători,* adică printr-o număr de persoane de aceeaşi categorie socială ca părţile. Faptul că expresia consacrată pentru acest fel de judecată era „a lua legea" şi că partea care pierduse putea cere un număr dublu de jurători, aşadar „lege peste lege" spre a dovedi că are ea dreptate, *arată vechimea* şi *caracterul instituţional* al acestei proceduri de judecată. Credem că ea datează din perioada de tranziţie spre evul mediu timpuriu adică din perioada în care populaţia daco-romană din Dacia, după retragerea legiunilor şi a administraţiei romane, a trebuit să găsească un sistem de judecată propriu, în afară de intervenţia unui organ de stat. Judecata prin jurători era aşa de veche şi avea atîta putere în momentul formării cnezatelor şi voievodatelor române, îneît cîrmuitorii acestor formaţii au trebuit s-o recunoască, întocmai cum o vor recunoaşte mai tîrziu, în secolul al XIV-lea, domnii Ţării Româneşti şi ai Moldovei. Aşa se explică de ce aceştia nu pot să nu ţină seamă de hotărîrea jurătorilor, ci trebuie s-o

confirme.

Comunităţile româneşti, agricole, sedentare, s-au aflat în faţa neamurilor migratorii cu o putere de şoc mult superioară: *a cotropi* a intrat în limba română de la germanici; *război, sabie, suliţă* şi *steag* — de la slavi; *duşman* şi *buzdugan* de la pecenego-cumani. Pentru a putea dăinui în spaţiul car- pato-dunărean pe care l-au locuit dintotdeauna, comunităţile româneşti au îndeplinit anumite obligaţii faţă de domnitorii temporari care, la rîndu-le, aveau nevoie de prestaţiile şi de produsele populaţiei autohtone şi de dările ce le percepeau de la aceasta: dovadă existenţa *dijmei* (rentă în produse) şl a *muncilor* (intrate în vocabularul român — semnificativ — în timpul con- locuirii cu slavii) şi a termenilor *tarkan* (produse scutite de vamă în documentele moldovene din secolul al XV-lea), *iliş* (dijma din grîne) şi, probabil, *sulgiu* (darea pe carnea vitelor tăiate), cuvinte care exprimă realităţi rămase din secolul al XIII-lea cînd tătarii au dominat cîteva decenii ţinuturile de la sud de Carpaţi şi un secol pe cele de la est de Carpaţi.

Comunităţile dacoromâne şi româneşti au continuat legăturile cu Imperiul roman şi ulterior cel bizantin — realitate militară şi politică fundamentală la Dunărea de Jos şi în Dobrogea în secolele III—VI (inclusiv) şi X (după 960) —XII. Continuitatea acestor legături se urmăreşte în primul rînd în foarte frecventele descoperiri monetare, cum şi în unele materiale ceramice, concluzia acestor multiple mărturii fiind aceea că teritoriile româneşti s-au aflat, în perioadele sus-amintite, în aria de iradiere a civilizaţiei romano-bizantine, continuatoare a celei din antichitate.

Comunităţile româneşti au participat la marile circuite comerciale europene: monezile arabe din secolele VII—XI aflate în Moldova indică drumul unor mărfuri orientale de la ţărmul Mării Negre spre Polonia şi Moravia; în ultimele decenii ale veacului X (vezi relatarea precisă a cneazului Kievului, Sviatoslav) — se întîlneau la Pereiaslaveţ — port situat la Dunărea de jos, în părţile dobrogene — stofe, aur, vin şi fructe aduse din Bizanţ, cu podoabele de arignt venite din Ungaria şi Cehia şi cu miere, ceară, blănuri şi sclavi din ţinuturile ruseşti. în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, circuitele comerciale cunosc o extindere şi mai mare: în intervalul 1 iulie — 16 august 1281, unul din cei 20 de notari genovczi din Pera Constantinopolului încheie nu mai puţin de 27 (douăzeci şi şapte) contracte de comandită cu destinaţia Vicinei — marele port dunărean situat, după toate probabilităţile, pe locul Isaccei, la străvechiul vad — transportînd spre ţinuturile româneşti postavuri fine din Lombardia şi Franţa, mătăsuri de Niceea, ţesături fine de in şi de bumbac şi încărcînd, în schimb, în

corăbii, grîne, peşte sărat — în special sturioni, apoi somn şi crap — piei de cornute mari, carne sărată, ceară — produse exportate încă din antichitate.

în sfîrşit, legăturile comunităţilor româneşti s-au desfăşurat şi pe plan politic. Adoptarea numirilor slave de cnezat şi voievodat pentru a desemna formaţiile teritoriale româneşti ale feudalismului timpuriu în Transilvania, Ţara Românească şi Moldova arată în mod concludent evoluţia raporturilor: în perioada conlocuirii cu slavii, românii nu numai că îi asimilează pe aceştia din urmă, dar dobîndesc şi preponderenţa politică, păstrînd de la slavi numai denumirile unor instituţii sau realităţi sociale.

Mai mult, relaţiile externe se extind. în secolele IX —X, voievozii din Transilvania au legături cu imperiul bizantin, cu statul morav şi cu ţaratul bulgar, ceea ce înseamnă, în mod obligatoriu, schimb de solii, forme de reprezentare şi discutarea unor interese comune. Mai tîrziu, în prima jumătate a secolului al XIII-lea, cnezatele şi voievodatele româneşti din Oltenia şi Muntenia (vezi mai jos. p. 214) au legături continue cu regele maghiar şi recunosc suzeranitatea acestuia; ele adoptă aşadar forma general-europeană a relaţiilor externe, în perioada amintită.

Acestei prime civilizaţii a strămoşilor noştri din secolele VIII —XI i s-a dat, de către unii dintre arheologi, numele de civilizaţia *Dridu,* după resturile ceramice descoperite în satul Dridu din judeţul Ilfov. O asemenea ceramică dezvoltată din ceramica locală daco-romană, apare în toate ţinuturile româneşti, adică în Muntenia, Oltenia şi Dobrogea, în Moldova şi în Transilvania.

PRIMELE FORMAŢIUNI POLITICE ROMÂNEŞTI ÎN TRANSILVANIA. Notarul anonim al regelui Bela aminteşte în cronica sa *Gesta Hunga- rorum* de existenţa la finele secolului al lX-lea, a trei ducate (voievodate): 1) Unul în Crişana, între rîurile Tisa, Someş şi Mureş, cu centru în cetatea „Byhor" (Biharea) şi cuprinzînd între hotarele lui cetatea Sătmar („castrum Zotmar") şi localitatea Zalău (,,Zyloc“); peste acest ducat stăpînea *Menu-morut.* 2) Un al doilea era în Banat, între Mureş şi Dunăre, cîrmuit de Glad şi avînd un centru la cetatea Cuvin („castrum Keve") şi alte două la cetatea Orşova („castrum Urscia") şi la cetatea Horom („Horom"), lîngă Palanca Nouă, în Banatul iugoslav. 3) Al treilea ducat sau voievodat era în Transilvania propriu-zisă, ţară despre a cărei „bunătate" („bonitatem terrae ultra- silvanae") şi bogăţie se dusese vestea; aci domnea românul *Gelu* („Gelou qui- dam Blacus"), peste români şi slavi („Blasii et Sclavi"); reşedinţa lui era, după cît se pare, la cetatea Dăbîca, la

vreo 30 de kilometri spre nord—nord-est de Cluj.

Informaţiile date de Anonymus sugerează limpede caracterul statornic al formaţiunilor amintite, existenţa unor relaţii cu statele vecine, precum şi conştiinţa unor tradiţii de cîrmuire politică. Menumorut aminteşte trimişilor lui Arpad, Usubun şi Veluc, că ţara de azi au stăpînit-o şi strămoşii săi şi că se bucură de sprijinul împăratului de la Constantinopol.

Ogmand, iscoada trimisă de căpetenia ungară Tuhutum, ştie că dincolo de păduri se află „Terra Ultrasilvana", o ţară cu organizarea sa proprie, dis- punînd de forţe armate alcătuite din români şi slavi care, deşi nu aveau „alte arme decît arcuri şi săgeţi", s-au bătut cu înverşunare („acriter"). Reţinem îndeosebi faptul că Tuhutum a început să cîrmuiască peste ţara lui Gelou — — acesta din urmă căzînd în luptă — numai după ce a ajuns la o înţelegere cu autohtonii români, întărită prin jurămînt, ceea ce implică existenţa unor organe reprezentative ale „Ţării Ultrasilvane" care au perfectat amintita înţelegere. Mai mult, individualitatea politică a ducatului (voievodatului) se menţine, cu hotarele şi organizarea existente, şi după moartea lui Gelu. Anonimul precizează: „Iar Tuhutum, din ziua aceea, *a stăpînit ţara în pace şi fericire* şi urmaşii lui au stăpînit-o pînă în timpul regelui Ştefan cel Sfînt" cînd acesta din urmă *„a subjugat* ţara ultrasilvană". Aceeaşi individualitate o păstrează şi ducatul sau voievodatul din Crişana: Menumorut, după treisprezece zile de luptă cu Zulta, fiul lui Arpad, ajunge la o înţelegere cu acesta: îi dă pe fiica sa de soţie, iar ca zestre ducatul său, păstrîndu-şi pentru sine cetatea Biharea; la moartea lui Menumorut, Zulta stăpîneşte „în Întregime' voievodatul, deci inclusiv Biharea.

Dar în Transilvania propriu-zisă au existat şi alte formaţiuni româneşti care nu sînt amintite de Anonim, deoarece ele au rămas la finele secolului al IX-lea şi începutul celui următor în afara expediţiilor de cucerire maghiare, în schimb, apar în documentele secolelor XIII —XIV: Ţara Bîrsei, a Făgăraşului (cu menţiunea precisă: „terra Blachorum"), ţara Amlaşului unde se afla pădurea românilor şi pecenegilor („ Sylva Blacorum et Bissenorum"), a Haţegului şi a Maramureşului. Pentru Maramureş, actele păstrate ne înfăţişează clar realităţile politice româneşti cu vechile cnezate situate pe văile Marei, Cosăului, pe Taras şi Tisa, pe Talabor, pe Vişeu, pe cursul superior al Izei şi pe cel inferior, toate constituind un voievodat peste care s-a suprapus treptat cîrmuirea statului ungar.

La fel în Banat, unde constatăm, potrivit „Legendei episcopului Sf. Gerard" — izvor din prima jumătate a secolului al XII-lea — existenţa unui voievodat sau ducat, condus de un urmaş al lui Glad, anume Ahtum. Acesta din urmă, înconjurat de

o mulţime de ostaşi şi de nobili („multitudo militum et nobilium"), îşi avea reşedinţa în oraşul „Morisena" — sau, în româneşte, „Mureşana", unde exista şi o mănăstire ortodoxă; dealtfel, chiar Ahtum era ortodox — fusese botezat „în ritul grecilor" la Vidin — şi avea relaţii cu împăratul din Bizanţ care îl ajutase să se înscăuneze.

FORMAŢIUNILE POLITICE DIN DOBROGEA. Ca şi în Transilvania,- Muntenia şi Moldova, au existat de timpuriu şi în Dobrogea formaţiuni politice. în regiunea Dunării de Jos, favorizată de condiţiile bune de trai — pămînt bun pentru agricultură, păşuni şi fîneţe pentru creşterea vitelor, peşte din abundenţă datorită fluviului şi bălţilor lui, mijloc lesnicios de comunicaţie datorită aceluiaşi fluviu — populaţia era deasă, iar negoţul intens. Cu prilejul expediţiei pe care, la apelul bizantinilor, o face Sviatoslav, cneazul de la Chiev, împotriva bulgarilor, el găseşte aci, în părţile Dunării de Jos, şi supune, potrivit cronicii Iui Nestor — 80 (optzeci) de „goroduri". Termenul are şi înţelesul de „oraş" — şi aşa a şi fost tradus pasajul de o sumă de istorici; el înseamnă însă mai ales „loc întărit, cetate". Unele din aceste „goroduri" au fost incontestabil oraşe, aşa, de pildă, Pereiaslaveţ, din care Sviatoslav voia să-şi facă noua sa capitală, aşa Dîrstorul — vechiul Durostorum, viitoarea Silistră —, aşa cele „cinci oraşe" menţionate de un izvor contemporan bizantin (vezi fig. 139—142). Altele însă vor fi fost cetăţi, de lemn şi pămînt. în jurul unor asemenea cetăţi se formau şi aşezări civile de caracter urban: e cazul de la Dinogeţia în faţa Galaţilor sau, mai tîrziu, în jurul cetăţii din insula dunăreană Păcuiul lui Soare (din jos de Ostrov). E normal deci ca între Dunăre şi Mare să fi luat naştere şi unele formaţiuni politice. Prima de care avem cunoştinţă este aceea condusă de jupanul Dimitrie, pomenit într-o inscripţie din anul 943, găsită acum vreo două decenii în satul Mircea Vodă (judeţul Constanţa). E probabil ca el să-şi fi întins autoritatea sa şi asupra părţii dinspre răsărit, incluzînd şi teritoriul actualei comune Basarabi, unde s-au descoperit, săpate în masivul de cretă local, şase bisericuţe şi o serie de

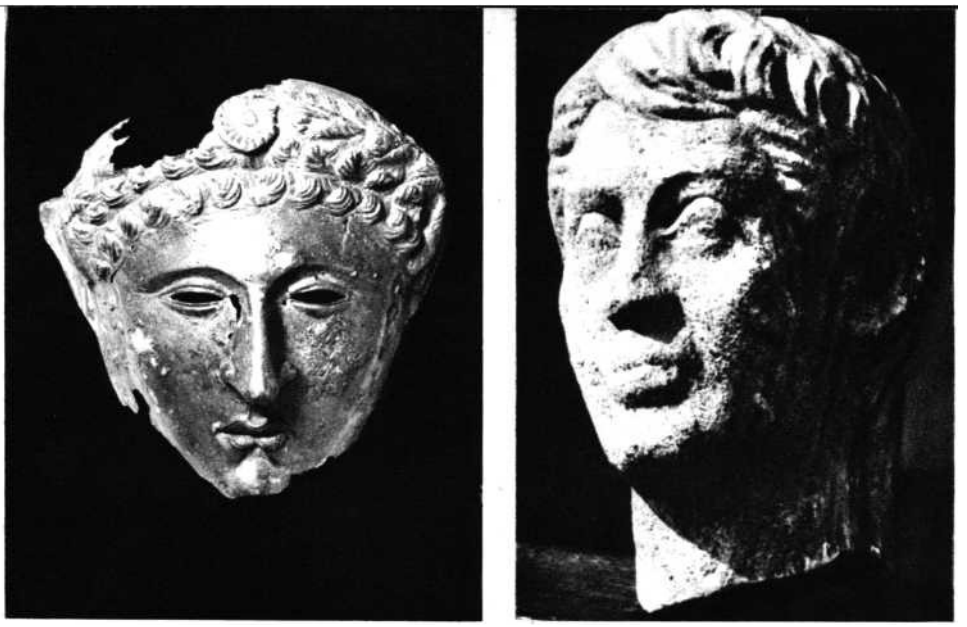

Ill Mască de bronz, din epoca romană, descoperită la Cărsium (Hîrşova). Masca e o adevărată operă de arta.

112 Portretul sculptat se regăseşte în Dacia Romană la fel ca în toate provinciile imperiului: cap de tînăr, azi la Muzeul Ulpia Traiana din Sarmizegetusa. (foto: C. Săvulescu)

[1]13 Diplomele militare romane erau tăbliţe duble de aramă cu extrase din edictul imperial prin care se atestă că un soldat, după îndelungatul serviciu militar împlinit cu cinste, era lăsat la vatră, acordîndu-i-se cetăţenia romană. Diploma de faţă a fost dată veteranului bes Romaesta Spiurus, fiul lui Rescentis, "in ziua de 18 iunie anul 54 e.n., în timpul împăratului Claudiu. Găsită în 1929 la Sarsînlar, lîngă Atma geaua Tătărască (R.P. Bulgaria).

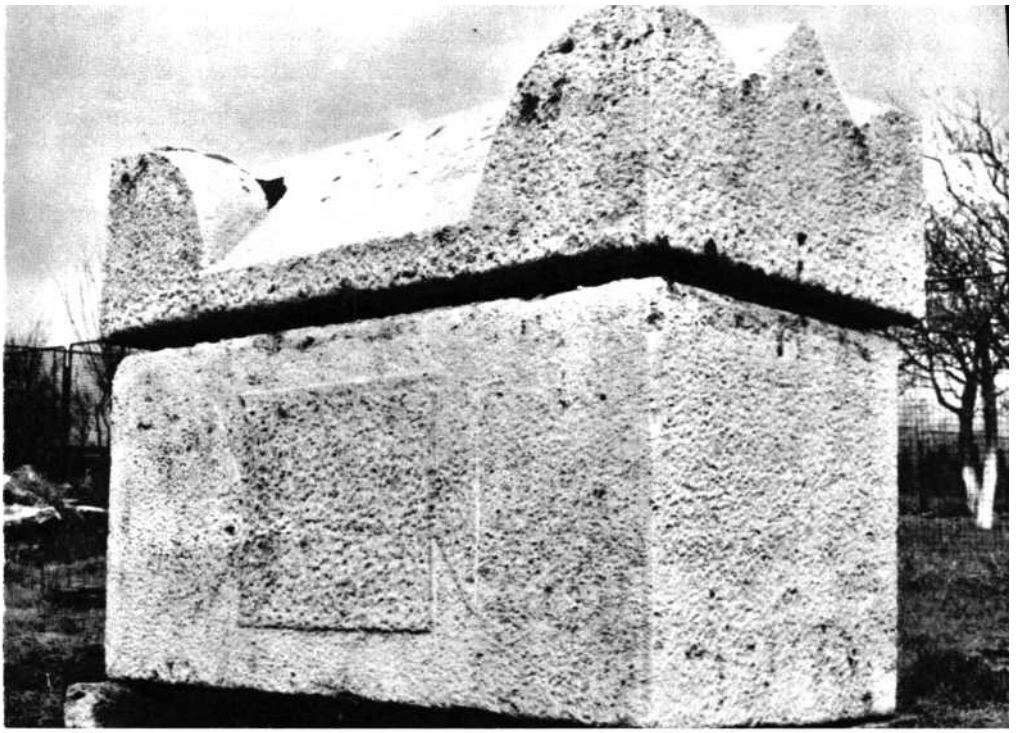

14 Sarcofagul găsit la Mangalia (Callatis) sec. II. e.n., cu un bogat inventar de podoabe, țesături și produse vegetale. (Adrian Rădulescu)

115 Bijuterii aflate în sarcofagul de la Callatis, sec. II. e.n. (Adnan Rădulescu)

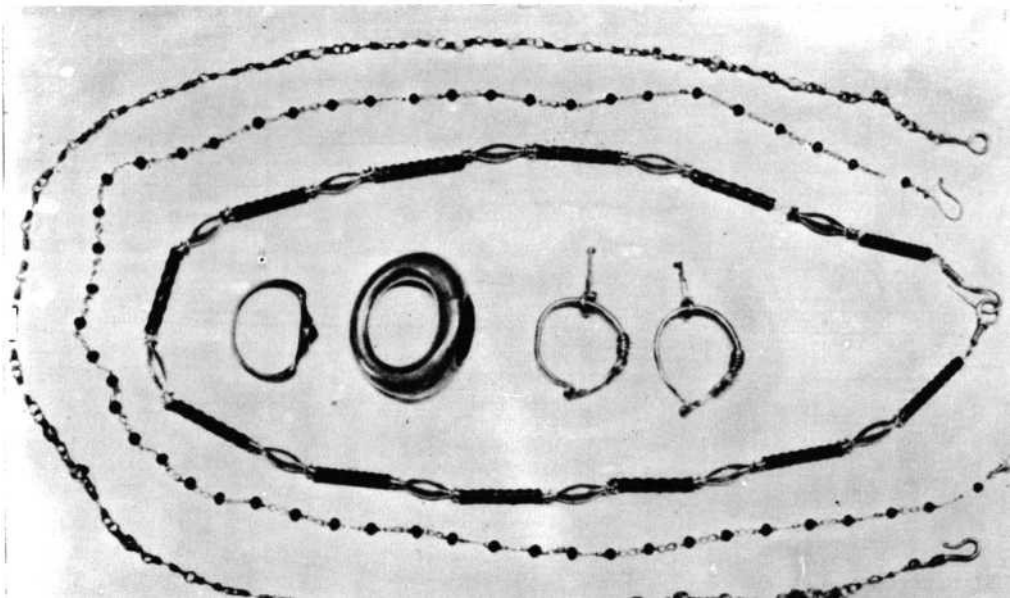

116 **Cercei găsiţi în sarcofagul de la Callatis, sec. II e.n. (Adrian Rădulescu)**

117 **Monedă de bronz bănită de oraşul Tomis in epoca imperială romană, revers. (Institutul**

de Arheologic, Bucureşti)

118 **Coliere: unul de cristal de stincă. celălalt ţdiferite mărgele), de sticlă colorată şi aurită, ambele găsite la Poiana, judeţul Tecuci. Inele şi podoabe de aur şi argint găsite tot la Poiana. Circa 50—200 e. n. (M.N.A.)**

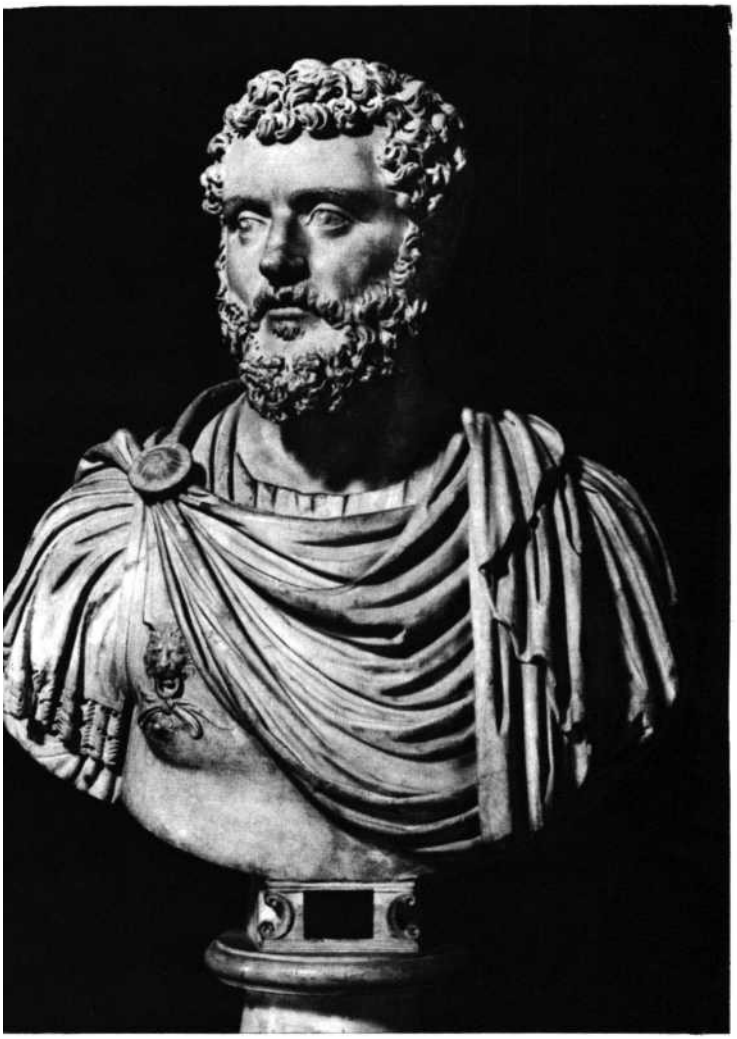

119

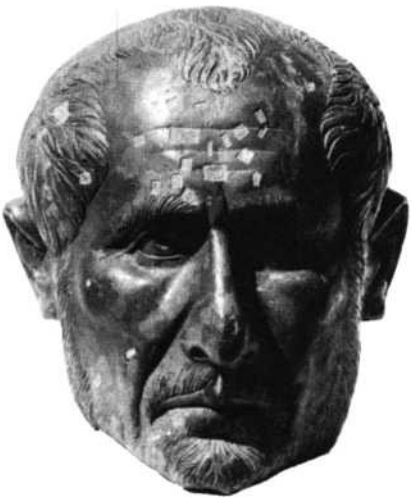

120

119 **Bustul lui Septimius Sever, împăratul care a acordat o deosebită atenţie Daciei. Sculptură antică în marmură. (Muzeul Capitoliului, Roma)**

120 **Împăratul roman Caius Messius Traianus Quintus Decius (249—251), numit într-o inscripţie din oraşul Apulum «reîntemeitor al Daciilot» (restitutor Daciarum), cade în luptă cu goţii la Abrittus (Moesia). în imagine, portretul său în bronz, la Muzeul din Deva, (foto: C. Săvulescu)**

121 Inscripţia creştină, în limba latină, găsită la Biertan (jud. Sibiu)

122 Opaiţ creştin de bronz, găsit în comuna Luciu (jud. Ialomiţa), secolele V—VI. (M.T.R.S.R.).

123 Păstori români, pe plaiurile Carpaţilor. Ei evocă afirmaţia cronicarului antic Florus «Daci montibus inhaerent» (foto: I. Andron)

124 Păstoritul, îndeletnicire milenară a poporului nostru şi a înaintaşilor săi daci, a fos[1] întotdeauna practicat de comunităţi agricole sedentare. Din sate, o parte din turme urcă vara pe plaiurile munţilor, la păşunat. în imagine: turmă sub Viştea, în munţi Făgăraşului, (foto: C. Săvulescu)

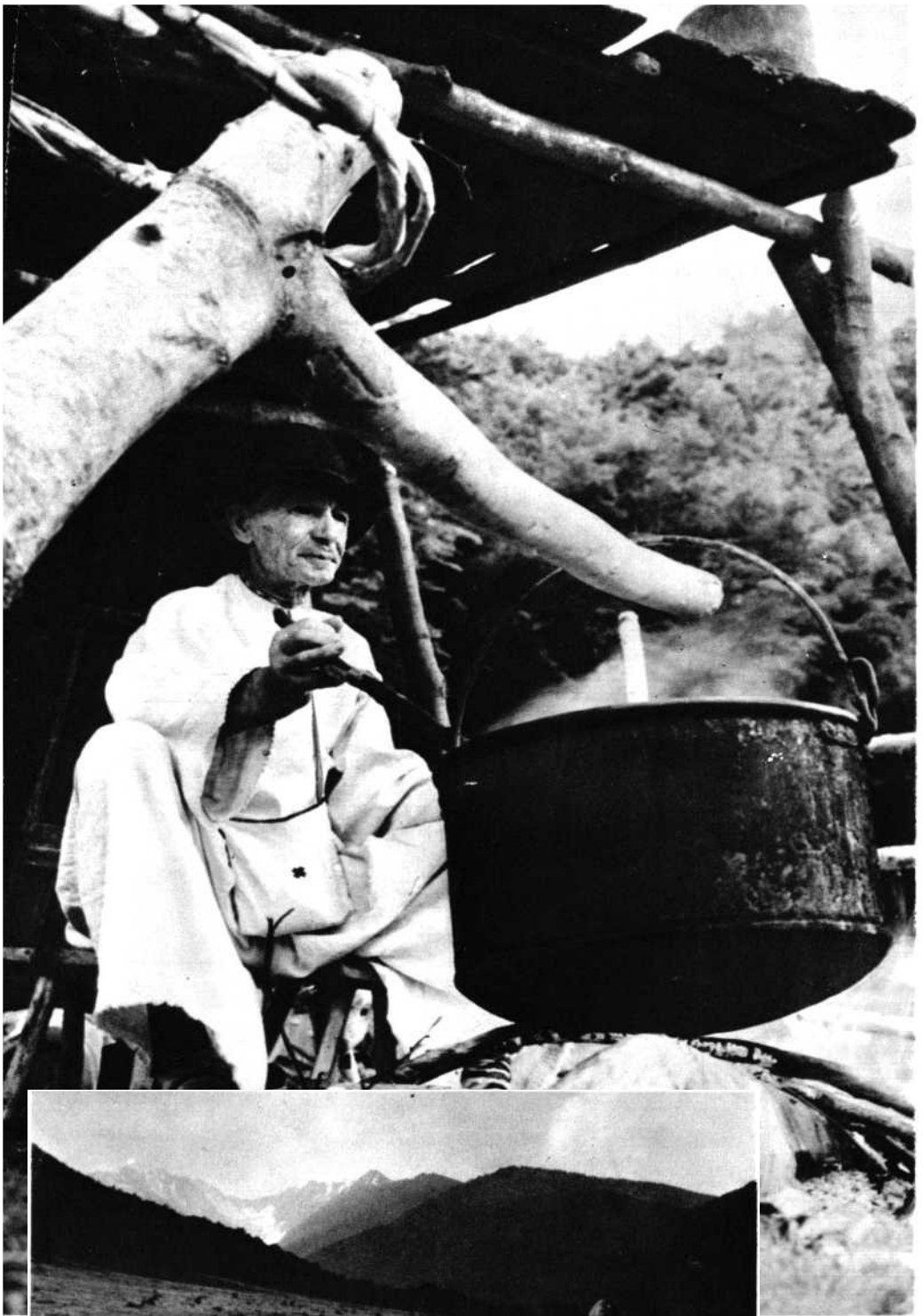

125 Păcurarul sau păstorul Toaderu Petrii Ionu Petrii din Racşa, ţara Oaşului, la stină, «jîntuind». Aşa era şt acum o mie de ani. (foto: I. Andron;

Alexa lui Stioasă, ţăran din Racşa, ţara Oaşului, îmbrăcat în milenara ţundră şi purtînd căciula de oaie. Acelaşi port era şi acum o mie de ani. (Fotografie din aprilie 1938, de I. Andron)

127
Bătrînul Berce din satul Bic- sad, ţara Oaşului, aidoma răs- strămoşilor lui din vremea migraţiilor. Fotografie din 1967 (I. Andron)

128 «Cor indă ton>;colindători; din Bicsad, ţara Oaşului cîntînd «Corinda păcurarului»; «Colo-n susu mai din sus, sus în cerul zorilor, Pe feţele munţilor». (Fotografie din decembrie 1968, de Ioniţă Andron)

129 'Gura satului»; bătrîne, îmbrăcate în vechiul strai, din Racşa, ţara Oaşului. (Fotografie din aprilie 1938, de fomţă Andron >

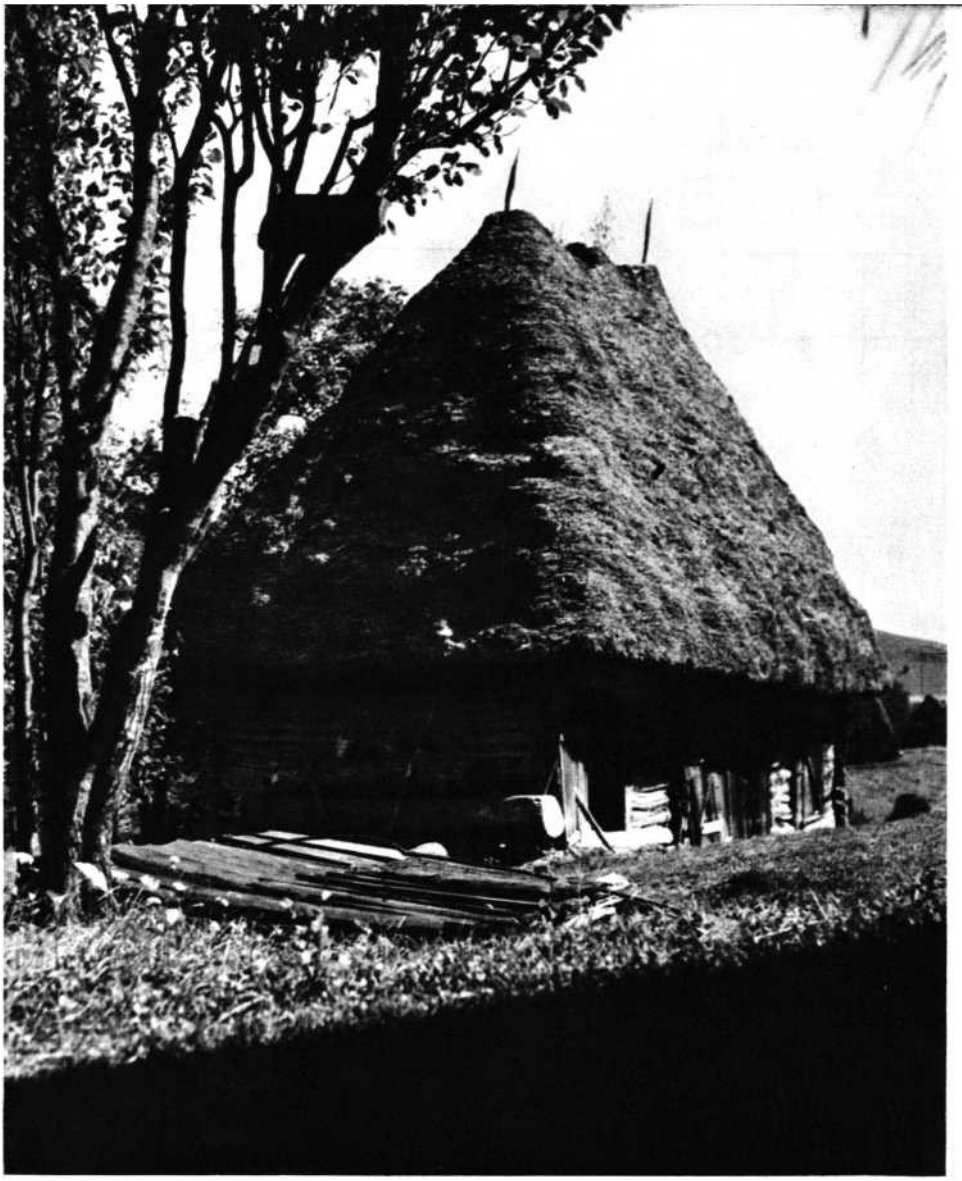

130 Arhitectura populară a păstrat pînă aproape de anii noştri, tipuri de plan, procedee de construcţie şi elemente ornamentale ale căror începuturi se aşază în antichitatea timpurie. Dăinuirea lor timp atit de îndelungat se explică prin continuitatea civilizaţiei agricole tradiţionale, prin adaptarea deplină a unor atari construcţii şi la îndeletnicirile fundamentale şi la condiţiile climatice şi la resursele materiale ale spaţiului carpato-dunărean. în imagine: casă bătrînească la Stina de Vale din Bihor, (foto: C Săvulescu)

131 Etnografia aduce mărturia unor elemente de civilizaţie străveche. în imagine, toc pentru gresia cu care se ascute coasa, comuna Năneşti Maramureş. Ornamentică liniară utilizată din preistorie (M.E.Sj

132 Fus de lemn din comuna Berbeşti (Maramureş); reproduce un vechi model. (M.E.S

133 Furcă de tors, veche, din lemn împodobit cu crestături (Muzeul din Orăştie, foto: C. Săvulescu)

134 Furcă de tors, veche, din lemn împodobit cu crestături (Muzeul din Orăştie. foto: C. Săvulescu)

131

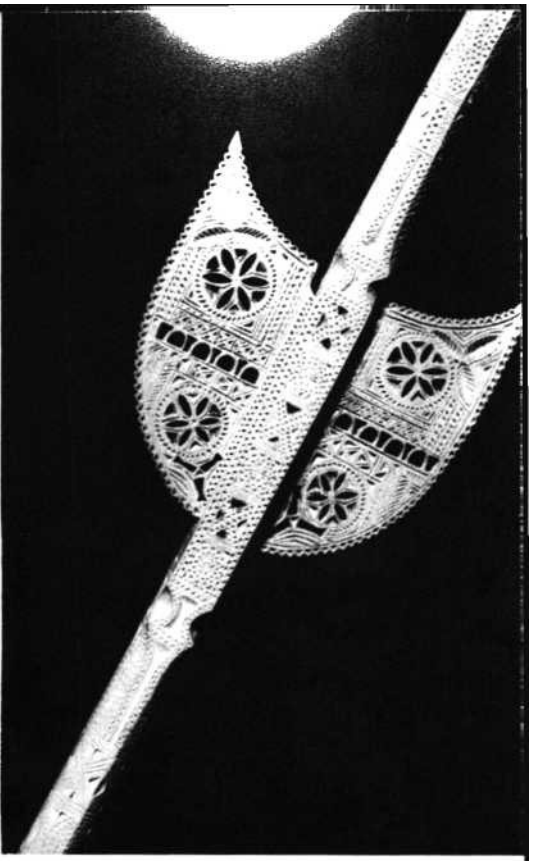

133

132

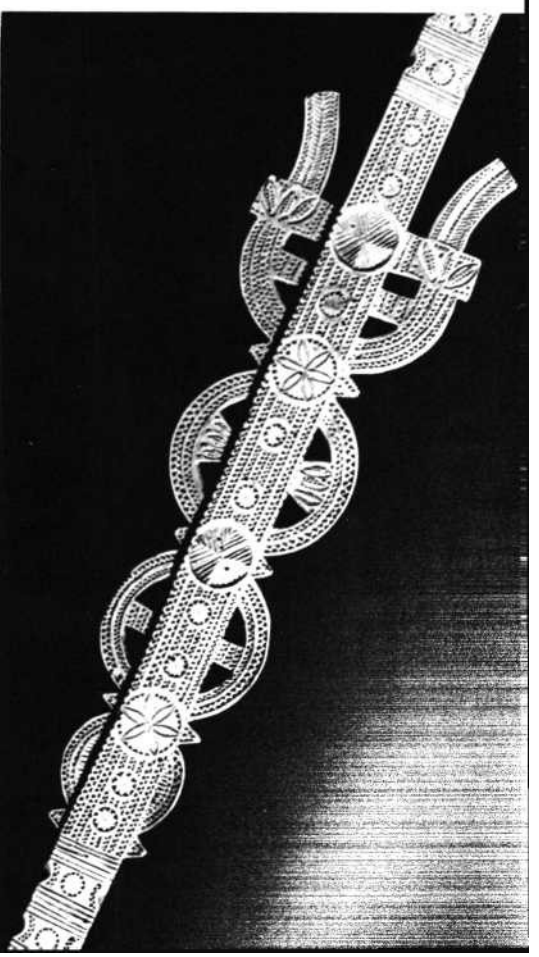

134

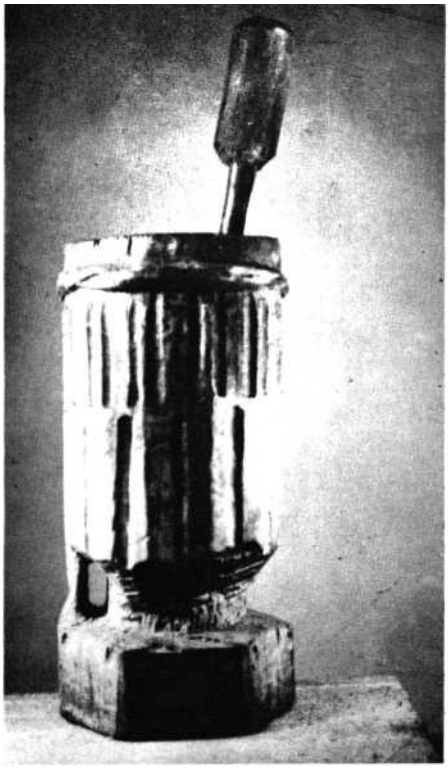

135

136

135 Piuă şi pilug de lemn, din comuna Onceşti, Maramureş. (M.E.S.)

136 Piuă de lemn din comuna Giuleşti, Maramureş. (M.E.S.)

137 Sărăriţă pentru păstratul sării, din comuna Călineşti, Maramureş (M.E.S.)

138 Meşteşugul şi arta lemnului încep tot din preistorie iar unele motive ornamentale datează tot din aceste îndepărtate timpuri, reluate generaţie după generaţie. în imagine căuc la Muzeul din Orăştie (foto: C. Săvulescu)

137

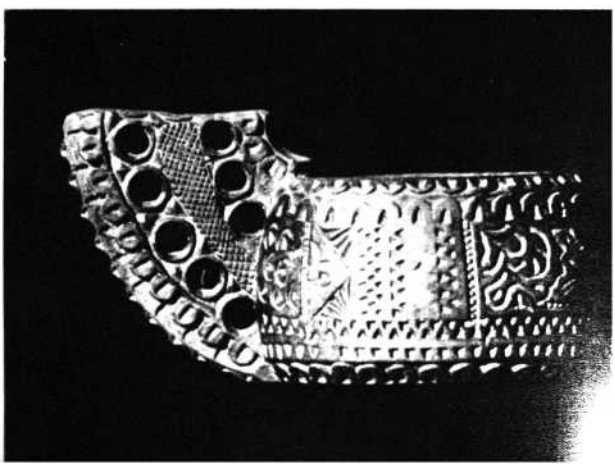

138

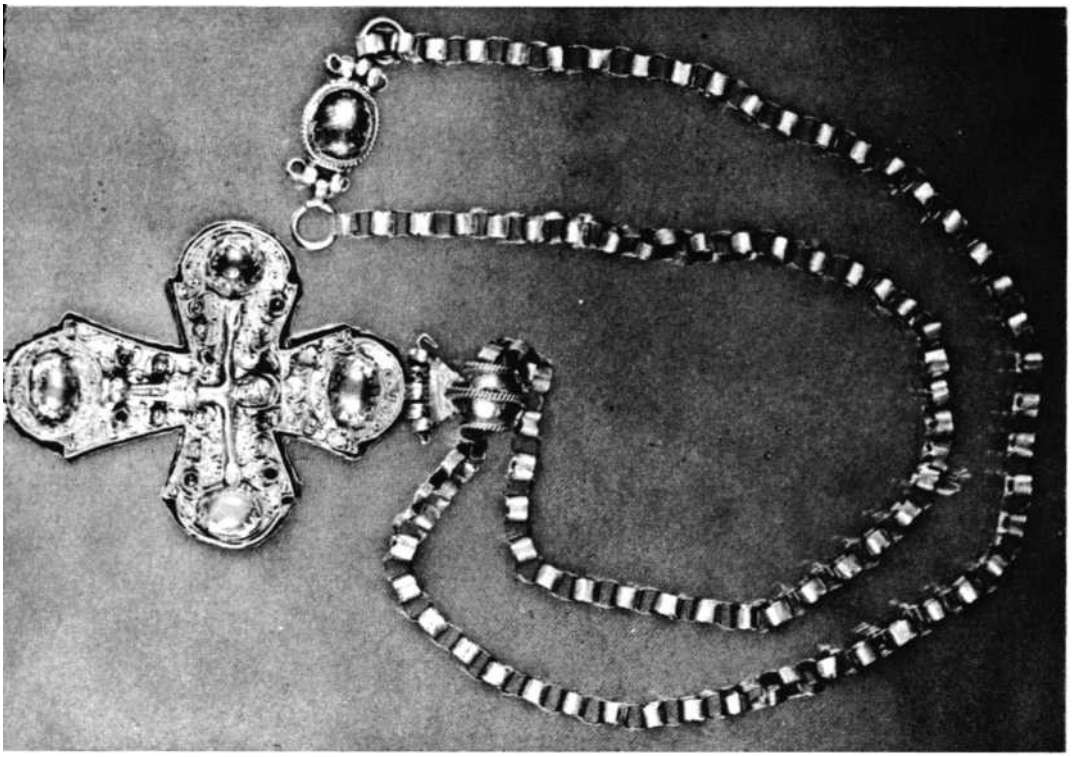

139 Cruce engolpion de la Dinogeţia (com. Garvăn), de aur şi împodobită cu pietre semipreţioase, secolul XI (M.I.R.S.R.)

140 Inele de aur, împodobite cu pietre semipreţioase, din tezaurul de la Histria, secolul VI. (M.N.A.

141 Ridicată pe o înălţime stîncoasă, în timpul stăpînirii bizantine in Dobrogea, cetatea de la Enisada domină lacul Razim şi zona •tabadagului. în primul plan poarta şi tumul de la intrare.

143

142 Vedere din cuprinsul ruinelor cetăţii de la Enisada (jud. Tulcea). Ostaşii lui Mircea cel Bătrin au străjuit aci, apărînd ţărmul românesc al Mării Negre.

143 Cană de pămînt ars, din secolul IV e.n., găsită in necropola din Urleasca jud. Brăila (Bucur Mitrea şi Const. Bedai

144 Arcul de triumf din Roma, al lui Constantin cel Mare. în partea superioară, deasupra coloanelor, se văd figuri de daci.

145 Tava de aur a tezaurului de la Pietroasa. A fost tăiată în patru de către ţăranii care au descoperit-o in 1837 şi care voiau să şi-o împartă. 54,5 centimetri în diametru, cîntăreşte peste 7 kg (M.I.R.S.R.)

146 Partea superioară a unei fibule în formă de vultur, din tezaurul de la Pietroasa. (M.I.R.S.R.

147 Patera sau vasul de formă circulară al tezaurului de la Pietroasa. 25 cm în diametru. (M.I.R.S.R.)

148 Bare de aur, cu marca monetăriei romane din Sirmium, găsite la Crasna, pe rîul Buzău, în Transilvania; anul 379 e.n. (C.N.A.R.S.R.)

inscripţii cu litere greceşti, slave şi runice adică vechi germanice (un rest de populaţie germanică e atestat încă în secolul al IX-lea în preajma Constanţei. Asemenea stăpînitori locali, „ei şi cetăţile lor", sînt amintiţi în Dobrogea şi la anul 971 de către cronicarul bizantin Kedren. Situaţia aceasta durează pînă cînd imperiul bizantin supune pe ţarul bulgar şi pe toţi stăpînitorii locali dobrogeni, fixînd ca graniţă a imperiului spre miazănoapte Dunărea; valul de piatră, refăcut spre finele secolului al X-lea, nu poate opri înaintarea bizantină. Graniţa va rămîne neschimbată, timp de peste două secole, pînă în 1185 cînd izbucneşte răscoala Asaneştilor (vezi mai jos, p.190). în acest răstimp al noii dominaţii bizantine, aşezările de la Dunăre — protejate de cetăţile vechi de la Dîrstor şi Dinogeţia şi de cetatea nouă de la Păcuiul lui Soare — se dezvoltă; locuitorii lor, în afară de pescuit şi agricultură, exercită diferite meşteşuguri şi fac comerţ, atît cu regiunile de miazănoapte, de dincolo de fluviu, cît şi cu sudul balcanic.

Pe malul drept al Dunării, începînd de la Dîrstor, şi pînă dincolo de Vi- cina, scriitoarea bizantină Ana Comnena arată că existau, spre finele secolului al XI-lea şi anume în anii 1086—1091, trei formaţiuni teritoriale ai căror cîrmuitori feudali locali se numeau Tatos, Sestlav şi Saţa sau Sacea. Unii istorici ai noştri — între ei N. Iorga — au văzut în aceste formaţii alcătuiri politice româneşti: este o simplă ipoteză, bazată pe o impresie, iar nu o certitudine. Ceea ce se poate afirma deocamdată este că populaţia acestor formaţii era amestecată sub raportul etnic, pe lîngă românii autohtoni, fiind şi populaţie de alt neam; e probabil apoi ca numele Isaccei — de formaţie turcească — să cuprindă pe acela al vechiului stăpînitor Sacea (compară cu Ibrail din Brăila şi cu Ismail din moldovenescul Smil).

BIBLIOGRAFIE

I. Bogdan, *Originea voevodatului la români,* în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. 1st.,* s. 2, t. XXIV (1901 — 1902), p. 191 —207; I. Bogdan, *Despre cnejii români,* în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. 1st.,* s. 2, t. XXVI (1903 — 1904), p. 13 — 14; N. Iorga, *Cele dinţii cristalizări de stat ale românilor,* în *Rev. 1st.,* V (1919), p. 103—113; N. Bălcescu, *Ein ethnogra- phisches Problem am Unterlauf der Donau aus dem XI Jahrhundert,* în *Byzantion,* VI (1931), p. 297 — 307; C. Necşulescu, *Ipoteza formaţiunilor politice române la Dunăre, în sec. XI,* Bucureşti, 1937, 38 p. in 8°; C. Necşulescu, *In legătură cu „Vechile formaţiuni politice române la Dunărea de Jos". Răspuns d-lor Sacerdoţeanu şi N. Bănescu,* în *Rev. 1st. Rom.,* VIII (1938), p. 157 — 174; Const. Giurescu, *Studii de istorie socială.* Bucureşti 1943, 351 p. in 8°; *B reive histoire de la Transylvanie,* sous la redaction de C. Daicoviciu ct Miron Constantinescu, Bucureşti, 1965, 467 p. in 8°; G. Cronţ, *Instituţii medievale româneşti. înfrăţirea de moşie. Jurătorii,* Bucureşti, 1969, 244 p. in 8°; Şt.

Pascu, *Voievodatul Transilvaniei,* I, ediţia a doua, Cluj 1972, 595 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Le jugement par les cojureurs dans les Pays Roumains,* în *Xenion. Festschrift fiir Pan J. Zepcs* I, Athen-Frieburg-Koln, 1973, p. 473 — 479.

DACOROMÂNII, APOI ROMÂNII ÎN TIMPUL MIGRAŢIILOR

La adăpostul pădurii, la munte, la deal şi la şes, înaintaşii noştri au rezistat, în ţinutul carpato-danubian, tuturor valurilor migratorii, păstrîndu-şi fiinţa, limba şi obiceiurile

Timp de aproximativ un mileniu (finele secolului III — sec. XIII), comunităţile dacoromâne şi româneşti au fost confruntate cu fenomenul amplu al migraţiilor; mai multe popoare şi-au exercitat, cu intensităţi şi în modalităţi diferite, dominaţia şi asupra ţinuturilor dintre Carpaţi, Dunăre şi Marea Neagră. în prima etapă (275—566) intervin neamurile germanice şi hunii (375—454). Urmează slavii (secolele VI — X), conlocuind cu românii şi asimilaţi de aceştia; în acelaşi interval se produce venirea bulgarilor — cu întemeierea primului lor ţarat la sud de Dunăre — ca şi stabilirea ungurilor în Panonia. A treia perioadă (secolele X—XIII) aduce neamurile pecenege şi cumane, cuprinderea treptată a Transilvaniei de către regalitatea maghiară şi invazia tătară (1241 — 1242).

Mileniu de o capitală importanţă. El înseamnă faza finală în formarea poporului român, parte componentă a etnogenezei europene; alcătuirea treptată a relaţiilor feudale şi apariţia tîrgurilor sau oraşelor; organizarea politică a comunităţilor româneşti, atestată şi în scris în secolul al IX-lea, şi care se menţine sute de ani tocmai din cauza migraţiilor, la stadiul cnezatelor şi voievodatelor locale, reunite după 1300, în statele feudale centralizate ale Ţării Româneşti şi Moldovei, în timp ce în Transilvania instituţiile proprii societăţii feudale româneşti se regăsesc alături de cele ale regalităţii maghiare.

NEAMURILE GERMANICE. După retragerea legiunilor şi a administraţiei romane, Dacia rămîne în stăpînirea neamurilor germanice şi a dacilor liberi, dintre care carpii au o deosebită însemnătate. în partea de apus a ei, prin Banat şi Crişana, locuiau *Vandalii.* Ne-o spune lămurit scriitorul Iorda- nes, arătînd împrejurările din vremea împăratului Constantin cel Mare şi anume din anii 306—307: „/Vandalii/ pe vremea aceea trăiau acolo unde sînt astăzi gepizii, lîngă rîurilfc Marisia,

Miliare, Gilpil şi Grisia, acesta din urmă fiind mai spre miazănoapte decît toate celelalte. Vandalii aveau pe atunci la răsărit pe goţi, la apus pe marcomani, la miazănoapte pe Hermun- doli şi la miazăzi Istrul, care se mai cheamă şi Danubius". Rîul Marisia e Mure-

şui, iar Crisia e Crişul, prin urmare, vandalii locuiau în regiunea arătată de noi mai sus.

Spre răsărit de ei şi anume prin Transilvania propriu-zisă şi în Muntenia locuiau *goţii.* O ştim nu numai de la Iordanes care o afirmă categoric, după cum văzurăm mai înainte, dar şi din alte două izvoare istorice, din Eutro- pius şi Ammianus Marcellinus. Cel dintîi are următorul pasaj: „Traian a supus Dacia şi a făcut o provincie romană din acele teritorii de peste Dunăre pe care *astăzi* le ocupă Taifalii, Victoalii şi Thervingii". Prin Thervingi se înţelegeau *Vizigoţii* al căror nume înseamnă, după unii, „goţii de apus", după alţii „goţii cei buni"; Taifalii şi Victoalii erau tot neamuri germanice. Timpul cînd scrie Eutropius („astăzi") este sub împăratul Valens, adică între 364 şi 378. Putem avea încredere de data aceasta în spusele lui, deoarece se referă la evenimente *contemporane.* Ammianus Marcellinus, care şi-a alcătuit opera pe la 390, ne spune că împăratul Valens a mers împotriva goţilor în trei ani consecutivi, anume în 367—369. în primul an, a trecut Dunărea pe la castelul Daphne, situat pe malul stîng al ei, în regiunea Olteniţei; n-a putut da însă peste duşman, deoarece se retrăsese *în munţi.* Al doilea an n-a fost chip să treacă Dunărea, din cauza inundaţiilor şi a trebuit să stea pînă în toamnă în castru, lîngă un sat în care erau colonizaţi *carpi* („vicus carporum", azi Ghindăreşti). în anul al treilea a trecut fluviul pe la Noviodunum (Isaccea), a bătut pe Atanaric, căpetenia Thervingilor şi l-a fugărit. Aşadar, goţii locuiau în Muntenia şi în Moldova; în prima expediţie a armatelor imperiale, din 367, ei se retrag în munţi, adică *în Carpaţi.*

în nordul Daciei, prin Carpaţii Slovaciei de azi, locuiau *gepizii,* un alt neam germanic. Ei porniseră de la gura Vistulei, de lîngă Marea Baltică, şi voiseră să pătrundă, încă de pe la jumătatea secolului al III-lea, pe timpul lui Filip Arabul şi al lui Decius, în Dacia. Nu izbutiseră însă, deoarece fuseseră respinşi de armata romană. O a doua încercare, mai tîrziu, — se pare pe la 262 — are acelaşi rezultat. De data aceasta, lupta se dăduse cu goţii care voiau şi ei să cuprindă Dacia şi care silesc pe gepizi să se retragă spre locuinţele lor din miazănoapte. Aci au rămas pînă la plecarea Vandalilor, în 336.

în afară de vandali, de goţi şi de gepizi, mai locuiau în Dacia şi alte două neamuri germanice: *victoalii* şi *taifalii.* După ultimele cercetări se pare că taifalii îşi aveau aşezările în partea de răsărit a Banatului şi de apus a Olteniei. Alţi cercetători aşază însă pe taifali în Moldova, vecini cu goţii.

Cîtăva vreme, mai bine de o jumătate de secol, a fost linişte din partea goţilor; mulţumiţi, se vede, cu Dacia, ei nu mai atacă imperiul. Sub Constantin cel Mare însă, luptele reîncep. în anul 332, acest împărat trimite, sub comanda fiului său. Constantin al II-lea, o armată însemnată împotriva lor. Ea trece Dunărea la Celei, pe un pod de piatră şi lemn, a cărui construcţie se isprăvise cu patru ani mai înainte, înaintează pe ţărmul stîng şi

atacă pe goţi. Aceştia, după spusa unui cronicar, erau „foarte puternici şi foarte numeroşi". Romanii ies totuşi învingători. în urma acestei biruinţe, cîmpia mun- teană, pînă în dreptul *Brazdei lui Novac,* care e un val roman ridicat acum, trece iarăşi sub directă stăpînire romană (vezi fig. 143). Şi mai înainte, între Aurelian şi Constantin, existaseră unele puncte întărite pe ţărmul *stîng* al

Dunării, la Dierna, Drobeta, Hinova (jud. Mehedinţi), Bistreţ (jud. Dolj) şi Celei. Acum, ele se înmulţesc — citäm, între altele, castelul de la Daphne, în regiunea gurii Argeşului, pomenit pe vremea lui Valens. Tot Constantin cel Mare restaurează şi *oraşul* Tropaeum Traiani ruinat din cauza năvălirilor; ni s-a păstrat inscripţia de mulţumire pe care locuitorii, recunoscători, i-au dedicat-o (vezi şi fig.144).

Un scriitor vechi, Julianus, compară pe Constantin cu Traian, ba îl face chiar superior acestuia, deoarece „el a recîştigat ceea ce Traian cîştigase şi ştiut este că e mai greu să reiei decît să iei". Trebuie precizat însă că nu e vorba de recîştigarea *întregei Dacii,* ci numai a unei porţiuni sudice care nu atingea nici Carpaţii.

în aceeaşi vreme se fac întărituri şi pe ţărmul drept al Dunării. O inscripţie de prin anul 340 se referă la acelea ridicate de împăraţii Constantin al II-lea, Constantius şi Constans în nordul Dobrogei, „în regiunea de la graniţă expusă temerităţii goţilor".

Alte lupte au loc, aşa cum am arătat, sub Valens; şase ani după ultima expediţie a acestuia, aşadar în 375, năvălesc hunii, punînd capăt dominaţiunii goţilor şi silind cea mai mare parte a lor să plece din Dacia.

Aşezările neamurilor germanice din stînga Dunării n-au rămas aceleaşi în tot timpul dintre 275 şi 375. Ştim astfel că pe la 336, vandalii părăsesc ţinuturile pe care le ocupaseră mai înainte şi pornesc spre apus, unde ajung vestiţi prin pustiirile din Italia. în locul lor, coboară dinspre miazănoapte gepizii şi se aşază în aceeaşi parte vestică a Daciei, în regiunea Crişanei şi a Banatului.

De asemenea, nu trebuie să ne închipuim neamurile germanice care ocupau Dacia, ca formînd o unitate şi lucrînd toate de comun acord. Erau, de fapt, o serie de triburi, cu interese deosebite şi de multe ori în duşmănie făţişă cu celelalte. Adeseori, au loc lupte între ele. Ştim astfel de lupta care se dă pe rîul Mureş, între goţi şi vandali; mai tîrziu, în secolul al VI-lea, va avea loc un război foarte crîncen, de exterminare, între gepizi şi longobarzi. Imperiul roman profita, evident, de aceste duşmănii care slăbeau forţa migratorilor; uneori le si provoca; astfel a fost pe vremea împăratului Maximin Daia (305—312).

Goţii şi, în general, neamurile germanice, erau blonzi, cu ochi albaştri sau de culoare deschisă şi cu părul roşcat sau bălai. înalţi, puternici, ei au făcut, la primele ciocniri cu romanii, pe vremea lui Marius, o impresie profundă asupra acestora. Luptau aproape goi; femeile luau şi ele adeseori parte la război. Cu vremea însă romanii s-au obişnuit cu aceşti duşmani şi au repurtat biruinţe asupra lor. Mai ales că, de la un timp, germanii

au început să intre ca soldaţi în armata imperială. Pe la 268—270, numărul lor era apreciabil, iar Ia 323 o parte a armatei lui Licinius era alcătuită din goţi. în secolul al IV-lea o parte din goţi se creştinează, adoptînd însă erezia lui Arie. Biblia e tradusă în limba gotică, de către Ulfilas, episcopul lor, care a predicat în părţile noastre.

Faţă de mărturiile izvoarelor literare, e explicabil că arheologii, utilizînd metoda comparativă, consideră drept germanice o serie de tezaure şi obiecte descoperite în diferite părţi ale pămîntului românesc. Localităţile unde s-au făcut descoperirile cele mai însemnate sînt: *Şimleul Silvaniei* (jud. Bihor), *Valea lui Mihai* (jud. Sălaj), *Apa* (jud. Satu Mare), *Oradea, Petica* (jud. Arad), *Timişoara* şi *Periam* (jud. Timiş), *Apahida* (jud. Cluj), *Turda, Tîrgu- Mureş, Alba Iulia, Coşovenii de Jos* (Dolj), *Pietroasa* şi *Chiojd* (jud. Buzău). O deosebită importanţă au descoperirile de la Tîrgu Mureş; necropola de acolo, prin caracterul ei, dovedeşte conlocuirea paşnică a elementului germanic cu populaţia băştinaşă.

Cel mai important dintre tezaurele menţionate mai sus este tezaurul de la Pietroasa, descoperit, pe dealul Istriţa, în 1837, de către patru săteni, tezaur alcătuit iniţial din 22 de obiecte şi vase, toate de aur şi împodobite, unele, cu pietre preţioase şi semipreţioase. E cunoscut, în popor, şi sub numele de „Cloşca cu pui“, din cauza asemănării pe care o prezintă o parte din obiecte' cu un grup de păsări. Din nefericire, nu toate obiectele au ajuns la cunoştinţa învăţaţilor şi în păstrarea statului: zece din ele dispăruseră, fiind probabil topite, atunci cînd autorităţile au pus stăpînire pe tezaur. Aşa încît nu se mai cunosc astăzi decît 12 piese. între ele, mai importante sînt: o tavă circulară de aur, cîntărind peste 7 kilograme, — tavă ce a fost spartă în patru bucăţi de către amintiţii săteni spre a fi împărţită între ei — un vas octogon, un altul decagon, o pateră (vas de formă circulară) cu diferite figuri de zeităţi, o urnă, o cană de vin şi un inel cu o inscripţie în limba veche germană (vezi fig. 145—147). Acest tezaur, a cărui istorie, după descoperire, e plină de peripeţii şi incidente dintre care unele puteau să-i devie fatale, se păstrează la Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România. Inscripţia de pe inel, cu litere runice: „Guthâni Ocwi Hailag", s-ar putea traduce în româneşte în două feluri: sau „lui Odin patrie sfinţită", Odin fiind zeul cel mare al germanilor, sau, cu mai mulţi sorţi de probabilitate, după cît se pare: „a goţilor proprietate sacră sînt". Chiar dacă înţelesul pe care l-au dat învăţaţii de azi inscripţiei nu ar fi corespunzător cu cel din vremea cînd s-au săpat literele, totuşi un lucru e sigur: tezaurul e germanic, el a aparţinut unor neamuri germanice care, poate

în cursul unor lupte, poate în alte împrejurări, l-au îngropat în dealul Istriţei care domină cîmpia Bărăganului. Că el ar proveni chiar de la vizigoţii lui Atanaric e o simplă ipoteză; n-avem nici o dovadă în acest sens; poate să fi aparţinut şi ostrogoţilor. Tot în judeţul Buzău şi anume în partea muntoasă a lui, în comuna Chiojd, s-au descoperit , în 1934, un mormînt germanic. în dreptul pieptului celui îngropat, s-a găsit o fibulă de argint, avînd şi unele părţi de aur şi împodobite cu grenate (pietre roşii semi-preţioase). Aşadar, în judeţul Buzău se constată că au fost odinioară neamuri germanice. Se poate ca aici să fi fost „Caucaland"-ul în care s-au retras vizigoţii lui Atanaric în faţa hunilor.

Inscripţii vechi germanice, cu litere runice, s-au descoperit lîngă Fălticeni, apoi ia Basarabi (jud. Constanţa), la Radu Negru (jud. Ialomiţa) şi la Leţcani (jud. Iaşi).

De la neamurile germanice ne-au rămas cîteva cuvinte în limbă, puţine la număr (vezi mai jos, p. 157). De asemenea, după cît se pare, onomasticul *Gotea* şi topicele din Transilvania: muntele *Gotului* şi pîrîul *Gotului.*

SARMAŢII. Cu prilejul expediţiei lui Constantin cel Mare împotriva goţilor, se dă ţinutului din stînga Dunării — fără vreo altă precizare — numele de „regiunea sarmaţilor". Scriitorul antic Orosius spune că fiul împăratului, după ce a trecut pe podul de la Celei, a bătut pe goţi „în însuşi sînul pămîntului barbar adică în regiunea sarmaţilor" („in ipso barbariei soli sinu, hoc est in Sarmatorum regione"). Unii istorici din zilele noastre au afirmat chiar că sarmaţii, iar nu goţii, ar fi fost stăpînii pămîntului dacic, după plecarea legiunilor romane. Se impune deci să lămurim problema aceasta a sarmaţilor, să vedem de ce neam erau şi ce rol au jucat în Dacia.

Primele menţiuni istorice despre sarmaţi ni-i arată, în secolul al V-lca înainte de era noastră, la răsărit de Don. într-a doua jumătate a secolului al III-lea, tot înainte de era noastră, ei ocupă ţinutul dintre acest fluviu şi Nipru. înaintarea către apus, spre Dacia, are loc abia către sfîrşitul primului secol înainte de era noastră. Pe la anul 20, în secolul întîi al erei noastre găsim pe *Iazygi,* un neam sarmat, ocupînd pusta ungară şi avînd relaţii cu dacii. în aceeaşi vreme, un alt neam sarmat, *Roxolanii,* se afla la răsăritul Daciei, între Prut şi Nistru, unele triburi întinzîndu-se probabil şi prin cîmpia munteană. Pe la anul 69 al erei noastre, roxolanii trec Dunărea, în imperiul roman, dar sînt respinşi. în timpul războaielor dintre Traian şi Decebal, roxolanii sînt de partea acestuia din urmă. Ei luptă călări, fără scuturi, îmbrăcaţi însă în zale de fier din cap pînă în picioare şi cu nişte spade uriaşe pe care le mînuiesc cu amîndouă braţele. înfăţişarea lor în război trebuie să fi fost impresionantă.

Columna Traiană ne arată în cîteva rînduri pe aceşti barbari atacînd trupele romane.

După cucerirea Daciei de către Traian, cele două neamuri sarmatc mai importante, iazygii şi roxolanii, şi-au păstrat locuinţele lor, făcînd uneori şi incursiuni în noua provincie romană, ca, de pildă, pe vremea lui Hadrian. După părăsirea Daciei, ei continuă să domine în aceleaşi părţi, adică la răsărit în Moldova dintre Prut şi Nistru, iar la apus în pusta ungară. Se pare că şi cîmpia munteană, mai ales în partea de răsărit a ei, a fost sub aceeaşi dominaţie. Aşa ne putem explica denumirea de „regiunea sarmaţilor", care i se dă de către scriitorul Orosius, în timpul lui Constantin cel Mare.

Sarmaţii erau iranieni, adică de aceeaşi origine ca şi sciţii şi, mai tîrziu, alanii. Ei reprezintă la marginile Daciei şi în cîmpia munteană un element politic, dominator, aşa cum fuseseră, cu secole mai înainte, rudele lor, sciţii. Nu se poate vorbi de o aşezare a lor în număr mare în ţinuturile noastre, nici de o vechime considerabilă. Păreri ca acelea care văd în numele capitalei dacice Sarmizegetusa, o amintire a sarmaţilor, n-au nici un temei istoric.

HUNII. în anul 375 are loc năvălirea hunilor, una din cele mai însemnate pe care le cunoaşte istoria; ea provoacă o perturbare generală printre migra- gorii germanici din ţinuturile noastre, silindu-i pe unii să părăsească aşezările de mai înainte, pe alţii să plece pentru totdeauna de aici.

Hunii aparţineau popoarelor altaice, numite astfel fiindcă se întindeau în jurul munţilor Altai. învăţaţii au împărţit aceste neamuri altaice după limba pe care o vorbesc: ramura turcă, ramura mongolă şi ramura tunguză. Nu se ştie sigur căreia din aceste ramuri aparţineau hunii. înfăţişarea lor se asemăna însă cu aceea a mongolilor: pometii obrajilor ieşiţi în afară, ochii oblici, pielea de culoare gălbuie, iar nu albă ca la arieni. îndeletnicirea lor esenţială era păstoritul şi creşterea vitelor; de aceea, ei preferau, pentru aşezările lor, cîmpia sau stepa unde turmele, cirezile şi hergheliile numeroase găsesc mai uşor hrana. Nu este o întîmplare deci că aceşti năvălitori au ales, pentru a se stabili, cîmpia Dunării şi a Tisei, numită şi pusta panonică.

Ammianus Marcellinus, scriitor contemporan cu hunii, ne-a lăsat despre ei un portret, în parte exagerat, dar care merită să fie cunoscut. Hunii se hrănesc fără a întrebuinţa nici pregătire, nici foc, „cu rădăcini de ierburi sălbatice" şi cu carne frăgezită între coapsele lor şi spatele cailor. Nu mînuiesc plugul niciodată; nu locuiesc în case, nici în colibe, căci orice încăpere de zid le pare un mormînt şi ei nu se cred în siguranţă sub un acoperiş. Totdeauna rătăcind, schimbînd veşnic locuinţele lor, ei sînt

deprinşi din copilărie cu toate suferinţele: frigul, foamea şi setea. Turmele îi urmează în aceste rătăciri, tîrînd carele în care sînt închise familiile. Acolo torc femeile şi cos hainele bărbaţilor, „acolo dau naştere copiilor şi-i cresc pînă ajung mari, întrebaţi pe aceşti oameni de unde vin, unde au fost zămisliţi... nu vor şti să răspundă. Ei trăiesc necontenit pe caii lor mici şi urîţi, însă iuţi şi neobosiţi. Călărind ca bărbaţii sau, într-o parte, după chipul femeilor, ei ţin pe cai adunările lor, cumpără şi vînd, beau şi mănîncă, ba chiar şi dorm înclinaţi pe gîtul animalelor. Hunii sînt nestatornici şi lipsiţi de credinţă, mişcători după toate vînturile, răpiţi cu totul de furia momentului... Limba lor este întunecată, încurcată, şi plină de metafore. Cît despre religie, ei par a nu avea nici una sau, cel puţin, nu practică nici un cult; au o nemărginită lăcomie pentru aur".

Afirmaţia privind felul de hrană al hunilor ca şi teama lor de clădiri sînt exagerări evidente. Prise din Panion, însoţitorul ambasadorului trimis în anul 448 de împăratul de la Bizanţ să încheie pace cu Atila, ne spune că servitorii huni care-1 însoţeau, se hrăneau cu mălai, adică meiu, şi că beau o băutură făcută din orz numită *camus.* Pe de altă parte, la curtea regelui hun, unde existau *băi de piatră* şi o cancelarie cu scribi latini, s-a dat un banchet în toată regula, de la care n-a lipsit nici bufonul vorbind o limbă amestecată, huno-goto-romană, spre distracţia mesenilor. Că hunii îşi petreceau însă o mare parte din timp călare e adevărat, după cum e adevărat şi tabloul vieţii nomade cu familiile încărcate în căruţe. Agricultura o lăsau s-o facă supuşii lor; aceştia le procurau orzul, meiul şi celelalte produse de care aveau nevoie. Violenţa şi distrugerile hunilor nu pot surprinde: ele făceau parte din sistemul lor de luptă care au urmărit întotdeauna îngrozirea neamurilor pe care urmau să le supună, spre a scurta astfel războiul şi spre a sili şi alte neamuri la ascultare. Prise din Panion trecînd, în drumul său spre reşedinţa lui Atila, prin oraşul Serdica (Sofia de azi), prădat tocmai cu puţin înainte de huni spune că l-a găsit ruinat; în Naissus (Niş) mai rămăseseră cîţiva bolnavi ce nu putuseră fugi; oraşul fusese complet distrus. Trebuie să adăugăm însă că aceste cruzimi nu erau continue. Odată stăpî- nirea hunilor aşezată şi băştinaşii supuşi, ele încetau, cum era şi firesc, de-

ŢĂRILE ROMÂNEŞTI ÎN TIMPUL MIGRAŢIEI POPOARELOR (27,

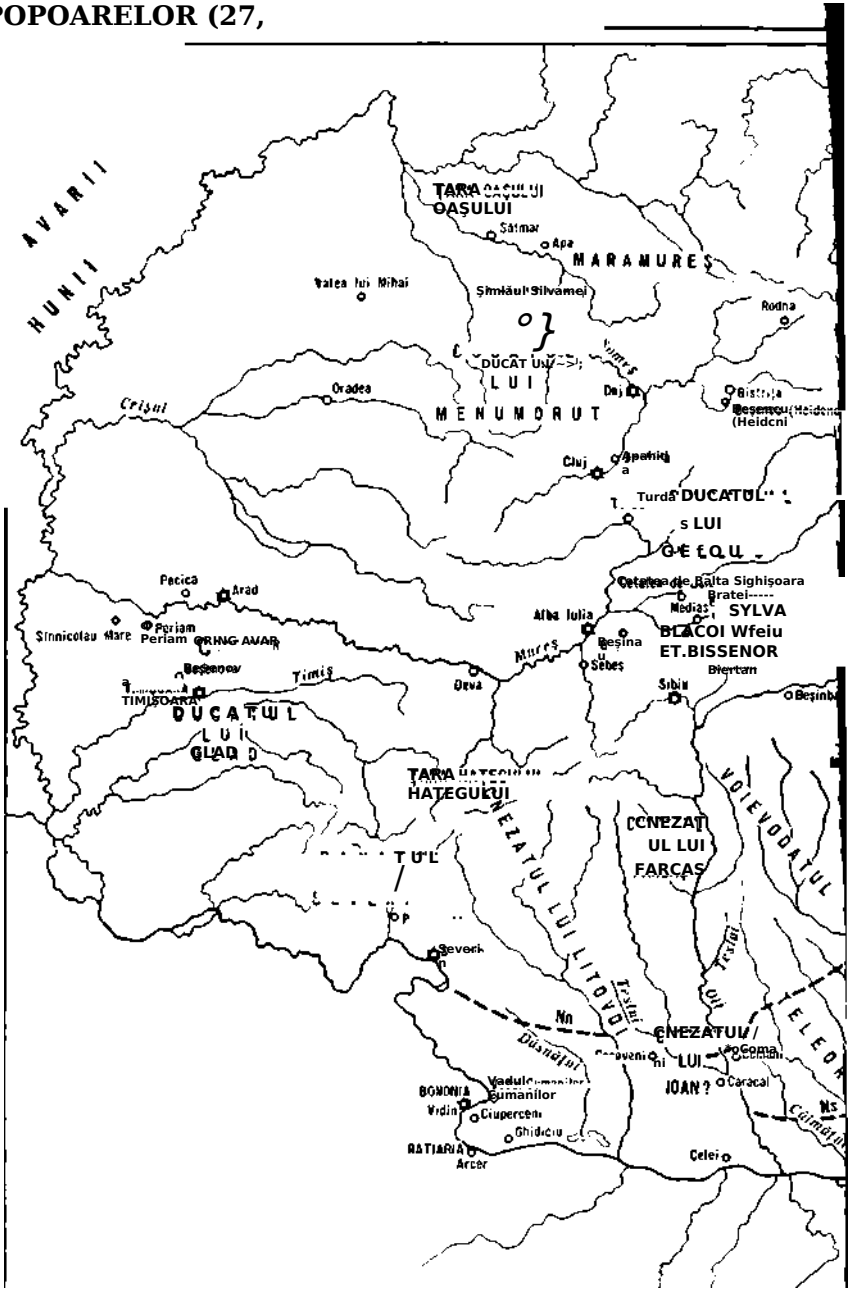

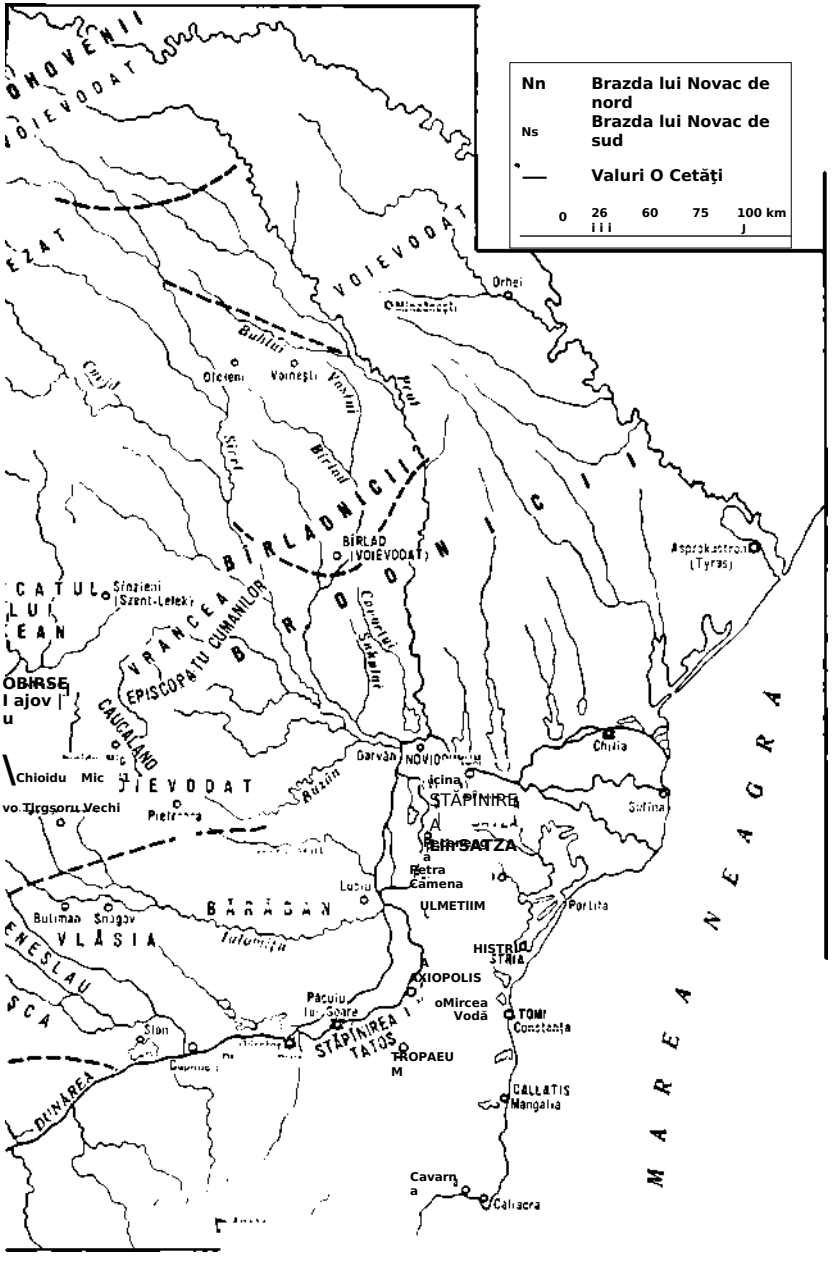
Nn
Brazda lui Novac de nord
Ns
Brazda lui Novac de sud
Valuri O Cetăți
0
26
60
75
100 km
VOIEVODAT
Orhei
Bălțuri
Oțeleni
Voinești
Vasluiu
Bârlad
BÂRLAD (VOIEVODAT)
BRODNICII
Asprokastron (Tyras)
Sînzieni
Szent-Lelek
VRANCEA
EPISCOPATU CUMANILOR
CAUCALAND
Darvan
NOVIO
Chilia
Chioidu Mic
JIEVODAT
Pietrosa
STĂPÎNIRE
Sofina
SATZA
Petra Cămena
ULMETIIM
Portita
BĂRĂGAN
Butiman
Snagov
VLĂSIA
HISTRIA
OXIOPOLIS
Mircea Vodă
TOMI
Constanța
Păcuiu lui Soare
STĂPÎNIREA TATOS
TROPAEUM
CALLATIS
Mangalia
DUNĂREA
Cavarna
Caliacra
MAREA NEAGRA

oarece, acum aceşti băştinaşi constituiau *averea* cuceritorilor şi erau, în acelaşi timp, *garanţia* aprovizionării lor cu cereale.

Hunii locuiau la început în regiunile din nordul Chinei. De acolo pornesc ei spre Europa, supunînd popoarele pe care le întîlnesc în cale şi aso- ciindu-şi pe unele din ele, spre a-şi spori astfel armata. Fiindcă huni curaţi nu erau mulţi; la un moment dat, rămăseseră chiar, după spusa izvoarelor, numai vreo trei mii, reprezentînd însă elementele cele mai destoinice şi mai rezistente. în înaintarea lor spre apus, hunii ajung la hotarele stăpînirii alane care se întindea între Don, munţii Caucaz şi munţii Urali. Alanii, popor iranian, de aceeaşi origine ca sciţii şi sarmaţii, nu pot rezista hunilor. Ei sînt supuşi şi cuceritorii trec mai departe spre vest. La răsărit de Nistru îşi aveau locuinţele în vremea aceea (anul 375), ostrogoţii sau, cum li se mai spunea: *greuthungii,* conduşi de regele Hermanaric. Nici ei nu pot rezista; Herma- naric, învins, se sinucide; urmaşul său Withimer piere şi el; ostrogoţii sînt împinşi spre apus. Vizigoţii care locuiau dincoace de Nistru şi aveau ca rege pe Atanaric, n-au o soartă mai bună; după cîteva încercări nereuşite de a se opune hunilor, ei sînt nevoiţi să se retragă spre miazăzi. Mai încearcă să reziste încă o dată în regiunea din sudul Moldovei, unde valul dintre Şiret (satul Ploscuţeni, în jud. Vrancea) şi Prut (satul Stoicani, în jud. Galaţi), pare a fi ridicat de ei. Unii învăţaţi cred că apărarea ar fi organizat-o pe linia Focşani—Galaţi, adică acolo unde Carpaţii se apropie mai mult de Dunăre, formînd ca un fel de *poartă* prin care au năvălit spre miazăzi migratorii din miazănoapte şi răsărit. I s-a şi spus de către istorici şi geografi „poarta invaziilor". Sigur însă nu se ştie. Atîta e sigur numai că Atanaric şi poporul lui n-au putut opri năvala hunilor nici aici şi că au trebuit să se retragă mai departe într-un ţinut pe care istoricul antic Ammianus Marcelii nus îl numeşte *Caucaland* şi-1 arată a fi muntos şi acoperit de păduri. Am arătat mai înainte că el pare a corespunde cu judeţul Buzăului de astăzi unde s-au făcut descoperiri arheologice, la Pietroasa şi la Chiojdul Mic, ară- tînd prezenţa neamurilor germanice.

O altă parte a vizigoţilor a trecut peste Dunăre. în imperiu, cerînd adăpost. Mizeria lor era aşa de mare, foametea aşa de cumplită, îneît ajunseseră să dea un om în schimbul unui cîine, ca să aibă ce mînca. Nemulţumiţi cu tratamentul pe care li-1 aplicau generalii romani, ei se revoltă şi atrag de partea lor şi pe alţi goţi care fuseseră aşezaţi de mai înainte lîngă Adrianopol. Peninsula Balcanică e jefuită de hoardele acestor răzvrătiţi; armata romană, după o primă luptă fără rezultat, e nimicită lîngă Adrianopol într-o mare bătălie, în cursul căreia însuşi împăratul Valens îşi pierde viaţa: se crede că a fost ars de viu într-o colibă în care se refugiase şi pe care duşmanii au aprins-o fără să ştie

cine era înăuntru (9 august 378). O parte a goţilor se stabileşte definitiv în Peninsula Balcanică; pe la jumătatea secolului al VI-lca, se întîlneau urmaşi de ai lor în Moesia, în regiunea Nicopolis, ocupîndu-se cu creşterea vitelor. în Dobrogea, au fost resturi de goţi care vorbeau limba maternă pînă pe la anul 850; în peninsula Crimeia — unde rămăsese o parte a ostrogoţilor, atunci cînd cei mai mulţi trecuseră spre apus — găsim resturi de ale lor pînă tîrziu de tot în veacul al XVI-lea.

Cea mai mare parte însă a vizigoţilor care trecuseră Dunărea, în faţa năvălirii inamice, n-a rămas în Peninsula Balcanică; după un popas de cîţiva ani în Iliria, ei au plecat mai departe, spre apus. în 402, sub conducerea lui Alaric, ei năvălesc în Italia; sînt însă respinşi de comandantul suprem al armatei romane de apus, de Stilicho, sfătuitorul împăratului Honorius. în sfîrşit, în 412, ei atacă Galia şi izbutesc să se aşeze în calitate de fede- raţi, în partea de apus şi de miazăzi a ei, în provinciile numite astăzi Gascogne, Languedoc, Perigord, Angoumois şi Saintonge (anii 416—418). O altă parte a lor se stabileşte în Spania. Ostrogoţii, dintre care unii se aşezaseră, tot ca federaţi, în Panonia, în 380, izbutesc mai tîrziu, sub regele Teodoric, să ocupe Italia (493) şi să ajungă la o însemnătate deosebită.

După înfrîngerea acestor două neamuri mai puternice germane, vizi- goţii şi ostrogoţii, hunii cuprind tot ţinutul din stînga Dunării, inclusiv pusta panonică, în care îşi aşază capitala în timpul regelui Rona sau Rugi- las. Acesta moare în anul 433 sau 434 şi după el urmează nepoţii săi, Attila şi Bleda. Cel de al doilea e asasinat, după cîtva timp, de cel dintîi, care rămîne astfel singur stăpîn. Scriitorul Iordanes ne spune despre Attila că era spătos, avea capul mare, nasul turtit, faţa arămie aproape şi purta pe cap o coroană de fier ruginit. Contemporanii, îngroziţi de puterea lui şi de jafurile şi omorurile armatelor hunice, i-au atribuit celebra frază că iarba se usucă pe unde calcă piciorul calului său. I se mai spunea şi „ciocanul lumii" şi „biciul lui Dumnezeu". în realitate, Attila n-a fost aşa de cumplit cum îl arată faima. El era un cunoscător al civilizaţiei romane şi aprecia unele bunuri ale ei: dovadă că în capitala hunilor, din pusta panonică, erau băi construite din piatră; ştia felul de luptă al romanilor, le cunoştea însuşirile şi scăderile. Attila a fost un remarcabil cap politic şi un mare general: imperiul său s-a întins pe o suprafaţă enormă, ocupînd în afară de stepa eurasiatică, şi aproape întreg bazinul Dunării mijlocii şi inferioare.

Attila a făcut mai întîi o expediţie înspre răsărit, spre Caucaz, şi a atacat imperiul roman prin Asia Mică. Apoi s-a îndreptat împotriva Europei. în anul 443, el ajunge pînă aproape de Constantinopol: împăratul trebuie să-i plătească o despăgubire de 6 000 de monede de aur şi, pe deasupra, un tribut anual de 2

100 de monede de acelaşi fel; trebuie apoi să răscumpere pe toţi prizonierii romani; în schimb, să elibereze, fără nici o plată, pe cei huni. în anul 447, altă invazie. Attila pretinde, de data aceasta, întregul ţinut de la Singidunum (Belgrad) pînă la Naissus (Niş), o bună parte prin urmare din ţărmul drept al Dunării. După patru ani, în 451, are loc marea expediţie înspre apus, care trebuia să-i aducă şi stăpînirea Galiei şi Italiei. Izvoarele arată o armată de 600 000 de oameni; cifra e însă evident şi considerabil exagerată. în această armată intrau şi contingente de ale ostrogoţilor şi gepizilor. Lupta hotărîtoare s-a dat în locul numit *Mauriacus,* aproape de oraşul actual Troyes, şi nu, cum s-a crezut atîta vreme, în „cîmpiile catalau- nice". Comandant al armatei imperiului de apus era generalul Aetius, originar din Durostorum (Silistra); şi el avea, în rîndurile oştirii lui, contingente de migratori şi anume un corp de vizigoţi, un altul de franci şi un al treilea de burgunzi. Attila, deşi n-a fost învins propriu-zis, n-a mai putut înainta; se poate spune deci că această luptă a scăpat Apusul de dominaţia hunilor. în Italia, Attila a devastat cîmpia Padului cu înfloritoarele ei oraşe şi se pregătea să pornească împotriva Romei. Oraşul etern n-a fost ocupat şi jefuit numai mulţumită papei Leon I care a determinat, prin daruri şi rugăminţi, pe temutul rege al hunilor să se retragă. întors în Panonia, Attila moare pe neaşteptate, în anul 453. Odată cu el dispare şi statul hun. Numeroşii săi copii încep îndată certurile pentru tron; în acelaşi timp, gepizii şi ceilalţi germani aflaţi sub dominaţia hunică, se răscoală. Are loc, în anul 454, o luptă crîncenă la rîul *Netao,* în care Elac, fiul cel mai mare al lui Attila, e înfrînt şi ucis. Se spune că 30 000 de huni ar fi rămas pe cîmpul de bătaie. în urma acestei lupte, gepizii ajung stăpînii Daciei, iar hunii se împrăştie în diferite părţi. Un grup se aşază în Moesia, între localităţile de azi Lom-Palanca şi Nicopole; un altul la sud- vest de Vidin (pe atunci se numea Bononia); un al treilea, judecind după descoperirile arheologice făcute, pe malul stîng al Dunării, în Oltenia vestică. în această regiune şi anume la Hotărani (jud. Mehedinţi) şi între Ciupcrceni şi Ghidiciu (jud. Dolj) şi la Sucidava s-au găsit două cazane de sacrificiu, hunice, datînd din veacul al V-lea. Mulţi au obţinut locuinţe în Romania: unii dintre aceştia sînt pomeniţi în secolul al VI-lea în izvoarele istorice sub numele de sacromontensi şi fossatensi. Fiul cel mai mic al lui Attila s-a aşezat în Dobrogea de sud. Alţi huni s-au dus îndărăt, spre răsărit, la Don şi la Nipru. în sfîrşit, cîţi n-au plecat, foarte puţini dealtfel, au trebuit să se supună gepizilor. Din marele stat al lui Attila nu mai rămăsese decît amintirea.

Nu cunoaştem limba hunilor. Nu putem, în consecinţă, nici să ne dăm seama dacă a rămas sau nu de la ei vreun cuvînt în limba română sau vreo denumire topică. Mai probabil e să *nu* fi rămas

deoarece stăpînirea lor asupra ţinuturilor noastre durează relativ puţin, vreo opt decenii, şi apoi ea nu e dublată de o aşezare a poporului în Dacia Traiană. Abstracţie făcînd de grupul stabilit, după înfrîngerea din 454, pe malul stîng al Dunării, în Oltenia. Hunii nu s-au aşezat pe pămîntul nostru decît sporadic; locuinţele lor erau în cîmpia sau pusta panonică.

GEPIZII ŞI AVARII. Potrivit indicaţiilor lui Iordanes, izvorul fundamental pentru studiul epocii ce urmează luptei de la Netao, gepizii au ocupat şi locuit Dacia. Acelaşi izvor ne arată şi hotarele teritoriului stăpînirii lor: la apus Tisa, la miazăzi Dunărea, la răsărit un rîu „repede şi spumegos", cu numele „Flutausis" pe care unii l-au identificat cu Şiretul, iar alţii, cu mai multă dreptate, cu Oltul. Se spune de asemenea că prin ţara ocupată de gepizi curg rîurile Marisia, Grisia, Miliare şi Gilpil. Primele două sînt Mureşul şi Crişul; despre celelalte două nu se ştie cu siguranţă căror rîuri de azi corespund; unii cred că ar corespunde Crişului Alb şi celui Negru; alţii bănuiesc că Gilpil ar fi Jiul.

Descoperirile arheologice vin în sprijinul mărturiilor lui Iordanes. în- tr-adevăr, s-au aflat atît în Transilvania — la Apahida, la Şeica Mică, la Şimleul Silvaniei — cît şi în Oltenia — la Coşoveni — tezaure al căror caracter germanic pare sigur. Primele trei provin, după toate probabilităţile» de la gepizi.

în afară de Dacia, gepizii au mai stăpînit cîtva timp şi unele ţinuturi de pe malul drept al Dunării, între altele şi însemnatul oraş Sirmium, de pe Sava.

Spre apus de Tisa, anume între acest rîu şi Dunăre, întîlnim după înfrîn- gerea hunilor, pe sarmaţi, care-şi păstrează deci locuinţele vechi. Ultima menţiune despre ei va fi în anul 488, cînd şarm aţii luptă alături de gepizi împotriva ostrogoţilor care nu vor rămîne însă aci multă vreme, deoarece vor pleca sub Teodoric în Italia.

Gepizii, popor mai liniştit decît celelalte neamuri germanice — Iorda- nes îi numeşte „quieta gens“ — au stat în legături paşnice cu imperiul roman de răsărit sau, cum începe să i se spună de acum înainte, cu imperiul bizantin. împăratul Marcianus se obligă să le dea o sumă de bani anual, ca dar, şi le recunoaşte stăpînirea Daciei. Această situaţie a durat pînă în vremea lui Justinian care, voind să reconstituie vechiul imperiu roman, face între altele şi o expediţie în nordul Dunării. înainte de 535, trupele bizantine pătrunseseră în Banat şi în Oltenia şi ridicaseră o serie de castele sau cetăţi în localităţile de pe malul stîng: astfel era *Literata,* în Banat — vechea Lederata din timpul războaielor lui Traian cu Decebal—Recrea, mai înainte, probabil,

Arcidava, şi *Drobeta,* unde s-au găsit monumente din această vreme. Numele cetăţilor — aceleaşi ca ale localităţilor de pe vremea cînd Dacia era provincie romană — arată continuitatea populaţiei din ele în timpul de la plecarea legiunilor încoace; dealtfel Literata şi Recidiva sînt numite chiar, în novela XI a lui Justinian privitoare la organizarea bisericească a Daciei Aureliane „civitates" adică oraşe, aşezări civile.

Stăpînirea gepizilor asupra Daciei a ţinut pînă în anul 566, cînd statul lor e sfărîmat de longobarzi uniţi cu avarii.

Longobarzii, neam germanic, se aşezaseră, pe la 505, în regiunea de la nord-vest de Tisa. Ei ajung în curînd în conflict cu gepizii, între 540 şi 566, au loc o serie de lupte, în care se amestecă, luînd partea longobarzilor şi bizantinii. Aceştia aveau o politică foarte abilă: de a asmuţi pe barbari unii împotriva altora, pentru a-i distrage de la atacurile împotriva imperiului şi, apoi, de a interveni, la nevoie, ajutînd pe cei mai slabi pentru ca să nu se strice echilibrul de forţe şi unul din neamurile barbare să devină prea puternic. Mulţumită acestei politici, bizantinii silesc chiar pe gepizi, în anul 551, să le restituie teritoriile pe care aceştia le ocupaseră, în dreapta Dunării, în Dacia Aureliană, cu puţin timp mai înainte.

Sfărîmarea statului — şi odată cu el şi a poporului gepid — a avut loc în chipul următor: longobarzii voiau să-şi răzbune asupra gepizilor pentru unele înfrîngeri mai vechi şi mai ales pentru o insultă recentă: regele gepizilor refuza să-şi dea fiica după Alboin, regele longobard. Cum singuri nu puteau spera o izbîndă hotărîtoare, longobarzii cer ajutor avarilor, un neam puternic, de origine, după unii, mongolă, după alţii, turco-tătară, care venise din aceleaşi părţi răsăritene ca şi hunii, şi se stabilise în preajma Daciei, anume în Bugeac şi în Dobrogea. Justinian încheiase un tratat cu avarii în anul 558, în virtutea căruia le plătea anual o sumă de bani însemnată, ei obligîndu-se să lupte împotriva duşmanilor imperiului. Avarii primesc cererea de ajutor a longobarzilor, dar le pun condiţii grele: să le dea tot teritoriul ce se va ocupa, jumătate din pradă şi, înainte de luptă, a zecea parte din turme. Longobarzii acceptă, numai pentru a se răzbuna, şi în anul 566 pornesc războiul împotriva gepizilor. Aceştia sînt atacaţi de două armate: una, se pare, dinspre miazănoapte, a avarilor; alta, dinspre apus, a longobarzilor. Regele gepid Cunimund a făcut greşeala de a-şi împărţi forţele în două, spre a lupta simultan cu adversarii; această greşeală i-a fost fatală. Ciocnirea cu longobarzii a avut loc în vestul Daciei; armata gepidă a fost sfărîmată cu totul; dacă e să credem mărturia cronicarului Paul Diaconul, n-ar fi scăpat viu nici un singur soldat măcar; însuşi regele şi-a găsit moartea pe cîmpul de bătaie. între timp, armata cealaltă, care plecase împotriva

avarilor, a fost şi ea bătută în două rînduri; în felul acesta, puterea gepizilor e sfărîmată şi statul lor distrus. Poporul va avea soarta hunilor: încetul cu încetul se va topi în mijlocul celorlalte neamuri, dispărînd după cîtăva vreme de pe scena istoriei. Bizantinii, deşi făgăduiseră gepezilor ajutor şi bani şi primiseră în schimb pentru aceasta oraşul Sirmium, nu s-au mişcat: pricina e că longobarzii veniseră şi ei la Bizanţ după ajutor şi împăratul, neştiind ce se va alege, preferase să păstreze neutralitatea. De data aceasta însă, politica bizantină nu s-a dovedit justă, deoarece avarii, în urma înfrîngerii gepizilor, au ajuns foarte puternici şi au constituit timp îndelungat după aceea o primejdie permanentă pentru imperiu. La un moment dat, în 626, au asediat chiar Constantinopolul şi n-a lipsit mult să-l cucerească.

Longobarzii, după sfîrşitul victorios al războiului cu gepizii, după ce şi-au răzbunat şi vechile înfrîngeri şi insulta recentă — fiica regelui Cunimund devine acum soţia lui Alboin — părăsesc, în primăvara anului 568, ţinuturile de lîngă Tisa şi se îndreaptă spre nordul Italiei unde întemeiază un stat puternic şi dau numele lor mănoasei cîmpii a Padului, Lombardia.

în ţinuturile noastre, neamurile germanice au rămas timp îndelungat, vreo trei sute de ani şi anume de la părăsirea Daciei (275) pînă la sfărîmarea statului gepid (566). în două rînduri, ele au dominat şi politiceşte: prima dată între 275 şi 375 (năvălirea hunilor), a doua oară, după bătălia de la Netao (454) pînă la victoria avarilor şi longobarzilor (566). Din acest răstimp de convieţuire, să nu fi rămas nimic populaţiei daco-romane? Multă vreme, s-a crezut că nu ar exista nici un element vechi german în limba română. După primul război mondial, profesorul C. Diculescu, în lucrarea sa „Die Gepiden" a susţinut, dimpotrivă, că influenţa germanilor asupra noastră a fost în tm- nată, comparabilă chiar — ceea ce e însă o eroare — cu aceea a francilor asupra galoromanilor sau a longobarzilor asupra italienilor; el a dat un număr de vreo 300 de cuvinte, precum şi o serie întreagă de nume de locuri şi de persoane, care ar avea această origine. Filologul german Ernst Gamillscheg reduce numărul cuvintelor la 26 pe care le consideră „sigure"; învăţatul român Scxtil Puşcariu scade însă şi din acestea „cel puţin jumătate". Aşa încît, pînă la urmă, rămîn numai vreo cîteva cuvinte precum: *tufă, pungă, nastur, stărnut* (cu stea în frunte), *rîncaciu, rapăn, stinghe, targă* şi mai ales verbul *a cutropi* care „e unul din cele dintîi cuvinte auzite la noi de la germani" şi „cea mai caracteristică urmă din timpul invaziilor". Totdeodată, prin faptul că acest verb se întîlneşte „numai la românii din nordul Dunării", el e „şi o dovadă elocventă a continuităţii noastre" (S. Puşcariu).

în secţia de artă medievală a muzeului „Kunsthistorisches Museum" din Viena se află un splendid giuvaer de aur descoperit la Şimleul Silvaniei (judeţul Sălaj). E una din cele mai frumoase şi mai caracteristice mărturii de artă din Transilvania secolului al IV-lea. Giuvaerul reprezintă un colier de care sînt prinse, prin scurte lănţişoare, miniaturi a tot felul de unelte şi obiecte uzuale. Impresionează varietatea uneltelor în legătură cu agricultura sub toate formele ei, de la cultivarea cerealelor pînă la viticultură: sînt înfăţişate în mic şi toate din aur, fierul de plug, secera, coasa, îmblăciul, cosorul de vie şi foarfecă de vie; apoi, în legătură cu creşterea vitelor, foarfecă de tuns oile, jugul şi măciuca; ca motiv ornamental general, frunza de viţă stilizată. în continuare, găsim apoi uneltele diferitelor meşteşuguri: ciocan, nicovală, daltă, secure, pilă, topor, fierăstrău, scară şi chiar o bărcuţă cu un vîslaş, cu vîslă şi ancoră. Nu lipsesc nici reproducerile în legătură cu oştirea: scutul, vîr- ful de lance, vîrful de săgeată, sabia şi sceptrul de comandant, în formă de braţ ridicat, cu degetele în sus. După toate probabilităţile, sîntem în faţa unei podoabe ce a aparţinut unui stăpînitor din Transilvania din a doua jumătate a secolului al IV-lea al erei noastre. Fost-a el un „rege" sau un conducător gepid —cum cred unii dintre cercetători — sau vreun „judex" daco-roman ? Nu este exclusă această a doua ipoteză. Cert e că aurul din care s-a lucrat colierul, cu toate reproducerile lui, provine din minele transilvănene. Cert e de asemenea că el evocă prin miniaturile de unelte, îndeletnicirile variate ale înaintaşilor noştri din Transilvania în secolul IV al erei noastre (vezi fig. 149).

AVARII. în urma victoriei repurtate asupra gepizilor, avarii se stabilesc în cîmpia Tisei şi a Dunării, unde statuseră mai înainte hunii. Aici, în pustă, îşi aşază ei capitala, înconjurată de un zid circular; de aci pornesc expediţiile de pradă în Peninsula Balcanică şi înspre Apus. „Avar", în limba turcă, are înţelesul de „vagabond". Slavii le spuneau „Obri", cuvînt care a ajuns să însemne cu vremea „uriaşi". Ştim puţine lucruri despre dînşii; limba lor nu ne este cunoscută. Dregătorii lor cei mai înalţi se numeau *capcani* sau *cafcani,* ca în vechea limbă a bulgarilor.

Avarii fac repetate năvăliri în imperiul bizantin, ajungînd în 626 chiar să asedieze Constantinopolul, fără să-l poată lua însă. în ce priveşte raporturile cu populaţia din Dacia, le cunoaştem prea puţin. Ştim însă că pe cînd avarii stăpîneau pusta panonică, în ţinuturile noastre erau slavii. între avari şi slavi, relaţiile au variat: cîteodată erau bune, ambele popoare mergînd unite în expediţiile de pradă, cum a fost, de pildă, la asediul Constantinopolului, alteori se rupeau, ajungîndu-se la război. Un cronicar sirian contemporan afirmă că avarii şi slavii spuneau locuitorilor din ţările supuse: „Semănaţi şi seceraţi, noi o să vă luăm numai o parte din produse".

Pare probabil ca avarii să-şi fi întins stăpînirea şi asupra şesului din stînga Tisei, pînă în Munţii Apuseni; n-avem însă ştiri mai precise în privinţa aceasta. Unii cercetători văd în *căpcăunii* folclorului românesc amintirea *capcanilor* avari: ar fi un indiciu de impresia grozavă pe care trebuie s-o fi făcut aceşti năvălitori asupra strămoşilor noştri. Etimologia însă nu e sigură, aşa că nu putem insista.

La al VlI-lea sinod ecumenic de la Niceia, ţinut în anul 787, a luat parte şi un anume „Ursus, episcop al avariţilor" (eKiov,oTÓ5 rcou A(3apt~<ou). Cei mai mulţi dintre cercetători văd în acest Ursu, cu nume evident latin, pe episcopul oraşului Abrittus din Moesia Inferioară. S-a exprimat însă şi părerea că termenul A[îaptT<ou se referă nu la oraşul menţionat mai sus (ar fi trebuit să avem în cazul acesta E7tit7Ţ(ora><; TOU AppuOou) ci la „locuitorii din ţara avarilor". Ursus ar fi deci un episcop *român* din secolul al VlII-lea, cel dintîi pe care îl înregistrează istoria. Chestiunea nu e lămurită încă; dacă studii amănunţite vor izbuti însă să dovedească temeinicia ultimei ipoteze, atunci descoperirea ar fi de cea mai mare importanţă pentru istoria noastră medievală, sub toate raporturile.

Statul avar a fost distrus de Carol cel Mare în urma unei serii de lupte care au culminat în anul 796 prin cucerirea „ringului" sau capitalei hanilor „changanilor" lor, ring unde învingătorii au găsit multe bogăţii. Iar poporul avar a fost nimicit în urma luptelor pe care le-a purtat după aceea cu bulgarii de sub conducerea lui Krum (802 — 814). Lexicograful bizantin Suidas ne spune că acesta a desfiinţat literalmente hoarda avarilor. Iar cronica de la Kiev, zisă şi a lui Nestor, relatează: „Au murit cu toţii, n-a mai rămas nici un avar". Dispariţia lor a fost aşa de rapidă şi de totală, încît a ieşit o vorbă la ruşi: „Au pierit ca avarii..."

„TORNA, TORNA, FRATRE". în legătură cu una din năvălirile avarilor peste Dunăre, se pomenesc în cronicile bizantine, cîteva cuvinte romanice care au dat naştere la o întreagă discuţie. E vorba de celebra expresie „torna, torna, fratre" în care mai mulţi istorici şi filologi văd cea dintîi menţiune a limbii româneşti. în anul 587, avarii năvăliseră în Peninsula Balcanică, ajungînd pînă în Tracia. La un moment dat, o parte din armata lor se împrăştie după pradă, chaganul rămînînd numai cu puţini împrejurul său. Atunci generalul bizantin Commentiolus care comanda armata imperială se hotărăşte să dea atacul. îşi pune deci ostaşii în ordine de bătaie şi ordonă înaintarea. Pe drum — se făcuse noapte — cade de pe spatele animalului care-1 purta, bagajul unui soldat din primele rînduri. Camarazii săi, vrînd să-i atragă atenţia asupra celor întîmpîate, îi strigă „în limba părintească":

„torna, torna, fratre" (altă cronică are: „în limba ţării" şi *„r eterna").* Soldatul n-a auzit; au auzit în schimb alţii care au crezut că e vorba de un semnal de retragere, fiind atacaţi de avari, şi au început să fugă. S-a produs în felul acesta panică şi armata bizantină a trebuit să se retragă. în acelaşi timp, fugeau şi avarii; în direcţia opusă, crezînd că sînt atacaţi ei.

Cuvintele „torna, torna, fratre" au fost considerate multă vreme ca fiind româneşti. După aceea a venit istoricul străin Jirecek şi a spus că ele reprezintă în realitate o comandă militară romană — în vremea aceea în armata bizantină comenzile se dădeau încă în latineşte — şi că în loc de „fratre" cum au unele manuscrise, trebuie citit „frater", aşa cum se găseşte în alte manuscrise şi cum va fi fost în textul original al autorului cronicii. Numai

I Fibulă de bronz, de tip carpatic, găsită la Suseni, judeţul Mureş.

**II Vas grecesc, de proveniență din insula Rhodos, găsțt la Histria.
Secolul VI î.e.n.**

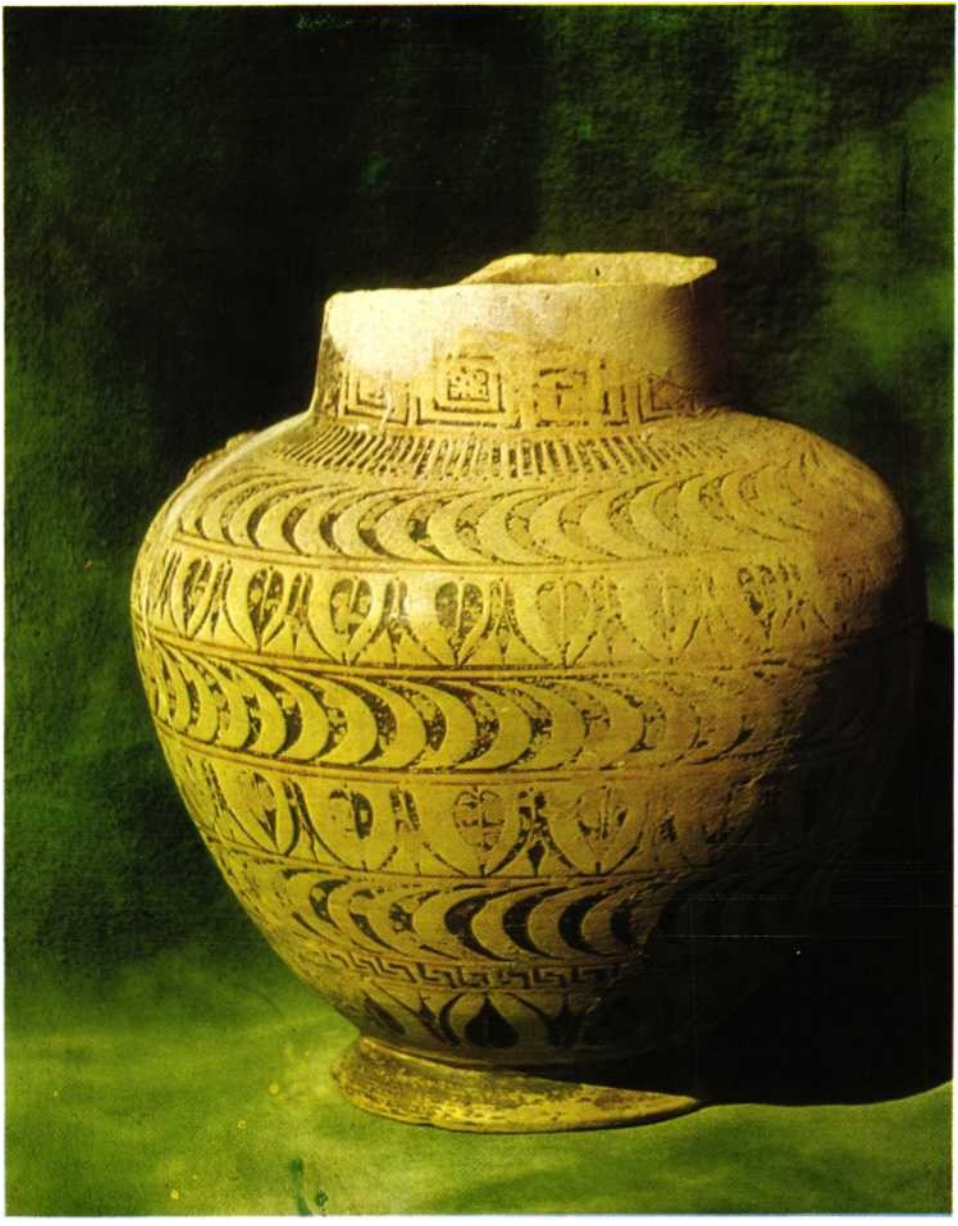

III Vas grecesc de proveniență ioniană, găsit la Histria. Secolul VI î.e.n.

IV Statuetă de lut, înfăţişînd pe zeiţa Afrodita, ţinînd un porumbel, sau pe o adoratoare a acesteia. Secolul VI î.e.n.

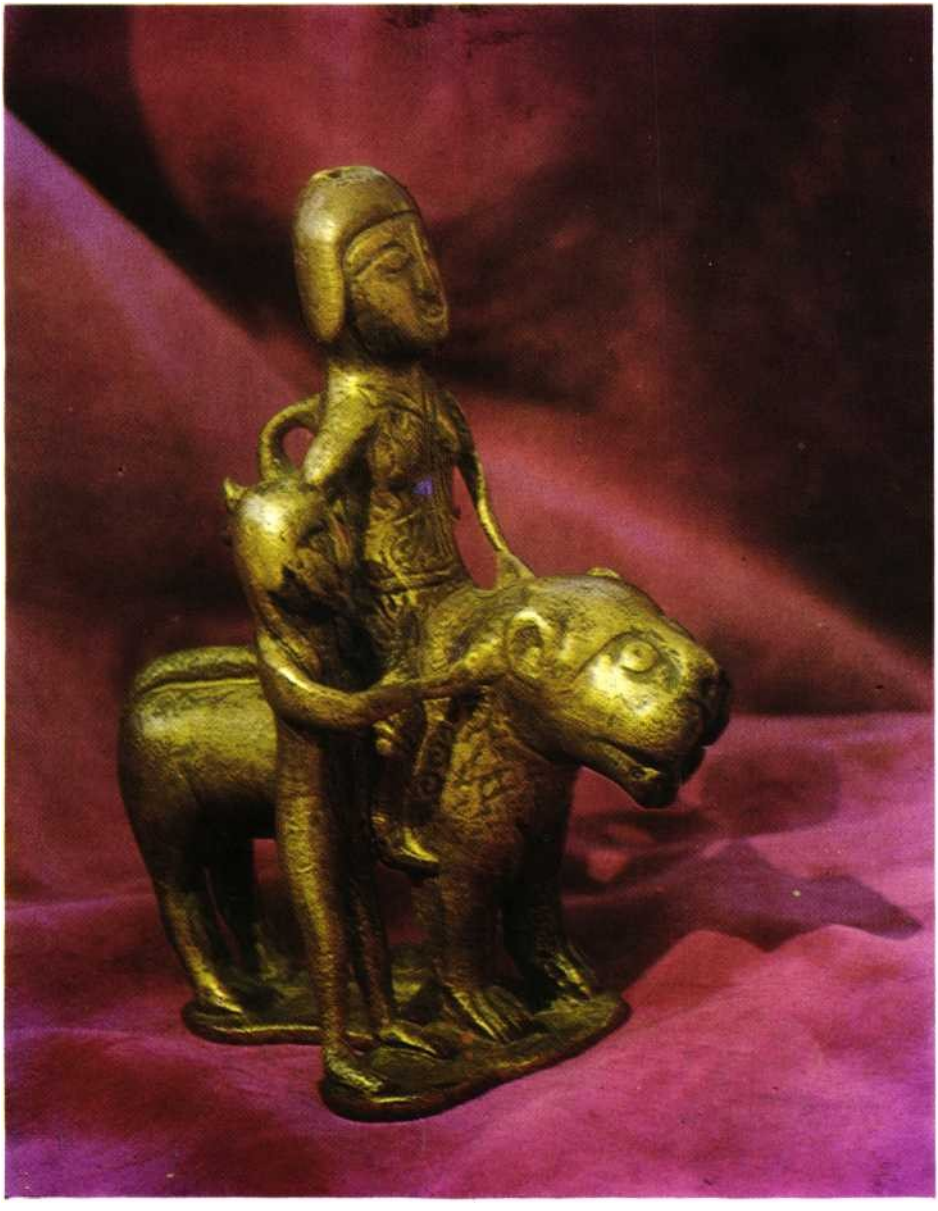

V Statuetă de bronz, găsită la Năieni, judeţul Buzău. Reprezintă zeiţa scitică Anaitis, amintită de Strabo.

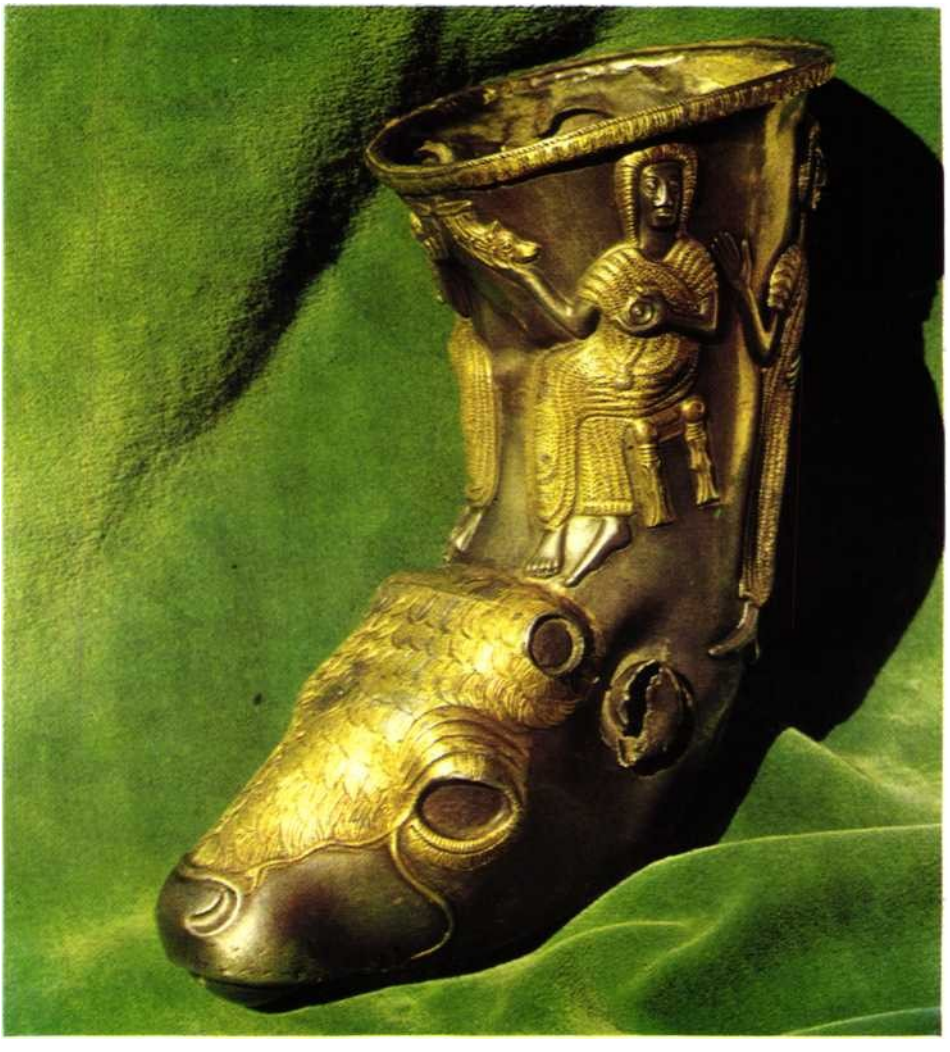

VI «Rhyton»-ul de caracter daco-scitic, din argint placat cu aur, găsit la Poroina, judeţul Mehedinţi. Secolele II—I î.e.n.

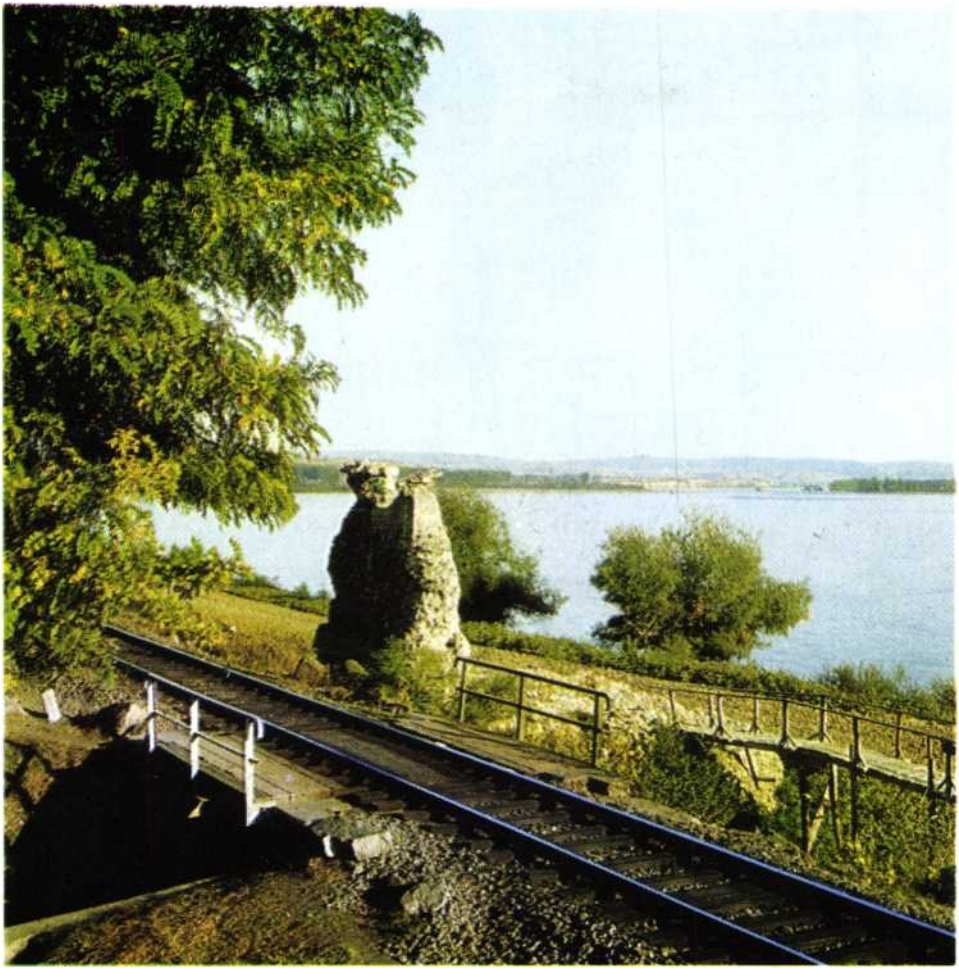

VII Ruinele piciorului podului de la Drobeta-Tr. Severin, pod construit de Apollodor din Damasc, în anii 103—105 e.n., din ordinul împăratului Traian.

VIII Miniatură din «Cronicon Pictum» înfăţişînd o scenă a luptei de-la Posada (1330). Regele Carol Robert, travestit, însoţit de doi credincioşi, fuge spre dreapta, uitîndu-se îndărăt spre locul dezastrului, în timp ce nobilul care a îmbrăcat hainele regelui, zace ucis. De pe înălţimi, românii, purtînd ţundră şi căciuli, aruncă bolovani asupra

armatei inamice. că în ultima vreme s-a băgat de seamă că nu se poate *comandă* militară însoţită de vorba „fratre", fiindcă în armată nu se comandă astfel şi apoi că din „frater", aşa cum credea Jirecek că era în primul manuscris, nu se poate face „fratre", pe cînd dacă era forma ultimă, vreun copist putea bănui că e în faţa unei greşeli, şi s-o îndrepte în „frater". Credem deci că tot părerea dintîi e cea adevărată şi că „torna, torna, fratre" constituie *prima menţiune de limbă românească.*

SLAVII. Dintre toate neamurile cîte şi-au exercitat dominaţia temporară în Dacia după retragerea legiunilor romane, slavii sînt aceia care au avut mai multă însemnătate. Ei joacă în ţinuturile dunărene rolul pe care l-au jucat în apus neamurile germanice. Se ştie într-adevăr că popoarele romanice de astăzi au rezultat din amestecul locuitorilor de limbă latină din imperiu cu neamurile migratorii care s-au aşezat în ţările respective. Francezii provin din amestecul galoromanilor cu francii, — care au şi determinat numele poporului francez — cu burgunzii şi cu vizigoţii, neamuri germanice, pe care le-au asimilat. în Italia, s-au aşezat longobarzii — de unde vine numele Lombardiei — vizigoţii, ostrogoţii şi herulii, deci iarăşi neamuri germanice, în Spania şi Portugalia, vizigoţii şi suevii. La noi s-au aşezat *slavii,* pe care, de asemenea, i-am asimilat. Reprezentăm, prin aceasta, o nuanţă aparte, caracteristică, precum şi o civilizaţie şi o cultură deosebită în mijlocul marei familii romanice. Istoricul şi slavistul Ion Bogdan, precum şi romanistul Ovid Densuşianu au susţinut că poporul român apare complet constituit numai după amestecul cu slavii. Această afirmaţie trebuie înţeleasă, credem noi, în sensul că poporul român şi-a căpătat caracteristicile sale complete numai după ce elementului *esenţial,* dacoromanic, constituind *temeiul,* i s-a adăugat elementul slav. Cu alte cuvinte, că nu avem de a face cu părţi egale, nici cantitativ, nici calitativ, şi că punctul de greutate trebuie să cadă tot asupra primelor elemente. Dacă ar fi să seriem elementele etnice constitutive ale poporului român, după importanţa lor, am avea deci: întîi elementul autohton, *dacic,* apoi, în al doilea rînd, elementul *roman,* iar în al treilea rînd, la urmă, cel *slavic.* Nu-i mai puţin adevărat însă că însemnătatea lui nu poate fi subestimată. Sub raportul limbii, de exemplu, unul dintre cei mai buni cunoscători, acelaşi romanist Ovid Densuşianu spune că influenţa slavă „a fost mult mai intensă şi mai variată decît aceea germanică asupra limbii italiene sau franceze".

Grupuri răzleţe de slavi se poate să se fi aşezat înainte de secolul al VI-lea. în număr mare, ei nu vin însă decît începînd din a doua jumătate a acestui secol. O bună parte a lor trece în Peninsula Balcanică, pînă spre miazăzi, în Grecia şi pînă la ţărmul Adriaticei, şi se aşază peste populaţia romanică din

aceste părţi. Slavii erau oameni înalţi, blonzi-roşcovani, cu ochi albaştri sau cenuşii, cu părul mai mult bălai; semănau deci la înfăţişare cu germanii. Se ocupau în special cu creşterea vitelor, cu vînatul şi cu pescuitul, făceau însă şi agricultură, cultivînd mai ales meiul şi ovăzul. Aveau prisăci: miedul — făcut din miere fiartă cu apă şi lăsată să fermenteze — era băutura lor preferată; lucrau inul şi cînepa, precum şi lîna. Ca îmbrăcă-

minte se foloseau mult de blănuri; pe cap purtau căciuli, în picioare opinci. Nu cunoşteau roata olarului pe care au luat-o de la romanicii din ţinutul carpato-danubian, adică de la înaintaşii noştri. Trăiau în familii mari care cuprindeau pe toţi cei de un sînge, de la străbunic pînă la strănepot. Mai multe familii alcătuiau un *clan,* iar mai multe clanuri un *trib.* Existau trei categorii sociale: *nobilii* sau fruntaşii, *oamenii liberi* şi *robii.* Marea mulţime a slavilor s-a diferenţiat în mai multe popoare, aşezate în locuri deosebite. Astfel, ruşii s-au întins peste marele şes de la răsărit de Nistru: polonii au rămas pe lîngă fluviile Vistula şi Niemen şi în ţinutul mlăştinos al Pripetului, iar cehii şi slovacii s-au coborît spre Carpaţi şi patrulaterul Boemiei. Sîrbii, croaţii şi slovenii s-au aşezat în partea de apus a Peninsulei Balcanice, iar sclavinii şi anţii în răsăritul ei, ocupînd totdeodată şi Dacia.

împotriva slavilor, împăraţii bizantini au făcut mai multe expediţii; dintre care unele chiar în stînga Dunării. în vara anului 591, generalul Priscus trece cu trupele lui în Muntenia, pe la Durostorum, bate pe căpetenia slavilor Radogost şi ia prizonier pe un alt şef slav, anume Musokios, vecin cu Radogost. A doua zi, un ofiţer al lui Priscus trece peste rîul Ilivachia — pare-se Ialomiţa de astăzi — şi urmăreşte pe slavi pînă la pădurile şi mlaştinile în care se ascunseseră. în anul următor, un alt general, Petrus, fratele împăratului — domnea pe atunci viteazul Mauriciu (582 — 603) se luptă cu neamurile slave în regiunea rîului Asemus (azi Osma). în această campanie a căzut principele slav Pirogost. Pentru că înaintarea în stînga Dunării era grea, prin ţinuturile pline de păduri, generalul bizantin a fost nevoit de la o vreme, să se întoarcă, întrerupînd expediţia. Se pare că, de data aceasta, avem de a face cu regiunea Teleormanului: ea vine în faţa rîului Asemus, pe unde se zice că au trecut trupele bizantine Dunărea. O a treia expediţie, fericită, are loc în anul 600, în regiunea apuseană a Daciei, din faţa oraşului Viminacium. Toate aceste expediţii însă, precum şi altele care au urmat, n-au putut împiedica înaintarea slavilor, ocuparea de către ei a Peninsulei Balcanice şi consecinţele însemnate pe care le-a avut acest act asupra romanităţii dunărene.

La nord de Dunăre, procesul etnic s-a desfăşurat în sens invers celui din sudul fluviului: slavii au fost cei care au dispărut, topindu-se treptat, treptat, în masa dacoromână. Acest fapt este o dovadă a vitalităţii dacoromânilor: nu numai că au putut să reziste, sute de ani, la adăpostul întinselor păduri, năvălirilor, dar au fost în stare să asimileze ei pe cei mai numeroşi dintre năvălitori, pe slavi. în schimb, şi slavii au lăsat dacoromânilor o însemnată moştenire: ea se constată în

toponimie, în onomastică, şi, în general, în limbă. Dintre rîuri, *Bistriţa* (rîul repede), *Dîmboviţa* (rîul stejarilor), *Ialomiţa* (în vechime Ialovniţa adică rîul ţinutului pustiu, nelucrat: Bărăganul), *Tîrnava* (rîul spinilor), *Crasna* (rîul frumos), *Putna* (rîul cu drum), *Milcovul, Teleajenul, Neajlovul* şi altele poartă nume slave. Dintre munţi, numai în şirul *Făgăraşului* găsim peste zece vîrfuri cu nume slav, între care şi *Negoiul.* Ca nume de oraşe, citǎm *Craiova* (reşedinţa craiului), *Rîmnicul* (rîu sau iaz cu peşte), *Tîrgovişte* (locul tîrgului). *Slatina* (apă sărată), *Zlatna* (locul aurului); ca nume de sate, cele terminate în -iţa, de exem-

piu: *Topliţa, Topolniţa, Verbiţa,* în -ov sau -ova, ca *Dranov, Nanov, Roznov, Snagov, Dadilov,* apoi *Cucova, Rahova* etc.

Două nume date de slavi şi anume: *Vlaşca* şi *Vlăsia* merită o deosebită atenţie. Cel dintîi înseamnă „ţara vlahilor" adică a românilor şi a fost dat regiunii de cîmpie unde a existat pînă la reforma administrativă din 1950 judeţul cu acelaşi nume[1], deoarece aici, în această regiune, acoperită cu păduri întinse şi străbătute de o sumă de rîuri, au găsit năvălitorii slavi pe strămoşii românilor. Cel de al doilea are acelaşi înţeles şi a fost dat codrului uriaş care se întindea la miazăzi de Ploieşti, acoperind ţinutul udat de Prahova, Ialomiţa, Dîmboviţa şi de afluenţii lor şi avînd în mijloc şi minunatul lac al Snagovului. Aceste două numiri atestă prezenţa străromânilor, în momentul năvălirii slavilor, în cîmpie, ceea ce este foarte natural, deoarece aci, în pădurile de la şes, mai ales cînd ele au numeroase poieni şi sînt udate de rîuri şi lacuri, traiul e mai lesnicios decît la munte.

Dar nu numai topicele Vlaşca şi Vlăsia arată prezenţa strămoşilor noştri în cîmpia munteană; ea este atestată şi de izvorul bizantin „Arta militară" de la începutul secolului VII, izvor atribuit unui Mauriciu (altul decît împăratul!).

Prezenţa unei mase mari romanice în regiunea păduroasă de cîmpie a Munteniei nu are nimic surprinzător. Chiar dacă această regiune, de la Hadrian înainte, n-a făcut parte — după unii cercetători — din provincia Dacia romană, ci din Moesia — ceea ce nu schimbă datele problemei — este însă clar că acţiunea de romanizare a trebuit să se exercite şi asupra dacilor care locuiau aici. într-adevăr, cine priveşte harta imperiului, constată că teritoriul cuprins între Dunăre, Olt, Carpaţi şi Şiret era *înconjurat* de provincii romane, unde procesul de romanizare avea loc cu intensitate, că era deci imposibil ca acest proces să nu se exercite şi asupra teritoriului menţionat. Legătura dintre Moesia Inferioară şi Dacia Superior — mai tîrziu Dacia Apulensis şi Dacia Porolisensis — se făcea *prin menţionatul teritoriu;* fie că se pleca din Novae (Sviştov), din Sexanta Prista (Russe), din Duros- torum (Silistra) sau din Carsium (Hîrşova). Străbătut de negustori şi de ostaşi, avînd spre vest limesul oltean şi apoi cel de al doilea limes care, plecînd de la Flămînda, la Dunăre, se îndrepta spre nord—nord-est, răspun- zînd în Carpaţi, la Rucăr şi Rîşnov, era inevitabil ca acest teritoriu să se romanizeze, ca geto-dacii de aci să deprindă şi ei cu timpul limba romană ca şi cei din Oltenia şi de peste Carpaţi. Să adăugăm apoi că o sumă din cetăţenii romani de la sud de Dunăre luaţi robi de năvălitorii secolelor IV—VI erau aduşi la nord de fluviu şi vom înţelege uşor de ce slavii, la venirea lor, au numit Vlaşca şi Vlăsia tocmai regiunea de cîmpie păduroasă, străbătută de numeroase ape, din teritoriul amintit.

Şi onomastica arată o însemnată influenţă slavă. Astfel *Radu* (veselul, bucurosul). *Dan* (dăruitul), *Vlad* (stăpînitorul), *Pîrvu*

(cel dintîi), *Dobre*

[1] Credem că ar fi indicat ca judeţul Ilfov, care a înglobat o bună parte din teritoriul fostului judeţ Vlaşca, inclusiv capitala lui, Giurgiu, să poarte numele de *Ilfov-Vlaşcai* spre comparaţie citǎm numele judeţelor Bistriţa-Năsăud şi Caraş-Severin.

(bunul), apoi *Dragomir, Tihomir* (tatăl lui Basarab întemeietorul), *Dobromirt Vladislav* sau *Vlaicu, Dragoslav* etc.

Dacă cercetăm limba română şi facem o numărătoare a cuvintelor, atunci,- potrivit unui calcul din 1942 constatăm că aproximativ o şesime din ele (exact 16,41%) sînt de origine slavă. Trebuie să observăm însă că multe din aceste cuvinte slave se întrebuinţează foarte rar şi că ele n-au format *familii de cuvinte,* pe cînd acelea de origine latină revin tot mereu, sînt necontenit întrebuinţate în graiul zilnic şi au familii foarte bogate. Apoi *morfologia* şi *sintaxa* limbii române sînt latine, ceea ce e, de asemenea, determinant pentru caracterul acestei limbi.

Găsim cuvinte slave în diverse domenii ale activităţii şi simţirii omeneşti. în agricultură şi în creşterea vitelor ele sînt mai puţin numeroase; numai o singură cereală are nume slav: *ovăzul,* iar dintre animalele domestice, *bivolul, cocoşul, gîsca.* în schimb însă în ce priveşte animalele sălbatice şi soiurile de peşti, numirile slave sînt numeroase. O sumă dintre cuvintele care arată însuşirile şi defectele fizice sau morale ale omului au aceeaşi origine. De pildă, pentru cele dintîi: *blajin, destoinic, drag, dîrz, iubit, sfînt, vrednic, zdravăn',* pentru cele de al doilea: *cîrn, gîngav, gîrbov, lacom, nătîng, năuc, netrebnic, prost, ştirb, vinovat.*

în ce priveşte societatea, adică clasele sociale şi organizarea de stat, sînt de origine slavă următorii termeni: *boier* care înseamnă cel de frunte, nobilul, *stăpîn, jupîn* — care la slavi însemna conducătorul unei *„jupe"* adică al unei organizaţii teritoriale cuprinzînd mai multe familii — şi *rob* adică sclav. Apoi *cneaz* care la vechii slavi avea înţelesul de „principe" *şivoievod* care însemna „conducător de armată"; la români acest titlu s-a dat capului statului.

în domeniul religios, s-au împrumutat o serie de termeni privind însă nu atît credinţa însăşi, cît mai ales cultul şi organizarea ierarhică. Astfel, sînt cuvintele: *utrenie, vecernie, maslu, a blagoslovi, vlădică, stareţ, rai, iad.*

în organizarea militară, românii au luat de la slavi numele *cetei,* al *pilcului,* al *gloatei* şi al *străjii.* Tot de la ei sînt şi unii termeni privind armamentul: *sabia, suliţa, praştia, toporul,* precum şi *steagul.* Soldatul slav — *voinicul* (de la voi — război) — a căpătat la români, cu vremea, înţelesul de om puternic, zdravăn, pe care-1 are astăzi.

în sfîrşit, de origine slavă sînt şi numele a o sumă de dregători domneşti precum vornic, postelnic, stolnic, ceaşnic, ispravnic.

Această mulţime de cuvinte slave n-a intrat deodată, în aceeaşi epocă, în limba română, ci pe rînd, începînd din veacul al VI-lea. O parte însemnată, cea mai însemnată, a intrat pe timpul conlocuirii cu slavii în Dacia, pînă ce aceştia au fost asimilaţi,

adică în secolele VI—X. Căci asimilarea completă a slavilor de către strămoşii românilor a durat cîteva secole, s-a făcut pe încetul; cînd au venit ungurii, procesul era încă în curs, nu se terminase. O altă parte, în legătură cu biserica, a fost primită după creştinarea slav,lor, mai precis a bulgarilor, aşadar de la finele secolului al IX-lea înainte. O a treia serie de cuvinte, în legătură cu organizarea de stat, a intrat odată cu întemeierea primelor alcătuiri politice româneşti mai însemnate, prin urmare, începînd cu secolul al XIII-lea. în sfîrşit, sînt o serie de cuvinte slave care au fost împrumutate şi mai tîrziu, în epoca modernă, de la poloni, de la ruteni şi de la ruşi.

Cum se explică însemnata moştenire slavă din limba română, precum şi din toponimia şi onomastica noastră? Care au fost relaţiile dintre populaţia dacoromână şi cea slavă în perioada de conlocuire adică în secolele VI —X? Cum s-a produs fenomenul de asimilare? Sînt întrebări la care încercăm să dăm un răspuns, fără a ascunde, bineînţeles, caracterul de ipoteză pe care-1 are acest răspuns

Triburile slave au ocupat Dacia ca şi Peninsula Balcanică într-o ipostază similară aceleia a francilor în Galia, a longobarzilor în Italia, a vizigoţi- lor în Spania şi a suevilor în Portugalia, adică în ipostază de cuceritori. Relatările de epocă privind atacurile slave între linia Dunării şi Peloponcz, distrugerea oraşelor din Imperiul Bizantin, robirea sau supunerea populaţiei autohtone, confirmă concludent aceste cuceriri. în aceeaşi calitate au venit slavii şi în teritoriile româneşti. Ei au luat în stăpînire pămîntul şi au supus populaţia romanică pe care au găsit-o aci. S-a crezut — multă vreme — că, după retragerea legiunilor, la 275, cei rămaşi în Dacia şi-au găsit scăparea, în faţa migratorilor, *retrăgîndu-se în munţi.* Aci, la adăpostul Carpaţilor, ar fi stat pînă cînd s-a isprăvit puhoiul năvălirilor, după care au început a se coborî spre şesuri. Realitatea este că adăpostul strămoşilor noştri în evul mediu a fost *pădurea.* Prin urmare, nu numai muntele, ca unul ce era acoperit în foarte mare măsură de păduri, *dar şi dealul şi şesul.* Trebuie să se ştie că în vremea aceea, cîmpia Munteniei şi podişul moldovean, ca şi cel transilvănean, erau acoperite de codri imenşi. De la poalele munţilor pînă la Dunăre şi la Nistru, chiar în unele locuri pînă la Mare, se putea merge numai prin păduri. Vestitul codru al Vlăsiei există în parte încă; se mai văd petice din el; tot aşa vestiţii codri moldoveni; în schimb, pădurea cea mare a Teleormanului
— numele înseamnă, în limba cumană: „pădure nebună" adică mare — a fost tăiată aproape complet. Mai ales propice pentru aşezările omeneşti au fost pădurile din văile şi luncile rîurilor. Preferinţa arătată lor era, dealtfel, cu totul justificată: în asemenea păduri, traiul e mult mai lesnicios: ai, *în acelaşi timp,*

sub raportul alimentaţiei, avantajele şi ale pădurii şi ale apei. Pe lîngă vînat, se adaugă peştele şi păsările acvatice; ai de asemenea la îndemînă stuful, fie pentru casă, fie ca ascunzătoare. Valea rîului e apoi un drum natural, iar dacă apa e mai mare, drumul e şi mai lesnicios, cu barca. Sub toate raporturile deci, traiul era mai uşor în preajma cursurilor de apă, în pădurile luncilor sau în cele de pe marginea lacurilor şi a bălţilor.

Nu este de mirare deci că. lunca Dunării, valea Ialomiţei, a Mostiştei, a Colentinei, apoi valea Dîmboviţei, a Neajlovului, a Glavaciocului, a Vezii, a Teleormanului şi a Călmăţuiului — spre a nu vorbi decît de şesul muntean
— se constată a fi locuite din cele dintîi timpuri ale preistoriei. Şi în evul mediu tot aci s-au adăpostit băştinaşii. E caracteristic că regiunea numită de către slavi *Vlaşca* adică ţara vlahilor sau ţara românilor — căci aceasta înseamnă cuvîntul *vlah* — se găseşte la *şes,* nu la munte. Ea cuprinde tocmai o regiune foarte bogată în cursuri de apă, cu păduri întinse, dintre care o parte mai există şi astăzi. în codrul Vlăsiei — al cărui nume, pus tot în legătură cu vlahii, vlasii, înseamnă, în cazul acesta: pădurea românilor — au locuit cu siguranţă românii în cursul evului mediu. Aşadar, nu numai la munte, dar şi la şes, în unele părţi ale ţinutului românesc ca în Muntenia centrală şi vestică, *mai ales la şes,* au găsit slavii pe dacoromâni. Aceştia trăiau sub conducerea unor căpetenii numite probabil *juzi* sau *judeci,* în orice caz printr-un cuvînt derivat din latinul *judex.* în documentele noastre interne scrise în limba română, întîlnim ambii termeni, şi pe jude şi pe judec, avînd cel dintîi înţelesul de *stăpîn de rumâni,* cel de al doilea de *om liber.* în documentele mai vechi din Moldova, scrise slavoneşte, *jude* apare cu acelaşi înţeles ca şi *cneaz* şi, uneori, ca *vătăman,* designînd, se pare, pe conducătorul unui sat. în orice caz, se vede că şi mai tîrziu, după întemeierea Principatelor, cei numiţi prin termeni derivaţi din latinul *judex* se bucurau de o situaţie socială superioară.

Populaţia romanică din Dacia, avînd drept cîrmuitori pe juzi, a fost supusă de către noii năvălitori. Că a existat acest act de supunere a autohtonilor de către slavi, ne-o dovedesc următoarele fapte şi considerente:

Numele care se dă ţăranului neliber în Muntenia este acela de *rumân,* Cel care-şi vinde în epoca mai veche pămîntul sau, într-o epocă mai nouă, se vinde numai pe sine, fără pămînt, acela devine *rumân.* Ţăranul care se răscumpără prin bani sau este iertat de stăpînul său, acela „scapă de ru- mânie“. „Rumân" şi „rumânie" au o accepţiune socială bine stabilită prin *mii* de documente *interne:* ele se referă la condiţia socială a ţăranului neliber, a ţăranului cu stăpîn.

Rumân este însă şi denumirea etnică a neamului nostru, este

numele vechi şi popular al lui. Cum a ajuns atunci această denumire etnică să aibă şi această accepţiune socială? S-a născut ea oare *după întemeierea Principatelor,* atunci cînd românii izbutiseră să-şi alcătuiască organizaţii de stat, aşa cum s-a afirmat? Ni se pare imposibil. în veacul al XIV-lea, ţara e „Ţara Românească", domnul şi boierii sînt români: să accepte ei ca numele etnic să ajungă a desemna pe şerbi, pe ţăranii neliberi? Procesul prin care numele etnic a căpătat această accepţiune socială precisă a trebuit să aibă loc înainte de întemeierea Principatelor şi anume, după convingerea noastră, în epoca în care slavii au ocupat Dacia şi au supus populaţia romanică de aici. Atunci românii au putut deveni *rumâni.* Se ştie că slavii au numit pe romanici pre- tutindenea *vlahi.* Aşa le-au spus şi strămoşilor noştri în Dacia. Vlahii au fost aşadar populaţia supusă, rumânii: cu această accepţiune de rumân, de ţăran neliber, apare cuvîntul *vlah* în cîteva documente vechi româneşti, scrise în limba slavă. Primul document de acest fel este răspunsul pe care-1 dau în anul 1481 boierii, cnezii şi *vlahii* din judeţele Brăila, Buzău şi Rîmnicul Sărat lui Ştefan cel Mare, care-i anunţa că a luat sub ocrotirea sa pe pretendentul Mircea şi că-1 va sprijini să ocupe tronul. Boierii din acest document sînt dregătorii domneşti, cnezii sînt oamenii liberi, adică stăpînii de pămînt în genere, *vlahii* sînt rumânii, ţăranii neliberi; ei corespund *săracilor* din scrisoarea amintită a lui Ştefan care enumera categoriile sociale în felul următor: boieri, cnezi şi *săraci.* Al doilea document este din 30 martie 1535, de la Vlad Vodă, împuternicind mănăstirea Tismana ca ea singură să aibă dreptul a prinde peşte în apa Tismanei şi a-şi paşte vitele, de la sat în sus pînă la munte; „iar al altuia dobitoc — se spune mai departe — să nu cuteze să pască fără voia călugărilor, *nici boieresc, nici vlah"*. Vita *vlahă,* în opoziţie cu aceea a boierului, este vita *rumânului,* a ţăranului supus. După întemeierea Principatelor, cuvîntul *vlah* în sensul de *rumân,* nu se putea întrebuinţa însă fără a se produce o confuzie: *vlahe* erau doar acum şi noile state, vlahi erau şi domnii; aşaîncît s-a evitat întrebuinţarea acestui termen în cancelarie. De aceea, cu accepţiunea *socială,* el apare foarte rar, numai în cîteva documente. Termenul obişnuit, în această epocă, pentru a desemna pe ţăranul neliber, pe rumân, este, în actele slave muntene, acela de *vecin,* tot de origine latină: vine din vicinus.

Un alt fapt însemnat care arată procesul de cucerire din Dacia, este numele slav al nobilimii noastre: *boierii.* Cînd s-au aşezat în ţinuturile din stînga Dunării, dealtfel ca şi în dreapta ei, slavii au luat în stăpînire pămîntul, au devenit stăpînii lui. Bineînţeles, n-a fost o stăpînire individuală, ci pe familii, aşa cum ştim că era organizată proprietatea în primele timpuri la slavi.

Aceşti stăpîni ai pămîntului au constituit *boierimea* sau nobilimea; dacoromânii au fost supuşi; ei lucrau mai departe ogoarele, dar plăteau acum *dijmă* (cuvîntul e slav!) stăpînilor slavi şi le făceau anumite *munci* (cuvînt tot slav!) şi anume cărături, lucru la mori, la iazuri etc. Am arătat mai înainte cum un izvor istoric contemporan ne arată că avarii şi slavii spuneau locuitorilor din ţările supuse — e tocmai cazul Daciei — următoarele: „semănaţi şi seceraţi: noi o să vă luăm numai o parte din produse".

A existat un timp părerea că la noi n-ar fi existat o diferenţiere socială în momentul întemeierii statelor; că toţi locuitorii ar fi fost atunci liberi; că am fi avut un regim ţărănesc, o viaţă patriarhală, în care nu erau stăpîni şi supuşi ci egalitate deplină. E o concepţie romantică, ce nu-şi găseşte nici un reazim în izvoarele istorice. Acestea ne arată dimpotrivă că exista o diferenţiere socială *înainte* de întemeierea Principatelor. Diploma Ioaniţilor, din anul 1247, relevă o categorie de locuitori din Oltenia şi Muntenia, numiţi *majores terrae* adică „mai marii pămîntului", nobilii deci sau boierii care se bucurau în caz de judecată, de un tratament privilegiat. Primele acte muntene şi moldovene vorbesc de asemenea de „boieri mari şi mici"; nu se putea ca ei să fie rezultatul numai al întemeierii statului. Statul a creat anumiţi dregători, dar restul boierimii exista de mai înainte: ea era alcătuită din stăpînii de pămînt care şi apar în actele secolelor al XIV-lea şi al XV-lea, cu m nţiunea moşiei de origine, întocmai ca nobilii din apus. „Şandru de la Darohoi" sau „Vlad de la Valea Albă", de pe vremea lui Alexandru cel Bun, au aceeaşi semnificaţie ca, de pildă, „Jean de Vienne" din Franţa lui Carol al V-lea. Se constată aşadar, încă înainte de întemeierea Principatelor, o diferenţiere socială. *Boierii* sau stăpînii pămîntului există din evul mediu timpuriu. Originea lor noi o vedem în procesul de cucerire al slavilor.

Aşa se explică şi o bună parte din toponimia noastră. Devenind stăpînii pămîntului, slavii au impus numirile lor. Evident, n-au putut schimba numele marilor cursuri de apă, Dunărea, Mureşul, Tisa, Oltul, Someşul, Crişurile etc. unde a fost întotdeauna un contingent însemnat de populaţie băştinaşă, dar pentru celelalte rîuri mai mici, pentru pîraie, pentru atîtea dintre înălţimi şi pentru foarte multe sate, ei au dat nume de ale lor. Acestea au rămas şi cînd slavii, după cîteva secole, au dispărut, fiind asimilaţi de către dacoromâni.

Stăpîni ai pămîntului, slavii au constituit şi elementul politic, conducător. *Cnezii* şi *voievozii* lor sînt căpeteniile diferitelor triburi şi ale populaţiei băştinaşe, supuse. Ei împart dreptatea în timp de pace şi conduc oastea în timp de război. Pe văile rîurilor

se formează *cnezatele* şi *voievodatele* pe care le amintesc primele documente istorice. Cînd vin ungurii în Transilvania, ei găsesc aci o serie de „ducate", de fapt voievodate (dux = voievod) cu populaţie mixtă româno-slavă şi conduse de „duci" adică de voievozi. Procesul de asimilare al slavilor nu se terminase încă; el se apropia însă de sfîrşit pe vremea regelui ungar Ştefan (anul 1000).

Tot sub formă de *cnezate* şi *voievodate* apar şi cele dintîi formaţiuni politice din Oltenia şi Muntenia. Des amintita diplomă a Ioaniţilor (1247) arată existenţa în Oltenia a trei *cnezate* româneşti: al lui loan, al lui Farcaş şi al voievodului Litovoi. Iar la răsărit de Olt pomeneşte pe „Seneslav, voievodul r manilor". La această dată, procesul de asimilare al slavilor era de mult încheiat, de peste două secole: ei dispăruseră complet în masa românească; dar conducătorii formaţiilor politice păstrau numele de *cnezi* şi *voievozi* pe care le purtaseră stăpînitorii slavi de odinioară.

Procesul de suprapunere slavă ne face să înţelegem mai bine şi alte fapte din trecutul nostru. Introducerea *limbii slave* în biserica română — după creştinarea bulgarilor, aşadar de la finele secolului al IX-lea înainte — e uşor explicabilă dacă ţinem seama că *pătura dominantă, elementul politic la noi* era de origine slavă. Nu se introducea o limbă moartă şi străină, ci limba celor care cîrmuiau. După ce aceştia s-au asimilat, limba slavă a rămas şi anume nu numai la sud şi la est de Carpaţi dar şi dincolo de munţi, în Transilvania, fapt foarte însemnat şi care arată vechimea introducerii acestei limbi în biserica noastră. Fiindcă dacă noi am fi luat-o, aşa cum s-a crezut; într-o epocă mai tîrzie, prin secolul al XlII-lea sau chiar al XIV-lea, atunci cum se explică prezenţa ei şi în Transilvania, *sub stăpînirea ungurească?*

Din biserică, limba slavă a trecut şi în cancelaria statului. Şi în Muntenia şi în Moldova, ea a fost limba oficială pînă în veacul al XVII-lea. Iar în Transilvania, nefiind stăpînire românească, ci una străină, cu o cancelarie latină, limba slavă a fost.totuşi limba în care se scriau pisaniile, inscripţiile, manuscrisele, multă vreme, cam tot atîta cît şi în Principate.

Procesul de asimilare al slavilor nu s-a făcut repede; el a durat secole întregi. La venirea ungurilor în Transilvania, am văzut că populaţia „ducatelor" sau voievodatelor de aici era încă amestecată, români şi slavi. Totuşi românii izbutiseră să înlăture în multe părţi pe foştii stăpîni; în mijlocul Transilvaniei voievod era un român, Gelou. Pe vremea lui Ştefan cel Sfînt (1000) asimilarea se apropia de sfîrşit şi ea se încheie probabil la începutul veacului al XI-lea; procesul ţinuse circa cinci secole şi constituia dovada cea mai puternică a rezistenţei şi vitalităţii populaţiei romanice din Dacia. Supuşii învinseseră pe stăpîni;

cuceriţii de altădată erau acuma ei stăpîni şi de data aceasta pentru totdeauna.

Cum s-a petrecut procesul acesta uriaş de asimilare? Graţie căror virtuţi am putut absorbi elementul slav? Nu avem informaţii asupra *proporţiei numerice* ce a existat între cele două pături de populaţie în momentul aşezării slavilor în Dacia. Se pare că aceştia din urmă au fost numeroşi: aşa ne spun unele izvoare istorice contemporane; aşa rezultă din studiul toponomiei şi al cuvintelor intrate în limba noastră. *Mai numeroşi însă au fost dacoromânii.* Numărul lor a sporit apoi şi prin prinşii pe care-i aduceau slavii din năvălirile lor în ţinuturile, pe atunci încă pline de populaţie romanică, ale Peninsulei Balcanice. O amintire a acestor captivi care, duşi la nord de Dunăre, îngroşau rîndurile românilor de aci, s-a păstrat într-un izvor istoric din secolul al VII-lea, anume în „Viaţa sfîntului Dimitrie din Tesalonic". Aceasta ne spune că „sclavinii şi avarii, devastînd aproape tot lllyricur' şi toate provinciile Traciei, „pînă sub zidurile Bizanţului, au dus toată populaţia de aci (exagerare evidentă!) dincolo de Dunăre, în partea dinspre Panonia ce avea de capitală Sirmium. Acolo chaganul avarilor a aşezat tot poporul captiv care, amestecîndu-se cu bulgarii şi avarii şi cu ceilalţi păgîni, crescu apoi într-un popor foarte numeros şi mare“. Iar după vreo 60 de ani — continuă povestirea izvorul nostru — acest popor s-a revoltat împotriva avarilor şi a trecut sub Kubrat îndărăt în imperiu, la sud de Dunăre. Chiar dacă faptele nu s-au petrecut aşa, totuşi, sporirea populaţiei romanice de la nordul Dunării prin captivi aduşi din Peninsula Balcanică este sigură. Dunărea era hotarul de nord al imperiului bizantin. Captivii luaţi în expediţiile de pradă fatal trebuiau duşi *peste* Dunăre, adică în Dacia.

Prin sporul normal al lor, adăugîndu-se apoi şi cei noi veniţi, dinspre miazăzi, dacoromânii au covîrşit numericeşte pe slavi. Dar aceasta nu ar fi fost de ajuns dacă nu se stabileau şi legături mai strînse. Cuvintele slave din limba română, unele foarte expresive, privitoare la gospodărie, Ia familie *(nevastă* e slav!), la însuşirile trupeşti şi sufleteşti ale omului, la viaţa de toate zilele, ne arată că au existat asemenea legături. Au fost, de la o vreme, multe căsătorii mixte, între dacoromâni şi slave, la început mai ales între slavi şi dacoromâne, şi procesul de asimilare a prins să se desemneze. în loc să dispară însă romanicii în masa slavilor, aşa cum s-a întîmplat la miazăzi de Dunăre, s-a produs fenomenul invers: au dispărut slavii. Cred că în acest proces de asimilare, o parte însemnată de merit au avut-o *femeile dacoromâne.*

Nu trebuie nici să ne închipuim că deosebirea însemnată de situaţie socială şi de drepturi care *a* fost la început între cele două pături de populaţie — una reprezentînd elementul

dominant, cealaltă pe supuşi — a rămas neschimbată. Cu timpul s-au produs şi în privinţa aceasta interferenţe. Unii dintre vechii conducători ai dacoromânilor, dintre juzii sau judecii lor, au ajuns prin însuşiri deosebite, prin fapte de război, prin legături de familie, iarăşi într-o situaţie mai înaltă. De la o vreme, atunci cînd procesul de asimilare începuse. au putut ajunge şi cîrmuitori adică cnezi şi voievozi. Este cazul lui Gelou, cîrmuitorul „ducatului" din Transilvania. N-avem izvoare sau mărturii pentru a arăta mai precis cum s-a produs procesul acesta de apropiere între cele două pături de populaţie deosebită, dar el n-a putut fi altfel decît în celelalte ţări, de pildă, în Franţa, în Italia, în Anglia unde au avut loc asemenea asimilări etnice. Căci amestecul de straturi de populaţie diferită, cu drepturi diferite si de origine etnică diferită, nu constituie ceva *unic* sau *caracteristic* nouă romă- nilor. Aj.roape peste tot în Europa s-a întîmplat în evul mediu acest proces. Multe din naţiunile de azi au rezultat din amestecul a diferite straturi de populaţie de origme diferită. Francezii s-au născut din amestecul galilor, care erau celţi, cu romanii, şi apoi a galoromanilor cu francii care erau germani. Francii au supus pe galoromani, au devenit stăpînii pămîntului pe care şi l-au împărţit între ei şi au constituit pătura dominantă conducătoare. Ceea ce nu i-a împiedicat ca să fie absorbiţi cu timpul de către supuşii lor, de galoromani care erau mai numeroşi şi aveau un nivel superior în ce priveşte civilizaţia şi cultura. Englezii provin tot aşa dintr-un amestec de băştinaşi celţi cu saxoni germani, şi cu normanzi, care vorbeau limba franceză. Normanzii cînd au năvălit în Anglia şi au ocupat-o, în urma luptei de la Hastings (1066), şi-au împărţit pămîntul între ei, au format pătura conducătoare a ţării, avînd drepturile politice, şi au impus ca limbă a statului limba franceză adică dia- lectul francez vorbit de ei. Pînă tîrziu, Anglia a avut, în cancelaria ei, această limbă, pe care grosul populaţiei anglo-saxone n-o înţelegea. Totuşi, ca şi în Franţa, ca şi la noi, elementul cuceritor, în cazul acesta normanzii, a dispărut cu vremea în mijlocul populaţiei supuse care a isprăvit prin a da numele ei şi poporului rezultat din noul amestec etnic şi statului. Mai departe, italienii au şi sînge longobard, adică germanic, în vinele lor. Cînd s-au aşezat longobarzii în cîmpia mănoasă a Padului, ei au luat în stăpînire pămîntul şi au format pătura conducătoare. Cu timpul însă au dispărut şi ei în mijlocul băştinaşilor romanici. Acelaşi lucru s-a petrecut şi cu bulgarii, la sudul Dunării. Au supus pe slavi, au format elementul politic dominant, care a fost asimilat

apoi, treptat, treptat, de către supuşii lor mai numeroşi. Întrucît ar fi deci extraordinar ca şi cu poporul nostru să se fi petrecut un fenomen similar? Dimpotrivă, ar fi fost extraordinar ca în mijlocul unei Europe romanice, în plin amestec etnic, noi singuri să fi făcut excepţie, să fi constituit un fel de insulă.

EFECTELE AŞEZĂRII SLAVILOR LA SUD DE DUNĂRE. VLAHII DIN PENINSULA BALCANICĂ. în momentul cînd au început marile năvăliri ale slavilor peste Dunăre adică în cursul celei de a doua jumătăţi a secolului al VI-lea, exista în răsăritul Europei, din Transilvania pînă în Macedonia şi de la Marea Neagră la cea Adriatică, o foarte puternică populaţie romanică; cea din Dacia era în legătură nemijlocită cu cea din Peninsula Balcanică. în special era bine romanizată partea dinspre apus şi miazănoapte a peninsulei, aşadar tocmai partea care se învecina sau era mai aproape de ţinuturile noastre. Aşezarea slavilor la sud de Dunăre a avut un efect considerabil asupra populaţiei romanice din răsăritul Europei. în afară de faptul
că au împuţinat-o prin luptele ce însoţeau repetatele lor expediţii dar, cu timpul, *a şi dislocat-o, a împărţit-o în două mari grupe:* una spre miazănoapte, cuprinzînd pe *dacoromâni*, şi alta spre miazăzi, cuprinzînd pe *macedoromâni.* Din grupa dacoromânilor s-a despărţit apoi o parte, aceea dinspre vest, ai căror urmaşi sînt *istroromânii.* Iar din grupa macedoromânilor s-au despărţit *meglenoromânii.* în afară însă de cele două grupe principale, dinspre miazănoapte şi dinspre miazăzi, au rămas şi altele, mai puţin însemnate şi numeroase, dar care şi-au continuat existenţa pînă spre sfîrşitul evului mediu, contopindu-se apoi cu populaţia slavă înconjurătoare.

în cursul evului mediu, constatăm o populaţie de limbă romanică — numită de izvoarele istorice *vlahi* — în numeroase regiuni ale Peninsulei Balcanice: sînt urmaşii vechii populaţii romanizate. Un grup compact de vlahi locuiau *munţii Pindului* şi ţinuturile de primprejur, cunoscute dealtfel sub numele de Vlahia, şi anume *Vlahia Mare* în Tesalia, *Vlahia Mică* în Etolia şi Acarnania şi *Vlahia de Sus* în Epir, cîteşitrele pomenite în izvoarele bizantine. Macedonia propriu-zisă şi în special partea de la apus de fluviul Vardar, cu ţinutul Moglenei numit şi Karadjova şi cu localităţile Bitolia, Ohrida, Veria, Vlahoklisura, Moscopole, era plină de populaţie vlahă. La începutul secolului al XII-lea, în 1105, găsim vlahi şi în *Peninsula Calcidică,* în apropierea Muntelui Athos. Alţii locuiau în partea de apus a Traciei, pe lîngă fluviul Maritza, apoi în Munţii Haemus (Balcanii actuali) unde se întîlneau pe ambele versante — unele localităţi din jurul Sofiei: Văcărel, Păsărel, Cercel etc., au pînă azi nume de origine

română — ca şi în regiunea Nişului şi în zona Skutari-Ipek.

Prima ştire sigură despre vlahii din Balcani datează din anul 976 şi se datorcşte cronicarului bizantin Cedren. Acesta spune că, la data amintită, David, unul din fraţii ţarului bulgar Samuil, a fost ucis, între Castoria şi Prespa, la locul numit „Stejarii frumoşi" de nişte „Vlahi chervanagii" (cărăuşi); cărăuşia a fost întotdeauna o îndeletnicire a vlahilor din sudul Dunării ca, dealtfel, şi a românilor din nordul ei. în primul rînd însă, vlahii erau păstori: brînza valahă era vestită în întreaga Peninsulă Balcanică. Bineînţeles, făceau şi agricultură; e caracteristic că aromânii au păstrat vechiul cuvînt latin pentru plug, anume *aratu.* Erau de asemenea meşteşugari, în oraşe, lucrînd cu pricepere metalele preţioase, în special argintul. A doua oară, vlahii sînt amintiţi în anul 980: un cronicar anonim bizantin arată că la această dată împăratul Vasile al II-lea a dat lui Niculiţă stăpînirea peste „vlahii din Elada". (în secolul al X-lea, „tema" sau împărţirea administrativă Elada cuprindea Grecia de miazănoapte, cu Tesalia şi Eubeea,- dar fără Etolia şi Acarnania). După desfiinţarea statului bulgar şi anume în anul 1020, acelaşi împărat bizantin, Vasile al II-lea, dă un edict prin care hotărăşte ca „vlahii din întreaga Bulgarie" să fie, în ce priveşte cele bisericeşti, sub ascultarea arhiepiscopului de Ohrida. Mai tîrziu, vom găsi, în dieceza de Ohrida, chiar un episcop al vlahilor.

în istoria românilor din Peninsula Balcanică sînt două momente mai însemnate sub raportul politic, primul în 1066, cînd se răscoală „vlahii" din Tesalia; cel de al doilea în 1185, cînd are loc revolta Asaneştilor în urma căreia ia naştere statul bulgaro-vlah.

Cu privire la primul moment, iată ce ştim: domnea pe atunci la Bizanţ Constantin Duca, un împărat avar a cărui preocupare principală era să aibă tezaurul plin. Din cauza impozitelor mari pe care le pusese, românii din Tesalia încep să se agite. Guvernatorul de acolo, un urmaş de al lui Niculiţă, purtînd chiar acest nume, se duce la Constantinopol spre a sfătui pe împărat să suprime dările care nemulţumiseră lumea. împăratul nu-1 primeşte însă şi menţine dările. întors acasă, în Tesalia, Niculiţă este întîmpinat de căpeteniile nemulţumiţilor — aceştia-şi aveau consfătuirile în casa unui român din Larissa anume Verivoiu (probabil Berivoiu!) — şi rugat să ia el conducerea mişcării. Cunoaştem chiar numele căpeteniilor: în afară de Berivoiu, mai erau loan din Grimiani, Grigore Bumbăcarul şi Teodor Scribon Petastas, români cu toţii, după părerea învăţatului rus Vasilievski. Scriitorul bizantin Cedren adaugă şi pe Slavota al lui Karmalac despre care ştim sigur că era român, ba pare chiar să fi fost celnicul lor cel mai mare.

Niculiţă atrage mai întîi atenţia răsculaţilor asupra primejdiei care-i ameninţă, le-arată apoi că răscoala e pornită într-un moment foarte nepotrivit — era luna iunie — deoarece locuitorii de la cîmp trebuiau să secere, iar unii dintre vlahi îşi aveau familiile şi turmele în munţii Macedoniei unde puteau fi răpite şi prădate de oamenii împăratului. Argumentele însă nu servesc la nimic şi, în cele din urmă, Niculiţă care, se vede, era şi el convins de dreptatea vlahilor, e obligat să ia conducerea mişcării. Cetatea Kitros (vechea Pydna) este cucerită; răsculaţii cuprind apoi puternica cetate Ser- via. împăratul de la Bizanţ, văzînd gravitatea situaţiei, scrie atunci lui Niculiţă că suprimă toate dările care nemulţumiseră lumea. în urma acestei hotă- rîri, mişcarea se potoleşte. Niculiţă însă e chemat la Constantinopol, judecat şi surghiunit în Asia Mică de unde s-a reîntors în 1071. După cum vedem, revolta din 1066 n-a dus la rezultate importante; ea nu se poate compara, în privinţa aceasta, cu mişcarea din munţii Balcani, condusă de Petru şi Asan, care constituie cea mai însemnată faptă a românilor de la miazăzi de Dunăre (vezi mai jos, p. 190).

BULGARII, făcînd parte din grupa occidentală a neamurilor de limbă turcă şi locuind, la început, în regiunile centrale ale Asiei, ajung, după un popas între Volga şi Don, şi un altul la nordul Mării Negre, în regiunea gurilor Dunării, apoi îşi aşază reşedinţa, sub hanul lor Asparuh sau Isperih, între Şumla şi Varna, în nord-estul Bulgariei actuale. Treptat-treptat, bulgarii cuprind întreg ţinutul dintre Dunăre şi Balcani, întemeind un stat şi supunînd pe slavii care locuiau aici (anii 668—702). Cum însă aceşti slavi erau mult mai numeroşi, bulgarii au dispărut în mijlocul lor, adică au fost asimilaţi. Puterea statului bulgar creşte sub Krum care domneşte între anii 802 şi 814. Creştinarea bulgarilor are loc în 864 sub *Boris* care, botezîndu-se, şi-a zis Mihail, după numele naşului său, împăratul Bizanţului. Nobilii bulgari, la început, n-au vrut să se creştineze şi numai după ce Boris a dat pe mîna călăului pe cincizeci şi doi dintre ei, împreună cu familiile lor, restul au consimţit să se boteze. Au adoptat apoi şi cele două alfabete *glagolitic* şi *chirilic,* în care s-au scris textele religioase în ţările slave.

Alfabetul glagolitic a fost numit aşa din cauza cuvîntului slav *glagola:* „el spunea" care revine foarte des în textul Evangheliei. Latinii, auzind mereu rcpe- tîndu-se acest cuvînt, au spus celor care citeau Evanghelia glagoliţi, iar alfabetului întrebuinţat, glagolitic. Acest alfabet e mai vechi; el provine din litera greacă minusculă, căreia i s-a adăugat pentru sunetele slave care nu există în greceşte, caractere luate din alfabetul ebraic-samaritean. N-a avut o răspîndire prea largă,

fiind întrebuinţat mai mult în Croaţia, unde a căpătat o înfăţişare specială, colţuroasă, din care cauză a şi fost numit *glagolitic unghiular*. Alfabetul chirilic, numit impropriu astfel, fiindcă *nu* se datoreşte lui Chirii, apostolul slav — e ceva mai nou. Se crede că a fost alcătuit pe vremea lui Simeon şi a avut o răspîndire mult mai largă. Provine din litera uncială greacă, stilizată, căreia i s-au adăugat pentru sunetele care nu existau în greceşte, semne luate din alfabetul glagolitic. Acest alfabet chirilic a fost adoptat de bulgari, de sîrbi, de ruşi şi de noi românii care am scris cu el pînă tîrziu, în 1860, cînd s-a decretat, sub Cuza Vodă, înlocuirea lui. Polonii şi cehii nu l-au întrebuinţat, ei scriind cu alfabetul latin care e mai simplu şi mai uşor de citit.

Statul bulgar ajunge în culmea puterii sale sub *Simeon* fiul lui Boris (893 —927). Acesta era un om de cultură, fusese crescut şi educat la Constanti- nopol; avea relaţii cu cercurile intelectuale bizantine, de aceea i se şi spunea că e „jumătate grec". A avut ambiţia să ajungă împărat la Bizanţ în care scop a purtat o serie de lupte sîngeroase, fără însă să-şi poată împlini visul. După moartea lui Simeon, statul bulgar decade. Bizantinii, pentru a-1 distruge, cheamă împotrivă-i pe ruşii de la Kiev, care într-adevăr vin cu cneazul lor Sviatoslav, şi cuceresc jumătatea de răsărit a Bulgariei. Sviatoslav, după izbîndă, nu mai vrea să plece îndărăt, îi plăceau mai mult ţinuturile dunărene decît şesul lui întins din Rusia. Bizantinii sînt nevoiţi deci să pornească împotriva lui şi, după multe lupte, izbutesc să-1 scoată din Silistra (anul 972). Odată cu această izbîndă. Bulgaria de răsărit cade în mîna bizantinilor, ţarii bulgari fiind nevoiţi să se adăpostească în partea dinspre apus. Dar după puţină vreme, şi acest rest al stăpînirii bulgare cade sub loviturile împăratului bizantin Vasile al II-lea zis Bulgaroctonul, adică „ucigătorul de bulgari" (anul 1018).

De la bulgari adică de la slavii care-i asimilaseră au luat strămoşii românii termenul de *boliari* — care înseamnă „nobili mari" — transformîndu-1 în *boieri;* poate tot de la ei, dacă nu cumva discipoli ai lui Metodiu şi Chirii, misionarii moravilor, îl vor fi adus direct în ţinutul carpato-danubian — au luat şi *alfabetul chirilic* cu care s-au scris apoi textele bisericeşti şi, mai tîrziu, actele cancelariei în statele româneşti. Aceste împrumuturi se explică prin faptul că, în secolele VIII—X, mai existau încă în ţinutul carpato- danubian urmaşi ai vechilor slavi în curs de asimilare, care vorbeau încă limba lor şi constituiau pătura dominantă. Mai tîrziu, cînd s-au întemeiat Principatele, limba slavă din biserică a devenit şi limba oficială a statului. Bineînţeles, masa mare a poporului în tot acest timp a vorbit româneşte. Faptul că limba oficială a statului şi a bisericii era una, iar a poporului alta, nu constituia o particularitate a ţărilor

româneşti. în Germania, de pildă, limba bisericii şi a statului a fost, timp îndelungat, cea *latină,* în timp ce poporul vorbea limba lui germană. Tot aşa, în Anglia, după cucerirea normandă, limba oficială, a cancelariei şi a curţii, a fost multă vreme cea franceză, pe cînd poporul vorbea vechea limbă anglo-saxonă.

Textele slave, cu alfabet chirilic, s-au scris, în ţinutul carpato-danubian, încă în secolul X. în afară de o inscripţie, din anul 943, descoperită după cel de al doilea război mondial, în localitatea Mircea Vodă din Dobrogea şi de cîteva însemnări de litere răzleţe scrijelate pe peretele de chirpici al unui atelier din Bucov, trebuie să admitem că se scriau *textele necesare slujbei bisericeşti.* Un asemenea text, de la începutul secolului al XI-lea, s-a păstrat în aşa-zisul manuscris din Reims (Franţa). O analiză recentă a lui dovedeşte că a fost scris pe teritoriul carpato-danubian, unde se vorbeşte româneşte, într-adevăr, textul slav al acestui manuscris cuprinde termenii români „nici" şi „spadă" (cu *d,* nu cu *t* /), precum şi confuzia genetivului cu dativul, caracteristic limbii române.

Dar alături de alfabetul chirilic, românii din părţile Dobrogei utilizau şi alfabetul grecesc, aşa cum rezultă dintr-o inscripţie descoperită în 1967 la Capidava, inscripţie din secolul al X-lea şi care cuprinde numele categoric românesc „Petre".

RĂSCOALA VLAHILOR ŞI BULGARILOR. STATUL ASANEŞTILOR. în anul 1185, domnea la Bizanţ împăratul Isaac al II-lea Anghelos. Acesta urma să ia în căsătorie pe fiica regelui ungar Bela al III-lea şi pentru a face faţă cheltuielilor — voia să celebreze nunta cu un fast deosebit — pusese o nouă dare asupra supuşilor săi. Ea lovea în primul rînd pe cei care aveau turme de oi şi cirezi de vite. Era tocmai cazul „vlahilor" pentru care păstoritul constituia îndeletnicirea principală. Cronicarul bizantin Nicetas Cho- niates Akominatos, a cărui operă formează izvorul de căpetenie pentru cunoaşterea mişcării lui Petru şi Asan, ne spune că dările lui Isaac Anghelos şi felul abuziv în care fuseseră strînse au produs o mare nemulţumire printre vlahii care locuiau muntele Haemus. La început, aceştia trimit pe doi fruntaşi ai lor — anume pe fraţii Petru şi Asan — ultimul avînd şi porecla de Belgun, ca să reclame. Plîngerile lor nu sînt însă luate în seamă, ba mai mult; Asan e şi pălmuit „pentru necuviinţă" din ordinul unui înalt demnitar bizantin. Mîniaţi din cauza insuccesului şi a ofensei suferite, cei doi fraţi se întoic acasă şi se hotărăsc să ridice poporul împotriva stăpînirii. Răscoala izbucneşte. Imperiul bizantin avea o situaţie grea: cu doi ani mai înainte, în 1183, atacaseră ungurii dinspre nord-vest şi ocupaseră Belgradul, Branicevo, Nişul, ajungînd pînă la Sofia. Chiar în anul revoltei, în

1185, năvălesc şi normanzii din Sicilia şi iau oraşele Dyrrhachion, Seres, Amfipolis şi chiar Salonicul. E drept, ei sînt bătuţi în noiembrie al aceluiaşi an, dar generalul învingător, Alexios Vranas, în loc să plece apoi împotriva răsculaţilor din Haemus» aşa cum primise porunca, se ridică împotriva împăratului Isaac Anghelos„ îşi adună trupele la Adrianopol şi se proclamă pe sine îihpărat. Aşadar, pe lîngă primejdia din afară, şi lupte interne. împrejurările favorizau mişcarea lui Petru şi Asan, care repurtează la început cîteva succese. Petru se încununa chiar cu o „coroniţă de aur" şi poartă încălţări roşii, rezervate exclusiv împăratului.

Isaac Anghelos a făcut mai multe expediţii împotriva celor doi conducători ai vlahilor şi bulgarilor. în prima, el izbuteşte să treacă neobservat Balcanii şi cade în spatele răsculaţilor. Armata acestora e înfrîntă, iar Petru şi Asan sînt nevoiţi să se retragă peste Dunăre, la vecinii români şi cumani din cîmpia munteană. împăratul, în loc să ocupe temeinic Moesia şi să puie garnizoane în cetăţile de acolo, se mulţumeşte să dea foc grînelor care tocmai fuseseră secerate şi, crezînd că mişcarea n-are rădăcini în mase, se înapoiază la Bizanţ. între timp, cei doi fraţi se întorc cu ajutor cuman şi încep să prade Tracia. O a doua expediţie a lui Isaac Anghelos în primăvara anului 1187, în timpul căreia fusese asediat, dar fără succes, oraşul Lovcea, nu duce la un rezultat hotărîtor. în cele din urmă, se încheie un armistiţiu şi Asaneştii trimit la Constantinopol pe fratele lor Ioniţă. Acesta nu rămîne însă mult timp acolo, ci fuge, după care urmează, în 1189, reînceperea ostilităţilor. Tocmai pe atunci trecea prin Peninsula Balcanică armata cruciaţilor condusă de împăratul german Frederic Barbarosa. Petru se oferă să le vie în ajutor cu 40 000 de soldaţi, crezînd că va putea în felul acesta obţine mai uşor recunoaşterea lui ca ţar. La început, Frederic refuză, apoi cînd bizantinii începură să facă greutăţi cruciaţilor, primi propunerea. Nu avu însă prilejul de a se folosi de acest ajutor, deoarece dificultăţile pe care le avusese cu bizantinii se aplanară. Armata lui Petru şi Asan invadă totuşi Tracia, ceea ce obligă pe împăratul bizantin să întreprindă o nouă expediţie împotriva răsculaţilor. Balcanii fură trecuţi pe la răsărit cu gîndul să se ocupe Tîrnovo; pretutindeni însă Isaac Anghelos găsi o împotrivire îndîrjită, aşa încît se hotărî, în cele din urmă, să se retragă. La întoarcere, pe cînd armata bizantină, în dorinţa de a ajunge mai repede la oraşul Berroe (azi Stara Zagora), se angajase într-o trecătoare îngustă, fu atacată de răsculaţi şi suferi pierderi grele. însuşi împăratul abia scăpă cu fuga, pierzîndu-şi în învălmăşeală coiful. Victoria aceasta întări mult situaţia Asaneştilor care rămaseră definitiv stăpîni peste ţara dintre Dunăre şi Balcani, ba începură

să se întindă chiar şi spre sud de Balcani.

Isaac Anghelos voia să înceapă o nouă expediţie, dar tocmai atunci e detronat (1195). Luptele continuă în timpul urmaşului său Alexie al IlI-lea Anghelos (1195—1203), dar bizantinii sînt iarăşi bătuţi şi anume în Macedonia, în împrejurimile oraşului Seres. între timp, moare Asan, asasinat de un boier Ivanco (1196), pe care voise să-l pedepsească fiindcă avea o legătură de dragoste nepermisă. Acesta, după crimă, pune chiar mîna pe Tîrnovo „cea mai tare şi mai de frunte dintre cetăţile din Haemus" — după cum ne spune Choniates — „fiind înconjurată cu ziduri puternice... şi zidită pe culmea muntelui". Nu poate rezista însă lui Petru, fratele celui ucis, şi fuge la Con•stantinopol. Unii spuneau chiar că el ar fi omorît pe Asan după sugestiile bizantinilor, se pare însă că lucrul nu e adevărat.

Şi Petru are acelaşi sfîrşit ca şi fratele său: piere ucis, în 1197, de o conspiraţie a boierilor nemulţumiţi. După el urmează cel de al treilea frate, *Ioniţă,* căruia grecii i-au spus Kaloianes. Acesta e cel mai de seamă stăpînitor din familia Asaneştilor. Are remarcabile însuşiri de militar şi de; om politic. A întins hotarele statului, a obţinut nu numai recunoaşterea oficială a lui, atît din partea bizantinilor, cît şi a Papei, dar şi titlul de *rege* pentru sine şi de *primat* pentru arhiepiscopul bisericii Bulgariei şi Vlahiei. Ioniţă este figura cea mai însemnată pe care au dat-o românii din Balcani.

în prima parte a domniei (1197—1200), el n-a atacat direct pe bizantini, ci s-a mulţumit numai să dea ajutor voievodului Dobromir Hristos din Macedonia şi lui Ivancu, guvernatorul Filipopolului, care se revoltaseră împotriva împăratului din Constantinopol. Probabil că avea nevoie şi de un oarecare răgaz spre a-şi consolida domnia. în 1201, ostilităţile reîncep însă pe faţă. Ioniţă cucereşte *Constantia,* cetate vestită în părţile Rodopilor şi *Varna* care era de asemenea puternic întărită. în urma acestor izbînzi, se încheie pacea cu bizantinii. Condiţiile nu se cunosc exact, dar din moment ce cronicarul Choniates spune că împăratul „a încheiat pace cu loan", rezultă că implicit a recunoscut noua stare de lucruri, deci independenţa statului Asaneştiîor. Ioniţă s-a folosit de răgazul pe care i-1 acorda pacea cu bizantinii spre a consolida statul sub raportul juridic internaţional. în acest scop se adresează Papei Inocenţiu al IÎI-lea cerîndu-i: 1. Coroana de ţar şi sceptrul. 2. Demnitatea de patriarh pentru arhiepiscopul bisericii bulgare şi valahe. Papa, la rîndu-i, cere lui Ioniţă supunerea faţă de Roma în cele bisericeşti. După o serie de tratative, la 7 noiembrie 1204, trimisul Papei, cardinalul Leo, unge pe arhiepiscopul Vasilie în Tîrnovo ca primat al bulgarilor şi vlahilor — ceea ce corespundea în apus cu

titlul de patriarh — dîndu-i haina episcopală şi însemnele. A doua zi, la 8 noiembrie, acelaşi cardinal încorona şi pe Ioniţă ca „rege al bulgarilor şi al vlahilor", nu ca ţar (imperator), cum se aştepta el, şi-i dădea diadema, sceptrul şi bula sau hrisovul de recunoaştere, trimise toate de Papă, împreună cu un steag cu chipul apostolului Petru. Totdeodată îi conferi şi dreptul de a bate monedă. Ioniţă, la rîndul său, dădea cardinalului, spre a-1 transmite Papei, actul prin care el, boierii şi întregul cler se îndatorau a se supune bisericii romane şi a urma legile şi ritualul ei. Se specifica de asemenea că teritoriile noi ce s-ar adăuga statului lui Ioniţă vor avea acelaşi regim. Cardinalul plecă la Roma, luînd cu el şi doi copii care să înveţe latineşte spre a deveni grămătici.

Caracterul „vlah" adică român al Asaneştilor a fost contestat de unii învăţaţi care i-au considerat cumani sau bulgari. Izvoarele istorice sînt însă concludente în privinţa caracterului „vlah" al acestei familii. Ne-o spune lămurit cronicarul bizantin Nicetas Choniates care aminteşte şi de „limba vlahilor". Ne-o spune cronica germană atribuită lui Ansbertus care relatînd trecerea cruciaţilor lui Frederic Barbarosa prin Peninsula Balcanică, aminteşte de „acel vlah Ioniţă" („Blachus iile Iohanitius"), care avea pe lîngă el „vlahi .şi cumani şi alţii" („cum Blacis et Commanis et allis"). O ştim din cronicarii

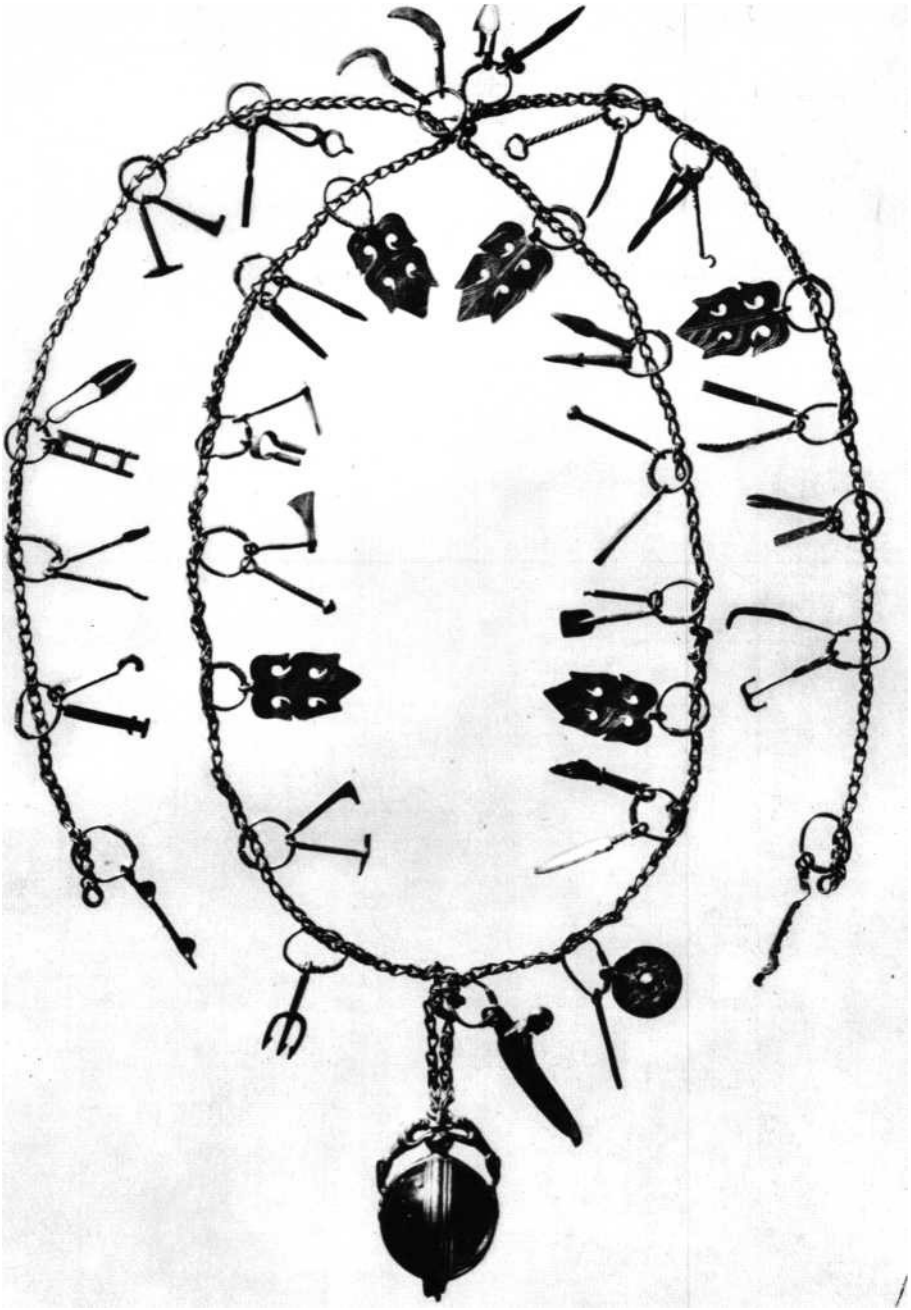

i

149 Colierul de aur din tezaurul de la Şimlăul Silvaniei. Secolul al IV-lea e.n. A se observa reproducerile în miniatură a tot felul de unelte în legătură cu viaţa agricolă, pastorală, cu diverse meşteşuguri şi cu viaţa militară. Ca elemente decorative frunze de viţă stilizate. Aurul provine din minele Transilvaniei. (Kunsthistorisches Museum, Wien)

150 Monedă de aur («solidus») emisă de împăratul imperiului roman de răsărit (bizantin) Anastasius I (491—518). Găsită în Dacia (C.N.A.R.S.R.)

151 Monedă de bronz («follis») bizantină, emisă de împăratul Justin al II-lea (565—578) C. N.A R.S.R.)

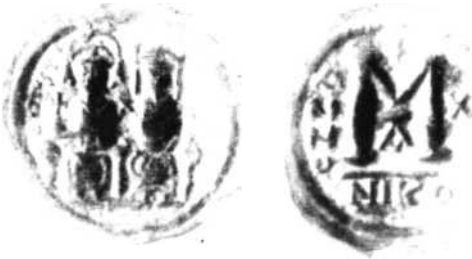

152 Monedă bizantină de bronz («follis») emisă de împăratul Leon al Vl-lea, filozoful (886—912). Găsită în Dacia.

153 Vas din sec. VIII e.n. găsit în cimitirul de la Sultana (Ilfov). Scrijilit pe peretele vasului un arc cu săgeată, (săpături şi foto: Bucur

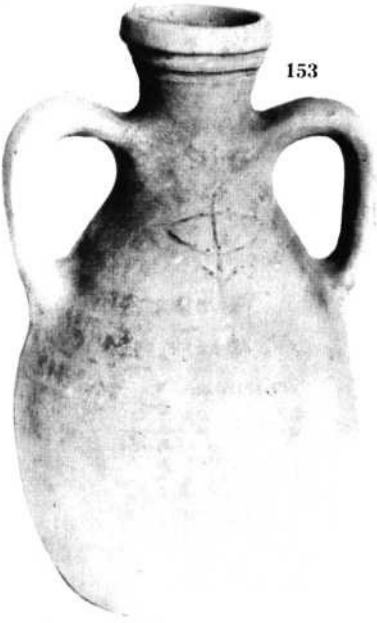

154 Vas din pământ ars, secolul VIII e.n. găsit la Izvoru, în preajma Giurgiului, jud. Ilfov. ("Bucur

155 **Colier de mărgele din pastă sticloasă, unele colorate, descoperit în necropola de la Izvoru Giurgiu (jud. Ilfov), secolul VIII e.n. (săpături: Bucur Mitrea)**

156 **Tub de os pentru ace, descoperit intr-un mormînt al necropolei de la Izvoru (Giurgiu), secolul VIII e.n. (săpături: Bucur Mitrea)**

157 a.b. Unul din cele mai vechi complexe monastice de pe teritoriul ţării a fost descoperit într-o carieră de cretă, la Basarabi (judeţul Constanţa), datînd din secolul al X-lea. Se compune dintr-o biserică, paraclise şi cavouri, decorate cu simboluri creştine dar şi cu elemente profane. (C.P.C.S.)

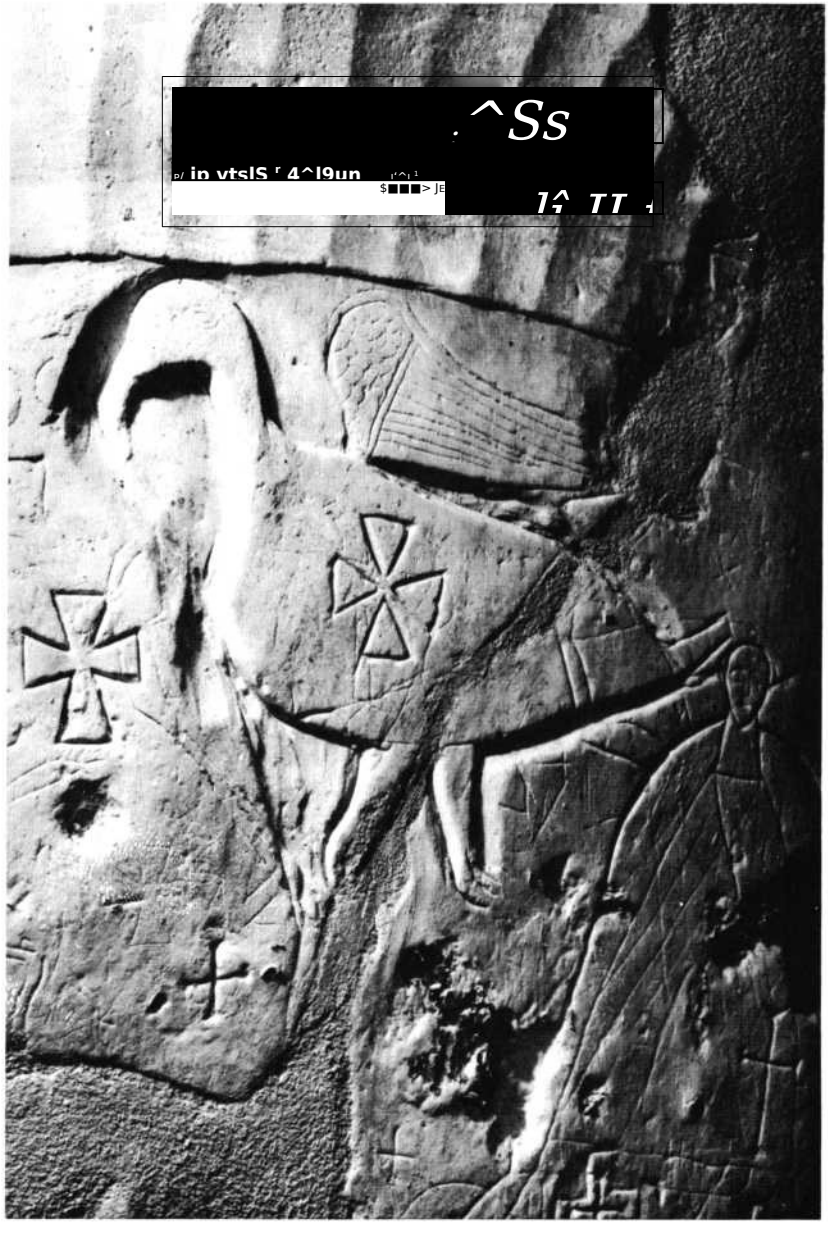

b

158 Un vas ceramic descoperit la Capidava, secolul X e.n. are incizat, între altele, în partea sa superioară, numele de «Petre» (pe axul median al vasului în partea superioară). Terminaţia numelui propriu arată prezenţa şi continuitatea populaţiei româneşti în această zonă. (Muzeul de Arheologie Constanţa. Adrian Rădulescu)

159 Cană de aur din tezaurul de la Sân Nicolaul Mare, în Banat. Călăreţul barbar înzăuat, călărind un cal înzăuat, cu cap de om, ţinteşte cu arcul o fiară sălbatecă. Tezaurul, după toate probabilităţile, e de origine peceneagă, şi anume din anii 900—920. (Muzeul de ist. din Budapesta)

160 Tezaurul de monede bizantine de aur (106 piese) din care cea mai mare parte de la Vasile al II-lea bul- garoctonul şi de la Constantin al VIII-lea, găsite la Dinogeţia în faţa Galaţilor, în august 1939, cu prilejul săpăturilor

♦

161 In Transilvania, dînd urmare cererilor curiei papale, şefii angevini legiferează, în sec. al XIII-lea, interdicţia pentru comunităţile ortodoxe româneşti de a-şi construi ctitorii de piatră, interdicţie în vigoare, cu unele excepţii, secole de-a rindul. Numai în unele zone, în măsura participării la viaţa politică şi militară a voievodatului Transilvaniei sau regatului Ungariei, nobili mici români au avut posibilitatea înălţării unor lăcaşuri de zid. în imagine, biserica ortodoxă de la Densuş — datată 1280, cu o încăpere centrală, pătrată şi o absidă la est (altarul). Alte încăperi au fost adăugate în secolele XIV şi XV. în exterior, de reţinut, plastica zidurilor construite din materiale scoase, în mare parte, din ruinele romane, probabil de la Sarmizegetusa: lespezi mari (unele cu inscripţii latine) altare votive, stîlpi, fragmente de coloane. De observat, la diferitele nivele ale zidurilor, motivul în dinţi de fierăstrău, (foto: C. Săvulescu) francezi ai imperiului latin de Constantinopol, anume Geoffroy de Villehar- douin, Henry de Valenciennes şi Robert de Clary.

Cîteşitrei numesc pe Ioniţă „Jehan le Blac" sau „Johanice le Blac". Se adaugă în sfîrşit, documentele cancelariei papale. în ele se arată de asemenea originea vlahă a lui Ioniţă, spunîndu-se chiar că el se trage din vechii romani. Faţă de această impresionantă conglăsuire a unor izvoare de origine atît de diferită, credem că orice îndoială asupra faptului că Asaneştii erau vlahi adică români trebuie să înceteze. în consecinţă, şi titlul de „rege al bulgarilor şi vlahilor" este un titlu normal, exprimînd o realitate etnică şi politică — întemeietorii noului stat, Asaneştii, erau vlahi — aşa cum e normal şi titlul dat arhiepiscopului de Tîrnovo de „primat al bulgarilor şi al vlahilor" sau de „arhiepiscop al întregii Bulgarii şi Vlahii".

în timpul domniei lui Ioniţă, nobilii plecaţi din apus în cruciada a patra, în loc să-şi urmeze drumul spre Ierusalim, s-au oprit la Constantinopol şi aci, profitînd de certurile interne din imperiul bizantin, au cuprins capitala (12 aprilie 1204) şi au întemeiat un „imperiu latin" în frunte cu Balduin de Flandra. Ioniţă trimite o delegaţie spre a intra în legătură cu noii stăpîni ai Bizanţului, cerîndu-le să fie recunoscut de aceştia. Primeşte însă un răspuns grosolan, ceea ce va avea ca urmare o serie întreagă de lupte, în care, de multe ori, bulgarii şi vlahii vor lupta alături de greci împotriva latinilor. Dominaţia acestora din urmă era privită pe drept cuvînt de către bizantini ca o uzurpare; de aceea şi izbucnesc numeroase răscoale pe care Ioniţă are grijă să le alimenteze. Aşa s-a întîmplat la Adrianopol, la Diomotica, pe valea Mariţei şi în alte părţi. Latinii, vrînd să înăbuşe revolta, se hotărăsc să lovească punctul principal: ei vin deci cu armata şi asediază Adriancpolul. Tot atunci soseşte şi Ioniţă cu oastea sa şi cu ajutorul de la cumani. Lupta s-a dat în ziua de 15 aprilie 1205 şi a fost dezastruoasă pentru latini: însuşi împăratul Balduin cade prizonier şi e dus la Tîrnovo unde şi-a isprăvit zilele.

Luptele cu latinii continuă şi sub Henric, fratele lui Balduin. Acesta face o expediţie împotriva lui Ioniţă, ajungînd pînă la Stara-Zagora şi la Sliven şi cucerind oraşele Anchialos şi Terme, fără însă ca aceasta să însemne o slăbire reală a regelui „bulgarilor şi vlahilor". Dimpotrivă, acesta se gîndeşte la noi cuceriri. Murise, tocmai atunci, unul din tovarăşii lui Balduin de Flandra, nobilul Bonifaciu de Montferrat care-şi întemeiase la Salonic şi în împrejurimile lui un „regat". Ioniţă socoteşte momentul venit pentru a-şi rotunji hotarele în această parte. El asediază deci Salonicul, dar în timpul asediului este omorît prin trădare de comandantul cuman aliat, Manaster (8 octombrie 1207).

După Ioniţă, urma la tron un nepot de frate al lui, anume *Borilă,* care domni de la 1207 pînă la 1218, iar după acesta, loan Asan al II-lca, fiul lui Asan (1218—1241). în vremea lui, statul Asaneştilor e în culmea puterii şi ajunge la cea mai mare întindere: de la Marea Neagră la Marea Adriatică şi de la Dunăre pînă la Adrianopol şi la Ohrida; cea mai mare parte a Peninsulei Balcanice asculta de stăpînitorul de la Tîrnovo. Urmaşii săi n-au păstrat însă toate aceste cuceriri. în 1258, cu Căliman al II-lea, se stinge dinastia Asaneştilor în linie bărbătească.

Statul întemeiat de această familie vlahă a devenit în foarte scurtă vreme un stat exclusiv bulgar. Pe vremea lui Petru, Asan şi Ioniţă, elementul vlah apare în toate împrejurările; rolul lui în izbucnirea răscoalei este arătat limpede în izvoarele bizantine; vlahii sînt pomeniţi în documentele lui Ioniţă, în corespondenţa schimbată cu papa; ţara e numită „Bulgaria şi Vlahia", iar regele este „al bulgarilor şi al vlahilor". După Ioniţă însă, chiar în timpul urmaşului său imediat, „vlahii" nu mai apar în manifestările noului stat; nu se mai vorbeşte acum decît de „bulgari" şi de „Bulgaria". Nepotul lui Ioniţă, fiul fratelui său Asan, întemeietorul, se intitulează în pisania din 1230 a bisericii celor 40 de martiri ridicată de el la Tîrnovo: „Eu loan Asan cel între Hristos Dumnezeu, credinciosul ţar şi singur stăpînitor al bulgarilor, fiul bătrînului Asan". Despre vlahi nu se mai pomeneşte nimic în actele cancelariei. Numai în trei scrisori externe, trimise de Papa Grigore al IX-lea, în 1237, i se mai dă lui loan Asan titlul de stăpînitor al vlahilor şi al bulgarilor (odată „dominus Blachorum et Bulgarorum", a doua oară „dominus Bulga- rorum et Blachorum"), iar ţării i se zice „Bulgaria et Blachia". Această transformare rapidă în stat exclusiv bulgar nu trebuie să surprindă. Mai întîi din punct de vedere numeric, vlahii reprezentau faţă de slavii bulgari o minoritate. Dar elementul hotărîtor nu era acesta, ci faptul că tradiţia politică, de stat, era bulgară. Asaneştii continuau vechiul stat bulgar al lui Crum, Boris, Simeon şi Samuil. Ultimii doi sînt menţionaţi chiar într-una din scrisorile trimise de Ioniţă Papei. Pe de altă parte, trebuie să se ţină seama de faptul că, în vremea aceea, naţionalitatea nu era un element hotărîtor, ideea de stat naţional nu exista. Esenţială era religia şi situaţia socială a cuiva, nu originea etnică. Nu e de mirare că statul Asaneştilor, deşi început de vlahi şi cu dinastie de origine vlahă, a devenit totuşi, în foarte scurtă vreme, un stat bulgar.

UNGURII, sau maghiarii, originari tot din Asia, din regiunea care se întinde la apus de ultimele ramificaţii ale munţilor Altai, au înaintat treptat spre apus, ocupînd succesiv ţinuturile de stepă între cursul mijlociu al Volgăi şi munţii Urali, apoi cele dintre Don şi Nipru (pe la 830), pentru a ajunge, pe la 889, în Atelkuz (Etelkoz) adică în „ţara dintre rîuri" (Bugea- cul de mai tîrziu) unde diferitele triburi se unesc şi aleg drept conducător pe *Arpad.* După cîţiva ani, în 895, au părăsit Atelkuzul, în urma unui atac al bulgarilor şi a unui nou neam năvălitor, pecenegii, care le devastaseră complet lagărul. Au pornit spre miazănoapte, de-a lungul Carpa- ţilor moldoveni şi galiţieni, pînă în dreptul oraşului Mukacevo, unde au trecut peste munţi, scoborîndu-se în cîmpia Tisei şi a Dunării (anul 896). De aci au organizat o serie de expediţii de pradă, potolindu-se numai după

ce împăratul german Otto cel Mare a repurtat asupra lor o victorie categorică. Ia rîul Lech, în anul 955.

în partea de răsărit a cîmpiei, de o parte şi de alta a Tisei, ungurii au dat peste strămoşii românilor care se îndeletniceau cu agricultura şi creşterea vitelor. Alături de români trăiau şi unele neamuri de slavi, pe cale de asimilare însă, avînd şi unii şi alţii organizaţii politice — dintre care unele explicit amintite de vechiul cronicar al ungurilor, notarul anonim al regelui Bela.

Acesta menţionează în a sa „Gesta Hungarorum", existenţa, la finele secolultti IX, a trei ducate sau voievodate: unul în Crişana, între rîurile Someş şi Mureş, cu centrul în cetatea Biharea şi condus de Menumorut; al doilea în Banat între Dunăre şi Mureş, cîrmuit de Glad şi avînd un centru la Cuvin (Kev6); al treilea ducat era în Transilvania de nord-vest, de-a lungul celor douăSomeşe,- condus de Gelu (Gelou) românul („Gelou quidam Blacus"), cu reşedinţa prin apropierea Clujului, probabil la Dăbîca (vezi mai sus, p. 159).

Venind în contact cu populaţia româno-slavă, ungurii au început â deprinde felul de viaţă aşezat al acesteia şi au luat de la ea o serie de nume de rîuri şi de locuri. Astfel, *Maros* (de la Moreş, Mureş), *Szamos* (de la Someş), *Kdfos* (de la Criş), apoi *Brasso* (din Braşov), *Roznyo* (din Rîşnov), *Taplocza* (din Topliţa) etc. Au luat şi mai multe cuvinte ca *ficsor ficsilr* (din fecior), *sztronga* (din strungă), *berbecs* (din berbece), *fattyu, fattyo,* cu înţelesul de copil din flori, *bastard* (din făt, fătu), *rippa* (din rîpă), *csuta* (din ciut, ciută), în afară de o serie întreagă, intrate mai tîrziu, în epoca modernă. însuşi numele celui mai mare dregător din Transilvania, voievod, şi al unui dregător, subaltern, *ispan* = jupan, existente sub stăpînirea ungară, sînt de origine româno-slavă. Dar şi românii au luat de la unguri o seamă de cuvinte, între care *aldămaş, bardă, belşug, ferăstrău, heleşteu, meşter, oraş, viclean* etc. Şi în toponimie găsim cîteva nume de ape, oraşe şi sate de origine maghiară. Astfel sînt rîul Trotuş şi pîraiele Vizăuţ, Cuejd, Viza, oraşele Timişoara (Temesvar), Bacău şi Hîrlău, satele Şascut (Fîntîna sasului) şi Chiojd (= Pietros), precum şi cele din Transilvania terminate în-falău (ungarul - falva),ca, de exemplu: Icafalău, Ţufalău, Tamaşfalău, Bicfalău.

Ungurii au fost creştinaţi de către regele Ştefan, numit apoi, din cauza aceasta, cel Sfînt. După îndemnul papei de la Roma, a făcut el pe supuşii săi -să primească botezul; drept mulţumită papa, i-a trimis lui Ştefan coroana de rege, în anul 1001, şi l-a îndemnat să lupte împotriva „necredincioşilor" şi „schismaticilor". Urmînd acestui îndemn, Ştefan a căutat să-şi întindă stăpînirea cît mai departe şi a pătruns în Transilvania unde voievodatele de la finele secolului IX continuau să existe ca formaţiuni politice separate d[e] coroana ungară. Ştefan a învins astfel pe Gyula (Jula) care stăpînea în centrul provinciei, pe Ahtum, urmaşul lui Glad din Banat; în sud-estul Transilvaniei stăpînea un voievod Kean; şi acesta a fost supus. Totuşi, încă multă vreme după aceea — mai bine de două sute de ani — realităţile politice româneşti, anterioare cuceririi maghiare, se menţin: există aci, în partea de miazăzi a Transilvaniei, o „ţară a românilor" („terra Blacorum"), amintită în 1222, prin care, dacă treceau mărfuri străine, plăteau vamă deosebită de vama ungurească. Formaţiuni politice proprii ale românilor sînt atestate şi în Banat: un voievodat este amintit documentar pe la mijlocul secolului al XIII-lea.

Pentru apărarea teritoriilor aflate sub stăpînirea lor, regii unguri s-au folosit şi de *secui.* Numele lor este derivat din *sikil,* de origine turcă veche, şi înseamnă „de neam ales"; cercetările mai noi îi socotesc un amestec de elemente etnice diferite: turcice, orientale şi maghiare, locuind cu maghiarii din perioada în care aceştia din urmă erau încă păgîni. Luptînd în avangarda tru-

pelor maghiare, secuii au fost aşezaţi de obicei Ia hotare. De aceea, pe măsură ce progresau cuceririle maghiare îi găsim mai întîi in Bihor, unde au trăit alături de români, de la care au învăţat şi scrierea, cum ne relatează cronicarul Simon de Keza; ulterior, îi aflăm pe Mureş şi Tîrnave, iar la începutul secolului al XIII-lea pe locurile unde trăiesc şi astăzi. Au cunoscut iniţial o organizare pe triburi şi neamuri. împărţite pe „ramuri", iar ulterior organizaţia teritorială, pe scaune (mijlocul secolului al XIV-lea). O parte din românii în mijlocul cărora au fost aşezaţi işi pierdură graiul, învăţînd limba ungurească, în schimb, şi secuii împrumutară de la ei multe obiceiuri, portul, felul ae a-şi face casele şi altele. De ia u vreme, unii dimre secui trecură şi peste munţi, stabilindu-se în părţile bacauiui şi Romanului: urmaşii lor sînt *ciangăii* de astăzi.

în afară de secui, regn unguri mai aduseră şi colonişti germanf, spre a da un nou avînt exploatării bogăţiilor miniere, meşteşugurilor şi comerţului. Aceşti colonişti veniră din părţile Flandrei, ale Rinului de mijloc şi ale Saxoniei *(sachsen,* în româneşte saşi, sasi); primele aşezări sînt pe vremea regelui Geza al 11-lea (1141 — 1162). Ei primiră proprietăţi întinse, multe luate de la autohtoni, apoi dreptul de a plăti numai o sumă de bani, relativ redusă, ca dare pe fiecare an, şi alte privilegii. între altele, li se dă, în 1224, „pădurea românilor şi pecenegilor" *(sylva Blacorum et Bissenorum),* cu apele care o străbat, spre a se folosi de ea în comun cu zişii români şi pecenegi. La aşezare, fiecare colonist a primit loc de casă şi grădină, în timp ce pămîntul din jurul satului era împărţit în loturi egale, transmisibile prin moştenire; pădurea şi păşunea rămîneau proprietatea obştei. Conducătorul satului de colonişti, *greavul,* beneficia de anume privilegii.

Primele grupe se saşi s-au stabilit în satele Ighiu, Cricău şi Romos; colonizări importante au avut loc în jurul Sibiului, ulterior în zona Bistriţei, Rodnei şi la urmă în Ţara Bîrsei.

Bucurîndu-se de întinse privilegii, economice, politice şi religioase, saşii au izbutit în scurtă vreme să ridice oraşe înfloritoare (Sibiul, căruia ei i-au zis Hermannstadt, adică oraşului lui Hermann, Braşovul numit Kronstadt, adică oraşul coroanei, Bistriţa, Mediaşul, Sighişoara şi altele) şi să facă un negoţ întins, nu numai în Transilvania, dar chiar şi dincoace de munţi în Ţara Românească şi în Moldova, negoţ care explică, dealtfel, dezvoltarea unora din numitele oraşe. Ba unii dintre dînşii, întocmai ca şi secuii, s-au aşezat şi la răsărit de Carpaţi, în oraşele Baia, Suceava, Roman şi la miazăzi, în Rîmnicul Vîlcea, Cîmpulung, şi Baia de Aramă unde însă, cu vremea, s-au topit în mijlocul alor noştri.

PECENEGII ŞI CUMANII. Ultimii năvălitori, la finele perioadei de formare a poporului român, au fost *pecenegii;* ei făceau parte din marea familie a neamurilor de limbă turcă. Cronicarul bizantin Cedren îi descrie ca fiind numeroşi şi puternici; un alt izvor ni-i arată ca avînd turme bogate şi „multe vase de aur şi de argint". Erau împărţiţi în 13 triburi: cel mai însemnat era tribul *uzilor.* Aceştia din urmă, străbătînd ţările române, trec peste Dunăre, în anul 1065, în imperiul bizantin; urmaşi de ai lor s-au păstrat, se pare, sub numele de *găgăuzi,* în Dobrogea de miazăzi. Un alt trib al pecenegilor erau *berindeii* de la care ne-a rămas, probabil, numele de familie Berindei. Fiind păstori şi crescători de vite, pecenegii, ca şi înaintaşii lor hunii, avarii şi ungurii, preferau cîmpiile întinse unde turmele puteau găsi mai uşor hrana necesară. Au locuit deci în Bugeac, în Bărăgan, în Burnaz şi prin părţile Teleormanului. îi întîlnim totuşi şi în Transilvania, unde, în 1224, privilegiul dat saşilor aminteşte, în partea de miazăzi, „pădurea românilor şi a pecenegilor" („sylva Blacorum et Bisenorum"). Ceea ce înseamnă că erau acolo de o bună bucată de vreme.

Pecenegii au făcut mai multe năvăliri în Peninsula Balcanică şi au purtat lupte cu bizantinii. în anul 993, ei ajung, prădînd şi pustiind, pînă în Atica. Pe la jumătatea secolului al XI-lea, fiind bătuţi de *cumani* şi siliţi să-şi părăsească locuinţele, ei trec în mare număr peste Dunăre.

Locul pecenegilor l-a luat neamul înrudit al cumanilor care vorbeau dealtfel „aceeaşi limbă". Cunoaştem această limbă: ni s-a păstrat un manuscris din anul 1301 („Codex cumanicus"), cuprinzînd, în afară de o serie de texte cumane (un fragment din Evanghelie, cele zece porunci, crezul etc.), un dicţionar cumano-latino-persan, cu aproape trei mii de cuvinte. Mulţumită acestui manuscris, s-a văzut că limba cumană este de aproape înrudită cu limba turcă, avînd însă şi un număr apreciabil de cuvinte persane. Cumanii apar în ţinuturile carpato-danubiene pe la jumătatea secolului al XI-lea, mai precis în anul 1057; stăpînirea lor durează pînă la năvălirea tătarilor (1241), deci aproape două sute de ani. Spre sfîrşitul stăpînirii lor, ei încep să se creştineze; se înfiinţează şi un episcopat al cumanilor în anii 1227—1228.

Adoptarea noii credinţe n-a împiedicat însă pe cumani, în perioada imediat următoare, să mai păstreze unele străvechi şi crude obiceiuri, a căror urmă o găsim dealtfel şi la sciţii iranieni. Este vorba de felul cum se înmormîntau căpeteniile. Descrierea o datorăm celebrului cronicar francez Joinville care o ştia de la un feudal conaţional, martor ocular: „Ne-a mai povestit acest senior — scrie Joinville — o mare minunăţie

întîmplată pe timpul cînd se afla el în armata cumanilor. Un bogat cavaler de al lor fiind mort, ei săpară o groapă mare, în care l-au aşezat cu multă pompă şi scump îmbrăcat, pe un scaun, şi au pus împreună cu el, de vii, pe cel mai bun cal ce avea şi pe cel mai bun ostaş al său. înainte de a se băga acest ostaş în groapă... fiind de faţă regele cumanilor şi alţi seniori puternici, aceştia şi-au luat rămas bun de la el, punîndu-i în chimir mulţime de bani de aur şi de argint şi zicîn- du-i fiecare: cînd voi veni în cea lume, îmi vei întoarce ceea ce-ţi împrumut. Iar el răspundea: aşa voi face negreşit. Marele rege al cumanilor i-a dat apoi nişte scrisori, adresate predecesorului său, fostului rege, în care atestă că (zisul ostaş) trăise foarte bine şi că-i slujise tot aşa, pentru care ruga să-l răsplătească. Apoi ostaşul a fost băgat în groapă de viu, împreună cu stăpînul său şi cu calul, groapa s-a astupat cu seînduri bine ţintuite şi toată oastea s-a apucat să arunce deasupra pămînt şi pietre, astfel că, înainte de a se înnopta, în memoria celor îngropaţi s-a înălţat deasupra lor o mare movilă". Unele din movilele cîmpiei muntene, ale Dobroge.i şi ale Moldovei pot fi deci şi monumente funerare ale acestor neamuri vechi turceşti.

Ele poartă în popor numele de „gorgane" — în Bucureşti e un „gorgan" (în faţa Liceului „Lazăr") şi un „gorgănel" (pe Calea Rahovei), deasupra cărora s-a zidit cîte o biserică avînd hramul Sf. Ilie — ; cuvîntul vine din vechiul turcesc adică din pecenego-cumanul „kurgan".

De la pecenegi şi de la cumani, care au stat în ţinuturile carpato-danubiene, circa trei secole şi jumătate, au rămas urme în toponimie, în onomastică şi în limba română. Astei sînt, în ce priveşte pe pecenegi, pîrîul şi satul *Peceneaga* în judeţul Tulcea — ceea ce constituie un argument peremptoriu despre continuitatea populaţiei romanice în Dobrogea, despre prezenţa ei aici în secolele IX—XI — pădurea *Peceneaga* în judeţul Brăila, muntele *Picineagul* din Muşcel, apoi *Peceneaga,* afluent al Buzăului, *Pecenişca* sau *Pecenicica* în Caraş, *Pişineaga* în Haţeg. în ţinutul Făgăraşului, găsim *Beşinbav* sau *Beşimbav,* iar iîngă Sibiu, *Dealul Beşinoului,* forme care se explică prin numele ungar *Bessenyo* dat pecenegilor.

De aceeaşi origine pecenego-cumană e numele *Bărăganului* — întîlnim un topic Baragan în Crimeea şi un altul în Pamir — şi *Burnazului,* cele două stepe muntene, numele judeţului *Teleorman* — înseamnă în cumană „pădure nebună" în sensul de „pădure mare"; spre comparaţie citâm *Deliormanul* din partea de sud a Dobrogei, apoi numele oraşului *Caracal* (kara kale, cetate neagră), al muntelui *Caraiman* şi al *Coziei* (de la hoz, choz care înseamnă nucă, Cozia fiind aşadar echivalentul cuman al Nucetului). Un document din 1385, de la Dan I voievod, pomeneşte satul „Vadul Cumanilor" — azi Comani — la Dunăre,

în faţa Vidinului (CEJIOKOYMANCKbl EPOJÎ). Pe Olt, în judeţul Olt, găsim un alt sat Comanii; se poate ca şi pe aci să fi fost vreun vad al lor. *Valea Comancei* din Teleorman şi *Comanca* din judeţele Argeş, Vîlcea, şi fostul judeţ al Romanaţilor arată prezenţa pe vremuri în acele locuri a unei femei de cuman. Cercetările lingviştilor conchid — şi pe bună dreptate — că tot pecenegilor şi cumanilor li s-ar datora şi numirile de rîuri şi locuri terminate în *ui* precum *Vaslui, Covurlui, Călmăţui, Dăşnăţui, Bahlui, Teslui, Dereh- lui, Geamărtălui* etc.

În ce priveşte numele de persoane, s-a afirmat că ar fi de origine pecenegă sau cumană cele terminate în *-abă,* ca, de exemplu, *Toxabă* (boier muntean în timpul lui Alexandru Aldea: documentul din 17 noiembrie 1431; de la un Toxabă, moldovean, se trage numele satului Toxobeni, lîngă Prut), *Talabă, Tîncabă* (de aci numele satului Tîncăbeşti, între Bucureşti şi Ploieşti), *Carabă*
— nume frecvent de familie în satul Clipiceşti, judeţul Vrancea — şi însuşi *Basarabă,* numele întemeietorului statului Ţării Româneşti, care ar însemna înyechea turcă: „părinte cuceritor" sau „părinte stăpînitor". Faptul că începătorul dinastiei Basarabilor ar purta un nume cuman n-are nimic extraordinar. în acest domeniu, al numelor de persoane, constatăm în toate timpurile şi în toate ţările influenţe străine foarte puternice. *Relaţiile cu stăpînitorii*
— şi doar pecenegii şi cumanii au stat în ţinutul carpato-danubian atîta vreme -— apoi *moda,* care n-a lipsit nici atunci, pot foarte bine explici alegerea unui asemenea nume străin. Ceea ce nu scade întru nimic românismul lui Basafabă, nici însemnătatea faptelor lui.

Sub raportul limbii, au rămas de la aceşti turci vechi unii termeni ca *duşman, toiu,* şi, în legătură cu viaţa pastorală, *odaie,* în sensul de adăpost pentru vite şi locuinţă singuratică în mijlocul păşunii sau poienii, şi, foarte probabil, *cioban.* Vor mai fi şi alţi termeni: unii lingvişti s-au pronunţat pentru originea pecenego-cumană a cuvintelor *buzdugan, vătaf, beci, ceaun, cighir* sau *cinghir* (prapurul oii) şi faptul e admisibil, deoarece o conlocuire de circa trei secole şi jumătate nu se poate să nu fi lăsat urme apreciabile şi în lexic. O seamă din cuvintele atribuite în mod obişnuit turcilor osmanlîi se poate foarte bine să vie, în realitate, de la aceşti turci mai vechi care, spre deosebire de primii, au stat *permanent* în ţinutul carpato-danubian, *au conlocuit.* în această categorie ar intra, luînd ca bază „Codex Cumanicus", cuvintele *tîlmaci (telmac,* interpres), *oină* (oyn, luduş), *ortac* (ortac, *socius), gorgan* (kurgan, tumulus, *catifea* (catifea, holosericum), *colan* (colan, cingulum), *caiîr* (chafer,

muhis) şi *taman* (taman peifectum). Dealtfel, în ultimele decenii ale acestei conlocuiri şi în special după creştinare, constatăm că fruntaşii cumanilor ajunseseră la o situaţie care făceau posibile legături matrimoniale cu cavalerii francezi. Ştim că în 1239, doi nobili francezi din armata cruciată care mergeau să ajute pe Baudouin de Courtenay, împăratul latin de Constantinopol, iau în căsătorie pe fiicele căpeteniei cumane Soronius şi că însuşi comandantul armatei cruciate, Nariot de Toucy, devine soţul fiicei regelui Ionasal cumanilor. Cu nişte nomazi „rătăcitori şi nestatornici", fără „locuinţe stabile" — aşa cum îi prezintă, exagerat, un act din 1229 al papei Grigore al IX-lea — nu s-ar fi înrudit reprezentanţii cei mai de seamă ai nobilimii feudale franceze. Să nu uităm dealtfel că aceşti .cumani au dat o *dinastie* bulgarilor — a Terterizilor — şi o *regină* ungurilor, pe Elisabeta, soţia lui Ştefan al V-lea (1270—1272) şi mama viitorului rege al Ungariei, Ladislau Cumanul (1272—1290).

în ce priveşte relaţiile cumanilor cu românii de la sud de Dunăre, ştim că atunci cînd căpeteniile Petru şi Asan ale românilor din munţii Haemus (Balcani,) se revoltă, în 1185, împotriva bizantinilor şi sînt bătuţi la început, de aceştia, ei se retrag la nord de fluviu, la cumani, şi vin de aci cu ajutor armat. Soţia lui Ioniţă, „regele românilor şi al bulgarilor", era de asemenea o cumană. Iar Ana Comnena, scriitoarea bizantină, ne spune că atunci cînd cumanii întreprindeau expediţiile lor în imperiu, ei erau călăuziţi, în trecătorile Balcanilor, de românii care locuiau acolo.

TĂTARII. Năvălirea tătarilor, în 1241, şi după aceea, dominaţia lor este una din faptele de seamă ale istoriei universale; ea a avut consecinţe importante şi de lungă durată asupra întregului răsărit european, prin urmare şi asupra noastră. Va trebui deci să acordăm o atenţie deosebită acestor năvălitori, ultimii pe care a avut să-i îndure poporul român.

Tătarii erau mongoli, aveau prin urmare caracteristicile trupeşti şi ocupaţiile specifice acestora. Călăreţi neîntrecuţi, erau foarte iscusiţi în mînuirea arcului, arma lor de predilecţie; de aceea şi sînt caracterizaţi într-o scrisoare clin 1241 drept „săgetători incomparabili". Aveau, de asemenea, lănci şi săbii — acestea din urmă curbe — de care ştiau să se folosească în mod dibaci. «Caii lor, fără de care nici n-ar fi putut exista victoriile tătăreşti, erau iuţi,

rezistenţi şi se mulţumeau, la nevoie, cu puţin. în luptă, tătarii se prefăceau adesea că se retrag pentru a sili pe adversari să-i urmărească, şi cînd aceştia credeau, în toiul goanei, că sînt victorioşi, deodată se trezeau înconjuraţi şi izbiţi din toate părţile

de aceiaşi tătari care pînă atunci fugiseră. Repeziciunea mişcărilor şi putinţa de a transforma retragerea în ofensivă au caracterizat întotdeauna războiul lor. u

Patria tătarilor a fost Mongolia, ţara din nordul Chinei. Aici au trăit ei multă vreme împărţiţi într-o sumă de triburi care-şi mînau din loc în loc turmele de vite — averea lor principală. Puterea lor a început odată cu *Temugin,* un conducător genial, cunoscut în istorie mai ales sub numele de Gengishan. S-a născut în 1162 şi a avut o tinereţe foarte grea, plină de lupte. La 27 de ani era în sfîrşit recunoscut drept *kagan* adică împărat, de unul din triburile mongolice şi-şi lua titlul de Soutou-Bogdo care însemna „fiul cerului" sau „dat de Dumnezeu". El îşi organizează acum o armată puternică, împărţită în cete de cîte o mie de oameni şi treptat, treptat, izbuteşte să supună, fie cu armele, fie pe cale diplomatică sau prin căsătorii, pe celelalte triburi. în 1206 îşi aşază capitala în Caracorum, în centrul Mongoliei, şi ia titlul de Gengis-han adică „stăpînitor autocrat".

Odată unite, triburile mongolice — ele purtau acum numele de „mongolii albaştri" — Gengis-han începe marile lui cuceriri. Mai întîi se îndreaptă împotriva *Chinei,* şi, după lupte îndelungate, izbuteşte s-o supună. Apoi atacă *Imperiul charezmian* care cuprindea Persia, Turkestanul şi regiunea Sirdariei şi Amudariei. Izbîndeşte şi aici; imperiul lui se întindea acum de la Pacific pînă la Urali şi în Asia Mică. Ofensiva mongolă nu se opreşte însă. Din *Samarkand,* unul din oraşele însemnate ale Turkestanului, pleacă, după supunerea Imperiului charezmian, un corp de 25 000 de călăreţi, sub conducerea generalilor Subutai şi Djebe. Ei străbat toată Asia apuseană, trec munţii Caucaz şi ajung la Don, în nordul Mării Negre. Aci are loc vestita bătălie de la *Kalga* (1223), în care cumanii aliaţi cu ruşii au fost zdrobiţi de tătari. După victorie, corpul expediţionar se întoarce îndărăt, urmînd însă alt drum şi anume prin partea de miazănoapte, peste fluviile Kama, Volga şi Ural. E una din cele mai mari şi mai repezi expediţii militare, comparabilă cu aceea a lui Alexandru Machedon.

MAREA INVAZIE DIN 1241. Gengis-han moare în 1226. După el urmează *Ogodai* care domneşte pînă în decembrie 1241, anul cînd a avut loc invazia în ţinuturile dunărene. Din cauza întinderii extraordinare a imperiului, stă- pînirea în partea apuseană a lui, o avea, prin delegaţie, *Batu-han.* Acesta primeşte ordin de la Ogodai să înainteze mai departe, spre Dunăre. Expediţia a avut loc] în 1241 şi este, prin proporţiile, precizia, viteza şi rezultatele ei militare, una din cele mai însemnate ale istoriei universale. Armata mongolă avea, după cîte se pare, 150 000 de oameni, o cifră uriaşă pentru vremurile acelea.

Comandantul efectiv era vestitul general Subutai, biruitorul de la Kalga. Mai întîi fu atacată Rusia, împărţită pe atunci într-o serie de cnezate şi mari cnezate. Una cîte una căzură aceste formaţiuni politice; oraşe înfloritoare fură prefăcute în cenuşă. Au ars atunci Moscova, Vladimirul şi vestitul oraş al Kievului. După aceea, veni rîndul polonilor. în cîteva întîlniri, armatele lor fură bătute şi multe oraşe avură aceeaşi soartă ca cele ruseşti, în Polonia, armata tătarilor se împărţi în două: o parte se îndreptă spre vest, cuceri Wroclaw (pe atunci Breslau) şi bătu armata germană la Liegnitz; deoarece pierderile fură însă mari şi la învingători, aceştia nu mai continuară expediţia şi se întoarseră îndărăt, în Asia. Partea cealaltă a armatei tătăreşti, sub conducerea directă a lui Batu-han, se îndreptă asupra Ungariei şi ţinuturilor noastre. Ea se împărţi în mai multe corpuri. Cel principal trecu munţii Carpaţi prin pasul Vereczke (Poarta Rusiei) şi pătrunse în cîmpia panonică ocu- pînd oraşul Mukacevo. Unii căutaseră să oprească înaintarea tătarilor, astupînd drumul cu copaci întregi şi cu întărituri de lemn; ele nu slujiră însă la nimic, deoarece Batu-han trimise înainte un corp de trupă sub comanda lui Seiban, precedat de numeroşi prizonieri slavi care făcură loc cu securile sau dînd foc. Bătălia decisivă cu ungurii a avut loc la rîul Sajo, un afluent de pe dreapta Tisei, spre nord-est de Buda. Armata regelui Bela al IV-lea fu completamente zdrobită; regele însuşi de-abia scăpă cu fuga şi nu se opri decît pe o insulă din Marea Adriatică. Tătarii, după ocuparea Budei, înaintară pînă la coas.a Dalmaţiei, dînd foc oraşelor şi ucigînd sau făcînd robi pe locuitori. A fost cea mai cumplită năvălire şi ocupaţie pe care a cunoscut-o Ungaria.

în timp ce corpul principal opera în acest fel, altele străbăteau Transilvania, Moldova şi Ţara Românească. *Cadan* şi *Buri,* doi dintre principalii comandanţi tătari, trecură, la 31 martie, Carpaţii prin Bucovina, pe la Vatra Dor- nei, şi se îndreptară spre *Rodna.* Oraşul, vestit prin minele lui, a fost ocupat la 1 aprilie, chiar în ziua de Paşte, prin stratagema clasică a acestor năvălitori : faţă de rezistenţa pe care o opuneau locuitorii, tătarii se prefăcură a se retrage. Saşii, bucuroşi, tocmai sărbătoreau cu petreceri şi chefuri izbînda, cînd deodată se împrăştie vestea că duşmanii atacă din nou. La această a doua năvală, oraşul nu mai putu rezista; el căzu în mîna mongolilor. Se spune că patru mii de cetăţeni din Rodna ar fi pierit atunci. Alţii au trebuit să însoţească pe tătari şi să le arate drumul spre celelalte oraşe. Rînd pe rînd au fost ocupate astfel: *Bistriţa, Dejul, Clujul, Zalăul* şi *Oradea Mare.*

Un alt comandant al tătarilor. *Buri (Bochetorl)* a trecut Şiretul, a ajuns în locurile unde se întindea episcopatul cumanilor, adică în sudul Moldovei şi în răsăritul Ţării Româneşti

şi „învingînd pe oamenii care ieşiseră la luptă, au început să ocupe ţara în întregime". Aşa ne spune călugărul Rogerius, un contemporan care a văzut invazia tătarilor în Transilvania, a fost luat rob de ei, şi a avut multe de suferit. Prin urmare, românii au încercat să se opună; fiindcă, prin locuitorii episcopatului cumanilor trebuie să înţelegem în primul rînd pe români. Din sudul Moldovei, Bochetor a trecut prin pasul Oituzului în Transilvania; a ocupat cetatea Sînzieni (Szent-Ldlek), după aceea Braşovul, ţara Bîrsei (voievodul Transilvaniei care le iese împotrivă, este ucis) şi Cetatea de Baltă; la 11 aprilie cădea Sibiul şi, îndată după el. Sebeşul; toate centrele săseşti au fost prin urmare cucerite şi prădate. în sfîrşit, al treilea comandant tătar, *Budjek* (Bocek), a străbătut Muntenia, a bătut armata românilor de aci care ieşise la luptă şi a pătruns în Transilvania pe valea Oltului sau pe la Severin. Ştim aceasta din cronica lui Fazel-Ulah-Raşid-ed-din care e unul din izvoarele principale relative la invazia tătarilor; ea povesteşte mai întîi despre cele trei bătălii pe care le-au cîştigat principii Cadan şi Buri împotriva „sassanilor" adică a saşilor. Apoi se spune că Budjek a intrat în „Cara Ulag" şi a bătut *„popoarele ulag".* Prin ultimele două denumiri trebuie înţeleasă *Ţara Românească* (turcii îi vor spune mai tîrziu Cara-Iflac!) şi *românii* în general; Fazel- Ulah-Raşid mai pomeneşte şi de un stăpînitor *Miselăv* a cărui armată a fost de asemenea bătută. Să fie el totuna cu Seneslav, voievodul român ce se constată în 1247 domnind asupra ţinuturilor din stînga Oltului? Un foarte recent studiu conchide în acest sens. Chiar dacă această identificare n-ar fi exactă, nu e -mai puţin adevărat că tătarii au străbătut Muntenia ca şi Moldova. Cît despre *Bezerenbam,* amintit de acelaşi izvor, în care Hasdeu vedea pe *Basarab banul,* iar alţii pe banul unguresc de Severin — s-a arătat de foarte curînd că ambele identificări sînt greşite. Un alt izvor, cronica rimată a lui Filip Mousket afirmă însă că tătarii au fost bătuţi de „regele din ţara vlahilor" „la trecători" adică în munţi, aşadar în Carpaţi, fără să dea alte precizări.

Năvălirea din 1241 se poate asemăna unui uragan: cumplită dar scurtă. Chiar în acelaşi an, în luna decembrie, murea marele han Ogodai. Bătu, care avea interes să fie de faţă acolo unde urma să se aleagă noul stăpînitor al imensului imperiu, dădu ordin de retragere generală. Aşa încît în 1242, armata lui începu să se scurgă din Ungaria, ducînd cu ea o pradă uriaşă şi mulţi robi, în urma mongolilor, populaţia îşi reluă, încetul cu încetul, traiul obişnuit; ■oraşele fură reclădite, cetăţi noi se ridicară, urmele grozavei năvăliri începură să se şteargă. Batu-han, ca şi Subutai, nu se mai întoarseră în ţinuturile dunărene. Ultimul, după ce asistă la încoronarea noului han Guiuk, în 1246, luă ■ comanda armatei care opera în sudul Chinei. Avu acolo, pe

fluviul Albastru (Yan-Tse-Kiang) ultimele succese; apoi, simţinduseobosit, îşi ceru voie să plece, şi se întoarse să moară liniştit, în yurta sa (cortul său), într-un colţ de -păşune, pe malul fluviului Tuia. Acest mare general al Asiei, comparabil cu .Alexandru Machedon şi cu Napoleon, supusese, din Coreea pînă la Adriatica, ■treizeci şi două de popoare şi cîştigase şaizeci şi cinci de bătălii.

Ţinuturile de la răsărit de Carpaţi, aşadar Moldova şi cea mai mare parte ,a Munteniei, probabil pînă la Olt, rămaseră sub dominaţia tătarilor. Ea a durat pînă la întemeierea Principatelor. Le plăteam dijmă din vite şi din grîne şi uneori îi însoţeam în expediţiile pe care le făceau în ţările înconjurătoare. De aşezat în ţinuturile noastre se pare că nu s-au aşezat decît prin Bugeac; aici erau „părţile tătăreşti" de care pomenesc documentele muntene din vremea lui Mircea cel Bătrîn. Din aceşti tătari rămaşi apoi sub stăpînirea românească, provin robii tătari, „sălaşele" de tătari pe care Alexandru cel Bun le dăruia mănăstirilor şi care existau şi pe vremea lui Ştefan cel Mare.

Nu se ştie exact ce cuvinte ne-au rămas de la tătari în limba noastră. Se poate ca unele pe care le considerăm turceşti sau cumane să provină în realitate de la aceştia. Constatăm însă cîteva urme în vechea noastră organizare vamală, fiscală şi de comunicaţii, prCcum şi în toponimie şi onomastică. Se ştie că fiscalitatea a fost întotdeauna o specialitate a mongolilor; îndată ■ce cucereau o ţară, dezarmau mai întîi populaţia validă şi apoi făceau recen- sămîntul. Impozitele loveau atît pe cei care aveau bunuri imobile, cit şi pe cei a căror bogăţie principală o formau turmele. Se lua dijma din toate produsele, inclusiv vinul; meşteşugarii puteau plăti impozitul lucrînd; clericii nu erau impuşi. Din minuţioasa organizare fiscală a tătarilor a rămas în Moldova termenul *tarkan* pe care-1 întrebuinţează documentele slave din vremea urmaşilor lui Alexandru cel Bun şi a lui Ştefan cel Mare pentru a arăta produsele scutite de vamă. Apoi *ilişul* (tătar: iilus), care înseamnă dijma din grîne, şi, probabil, *sulgiu,* dare ce se plătea pe carnea vitelor tăiate. Se pare •că instituţia *olacului,* adică a curierilor oficiali rapizi, care aveau dreptul să ia, în drumul lor, orice cal odihnit, lăsînd în loc pe al lor, obosit de drumul străbătut în goana mare, este tot o moştenire, de la tătari, aceştia avînd în mod necesar un sistem de comunicaţie rapidă, impus de întinderea colosală a imperiului lor, de la Pacific pînă la Dunăre. Tot tătăreşti credem că sînt şi termenii *tamga* (tanga) şi a *tăngălui* — existenţi şi astăzi în limba română,

designînd semnul sau marca imprimată cu fierul înroşit pe pielea vitelor mari — boi, vaci, bivoli, cai, catîri — dovada proprietăţii: fiecare stăpîn de cirezi şi de herghelii îşi avea tamgaua lui.

în toponimie ne-au rămas o seamă de urme din timpul dominaţiei tătăreşti. în Muntenia, două din vîrfurile Carpaţilor, la hotarul dintre judeţele Prahova şi Buzău, poartă numele de *Tătarul Mare* şi *Tătarul Mic;* documentele amintesc în cîmpia ilfoveană de „drumul lui Colceag", probabil o veche căpetenie tătărească. Sînt apoi o serie de topice, *Tătarul, Tatarca* — în tustrele ţările româneşti — după aceea *Tătăraşii* — cartierul din Iaşi — însem- nînd „tătarii cei mici", poreclă dată ţiganilor care au venit odată cu tătarii, fiind fierarii şi potcovarii acestora.

în onomastică — cu observaţia însă, aplicabilă şi la toponimie, că unele nume datează dintr-o epocă mai tîrzie, relaţiile cu tătarii durînd sute de ani după întemeierea Principatelor — avem *Mirza, Mîrzac, Cantemir, Hulubei* (din Olubey).

Dar faptul cel mai însemnat în legătură cu istoria noastră pe care l-au săvîrşit tătarii este că au oprit înaintarea ungurească spre răsărit. Prin lovitura puternică pe care au dat-o „regatului apostolic" şi prin întinderea stă- pînirii lor pînă la Carpaţi, aceşti ultimi năvălitori au pus stavilă expansiunii statului maghiar. Din ciocnirea tătarilor cu ungurii am cîştigat indirect noi românii. în războiul pe care l-a avut mai tîrziu, în 1330, întemeietorul Ţării Româneşti, Basarab, cu ungurii, război în urma căruia statul muntean îşi cîştigă independenţa, *voevodul nostru a fost ajutat de tătari.* Iar întemeierea Moldovei este în legătură directă cu luptele care s-au dat între unguri şi aceşti năvălitori care treceau mereu prin păsurile Carpaţilor spre a jefui oraşele Transilvaniei şi ale Ungariei. Aşa îneît, obiectiv considerînd faptele,' tătarii, în secolele XIII şi XIV, nu ne-au adus numai pagube, dar şi — indirect şi chiar direct — servicii.

BIBLIOGRAFIE

NEAMURILE GERMANICE: Al. Odobescu, *Le Msor de Petrossa,* t. I —III, Paris, 1889, 514 p. in f°; C. Diculescu, *Die Wandalen und die Goten in Ungarn und Rumänien,* Leipzig, 1923, V + 64 p. in 8°; Cari Patsch, *Beiträge zur V olkerkunde von Siidost-europa* III, *Die Volkerbewegung an der unteren Donau in der Zeit von Diokletian bis Heraklius. 1 Teii. Bis zur Abwanderung der Goten und Taifalen aus Transdanuvien,* Wien-Leipzig, 1928, 68 p. in 8°; C.S. Nicolăescu-Plopşor şi Hans Zeiss, *Ein Schatzfund - der Gruppe Untersiebenbrunn von Coşoveni (Kleine Walachei), în Germania,* XVIII (1933), p. 272 — 277; L. Schmidt, *Geschichte der deutschen Stămme biz zum Ausgang der Vdlkerwandc- rung: Die*

Ostgermanen, ed. a Il-a, Miinchen, 1934; Ernst Gamillscheg, *Romania Germanica, Sprach und Siedlungsgeschichte der Germanen auf Boden desalten Rdmmereichs;* Band I: *Zu den ältesten Beriihrungen zwischen Romern und Germanen. Die Franken, Die Westgoten,* Berlin-Leipzig, 1934, XVIII + 434 p. in 8°; Ernst Gamillscheg, *Romania Germanica. Die Ostgoten. Die Longobarden. Die altgermanische Bestandteile des Ostromanischen. Altgermanisches im Alpenromanische,* Berlin-Leipzig, 1935, XIV + 329 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Mormântul germanic de la Chiojdu,* în *Rev. 1st. Rom.,* V —VI (1935— 1936), p. 333 — 347; D. Berciu şi E. Beninger, *Germanenfunde aus der kleinen Wallachei,* Wien, 1937, p. 190— 195; D. Tudor, *Oltenia romană,* ediţia a treia. Bucureşti, 1968, 608 p. in 8°; Radu Vulpe, Ion Barnea, *Din istoria Dobrogei,* vol. II, Bucureşti, 1968, 591 p. in 8°; Cătălina Bloşiu, *O inscripţie runică descoperită în necropola din secolul al IV-lea de la Leţcani-Iaşi,* în *Memoria,* I (1969), p. 167 — 180; D. Tudor, *Podurile romane de la Dunărea de jos,* Bucureşti, 1971, 209 p. in 8°.

SARMAŢII: K. Kretschmer, *Sarmatia,* în Pauly Wissowa, *Real-Enciclopădie,* Stuttgart, 1921; P. Patsch, *Banater Sarmaten (Beitrăge zur Volkerkunde von Siidosteuropa,* II), în *Anzeiger der Akademie der Wissenschaften in Wien, Philhist. Klasse,* 62 Jahr- gang, 1925, p. 181—216; Max Ebert, *Sudrussland,* în *Reallexikon der Vorgeschichte,* vol. XII, Berlin, 1928, p. 52 —114; Gh. Bichir, *Unele observaţii cu privire la necropolele de tip Poieneşti din Moldova şi relaţiile acestor necropole cu lumea sarmată,* îri *S.C.I. V.,* XII (1961), 2, p. 253 — 271; Gh. Diaconu, *Despre sarmaţi la Dunărea de Jos în lumina descoperirilor de la Tîrgşor,* în *S.C.I. V.,* XIV (1963), 2, p. 323 — 345; Gh. Bichir, *Sar- maţii la Dunărea de Jos în lumina ultimelor cercetări,* în *Pontica, 5* (1972), p. 137— 176.

HUNII: M. Kiessling, *Hunni,* în Pauly Wissowa, *Real-Enciclopădie,* t. VIII (1913), col. 2583 — 2615; J. Deny, *Langues turques, langues mongoles et langues tongouzes,* în *Les langues du monde par un groupe de linguistes sous la direction de A. Meillet el Marcel Cohen,* Paris, 1924, p. 185 — 234 in 8°; Andreas Alfoldi, *Funde aus der Hunenzeit und ihre ethnische Sonderung,* în colecţia *Archeologia Hungarica,* vol. IX, Budapest, 1932, 90 p.; E.A. Thomson, *A history of Attila and the Huns,* Oxford, 1948; Franz Altheim, *Geschichte der Hunnen,* vol. I —V, Berlin, 1959 — 1962; B. Mitrea şi N. Anghelcscu, *Fragmente de cazan hunic descoperite în sud-estul Munteniei,* în *S.C.I. V.,* XI (1960), p. 155 — 158; VI. Dumitrescu, *O nouă mărturie a prezenţei hunilor in Muntenia: fragmentul de diademă de aur de la Dulceanca,* în *S.C.I. V.;* XII (1961), 1, p. 55 — 63.

GEPIZII ŞI AVARII: C. Diculescu, *Die Gepiden, Forschungen zur Geschiclite Daziens im friihen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumănischen Volkes,* vol. 1, Leipzig, 1922,

XV 4~ 262 p. in 8°; C. Diculescu, *Altgermanische Bestandteile im Rumänischen,* în *Zeit. f. rom. Phil.,* XLIX (1929), p. 385 — 436; P. Skok, *Gibt es altgermanische Bestandteile im Rumänischen?* în *Zeit f. rom. Phil.,* L (1930) p. 257 — 279; J.B. Bury, *History of the roman Empire,* vol. II, London 1923, IX 4- 494 p. in 8°; Al. Baschmakoff, *Etude sur I'origine des Avars,* în *L'Ethnographic,* nouvelle serie, nr. 17 şi 18 (1928), p. 1—8; Allen W. A. Leeper, *Germans, A vars and Slavs,* în *The Slavonic Review,* XII, p. 117—132; Petre Năsturel, *Torna, torna, fratre. O problemă de istorie şi de lingvistică,* în *S.C.I.V.,* VII (1956), 1—2, p. 179—188; Egon Dorner, *Mormînt din epoca avară la Sînpetru-german,* în *S.C.I.V.,* XI (1960), 2, p. 423 — 433; Const. C. Giurescu, *Tezaure de artă din Viena privind istoria României,* în *Glasul Patriei* din 20 noiembrie 1966, p. 4.

SLAVII: I. Bogdan, *Originea voievodatului la Români,* în *An. Acad.Rom. Mem. Secţ.*

s. 2, t. XXIV (1901 — 1902), p. 191—208; Ov. Densuşianu, *Histoire de la langue roumaine,* Paris, 1902, XXXI 4- 510 p. in 8°; L. Niederle, *Manuel de l'antiquiti slave,* vol. I—II, Paris, 1923 —1926, VIII + 246 şi VII+360 p. in 8°; Gr. Nandriş, *The earliest contacts between Slavsand Roumanians,* in *The Slavonic and East European Review,* XVIII (1939), p. 142—154; D. Macrea, *Circulaţia cuvintelor in limba română,* Sibiu, 1942, 24 p. in 8°; Alf Lombard, *Tradition latine et tradition slave. Le roumain, risultat de leur fusion,* în *Acta congressus Madvigiani. Proceedings of the second international congress of classical studies,* vol. V, Copenhagen, 1959, p. 115 — 120; *Slavii pe teritoriul R.P.R. în lumina documentelor arheologice* în *S.C.I. V.,* X (1959), 1, p. 49 — 64; Iorgu Iordan, *Toponimia românească.* Bucureşti, 1963, 581, p. in 8°; N.A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc,* Bucureşti, 1963, LXX VII 4- 470 p. in 8°; Victor Teodo- rescu. *Despre cultura Ipoteşti-Cândeşti în lumina cercetărilor arheologice din nord-estul Munteniei (regiunea Ploieşti),* în *S.C.I. V.,* XV (1964), 4, p. 485 — 503; Al. Rosetti, *Istoria limbii române, II. Limbile slave meridionale (sec. VI —XII),* Bucureşti, 1968, p. 285 — 348; C. Dimitriu, *Romanitatea vocabularului unor texte vechi româneşti,* Iaşi, 1973, 221 p. in 8°.

EFECTELE AŞEZĂRII SLAVILOR LA SUD DE DUNĂRE: C. Jirefiek, *Die Roma- nen inden Städten Dalmatiens während des Mittelalters,* în *Denkschriften, Phil.-hist. CI.,* t. XLVIII —XLIX (1901 — 1902) 262 p. in 4°; Jovan Cvijic, *La Peninsule Balcani- que, giographie humaine,* Paris, 1918, III + 531 p. in 8°; N. Iorga, *Istoria românilor din Peninsula Balcanică (Albania, Macedonia, Epir, Tesalia* etc.). Bucureşti, 1919, 75 p. in 8°; Silviu Dragomir, *Vlahii şi Morlacii. Studiu din istoria românismului balcanic,* Cluj, 1924, 135 p. in 8°; Sextil Puşcariu, *Studii istroromâne,* II, Bucureşti, 1926,
XVI J- 360 p. in 8° (Studii Acad. Rom. XI); D. Scheludko, *Lateinische und rumă- nische Elemente im Bulgarischen,* în *Balkan archiv,* III (1927), p. 262 — 289; A. Sacer- doţeanu, *Vlahii din Calcidica,* în *In memoria lui*

Vasile Pârvan, Bucureşti, 1934, p. 303 — 311; Th' Capidan, *Les Macădo-Roumains,* Bucureşti, 1943, 286 p. in 8°; Silviu Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în Evul Mediu,* Bucureşti, 1959, 224 p. in 8’; Boris Simeonov, *Localităţi cu denumiri slavo-romane în regiunea Sofia,* în *Şt. şi cerc, lingv.,* XXIII (1972), 2, p. 171 — 174.

BULGARII: W.N. Zlatarski, *Geschichte der Bulgaren,* vol. I, Leipzig, 1918, X 4- 182 p. in 8°; B. Conev, *Ezikovni vzaimnosti mejdu bălgari i rumâni* (Influenţele reciproce lin-

gvistice între bulgari şi români). Sofia, 1921, 158 p. in 8°; St. Mladenov, *Vestiges de* ***la*** *langue des Protobulgares touraniens d'Asparuch en Bulgare moderne,* în *Rev. d. Et. Sl.f* I (1921), p. 38 —53; Theodor Capidan, *Raporturile lingvistice slavo-române I. Influenţa română asupra limbii bulgare,* în *Dacorom.* III (1923), p. 129—238; A. Vaillant şi M. Lascaris, *La date de la conversion des Bulgares,* în *Rev. d. Et. SI.,* t. XIII (1933), p. 5—15; N. Bănescu, *Vechiul stat bulgar şi ţările române,* Bucureşti, 1947, 36 p, in 8°; I. Dujcev, *Les sept tribus slaves de la Misie,* în *„Slavia Antiqua",* t. VI (1957—1959), p. 100—108; *Bulgarische Geschichte,* Sofia, 1963, 470 p. in 8°.

A.D. Xenopol, *L'Empire valacho-bulgare,* în *Rev. Hist.,* t. 47 (1891), p. 277 — 308; Ivan Stoianov, *Asean i Petr,* Sofia, 1930, 71 p. in 8°; V.N. Zlatarski, *Ivan Asen II* (1218—1241) Sofia, 1930, în *Bălgarska istoriceska biblioteca,* III, nr. 3, p. 1 — 15; Const! C. Giurescu, *Despre Vlahia Asaneştilor,* Cluj, 1931, 18 p. in 4°; N. Bănescu, *O problemă de istorie medievală: crearea şi caracterul statului Asăneştilor (1185),* în *Ac. Rom. Mem. Secţ. 1st.,* s. 3, t. XXV (1943), p. 543 — 590; *Borislav Primov, Crearea celui de-al doilea ţarat bulgar şi participarea vlahilor,* în *Relaţii româno-bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII —XIX),* Bucureşti, 1971, p. 9 — 56.

UNGURII: Eug. Csuday. *Die Geschichte der Ungarn,* ed. a doua, vol. I —II, Pressburg, 1900, 506 + 572 p. in 8°; Akos von Timon *Ungarische Verfassungs — und Rechtsge- schichte mit Bezug auf die Rechtsentwicklung der Westlichen Staaien,* ed. a doua. Berlin, 1909, XVI + 835 p. in 8°; N. Iorga, *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie,* vol. I —II, Bucureşti 1915 — 1916, 404 + 40 p. in 16°; Gustav Kisch, *Zur Wortfor- schung. Erloschenes Slavenium in Siebenbiirgen,* în *Korrespondenzblatt des Vereins fur siebenburgische Landeskunde,* XLVII (1924) p. 1—9 şi 25 —41; Gustav Kisch, *Sieben- biirgen im Lichte der Sprache, ein Beitrag zur Kulturgeschichte der Karpathenlânder,* Leipzig, 1929, 297 p. in 8°; N. Drăganu, *Românii in veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei,* Bucureşti, 1933, 683 p. in 8°; E. Gamillscheg, *Zur Herkur.ftsfrage der Rumănen,* în *Siid-Ost Forschungen, N* (1940), 1, p. 1—21; Balint Homman *Geschichte des ungarischen Mittelalters,* Berlin, 1940, XVI + 439 p. in 8°; G. Fehâr, *Bei- trăge zum Problem des ungarisch-slavisch Zusammenlebens,* în *Acta Arch.* VIII (1957), p. 269 — 318; E. M6r, *Studien., zur Fruh — und Urgeschichte des ungarischen Volkes,* în *Acta Ethn*| II, p. 25 — 138; Bako Geza, *Contribuţii la istoria Transilvaniei d,e sud- est în secolele XI —XIII,* în *S.C.I.V.,* XII (1961), 1, p. 113—119; *Breve histoire de la Transylvanie,* sous la redaction de C. Daicoviciu et Miron Constantinescu, Bucureşti, 1965, 467 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Transylvania in the history of Roumania, An historical Outline,* London, 1969, 139 p. in 8°.

SAŞII ŞI SECUII: G.D. Teusch, *Geschichte der Siebenbiirgen fiir das sachsische Volk,* ed. a patra, vol. I, Sibiu, 1925, XIX + 611 p. in. 8°; G. Popa-Lisseanu, *Secuii şi secui- zarea românilor*. Bucureşti, 1932, 63 p. in 8°; Sabin Opreanu, *Die Szekler, Eine vol- kische Minderheit in mitten des Rumănentums,* Sibiu, 1939, 211 p. in'3[9].

PECENEGII ŞI CUMANII: Geza Kuun, *Kodex Cumanicus,* Budapest, 1880, CXXXIV + 395 p. in 8°; P. Pelliot, *A propos de Comans,* în *Journal Asiatique,* t. XV (1920), p. 125— 185; G. Weigand, *Urspung des siidkarpatischen Flussnamen in Rumănien,* în *XXVI—XXIX Jahresb.,* Leipzig, 1921, p. 70—103; A. Bruce Boswell, *The Kipchak Turks,* în *The Slavonie Review,* VI (1927), p. 68 — 85; N. Iorga, *Imperiul cumanilor ţi domnia lui Băsărabă. Un capitol din colaboraţia româno-barbară în Evul Mediu,* în *Mem. Secţ. 1st. Acad. Rom., s.* 3, t. VIII (1927 — 1928), p. 97 — 103; J. Nemeth, *Die petschenegischen Stammesnamen,* în *Ung. Jahrb.,* X (1930), p. 27 — 34; Dr. loan Ferenţ, *Cumanii ţi episcopia lor,* Blaj, 1931, 152 p. in 8°; C. Necşulescu, *Năvălirea uzilor prin ţările române în Imperiul bizantin,* în *Rev. 1st. Rom.,* IX (1939), p. 185 — 206; L. Horedt, *Contribuţii la istoria Transilvaniei in secolele IV — XIII,* Bucureşti, 1958, 195 p. in. 8°; I. Conea, I. Donat, *Contribution â fitude de la toponymie petchineguecomane de la Plaine roumaine du Bas Danube,* în *Contributions onomastiques,* Bucureşti, 1958, p. 139 — 169; Heinz F. Wendt, *Die tiirkische Elemente im Rumănischen,* Berlin, 1960, IX + 188 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Împrumuturi cumane în limba română: „odaie" ţi „cioban",* în *Studii ţi cercetări de lingvistică,* XII (1961), p. 205 —214; Const. C. Giurescu, *Biserica bucureţteană de la Gorgănel,* în *Glasul Bisericii,* XXI (1962), p. 274 — 276; Petre Diaconu, *Les Petchenegues au Bas Danube,* Bucureşti, 1970, 158 p. in 8°.

TĂTARII: G. Strakosch-Grassmann, *Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241 und 1242,* Innsbruck, 1893, 277 p. in 8°; V. Şotropa, *Tătarii în valea Rodnei,* în *Anuar 1st. Cluj,* III (1924 — 1925), p. 255 — 275; Harold T. Cheshire *The great Tartar invasion of Europa, în The Slavonic Review, N* (1926), p. 89 —105; Giovanni Soranzo, *Ilpapato, I'Europa Cristiana e i Tartari,* Milano, 1930, in 8°; A. Sacerdoţeanu, *Marea invazie tătară ţi sud-estul european,* Bucureşti, 1933, 91 p. in. 8°; Const. C. Giurescu, *Despre ilis,* în *Rev. 1st. Rom.,* VII (1937), p. 253 — 257; B.D. Grecov — A.I. Jacu- bovschi. *Hoarda de aur ţi decăderea ei,* Bucureşti, 1953, 454 p. in 8°; Dinu C. Giurescu, *Relaţiile economice ale Ţărilor Româneţti cu ţările Peninsulei Balcanice în perioada feudalismului timpuriu* (sec. X — XIII) în *Romanoslavica,* X (1964), p. 359 — 384; Const. C. Giurescu, *Le commerce sur le territoire de la Moldavie pendant la domination tartare (1241 — 1352),* în *Nouvelles itudes d'Histoire,* Bucarest, 1965, p. 55 — 70; Const. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraţe ţi cetăţi*

moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea, Bucureşti, 1967, 379 p. in 8°; Aurel Decei, *L'invasion des tatars de 1241 — 1242 dans nos regions selon la DfAMI[C] OT-TEVA RIKH de Păzi ol-Lâh Răsid od-Din,* în *Rev. Roum. d'Hist.,* XII, 1973, Nr. 1, p. 101 — 121; Ştefan Ştefănescu, *Basarab întemeietorul,* în *Tribuna României* din 1 ianuarie 1974, p. 11.

Prin creşterea nivelului vieţii lor economice şi frin manifestările lor politice şi militare, românii secolului al XIII-lea pregătesc întemeierea statelor Tării Româneşti si Moldovei

în secolul al XIII-lea, ştirile despre românii din ţinutul carpato-danubian se înmulţesc şi ele ne dau informaţii atît asupra organizaţiilor lor — cnezate şi voievodate — cît şi asupra vieţii lor sociale şi economice, precum şi asupra capacităţii lor de a asimila elementele alogene. Aceste ştiri se află în primul rînd în documentele cancelariei papale, apoi în actele cancelariei statului ungar, în actele de comerţ ale negustorilor genovezi, precum şi în diferite alte izvoare (cronici, texte religioase, monede etc.). Se face, treptat, tot mai multă lumină asupra împrejurărilor în care au trăit înaintaşii noştri înainte de întemeierea statelor Ţării Româneşti şi Moldovei, precum şi în Transilvania şi Dobrogea. Desigur, n-avem încă răspuns la toate problemele legate de viaţa acestor înaintaşi în secolul al XIII-lea, dar o serie întreagă de fapte şi concluzii apar limpezi, sînt sigure.

Primul fapt sigur este prezenţa românilor *pe întreg teritoriul carpato-danubian,* nu numai în regiunea muntoasă, dar şi în aceea a dealurilor şi a cîmpiei, pînă la Dunăre, Marea Neagră, Nistru şi Tisa, trecînd în unele locuri şi dincolo de aceste hotare. Aceşti înaintaşi *au o viaţă economică bine dezvoltată* sub raportul agriculturii, creşterii vitelor, mineritului şi pescuitului, întrebuinţează moneda, trăiesc într-o *societate diferenţiată,* comportînd o nobilime, o masă ţărănească şi tîrgoveţi sau orăşeni, au o organizaţie politică, administrativă şi judiciară, dovedită printr-o serie întreagă de formaţiuni numite *cnezate* şi *voievodate,* au o organizare *militară* şi una *religioasă.* Este o societate în plină creştere, sub toate raporturile, creştere care va avea ca rezultat înfiinţarea celor două state: Ţara Românească şi Moldova, precum şi o expansiune etnică spre marginile ţinutului carpato-danubian.

încercările statului ungar, în prima jumătate a secolului al XIII-lea, de a-şi întinde stăpînirea la miazăzi şi la răsărit de

Carpaţi, încercări manifestate sub diferite forme — înfiinţarea Banatului de Severin, donaţiunile făcute Cavalerilor Teutoni în răsăritul Munteniei, înfiinţarea episcopatului cumanilor — nu izbutesc pînă la urmă: năvălirea tătărească din 1241 le dă o puternică lovitură, iar, după aceea, întemeierea Principatelor Române le pune capăt definitiv.

BANATUL DE SEVERIN. încă din timpul lui Ioniţă „regele bulgarilor şi al românilor", izbucnise o neînţelegere de „hotare" între Ungaria de o parte, „Bulgaria şi Vlahia" de partea cealaltă. Aceste hotare nu puteau fi decît la Dunăre şi anume în partea de vest a Olteniei şi în Banat, deoarece numai aici se întîlneau cele două state. Ioniţă supune atunci neînţelegerea arbitrajului Papei. Ce se va fi hotărît, nu ştim; constatăm însă că pe vremea lui loan Burul sau Borilă care uzurpase tronul bulgar, după moartea lui Ioniţă, şi era în bune relaţii cu regele Ungariei, Andrei al II-lea, raporturile se schimbaseră cu totul, devenind prieteneşti: în 1213 are loc o expediţie a comitelui de Sibiu, Ioachim, cu o armată alcătuită din saşi, români, secui şi pecenegi („Saxonibus, Olacis, Siculis et Bissenis") împotriva Vidinului spre a potoli revolta de acolo şi a reda oraşul ţarului bulgar uzurpator. Relevăm componenţa armatei lui Ioachim: românii sînt trecuţi imediat după saşi şi înaintea secuilor şi pecenegilor; de fapt, potrivit vechimei şi numărului, ar fi trebuit puşi în primul rînd; şi aşa însă, ştirea e preţioasă fiindcă ne arată situaţia militară — şi deci şi juridică — a populaţiei româneşti din sudul Transilvaniei, pe vremea lui loan Asan al II-lea, raporturile se strică iarăşi şi se ajunge chiar la un conflict; pentru a avea o pază mai sigură împotriva unui atac al bulgarilor sau al cumanilor, se întemeiază Banatul unguresc de Severin. Nu cunoaştem data exactă a înfiinţării lui; prima menţiune precisă este din 1233, cînd apare între demnitarii curţii ungare „Luca, banul de Severin". Această formaţie de graniţă cuprindea, după cîte putem deduce din documente, partea de răsărit a Banatului de astăzi, deci estul judeţului Caraş-Severin şi partea de apus a Olteniei, adică aproximativ ceva mai mult decît actualul judeţ Mehedinţi, dar fără să atingă Jiul.

Banatul unguresc de Severin este dăruit în 1247, împreună cu alte posesiuni, Cavalerilor Ioaniţi. Unii istorici cred că aceştia nu l-au stăpînit efectiv, nu s-au aşezat în ţinuturile noastre. Mai tîrziu, spre sfîrşitul secolului al XIII-lea, după 1291, cea mai mare parte a Banatului de Severin ajunge în stăpînirea voievozilor munteni.

LOVIŞTEA. Multă vreme s-a crezut că o nouă încercare a statului ungar de a înainta peste Carpaţi ar fi avut loc în regiunea Loviştei. Temeiul era un document din 1311, prin care regele Carol Robert întăreşte lui Nicolae de Tîlmaciu, fiul lui Corlard, stăpînirea peste „ţara numită Loviştea, de la apa Lotrului, care se varsă în Olt, cu toate foloasele şi dependenţele sale", în document se aminteşte în acelaşi timp că această posesiune Nicolae o are de la tatăl său, căruia i-a fost dăruită de principele de coroană Bela în 1233 şi întărită de vice-regele Ştefan în 1265; se reproduc şi diplomele din aceşti ani.

Cercetări întreprinse după primul război mondial au dovedit

însă că documentul din 1311 este un fals, alcătuit, după toate probabilităţile, între 1374 şi 1387. Aşa îneît nu mai poate fi vorba de o încercare reală de pătrundere peste Carpaţi a statului ungar în această regiune.

Astăzi, prin Loviştea se înţelege depresiunea intra-carpatică *din stingă Oltului,* în faţa vărsării Lotrului, aşadar din Muntenia, cuprinzînd un număr

de 29 de sate şi cătune. în unele hărţi vechi însă, acest nume se dă şi regiunii de pe malul drept al Oltului, cuprinse între Lotru şi fosta graniţă spre Transilvania.

POSESIUNILE CAVALERILOR TEUTONI. Importantă, prin întinderea teritoriului şi prin mijloacele puse în acţiune, este încercarea de a cuprinde, la începutul secolului al XIII-lea, răsăritul Ţării Româneşti. în 1211, regele Ungariei Andrei al II-lea, voind să apere mai bine partea sud-estică a Transilvaniei, expusă năvălirilor cumane, cheamă pe Cavalerii Teutoni care luptaseră mai înainte în Palestina şi le dăruieşte „ţara cu numele Borza, dincolo de păduri, înspre cumani, deşartă şi nelocuită". Este vorba de ţara Bîrsei; adjectivele care arată lipsa populaţiei nu corespund însă realităţii, sînt o formulă convenţională şi o vădită exagerare a cancelariei ungureşti; de fapt, exista şi pe atunci în aceste locuri populaţia românească pe care o constată mai tîrziu documentele. Chiar numele însuşi al ţării, Bîrsa, este dat de această populaţie băştinaşă. Dealtfel, însuşi documentul din 1211, după ce afirmă că ţara Bîrsei este „deşartă şi nelocuită", arată mai departe că numiţii Cavaleri Teutoni au dreptul să perceapă „dijma acestui pămînt de la locuitorii lui *de acum* şi cei viitori". Iar într-un alt document, din 1222, dat aceloraşi Teutoni, sînt amintiţi „oamenii ce locuiau în numitul ţinut — al Bîrsei adică — atunci cînd vi s-a făcut dania vouă şi casei voastre", adică în 1211. Prin urmare, însăşi cancelaria ungară recunoaşte, în mod repetat, că, în realitate, ţara Bîrsei nu era „deşartă şi nelocuită", ci, dimpotrivă, locuită şi că locuitorii ei dădeau dijmă din produsele lor.

într-un act posterior, din 1212, regele Ungariei spune lămurit că a aşezat aci pe Teutoni pentru apărarea hotarelor („ad custodiendum confinium"). în acest scop, îi şi autorizează să ridice cetăţi de lemn şi oraşe. Aflăm, în acelaşi timp, că Teutonii construiseră deja o asemenea cetate numită *Cruceburg ;* printr-un act special, regele le confirmă stăpînirea asupra ei şi asupra terenurilor de primprejur. Teutonii nu s-au mulţumit însă numai cu ţara Bîrsei. Ei îşi extind treptat-treptat stăpînirea şi asupra ţinutului de dincoace de Carpaţi, în răsăritul Munteniei. Faptul rezultă din actul din 1222 prin care, în afară de confirmarea vechii donaţii, ei obţin şi ţinutul „pînă la hotarele brodnicilor", mărginit în partea de apus de o linie care ar merge de la izvorul apei Bîrşa pînă la Dunăre. Aceasta corespunde însă cu judeţele actuale ale Prahovei, Buzăului şi cu partea de miazăzi a judeţului Vrancea, cu partea corespunzătoare de la şes, pînă la Şiretul inferior.

Se pare că atît în ţara Bîrsei, cît şi în regiunea de la miazăzi de Carpaţi, Teutonii au avut şi o acţiune de colonizare. La

adăpostul cetăţilor ridicate de ei, la Braşov, la Feldioara, la Bran, poate la Tabla Buţii, în Prahova şi la Calvini, în Buzău, s-au întemeiat aşezări noi. în Muntenia a existat pînă tîrziu de tot, pînă la 1 ianuarie 1845, un judeţ al *Săcuienilor* sau, cum i se mai spunea, al Saacului, cuprins între judeţele Prahova şi Buzău. în acest judeţ se constată o serie de aşezări ai căror locuitori au venit de peste munţi; unele din ele şi poartă calificativul de „ungureni", spre a le deosebi de aşezã-

rile cu acelaşi nume ale băştinaşilor. Astfel sînt: Măneciu-Ungureni alături de Măneciu-Pămînteni, Popeşti-Ungureni, Homorîciu-Ungureni, Poseşti- Ungureni, Valea Stîlpului-Ungureni, Valeă Anii-Ungurcni, Valea Vii-Ungu- reni etc. Multe din numele satelor arată apoi o origine ungurească sau transilvăneană. Acela al vechiului sat, anterior descălecării, *Chiojdul,* provine dintr-un Kovejd unguresc însemnînd „stîncos, pietros" (tot de aci s-a format şi numele pîrîului *Cuejdul* ce curge prin Piatra Neamţ). Cislăul arată, prin sufixul său, aceeaşi origine. *Tohanii* amintesc satul cu acelaşi nume din Transilvania. Credem că nu e lipsită de temei ipoteza care atribuie începutul acestei colonizări a fostului judeţ al Săcuienilor cu elemente venite de peste munţi — români şi secui — Cavalerilor Teutoni. Unii istorici atribuie şi întemeierea oraşului Cîmpulung din fostul judeţ al Muşcelului tot lor. în apropiere de acest oraş, la Rucăr, pe dealul Orăţii, ar fi fost acel „castru foarte întărit" („castrum munitissimum") pe care un document din 1231 spune că l-au construit Teutonii „dincolo de munţi". La adăpostul zidurilor lui s-ar fi strîns colonişti veniţi din Transilvania, români, saşi şi unguri, şi astfel s-ar fi întemeiat Cîmpulungul nostru. Lucrul e posibil, dar n-avem pînă acum nici o dovadă precisă în sensul acesta. Sigur e numai că oraşul exista în 1300, deoarece în acest an e înmormîntat aci „Laurenţiu corniţele de Longocampo". Piatra lui funerară s-a păstrat pînă în zilele noastre şi se poate vedea în biserica catolică din Cîmpulung.

S-a mai atribuit Cavalerilor Teutoni şi construirea Cetăţii Neamţului. Cît temei prezintă însă această ipoteză nu se va putea spune decît după ce se vor face săpături sistematice pe locul ruinelor vechii cetăţi moldovene. în orice caz, nu ei au ridicat cetatea de azi care are drept ctitori mai întîi pe voievodul Petru al Muşatei (c. 1375 — c. 1391), apoi pe Ştefan cel Mare (1457—1504); au putut ridica aci o primă cetate, de lemn, eventual de piatră, pe care voievozii amintiţi au consolidat-o şi mărit-o.

Dacă acest ordin călugăresc şi militar ar fi rămas multă vreme în ţinuturile noastre, nu era exclus ca să fi avut noi soarta pe care a avut-o, după aşezarea Cavalerilor Teutoni acolo. Prusia Orientală. S-a întîmplat însă ca ei să ajungă în conflict cu regele ungar Andrei al II-lea şi să fie nevoiţi să părăsească în 1225, donaţia pe care o primiseră cu patrusprezece ani mai înainte. Motivul conflictului, aşa cum ni-1 arată corespondenţa schimbată cu acest prilej între rege şi Papă, era că Teutonii nu s-ar fi mulţumit cu ţinutul dăruit, ci că ar fi trecut şi dincolo de hotarele lui, punînd stăpînire şi pe unele posesiuni ale coroanei ungare. De aceea, regele a venit cu armata împotriva lor, le-a ocupat castrul foarte întărit pe care-1 clădiseră dincoace de munţi, le-a făcut pagube de 1 000 de mărci şi i-a gonit din ţară. Odată cu plecarea lor, a dispărut pentru coroana ungară posibilitatea de a ocupa *efectiv* ţinuturile de miazăzi de Carpaţi.

Cavalerii Teutoni reprezentau o forţă armată care ar fi putut împlini o asemenea acţiune; fără dînşii, lucrul n-a mai fost cu putinţă.

EPISCOPATUL CUMANILOR. O altă încercare a statului ungar de a-şi întinde autoritatea — de data aceasta în cele spirituale după care ar fi urmat

însă, desigur, şi restul — asupra ţinuturilor noastre s-a făcut prin înfiinţarea „episcopatului cumanilor". Am arătat că pe la începutul secolului al XIII-lea, aceşti turci vechi începuseră să se creştineze. în vederea convertirii întregului popor, convertire de care se interesa de aproape principele de coroană ungar, viitorul rege Bela al IV-lea, se instituie, între 31 iulie 1227 şi 21 martie 1228, episcopatul cumanilor. El cuprindea după cum ne arată şi numele, *Cumania* adică ţinuturile de la răsărit şi miazăzi de Carpaţi. Evident, în primul rînd erau avute în vedere ţinuturile limitrofe cu statul ungar, de Muntenia şi Moldova. în legătură cu acest episcopat există un document, foarte important, care ne arată prezenţa românilor pe teritoriul lui şi acţiunea de asimilare pe care o exercitau ei asupra elementelor străine — saşi şi unguri — care veneau să se aşeze în mijlocul lor. Documentul e din 1234 şi are următorul cuprins: Papa Grigore al IX-lea scrie lui Bela, principele de coroană al Ungariei, că „în episcopatul cumanilor sînt, după cîte aflăm, nişte popoare numite valahi care, deşi se socotesc creştini... nu primesc tainele bisericeşti de la venerabilul frate al nostru, episcopul cumanilor, care are diocesa acolo, ci de la oarecare pseudo-episcopi ce ţin ritul grecilor. *Şi unii din regatul Ungariei, atît unguri, cît şi germani şi alţi drept credincioşi locuind printre ei, trec la credinţa lor şi făcîndu-se una cu acei valahi, un singur popor, primesc zisele taine, dispreţuind pe episcopul cumanilor,* spre marele scandal al drept credincioşilor, şi nu mai puţina scădere a credinţei creştine". Mai departe, Papa comunică lui Bela că a ordonat episcopului cumanilor să le numească românilor un episcop catolic, căruia ei să-i fie supuşi, şi-1 roagă să oblige pe români să primească pe acel episcop. în ce priveşte partea materială, Bela să-i acorde noului ierarh o cotă suficientă din veniturile pe care le ia de la zişii români. Documentul reprodus mai sus e însemnat şi prin faptul că atestă existenţa unei ierarhii bisericeşti la românii din episcopatul cuman. Papa, din punctul lui de vedere, vorbeşte de „pseudo-episcopi"; noi însă îi putem considera ca episcopi adevăraţi. Ar fi fost dealtfel chiar de mirare ca voievozii şi cnezii români care se constată peste numai treisprezece ani, în 1247, în Muntenia şi Oltenia, să nu fi avut pe lîngă ei şi ierarhi care să aibă dreptul de a face preoţi şi de a sfinţi biserici. Aşa îneît documentul din 1234 atestă o stare de lucruri pe care şi altfel, în lipsa lui, trebuia să ne-o închipuim, ea fiind cerută de felul de viaţă şi de organizare a strămoşilor noştri în acea vreme.

Episcopatul cumanilor, zis şi al Milcoviei, după reşedinţa episcopului,- reşedinţă situată lîngă rîul Milcov, la Odobeşti, în judeţul Vrancea, a fost sfărîmat prin năvălirea tătarilor, în 1241. Mai tîrziu, el se va reînfiinţa, pentru aceleaşi scopuri de

propagandă catolică şi de influenţă a statului ungar, în aceleaşi locuri. El nu va izbuti să se impună însă şi va dispărea, fără să-şi fi atins scopul (vezi şi mai jos, p. 244).

ROMÂNII ÎN OLTENIA ŞI MUNTENIA LA 1247. Spăimîntat de năvălirea tătarilor şi vrînd să previe o repetare a ei, regele ungar Bela al IV-lea a luat o serie de măsuri de apărare. între altele, s-a gîndit să instituie o pază puternică şi permanentă în regiunea de graniţă a Banatului de Severin. Aci era o zonă nevralgică a statului ungar, expusă atît năvălirilor dinspre răsărit, mai înainte cumane, acum în urmă tătare, cît şi a celor dinspre miazăzi ale bulgarilor. Pentru a respinge de la început asemenea năvăliri, el cheamă ordinul Cavalerilor Ioaniţi sau Ospitalieri şi-i conferă numeroase avantaje şi drepturi, în schimbul apărării graniţei. Nu ştim cîtă vreme au stat Ioaniţii în Banatul de Severin; unii se întreabă chiar dacă au venit ei aici; cunoaştem însă diploma sau actul pe care li-1 dă regele Bela al IV-lea în 1247, cuprinzînd toate condiţiile stabilirii lor, toate drepturile şi avantajele de care se vor bucura. Acest act are o importanţă covîrşitoare pentru istoria neamului nostru; el ne arată care era situaţia Ţării Româneşti sau a Munteniei şi Olteniei la jumătatea secolului al XIII-lea, după năvălirea tătarilor, sub raportul politic, economic, social şi militar. El ne ajută de asemenea să înţelegem întemeierea statului muntean, acest fapt cardinal din trecutul nostru. Se cuvine deci să-i acordăm toată atenţia. Prin diploma din 1247, regele Bela al IV-lea acordă ordinului Cavalerilor Ioaniţi „toată ţara Severinului cu munţii ce se ţin de dînsa şi cu toate celelalte dependenţe, de asemenea cu cnezatele lui loan şi Farcaş, pînă la rîul Olt, afară de ţara cnezatului lui Lito- voi voievod, pe care o lăsăm românilor, precum au ţinut-o ei pînă acum; le dăm acestea păstrînd totuşi pentru noi şi urmaşii noştri jumătate din toate foloasele, veniturile şi slujbele din întreaga ţară a Severinului şi din cnezatele amintite mai sus, cealaltă jumătate cedînd-o ordinului. Fac excepţie însă bisericile în fiinţă sau care se vor clădi în toate ţinuturile amintite mai sus: din veniturile acestor biserici, noi nu ne oprim nimic, rămînînd însă neatinse cădinţele şi drepturile ce se cuvin arhiepiscopilor şi episcopilor. Fac de asemenea excepţie toate morile în fiinţă sau care se vor face în ţinuturile amintite mai sus, afară de cele din ţara Litua (adică: a lui Litovoi!); de asemenea toate clădirile şi semănăturile făcute cu cheltuiala fraţilor zisului ordin, fî- neţele şi păşunile pentru vitele şi turmele lor, tot aşa şi heleşteele în

fiinţă sau care se vor face; toate aceste le dăm în întregime zişilor fraţi, afară de pescăriile de la Dunăre şi de iazurile de la Celei, pe care le dăm pe din două.

Acordăm de asemenea zisului ordin al Ospitalierilor ca să ia *jumătate din toate veniturile şi foloasele care se string pentru rege de la românii din Ţara Litua, afară de Ţara Haţegului, cu dependenţele sale.* Voim de asemenea ca numiţii români să ajute cu oastea lor pe zişii fraţi la apărarea ţării şi la respingerea injuriilor ce ni s-ar face de străinii nesupuşi nouă. Şi tot aşa, zişii fraţi, în cazuri asemănătoare, să fie ţinuţi a ajuta pe români, cît vor putea.

Orînduielile pe care le va face zisul ordin, atît pentru libertăţile, cît şi pentru judecăţile nobililor şi celorlalţi care ar veni din altă parte să locuiască ţinutul pomenit, cît şi hotărîrile pe care le va da, le vom socoti drept bune şi tari; cu adaosul însă că dacă se va da vreo sentinţă capitală împotriva *mai marilor ţării* („maiores terrae"), pe care s-o socotească nedreaptă, aceştia să poată apela la curtea noastră.

Pe lîngă aceasta, am dat amintitului... ordin ospitalier întreaga Cumanie, de la rîul Olt şi de la Alpii Transilvani, în aceleaşi condiţii ca şi ţara Severinului, *afară de ţara lui Seneslau, voievodul Românilor, pe care o lăsăm acestuia ca s-o ţie ca şi pînă acum, în aceleaşi condiţiuni ca şi cele amintite mai sus pentru ţara Litua.* Şi aceasta nu vrem să o trecem cu vederea ca de la prima intrare a numiţilor fraţi şi pînă în 25 de ani, toate veniturile ţării Cumaniei să le ia în întregime ordinul amintit, afară de ţara lui Seneslau, din care vom lua numai jumătatea veniturilor şi foloaselor. Iar după cei 25 de ani, se va da fiscului regal prin fraţi ai acestui ordin... jumătate din toate veniturile, foloasele şi slujbele. Din 5 în 5 ani, un om special al nostru va trebui să preţuiască veniturile, slujbele şi foloasele care ies din acea ţară".

în ce priveşte veniturile care rezultă de la sarea din minele „ultrasil- vane" precum şi de la moneda ce va circula în ţinuturile concedate Ioaniţilor, jumătate o va lua ordinul, jumătatea cealaltă regele, drepturile ce se cuvin bisericii rămînînd neatinse. Se mai prevede în sfîrşit ca ordinul „să-şi dea grijă şi silinţă să populeze" zisele ţinuturi, dar să nu primească în acest scop, „fără vreo licenţă specială regală, pe ţăranii („rustici") din regatul nostru de orice condiţie şi naţiune, şi pe saşii sau germanii din regatul nostru".

Să comentăm acest preţios act, arătînd ce concluzii se pot trage din el cu privire la situaţia românilor dintre Carpaţi şi Dunăre la jumătatea secolului al XIII-lea. Din punctul de vedere al organizării politice, diploma Ioaniţilor ne arată existenţa a

cinci formaţiuni, dintre care patru în dreapta Oltului şi una în stînga lui. în Oltenia era mai întîi „Ţara Severinului"; prin acesta se înţelegea probabil partea olteană a Banatului de Severin sau poate chiar întreg Banatul, deci şi ţinutul corespunzător din judeţul Caraş-Severin. în fruntea acestei formaţiuni de graniţă, ştim că era încă din 1233 un „ban de Severin"; ea fiind acum cedată Ioaniţilor, e firesc ca documentul din 1247 să nu mai pomenească pe cel care conducea această „ţară a Severinului", aşa cum face pentru celelalte formaţiuni din Oltenia. Urmau apoi cele trei cnezate: ale lui loan, al lui Farcaş şi al voievodului Litovoi.

Să lămurim mai întîi noţiunile de *cnezat* şi *voievodat.* Prin cnezat se înţelegea teritoriul supus autorităţii unui cneaz. Acest ultim termen, de origine slavă, avea, la vechii slavi, înţelesul de principe; la noi a însemnat cîr- muitorul unui teritoriu care cuprindea, în genere, mai multe sate, de obicei pe valea unui rîu. Exemple clasice în această privinţă ne oferă Maramureşul, unde au existat cnezate pe văile Izei, Tisei, Cosăului, Vişeului, Marei, Târâşului şi Talaborului. Cîteodată însă, mai ales în Transilvania şi Banat, cneazul cîrmuia şi numai un singur sat. Atribuţiile cneazului erau de ordin adminis- trativ-fiscal, judecătoresc şi militar. EÎ ţinea legătura cu autoritatea superioară — voievod, comite sau reprezentantul neamului migrator, dominant — strîngea dijmele sau dările pentru stăpînire şi repartiza muncile sau „angariile" cerute de aceeaşi stăpînire, judeca pricinile care nu putuseră fi rezolvate la nivelul satului şi avea grijă, în vreme de război, de strîngerea şi pornirea oştenilor şi de adăpostirea, la nevoie, a familiilor acestora în codri sau în locuri puţin accesibile.

Voievodul era superior cneazului şi tot de origine slavă, însemnînd „conducător de oaste", fiind deci echivalentul „ducelui" romanic. La noi, titlul acesta s-a dat, înainte de întemeierea statelor, cîrmuitorilor unor formaţiuni mai mari teritoriale, cuprinzînd mai multe cnezate şi echivalînd cu bazinul unui rîu, sau, dacă rîul era lung, cu o porţiune a lui. După întemeierea statelor, voievod sau mare voievod a fost domnul; el poartă în titlul său aşadar, atît calificativul străvechi moştenit de la romani, *dominus,* cît şi pe acela din timpul conlocuirii româno-slave, de *voievod.* îmbinarea aceasta este semnificativă şi reflectă atribuţiile sau ipostazele principale ale şefului statului, de cîrmuitor administrativ, judecătoresc şi militar.

Din faptul că stăpînirea lui Litovoi este arătată ca înglobînd şi „Ţara Haţegului cu toate dependenţele sale", rezultă, după toate probabilităţile, că ea era situată pe valea Jiului, pînă la Dunăre,

în continuarea naturală prin urmare a Ţării Haţegului. Dacă această localizare este exactă, atunci se poate stabili şi aşezarea celor două cnezate ale lui Ioan şi Farcaş. Ele trebuiau să ocupe regiunea de răsărit a Olteniei, de-a lungul Oltului, de la munţi şi pînă la Dunăre. Admiţînd acum că apropierea, ca sens, care s-a făcut între Farcaş — pe ungureşte „lup" — şi Vîlcea — care are un înţeles identic în limba slavă — este şi ea exactă, ceea ce rămîne de demonstrat, atunci cnezatul acestuia pare să fi fost situat în partea de miazănoapte a regiunii amintite, aşadar prin judeţul Vîlcea, în timp ce cnezatul lui Ioan ar fi ocupat teritoriul fostului judeţ Romanaţi. Chiar însă dacă localizarea fiecăreia din ultimele trei formaţiuni nu s-ar adeveri — ceea ce e puţin probabil — un fapt e sigur: toate la un loc împreună cu Ţara Severinului cuprindeau Oltenia în întregime, plus un teritoriu la nord de Carpaţi adică „Ţara Haţegului" cu „dependenţele" ei. în stînga Oltului se găsea „ţara lui Seneslau, voievodul românilor". Ea ocupa — judecind după cele ce se vor petrece mai tîrziu — cel puţin regiunea muntoasă, deluroasă şi de şes a Munteniei vestice adică viitoarele judeţe Argeş, Muşcel, Dîmboviţa, Olt, Teleorman şi Vlaşca, eventual şi Prahova.

în ce priveşte situaţia de drept sau juridică a acestor formaţiuni politice, diploma din 1247 stabileşte o deosebire între cnezatele lui Ioan şi Farcaş de o parte şi „cnezatul voievodului Litovoi" şi „ţara lui Seneslau, voievodul românilor", de alta. Primele două au o situaţie inferioară: ele sînt cedate cavalerilor Ioaniţi fără vreo restricţie, întocmai ca şi „ţara Severinului" şi „Cu- mania". Dimpotrivă, ultimele două nu sînt cedate, ci rămîn românilor, „aşa cum le-au ţinut ei pînă acum". Prin urmare, ţara Litua sau a lui Litovoi precum şi aceea a lui Seneslav aveau o situaţie de drept superioară. însemna oare această situaţie chiar independenţa politică? N-am putea-o afirma. Documentul ne arată că regele avea anumite „venituri şi foloase" din aceste două ţări; ele trebuie să fi fost apreciabile chiar, de vreme ce nu dă Ioani- ţilor decît jumătatea lor, cealaltă jumătate rezervînd-o pentru sine. Mai probabilă pare ipoteza unui raport de vasalitate între Litovoi şi Seneslav de o parte şi regele ungar de cealaltă. Cei dintîi vor fi plătit, ca şi urmaşii lor de mai tîrziu, Bărbat şi însuşi marele Basarab în prima parte a domniei sale, un „cens" adică o contribuţie coroanei ungare şi-i vor fi dat ajutor în unele expediţii militar. Asemenea raporturi feudale, de la senior la vasal, nu constituiau dealtfel un unicum al regiunilor noastre, ele se întîlnesc în întreaga Europă medievală: e de ajuns să spunem că regele Angliei era vasalul celui francez pentru a înţelege ce înseamnă această situaţie.

Sub raportul vieţii economice, documentul aminteşte de „morile în fiinţă" din ţinuturile concedate, prin urmare de

agricultura care se făcea aci; de „fîneţele şi păşunile" necesare creşterii vitelor şi turmelor; de pescuit, şi e interesant de remarcat că se face, ca şi în cazul furajului, o deosebire între locurile de pescuit naturale — *piscationes* — şi acelea create de mîna omului: *piscinae,* aşadar heleştee sau iazuri şi locuri amenajate cu garduri pe privaluri. în special e amintit pescuitul de la Dunăre şi cel de la Celei, din fostul judeţ Romanaţi, pescuit bogat de vreme ce regele-şi opreşte jumătatea venitului. S-a propus identificarea Celeiului din diploma Ioaniţilor cu Celeiul din Gorj, de lîngă Izvarna, dar această identificare nu corespunde realităţii. într-ade- văr, venitul unui iaz de păstrăvi — căci numai un asemenea iaz s-ar fi putut realiza la munte, în Gorj — reprezenta foarte puţin în comparaţie cu venitul pescuitului la gardurile de pe privalul de la Celeiul dunărean. Dealtfel un iaz pe Izvarna n-avea nici un rost cîtă vreme regele ungar dispunea de numeroase pîraie şi rîuri cu păstrăv în cuprinsul regatului său. Şi, în sfîrşit, la Celeiul de pe Izvarna nu e *nici o urma de iezătură,* aşa cum au rămas pînă azi în diferite locuri unde au existat iazuri vechi. Sarea ni se spune că se aducea de la ocnele din Transilvania („ultrasilvane"): să însemne aceasta oare că nu se exploatau pe atunci Ocnele Mari din Vîlcea? Ni se pare puţin probabil; bănuim că e mai degrabă vorba de cazuri excepţionale cum e acela din 1528 cînd sare ardeleană e importată în Ţara Românească şi în Turcia. Afară doar dacă n-avem de a face cu un „lapsus calami" al diacului din cancelaria ungară care a scris „ultrasilvane" în loc de „ultraalpine" adică din Ţara Românească. Schimbul de mărfuri trebuie să fi fost destul de viu şi el se făcea cu ajutorul monedei metalice; altfel ce rost ar avea clauza din diplomă care prevede iarăşi că jumătate din veniturile ce vor rezulta de pe urma acestei circulaţii monetare se rezervă regelui, restul aparţinînd ordinului?

Extrem de interesante sînt concluziile care rezultă cu privire la clasele sociale. Diploma Ioaniţilor ne arată în mod limpede că exista în Ţara Românească, la jumătatea secolului al XIII-lea, o pătură superioară, de nobili —*majores terrae* îi numeşte textul latin, noi le zicem *boieri* — care erau asimilaţi nobililor din Ungaria, avînd dreptul, ca şi aceia, în caz că se dădea o sentinţă capitală nedreaptă împotriva lor, să facă apel la curtea regelui. Acest drept nu-1 aveau *rusticii* adică ţăranii, care erau supuşi fără nici o restricţie, jurisdicţiei cavalerilor Ioaniţi. Constatăm aşadar încă înainte de întemeierea Ţării Româneşti, o stratificare socială: o *pătură superioară, de nobili sau boieri, stăpîni ai pămîntului, şi o pătură inferioară, de rustici sau ţărani.* în chip firesc trebuie făcută legătura între aceşti „rustici" ai secolului al

XIII-lea şi „vecinii" sau „rumânii" din documentele secolului al XV-lea. E una şi aceeaşi pătură socială, purtînd însă alt nume. Ca şi în restul Europei, se constată prin urmare şi la noi împărţirea în două categorii: stăpîni de pămînt şi şerbi. Părerea, multă vreme admisă în istoriografia naţională, că ar fi existat, înainte de întemeierea vieţii de stat şi în primele timpuri ale acesteia, numai o singură clasă socială şi anume ţărănime liberă şi stăpînă pe pămîntul ei, nu se adevereşte documentar. Ar fi fost dealtfel şi nenaturală, această apariţie singulară şi patriarhală în plină Europă medievală, cu nobilime atotputernică şi cu şerbie adică ţărănime dependentă.

Diploma din 1247 menţionează şi *organizarea militară* a românilor dintre Carpaţi şi Dunăre. Se prevede anume că în caz de război, ei vor fi obligaţi să ajute pe cavalerii Ioaniţi cu oastea lor, „cu aparatul lor de război", ca să întrebuinţăm chiar expresia documentului latin. Această oaste reprezenta, după cît se pare, o forţă însemnată; ea ieşise la luptă împotriva tătarilor, în 1241; cu ajutorul ei, vor avea loc, peste cîteva decenii, încercările de constituire a unei vieţi de stat independente, încercări încununate de izbîndă prin întemeierea Ţării Româneşti, sub marele voievod Basarab.

în 1260, în timpul războiului dintre Bela al IV-lea şi Ottokar al II-lea, regele Boemiei, bulgarii năvălesc în Banatul Severinului; nu avem nici o menţiune despre o apărare a lui de către cavalerii Ioaniţi, potrivit îndatoririlor ce-şi luaseră. Aşa încît se pare, că la această dată, ei nu se mai găseau în ţinutul ce le fusese concedat. Confirmarea pe care o dă Papa, în 1251, diplomei lor din 1247, ar fi un indiciu că în acel an ei erau încă în Banatul de Severin. în cazul acesta, plecarea lor a avut loc între 1251 şi 1260. Mai puţin probabilă ni se pare ipoteza potrivit căreia Ioaniţii n-ar fi luat realmente sau de fapt în stăpînire *niciodată* ţinuturile prevăzute în diploma lui Bela al IV-lea. în 1263 găsim în documentele ungare pomenit un „ban de Severin" cu numele Laurenţiu. Acesta recucereşte de la bulgari ţinuturile pe care le ocupaseră în stînga Dunării. Timp de 29 de ani, pînă în 1291, banii ungureşti de Severin vor apărea mereu ca martori în actele cancelariei regale. După aceea se constată o întrerupere, pînă în 1324, cînd ei sînt menţionaţi din nou.

Se pune însă întrebarea: formaţiunile politice — cnezatele şi voievodatele — menţionate în diploma Ioaniţilor din 1247 erau ele oare singurele pe teritoriul cuprins între Carpaţii meridionali. Dunăre şi Şiretul inferior sau mai existau, în acest teritoriu, şi alte asemenea formaţiuni? Răspunsul, după părerea noastră, este *afirmativ;* credem că sub denumirea generică de Cumania se cuprindeau şi unele formaţiuni din partea centrală şi

de răsărit, a viitoarei Ţări Româneşti. în bazinul Rîmnicului Sărat, al Buzăului şi al Teleajenului a existat cu siguranţă o asemenea formaţiune, probabil un voievodat. Argumentul pe care ne întemeiem această convingere este dreptul pe care-1 au locuitorii din aceste judeţe de a se folosi de sarea de la „malurile de sare" din aceste judeţe — atare maluri erau pe cursul mediu al Buzăului — *pentru nevoile gospodăriilor lor, nu şi pentru vînzare,* drept care constituie o *excepţie* de la monopolul domnesc asupra sării şi pe care-1 constatăm pînă tîrziu, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. într-adevăr, un document din 1784, martie 10, confirmă locuitorilor judeţelor „Siam Rîmnic, Buzău şi Saac" acest drept, ceea ce constituie *un privilegiu* faţă de ceilalţi locuitori ai statului, similar privilegiului de care se bucurau vrîncenii (vezi mai jos, p. 219). Dar, pentru ca domnia, adică Basarab I întemeietorul şi urmaşii lui să fi consimţit la un asemenea privilegiu înseamnă că, în momentul întemeierii statului, atunci cînd numitul Basarab şi-a întins autoritatea sa şi asupra acestei părţi de răsărit a Munteniei, a existat în bazinele Teleajenului, Buzăului şi Rîmnicul Sărat o formaţiune politică, un voievodat, ai cărui locuitori au impus ca o condiţie a acceptării lor, această recunoaştere a dreptului străvechi pe care-1 aveau de a se folosi de sarea care se afla chiar la suprafaţa pămîntului, formînd acele „maluri de sare“ amintite mai sus. Această formaţiune politică răsăriteană se întindea, se pare, spre apus pînă la cumpăna apelor dintre bazinul Teleajenului şi acela al Ialomiţei. Această concluzie a noastră are, desigur, caracter de *ipoteză,* dar ea pleacă de la un fapt precis şi semnificativ: privilegiul rîmnicenilor, buzoienilor şi săcuienilor, în legătură •cu sarea.

Conştiinţa unei vieţi locale, deosebite de aceea a restului Munteniei, pare a se manifesta şi în opoziţia pe care o fac, în secolul al XVI-lea, domniei „roşii de Buzău", în alegerea unui domn local, opus celui de la Bucureşti. Nici fixarea reşedinţei unui episcop la Buzău, sub Radu cel Mare, nu ni se pare a fi întîmplătoare, după cum nici instituirea unui „ban de Buzău şi de Brăila" de către Mihai Viteazul nu e lipsită de semnificaţie. Toate acestea, evident, nu sînt dovezi directe, peremptorii, ale unei formaţiuni politice locale, ante statale, ele constituie totuşi indicii în acest sens, sugerează existenţa unei atari formaţiuni care e postulată şi de un factor geografic important: *valea Buzăului,* cu afluenţii lui, deci *bazinul* acestui rîu.

Tot cu caracter de ipoteză prezentăm părerea despre existenţa [r]altor două formaţiuni: una în regiunea *Ilfovului,* alta *de-a lungul Dunării de Jos,* incluzînd satele de pe Borcea şi de pe Paşca, cele două braţe care mărginesc spre apus „balta"

Ialomiţei sau a Feteştilor şi aceea a Brăilei, precum şi satele de pe Ialomiţa inferioară şi avînd drept centru *Flocii,* tîrg la gura Ialomiţei.

Pentru regiunea Ilfovului, ne bizuim pe *desimea* şi *vechimea* aşezărilor omeneşti din această parte a ţării, desime favorizată de mulţimea cursurilor de apă şi a lacurilor, de existenţa pădurii, ca loc de adăpost şi în general de condiţiile favorabile de trai. Satele care se înşiră de-a lungul Argeşului, Dîmboviţei, Colentinei, Mostiştei — pentru a nu pomeni decît principalele ape ale regiunii — au trebuit să aibă nu numai un centru de schimb, un tîrg, care, după părerea noastră, a fost acela aşezat central, al Bucureştilor, existent înainte de întemeierea statului, dar şi un cîrmuitor care să judece diferendele ce nu puteau fi rezolvate local, în sate, să asigure apărarea, în caz de nevoie şi să facă legătura cu migratorii dominanţi, cumanii, apoi tătarii, asigurînd strîngerea dijmelor şi prestarea muncilor necesare. Mulţimea şi vechimea aşezărilor din viitorul judeţ al Ilfovului, cu numiri topice vechi, din vremea conlocuirii româno-slave: Dîmboviţa, Colentina, Vlăsia, Mostiş- tea, Snagov, Scroviştea, Pociovaliştea şi însuşi topicul Ilfov, implică necesitatea unei forme de organizare a unui cnezat sau voievodat.

Aceleaşi raţiuni sînt valabile şi pentru regiunea amintită a Dunării de jos. Şi aci satele sînt numeroase şi vechi, iar Flocii, tîrgul din apropiere de „Vadul Oii", pe unde se făcea trecerea turmelor de pe un mal pe celălalt al fluviului, este cu siguranţă *anterior* întemeierii Ţării Româneşti. Merită să fie subliniat faptul că dintre cele patru tîrguri unde, după afirmaţia raguzanului Luccari, Negru Vodă a ridicat întărituri de cărămidă, trei se află tocmai în regiunile de care ne ocupăm: ne referim la *Bucureşti, Buzău* şi *Floci.*

ROMÂNII DIN MOLDOVA. în Moldova a fost o situaţie asemănătoare. Deşi n-avem pentru teritoriul cuprins între Carpaţii Orientali, Nistru, Dunăre şi Mare un act similar diplomei Ioaniţilor, putem totuşi, pe baza unor documente nu cu mult posterioare, din secolele XIV—XV, şi a unor indicaţii din domeniul arheologiei, toponimiei, numismaticei şi folclorului, să tragem anumite concluzii cu privire la formaţiunile anterioare întemeierii Ţării Moldovei.

A existat cu siguranţă o formaţiune teritorială — un cnezat sau un voievodat — în Vrancea, depresiunea intracarpatică de pe cursul superior al Putnei şi de pe Zăbala, afluentul acesteia. Vechi numiri slave ca Năruja, Nereju, Putna, Coza, Zăbala; numiri ungureşti, pecenege sau cumane, precum Tichiriş, Hîga,

Vizăuţ, Chilimetea; numiri străvechi româneşti ca Vidra, Colacul, Valea Sării, Paltin, Spulber, unele arătînd pe descendenţii unui moş comun: Bîrseşti, Bodeşti, Negrileşti, Spineşti, sînt toate dovada unei perfecte continuităţi a populaţiei de aici, din secolul al VI-lea pînă la descălecat. Numele însuşi de *Vrancea* apare pentru întîia oară într-un document latin din 2 iulie 1431, sub forma „Varancha". Un prim argument în sensul existenţei unei formaţiuni teritoriale deosebite îl constituie dreptul vrîncenilor de a se folosi pentru nevoile lor casnice, nu însă şi pentru comerţ, de sarea de la *Valea Sării,* sat situat în mijlocul Vrancei şi unde sarea, întocmai ca la „malurile de sare" de pe Buzău, iese, sub formă de masiv, în faţa pămîntului, şi de la locul de pe Lepşa Mare, de unde se aproviziona Satul Tulnici (document din 1733). Această excepţie de la monopolul domnesc, păstrată pînă în zilele noastre, se explică ca şi la Buzău, prin faptul că lccuitorii formaţiei antestatale care a fost Vrancea, au pus drept condiţie pentru alipirea la Moldova şi recunoaşterea domniei, păstrarea dreptului lor străvechi în 1 gătură cu sarea. Un al doilea argument rezultă din opoziţia pe care o face balada populară „Mioriţa" între ciobanul vrîncean şi cel ungurean deoparle şi cel moldovean de alta. Ei sînt reprezentanţii a trei entităţi teritoriale distincte: Vrancea, Transilvania şi Moldova.

Născută probabil tocmai în această regiune de la curbura Carpaţi.'or, „Mioriţa" reflectă stadiul de dinainte de întemeierea Moldovei. Dealtfel', şi după alipire, Vrancea şi-a păstrat o organizare administrativă deosebită, cu un vornic al ei în frunte şi cu un regim juridic propriu în ce priveşte drepturile asupra „moşiei" adică asupra munţilor cu pădurile, păşunile şi apele lor, regim pe care nu-1 mai întîlnim în restul Moldovei. Amintirea acestei formaţi antestatale, a situaţiei deosebite pe care a avut-o Vrancea înainte de Dragcş şi Bogdan, se vede şi în opera lui Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae.* El ştie de trei „republici" adică de trei formaţiuni teritoriale străvechi: una e *Vrancea,* cea de a doua e *Cîmpulungul Moldovenesc* adică ţinutul păstoresc din jurul acestui centru, iar cea de a treia e *Tigheciul,* ţinutul păduros din marginea stepei Bugeacului. După toate probabilităţile, şi aceste două ultime „republici" sînt tot două vechi cnezate sau voievodate, ca şi Vrancea, mai degrabă cnezate decît voievodate. O altă formaţiune teritorială din secolul al XIII-lea a fost în regiunea Bîrladului, avîndu-şi reşedinţa chiar în acest tîrg. S-a crezut o vreme, pe temeiul unui act din 1134, că ar fi existat un „Ivanco Rostislavici... principe de Bîrlad'' care fixa taxele vamale ce urmau a fi plătite de negustorii din Mesemvria (port pe coasta de vest a Mării Negre, azi Nesseber în Bulgaria), în principatul său, amintindu-se între altele, oraşele Bîrlad şi Tecuci. S-a dovedit însă că documentul e

fals; e vorba de unul din acele „falsuri patriotice" care se întîlnesc, într-o anumită fază a istoriografiei, în toate ţările şi provin din dorinţa de a dovedi vechimea sau originea nobilă a instituţiei, oraşului, familiei sau poporului respectiv. N-a existat prin urmare un principat al Bîrladului în Moldova, în secolul al XII-lea. Oraşul însă se constată a fi vechi; numele său are o origine slavă după unii cercetători, cumană după alţii. în româneşte, Bîrlad e şi nume de persoană: dovadă documentul moldovenesc din 3 septembrie 1594 care menţionează „podul lui Bărladu"; la finele secolului al XVIII-lea, cuvîntul bîrlad are în nordul Moldovei sensul de „tîlhar". Cronicile ruseşti pomenesc în secolul al XII-lea, un ţinut sau o ţară Berlad şi o populaţie berladnici. în 1174, principele de Suzdali, mîniindu-se pe fraţii Rostislavici, le trimite vorbă să părăsească „ţara rusească" şi anume unul să se ducă la Smolensk, iar celălalt „la Berlad" **(вт,** BEPJIA/ţB). Iar în 1160, ni se spune că „principele Rostislav din Chiev a trims pe Gheorghe Nesterovici şi pe Jakun, cu plutele împotriva berladnicilor care luaseră Oleşia; ajungîndu-i la Dcin, îi loviră şi-i luară prizonieri". Oleşia era, după cercetătorii ruşi, la gura Dniprului unde astăzi se află oraşul Aleşek, iar Dcin, amintit mai tîrziu pe Dunăre într-o listă de oraşe „volohe" adică româneşti, alcătuită între 1387 şi 1392, ar corespunde cu Măcinul din zilele noastre. „Berladul" cronicilor ruseşti ar putea fi deci pe pămînt românesc şi anume sau în Moldova de miazăzi unde e oraşul cu acelaşi nume sau în Dobrogea, unde ar fi existat între Hîrşova şi Constanţa satul „Eski Bîrlat". Bîrladnicii, pe de altă parte, ar fi o populaţie amestecată, româno-slavă-cumană, ocupîndu-se cu creşterea vitelor, cu agricultura şi servind, cînd se ivea prilejul, şi ca mercenari, în armatele principilor ruşi şi în războaiele bulgarilor cu b zar.t nii. Acestea sînt concluziile cercetătorului român care s-a ocupat cel mai de aproape de problema bîrladnicilor. Adăugăm că ele trebuiesc luate cu titlul de ipoteze, nu de certitudini. Mai ales că un alt cercetător a emis părerea că bîrladn cii ar fi fost locuitorii oraşului Berlad (Bîrleadca), situat în Podclia, spie nord de Moghilev, oraş aflat în stăpînirea principelui Ivanco Rostislavici. Indiftrent însă de controversele asupra localizării „Berlad"-ului din cronicele ruseşti şi a bîrladnicilor, cert este că Bîrladul moldovean este unul din vechile tîrguri sau oraşe româneşti. El e pomenit în 1408 ca loc de vamă, în privilegiul comercial acordat de Alexandru cel Bun negustorilor din Liov. Aci va fi apoi sediul vornicului Ţării de Jos. E foarte probabil ca el să fi existat ca tîrg încă înainte de întemeierea statului moldovean şi chiar înainte de 1300. Ne întemeiem această părere pe mulţimea satelor din regiune, de pe valea Bîrladului şi a afluenţilor lui, pe necesitatea ca pentru locuitorii acestor sate să se fi aflat un „tîrg" adică un

centru unde să-şi aducă produsele spre vînzare şi să cumpere articolele de care aveau neapărată nevoie: sare, seceri, coase şi fier pentru amnare, potcoave etc. Acest tîrg a fost Bîrladul şi în jurul lui s-a închegat de timpuriu un cnezat sau un voievodat. Desigur şi aceasta e o ipoteză, nu o certitudine; ea ni se pare însă a fi concluzia logică a faptelor de caracter economic care duc, în secolul al XIII-lea, la formaţiuni similare constatate documentar între Carpaţii Meridionali şi Dunăre. La fel s-au petrecut lucrurile şi în Moldova.

Ce legătură se poate stabili între Bîrlad, bîrladnici şi *brodnici?* Există o asemenea legătură? Pe la începutul secolului al XIII-lea, documentele cancelariei ungare şi bulele papale pomenesc în partea de răsărit a Munteniei şi în sudul Moldovei o populaţie numită brodnici şi o ţară a lor, „Brodnic". Prima menţiune este din 1222. în acest an, regele Andrei al II-lea confirmă cavalerilor teutoni donaţia ţării Bîrsei şi le dă pe deasupra şi „teritoriul cuprins între sfîrşitul moşiei Cruceburg şi hotarele brodnicilor" (et a fine terre Cruceburg terram que vădit usque ad terminos Prodnicorum"). A doua oară apare această denumire în actul din 1227 prin care papa Grigore al IX-lca numeşte pe arhiepiscopul de Strigoniu legat apostolic în Cumania şi în „ţara Brodnic", vecină cu cea dintîi („în Cumania et Brodnic terra ilia vicina"). A treia menţiune este în documentul din 1231 prin care acelaşi papă felicită pe arhiepiscopul amintit pentru faptul că a convertit la creştinism pe mai mulţi cumani şi-i înnoieşte numirea de legat apostolic „în ţara cumanilor şi în aceea vecină a brodnicilor". în sfîrşit, în 1254, regele Bela al IV-lea, arată că la răsărit de Ungaria sînt „diferite popoare necredincioase ca ruşi, cumani, brodnici". Pe de altă parte, cronicile ruseşti îi menţionează şi ele în mai multe rîn- duri, începînd cu anul 1147; ştirea cea mai însemnată e aceea privitoare la ajutorul pe care brodnicii, în frunte cu voievodul lor Ploscînea, l-au dat tătarilor, cu prilejul luptei de la Calga (1223).

Ce sînt aceşti brodnici? Numele e slav; el vine de la *brod= vad* şi înseamnă „cei de la vaduri". Prin urmare, brodnicii erau o populaţie care locuia pe lîngă vaduri şi anume — precizăm noi ţinînd seamă de indicaţiile geografice care rezultă din documentele de mai sus — pe lîngă vadurile rîurilor din răsăritul Munteniei şi sudul Moldovei, aşadar, vadurile Buzăului inferior, ale Putnei, Bîrladuluî, Şiretului şi Prutului inferior, ale Dunării de jos, din dreptul Brăilei, eventual şi ale Nistrului inferior. Căci „ţara Brodnic" pare a fi avut *o întindere considerabilă,* de vreme ce e amintită alături de Cumania, prin care nume se înţelegea, în genere, regiunea de la sud şi răsărit de Carpaţi. De ce neam erau brodnicii? Documentele nu ne spun nimic; ţinînd însă

seama de împrejurarea că la epoca în care sînt menţionaţi asimilarea slavilor era fapt împlinit, *socotim că nu-i lipsită de temei ipoteza care-i consideră drept români.*

Un alt voievodat sau cnezat credem că s-a format în regiunea Trotuş — Adjud — Sascut — Bacău, în legătură cu minele de sare sau ocnele de pe valea Trotuşului, al căror produs, strict necesar vieţii omeneşti, asigura un venit important. Şi aci era o populaţie deasă, de-a lungul rîurilor, populaţie care a sporit şi prin elementele venite de peste munţi, din Transilvania, elemente de care aminteşte clar documentul papal din 1234 adăugind informaţia preţioasă că ele sînt asimilate de populaţia românească băştinaşă, făcîndu-se una cu ea.

Mai spre miazănoapte a existat, foarte probabil, o altă formaţiune teritorială în regiunea Tîrgul Neamţ — Baia — Suceava — Şiret, iarăşi cu populaţie deasă de-a lungul rîurilor şi pîraielor regiunii, dispunînd atît de izvoare sărate cît şi de mine de metale preţioase — minereurile auro-argintifere de la Baia. Numele acestei localităţi arată o exploatare veche, din timpul conlo- cuirii româno-slave. Şi în această formaţiune, populaţia a crescut prin colonişti veniţi de peste munţi, din Transilvania, în cursul secolului al XlII-lea, atît români, cît şi saşi şi unguri, eventual şi prin germani veniţi din Galiţia. Urmele acestei colonizări sînt vizibile în *toponimia* regiunii cît şi în indicaţiile, ulterioare, ale cronicilor şi altor izvoare.

Şi mai spre miazănoapte, în extremitatea nordică a viitorului stat moldovean, a fost, după toate probabilităţile, o altă formaţiune, mai curînd un voievodat decît un cnezat. El cuprindea regiunea Şipinţi (Şepeniţ) — Ţeţina — Cernăuţi — Hotin, deci vadurile importante de la Prut şi Nistru, pe unde trecea marele drum transcontinental care lega porturile de la Dunărea de Jos şi de la Mare, cu Polonia, răspunzînd prin Liov (Lvov), Gdansk la Marea Baltică, şi cu Rusia, ajungînd, prin Kameneţ-Podolsk, Kiev şi Nejin, la Moscova. Amintirea acestei „ţări" Şepeniţ s-a păstrat în documentele moldoveneşti din prima jumătate a secolului al XV-lea. Mai întîi în actul din 25 martie 1400 care pomeneşte în mod general de ea şi de cetăţile ei. Apoi, în tratatul din 23 septembrie 1436, încheiat între Iliaş voievod şi regele Vladislav Iagello, tratat în care se vorbeşte de „ţara Sepeniţului... cu cetăţile acestei adevărate ţări... anume Hotinul, Ţeţina şi Hmielovul şi cu toate ocoalele, oraşele, satele" ei. Cronicarul polon Dlugosz ne dă numele voievodului Ştefan, care ar fi domnit peste această formaţiune nordică moldoveană, pe la jumătatea secolului al XIV-lea, şi lupta care s-a dat în 1359, pentru moştenire, între cei doi fii ai lui, unul dintre ei. Petru, fiind ajutat de unguri, iar celălalt, Ştefan, de poloni. Siguranţă deplină n-avem nici cu privire la nume, nici la restul povestirii lui

Dlugosz; chiar însă dacă ele nu s-ar confirma — unii cercetători cred că, în realitate, e vorba de o luptă între Petru al Muşa- tei şi Ştefan, viitorul domn, petrecută între anii 1374—1379, nu e mai puţin adevărat că a existat o „ţară" a Sepeniţului cu multe aşezări omeneşti, unele puternic întărite.

Ce legătură este între această ţară şi *bolohovenii* amintiţi de izvoarele secolelor XII şi XIII? în cronica Iui Ipatie, izvor rusesc, se pomenesc în mai multe rînduri, între 1150 şi 1257, „bolohovii" precum şi ţara lor „Bolohovo". Ei sînt arătaţi ca locuind în nord-estul Carpaţilor, pînă în regiunea Bugului superior, în vecinătatea principatului rusesc de Haliciu. Erau conduşi de *cnezi.* în 1231, aceşti cnezi ajută pe regele ungar Andrei al II-lea împotriva lui Daniil Roma- novici, principele Volhiniei. Ei participă de asemenea la războiul din 1235, dintre principele de Cernigov şi volhinieni, fiind de partea celui dintîi. Ultima menţiune despre bolohoveni datează din 1257.

Asupra naţionalităţii lor există două păreri cu totul contrare. Cei mai mulţi dintre cercetătorii noştri precum şi cîţiva străini îi consideră drept *români.* Ei ar fi venit de la miază-zi de Carpaţi, din părţile Tisei Superioare şi ar fi păstrat legăturile cu regatul Ungariei şi după ce au emigrat în părţile unde se constată documentar. De aceea dau ajutor regelui Ungariei împotriva principelui de Halici, Daniil, căruia îi erau, de fapt, tributari. Că sînt români — susţin aceşti cercetători — o dovedeşte în primul rînd numele lor. „Bolohoveni" înseamnă tot una cu „volohi", adică forma nord-slavă a numelui „vlah". Iar ţara bolohovilor (3eMJiH SojioxoscKaH) este ţara românilor. în Galiţia, localitatea *Bolechow* al cărei nume aminteşte îndată pe acela al populaţiei de care ne ocupăm, apare în documente cu menţiunea „villa Valacho- rum dicta" adică „satul românilor". Prin urmare, bolohovenii sînt români. Un indiciu în acest sens ne-ar da şi organizarea lor, avînd în frunte cnezi „cu totul deosebiţi de cnezii ruseşti din vecinătatea lor". Cea de a doua părere consideră pe bolohoveni ca fiind străini neamului nostru; numele lor „nu are nimic a face cu românii", istoriografia naţională nu trebuie deci să se ocupe de dînşii.

Problema — socotim noi — nu este încă rezolvată. E adevărat că „bolo- hovii" nu sînt, ca nume, identici cu „volohii", totuşi apropierea se impune, mai ales cînd găsim şi forma „Bolechow" dată unui sat de români. S-ar putea deci ca ei să fi fost români. Am avea în cazul acesta o roire a neamului nostru în spre nord-est încă din secolul al XI-lea, similară aceleia care a dus pe păstorii noştri în spre nord-vest, în comitatele Arva şi Zips şi în munţii Moraviei, pînă la izvoarele Dunajecului. Un puternic curent de migraţic în spre Galiţia se constată istoriceşte, pe bază de documente care arată colonizări de sate româneşti în secolele

XIV şi XV; ce ne împiedică să admitem că fenomenul a putut începe mai înainte, pe vremea bolohovenilor? Nici pentru strămoşii noştri daci, Carpaţii nordici şi Nistrul n-au format, după cum am văzut, o barieră; de ce ar fi format-o pentru români, în veacul al XI-lea şi al XII-lea? O nouă cercetare, minuţioasă, a cronicelor ruseşti, precum şi a toponimiei Galiţiei, Podoliei şi Volhiniei, credem că ne-ar putea da răspunsul la. această problemă controversată a naţionalităţii bolohovenilor.

O organizaţie teritorială, un cnezat sau un voievodat, e foarte probabil să fi existat în regiunea Iaşilor, cu reşedinţa poate chiar în acest tîrg. Două importante descoperiri arheologice, la *Voiteşti* şi *Oţeleni* constînd din podoabe de preţ, — brăţări, cercei, pandantive, lucrate în filigran şi smalţ — precum şi prezenţa unor cruci engolpion la Trifeşti şi Ibăneşti, de argint, datînd din secolul al XIII-lea, arată prezenţa, în regiunea Iaşilor, a unor feudali care puteau să achiziţioneze asemenea podoabe. Şi acest tîrg al Iaşilor, cu nume care e totuna cu numele slav al alanilor iranieni, datează dinainte de întemeierea statului moldovean, ca şi Şiretul, ca şi Hotinul; convingerea noastră este că datează cel puţin din secolul al XIII-lea; formulăm această convingere ca o ipoteză, nu ca o certitudine; ea se bazează însă pe considerente de ordin social şi economic, generale ţinutului carpato-danubian şi anume, în primul rînd *pe comerţul însemnat cu postav de calitate, lombard,* pe care-1 constatăm la Vicina spre finele secolului al XIII-lea. Registrul unui singur notar genovez din Pera, Gabriel de Predono — şi erau nu mai puţin de douăzeci de asemenea notari în acest cartier al Constantinopolului — arată o foarte vie activitate comercială în centrul dunărean care era Vicina în anul 1281, un import substanţial de postav lombard, la care se adaugă şi ceva postav francez şi mătase, precum şi in şi bumbac. S-a calculat că numai în intervalul dintre 1 iulie şi 16 august 1281 s-au încheiat de către amintitul notar 27 (douăzeci şi şapte) de contracte de comandită cu destinaţia Vicina. Cifra totală a exportului pentru acest port, în cele 27 de contracte, este de 4100 de hiperperi bizantini de aur şi 10 carate şi jumătate, un hiperper avînd 24 de carate. Pentru cine se aduceau aceste cantităţi importante de ţesături de preţ? Desigur nu pentru sătenii din ţinutul carpato-danubian care n-aveau mijloacele necesare ca să le cumpere, şi se mulţumeau cu produsele pivelor şi dîrs- telor locale, ci pentru „mai marii pămîntului", acei „majores terrae" amintiţi în diploma Ioaniţilor. Dar asemenea feudali erau şi în viitoarea Moldovă, în teritoriul cuprins între Carpaţii Orientali, Dunăre, Mare şi Nistru. îi întîlnim în partea de sud-vest a acestui teritoriu, pe locurile unde existase, înainte de năvălirea tătarilor, episcopatul cumanilor. Ei sînt desemnaţi sub calificativul de „potentes illarum

partium" în actul papal din 1332, act în care se afirmă că aceşti „puternici ai acelor părţi" au pus mîna pe posesiunile amintitului episcopat. Aceşti feudali din Moldova, din Muntenia şi din Dobrogea cumpără postavul lombard, cel francez, ţesăturile de mătase pomenite în socotelile privind comerţul Vicinei în anul 1281. E normal să admitem, prin urmare, existenţa a o sumă de căpetenii feudale — cnezi, voievozi, boieri stăpîni de sate — pe teritoriul viitoarei Moldove la finele secolului al XIII-lea, căpeteniii care făceau legătura dintre cîrmuitorii locali ai imperiului tătăresc şi masa ţărănimii, asigurînd strîngerea dijmelor şi efectuarea muncilor sau „slujbelor". Un cnezat sau voievodat în părţile Iaşilor, ca şi unul din regiunea Tîrgul Neamţ — Baia — Suceava — Şiret, un al treilea în părţile Bîrladului n-au deci nimic extraordinar, intră în ordinea normală a lucrurilor.

Pentru aceleaşi motive admitem o asemenea formaţie şi în părţile Orhe- iului. Săpăturile arheologice din ultimele decenii arată că a existat la *Orheiul Vechi* un centru însemnat înainte de întemeierea statului moldovean. După toate probabilităţile, acest centru a existat şi în secolul al XIII-lea. Aci veneau sătenii români din hinterlandul respectiv să-şi aducă produsele spre vînzare şi să cumpere, ca şi la Trotuş, la Baia şi la celelalte tîrguri moldovene sarea, coasele, secerile, fierul brut şi celelalte articole de care aveau nevoie.

N-avem putinţa, în stadiul actual al cercetărilor, să ştim cîte asemenea formaţiuni, cnezate şi voievodate, au existat în întreaga Moldovă, care era întinderea lor şi cum se numeau cîrmuitorii lor, aşa cum o ştim, graţie diplomei Ioaniţilor, pentru Oltenia. Poate că noi descoperiri arheologice şi noi documente scrise să ne-o îngăduie mai tîrziu. Ceea ce însă ni se pare sigur este *existenţa* unor atare formaţiuni în secolul al XIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIV-lea, înainte de întemeierea Statului. Dacă nu admitem această existenţă, atunci însuşi procesul de întemeiere a Moldovei şi lupta victorioasă dusă de Bogdan I împotriva armatelor regatului Ungariei sînt inexplicabile.

Un loc deosebit ocupă Cetatea Albă, portul întărit de la limanul Nistrului, unde se îmbarcau cei ce voiau să ajungă pe coasta opusă a Mării Negre, laTrebizonda, sau în celelalte porturi ale aceleiaşi mări, începînd cu Constan-

tinopolul. Avînd o existenţă milenară, continuînd vechea colonie grecească Tyras, apoi pe cea bizantină, ea e numită de către neamurile turceşti vechi, pecenegii şi cumanii, ca şi de către tătari, *Akkerman,* corespunzînd exact românescului *Cetatea Albă,* şi slavicului *Bielgorod.* Sub dominaţia tătară, rezidă aci un cîrmuitor al acestora. Din porunca lui este martirizat pe la 1330, în urma unei pîri mincinoase, un negustor grec din Trebizonda, loan, căruia biserica i-a dat apoi numele de Sf. loan cel Nou. Populaţia Cetăţii Albe, ca, în genere, aceea a porturilor, era amestecată: pe lîngă autohtonii români, mai trăiau aci, în secolul al XIII-lea, armeni, italieni — genovezi şi veneţieni — greci şi evrei. Era în acest loc şi un tîrg de robi, alimentat de tătari prin expediţiile de pradă pe care le întreprindeau în diferite ţări, tîrg frecventat de negustorii veneţieni care cumpărau robi spre a-i revinde cu cîştig în Orientul apropiat, în Siria, Egipt şi în alte ţări din bazinul Mediteranei.

Tot o situaţie deosebită avea, la un vad străvechi al Nistrului, şi *Tighina* sau Tighinea căreia neamurile turceşti vechi şi tătarii îi spuneau *Bender* adică port, deoarece pînă aci suiau, în mod obişnuit, vasele pe Nistru; vase mai uşoare, cu tonaj redus şi fund plat, puteau sui şi mai sus pînă la Soroca şi la Hotin. Tighina avea deci două ipostaze: de port fluvial şi de loc de trecere, de pe un mal al Nistrului pe celălalt. Aşezarea la acest vad sau, cu un termen vechi românesc, la acest *chici,* explică numele pe care-1 poartă oraşul în documentele cancelariei moldovene, în prima jumătate a secolului al XV-lea, acela de *Tighineachici* sau *Tighineacheci.*

La un vad important al Nistrului era aşezat şi *Hotinul* pe unde trecea drumul spre Cameneţ — Podolsk şi, mai departe, spre Kiev, Nejin şi Moscova. Constatat documentar în 1310 ca sediu al unui episcopat, Hotinul exista cu siguranţă în secolul al XIII-lea, întocmai ca şi Şiretul. Populaţia lui era amestecată: români, ruşi, evrei, armeni, poloni.

ROMÂNII DIN DOBROGEA. în Dobrogea, în tot cursul secolului al XIII-lea îşi continuă existenţa porturile maritime: *Constanţa,* cu nume bizantin, pe locul vechiului Tomis, şi *Mangalia,* al cărei nume, înlocuind pe vechiul Callatis, este fie de origine italiană — compară cu Sinigaglia — fie pecenego- cumană: Man-lake — turceşte, azi Mankalye — („Cetate Mare"). în sprijinul acestei ultime ipoteze vine comparaţia cu topicul Constangalia din sudul Basarabiei, şi anume din regiunea colonizată la începutul secolului al XIX-lea, cu urmaşi ai uzilor dobrogeni din părţile Mangaliei — Cavarnei-Balcicu- lui. Navele italiene, veneţiene şi genoveze fac escală în aceste porturi, în special Ia Mangalia, unde există încă, submarin, un dig căruia localnicii îi spun: „digul genovez". Portul Mangaliei era mare şi bine apărat împotriva furtunii. Se explică astfel de ce în harta francezului

Guillaume de l’Isle.din 1703,găsim, alături de numele Mangaliei, lămurirea că e unul din cele mai bune porturi ale Mării Negre („Port de Mangalia, un des meilleurs de la Mer Noire"). îşi continuă de asemenea existenţa porturile fluviale şi anume Sulina, Chilia, Tulcea, Vicina, Măcinul, Hîrşova, Cernavoda şi Dîrstorul. Despre o seamă din aceste porturi, maritime şi fluviale, aflăm mărturii atît în izvoarele bizan-

tine, cît şi în portulanele italiene. Sulina, şi atunci, ca şi astăzi, păzea intrarea în braţul cu acelaşi nume al Dunării; prima menţiune datează din anul circa 950 şi se află în opera „De administrando imperio" a împăratului bizantin Constantin al VII-lea Porfirogenetul. Chilia, vechea cetate bizantină, era situată pe un grind mai ridicat al Deltei, în insula Chiliei, aşa încît chiar la viiturile cele mai mari el nu era acoperit de ape. Numele, vechi românesc, de origine bisericească, vine de la o chilie călugărească ce se va fi aflat în partea locului. La Chilia erau trimişi indezirabilii din Constantinopol, ca de pildă, patriarhul Iosif, după ce fusese silit să-şi dea demisia la 11 ianuarie 1274, şi după ce stătuse, cîtva timp, într-un loc mai apropiat, în mînăstirea de lîngă Anaplus. Părerea care a circulat cîtăva vreme în deceniile trecute că aşezarea bizantină Chilia — port şi cetate totdeodată — s-ar fi aflat nu în Deltă, ci pe malul de miazănoapte al braţului Chiliei, unde se află azi Chilia Nouă, este inadmisibilă, fiind contrazisă nu numai de bunul simţ, dar şi de toate mărturiile istorice şi cartografice. într-adevăr, cînd avem dublete toponimice, dintre care unul e însoţit de calificativul *vechi,* iar celălalt de calificativul *nou,* atunci întotdeauna calificativul vechi designează aşezarea anterioară, prima în ordine cronologică. Acesta e cazul cu Adjudul Vechi şi Adju- dul Nou, cu Orheiul Vechi şi Orheiul Nou, deci şi cu Chilia Veche şi Chilia Nouă. Aşezarea în Deltă, pe un loc care putea fi apărat cu uşurinţă, cu ajutorul flotei, corespundea concepţiei militare obişnuite, bizantine. Şi alte cetăţi bizantine de pe linia Dunării au fost ridicate în insule; citǎm astfel cetatea *Dinogeţia* la Garvăn, spre sud-est-est de Galaţi, cetatea de la *Păcuiul lui Soare,* în insula cu acest nume, la est de Ostrov şi cetatea de la *Giurgiu,* în insula din faţa oraşului, în acelaşi loc în care Mircea cel Bătrîn va ridica cetatea sa, pe ruinele celei bizantine. Aci în Deltă, a fost vechea cetate bizantină a Chiliei, cu garnizoana, aci, oraşul de armatori, negustori, meseriaşi, ba chiar şi bancheri, cum e bancherul genovez menţionat documentar în 1364, aci depozitele şi magaziile pentru produse. De la o vreme, pentru produsele cu volum mare, cum erau grînele, s-au ridicat magazii pe ţărmul stîng al braţului Chiliei, în faţa Chiliei Vechi, precum şi adăposturi pentru paznici, hanuri şi cîrciumi pentru cărăuşii care aduceau grînele şi pieile de vită: e punctul de plecare al *Chiliei Noi,* pe ţărmul moldovean, unde Ştefan cel Mare va ridica apoi, într-un timp extrem de scurt, cu opt sute de zidari şi şaptesprezece mii de ajutoare, o cetate nouă, utilizînd şi materialele de construcţie ale acelei vechi, din faţă, din Deltă.

în privinţa *Vicinei,* portul şi oraşul cu nume atît de caracteristic romanic, a fost multă vreme discuţie şi ea continuă şi azi, dar în mai mică măsură, asupra aşezării ei. Marea majoritate a cercetătorilor sînt de acord acum s-o localizeze la

Isaccea, la străvechiul vad, pe unde, de milenii, armatele, negustorii şi ceilalţi călători au trecut de pe un mal al Dunării pe celălalt. Numai dacă s-ar găsi vreun izvor istoric care să menţioneze *simultan* Vicina şi Isaccea, atunci ar trebui, evident, să renunţăm la o asemenea localizare; pînă astăzi însă nu s-a găsit un astfel de izvor. S-au propus şi alte localizări, la Măcin, la Mahmudia şi, recent, la Păcuiul lui Soare şi la Somova, dar argumentele aduse nu sînt convingătoare. Vicina, menţionată pentru întîia oară în 1085—1086, în opera bizantină „Alexiada" a fiicei de împărat Ana Com-

nena, cunoaşte o mare înflorire comercială în a doua jumătate a secolului al XIII-lea şi în prima jumătate a celui de al XIV-lea, în timpul cînd genovezii au o situaţie preponderentă în traficul Mării Negre şi a Dunării maritime. Actele unui singur notar genovez din Pera, din 1281, arată un comerţ foarte viu cu Vicina, atît în privinţa importului, cît şi a exportului. Acest comerţ întrece nu numai pe cel al tuturor celorlalte stabilimente genoveze de pe ţărmul Mării Negre dar chiar comerţul coloniei din Pera cu cetatea mamă Genova. La Vicina era şi reşedinţa unei mitropolii dependente de Patriarhia din Constan- tinopol, mitropolie care avea, datorită tocmai activităţii comerciale intense a locuitorilor oraşului, un venit anual de opt sute de galbeni. Titularul acestei mitropolii, Iachint, va fi chemat de către voievodul muntean Nicolae Alexandru şi va deveni în 1359, recunoscut oficial de către Patriarhie, mitropolitul Ungrovlahiei.

Despre Tulcea, Măcin, Hîrşova şi Cernavoda n-avem ştiri pentru secolul al XIII-lea, dar, dat fiind traficul fluvial care nu s-a întrerupt nici un moment în timpul stăpînirii bizantine a Dobrogei şi nici după aceea, este normal ca aceste centre, aşezate în locuri bine alese, să-şi fi continuat existenţa. La Tulcea fusese în antichitate aşezarea romană Aegyssus; la Măcin, în antichitate Arrubium, fusese un castru roman, la Hîrşova, în antichitate Carsium, de asemenea; la Cernavodă, aşezarea antică, pe nume Axiopolis, era în marginea de sud a actualului oraş. Dîrstorul continuă să fie cea mai importantă aşezare de la Dunărea de Jos. Cetate, reşedinţă de mitropolit şi centru comercial în acelaşi timp, el continuă să aibă însemnătatea pe care o avusese în secolul al X-lea şi apoi în timpul restabilirii dominaţiei bizantine.

În secolul al XIII-lea are loc prima colonizare cu elemente turceşti a Dobrogei. E vorba de unele neamuri turceşti din Anatolia care, sub conducerea lui Sary Saltyk, sînt aşezate de către împăratul bizantin din Constantinopol prin anii 1261 — 1270 în Dobrogea centrală şi de nord. Cu acest prilej, ia naştere tîrgul *Babadag,* care va adăposti mormîntul şi mausoleul lui Sary Saltyk — mausoleu existent şi azi — şi va ajunge, după ce Dobrogea va fi ocupată de turcii osmanlîi, un centru important sub raportul „militar". Babadag înseamnă în româneşte „Muntele părintelui" sau „Muntele moşului", moşul fiind amintitul Sary Saltyk.

ROMÂNII DIN TRANSILVANIA. în Transilvania, cu toată dominaţia ungurească, prezenţa populaţiei româneşti, autohtone şi majoritare, precum şi formele ei de organizare teritorială se întîlnesc pretutindeni, în secolul al XIII-lea. Mai întîi, însuşi titlul străvechi româno-slav, de *voievod,* se impune ca titlu al cîrmuitorului Transilvaniei. De unde, în 1111 şi în 1113, acest cîr- muitor, pe nume Mercurius, apare cu titlul de „princeps", de la 1176 înainte, începînd cu Leustachius (sau Eustachius), el îşi

va spune *voievod* („Lcusta- chius vaivoda Transilvaniae") şi aceasta va continua pînă în secolul al XVI-Iea. Tradiţia de stat autohtonă îşi dovedea din nou tăria, chiar dacă clasa conducătoare se schimbase.

Am amintit mai înainte de contingentul românesc din oastea comitelui Ioachim de Sibiu, în 1213, contingent important de vreme ce este pomenit

înainte de acela al secuilor şi de acela al pecenegilor. Am amintit de asemenea; în partea de miazăzi a Transilvaniei, în Făgăraş, de „ţara românilor" („terra Blacorum") prin care dacă treceau, în 1222, mărfuri străine, plăteau vamă deosebită de vama ungurească. în 1223, regele Ungariei Andrei al II-lea, acordă, mănăstirii catolice de la Cîrţa (din ţara Făgăraşului!) un teritoriu despre care se spune în mod explicit că a fost luat „de la românii de acolo" („exempta de blaccis").

Cnezi şi voievozi români se întîlnesc pretutindeni, atît în Transilvania propriu-zisă, cît şi în Banat, Crişana şi Maramureş. Astfel, în 1270, sînt citaţi „fii de cnezi nobili" care au un conflict cu mai mulţi oameni aparţinînd Cetăţii de Baltă, din centrul Transilvaniei. Dintr-un act din mai 1205, dat de papa Inocenţiu al III-lea, aflăm că „pe pămîntul fiilor cneazului Bela se află un oarecare episcopat... care... nu e supus nici unei mitropolii" şi care „trebuie adus sub ascultarea scaunului apostolic", treabă pe care urmează s-o facă arhiepiscopul de Calocsa. Acel cneaz Bela — de fapt Bîlea — era român, iar episcopatul era ortodox pentru românii din părţile Bihorului. Călugărul Ro- gerius, care a fost martor ocular al invaziei tătăreşti din 1241 în Transilvania şi prizonier al tătarilor aminteşte în scrierea sa „Cîntecul de jale" de cîrmui- torii satelor numiţi de către tătari, cîrmuitori ce poartă numele de „kanesi" adică cnezi, care executau dispoziţiile năvălitorilor. Şi registrul de la Oradea care consemna judecăţile prin proba focului din răstimpul 1208—1235, menţionează, în mai multe rînduri, „juzi" săteşti care nu-s altceva decît cnezi. Astfel e judele „Vulchi" (Vîlcu?) al sătenilor din Bereveni sau judele „Ceapă" (?) al celor din Vaida-Cămăraş (jud. Cluj). Cnezii Dan şi Stanislav din ţara Haţegului au în 1315 un conflict serios pentru moşia haţegană Brethonia. în Maramureş apar nu mai puţin de *şapte* cnezate, pe văile afluenţilor Tisei (vezi mai sus, p. 161), în documente din secolul al XIV-lea; ele existau însă cu siguranţă în secolul al XIII-lea şi mai înainte încă. Aceşti cneji recunosc autoritatea unui *voievod* maramureşean, care e amintit în documente, în secolul al XIV-lea, sub numele de „Vayvoda Olachorum de Maramurisio" adică „voievodul românilor din Maramureş".

„Ţara Haţegului cu dependinţele sale" asupra căreia se întindea, în 1247, stăpînirea lui Litovoi, voievodul oltean, constituia de asemenea o formaţiune teritorială, probabil un voievodat, alcătuit dintr-o serie de sate, în frunte cu cnezi de genul lui Dan şi Stanislav, amintiţi mai sus.

Despre existenţa unui voievodat românesc în Banat, în comitatul Cara- şului, ne informează documentul din 1350 care relatează pricina voievodului Lupcin, numit şi loan, fiul Iui Iuga. Zisul voievod susţine, în faţa comitelui de Caraş, drepturile sale

asupra mai multor „posesiuni ereditare" pe care le avea de la strămoşii săi. Ca dovadă a acestor drepturi sînt actele obţinute de înaintaşii săi pentru zisele posesiuni de la regele Bela al IV-lea (1235—1270) şi de la fiul acestuia, Ştefan, pe atunci cîrmuitor al Transilvaniei (1257—1270). Aşadar, şi în Banat constatăm existenţa unui voievodat românesc, similar celui din Maramureş. Un alt voievodat românesc în Banat este acela al Cuez- dului (azi Găvojdia) unde în 1370 apare „Radul Vaywoda comes de Kwesd"). Dealtfel, în Banat documentele ne arată, în cursul secolului al XIV-lea, o *serie întreagă, de „districte româneşti",* unde, cu siguranţă, au trebuit să fie, în secolul anterior, cnezi şi voievozi.

Şi în „ţara Bîrsei" a existat, după părerea noastră, o formaţiune teritorială românească, probabil un cnezat. în sprijinul acestei păreri aducem, mai întîi, însuşi faptul că documentul din 1211 — donaţia către cavalerii Teutoni — constată fiinţa unei „ţări" („terra"), deci a unei formaţiuni teritoriale, cu numele, româno-slav, de Bîrsa („Borza" în textul latin). Această „ţară" implică locuitori — fapt recunoscut de însuşi actul de donaţie din 1211 şi de documentul din 1222 (vezi mai sus, p. 210), prin urmare necesitatea unei organizări. Că existau aşezări vechi, din epoca de conlocuire româno-slavă, o dovedeşte însuşi numele *Braşovului,* apoi acela al *Rîjnovului,* precum şi topicele *Timiş, Tîmpa, Poiana.*

Amintirea foştilor cnezi şi voievozi români s-a păstrat şi în toponimie, unele topice de acest fel ajungînd pînă în zilele noastre. Astfel, e *Satchinez* din Banat, judeţul Timiş, menţionat documentar pentru prima oară în 1230 („Kenez"); ungurii îi spun Knez, iar germanii Knes. De asemenea, satul *Voivozi* numit şi *Chiniz* sau *Cheniz,* în Crişana, ungureşte Erkenea; apar în acte între 1291 şi 1294. Tot aşa satul *Voivodeni,* zis şi Vaidahaza, în preajma Huedinului; apare sub forma Woiuadhaza în 1320. A dispărut în decursul vremii satul *Kenesy* din fostul comitat Dobîca; îl găsim amintit în anul 1219; nu mai există nici *Kenez,* mănăstirea din părţile Orăzii, menţionată în 1192, apoi pe la 1230 şi în 1233.

VIAŢA ECONOMICĂ ia o dezvoltare deosebită în secolul al XIII-lea în toate domeniile: agricultura, cu diferitele ei ramuri, creşterea vitelor, pescuitul şi piscicultura, apicultura, meseriile, începînd cu mineritul, comerţul intern şi extern, precum şi comerţul de tranzit, circulaţia monetară. Marea năvălire tătărească, din 1241, nu întrerupe decît pentru foarte scurt timp, această dezvoltare; ea îşi reia mersul ascendent chiar şi în ţinuturile de la est şi sud de Carpaţi care rămîn sub dominaţia tătarilor; dealtfel, aceştia nu aveau interes să distrugă sau să

încetineze viaţa economică, deoarece aceasta ar fi însemnat să distrugă sau să împuţineze izvorul veniturilor lor.

Agricultura şi creşterea vitelor sînt bine documentate prin pasagiilc din diploma Ioaniţilor (1247) care amintesc de „morile în fiinţă" sau care se vor face, precum şi de „semănăturile", „fîneţele şi păşunile" din teritoriile concedate. Documentele privind Transilvania cuprind referinţe la ogoarele, fîneţele, păşunile şi viile satelor ei. Astfel, un document din 1075, arată obligaţiile locuitorilor unui sat din marginea cetăţii Bihor anume de a da anual mănăstirii Sf. Benedict „doisprezece porci de cinci ani şi douăsprezece măsuri de miere — măsura fiind de trei vedre — precum şi tot atîtca căi de fîn". Un alt document din 1181 enumeră obligaţiile anuale ale unui sat de lîngă Someş către mănăstirea comitelui Kulchey din aceeaşi regiune, astfel; „un bou de trei ani, un porc de un an, o găleată de miere, fiecare casă cîte douăzeci de dinari, o vadră de bere, o găleată de grîne, o găină, două pîini". Iar un act din anii „circa 1202—1203" citează cinci sate din preajma Aradului în care biserica din acest oraş are nu mai puţin de *cincizeci de vii.* Diploma Ioaniţilor pomeneşte şi de locurile de pescuit („piscationes") şi de iazurile sau heleşteele („piscinae"), prin aceşti termeni trebuind să se înţeleagă şi locurile unde pescuitul se făcea cu ajutorul gardurilor cu leasă construite de-a curmezişul privalurilor ce legau bălţile cu Dunărea, cum erau, de pildă, cele de la Celei, la vest de vărsarea Oltului. Continuă neîntrerupt exploatarea *sării,* atît în Transilvania, cît şi în Ţara Românească şi în Moldova. O dovadă în acest sens este mai întîi termenul, de origine veche slavă, ocnă, pe care-1 întîlnim în toponimicile Ocnele Mari şi Ocniţa (Vîlcea), Ocna Mare şi Ocna Mică (Dîmboviţa), Tîrgul Ocna (Trotuş), apoi topicele *Valea Sării* (Vrancea) şi *Slatina,* aceasta din urmă găsindu-se în diferite locuri la sudul şi estul Carpaţilor, acolo unde erau *izvoare sărate.* Exploatarea sării era impusă de alimentaţie; aşadar nu poate fi vorba de vreo întrerupere a ei în decursul veacurilor. Pentru Transilvania este şi o dovadă documentară: diploma Ioaniţilor pomeneşte de sarea din minele „ultrasilvane", afară de cazul cînd, aşa cum am relevat anterior, nu avem de-a face cu o greşeală a diacului care ar fi trebuit să scrie „ultraalpine". Dealtfel, sînt şi alte dovezi documentare cu privire la sarea din Transilvania. Citǎm astfel documentul din 1222 decembrie 19, relativ la sarea care se transporta pe Mureş în jos, şi pe Olt în jos, provenind din ocnele ce se exploatau. Şi legenda Sfîntului Gerhard şi cronica notarului anonim al regelui Bela ştiu de exploatarea sării transilvane şi de transportul ei pe Mureş, încă în secolul al X-lea.

A continuat şi exploatarea celorlalte bogăţii miniere adică a aurului şi argintului, a fierului, a calcarului — acesta din urmă fie

pentru facerea de var, fie ca material de construcţie, fie, în sfîrşit, pentru confecţionarea de pietre de moară. O dovadă a continuităţii exploatării acestor bogăţii este, în primul rînd, termenul generic *baie,* cu înţelesul de mină, termen moştenit din perioada de conlocuire româno-slavă. Minereuri auro-argintifere au fost exploatate la Baia, în Moldova; aşezarea exista cu siguranţă în secolul al XIII-lea şi avea caracter urban de tîrg. Pecetea Băii, cu legendă în limba latină, implică şi o colonizare de elemente transilvănene, săseşti, colonizare care a putut avea loc şi înainte de năvălirea tătarilor din 1241. Argintul se exploata şi la Rodna, în nord-estul Transilvaniei; numele însuşi al aşezării, de origine româno-slavă, e un indiciu de vechimea acestei exploatări. Alte centre miniere erau la *Baia Mare,* pomenită documentar la 1329, sub numele civitas „Rivuli Dominarum", titlul de „civitas" permiţîndu-ne să admitem existenţa acestei aşezări şi în secolul al XIII-lea, apoi la *Baia de Arieş,* amintită prima dată în 1325 şi la *Baia de Criş.* în Munţii Apuseni continuau să lucreze şteampurile care, mînate de forţa apei, sfărîmau minereu- rile aurifere. *Zlatna,* însemnînd în limba slavă, „locul aurului", ca şi topicul *Abrud,* moştenit din epoca daco-romană, sînt dovezi ale exploatării neîntrerupte a acestui metal preţios. Dar aurul se obţinea şi prin spălarea nisipului unor rîuri de munte, atît în Transilvania, cît şi în Ţara Românească şi în Moldova.

Fierul era neapărat necesar pentru confecţionarea de seceri, coase, amnare, topoare; avem dovezi arheologice că reducerea minereului de fier s-a practicat pe ambele laturi ale Carpaţilor în tot cursul evului mediu timpuriu, cu atît mai mult în secolul al XIII-lea. S-au găsit asemenea centre de reducere a minereului şi de prelucrare a metalului chiar pe aria bucureş- teană, la Ciurel, Băneasa-sat, Mogoşoaia, Bucureştii Noi-Alba, Buftea şi chiar în inima oraşului, la Curtea Veche — Piaţa de flori. Topicul *Baia de Fier,* în Gorj, arată că acolo era un centru de exploatare a minereului respectiv; alte centre se aflau în judeţul Argeş la Bîrlogu şi Cetăţenii din Vale, în judeţul Ilfov la Dridu şi Malu Roşu, în judeţul Dolj la Verbiţa, apoi în Moldova, la Bîrlad, Hlincea, Epureni, Cîrja şi Bursuci, în Dobrogea, la Gar- văn, Capidava şi Păcuiul lui Soare, ca să nu mai amintim de centrele străvechi şi binecunoscute din Transilvania şi Banat (Ghelar, Valea Caselor, Rodna, Rimetea, Birtin pe Criş, Beiuş).

Nu avem certitudine în privinţa exploatării minereului de aramă la *Baia de Aramă,* în Mehedinţi, în secolul al XIII-lea, ca şi la *Altin Tepe,* în Dobrogea (judeţul Tulcea); ştim, judecind după

haldele din apropiere, de mari proporţii, că minele de la Baia de Aramă erau active în antichitate şi că exploatarea s-a reluat pe vremea lui Mircea cel Bătrîn; nu e exclus ca ea să fi avut loc şi în secolul al XIII-lea.

Meseriile fundamentale, în legătură cu viaţa de toate zilele, privind deci construcţiile, alimentaţia, îmbrăcămintea, încălţămintea, apărarea, au continuat să se exercite fără întrerupere. Au fost deci dulgheri, tîmplari, zidari, olari, vărari, fîntînari, apoi morari, brutari, pescari, după aceea tăbăcari, postăvari, dîrstari, croitori, cizmari, în sfîrşit, fierari, arcari. Aceşti meseriaşi erau prezenţi, în secolul al XIII-lea, mai ales în tîrguri, adică în centrele unde se vindeau şi se cumpărau diferitele produse şi mărfuri; ei nu lipseau însă nici pe domeniile feudalilor, adică pe moşiile acelor „majores terrae" din 1247, după cum nu lipseau nici din sate. Mulţi dintre săteni cunoşteau cîte un meşteşug; ştiau cu toţii să-şi facă un bordei, după cum femeile ştiau să toarcă şi să ţească. Credem că au fost şi atunci sate specializate în cîte o meserie, de pildă olari — cum vom constata mai tîrziu la Ireşti, în Putna (azi Vrancea), sau la Marginea, în Suceava — *rogojinari* — în preajma bălţilor — *şindrilari,* ca satul cu acelaşi nume din Vrancea, *postăvari,* în Ilfov etc.

Negoţul n-a încetat, atît cel intern,- cît şi cel extern şi de tranzit. Am arătat mai înainte că existau *nedei,* tîrguri care aveau loc la anumite date şi în anumite locuri şi că cele care se ţineau în munţi, unde veneau locuitori de pe cele două cline ale Carpaţilor, pentru numele de „tîrguri de două ţări", în podgorie, se ţineau asemenea tîrguri toamna, la vremea culesului; aşa erau, de pildă „tîrgul dealului" de lîngă Piteşti, cu o foarte veche tradiţie sau tîrgul de la Moviliţa, din Putna. Foarte vechi era tîrgul ţinut la începutul verii, lîngă Buzău: tîrgul Drăgaicii; la fel, tîrgul de la sfîntul Ilie, la Cîmpulungul Muscelului: la acestea, ca şi la altele, din Moldova, cum era, de pildă, tîrgul de la Vidra, în marginea Vrancei, venea lume multă, uneori de la distanţă de zile de mers. Temeiul negoţului erau însă, aşa cum le arată şi numele, *tîrgurile* adică centrele urbane unde existau prăvălii stabile şi „zile de tîrg" săptămînale. Aci sătenii puteau cumpăra lucrurile de care aveau nevoie şi vinde produsele lor. Aci se strîngeau „partidele" mari pentru export: vite, piei, lină, miere şi ceară etc. pe care negustorii angrosişti, specializaţi, le trimiteau peste hotare. Aci veneau negustorii străini, cu mărfurile lor, aci erau şi vameşii care luau pentru autoritatea superioară — cneaz, voievod, stăpîni- tor tătar sau rege ungar — vama legiuită.

în secolul al XIII-lea, pe teritoriul carpato-danubian se întîlnesc două mari curente comerciale europene: unul cu direcţia vest-est, celălalt, cu direcţia sud-nord. Primul aduce

mărfurile Europei centrale şi apusene: postavuri, fierărie, obiecte de podoabă, pe două căi: pe uscat, prin două variante: 1) Austria-Ungaria-Transilvania — estul şi sudul Carpaţilor, adică viitoarea Moldovă şi Muntenie. *2)* Cehia-Polonia — viitoarea Moldovă — Transilvania; pe mare, prin negustorii veneţieni şi genovezi care vin cu corăbiile lor în porturile Mării Negre: Cetatea Albă şi Mangalia şi ale Dunării de Jos: Chilia şi Vicina. Cel de al doilea curent aducea, prin Constantinopol, Trebizonda, Salonic şi Adrianopol mărfuri şi produse orientale şi mediteraneene: ţesături fine, de mătase, apoi ţesături de păr de cămilă şi bumbac, mirodenii, fructe şi vinuri sudice precum şi arme albe. Şi acest curent dispunea de două căi: 1) pe uscat, traversînd Peninsula Balcanică şi ajungînd la porturile dunărene. 2) pe mare, sosind, ca şi corăbierii din apus, la Cetatea Albă, Chilia, Vicina, şi chiar, mai sus, pe Dunăre, la Brăila.

Mulţumită actelor păstrate în arhivele din Genova, ştim, în detalii, ce aduceau la Vicina unii dintre negustorii genovezi, în anul 1281. Zicem unii, deoarece documentele date la iveală pînă acum provin de la *un singur notar* din Pera, cartierul din Constantinopol locuit de apuseni; dar, în afară de acest notar, mai erau încă alţii nouăsprezece. Din actele publicate rezultă că se aduceau la Vicina cantităţi mari de *postav lombard,* în baluri, precum şi cantităţi mici de *postav francez',* se aduceau apoi ţesături de mătase, de in şi de bumbac. Alături însă de mărfurile menţionate, trebuie să punem şi pe altele, nemenţionate în actele zisului notar, dar care pot foarte bine apărea în actele nepublicate încă ale celorlalţi notari; ne referim anume la coloniale ca piper, ghimber, scorţişoară, cuişoare, care soseau, cu caravanele, nu numai în oraşele de pe coasta Mării Negre, dar şi pe apă, la Genova şi Veneţia; ne referim de asemenea la tămîie şi smirnă, necesare slujbelor religioase, apoi la unele fructe sudice — măsline, lămîi, portocale, smochine — precum şi la unele vinuri sudice, din Peloponez şi din Cipru. Feudalii pentru care se aduceau marile cantităţi de postav lombard, puteau să-şi îngăduie să cumpere şi colonialele şi celelalte produse şi mărfuri orientale şi mediteraneene.

în schimbul produselor străine, noi exportam produsele pămîntului nostru. în primul rînd *vite* şi produse animale, care constituiau şi atunci, cum vor constitui secole de-a rîndul, pînă în secolul al XIX-lea, bogăţia noastră principală. Trimiteam peste hotare boi, falnicii boi moldoveneşti, cu coarne mari, larg desfăcute, oi, cai, a căror rasă era vestită încă din antichitate, după aceea piei de vită, lînă, miere şi ceară, peşte sărat, în special morun, foarte apreciat, nu numai în Polonia, dar şi la Constantinopol; se adăugau apoi grînele, sarea gemă — care a fost întotdeauna căutată în Peninsula Balcanică, la fel ca şi în

Orientul apropiat şi în Egipt şi Sudan — lemnul, de asemenea apreciat în Orientul Apropiat şi în Egipt, în sfîrşit vinul, care mergea mai ales în Polonia. în legătură cu produsele exportate şi în special cu peştele, exista, încă în secolul al XlII-lea taxa numită *pîrpăr* deoarece se plătea de obicei cu moneda bizantină de aur „hiperperon". S-au găsit per- peri de aceştia în numeroase locuri, de-a lungul Dunării, în cîmpia munteană şi în Dobrogea, apoi în Moldova, centrală şi de nord, la Oţeleni şi Manoleasa, şi chiar şi în Transilvania, la Gherla, Lugaşu de Sus şi Variaş.

în ce priveşte *negustorii,* ei erau români, greci, armeni, saşi, evrei, tătari, italieni şi ruşi. Românii, buni cunoscători ai drumurilor, călăuzeau pe tovarăşii de breaslă nu numai spre Liov, în Galiţia, dar şi spre oraşele transilvane. Grecii, cu o foarte veche, milenară, tradiţie în părţile noastre, nu rămîneau numai în centrele de la gurile Dunării şi de pe litoral, dar pătrundeau şi în interior, aşa cum dovedesc tezaurele de perperi bizantini de Niceea, aflate în tustrele ţările româneşti şi în special în cîmpia munteană. Armenii, sosiţi prin Cetatea Albă şi prin Cameneţ Podolsk, se aflau mai ales în oraşele moldovene, nelipsind însă nici din Muntenia şi Transilvania. Saşii din Sibiu şi Braşov coborau la vadurile dunărene; cei din Bistriţa, ca şi unii dintre braşoveni, aveau legături cu Moldova. Evreii, ca şi grecii, ca şi armenii, se aflau pretutindeni unde se putea cîştiga ceva din negoţ. La 1330, se aminteşte, în „Viaţa“ sfîntului loan cel Nou, de „locuinţele evreilor" din Cetatea Albă: e cea mai veche menţiune medievală referitoare la ei pentru teritoriul dintre Carpaţi, Nistru şi Marea Neagră. Erau negustori tătari, „păgîni" aşadar, mai ales negustori de robi, furnizînd această marfă vie italienilor „creştini" care o transportau în porturile Mediteranei. De la negustorii veneţieni a rămas în limba română cuvîntul *venetic* cu înţelesul de străin, din altă ţară sau altă parte de loc a aceleiaşi ţări. Genovezii ocupau un loc important în traficul porturilor maritime şi dunărene ale secolului al XlII-lea. Negustorii ruşi, mergînd pe urmele celor din secolele X—XII, se întîlneau în special în Moldova. De la Cetatea Albă, Chilia şi Vicina, negustorii mergeau spre miazănoapte, ajungînd la Iaşi, Suceava şi Cernăuţi, continuau apoi spre Liov, marele emporiu galiţian, şi de aci la Gdansk, portul de la Baltică, de unde apoi porneau spre Brugges în Flandra, aşa cum ne arată portulanul lui Dulcert, din 1339.

Comerţul era activ; vămile pentru produsele şi mărfurile importate şi exportate, reprezentau sume însemnate. Aşa se explică faptul că Barbat, fratele voievodului Litovoi, luat prizonier de către unguri în războiul din 1273 — după alţi cercetători acest război ar fi avut loc la finele lui 1276 sau

începutul lui 1277 — a putut plăti, pentru răscumpărarea sa, o sumă însemnată de bani („non modicam quantitatem pecuniae"). Aşa se explică şi despăgubirea de război, foarte ridicată: 7 000 de mărci de argint adică 1 680 000 de dinari, echivalînd cu 1 447 kilograme de argint, pe care Basa- rab I, înainte de lupta victorioasă de la Posada, în 1330, era dispus s-o plătească lui Carol Robert, regele Ungariei. Aşa se explică, în sfîrşit, marele număr de monede tătăreşti, descoperite în 1962—1963, în cele şapte tezaure de pe teritoriul comunei Mihail Kogălniceanu, în judeţul Tulcea: 23 440 de monede de argint, din răstimpul 1280—1312,195 de hiperperi bizantini de aur,- emişi între 1222 şi 1327, apoi 103 lingouri de argint în bare sau în forme neregulate, precum şi cinci bijuterii de aur şi de argint. A existat,contrar părerii care a dăinuit multă vreme şi care şi-a găsit susţinători şi după al doilea război mondial, o *circulaţie monetară* apreciabilă încă în secolul al XIII-lea, fapt ce se putea deduce dealtfel şi din pasajul diplomei Ioaniţilor (1247) în care se vorbeşte de veniturile rezultate de pe urma acestei circulaţii în Oltenia şi Muntenia, venituri apreciabile de vreme ce regele Ungariei îşi rezervă jumătatea lor, cealaltă jumătate revenind amintiţilor Ioaniţi.

Monedele în circulaţie pe teritoriul carpato-danubian, în secolul al XIII-lea erau monede de aur, de argint şi de bronz. Circulau monede de aur bizantine — acei hiperperi bătuţi la Niceea, mult apreciaţi — apoi veneţiene, acei ducaţi numiţi, la noi, în veacul al XV-lea, „zloţi tătăreşti", deoarece soseau prin intermediul oraşelor de pe coasta de nord a Mării Negre, în special din Crimeca, unde tătarii îşi exercitau dominaţia. Monedele de argint, mai numeroase, erau dinarii ungureşti, cei emişi de banii Slavoniei (1255—1325) şi cei poloni, „dirliemii" tătăreşti, „asprii" bizantini şi banii bătuţi de dinaştii sud- slavi, sîrbi şi bulgari. Noi n-am bătut bani româneşti în secolul al XIII-lea; o vom face în secolul următor, sub Vladislav I sau Vlaicu Vodă în Ţara Românească (1364 — c. 1377) şi sub Petru al Muşatei în Moldova (c. 1375 — c. 1391).

Drumurile erau cele obişnuite pe atunci: nepietruite, simple şleauri care, pe vremea ploilor, deveneau adesea greu practicabile şi chiar impracticabile. Ele porneau de la vadurile de la Dunăre şi mergeau spre regiunea deluroasă, a ocnelor şi a podgoriei, apoi spre munte, trecînd în Transilvania prin cîteva păsuri şi anume pe la *Vîlcan,* la vest de Jiu, pe la *Turnul Roşu,* după ce, mai spre nord de Rîmnicul Vîlcii, drumul trecuse pe ţărmul stîng al Oltului şi străbătuse Loviştea, pe la Giuvala — *Bran,* pe la *Bratocea,* după ce suise pe valea Teleajenului, şi pe la

Vama Buzăului, pe rîul Buzăului. Erau şi drumuri transversale ca, de pildă, acela care, plecînd de la apus de Severin, străbătea Oltenia trecînd prin Cerneţi, Craiova şi Caracal, trecea peste Olt, în Muntenia, legînd Ruşii de Vedea cu Bucureştii, apoi cu Oraşul de Floci, la gura Ialomiţei, o altă ramură a lui răspunzînd la Brăila. Un alt drum transversal mergea pe sub deal unind Tîrgul-Jiului cu Rîmnicul Vîlcea, trecînd apoi prin Curtea de Argeş, Cîmpulung, Tîrgovişte, Tîrgşor, Buzău, Rîmnicul Sărat şi atingînd graniţa Moldovei la Milcov. El continua apoi prin podgoria moldoveană, atingînd Tîrgul Putnei şi urca după aceea pe valea Şiretului, străbătînd Adjudul, Sascutul, Bacăul, Romanul, Baia şi Suceava, după care se îndrepta spre miazănoapte, prin Rădăuţi, Şiret şi Cernăuţi, spre hotarul Haliciului, mai tîrziu al Poloniei. Un alt drum principal, moldovean, era acela care, venind de la Brăila, trecea Şiretul, apoi Bîrladul, ajungea la oraşul omonim, după aceea la Vaslui şi Iaşi, continuînd spre miazănoapte, prin Botoşani şi Dorohoi, la Hotin, pe Nistru, şi peste Nistru, la Cameniţa Podoliei. De la străvechiul vad al Isaccei pornea un alt drum care, prin Lăpuşna, mergea la Orheiul Vechi şi apoi Ia Soroca, o ramură a lui îndreptîndu-se, peste Prut, spre Iaşi. De la Chilia se îndrepta spre miazănoapte un al patrulea drum care avea două ramuri: una mergea la Tighina, la străvechiul vad al Nistrului, cealaltă se unea cu drumul ce pornea de la Isaccea. în sfîrşit, de la Cetatea Albă, pe limanul Nistrului, un al cincilea drum se îndrepta spre nord, făcînd, pe de o parte, legătura cu Tighina, pe de altă parte unindu-se cu drumul care urca de la Chilia. Şi în Moldova, ca şi în Ţara Românească erau şi o seamă de drumuri transversale. Astfel, de pildă, drumul care, venind din Transilvania prin ţara Domelor şi Cîmpulungul Moldovenesc, ajungea la Suceava, apoi la Iaşi şi răspundea, prin Lăpuşna, la Tighina. De asemenea drumul, tot din Transilvania, care, plecînd de la Braşov, mergea pe valea Oituzului, apoi a Trotuşului, la Adjud şi cobora apoi, pe valea Şiretului, la Dunăre.

în Transilvania era un drum care, venind de la Buda, urca, prin Arad, pe valea Mureşului, trecea prin Deva şi Bălgrad sau Alba Iulia şi apoi, pe valea Tîrnavei Mari, ajungea la Mediaş, la Sighişoara şi la Odorhei. Din acest drum o ramură se desfăcea spre Sibiu, şi, de aci, prin Făgăraş, ajungea la Braşov .de unde porneau cele trei drumuri de legătură cu Ţara Românească, prin Bran, Bratocea şi Vama Buzăului, precum şi drumul de legătură cu Moldova, prin Valea Oituzului. Sibiul, la rîndul său, era legat cu Ţara Românească, prin două drumuri: unul pe valea Oltului, răspunzînd, după ce ocolea prin Loviştea, la Rîmnicul Vîlcii, celălalt, prin pasul Vîlcanului, ducînd, pe de o parte la Tîrgu Jiu şi Craiova, pe de alta la Severin. Un alt drum, venind tot de la

Buda, lega Oradea cu Clujul, apoi, prin Turda, cobora la Alba Iulia; o ramură a lui pornea de la Cluj spre Dej, apoi prin Bistriţa şi Rodna, răspundea în drumul moldovenesc care străbătea Carpaţii prin ţara Domelor şi curmătura Bîrgăului.

încă alte două drumuri făceau legătura cu Moldova şi anume unul care, pe la Ghimeş, cobora pe Trotuş, unindu-se cu drumul ce venea pe valea Oituzului de la Braşov, altul în extremitatea nordică, legînd, prin pasul Prislopului, Maramureşul cu Moldova.

De la Dej, de-a lungul Someşului, un alt drum ducea la Sătmar. în Banat, plecînd de la Dunăre, unde făcea legătura, la Orşova, cu drumul Severinului, un drum urca pe Cerna în sus, spre Mehadia, şi apoi cobora pe Timiş, prin Caransebeş şi Lugoj, spre Timişoara, de unde pornea mai departe spre apus, peste Tisa, o ramură a lui îndreptîndu-se spre miazănoapte, spre Arad.

Constatăm, în legătură cu drumurile Transilvaniei — şi e vorba numai de *drumurile de care* — că ele sînt orientate în special spre sud şi est, adică spre Ţara Românească şi Moldova. într-adevăr, în timp ce spre apus, spre Buda duc *trei* drumuri şi anume de la Oradea, de la Arad şi de la Ţimişoara, spre Ţara Românească duc nu mai puţin de *şase* drumuri, iar spre Moldova *patru.* Aşadar, Transilvania, e legată prin *zece* drumuri de celelalte două ţări româneşti, faţă de numai trei care o leagă de Ungaria. La o concluzie similară ajung trei cercetători maghiari, Cholnoky Jeno, Bosiczky Bela şi Glaser Lajos în 1914, studiind orientarea drumurilor Ungariei.

în Dobrogea, un drum mergea de-a lungul Dunării, legînd Turtucaia de Dîrstor, continuînd apoi spre Cernavodă, Hîrşova, Măcin şi Vicina sau Isaccea, spre a ajunge la Tulcea, şi de acolo spre răsărit, pe lîngă braţul Sf. Gheorghe. Un al doilea drum lega oraşele de pe ţărmul Mării, adică, de la miazăzi spre miazănoapte, Balcicul de Cavarna, Mangalia şi Constanţa. Cel de al treilea drum principal dobrogean străbătea ţara pe la mijloc, în sens longitudinal, traversînd depresiunea sau valea numită mai tîrziu Cara Su — echivalentul turcesc al Cernavodei — şi unind Dobrici (Bazargic pe turceşte) cu Cobadinul, Babadagul şi Tulcea; ramuri ale lui duceau spre răsărit la porturile Balcic, Mangalia şi Constanţa şi la cetatea de la Enisala, dominînd Razimul, iar spre apus, la oraşele dunărene arătate mai sus.

Dar în afară de drumurile de care ce străbăteau Carpaţii, mai erau încă numeroase *poteci,* pe unde puteau trece caii încărcaţi cu poveri — unul din mijloacele de transport frecvent întrebuinţate în vremea aceea şi în secolele următoare şi citate curent în tratatele comerciale ale acestor secole — şi, bineînţeles, călătorii pe jos. Mihail Cantacuzino autorul „Istoriei Ţării Româneşti" terminată în 1776, enumeră nu mai puţin de 46 (patruzeci şi şase) de locuri pe unde se putea trece din Ţara

Românească în Transilvania, cu piciorul, cu calul sau cu carul. Foarte probabil, cele mai multe din aceste poteci, dacă nu toate, existau şi în vremea de care ne ocupăm.

în ce priveşte *drumul pe apă,* „drumul fără pulbere" era, în primul rînd *Dunărea,* care, din timpuri imemoriale, a servit drept mijloc lesnicios de comunicaţie. Corăbii bizantine şi vase româneşti — de la monoxilele amintite, nu numai cu prilejul incursiunii lui Alexandru cel Mare (335 în c.n.) dar şi în timpul expediţiei cruciate din 1445 — şi pînă la vasele cu un catarg sau două — precum şi vase ale sîrbilor şi bulgarilor, în special luntre pescăreşti, străbăteau, în sus şi în jos, fluviul. Navigabile erau şi *Nistrul* — pentru vase mai mari, pînă la Tighina, pentru mai mici, şi mai sus — *Prutul* pînă la Ţuţora, bărcile pescăreşti ajungînd însă şi la Cernăuţi, apoi *Şiretul, Oltul* şi *Mureşul.* Pe Şiret şi pe afluenţii lui. Bistriţa şi Trotuşul, coborau *plute,* formate din buşteni, plute care ajungeau la Dunăre. Tot plute, dar şi bolovani de sare, în vase anume, coborau pe Mureş, spre şesul Tisei. Şi pe Tisa veneau plute din lemnul pădurilor maramureşene şi oşene. în Ţara Românească serveau la transportul lemnului *Argeşul* şi *Dîmboviţa, Oltul* şi *Jiul.*

Poduri erau puţine, nici unul fix peste apele mari — Dunărea, Nistrul, Prutul, Şiretul, Mureşul şi Tisa; existau, în schimb, poduri umblătoare, pe dubase, la vadurile principale şi chiar poduri fixe, puţine însă, peste unele ape mai mici, cu maluri adînci, în regiunile de deal şi de munte. Lipsa podurilor era un avantaj, în timp de război, deoarece împiedica sau întîrzia înaintarea duşmanului; o va spune mai tîrziu, în vremea lui Petru Rareş (1527— 1538), sasul Georg Reicherstorffer, descriind ţara Moldovei, unde fusese trimis cu însărcinări diplomatice.

Dezvoltarea progresivă a vieţii economice, în secolul al treisprezecelea şi în special în a doua jumătate a lui, creşterea avuţiei locuitorilor, atît a orăşenilor cît şi a stăpînilor de pămînt, aceştia din urmă fiind nu numai marii feudali, voievozii şi cnezii, dar şi cei ce stăpîneau în devălmăşie un sat, are drept urmare finală, la sfîrşitul acestui secol şi la începutul celui următor, întemeierea statului Ţării Româneşti.

TÎRGURI SAU ORAŞE. Necesităţile vieţii de toate zilele, a procurării de produse — alimente, sare, unelte de fier — au făcut să se întemeieze centre în care aceste produse puteau fi procurate şi unde producătorii — agricultori, păstori şi crescători de vite, podgoreni, pescari, mineri şi tot soiul de meseriaşi — îşi desfăceau produsele muncii lor. Li se spunea acestor centre, pe tot cuprinsul pămîntului carpato-danubian, *tîrguri,* cu un termen de origine slavă care înseamnă atît acţiunea de schimb sau vînzare-cumpărare, cît şi locul însuşi unde se petrece această

acţiune. Tîrgurile erau aşezate în locuri bine alese, fie la vadurile rîurilor, fie la încrucişare de drumuri; multe din ele se întemeiază pe locul unor aşezări anterioare, din epoca daco-romană, care, la rîndul lor, continuau aşezări preistorice. Tîrgurile deserveau o anumită regiune, fiind situate adesea în mijlocul acelei regiuni, aşa încît sătenii să aibă de străbătut distanţe nu mult diferite. Cînd se întemeia un tîrg nou, se observa ca el să nu fie prea aproape de unul vechi, spre a nu-i aduce acestuia din urmă un prejudiciu; într-o epocă mai nouă, în secolul al XVIII-lea, se prevedea chiar distanţa în ceasuri care trebuia să separe două asemenea tîrguri.

Aceste centre n-au avut aceeaşi dezvoltare. Unele au crescut, ca suprafaţă şi număr de locuitori, s-au transformat în aşezări urbane puternice care au izbutit să cîştige de la autoritatea de stat anume drepturi şi privilegii; altele au rămas în acelaşi stadiu, tîrguri modeste; altele, în sfîrşit, din cauza vicisitudinilor vremii — războaie, năvălitori — a unor fenomene fizice — distrugerea vetrei tîrgului prin acţiunea apei: cazul Adjudului Vechi — sau a schimbării drumurilor, decad şi devin simple sate, uneori chiar cătune.

Pe lîngă termenul generic tîrg — *cel mai vechi din limba română şi întrebuinţat de ambele laturi ale Carpaţilor* — Tîrgul Neamţului, Tîrgul Putnei, Tîrgul Săratii în Moldova, Tîrgul Jiului, Tîrgovişte, Tîrgul Bengăi în Muntenia, Tîrgul Mureş, Tîrgul Lăpuşului în Transilvania — s-a mai întrebuinţat şi termenul *oraş,* de origine mai nouă, luat de la unguri, la finele secolului al XlII-lea sau în secolul al XIV-lea, pentru a desemna aşezarea urbană.

Ce ştim despre tîrgurile sau oraşele ţinuturilor carpato-danubiene în secolul al XlII-lea? Documentele cancelariilor, inscripţiile, mărturiile cronicelor, ca şi cercetărilor arheologice ne permit a da un răspuns care, chiar dacă nu e complet, îngăduie totuşi o anumită imagine. Vom înfăţişa rezultatele pe zone.

în *Transilvania,* vechile tîrguri, întemeiate în vremea conlocuirii româno- slave, unele din ele chiar pe locul aşezărilor daco-romane şi *continuînd, cu alt nume, aceste aşezări,* sînt numeroase. Ele cunosc, chiar în secolul al XlII-lea, un nou avînt, prin coloniştii germani aduşi de regii Ungariei, colonişti care dau nume noi, germanice, unora din aceste tîrguri. E cazul *Braşovului* care se numeşte acum de către saşi Kronstadt adică oraşul Coroanei, în timp ce maghiarii păstrează vechea denumire româno-slavă, zicîndu-i Brâsso. Numele oraşului apare sub forma *Brasu* în 1271, *Braso,* în 1288, *Braşov* în 1294 şi *Brassov* în 1295. E cazul *Sibiului,* căruia coloniştii îi spun Hermannstadt, adică oraşul lui Hermann, maghiarii păstrîndu-i iarăşi vechiul

nume (Nagy Szeben). Prima menţiune a aşezării, referindu-se la catolicii de aci, este după 1196 („prepositus Cipiniensis"); cea de a doua, similară, e din 1211; în anul următor, pe lîngă „ecclesia Cibiniensis" găsim şi „villa Cybiniensis". Deşi „villa" are, în general, în documentele secolelor XII —XIII înţelesul de sat, el poate fi tradus în unele cazuri, cum e acesta al Sibiului, sau mai tîrziu al Bistriţei, şi prin „tîrg". Pentru evoluţia semantică a termenului, citǎm faptul că în Franţa noţiunea de oraş se exprimă prin *viile,* derivat tocmai din „villa". *Bistriţa* îşi păstrează vechiul nume româno-slav, luat de la apa omo- nimă, nici saşii, nici ungurii neschimbîndu-1. îl găsim sub forma „villa Bis- tiche" în 1264, sub aceea de „Byzturche" în 1286—1289, şi „Bysterche" în 1292. Toate trei oraşele sînt atinse de năvălirea tătărească din 1241. Ridicarea acestor trei centre în a doua jumătate a secolului al XIII-lea şi în secolele XIV-XV, se explică, în bună parte, *prin legăturile lor cu Ţara Românească şi cu Moldova,* prin posibilitatea lor de a-şi procura de peste Carpaţi materia primă ieftină, şi mai ales prin putinţa de a-şi desface aci produsele lor manufacturate. Dacă Sibiul are legături cu Ţara Românească şi în special cu Oltenia, iar Bistriţa cu Moldova, Braşovul are *cu ambele ţări,* fiind un punct central al comerţului românesc. Alte centre care cunosc colonizarea săsească sînt *Orăştie,* menţionată pentru prima oară în 1224, *Reghinul,* în 1228, *Mediaş,* în 1267 şi *Sighişoara* în 1280. Şi la *Satu Mare* (Sătmar), pomenit pentru întîia oară în 972, iar ca cetate în 1213 au fost colonişti germani; un document din 1230 îi numeşte „theotonici de Zathmar-Nemethi". Veche este şi *Turda* pe care actele cancelariei ungare o menţionează în 1197 („Thorda"). *Bălgradul* — vechiul nume româno-slav al Albei Iulii — e amintit, se pare, în 1097 („comes Bellegratae"), în orice caz în 1201 în numele demnitarului „Jula voi- woda et comes Albe Transilvane"; aci, continuitatea de viaţă pe vatra vechiului Apulum ni se pare în afară de îndoială. Faptul că i se schimbă numele,- nu înseamnă o întrerupere de vieţuire, ci numai o nouă hotărîre a elementului exercitînd autoritatea de stat sau o schimbare a acestuia. Exemple sînt destule în Europa; citǎm cazul vechiului Bizanţ care devine Constantinopol sub împăratul Constantin cel Mare, iar la noi cazul porturilor Tomis care devine Constanţa şi Callatis care îşi schimbă numele în Mangalia. în ce priveşte *Clujul,* făcînd abstracţie de documentul din 1183, considerat suspect, care aminteşte pe un „Culusiensis comes", există însă o serie întreagă de izvoare autentice, din secolul al XIII-lea, referitoare la acest centru. Astfel, un act din 1213 pomeneşte pe locuitorii cetăţii Cluj („castrenses de Clus") şi cetatea însăşi („castrum Clus"). Un altul din 1214 se referă la „iobagii" bisericii din Cluj („ioubagiones ecclesie de Clus"), iar un al treilea din 1229 la

„iobagii" cetăţii Cluj („ioubagiones castri Clus"), în timp ce un act din 1235 aminteşte pe un cetăţean clujan („civis Clusiensis"). Spre finele secolului al XIII-lea apare numele oraşului în forma maghiară: „Clusvar" (1275), „Culuswar" (1280), „Kuluswar" (1282), „Cluswar" (1297) etc. Şi *Dejul* exista la începutul secolului al XIII-lea: în 1214 e amintit, sub forma „Dees", iar în 1261 sînt amintiţi „hospites de Deeswar" adică oaspeţii sau coloniştii străini aşezaţi în acest centru. *Oradea* e şi mai veche, episcopul de aci fiind menţionat încă în 1113 („episcopus Vvaradiensis") şi a doua oară în 1138 („episcopus Waradiensis"). Aci aveau loc faimoasele judecăţi prin proba fierului înroşit în foc: dacă acuzatul lua în mîini acest fier şi nu se ardea, era socotit nevinovat. Şi *Aradul* apare încă din secolul al XII-lea şi anume în 1156 sub forma „Urod",- iar în 1183 sub aceea de „Orodinum". în 1229 avea loc şi aici, nu numai la Oradea, judecata prin fierul roşu.

În Banat, aşezare urbană veche este *Cenadul.* Pomenit pe la 1030 ca „urbs Morisena", centru episcopal în 1138, cînd apare pentru prima dată şi noul nume („episcopus Zunadiensis"), el îşi păstrează însemnătatea ierarhică religioasă de-a lungul secolului al XIII-lea. *Timişoara* e numită „castru regal" în 1212 („castrum regium Themes"); în jurul lui se dezvoltă oraşul care poartă numele de „Temeswar" într-un act din 1315. Şi *Caransebeşul* exista în secolul al XIII-lea; prima menţiune documentară este din 1290 („Karansebes"). O menţiune specială se cuvine *Rodnei,* centru minier cunoscut cu nume româno-slav, unde extragerea minereurilor argintifere se practica înainte de marea năvălire tătărească, probabil încă din vremea conlocuirii româno-slave. Prima menţiune documentară e din 1235 („Rodna"); de o deosebită valoare este aceea din 1268 care arată că marca de argint avea o anumită greutate aci, spre deosebire de aceea din alte centre. O situaţie similară are *Abrudul,* centru minier din Munţii Apuseni, cunoscut încă din antichitate pentru minereurile sale aurifere; numele e dealtfel de origine dacică. Amintit în 1271 ca „terra Obruth" el e arătat în 1320 în ipostaza sa de mină sau „baie", fiind numit „Obrudbania". *Deva,* tot în partea de apus a Transilvaniei, s-a dezvoltat, ca şi Timişoara, în jurul unui „castru" adică a unei cetăţi; prima menţiune e din 1269 („castrum Deva"). Numele pare a fi o moştenire dacică. *Făgăraşul* poartă un vechi nume românesc derivat din „făgar"; acesta, după părerea filologilor, ar fi un colectiv pentru „fag"; făgăraşul ar fi un diminutiv, o pădure mică de fagi, după cum cornăţelul e o pădure mică de corni. Prima menţiune documentară a Făgăraşului e din 1291 (Fogros); tot atunci şi a Tîrgului Lăpuşului; *Aiudul* e amintit în 1299, dar oraş va deveni mai tîrziu.

Cîteva centre din Transilvania, Banat şi Maramureş sînt

pomenite întîia oară în prima jumătate a secolului al XÎV-lea; astfel *Careii* în 1320, *Sf. Gheorghe* şi *Salonta* în 1332, *Lugojul* şi *Sighetul* în 1334. După părerea noastră, ele existau şi în secolul al XIII-lea şi anume sub formă de tîrguri, servind drept centre de schimb pentru populaţia satelor înconjurătoare. în aceeaşi situaţie e *Tîrgul Mureş* pomenit pentru prima oară în 1332 ca „novum forum Siculorum" dar care datează, foarte probabil, într-o formă mai modestă, din vremea conlocuirii româno-slave. Regalitatea maghiară a favorizat o dezvoltare a oraşelor în care preponderenţa o aveau în primul rînd saşii. Românilor nu li s-a îngăduit să participe, în cele mai multe cazuri, la conducerea şi funcţionarea instituţiilor orăşeneşti transilvane. în schimb, aceste centre au rămas înconjurate de populaţia românească rurală majoritară care, pe încetul, a reuşit să se aşeze mai întîi în proximitatea directă a oraşelor şi ulterior şi în interiorul lor.

în *Muntenia,* cea mai veche menţiune documentară priveşte Severinul care e amintit în 1233 cu prilejul pomenirii ca martor a lui Luca, banul unguresc de Severin. Reşedinţa acestui ban, pe locul actualului oraş Drobeta- Tumu Severin, comporta o cetate de piatră — ruinele unui turn al ei se pot vedea încă în parcul oraşului — în jurul căreia erau locuinţele meşteşugarilor şi ale celorlalţi locuitori. înainte de 1300 exista *Cîmpulungul* deoarece, din acest an datează piatra de mormînt în fiinţă şi astăzi, a lui „Laurenţiu cornitele de Cîmpulung" („de Longocampo"). *Tîrgovişte a,* al cărei nume înseamnă loc de tîrg prin excelenţă, loc unde a fost necontenit tîrg, este cu siguranţă anterioară întemeierii Ţării Româneşti, exista deci în secolul al XIII-lea. Situată la limita dealurilor, cu podgoria şi ocnele lor — în apropiere era „ocna mare" şi „ocna mică" sau ocniţa — şi a cîmpiei bogate în grîne, Tîrgovişte a era indicată de la natură să devină un activ centru de negoţ, un tîrg. Aşa s-a întîmplat şi cu *Buzăul,* aşezat în condiţii asemănătoare, lîngă apa omonimă, ale cărei maluri cuprindeau, ceva mai sus, masive de sare. Raguzanul Luccari care a stat în Ţara Românească pe vremea lui Mihai Viteazul şi a scris o cronică a oraşului său natal, cuprinzînd şi date despre vechea istorie munteană, arată că întemeietorul ţării, Negru Vodă, a ridicat „cîteva întărituri de cărămidă la oraşele Tîrgovişte, Buzău, Bucureşti şi Floci“, care, prin urmare existau de mai înainte, din secolul al XIII-lea. Lucrul ni se pare normal şi pentru ultimele două aşezări citate: *Bucureştii* serveau ca tîrg unei regiuni bine populate, aceea a Ilfovului, cu sate numeroase — aşa cum arată săpăturile şi descoperirile arheologice — pe Dîmboviţa şi Colentina, iar *Flocii* erau, ca şi Isaccea în Dobrogea, la un vad străvechi al Dunării, acolo unde cele două braţe ale fluviului care formează „balta" Feteştilor se reunesc, pentru a se despărţi iarăşi ceva mai în

aval. Prin acest vad treceau, cu podurile umblătoare, turmele de oi de pe malul stîng pe cel drept, şi invers. De aceea vadul era cunoscut — şi numele i-a rămas pînă astăzi — ca „Vadul oii". Aşa se explică şi numele tîrgului, „Flocii" venind de la lîna oilor, care forma un articol important pe piaţa tîrgului. Oraşul, înfloritor încă pe vremea lui Mihai Viteazul — care s-a născut aici — şi a lui Matei Basarab, decade şi dispare chiar în secolul al XVIII-lea, ca urmare a repetatelor războaie ruso-turce purtate şi prin partea locului.

Cît de vechi sînt celelalte tîrguri — porturi de pe linia Dunării, adică *Brăila* şi *Giurgiu?* Părerea noastră este că ele existau în secolul al XIII-lea. Brăila era punctul cel mai înaintat spre răsărit al cîmpiei muntene, punctul de unde pe Dunăre, se putea ajunge mai repede la Mare, adică la legătură cu lumea întreagă. Vatra tîrgului, aşezată pe un „pinten" ce înaintează asupra fluviului, nu putea fi atinsă niciodată de apele mari, era deci favorabilă vieţii omeneşti care se dovedeşte dealtfel, în urma săpăturilor arheologice, a fi dăinuit aci, încă din preistorie. Corăbiile bizantine, ca odinioară cele romane, au urcat cu siguranţă pe Dunăre, şi au acostat aci, la Brăila, în drumul lor spre Dîrstor, apoi spre cetatea din insula din faţa Giurgiului, poate chiar şi spre cetatea de la gura Oltului. Numele Brăilei, ca şi acela al Giurgiului, sînt vechi româneşti; cel dintîi vine de la un Brăilă, aparţinînd grupului onomastic care include şi pe Chitilă, Pleznilă, Trăilă, Arăpilă etc.; cel de al doilea e o formă populară pentru Gheorghe şi se întîlneşte pe toată faţa pămîntului românesc, de o parte şi de alta a Carpaţilor. Nu este exclus ca şi genovezii, care veneau regulat la Chilia şi la Vicina, să fi urcat pe Dunăre pînă la Brăila, la Giurgiu, eventual la Calafat, al cărui nume, romantic, se referă la acţiunea de călâîătuire, adică de ungere cu smoală a vaselor, spre a le face etanşe. în sprijinul acestei *ipoteze,* a prezenţei genovezilor pe Dunăre, în amonte de Vicina,

citäm documentul din 1349 iunie 24, prin care regele Ungariei Ludovic acordă negustorilor genovezi dreptul de a-şi aduce mărfurile lor la Timişoara şi apoi la Buda. Transportul acestor mărfuri se putea face în două feluri: sau pe uscat,- dintr-unul din porturile de pe coasta orientală a Adriaticei sau de la Salonic, de-a curmezişul Peninsulei Balcanice, drum greu, obositor şi cu riscuri mari, sau *pe Dunăre* pînă la Porţile de Fier, şi de acolo, pe o mică distanţă, pe uscat, pînă la Timişoara, Desigur, drumul cel de al doilea, deşi mai lung, era mai uşor şi mai sigur; de aceea credem că negustorii genovezi au putut sui pe fluviu pînă în Banat. Documentul permite o asemenea interpretare, deoarece el afirmă că genovezii vor avea dreptul „să care toate... mărfurile sau bunurile de vînzare de orice fel... pe apa Dunării şi pe uscat, venind de la Orşova spre Timişoara, pînă la Buda“. Cetatea de la *Tur nu,* mai întîi romană, apoi bizantină, exista cu siguranţă şi în secolul al XlII-lea; ea va fi, în secolul următor, unul din punctele de sprijin ale lui Mircea cel Bătrîn. Slavii de sud îi spuneau Holăvnic; ni s-a păstrat o inscripţie, în limba slavă, care-i dă acest nume şi aminteşte de o înnoire a zidurilor sub sultanul Baiazid Ildirim.

Pentru celelalte tîrguri din Ţara Românească, lucrurile stau aşa: *Curtea, de Argeş,* reşedinţa lui Basarab I, întemeietorul statului muntean, exista cu siguranţă în secolul al XlII-lea. Prima menţiune documentară într-un document din 1336, care face referiri la războiul dintre Basarab şi Carol Robert, regele Ungariei, arătînd că armata regală a ajuns „sub castro Argias". Numele Curtea de Argeş, de o construcţie veche românească — amintim, spre comparaţie, rîu de moară, luceafăr de ziuă, dor de ducă — arată că mai exista încă o curte, probabil la Cîmpulung, unde ştim, potrivit inscripţiei din Biserica Domnească de la Argeş, că a murit, în 1352, „marele Basarab voievod". Din secolul al XlII-lea, datează şi *Rîmnicul Vîlcea.* Cneazul Farcaş, amintit în 1247 în diploma Ioaniţilor, a trebuit să aibă o reşedinţă şi aceasta credem că a fost la Rîmnic. Numele i se trage, fi'e de la pîrîul Rîmnic, afluent al Oltului, fie de la lacul sau rîmnicul de lîngă oraş. Tîrgul a primit, se pare în secolul al XlII-lea, şi colonişti saşi care au fost însă asimilaţi, în decursul timpului de către populaţia românească. O dovadă despre vechimea acestei colonizări e faptul că locuinţele saşilor se aflau în partea centrală, cea mai veche, a tîrgului. Colonişti saşi s-au aşezat şi la *Baia de Aramă,* vechiul centru de exploatare a acestui metal, centru reactivat în vremea lui Mircea cel Bătrîn. Nu e exclus ca numita Baie să fi fost reşedinţa judeţului Jaleş, în secolul al XIV-lea, pe vremea lui Dan I, după cum nu e exclus ca să fi existat, ca tîrg, şi în secolul al XlII-lea, pentru nevoile sătenilor din partea locului.

Foarte probabil dinainte de 1300 sînt Tîrgu Jiului, Caracalul şi Rîmnicul Sărat. Tustrele jucau rolul de centre de negoţ pentru

sătenii de pe valea Jiului superior, din Romanaţi şi de pe valea Rîmnicului Sărat. Dacă primul şi cel de al treilea apar ca tîrguri în prima jumătate a secolului al XV-lea, cel de al doilea este însă sat la început şi devine tîrg abia pe vremea lui Mihai Viteazul. Numele însă, de origine cumană, arată prezenţa, în acel loc, a unei cetăţi (Karakale); se poate deci, ca pe vremea stăpînirii cumane să fi fost

aci un tîrg, adiacent cetăţii, tîrg care să se fi risipit în urma năvălirii tătăreşti, renăscînd apoi ca sat.

Tîrguri vechi credem că au fost şi *Slatina* şi *Ruşii de Vede*. Cea dintîi e amintită în privilegiul pe care Vlaicu Vodă îl acordă braşovenilor în 1368; se specifică în act că ei sînt scutiţi de vama de la Slatina. Ceea ce înseamnă că aci era un tîrg unde stăteau vameşii domneşti, aşa cum stăteau şi la Brăila, amintită de asemenea în acest privilegiu. Nu este prin urmare exagerat a considera Slatina ca tîrg şi în secolul al XIII-lea; aci vor fi stat şi vameşii lui Seneslau în 1247. Numele indică existenţa unui izvor sărat prin partea locului, unul din multele izvoare sărate care se întîlnesc de o parte şi de alta a Carpaţilor. în ce priveşte Ruşii de Vede — forma Roşiorii de Vede este o creaţie romantică a secolului al XIX-lea — ei sînt amintiţi, sub numele Rus- senart de către pelerinii germani Peter Sparnau şi Ulrich von Tennstâdt în 1385, pe cînd, întoreîndu-se din Orient, străbăteau Muntenia, după ce trecuseră Dunărea pe la Sviştov. în faţa acestuia din urmă, pe malul românesc, se afla, susţin aceşti pelerini, „un oraş", cu acelaşi nume. E vorba de Zimnicea care, în vechime, s-a numit „Podul Şiştovului". Ca şi Slatina, şi Ruşii de Vede serveau drept centru de negoţ sau tîrg pentru satele de pe cursul inferior al Oltului, din vestul Munteniei. Alte două tîrguri, *Săcuienii* şi *Gherghiţa* sînt pomenite în porunca pe care o dă Dan al II-lea în 1431, după 30 ianuarie, tîrgoveţilor din Ţara Românească aducîndu-le la cunoştinţă că braşovenii vor plăti aceleaşi vămi ca şi în vremea lui Mircea cel Bătrîn. Săcuienii erau reşedinţa judeţului cu acelaşi nume, situat în bazinul Teleaje- nului, între judeţele Prahova şi Buzău. Numele îi venea de la numeroasele elemente transilvănene, „ungureni" şi „săcuieni" — de fapt români şi secui — „colonizaţi" în această regiune în secolul al XIII-lea, pe vremea expansiunii la sud de Carpaţi a Cavalerilor Teutoni şi a întemeierii episcopatului cumanilor. Colonizarea, continuată şi mai tîrziu, în secolul al XIII-lea şi în cele următoare, a dus la crearea unei serii de sate de „ungureni" în bazinul Teleajenului, alături de satele vechi de „pămînteni", aşa cum ne arată dubletul „Mănec i Ungureni" — azi oraş — şi „Mâneci Pămînteni"; citătm de asemenea satele Homorîci- Ungureni, Popeşti-Ungureni, Poseşti-Ungureni, Valea Stîlpului-Ungureni; Valea Anii-Ungureni, Valea Viei-Ungureni etc. Tîrgul Săcuienilor credem că şi-a schimbat mai tîrziu numele în Vălenii de Munte; numai în cazul cînd s-ar găsi vreun document sau alt izvor istoric care să pomenească *simultan* aceste două aşezări, ar trebui, evident, să renunţăm la această identificare. E probabil ca tîrgul Săcuienilor să fi existat încă în secolul al XIII-lea, servind drept centru de negoţ pentru

numeroasele sate de pe Teleajen şi afluenţii acestuia. Judeţul Săcuieni a fost desfiinţat pe data de 1 ianuarie 1845, teritoriul lui împărţindu-se între cele două judeţe limitrofe Prahova şi Buzău. Gher- ghiţa a fost tîrg în secolul al XIV-lea, jucînd rolul pe care-1 vor avea mai tîrziu, de la Mihai Viteazul înainte, Ploieştii. A avut ea aceeaşi situaţie şi în secolul al XIII-lea? Se poate răspunde afirmativ, întrucît şi regiunea din nord- estul Ilfovului, sudul Prahovei şi vestul Ialomiţei, de-a lungul rîului Ialomiţa» era bine populată şi din vechime populată.

Similar Gherghiţei a fost *Tîrgşorul,* situat spre vest—nord-vest de cea dinţii. întemeiat pe locul unui vechi castru roman, el cunoaşte o deosebită înflorire în secolul al XV-lea; Vlad Ţepeş zideşte aici o biserică. Că a existat ca tîrg şi în secolul al XIV-lea, ni se pare foarte probabil; nu ştim însă dacă a avut aceeaşi situaţie şi în al XIII-lea, dat fiind că mai exista, probabil, pe atunci, şi nu prea departe de el, spre est—sud-est, Gherghiţa.

Nu ştim cît de veche este *Craiova,* nici dacă aci şi-a avut reşedinţa judeţul Dolj în secolul al XIV-lea. Ceea ce ni se pare sigur însă este faptul că a trebuit să existe şi în această regiune a Jiului de Jos un tîrg, un centru care să satisfacă nevoile sătenilor de pe valea rîului şi din locurile vecine. A fost acel tîrg la Craiova? E posibil. De ce nu apare el documentar, în acest caz, mai devreme, de pildă pe vremea lui Mircea cel Bătrîn? Pe de altă parte, care a fost reşedinţa judeţului de Baltă, pomenit în primajumătate a secolului al XV-lea? Dar a judeţului *Motru* constatat în 1415? Tot atîtca întrebări la care, în stadiul actual al cunoştinţelor, nu putem răspunde. în orice caz, este exclus ca regiunea cuprinsă între Caracal şi Severin, regiune bogată în grîne şi peşte, să nu fi avut *cel puţin un tîrg* şi anume în secolul al XIII-lea, pe vremea lui Litovoi, în 1247.

în *Moldova,cea.* mai veche aşezare orăşenească a fost *Cetatea Albă,* numită de turcii vechi şi de tătari *Akkerman,* iar de slavii de nord Bielgorod. Amintită documentar pentru întîia dată în răstimpul 940—965, ea ajunge în 1241 sub dominaţia tătarilor care instalează aci un guvernator. Port însemnat, de unde se pornea spre Constantinopol, spre Trebizonda şi celelalte aşezări de pe coasta Mării Negre, Cetatea Albă avea o populaţie polietnică — dealtfel ca toate porturile — întîlnindu-se aci pe la 1300, în afară de români, şi greci, armeni, evrei şi genovezi. Aceştia din urmă numeau aşezarea cu numele ei bizantin Maurocastro (din Maupaxxavpou) sau prescurtat, Moncastro; al doilea nume bizantin era Asprokastron, care înseamnă exact Cetatea Albă. Ocuparea oraşului de către tătari, în 1241, n-a însemnat o încetare a activităţii lui comerciale. Negoţul a continuat şi s-a amplificat chiar prin venirea negustorilor italieni, genovezi în primul rînd. Aceştia au fost atraşi de cîştigurile mari rezultate din negoţul odios cu sclavii, pe care tătarii îi vindeau în porturile de pe ţărmul de miazănoapte al Mării Negre. Cetatea Albă a fost tocmai unul din locurile de căpetenie unde se făcea acest trafic. în 1246, aşadar numai la cinci ani după năvălirea tătară, papa intervine pe lîngă clericii din Ierusalim ca să facă cele necesare pentru a elibera pe „grecii, bulgarii, rutenii şi românii creştini, atît bărbaţi, cît şi femei", care fuseseră vînduţi „saracenilor" adică arabilor ca sclavi de către negustorii genovezi, pisani şi veneţieni. Nu ştim exact cînd se întemeiază colonia genoveză din Cetatea Albă. Cea din Caffa, în Crimeea, datează din 1266; e posibil ca tot de pe atunci să dateze şi prima aşezare temeinică italiană din

Maurocastro. în 1290 se menţionează o corabie genoveză care pleacă din Caffa „ad partim Malvocastri (Maurocastri!) et deinde în Constan- tinopolim"; în 1294, o alta care navighează „ad Maurocastrum". După negustorii aceştia „letini" sau „frînci", vin îndată şi călugării catolici. Un misionar franciscan este ucis în anul 1314; printre cele 18 mănăstiri pe care călugării minoriţi sau franciscani le au în oraşele „Tartariei" în răstimpul 1314—1330,

se află şi mănăstirea din „Maurocastro". O constatăm şi în 1334. Ortodocşii au aci mai mult decît o mănăstire; au un sediu episcopal. în timpul domniei împăratului Andronic Paleologul (1282—1328), se constată şapte eparhii în „Rusia Mică"; ultima din aceste şapte este episcopia de Asprokastron. Ea depindea ierarhic de Mitropolia de Halici, înfiinţată pe la 1303. în oraşul de pe limanul Nistrului a păstorit, în vremea cînd domnii Moldovei ajunseseră să stăpînească ţărmul mării, episcopul Iosif, rudă a Muşatinilor; din cauza lui va izbucni cunoscutul conflict cu Patriarhia din Constantinopol.

Al doilea oraş moldovean, sub raportul vechimei, este *Bîrladul.* Cronica de la Kiev arată că în anul 1174, cneazul de Suzdal, supărat pe fraţii Rostislavici le trimise vorbă: „De nu voiţi să faceţi pe voia mea, tu Riuric, du-te la Smolensk... iar tu, David, *du-te la Bîrlad, căci în ţara rusească* nu-ţi îngădui să stai", în acest Bîrlad, situat în afara ţării ruseşti, mulţi cercetători, români şi străini, au văzut numele oraşului omonim din sudul Moldovei. Dintre români s-au pronunţat în acest sens I. Bogdan, A.D.Xenopol, R. Rosetti, G. Bezviconi, E. Frances, C. Cihodaru, şi Al. Boldur, dintre străini, istoricii ruşi Soloviev, A.I. Sobolevski, M.N. Tihomirov, V.T. Paşuto, I. Bromberg, apoi F. Grecul, originar din R.S.S. Moldovenească, precum şi istoricul bulgar P. Mutafciev. Unul din fraţii Rostislavici, anume Ivanco, a purtat chiar porecla de „Berladnic"; aşa e cunoscut cronicilor ruseşti care îl amintesc în mai multe rînduri în răstimpul 1144—1162. în 1159, el ocupă, cu ajutorul cumanilor, „oraşele de pe Dunăre"; cu acest prilej — adaugă Cronica de la Kiev — „izbi două corăbii şi luă multă marfă din ele" — încă o dovadă despre traficul comercial ce avea Ioc pe Dunărea de Jos la mijlocul secolului al XII-lca.

A treia aşezare moldoveană, de caracter orăşenesc, constatată documentar, este Milcovia, situată, după cum o arată numele, pe Milcov sau în imediata apropiere a lui. Reşedinţă a episcopatului cumanilor, purtînd, în această ipostază, calificativul de „civitas", *ea exista în 1228.* în privinţa locului precis* unde anume pe Milcov era situată ea, există discuţie în istoriografia română. Radu Rosetti crede că pe ruinele acestei vechi episcopii catolice s-a ridicat cetatea Crăciuna, în timp ce lui I. Nistor, i se pare că „identificarea Milcoviei cu Focşanii pare mai mult decît probabilă". N. Iorga socoteşte că reşedinţa lui Teodoric — primul episcop aî Milcoviei — a fost „pe înălţimile de lîngă Odobeşti, la Crăciuna". Cercetători mai vechi, ca maghiarul Benkb opinau fie pentru mănăstirea Miera, fie pentru vecinătatea Focşanilor. Este sigur că, urmînd obiceiul vremii, s-a căutat pentru sediul episcopatului o aşezare cît mai potrivită, în mijlocul unei regiuni fertile şi populate, avînd totodată putinţa

unei apărări lesnicioase. O asemenea regiune este aceea de la ieşirea Milcovului din dealuri, regiunea Odobeştilor. Regiune de străveche podgorie — şi se ştie ce importanţă aveau viile pentru gospodăria bisericii catolice — avînd alături o zonă de străveche irigaţie — aceea a „gîrlelor" care au dat numele lor „ocolului" vecin —, apărată de codrii imenşi de stejar de pe „Măgură" şi de pe malul drept al Milcovului şi putînd, în sfîrşit, supraveghea pînă la o mare distanţă spre răsărit întreaga zare dintr-o întăritură ce s-ar fi ridicat deasupra malului rîpos, inaccesibil, această regiune a Odobeştilor era indicată de la sine. Dacă acea „civitas" a fost situată jos, în luncă şi pe prima terasă a Milcovului, adică pe locul actualilor Odobeşti; sau sus, pe platoul unde se găsesc pînă azi ruinele Cetăţii Crăciuna şi care domină oraşul, e mai greu de precizat. în ambele locuri au fost aşezări omeneşti străvechi; impresia noastră este că reşedinţa episcopală a fost mai curînd jos, pe locul Odobeştilor, şi că cetatea de deasupra servea ca refugiu, în vreme de primejdie. E o situaţie similară aceleia de la Tîrgul şi Cetatea Neamţului. Mai multă lumină vom avea prin *săpături arheologice.* Milcovia a fost *distrusă* de năvălirea tătarilor din 1241, ca răzbunare pentru faptul că locuitorii din episcopat s-au împotrivit cu armele năvălitorilor. Mai tîrziu, aşezarea se va reface, ca sat de răzeşi, sub numele de Odobeşti, centrul unei întinse podgorii.

Hotinul a existat şi el cu siguranţă în secolul al XIII-lea. Ne întemeiem, cînd facem această afirmaţie, pe faptul că o însemnare italiană din 15 februarie 1310 aminteşte pe „lo vescovo da Chocina" adică pe episcopul catolic de Hotin. Forma „Chocina" este, evident, foarte apropiată de „Choczim" şi de „Chotin", variante sub care apare numele Hotinului în actele medievale. Prezenţa unui episcop catolic la Hotin în 1310 nu are nimic surprinzător; ea se explică în cadrul stăruitoarei acţiuni pentru cîştigarea la catolicism a acestor regiuni şi a celor vecine, pînă la ţărmul Mării Negre, acţiune de pe urma căreia constatăm un episcop catolic la Cameniţa Podoliei. Dominicanii ridică o mănăstire în 1238 la Halici; o capelă catolică se constată la Liov în 1270. Astfel stînd lucrurile, prezenţa unui episcop catolic la Hotin nu mai surprinde, chiar dacă el nu este decît episcopul de Cameniţa strămutat temporar în acest centru de pe malul drept al Nistrului, aşa cum s-a susţinut. Tradiţia Hotinului ca centru episcopal s-a menţinut dealtfel pînă tîrziu. în harta Moldovei alcătuită de sasul George Reicherstorffer pe temeiul informaţiilor obţinute de el în Moldova, în intervalul 1527 — 1538, acest oraş e înfăţişat prin două turnuri, unul din ele avînd, deasupra, crucea, şi prin legenda: „Choczym episc".

în cadrul aceleiaşi propagande religioase, franciscanii din cnezatul Hali- ciului izbutesc să întemeieze mănăstiri şi case de

ale lor într-o seamă de centre, trecînd şi la sud de Nistru. în 1345, constatăm asemenea mănăstiri şi casc la Liov, Halici, Grodek, Kolomya, Cosmin („Cusmineh"), Şiret („Cereth"), Hotin („Cothani"), Baia („Moldavia"), Chilia („Licostoni") şi Cetatea Albă („Albi Castri"). Aşadar în *Baia,* în *Şiret* şi în *Cosmin* erau, în 1345, aşezări franciscane. Sîntem în drept să considerăm aceste trei centre ca tîrguri la data respectivă; aveau ele aceeaşi situaţie şi în a doua jumătate a secolului al XIII-lea sau, cel puţin, spre sfîrşitul acestui secol? Credem că se poate răspunde afirmativ; săpături arheologice care se impun şi aci, întocmai ca şi la Milcovia, ne vor lămuri. Adăugăm că în 1334, deci unsprezece ani *înainte* de menţiunea din 1345, găsim, printre martorii unui document din Liov, pe un Alexandru „Moldaowicz" adică din Molda sau Baia; este şi prima dovadă a relaţiilor ce existau între acest centru moldovean şi marele emporiu comercial din cnezatul Haliciului. Cît despre Şiret, străvechi centru atestînd o viaţă neîntreruptă — pe însăşi vatra oraşului, la locul numit Horodiştea, a fost o cetate de pămînt şi lemn — amintim, potrivit analelor franciscane, că la 15 iunie 1340, au murit aci, ca martiri şi au fost îngropaţi „fratele Blasius şi fratele Marcu". în 1352 e pomenit ca oraş, iar la 24 iulie 1370, Papa Urban V spune într-o scrisoare a sa adresată arhiepiscopului din Praha şi episcopilor din Bratislava şi Cracovia că Şiretul e *însemnat* şi are mulţi locuitori; poate fi deci ridicat la rangul de „civitas“ adică reşedinţă episcopală. Nu socotim, pe temeiul celor de mai sus, că ar fi o eroare să admitem că Şiretul era tîrg încă în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, cel puţin spre finele acestei jumătăţi.

In ce priveşte restul tîrgurilor sau oraşelor moldovene: *Botoşanii,* unde există o biserică armenească la 1350, *Hîrlăul,* menţionat pentru întîia dată la 1384, şi *Suceava,* la 1388, precum şi seria tîrgurilor „volohe" amintite în lista din 1387—1392 şi anume *Iaşi, Roman, Piatra lui Crăciun* (Piatra Namţ!), *Neamţ* (Tîrgul Neamţ!), *Cernăuţi, Ţeţina, Colomeia* şi un orăşel, nenumit, pe Cercmuş, bănuim că o seamă din ele măcar, dacă nu toate, existau şi la finele secolului al XIII-lea. Ne întemeiem, spunînd aceasta, pe necesitatea existenţei unor centre de schimb pentru locuitorii satelor care nu se puteau dispensa nici de *sare,* nici de unele unelte de fier ca *secerile, coasele* şi *amnarele* pe care le cumpărau, vînzînd, la rîndu-le, produsele lor: vite, lînă şi piei, grîne, miere şi ceară, peşte etc. Tot de la săpăturile arheologice aşteptăm informaţii noi asupra tuturor acestor centre.

în ce priveşte aşezările mai însemnate din *Dobrogea,* trimitem la cele spuse mai înainte, p. 225—227.

Populaţia tîrgurilor sau oraşelor noastre,- în secolul al XIII-lea

a fost amestecată, cum era, dealtfel, în toată Europa,- amestecul fiind mai mare *în porturi.* în Transilvania, elementul *săsesc;* colonizat în secolul al XII-lea, avea importanţă într-o seamă de centre ca Braşovul, Sibiul, Bistriţa, Mediaşul, Sighişoara şi Clujul. *Secui* erau în centrele din secuime adică în Tîrgul Secuiesc, Sf. Gheorghe, Miercurea Ciucului şi Tîrgul Mureş, fără să aibă însă exclusivitatea, în timp ce ungurii propriu-zişi, în număr mai mic, se aflau în centrele administrative şi militare, ocupînd posturi de comandă. *Greci, armeni* şi *evrei* adică specialiştii din totdeauna în negoţ erau mai ales în porturile de la Marea Neagră — Cetatea Albă, Sulina, Constanţa, Mangalia,- în cele de la Dunăre — Chilia, Vicina, Brăila, Giurgiu — precum şi în cîteva centre mai însemnate din tustrele ţările româneşti. Tot în porturile de la mare şi Dunărea maritimă erau şi italieni şi anume *genovezi* şi *veneţieni-,* negustori reputaţi şi ei. Cînd papa le reproşează în 1246 că, creştini fiind, cumpără; desigur la Cetatea Albă, robi tot creştini, de la tătari şi-i vînd în Orientul Apropiat şi în porturile africane ale Mediteranei, el nu ştia probabil că punctul de vedere al acestor negustori de oameni era că sînt mai întîi negustori şi apoi creştini. O colonie de italieni se afla şi la Oradea. Mai erau, după toate probabilităţile, în porturi şi *raguzani* sau, cum li se mai spunea, dobrovenetici,- după numele sud-slav, Dubrovnik, al Raguzei. Pe teritoriul viitoarei Moldove erau şi negustori ruşi care desfăceau, în tîrgurile noastre, mărfurile lor specifice: blănuri, fier, icre roşii. Iar pretutindeni, deoparte şi de alta a Carpaţilor, erau *românii,* oamenii vechi, autohtonii acestui pămînt,- în ipostaza de meşteşugari, negustori, hangii, cărăuşi şi, la marginea tîrgurilor,- şi de agricultori şi crescători de vite. în vremea de care ne ocupăm,- apartenenţa etnică nu avea însă o însemnătate deosebită; importantă era religia şi categoria sau clasa socială. Prezenţa laolaltă de elemente etnice diferite era considerată chiar ca un avantaj pentru un stat, urmîndu-se, în privinţa aceasta, principiul atribuit regelui ungar Ştefan cel Sfînt: „este slab şi fragil regatul cu o singură limbă şi un singur obiceiu".

ALCĂTUIRILE SOCIALE. în secolul al XlII-lea, putem deosebi, pe teri- roriul carpato-danubian patru categorii sociale: *nobilii,* adică stăpînii de pămînt, *orăşenii* sau tîrgoveţii, *ţăranii* sau rusticii şi *robii.* Criteriul nobleţii este *stăpînirea pămîntului:* ne-o spune lămurit diploma din 1247, a cavalerilor Ioaniţi, cînd vorbeşte, în Oltenia şi în Muntenia, de „maiores terrae" adică „mai marii pămîntului" în sensul de stăpîni ai acestui pămînt. Lor le corespund în episcopatul cumanilor, numit şi al Milcoviei, „potentes illarum partium", a- mintiţi într-un act papal din octombrie 1332, iar în Transilvania acei „nobiles" pomeniţi în

actele cancelariei ungare. în ipostaza de stăpîni ai pămîntului, sînt obligaţi să-l apere, deci să răspundă la convocarea autorităţii superioare, în caz de război, participînd la campanie cu calul şi armamentul lor. Cînd pămîntul pe care-1 stăpîneşte e mare, cuprinzînd mai multe sate — cazul marilor feudali — atunci nobilul respectiv vine însoţit de oamenii săi de credinţă, constituind, deci, un grup armat. Nobililor Ie sînt asimilaţi şi clericii, în Transilvania cei catolici, înalţii ierarhi, superiorii mănăstirilor, dincoace de Carpaţi episcopii şi egumenii ortodocşi. în caz de judecată şi de condamnare la pedeapsa capitală, nobilul are drept de apel la căpetenia supremă; ne-o spune iarăşi diploma Ioaniţilor, arătînd că, într-un atare caz, acei „maiores terrae" pot face apel la regele Ungariei. Cînd există controverse cu privire la hotarele moşiilor, ca şi la alte pricini civile, se recurge la „obiceiul pămîntului" adică la dreptul consuetudinar, nescris, moştenit din generaţie în generaţie. Dintre stăpînii pămîntului se diferenţiau cei ce-şi lucrau singuri ogoarele, ei cu familiile lor, de aceia care-şi valorificau terenurile prin munca ţăranilor dcpendenţi. O atare diferenţiere arătată în scris începînd din secolul al XV-lea, consemnează, de fapt, realităţi existente cu mult înainte.

Orăşenii sau tîrgoveţii sînt locuitorii oraşelor sau tîrgurilor şi au, din punct de vedere social, o situaţie intermediară între aceea a nobililor şi a- ceea a ţăranilor. Oraşele sau tîrgurile — în primele secole termenii sînt < chivalenţi în Moldova şi Ţara Românească, — nu sînt toate la fel. în Transilvania, unele sînt oraşe cu privilegii scrise, acordate de rege, altele n-au asemenea privilegii. Sînt oraşe care se vor bucura de *dreptul de depozit,* adică de dreptul ca mărfurile importate să fie depozitate numai în acele oraşe urmînd ca negustorii locali să le vîndă mai departe pe un teritoriu dat. Pentru acest drept de depozit, care conferea posibilitate de mari cîştiguri, va fi multă vreme un conflict între oraşele Braşov şi Sibiu. în Moldova, acest drept de depozit, în ce priveşte postavul, îl va avea Suceava.

Schematic, un oraş sau un tîrg moldovean şi muntean se compunea din trei părţi: 1) *Vatra* tîrgului, ocupată de prăvălii şi case, curţi şi grădini; ea formează centrul aşezării. 2) Un teren agricol înconjurător, constituind *hotarul* tîrgului, cu ogoare, fîneţe, livezi, vii, prisăci, heleşteie, aparţinînd locuitorilor tîrgului. 3) Un *ocol,* exterior hotarului şi cuprinzînd mai multe sate, de obicei douăsprezece. Aceste sate au acelaşi regim vamal ca şi tîrgul propriu-zis, aşa încît dacă un negustor ar fi tentat să desfacă mărfurile nu în vatra tîrgului, ci într-unul din satele vecine, din ocol, el ar plăti aceeaşi vamă, n-ar avea deci nici un avantaj.

La oraşele transilvănene, vatra oraşului este înconjurată de

ziduri groase de apărare, prevăzute, din loc în loc, cu turnuri poligonale sau rotunde; o parte din aceste ziduri şi turnuri se mai văd şi astăzi, ca, de pildă, la Braşov, Sibiu, Cluj, Sighişoara etc. Meseriaşii şi negustorii oraşelor, grupaţi pe specialităţi şi organizaţii pe ţehuri sau bresle, aveau de apărat cîte o porţiune din ziduri, cu turnul respectiv. Astfel, la Sibiu, un turn era apărat de breasla dulgherilor, altul de breasla olarilor etc.; erau în total patruzeci de turnuri. Oraşele muntene şi moldovene n-aveau ziduri care să dea ocol vetrei, ci numai un şanţ şi, în unele cazuri, mai tîrziu, în secolele XV—XVI, cîte o împrejmuire de trunchiuri de copaci, cum constatăm, la Baia, pe vremea lui Ştefan cel Mare, şi la Bucureşti, sub Mircea Ciobanul. în oraşele de la miazăzi şi răsărit de Carpaţi, rolul zidurilor îl juca, în unele centre mai importante, cîte o cetate, de pămînt şi lemn, sau de piatră, aşezată la marginea oraşului sau în centrul lui, aşa cum constatăm în Ţara Românească la Severin, Giurgiu, Curtea de Argeş, Bucureşti, iar în Moldova la Suceava — vechea cetate, de pămînt şi lemn, de la Scheia — la Neamţ, la Roman, la Hotin.

Oraşele sau tîrgurile erau clădite, în general, pe pămîntul autorităţii superioare, în Transilvania, pe pămînt regal, în Ţara Românească şi în Moldova pe pămînt domnesc, iar mai înainte, în secolul al XIII-lea, pe pămîntul diferiţilor voievozi locali sau al autorităţii politice dominatoare, cumane sau tătăreşti. Ca urmare a acestei situaţii, tîrgoveţii plăteau anume dări autorităţii superioare care-şi avea reprezentantul ei în fiecare tîrg sau oraş. Toate construcţiile, plantaţiile şi îmbunătăţirile pe care le făceau tîrgoveţii sau orăşenii pe vatra şi pe hotarul tîrgului şi anume casele şi prăvăliile, viile; livezile, prisăcile, heleşteiele, le aparţineau însă şi, în consecinţă, puteau să le vîndă, să le dea de zestre, să le doneze, să le lase moştenire sau să le ipotecheze. Exista un registru sau o condică a oraşului în care erau trecute toate mutaţiile acestor bunuri; ştirile respective pe care le cunoaştem pînă acum nu sînt din secolul al XIII-lea, ci din secolele ulterioare; putem presupune însă că asemenea condici au existat şi atunci.

Elementul caracteristic al tîrgurilor sau oraşelor sub raportul social îl formează *meşteşugarii* şi *negustorii.* în multe cazuri şi anume cînd e vorba de meseriaşi — croitori, cizmari, postăvari, tăbăcari etc. — cele două categorii se cunfundă: meseriaşul produce marfa şi o şi vinde; e şi meseriaş şi negustor. Erau însă şi negustori propriu-zişi, care vindeau mărfuri produse de alţii: astfel băcanii, care desfăceau produse importate: coloniale, mirodenii, precum şi produse cumpărate de la ţărani: brînză, unt, făină etc. Ţăranii îşi desfăceau produsele în *oboarele* tîrgurilor, în zilele săptămînale de tîrg; în aceste oboare se puteau cumpăra vite de tot soiul mari şi mici, peşte, apoi grîne

de tot soiul: grîu, orz, secară, ovăz şi mei, făină, fructe diverse, după anotimp, lemne de construcţie şi de ars, furaje. Pentru mărfurile vîndute în tîrg se plătea o taxă specială numită vama tîrgului sau vama mică, bineînţeles afară de cazul cînd exista o scutire specială acordată de autoritatea superioară, aşa cum constatăm mai tîrziu în unele tîrguri moldovene.

în tîrguri se concentrau şi cantităţile mai mari sau, cu un termen modern „partidele" de produse şi de animale: miere şi ceară, unt, pastramă, oi, cai, boi, mascuri etc., ce urmau să fie exportaţi de către negustorii angrosişti. Tîrgul era deci centrul în care se întâlneau tot soiul de oameni din ţară şi „de afară", negustori de toată mîna, mari şi mici, şi de toate naţiile: români, greci; armeni, evrei, saşi, ruşi. Ieşi, tătari, un amestec colorat şi pitoresc de costume şi de limbi, de credinţe şi obiceiuri. Amestecul era şi mai mare în porturile de la Dunăre şi Mare unde se adăugau italieni, ragu- zani, sîrbi, bulgari şi chiar în secolul al XIII-lea, turci, din cei colonizaţi în Dobrogea, sub Sary Saltyk sau din cei veniţi cu mărfuri din Asia Mică.

Tîrgurile sau oraşele aveau o conducere proprie, printr-un organ, *sfatul,* ales de locuitorii tîrgului, pe timp de un an. Nu sîntem informaţi despre această conducere a tîrgurilor muntene şi moldovene în secolul al XIII-lea; o deducem pe baza ştirilor ulterioare. în Transilvania, consiliul sau sfatul orăşenesc, alcătuit din 12 juraţi, avea în frunte unul sau doi juzi (judices). în Muntenia, mai tîrziu, în secolul al XIV-lea, mai marele sfatului se numea *judeţ,* termen vechi, romanic, din judex, în Moldova, *şoltuz,* termen de origine germană (schulteiss), ajuns la noi însă prin filieră polonă. Pentru populaţia oraşelor vezi mai înainte, p. 246.

Ţărănimea apare în diploma Ioaniţilor sub calificativul de „rustici", ei sînt, după părerea noastră, totuna cu vecinii sau rumânii din secolele următoare, aşadar *ţărani dependenţi,* ascultînd de un stăpîn care poate fi un boier, unul din acei „majores terrae", un înalt ierarh sau o mănăstire sau însuşi domnul. Ei nu trebuie confundaţi în nici un caz cu moşnenii sau răzăşii care sînt *oameni liberi,* stăpîni în devălmăşie pe un sat sau două, avînd deci „moşia" or pe care sînt datori s-o apere, ca parte integrantă din moşia cea mare care este ţara, cu armele. Şi ţăranii dependenţi, „rusticii" din 1247, sînt chemaţi la război, dar numai în cazuri excepţionale, de mare primejdie, cînd se adună „oastea cea mare". Altfel, în mod obişnuit, în timp de război, ei fac transporturile sau cărăturile şi lucrează la cetăţi sau Ia „posăzi" adică la întăriturile care barează locurile strimte de trecere (de pildă, posada de pe valea Prahovei, din sus de Comarnic sau posada Dornei, în Moldova de vest, pe valea Moldovei superioare).

în Transilvania, ţărănimea este tot dependentă, ca şi în Ţara Românească şi în Moldova. O situaţie ceva mai bună au ţăranii de pe teritoriul cetăţilor regale. Ţărănimea transilvăneană, spre deosebire de cea de dincoace de Carpaţi, este supusă la *două rînduri de dijme:* una către „domnul de pămînt" adică stăpînul locului unde-şi au casele ţăranii şi alta către biserica catolică, cea de a doua dijmă reprezentînd a noua parte din produse, în timp ce prima reprezintă a zecea parte. Adăugîndu-se faptul că domnul de pămînt era, în marea majoritate a cazurilor, străin — ungur sau sas — apoi faptul deosebirii de credinţă — domnii erau catolici, în timp ce ţăranii români erau ortodocşi — şi mai ales adăugîndu-se faptul că obligaţiile de muncă sporesc şi vor spori mereu, nu e de mirare că o sumă de ţărani români din Transilvania, de „ungureni" cum îi numeau cei de dincoace de Carpaţi, trec munţii şi se aşază în satele din Ţara Românească şi din Moldova, — de obicei în sate de munte şi de deal — alcătuind adesea, aşa cum am arătat mai înainte, dublete purtînd adaosul de „ungureni". Pe lîngă ţăranii români, trec însă, uneori şi ţărani unguri şi chiar saşi, după cum ne-o spune lămurit actul papal din 1234. înţelegem aşadar de ce în diploma Ioaniţilor e prevăzută şi dispoziţia ca aceştia să nu primească în teritoriile con- cedate lor „pe ţăranii („rustici") din regatul nostru, de orice condiţie şi naţiune şi pe saşii sau germanii din regatul nostru", afară de cazul bineînţeles, cînd ar avea „vreo licenţă specială regală".

Această fluctuaţie a ţărănimii, care se va accentua în secolele următoare,- pe măsură ce obligaţiile ei vor spori, nu este însă o caracteristică a Transilvaniei. Şi dincoace de munţi, ţărănimea se caracterizează prin fluctuaţie, dar aceasta e determinată în primul rînd de necontenitele năvăliri şi războaie, iar, mai tîrziu, şi de sporirea obligaţiilor lor. Aşa se explică trecerile de ţărani munteni şi moldoveni pe malul drept al Dunării, în Dobrogea, unde, uneori, numele satelor arată chiar locul de unde au venit fugiţii — astfel Dăienii (jud. Tulcea), cu săteni veniţi dinDaia vlăşceană, Chirnogeni (jud. Constanţa), cu oameni din Chirnogii Ilfovului, Stelnicenii, azi Seimenii Mari (jud. Constanţa) cu săteni veniţi din Stelnica ialomiţeană, pe Borcea sau, mai tîrziu; Beştepe moldovenească, azi Mahmudia (jud. Tulcea), cu săteni moldoveni.

Obligaţiile ţărănimii dependente faţă de autoritatea superioară — rege, voievod — sînt sintetizate în diploma Ioaniţilor prin expresiile „foloasele, veniturile şi slujbele", „veniturile, foloasele şi slujbele" sau „veniturile, slujbele şi foloasele". Prin „slujbe" se înţelegeau muncile prestate de ţărani şi care priveau atît pe cele agricole (arat, semănat, treierat, cosit

etc., pe moşiile regale sau voievodale), cît şi pe cele de altă natură cum erau cărăturile cu boii sau cu caii — se cărau grîne, vin, lemne, fîn, — lucrul la mori, la iazuri sau heleştee, la cetăţi şi la posăzi, paza, fie pe hotarul satului, fie pe acela al ţării, precum şi ajutorul dat la urmărirea şi prinderea răufăcătorilor şi fugarilor. „Veniturile" erau reprezentate de darea personală, capitaţia pe care o plăteau ţăranii — în Muntenia şi în Moldova i se va spune bir — precum şi de diferitele dijme din produse: din grîne, vin, miere şi ceară, oi şi porci, brînză, peşte. „Foloasele" erau toate celelalte obligaţii care nu intrau în primele două categorii, ca de pildă, obligaţia de a furniza cai pentru curierii rapizi — olăcarii — sau aceea de a asigura găzduire şi hrană trimişilor de la curte şi ambasadorilor străini în trecere prin ţară. La toate acestea se adăugau obligaţiile faţă de stăpînul moşiei unde era aşezat satul, obligaţii care se împărţeau şi ele în munci — similare celor domneşti sau regale — în dijme — acelaşi lucru — şi în taxele pentru păşunatul vitelor, taxe, care vor purta, în Ţara Românească şi în Moldova, numele de „dat" — termen de origine latină, în timp ce „dijma" şi „munca" e de origine slavă. Situaţia ţărănimii dependente e grea în secolul al XIII-lca, dar ea va deveni şi mai grea în secolele următoare, în special în Transilvania; de aceea şi răscoalele repetate ce vor izbucni, răscoale între care cele mai de seamă vor fi acelea din 1437 şi din 1514.

Robii erau ţiganii, neam originar din India, — limba lor se aseamănă cu unele dialecte din nordul acestei ţări — unde aveau o situaţie cu totul inferioară, de „paria" sau „de neatins" şi de unde au venit în Europa, se pare pe două căi: o parte aduşi de tătari care i-au utilizat ca fierari — erau şi sînt pricepuţi în lucrul fierului — şi ca slugi, altă parte venind prin Asia Mică şi Peninsula Balcanică, ceea ce ar explica prezenţa de cuvinte greceşti în limba lor. N-avem ştiri despre ei în secolul al XlII-lea, pe teritoriul viitoarei Ţări Româneşti şi Moldovei, precum şi în Transilvania, deoarece trăiau sub stăpînirea tătarilor; vor fi amintiţi însă după aceea, în secolul al XIV-lea, sub Vlaicu Vodă (1364 — c. 1377). Robii erau cu totul în puterea stăpînilor lor care puteau face cu dînşii orice voiau, fără să-i omoare însă. Cuvîntul rob e de origine slavă; în latineşte îi corespunde sclavus.

VIAŢA RELIGIOASĂ ŞI CULTURALĂ. CTITORII. Că există o ierarhie religioasă în Ţara Românească şi în Moldova, în secolul al XlII-lea, este în afară de orice îndoială. Ne-o spune dealtfel lămurit actul papal din 1234 care arată că românii din episcopatul cumanilor, deci din partea de răsărit a teritoriului dintre Carpaţi şi Dunăre şi din sudul teritoriului viitoarei Mol-

dove, aveau „pseudo-episcopi" care „ţin ritul grecilor". Este vorba deci de *episcopi ortodocşi;* calificativul de „pseudo-episcopi" nu trebuie să surprindă, deoarece pentru curia de la Roma, singurii episcopi veritabili erau cei catolici, toţi ceilalţi fiind consideraţi „aşa-zişi", întocmai după cum pentru patriarhul din Constantinopol adevăraţii episcopi erau cei ortodocşi, ceilalţi fiind socotiţi eretici. Ar fi fost şi ciudat, nenatural, ca alături de organizarea politică, în voievodate şi cnezate, să nu fi existat şi o organizare religioasă, cu episcopi care să hirotonisească preoţi şi să sfinţească noile biserici, lăcaşurile de lemn şi de zid ce se ridicau la sud şi la est de Carpaţi. Actul din 1234 menţionează „pseudo-episcopi" *la plural* numai pentru teritoriul episcopatului cumanilor; e normal să admitem că alţi episcopi au existat în restul teritoriului viitoarei Ţări Româneşti şi Moldove, adică în Oltenia unde era voievodatul lui Litovoi, în vestul şi centrul Munteniei unde era voievodatul lui Seneslau, în nordul şi centrul Moldovei unde existau de asemenea alte formaţiuni similare.

Acelaşi lucru trebuie să-l admitem şi pentru Transilvania. Este de necrezut ca pentru un teritoriu atît de vast ca acela de la vest de Carpaţi, cu o populaţie românească atît de numeroasă, care-şi avea organizaţii politice încă la finele secolului al IX-lea — ducatul lui Gelou — şi care participă la luptele date de ducele Glad în Banat, iar la începutul secolului al XlII-lea, în 1213, formează o parte importantă din armata contelui Ioachim al Sibiului, este de necrezut, zicem, ca să nu fi existat şi aici, întocmai ca la miazăzi şi răsărit de Carpaţi, episcopi care să hirotonisească preoţi şi să sfinţească noile biserici. Aşa îneît, în concluzie, considerăm drept *certă* existenţa unei ierarhii religioase româneşti, cu episcopi şi cu protopopi, pe întreaga faţă a pămîn- tului românesc, de o parte şi de alta a munţilor, în secolul al XlII-lea.

Au existat, în acelaşi secol, şi numeroase mănăstiri ortodoxe, româneşti; pe acelaşi pămînt. Pentru Transilvania, dovada ne-o dă un foarte important act papal, din 1204, aprilie 16, care menţionează mănăstirile „greceşti", lăsate — susţine actul — în părăsire. E, de fapt, o formulă care să permită preluarea de către călugării catolici a acestor mănăstiri, — aşa făcuse regele Ştefan I cu mănăstirea ortodoxă de la Morisena (Cenadul Vechi), lîngă Arad, pe care o desfiinţase şi o înlocuise cu una catolică, benedictină — mai ales că actul recomandă episcopului de Oradea să se ocupe de aceste mănăstiri greceşti. Unde erau situate aceste mănăstiri nu se precizează în act, dar putem presupune că vor fi fost în aceleaşi locuri în carele vom întîlni mai tîrziu, în secolele XIV şi XV. Vor fi fost prin urmare atît în Transilvania propriu- zisă, cît şi în Banat, în Crişana şi în

Maramureş. Ni s-au păstrat puţine ctitorii din secolul al XlII-lea. Căci în acest secol, acte papale cer suprimarea libertăţii de cult ortodox, iar regii angevini, în secolul următor, interzic prin lege construirea unor ctitorii de piatră pentru acelaşi cult, interdicţie în vigoare, cu unele excepţii, secole de-a rîndul. De aceea — în Transilvania, lăcaşurile de piatră şi cărămidă aparţin, în absolută majoritate, bisericii catolice, iar cele de lemn românilor ortodocşi. O excepţie o formează cîteva ctitorii ale feudalilor (cnejilor) români din Haţeg şi Hunedoara, la Sîntă Maria Orlea (azi biserica reformată), la Strei — ambele din ultimul sfert al secolului al XlII-lea şi constituind variante ale tipului de plan „biserică- sală". Amintim de asemenea de ctitoria de la Gurasada, de un tip special cu un nucleu în patru lobi, şi de aceea din Densuş, sinteză locală sugestivă a curentelor artistice din Transilvania şi utilizînd materiale de construcţie romane, amîndouă datînd din ultimii ani ai secolului al XlII-lea.

Pentru cultul catolic se înalţă lăcaşuri în stil romanic, de plan bazilical,- cu trei nave, din care aceea centrală este mai înaltă (biserica Sf. Mihail din cetatea Cisnădioarei, începutul secolului al XlII-lea, sau combinate, cu un cor compus dintr-o travee pătrată (biserica reformată din Ocna Sibiului sau acelea din Guşteriţa, Turnişor, Vurpăr). Altele aparţin tipului de „biserică — sală" (îndeosebi în zona Someşului ca, de pildă, aceea din Şieu — Odorhei, judeţul Bistriţa-Năsăud, a doua jumătate a secolului al XlII-lea). în 1246, scurt timp deci după retragerea tătarilor, începe înălţarea catedralei catolice de la Alba Iulia, cu etape de construcţie pînă în 1291, operă reprezentativă a stilului romanic tîrziu, dar care, ca model arhitectonic, nu a mai făcut şcoală în Transilvania.

în ce priveşte viitoarea Ţară Românească şi Moldova, adică teritoriul de la sud şi est de Carpaţi, existenţa unor mănăstiri aci rezultă dintr-o seric de fapte şi considerente. Am dovedit cu alt prilej, atunci cînd ne-am ocupat de întemeierea mitropoliei Ungrovlahiei, cu prilejul împlinirii a şase sute de ani de la această întemeiere, că nu Vodiţa, ctitoria lui Vlaicu Vodă, a fost cea dintîi mănăstire munteană — aşa cum s-a crezut multă vreme, ci că înaintea ei, au existat o seamă altele. Cea dintîi dovadă este acelaşi act papal din 1234. Din moment ce există, la această dată, episcopi ortodocşi, *trebuie să existe şi reşedinţe ale lor* şi aceste reşedinţe, potrivit tradiţiei, nu pot fi decît la mănăstiri. Aşadar, au trebuit să existe în teritoriul episcopatului cumanilor, adică în răsăritul Munteniei şi în partea de miazăzi a Moldovei, unele mănăstiri unde să fi stat acei episcopi. Unde vor fi fost ele, nu putem preciza; nu e exclusă însă ipoteza ca unele să fi fiinţat în judeţul Buzău unde se va întemeia mai tîrziu, poate pe baza unei vechi tradiţii, un scaun episcopal şi unde con-

statăm, iarăşi mai tîrziu, o puternică viaţă de schituri şi mănăstiri. Alte mănăstiri au putut fi în partea de vest al Moldovei, între munţi şi Şiret, unde vom constata, de asemenea, mai tîrziu, o intensă viaţă monahală. Cînd formulăm aceste ipoteze, ne conducem şi de constatarea că adeseori, lăcaşurile noi se clădesc pe temeliile celor vechi sau în apropierea acestora. Astfel, de pildă, la Vodiţa, sub ctitoria lui Vlaicu Vodă, se află urmele uneia mai vechi pe care arheologul Virgil Drăghiceanu, care a săpat aci, o atribuie lui Lito- voi, voievodul din 1247; alţi cercetători, mai noi, contestă însă această concluzie. Nu se poate dealtfel ca acest voievod, care stăpînea în valea Jiului, şi peste munţi, în Haţeg, să nu fi avut pe lîngă el un episcop; la fel Seneslau, din stînga Oltului. După toate probabilităţile, la Curtea de Argeş şi la Cîm- pulung au fost mănăstiri în secolul al XIII-lea. Sub Biserica domnească de la Argeş s-au descoperit, dealtfel, temeliile unui alt lăcaş mai vechi, de zid, de tipul „în cruce greacă" cu absidă (primul de acest fel descoperit pe teritoriul românesc), cu interiorul probabil pictat (dimensiuni 14x8 m). Fundaţiile unei alte ctitorii au fost descoperite şi sub biserica mănăstirii Negru Vodă din Cîmpulung. De la finele secolului al XIII-lea sau începutul celui de al XIV-lea datează ruinele celor două biserici descoperite la Drobeta-Turnu Severin, în grădina publică şi lîngă liceul din localitate, ambele de plan dreptunghiular. După părerea noastră, şi la Snagov a fost o mănăstire mult mai veche decît aceea care se constată pe vremea lui Mircea cel Bătrîn şi pe care *nu* acesta a zidit-o. La Nucetul din Vîlcea — care şi-a schimbat apoi numele în Cozia — ca şi la Nucetul din Dîmboviţa — mai vechi decît primul — au fost lăcaşuri anterioare, probabil din secolul al XIII-lea. în ce priveşte Moldova, este exclus ca în partea ei de miazănoapte, în Bucovina, cu o aşa de bogată tradiţie monastică, unde erau tîrguri vechi, din secolul al XIII-lea, ca Baia şi Şiretul, şi unde se afla şi „republica" Cîmpulungului moldovenesc, să nu fi existat şi mănăstiri şi schituri datînd dinaintea lui Dragoş şi Bogdan. Să nu uităm că secolul al XlII-lea reprezintă o epocă de înflorire a monahismului în întreaga Europă, atît în vest, cît şi în est, şi că ar fi de mirare ca numai ţinutul carpato-danubian să fi făcut excepţie. Sîntem convinşi că viitoarele cercetări ca şi viitoarele săpături arheologice vor da la iveală urme ale lăcaşurilor monastice pe vechiul teritoriu moldovean.

în Dobrogea a fost cu siguranţă o mănăstire la Niculiţel, pe locul unde erau îngropate rămăşiţele a patru martiri creştini. Dealtfel, aşezarea se mai numea şi Mănăstirea; într-un izvor istoric din 1599 — o descriere de călătorie — i se spune „Monaster"; tot aşa îi spun şi hărţi din secolul al XVIII- lea, în timp ce harta statistică din 1835 dă ambele nume: „Niculiţel" şi

„Mănăstirişte". Amintim apoi de complexul monastic de la Basarabi (judeţul Constanţa), cu o bisericuţă, paraclise şi cavouri, toate săpate în cretă (secolul al X-Iea), decorate cu simboluri creştine, dar şi cu elemente profane. Pentru arhitectura de zid, primele jaloane importante ne sînt date de ruinele bisericii de la Dinogeţia-Garvăn (secolul al XI-lea sau începutul celui următor), de plan pătrat, cu absidă circulară la răsărit, şi de acelea de la Niculiţel (contemporană cu precedenta), de tip „treflat", ambele prezentînd evidente analogii cu monumentele sud-dunărene, de tradiţie bizantină.

Existînd lăcaşuri bisericeşti — biserici şi mănăstiri — a trebuit evident să existe şi texte liturgice, după care să se facă slujbe. Am avut deci, în secolul al XIII-lea, manuscrise religioase în limba slavă — limba oficială a bisericii — şi anume Evanghelii, Psaltiri, Octoihuri etc. Am amintit mai înainte (p. 189) de textul, de la începutul secolului al XI-lea, păstrat în aşa- zisul manuscris din Reims; el a fost scris, aşa cum arată analiza internă, pe teritoriu românesc. Tot pe teritoriu românesc s-a scris şi octoihul de la Caransebeş, datînd din secolele XIII—XIV. E probabil ca şi alte texte slave bisericeşti, aflătoare în ţară sau în străinătate, să fie scrise în această vreme.

Scrierea acestor texte implică *şcoli* unde tinerii — clerici şi laici — învăţau scrisul, cititul şi socotitul. Ele au existat pe lîngă biserici sau mănăstiri, la reşedinţele voievozilor; vor fi fost, desigur, şi în unele porturi unde negoţul de import şi export, ca şi negoţul intern dealtfel, cerea cunoscători de carte. Erau meşteri care se pricepeau să sape în piatră inscripţii cum e aceea a comitelui Laurenţiu din Cîmpulung, din 1300. încă mult mai înainte, în 943, un asemenea meşter a săpat inscripţia în limba slavă de la Mircea Vodă (judeţul Constanţa) privind pe jupanul Dimitrie, după cum călugării de la Basarabi (acelaşi judeţ) însemnaseră în secolul al X-lea, pe pereţii complexului monastic de acolo textele în limba slavă şi greacă, după cum olarul Petre de la Capidava îşi scrisese, cu litere greceşti, numele pe un vas făcut de el, în acelaşi secol.

BIBLIOGRAFIE

BANATUL DE SEVERIN: Pesty Frigyes, *A Szorenyi Bdnsâg is Szdreny vârmegye tortenete,* vol. I, Budapest, 1877, VI + 483 p. in 8°; P. Drăgălina, *Din istoria Banatului Severin,* I, Caransebeş, 1899; D. Onciul, *Originile Principatelor Române,* Bucureşti 1899, VI + 253 p. in 8°; I. Minea, *Românii înainte de 1222. Noi contribuţiuni,* în *Rev. 1st. Arh. FU.,* XIII (1912), p. 226-233.

LOVIŞTEA: Ion Conea, *Ţara Loviştei. Studiu de geografie istorică,* în *Bul. Soc. Geogr.,* LIII (1934), p. 1—224; Ion Moga, *Problema Ţării Loviştei şi Ducatul Amlaşului,* Cluj, 1936, 11 p. in 8° .

POSESIUNILE CAVALERILOR TEUTONI: Ecaterina Zaharescu, *Vechiul - judeţ al Saacului în lumina istorică şi antropogeografică,* în *Bul. Soc. Geogr.,* t. XLI (1922), p. 147 — 173; G.E. Miiller, *Die Ursachen der Vertreibung des deutschen Ordens aus dem Burzenlande und Kumanien im Jahre 1225,* în *Korrespondenzblatt,* XLVIII (1925), p. 41—68; Iosif Şchiopul, *Contribuţiuni la Istoria Transilvaniei în secolele XII şi XIII,* Cluj, 1932,164 p. in8°; Const. C. Giurescu, *Vechimea satelor Star Chiojd şi Chiojdul Mic din fostul judeţ al Săcuienilor,* în *Rev. 1st. Rom.,* IV (1934), p. 283 — 285; Emil C. Lăză- rescu. *Notă despre documentele Ţării Bîrsei şi Cavalerii Teutoni,* 1934, 23 p. in 8° (Extras din *Ţara Bîrsei,* VI); Emil C. Lăzărescu, *Cavalerii Teutoni in Ţara Bîrsei,* Braşov, (1934), 15 p. in 8°.

EPISCOPATUL CUMANILOR: R. Rosetti, *Despre unguri şi episcopiile catolice din Moldova,* în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. 1st.,* s. 2, t, XXVI (1904 — 1905), p. 247 — 322; Dr. loan Ferenţ, *Cumanii şi episcopia lor,* Blaj, (1931), 152 p. in 8°; Preot Dr. Iosif Petru M. Pal, *Originea catolicilor din Moldova şi Franciscanii, păstorii lor de veacuri,* Săbăoani, 1941, 112 p. in 8°.

ROMÂNII ÎN OLTENIA ŞI MUNTENIA LA 1247: Const. C. Giurescu, *Contribuţiuni la studiul marilor dregătorii în secolele XIV şi XV,* Vălenii de Munte, 1926, 176 p. in 8°; Ion Conea, *Corectări geografice în Istoria Românilor I. Pe Olt, în Oltenia,* Bucureşti, 1938, 97 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Istoricul oraşului Brăila,* Bucureşti, 1968, 373 p. in 8°; Panait I. Panait, *Vechimea aşezărilor săteşti de pe braţul Borcea,* în *Pontica,* IV (1971), p. 379-384.

ROMÂNII DIN MOLDOVA: N. Iorga, *V rance a şi Vrîncenii,* Bucureşti, 1921, 48 p. in 8°; I. Diaconu, *Ţinutul Vrancei. Etnografie — Folclor — Dialectologie,* Bucureşti, 1930, CXI + 288 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Despre Vrancea,* în *Rev. 1st. Rom.,* IV (1934), p. 280 — 283; N. Al. Rădulescu, *Vrancea. Geografie fizicăşi umană,* Bucureşti, 1937, 173 p. in 8°. N.A1. Rădulescu, *Vrancea, formaţie politică, consideraţiuni geopolitice,* în *Cercetări geografice în Milcovia,* Focşani, 1938, p. 24 — 38.

I. Bogdan, *Diploma bîrlădeană din 1134 şi principatul Bîrladului,* în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ., 1st.,* s. 2, t. XI (1888—1889), p. 65—112; Teodor Bălan, *Berladnicii,* Cernăuţi, 1928, 24 p. in 8°; P.P. Panaitcscu, *Diploma bîrlădeană din 1134 şi hrisovul lui Jurg Koriatovici din 1374,* în *Rev. 1st. Rom.,* II (1932), p. 46 — 54; Al. Boldur, *Die Herrschaft des litauischen Fursten Jurig Korjat in der Moldau (1374—1379),* în *Siiâ Ost Forschungen,* XXXII (1973), p. 9 — 32.

N. Iorga, *Brodnicii şi românii,* în *Mem. Secţ. 1st. Acad. Rom.,* s. 3, t. VIII (1927 — 1928), p. 147—174; G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei Românilor, vol. XII. Brodnicii,* Bucureşti, 1938, 88 p. in 8°.

Const. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea,* Bucureşti, 1967, 379 p. in 8°.

Th. Holban, *Românii pe teritoriul polonez pînă în sec. XVI,* în *Arhiva,* XXXVII (1930), p. 238 — 243; A.V. Boldur, *Istoria Basarabiei. Contribuţii la studiul Istoriei Românilor,* I, Chişinău, 1937, 328 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Le commerce sur le terri- toire de la Moldavie sous la domination tatare (1241 — 1352),* Bucureşti, 1965, 16 p. in 8°.

ROMÂNII DIN DOBROGEA: G. Popa-Lisseanu, *încercare de monografie asupra cetăţii Dîrstorul-Silistra,* Bucureşti, 1913, IV + 244 p. in 8°; Gh. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă. Contributions â l'histoire de la domination byzantine et tatare et du commerce gdnois sur le littoral roumain de la Mer Noire,* Bucureşti, 1935, 178 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *întemeierea mitropoliei Ungrovlahiei,* în *Bis. Ort. Rom.,* LXXVII (1959), 7 — lOp. 673 — 697; Const. C. Giurescu, *Ştiri despre populaţia românească a Dobrogei în hărţi medievale şi moderne,* Bucureşti, 1966, 64 p. in 8°; Gh. Ştefan, I. Barnea, M. Comşa, E. Comşa, *Dinogetia, I. Aşezarea feudală timpurie de la Bisericuţa- Garvăn,* Bucureşti, 1967, 409 p. in 4°; Const. C. Giurescu, *Ştiri noi despre strămânii din Dobrogea,* în *Tomis,* decembrie 1967, p. 4; Radu Vulpe, Ion Barnea, *Din istoria Dobrogei,* vol. II, Bucureşti 1968, 591 p. in 8°; P. Diaconu şi N. Petre, *Quelques observations sur le complexe archiologiques de Murfatlar (Basarabi),* în *Dacia,* XIII (1969), p. 443 — 456; Adrian Rădulescu, *Un document protoroumain ă Capidava,* în *Dacia,* XIV (1970), p. 311—323; Ion Barnea, Ştefan Ştefănescu, *Din istoria Dobrogei voi. III. Bizantini, români şi bulgari la Dunărea de Jos,* Bucureşti, 1971, 440 p. in 8°; Petre Diaconu, Dumitru Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină,* I, Bucureşti, 1972, 272 p. in 4°; Tudor Mateescu, *Pe urmele unui oraş dispărut: Ester,* în *Magazin Istoric,* VI (1972), 10, p. 10-14.

ROMÂNII DIN TRANSILVANIA: Z. Pîclişanu, *Vechile districte româneşti de peste munţi,* în *Rev. 1st. Rom.,* XIII (1943), 3, p. 19 — 29; *Breve histoire de la Transylvanie, sous la redaction de C. Daicoviciu et Miron Constantinescu,* Bucureşti, 1965, 467 p. in 8°; Radu Popa, *Cnezatul Marei,* Baia Mare, 1969, 47 p. in 8° + 27 pl.; Radu Popa, *Ţara Maramureşului in veacul al XIV-lea,* Bucureşti, 1970, 304 p. in 8°; Ştefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei,* I, ediţia a doua, Cluj, 1972, 595 p. in 8°; Sergiu Columbeanu, *Cnezate şi voievodate româneşti,* Bucureşti, 1973, 144 p. in 8°.

VIAŢA ECONOMICĂ: Bela Bosiczky, *Magyarorszâg legnevezetesebb kereskedelmi utvo- nalai a XIV es XV szăzadban,* Budapest, 1914, 301 p.; Cholnoky Jeno, *Budapest fol- drajzi helyzete,* Budapest 1915, p. 195; Const.

C. Giurescu, *Organizarea financiară a Ţării Româneşti în epocalui Mircea cel Bătrîn, înMem. Secţ. 1st. Acad. Rom., s. 3, t.* VII (1926— 1927), p. 1 — 58; Lajds Glaser, *Dundntul kdzepkori uthalozata,* în *Szăzadok,* 1929, p. 139. S.q.; Gh. Zâne, *Economia de schimbîn Principatele Române,* Bucureşti, 1930, 461 p. in 8°; Gh. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă...,* Bucureşti, 1935, 178 p. in 8°; I. Moga, *Die Wirtschaftliche Entwicklung Siebenburgens, in Siebenbiirgen,* I Bucureşti, 1943, p. 155 — 174; Şt. Pascu, *Meşteşugurile din Transilvania pînă în secolul al X VI-lea,* Bucureşti, 1954, 379 p. in 8°; Aurora Ilieş, *Ştiriîn legătură cu exploatarea sării în Ţara Românească pînă în veacul al XVIII-lea* în *S.M.I.M.,* I (1956), p. 155 — 197; *G. Giuglca,* M. Homorodan şi I. Stan, *Toponimia comunei Rîu de Mori (Ţara Haţegului),* în *Fonetică şi dialectologie,* V (1963), p. 41 —42; Daniel Popescu, *De la „De arhitectura" lui Vitruviu la toponimia românească,* în *Tribuna* din 9 iulie 1964, p. 10; Const. C. Giurescu, *Istoria pescuitului şi a pisciculturii în România,* Bucureşti, 1964, 389p. in 8°; Dinu C. Giurescu, *06 sncnopme cojiu ua Py-uuucaux Tocydapcmue Eajuiaucnuu II o.ioycm- poa IIpu (PeodajiuaMe* (Despre exportul sării din Ţările Române în Peninsula Balcanică, în feudalism), în *Rev. S.E. Eur.,* I (1964), 3 — 4, p. 421—462; Costin C. Kiri- ţescu. *Sistemul bănesc al leului şi precursorii lui,* I, Bucureşti 1964, 423 p. in 8° (capitolele privind perioada bizantină şi evul mediu sînt redactate de C. Iacobescu şi I. Iliescu) ; Const. C. Giurescu, *Le commerce sur le territoire de la Moldavie sous la domination tartare (1241 —1352),* Bucureşti, 1956, 16 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al X VI-lea,* Bucureşti, 1967, 379 p. in 8°; Şt. Olteanu, C. Şerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în Evul Mediu,* Bucureşti, 1969, 460 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Transyl-*

vania in the history of Romania. An historical Outline, London, 1969, 139 p. in 8°; Oct. Iliescu, *L'Hyperpere byzantin au Bas Danube du Xl-e siecle,* în *Rev. S.E. Eur.,* VII (1969), 1, p. 116—118; Nicolae Maghiar, Ştefan Olteanu, *Din istoria mineritului in România,* Bucureşti, 1970, 332 p. in 8°; Oct. Iliescu, *Moneda in Romania 491 — 1864,* Bucureşti, 1970, 64 p. in 8° cu 45 pl.; Oct. Iliescu, *Emisiuni monetare ale oraşelor medievale de la Dunărea de Jos,* în *Pence,* II (1971), p. 261—266; Const. C. Giurescu, *An Old Roumanian Tax with a Byzantine name: Pirpărul,* în *The Journal of European Economic History,* I, (1972) 1, p. 121 — 127; Const C. Giurescu, *Contribuţiuni la studiul originilor şi dezvoltării burgheziei române pînă la 1848,* Bucureşti, 1972, 295 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Contribuţiuni la istoria ştiinţei şi tehnicii româneşti din secolul al XV-lea pînă în prima jumătate a secolului al XIX-lea,* Bucureşti, 1973, 266 p. in 8°; Oct. Iliescu, *Les pays sud-est européens,* în *A Survey of numismatic research* 1966—1971, II, New York, 1973, p. 277-303.

TÎRGURI SAU ORAŞE: G.D. Teutsch, *Geschichte der Siebenbiirger Sachscn fiir das săchsische Volk,* vol. I ed. a 4-a, Sibiu, 1925 XIX 4- 611 p. in 8°; Petre Dejeu, *Monografia municipiului Oradea şi judeţului Bihor,* I, Oradea, 1926, 335 p. in 8°; Oscar Kisch, *Die wichtigsten Ereignisse aus der Geschichte von Bistritz und des Nbsnergaues von der Zeit der Kolonisten-Einwanderung bis zur Gegenwart,* vol. I (1141 — 1699), Bistriţa, 1926, 143 p. in 8°; O. Fr. Krasser, *Hermannstadt,* Braşov, 1927, 62 p. in 4°; loan Medrea, *Sighişoară,* 1928, 32 p. in 8°; Octav Şuluţiu, *Braşov,* Bucureşti , 1937, 228 p. in 8°; Coriolan Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania,* vol. I — II, Bucureşti, 1967 — 1968, 433 + 447 p. in 8°; Şt. Pascu, *Însemnătatea istorică a oraşului Salu Mare* (sub tipar).

Al. Ştefulescu, *Istoria Tîrgu-Jiului,* Tg. Jiu, 1906 IV + 487 p. in 8'; Dan Iliescu, *Un vechi oraş dispărut: Cetatea de Floci (încercare de monografie),* Bucureşti, 1930, 43 p. in 8°; Gh. Petrescu-Sava, *Tîrguri şi oraşe între Buzău, Tîrgovişte şi Bucureşti...* ed. a treia, Bucureşti, (1937), 110 p. in 8°; Preot Răuţescu, *Cîmpulung-Muscel. Monografie istorică,* Cîmpulung-Muscel, 1943, X + 426 p. in 8°; Gh. Diaconu, *Tîrgşor. Necropola din secolele III —IV e.n..* Bucureşti, 1965, 332 + 5 f. pl. in 4°; Const. C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre,* Bucureşti, 1967, 466 p. in 4°; Const. C. Giurescu, *Istoricul oraşului Brăila...,* 1968, 373 p. in 8°.

Şt. Pascu, *Contribuţiuni documentare la istoria românilor în sec. XI11 — XIV,* Sibiu, 1945, 72 p. in 8°; N. Grigoraş, *Despre oraşul moldovenesc în epoca de formare a statului feudal* în *St. şi cerc, ştiinţ. Istorie,* Iaşi, 1960, fasc. 1, p. 83 — 96; C. Cihodaru, *Consideraţii în legătură cu populaţia Moldovei în perioada premergătoare invaziei tătarilor (1241),* în *St. şi cerc, ştiinţ. Istorie,* Iaşi, (1963), fasc. 2, p. 215 — 248; Al. Andronic, *Oraşe moldoveneşti în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare ruseşti,* în *Romanoslavica,* 11 (1965), p. 203 — 218; Const. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea,* Bucureşti, 1967^ 380 p. in 8°.

Gh. Popa-Lisscanu, *încercare de monografie asupra cetăţii Dîrstomil-Silistra,* Bucureşti, 1913, IV + 244 p. in 8°; Gh. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă,* Bucureşti, 1935, 200 p. in 8°; J. Bromberg, *Toponymical and historical miscellanies on medieval Dobrudja, Bessarabia and Moldo-Wallachia,* în *Byzantion,* XII (1937), p. 151 — 180 şi 449 — 475 şi XIII (1938), p. 9 — 71; Const. C. Giurescu, *Ştiri despre popzilaţia*

 românească a Dobrogei în hărţi medievale şi moderne, Bucureşti, 1966, 64 p. in 8° şi 2 hărţi; Ion Barnea, Ştefan Ştefănescu, *Din istoria Dobrogei,* vol III, Bucureşti, 1971, 440 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Localizarea Vicinei şi importanţa acestui oraş pentru spaţiul carpato-dunărean,* în *Peuce,* II (1971), p. 257 — 260; Petre Diaconu, Dumitru Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină,* vol. I, Bucureşti, 1972, 272 p. in 4°+ 5 pl. Ştefan Pascu şi Samuel Goldenberg, *Quelques problemes concernant Ies villes mâdiâvales de certains pays danubiens,* în *Actes du Il-e Congres international des itudes du sudest europien (Athenes, 7—13 mai 1970),* t. II Histoire, Athenes, 1972, p. 460 — 478.

ALCĂTUIRILE SOCIALE: I.C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele Române pînăla 1864,* Bucureşti, 1935, XV + 304 p. in 8°; G. Potra, *Contribuţiuni la istoricul ţiganilor din România,* Bucureşti, 1939, 376 p. in 8°; Const. Giurescu, *Studii de istorie socială,* Bucureşti, 1943, 351 p. in 8°; Dan Gh. Teodor, *Obiectele de podoabă din tezaurul feudal timpuriu descoperit la Oţeleni (raionul Huşi, reg. Iaşi),* în *Arheologia Moldovei,* II — III, 1964, p. 343 — 361); Const. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea,* Bucureşti, 1967, 380 p. in 8°; Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei,* vol. I, ed. a doua, Cluj, 1972, 595 p. in 8°.

VIAŢA RELIGIOASĂ ŞI CULTURALĂ. CTITORII: I.D. Ştefănescu, *Involution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie, depuis Ies origines jusqu au XlX-e siecle.* Paris, 1928, XII + 338 p. in f°.; I.D. Ştefănescu, *La Peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie depuis Ies origines et jusqu'au XlX-e siecle,* Paris, 1932, IX + 439p. in f°; Const. C. Giurescu, *întemeierea mitropoliei Ungrovlahiei, în Bis. Ort. Rom.,* LXXVII (1959), 7—10, p. 673 — 697; Virgil Vătăşianu, *Istoria artei feudale în ţările române,* vol. I, Bucureşti, 1959, XI + 1 020 p. in 4°; Const. C. Giurescu, *Două monumente religioase din veacul al XIV-lea: Nucetul sau Cozia din Vîlcea şi Nucetul din Dîmboviţa,* în *Mitropolia Olteniei,* XIII (1961), 1—4, p. 38 — 49; Gr. Ionescu, *Istoria arhitecturii româneşti, vol.* I, Bucureşti 1963, 530 p. + 8 pl.; Paul Henry Stahl, *Vieilles iglises en bois de Roumanie,* în *Rev. Et. S.-E. Eur.,* III (1965), 3 — 4, p. 611 —637 ; V. Vătăşianu, Fl. Dumitrescu, Radu Florescu, Emil Lăzărescu, M.A. Muzicescu, D. Năs- tase. Paul Petrescu, Răzvan Theodorescu, Sorin Ulea, Theodora Voincscu, *Istoria artelor plastice în România,* I, Bucureşti, 1968, 459 p. in 8°; N.

Constantinescu, *Lare- sidence d'Argeş des voivodes roumains des XIIIe et XIVe siecles. Problemes de chronologie ă la lumiere des râcentes recherches archiologiques,* în *Rev. S.-E. Eur.,* VII, 1970, Nr. 1, p. 5 — 31; *Istoria învăţământului din România,* Bucureşti, 1971, 479 p. in 8°; Victor Baumann, *Bazilica cu „Martyricon" din epoca romanităţii tîrzii descoperită la Niculiţel (jud. Tulcea),* în *Bul. Mon. 1st.,* 4 (1972), 2, p. 17—26.

ÎNTEMEIEREA ŢĂRII ROMÂNEŞTI ŞI A MOLDOVEI

întemeierea celor două state,
Ţara Românească şi Moldova,
are o însemnătate epocală în istoria poporului nostru

Cu întemeierea celor două state, Ţara Românească şi Moldova, la începutul şi la mijlocul secolului al XIV-lea, începe o nouă epocă în istoria poporului român. în locul cnezatelor şi voievodatelor de mai înainte, cu suprafaţă redusă, cu mijloace financiare şi putere militară în consecinţă, apar formaţiuni teritoriale însemnate, care ating, în foarte scurtă vreme hotare naturale: Carpaţii Meridionali şi Dunărea pentru Ţara Românească sau Muntenia, Carpaţii Orientali, Dunărea, Marea Neagră şi Nistrul pentru Moldova. Graniţa între cele două state româneşti se stabileşte exact în locul unde munţii îşi schimbă direcţia, dinspre est spre nord —nord-vest şi unde se află linia de ruptură sau falia către care converg rîurile din răsăritul Munteniei şi sudul Moldovei: am numit linia Milcovului, a Putnei inferioare şi a Şiretului inferior, care este totdeodată şi linia seismică principală a ţării. Iau naştere acum două formaţiuni puternice, capabile să asigure dezvoltarea poporului român sub toate raporturile: politic-diplomatic, economic şi cultural, formaţiuni care vor dovedi o vitalitate remarcabilă, fiind în stare să reziste forţei otomane — ce va desfiinţa toate statele de la sudul Dunării, din Peninsula Balcanică — şi care, prin unirea lor din 1859, vor da posibilitatea desăvîrşirii statului naţional unitar în 1918.

ELEMENTE COMUNE ŞI DE DIFERENŢIERE. Cum se explică formarea celor două state româneşti? Ce elemente au asigurat, prin îmbinarea lor, această realizare? Căci e vorba de mai multe elemente *comune* sau foarte asemănătoare în ambele state, după cum sînt şi unele elemente de *diferenţiere.* în primul rînd trebuie să avem în vedere mulţimea locuitorilor, *desimea de populaţie.* Fertilitatea pămîntului, excelent pentru agricultură şi creşterea vitelor, faptul că se găsesc întrunite laolaltă, de o parte şi de alta a Milcovului, bogăţii vegetale, animale, şi

minerale, că sînt grîne, vite mari şi mici, lapte şi brînză, peşte, miere şi ceară, sare, fructe de tot felul, de grădină şi de pădure, lemn de construcţie şi de ars, fără să mai amintim de „păcură", piatră de var şi de moară şi de aur, toate acestea fac ca traiul omenesc, la adăpostul pădurii, să fie mai uşor ca în alte părţi, să îngăduie o înmulţire

a populaţiei. Satele se ţin lanţ de-a lungul cursurilor de apă, mari şi mici, la marginea şi în poienile pădurilor, în podgorie şi la poalele munţilor. în momentul cînd se întemeiază Ţara Românească erau, între Carpaţii Meridionali şi Dunăre, cel puţin două mii de sate, poate chiar între două şi trei mii. Sate mici, e adevărat, cu cîteva zeci de case, — satele mari, cu sute de case, au fost o excepţie — dar numeroase. La fel în Moldova, în prima jumătate a secolului al XIV-lea. De-a lungul multelor ape care străbat de la miazănoapte spre miazăzi pămîntul ţării, aşezările omeneşti urmează una după alta. Documente de la finele secolului întemeierii şi de la începutul celui următor amintesc de sate cu hotare „din veac" aşadar anterioare lui Dragoş şi Bogdan. Tîrgurile sînt numeroase şi aci, ca şi în Ţara Românească, iar negoţul activ. Aşadar primul element, comun ambelor ţări, a fost desimea populaţiei, numărul ei, deci posibilitatea *de a ridica o oaste însemnată.*

Al doilea element a fost *starea economică satisfăcătoare*, nivelul ei crescut faţă de epoca anterioară. Indicaţii în sensul acesta avem din izvoarele contemporane. Diploma Ioaniţilor ne vorbeşte de „veniturile" şi „foloasele" pe care le avea coroana ungară, respectiv cavalerii Ioaniţi, de la locuitorii Olteniei şi Munteniei. Că aceşti locuitori aveau mijloace, că voievozii şi cnezii lor dispuneau de sume de bani importante o dovedeşte în primul rînd răscumpărarea lui Bărbat, fratele voievodului Litovoi, care s-a făcut cu o sumă „nu mică de bani" („non modicam quantitatem pecuniae"), apoi despăgubirea de război pe care Basarab I o oferă în 1330 regelui Carol Robert, despăgubire în valoare de 7 000 de mărci de argint, echivalentul a 1 6S0 000 de dinari sau a 1447 kilograme de argint. O dovedesc apoi mărfurile care se aduc la Vicina în 1281, mărfuri valoroase, în primul rînd postavuri lombarde, în mari cantităţi, ceea ce implică putinţa de desfacere, deci o pătură de feudali cu mijloace financiare corespunzătoare. Această pătură se găseşte atît pe teritoriul viitoarei Ţări Româneşti — sînt acei „majores terrae" amintiţi în diploma Ioaniţilor — cît şi pe teritoriul viitoarei Moldove — acei „potcntcs illarum partium" pomeniţi în actul papal din 1332. O dovedesc în sfîrşit descoperirile numismatice şi arheologice de la sud şi est de Carpaţi şi anume perperii bizantini, de aur, din cîmpia munteană în special, marea cantitate de monedă tătărească de argint din tezaurele de la Mihail Kogălniceanu, în nordul Dobrogei, podoabele de argint şi smalţ, de la Voiteşti şi Oţeleni, precum şi crucile engolpion de la Trifeşti şi Ibăneşti, toate acestea în Moldova.

Al treilea element comun ambelor ţări a fost o conjunctură internaţională favorabilă. întemeietorului Ţării Româneşti i-a venit în ajutor faptul că în statul vecin, Ungaria, după moartea ultimului rege din dinastia arpadiană. Andrei al III-lea, la 14

ianuarie 1301, a început o luptă de ani de zile pentru tron, pînă în 1307, octombrie 10, interval în care Basarab I şi-a putut întinde stăpînirea fără să se teamă de reacţiunea statului ungar. Iar întemeierea Moldovei a avut loc în împrejurările luptelor dintre armata ungară şi a tătarilor, cînd puterea acestora din urmă era în scădere, deci nu mai putea constitui o primejdie pentru noul stat.

în sfîrşit, un ultim element comun a fost ivirea unei *personalităţi* pregnante, înzestrate cu simţ politic, talent de organizare şi capacitate militară,

şi anume a lui Basarab I, cel mare, întemeietorul de ţară şi de dinastie, biruitorul de la Posada, asupra lui Carol Robert, iar în Moldova a lui Bogdan I, iarăşi întemeietor de ţară şi dinastie şi biruitor în lupte împotriva armatei regelui Ludovic cel Mare. Incontestabil, prezenţa acestor personalităţi a contribuit şi ea la întemeierea celor două state româneşti ca organisme politice de sine stătătoare.

Dar alături de elementele comune, hotărîtoare, au existat şi elemente de diferenţiere, specifice. Primul este *data diferită* a întemeierii. Dacă procesul întemeierii Ţării Româneşti, proces care se întinde pe o perioadă de peste cinci decenii are ca răstimp hotărîtor anii de după 1301, acela al întemeierii Moldovei, cuprinzînd şi el, în sens larg, o perioadă de peste două decenii, are ca răstimp hotărîtor, anii de după 1359, aşadar e posterior celui dintîi cu circa şase decenii.

Al doilea element de diferenţiere este *locul de unde porneşte întemeietorul.* Basarab pleacă din cuprinsul voievodatului din stînga Oltului, stăpînit în 1247 de Seneslau, apoi, după toate probabilităţile, de Tochomer (Tihomir), tatăl lui Basarab, şi, la urmă, de Basarab însuşi, pleacă aşadar, *din însuşi cuprinsul viitorului stat.* Nu e vorba prin urmare, de un descălecat din Transilvania, din Ţara Făgăraşului. în Moldova, dimpotrivă, atît Dragoş, cît şi Bogdan vin din afară, din Maramureş, aşadar aici are loc într-adevăr *un descălecat* şi anume într-o primă formă, cu Dragoş, şi apoi într-a doua, decisivă, cu Bogdan.

Al treilea element de diferenţiere stă în situaţia întemeietorului faţă de puterea vecină tătărească. Basarab e în relaţii bune cu hanul tătar, primind chiar ajutor armat de la el, în conflictul din 1330, cu regele Carol Robert. Dragoş, dimpotrivă, este adversar al tătarilor, luptînd împreună cu armata ungară împotriva lor. Nu ştim care a fost atitudinea lui Bogdan I faţă de ei; probabil că a păstrat o atitudine de neutralitate, dat fiind că avea de luptat pe frontul de vest, contra ungurilor; în orice caz, izvoarele nu pomenesc de vreun ajutor armat dat de tătari lui Bogdan, aşa cum a fost cazul cu Basarab. Acesta fiind cadrul general al întemeierii celor două state româneşti, să urmărim acum, în detalii, felul cum s-au constituit aceste două state.

ÎNTEMEIEREA ŢĂRII ROMÂNEŞTI. PRIMA ÎNCERCARE, SUB LI- TOVOI. TIHOMIR. Multă vreme s-a crezut că Ţara Românească s-a întemeiat printr-o descălecare din Făgăraş. De acolo ar fi venit „Negru Vodă“, pe la sfîrşitul secolului al XIII-lea, şi ar fi ocupat ţinutul dintre Carpaţi şi Dunăre, întemeind oraşe, făcînd curţi domneşti şi ridicînd biserici. Aşa povesteşte *tradiţia literară* păstrată în cronica cea mai veche a Ţării Româneşti, aşa au prezentat lucrurile mulţi istorici, influenţaţi, cu siguranţă, şi

de întemeierea statului moldovean unde a avut loc într-adevăr o descălecare. Astăzi ştim însă că faptele s-au petrecut altfel. întemeierea Munteniei nu se datoreşte unor descălecători veniţi din Făgăraş, *ci reunirii sub o singură stăpînire, românească, a diferitelor formaţiuni politice, cnezate şi voievodate, din dreapta şi din stînga Oltului.* Ea nu s-a făcut dintr-o dată, într-un singur an, ci a cerut mai multe decenii. A fost precedată de încercarea neizbutită, a lui Litovoi şi

Bărbat şi a fost încoronată de strălucita biruinţă de la Posada, a lui Basarab cel Mare, întemeietorul.

După moartea regelui Ştefan al V-lea al Ungariei (1272), şi pe timpul cînd urmaşul său Ladislau al IV-lea era încă minor, voievodul Litovoi — foarte probabil una şi aceeaşi persoană cu Litovoi din 1247 — ocupă, împreună cu fraţii săi, o parte din posesiunile pe care le avea coroana ungară dincoace de munţi şi refuză să mai plătească tribut. Nu ştim exact unde erau ţinuturile ocupate de Litovoi, pare-se spre Olt sau chiar la răsărit de acest rîu; faptul că documentele amintesc mereu în vremea aceasta bani ungureşti de Severin, este un indiciu că Litovoi nu şi-a îndreptat privirile înspre apus sau că, cel puţin, n-a cucerit *cetatea* Severinului. Văzînd că somaţiunile lor de a restitui teritoriile ocupate nu au nici un rezultat, ungurii întreprind o expediţie împotriva voievodului rebel. Ea a avut loc între 1272 şi 1277, poate în 1273, poate în vara sau toamna anului 1277. Soarta armelor n-a favorizat pe Litovoi; el îşi pierde viaţa pe cîmpul de luptă, iar fratele său. Bărbat este prins, adus la curtea regelui ungar şi silit să se răscumpere cu o sumă însemnată de bani. Prima încercare de dobîndire a independenţei eşuase. Războiul cu ungurii ne arată totuşi că voievodatul lui Litovoi ajunsese la o dezvoltare însemnată, de vreme de dispunea de forţa militară necesară unei lupte ca aceea care avusese loc şi de suma importantă de bani reclamată de eliberarea lui Bărbat. In 1276, ţara Haţegului care în diploma Ioaniţilor era arătată ca făcînd parte din cnezatul voievodului Litovoi, nu mai depinde de acesta: un document menţionează alături de „Micud, banul de Severin" şi pe „Petru, corniţele de Haţeg". Ocuparea Haţegului de către unguri se poate să fi avut loc sau în urma mişcării lui Litovoi sau să fi determinat însăşi această mişcare, lucrurile nu sînt încă bine lămurite.

După mişcarea lui Litovoi urmează un răstimp de circa o jumătate de s 'col, cu privire la care nu sîntem bine informaţi. Constatăm numai că la sfîrşitul acestui răstimp, în 1324, Ţara Românească este întemeiată. în locul micilor formaţiuni politice anterioare apare un singur stat, în locul cnezilor şi voievozilor de odinioară un singur stăpînitor. Cum a avut loc acest proces de unificare, pe cale paşnică sau prin forţă, şi care au fost etapele lui, documentele nu ne-o spun; trebuie să ne mulţumim deci numai cu unele presupuneri, pornind de la anumite fapte anterioare, contemporane şi mai ales posterioare întemeierii însăşi.

Un lucru însă e sigur: întemeierea se datoreşte voievozilor din stînga Oltului, şi nu celor din dreapta lui, cum s-a crezut mai înainte. *De la Cîmpulung şi de la Argeş a pornit acţiunea care avea să ducă la formarea statului muntean.*

în 1324, un document ungar aminteşte pe Basarab „voievodul nostru transalpin"; un alt document ni-1 arată ca „fiu al lui Tihomir" („filium Thoco- m?ry"). Din felul cum e pomenit acesta din urmă, se vede că el fusese un pjrsonaj cunoscut; credem că nu greşim socotindu-1 ca predecesor în domnie al lui Basarab, aşadar ca voievod în stînga Oltului, acolo unde, în 1247, întîl-nisem pe Seneslau. Am avea deci următoarea succesiune: Seneslau, Tihomir, Basarab. Cît a domnit fiecare din ei, nu se poate stabili sigur pe temeiul materialului documentar de care dispunem astăzi. Cunoaştem dintr-un grafit descoperit la Biserica Domnească din Curtea de Argeş, anul morţii lui Basa-rab: 1352, nu ştim însă anul suirii lui pe tron. Un izvor străin dă ca început al domniei lui „Negru Vodă" — noi zicem Basarab întemeietorul — anul 1310. Pe de altă parte, cronica cea mai veche a Ţării Româneşti fixează ca dată a întemeierii statului, anul 1290. Am putea împăca această nepotrivire admi- tînd că domnia lui Tihomir a început în 1290 şi a durat pînă în 1310 cînd î-a urmat pe tron fiul său Basarab. Evident, e o simplă ipoteză: rămîne ca materialul nou, documentar, să ne arate întrucît este justificată.

BASARAB ÎNTEMEIETORUL. Cum au izbutit voievozii de la Cîmpulung şi Argeş să reunească sub conducerea lor diferitele cnezate şi voievodate dintre Carpaţi şi Dunăre? A fost oare un proces violent de cucerire, sau unul pacific de confederare, de recunoaştere a unui „mare voievod" de către ceilalţi voievozi şi cnezi? Un răspuns sigur nu se poate da. Dacă tradiţia care arată închinarea Basarabilor olteni către Negru Vodă ar fi într-adevăr, făcînd abstracţie de nume, ecoul tîrziu al unui atare act, ceea ce însă nu-i deloc sigur, am avea atunci o indicaţie în sensul unei acţiuni pacifice, de recunoaştere prin bunăvoie a autorităţii voievodului de la Argeş de către urmaşii lui Litovoi. în acelaşi sens, al unei înţelegeri, s-ar putea interpreta şi titlul de „mare voievod" care i se dăduse lui Basarab şi pe care îl vor purta, împreună cu acela de „domn", cîrmuitorii noului stat. Ar fi voievodul pe care ceilalţi l-au recunoscut drept superior. Să fie oare ulterioara împărţire a ţării în judeţe corespunzînd în genere cu văile rîurilor principale, o amintire şi un semn al acestui paşnic proces de confederare? Şi teza cealaltă, a unei cuceriri, a unei ocupări prin forţa armelor se poate perfect susţine. Ea este chiar mai conformă cu spiritul timpului. Este semnificativ că nu întîlnim în vechea alcătuire a statului muntean, printre dregătorii lui, pe nici unul care ar putea aminti pe un fost voievod sau cneaz supus de bunăvoie stăpînitorului de la Argeş. Banul, care are o situaţie specială, privilegiată, la curtea domnilor munteni, nu poate fi pus în legătură cu un asemenea

proces; el înlocuieşte pe vechiul dregător ungar, pe fostul comandant al Banatului de Severin, are deci o altă explicaţie.

în orice caz, posesiunile pe care ungurii le aveau pe versantul sudic al Carpaţilor au fost luate de voievozii munteni cu sabia. Dacă admitem că la Cîmpulung au stăpînit la început ungurii — aşa cum se interpretează de unii istorici prezenţa aci a comitelui Laurenţiu — atunci e foarte probabil ca oraşul să fi fost ocupat după moartea acestui demnitar, prin urmare după 1300.

Banatul Severinului a fost şi el cucerit şi anume în 1291. Începînd cu acest an şi pînă în 1324. nu se mai găsesc în documentele ungare menţionaţi „banii de Severin", ceea ce înseamnă că această posesiune nu se mai afla în stăpînirea coroanei ungare. Aşadar, pentru aceste teritorii — Banatul de Severin şi, eventual, Cîmpulungul — trebuie să admitem un proces de cucerire. A avut oare voievodatul lui Litovoi, precum şi cnezatele unde stăpîniseră în 1247 loan şi Farcaş, aceeaşi soartă? Un răspuns afirmativ nu este exclus. Se poate, de asemenea, întîmpla ca relaţii de familie — o înrudire prin căsătorie de pildă — să fi permis reunirea unora dintre aceste formaţiuni. După cum se vede,

ŢARA ROMÂNEASCĂ LA ... 1352

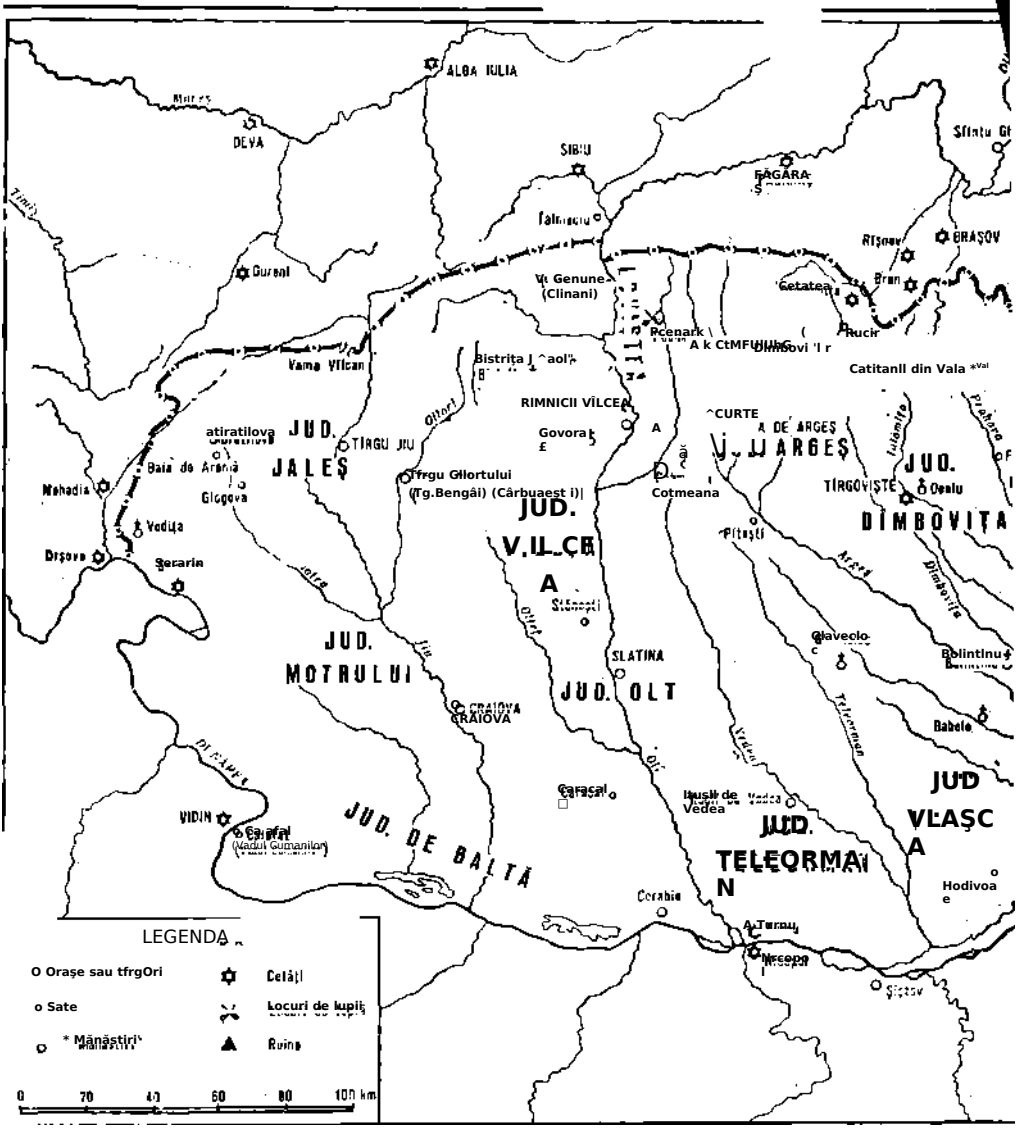

CONST. C. GIURESCU, DINU C. GIURESCU -

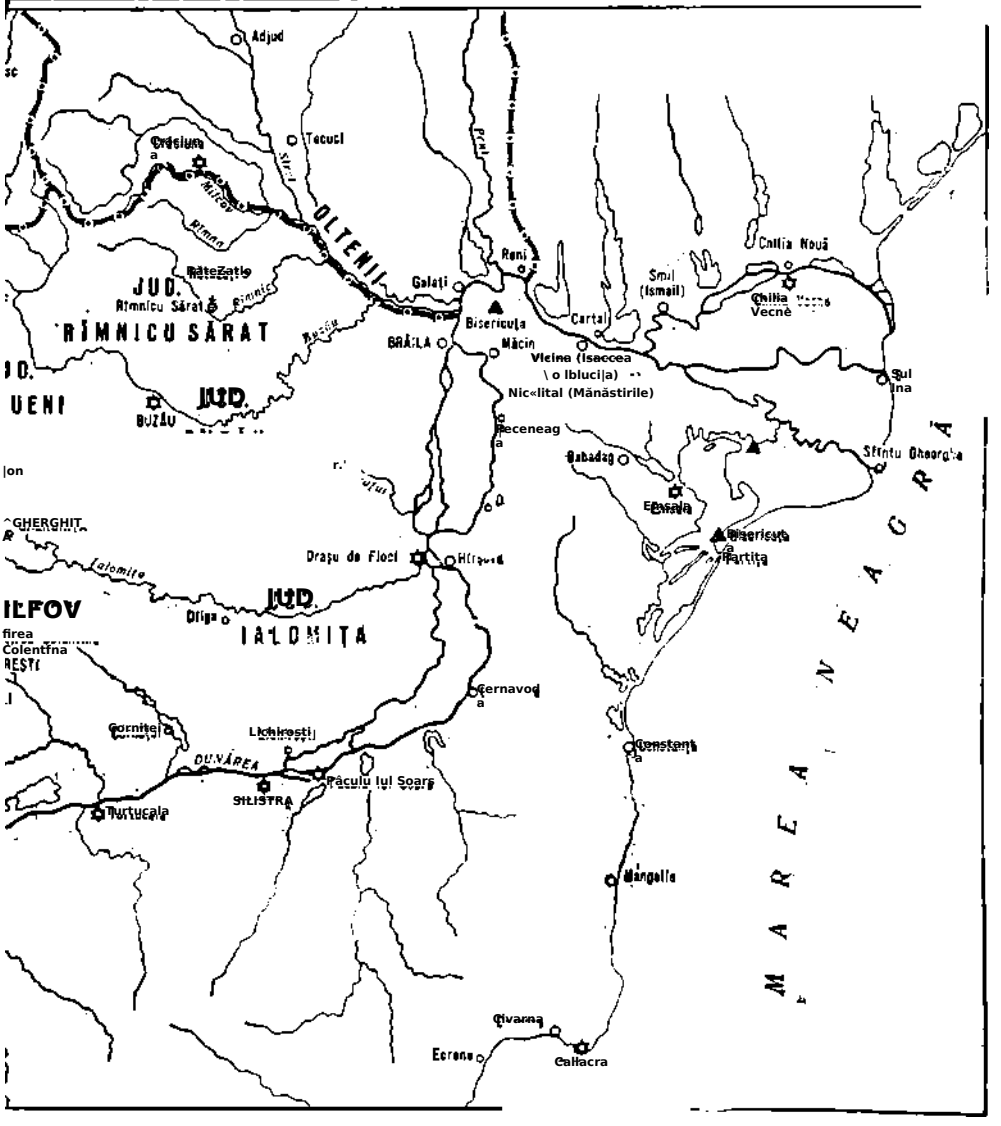

sîntem iarăşi în plin domeniu al ipotezelor, Rămîne ca viitorul, prin documentele noi ce se vor descoperi, să ne arate cum s-au petrecut în realitate lucrurile, în orice caz, două fapte sînt sigure: 1. Ţara Românească s-a întemeiat prin reunirea de către voievozii de la Argeş a formaţiilor politice dintre Dunăre şi Carpaţi, iar nu printr-o descălecare din Făgăraş. 2. Desăvîrşirea acestei întemeieri are loc sub Basarab I, care cu mai mult succes decît predecesorul său Litovoi, izbuteşte în 1330 să înlăture suzeranitatea ungară.

în crearea statului muntean, puterea şi priceperea voievozilor de la Argeş au avut, evident, importanţă. I-au ajutat însă şi împrejurările. La începutul secolului alXIV-lea se produce o conjunctură politică favorabilă nouă. Ungaria, vecinul cel mai puternic, trece printr-o lungă criză internă, printr-o perioadă de anarhie, provocată de lupta pentru tron. La 14 ianuarie 1301, murea regele Andrei al III-lea şi cu el se stingea în linie bărbătească dinastia arpadi- ană. Din cele două căsătorii avusese numai o singură fată, care, nevîrstnică fiind, era totuşi logodită cu Venceslav, fiul regelui Venceslav al Boemiei. Se punea deci problema succesiunii la tron. îndreptăţiţi să-l ocupe, prin înrudirea lor cu vechea dinastie, erau doi: Carol Robert de Anjou din familia domnitoare în Neapol şi Sicilia, pe atunci în vîrstă de 13 ani, şi Venceslav, logodnicul Elisabetei, cam de aceeaşi vîrstă. Ambii găsesc susţinători printre feudalii unguri, ambii sînt încoronaţi ca regi: primul la Zagreb, cel de al doilea la Buda. Ungaria se împarte în două tabere care se luptă cu îndîrjire între ele. în cele din urmă, Venceslav, care prin moartea tatălui său ajunsese şi rege al Boemiei, renunţă la coroana Ungară în folosul lui Otto de Bavaria (1305). Acesta era un om slab; ce e drept, ajunge să fie încoronat, dar nu izbuteşte să-şi impună voinţa marilor feudali, cum era, de pildă, Matei Csâk sau puternicul Ladislau din neamul Borşa, voievod al Transilvaniei. Spre a atrage de partea lui pe acesta din urmă, Otto se gîndeşte să-i ia în căsătorie fiica. în acest scop, vine în Transilvania; aci însă este prins de către Ladislau şi trimis în 1307, spre a fi închis, la „voievodul valahilor", adică peste munţi, — fie în Ţara Românească, fie în Moldova — de unde a scăpat în anul următor, mulţumită unei coincidenţe. S-a întîmplat anume — povesteşte o cronică în versuri, contemporană — ca voievodul să se îmbolnăvească. Poporul a atribuit însă boala faptului că Otto era ţinut pe nedrept în închisoare şi a cerut eliberarea acestuia. Ceea ce s-a şi făcut, iar Otto s-a grăbit să se întoarcă în patria sa. în cele din urmă, Carol Robert izbuteşte să fie recunoscut ca rege şi de partida cealaltă (10 octombrie), punîndu-se capăt astfel luptelor interne care duraseră, şapte ani de zile. în acest răstimp, voievodul de la Argeş a putut foarte bine să-şi rotunjească hotarele fără să se teamă de vreo intervenţie din partea ungurilor care erau ocupaţi la ei acasă de lupta pentru

tron. Slăbirea puterii ungureşti, anarhia de acolo provocată de această luptă, a venit deci în folosul nostru.

Cealaltă putere, dinspre răsărit, anume imperiul tătăresc, era şi ea în scădere. Dealtfel, centrul ei nu se afla în ţinuturile noastre, ci mult mai departe, spre răsărit, în Rusia; noi constituiam periferia marelui imperiu întemeiat de Gengishan.

în sfîrşit, şi bulgarii erau sfîşiaţi de luptele interne care duseseră pînă la dezmembrare i statului, unii guvernatori de provincii declarîndu-se neatîrnaţi de ţar. Se adaugă pe deasupra istovirea produsă de necontenitele lupte cu tătarii. Aşada oţi vecinii care ar fi putut să împiedice procesul de constituire al sfătuim muntean se găseau în imposibilitate s-o facă. De această conjunctură favorabilă a ştiut să se folosească voievodul de la Argeş, spre a-şi întinde stăpînirea sa şi a întemeia astfel *prima formaţiune politică românească importantă.* A fost acesta un moment hotărîtor în viaţa poporului nostru, aşa cum se întîmplă la sute de ani odată.

RELAŢIILE CU UNGARIA. RĂZBOIUL DIN 1330. ŢARA ROMÂNEASCĂ INDEPENDENTĂ. Cită vreme a durat lupta dintre Carol Robert şi ceilalţi competitori ai tronului, evident, n-a mai putut fi vorba de o suzeranitate ungară asupra voievodatului de la Argeş sau asupra voievodatului „transalpin", cum îi spuneau documentele cancelariei regale. După ce însă Carol Robert a fost recunoscut de toţi ca singur stăpînitor, s-a pus din nou problema raporturilor cu coroana ungară. Un document din 1324 ne arată că, la această dată, ele erau bune: Basarab este numit „voievodul nostru transalpin", ceea ce înseamnă că regele Ungariei trebuise să recunoască noua stare de lucruri de la miazăzi de Carpaţi, formarea statului muntean, şi că, pe de altă parte, stăpînitorul acestui stat recunoscuse, la rîndul lui, suzeranitatea ungară: ea decurgea din teritoriile foste sub stăpînire unguresca şi pe care Basarab sau predecesorul lui, Tihomir, le ocupaseră. Tot din acest document aflăm că regele Ungariei trimisese *în mai multe rînduri,* înainte de 1324, pe magistrul Martin în misiune la Basarab, ceea ce înseamnă că domnia acestuia dura de cîţiva ani. Se poate, după cum am spus şi mai sus, ca ea să fi început în 1310. în cazul acesta, am avea o domnie de 42 de ani, deoarece se cunoaşte astăzi datamorţii lui Basarab :e anul 1352.

Aceeaşi situaţie adică aceleaşi raporturi bune cu coroana ungară, pare să fi existat şi în 1327. La această dată avem o scrisoare a papei Ioan al XXII- lea către „nobilul bărbat Basarab, voievodul transalpin" prin care-1 laudă pentru zelul ce depune în „stîrpirea necredincioşilor" şi-l roagă să primească cu cinste pe călugării care vin să facă cercetări în acele regiuni. O scrisoare similară trimite papa comitelui Solomon din Braşov şi lui Toma, voievodul Transilvaniei. După 1327, relaţiile cu ungurii se strică însă, şi peste trei ani, în 1330, se ajunge la un conflict armat a cărui urmare va fi *independenţa* Ţării Româneşti.

Asupra cauzelor conflictului nu sîntem tocmai bine lămuriţi.

„Cronicon pictum" izvorul ungar fundamental asupra acestor evenimente ne spune numai atît că regele Carol Robert „după sfatul voievodului ardelean Toma şi al lui Dionisie, fiul lui Nicolae", s-a dus „în ţara voevodului vlahilor Basarab... ca să alunge din ţara aceasta pe Basarab sau... să o dea unuia din sfătuitorii săi". Ceea ce făcuse pe cei doi nobili să dea un asemenea sfat lui Carol Robert era dorinţa lor de a avea unele posesiuni ale lui Basarab. Dionisie, fost castelan de Mehadia, voia Banatul de Severin — şi l-a căpătat Ia începutul expediţiei — iar Toma, voievodul Transilvaniei, dorea — sîntem în drept s-o bănuim — chiar ţara Iui Basarab. Aşa s-ar explica pasajul din cronica amintită în care se spune că regele Carol Robert voia să dea ţara voievodului transalpin unuia din sfătuitorii săi.

între 1291 şi 1324 nu se mai constată în documentele ungare „bani de Severin", ceea ce înseamnă, după toate probabilităţile, că această posesiune fusese ocupată de voievodul din Ţara Românească. în 1324, aşadar chiar în anul în care constatăm legături bune între Basarab şi Carol Robert, apare iar un demnitar ungar, Paulus, purtînd titlul de „ban de Severin". Se poate deci ca cetatea Severinului să fi fost înapoiată de Basarab, în urma reluării raporturilor, după cum se poate însă iarăşi ca să fi rămas mai departe în stăpînirea noastră, titlul purtat de Paulus fiind, în cazul acesta, expresia unui drept teoretic, iar nu a unei stări de fapt. Acuma, fie că îl stăpînea încontinuu de mai înainte, fie că îl ocupase după 1324, un lucru e sigur: în 1330, atît ţinutul cît şi cetatea Severinului erau în mîinile lui Basarab. La acest ţinut se pare că fac aluzie documentele din 1332 şi 1351 care dau ca motiv al expediţiei dorinţa lui Carol Robert de a recupera „unele ţinuturi de graniţă ale regatului" pe care Basarab le ocupase „în ţara transalpină", „spre marea pagubă a coroanei".

Expediţia ungară a pornit în septembrie 1330. Momentul putea să pară nepotrivit — războaiele se începeau de obicei primăvara sau vara, nu în preajma iernii; în cazul acesta însă, el avea o explicaţie. Cu două luni mai înainte, Mihail, ţarul bulgarilor, fusese înfrînt şi ucis în lupta cu sîrbii, la Velbujd (28 iunie 1330). Basarab, înrudit cu Mihail, îi trimisese acestuia în ajutor un corp de oaste care n-a putut însă împiedica dezastrul. Aşa îneît regele Ungariei era îndreptăţit să considere situaţia lui Basarab, atît sub raportul militar cît şi sub acela al alianţelor, ca mult slăbită. De aceea pleacă toamna, în septembrie, împotriva lui. Cunoaştem drumul pe care l-a urmat oastea ungară. Ea intră în ţară pe la Severin, cuprinde cetatea care este încredinţată, împreună cu titlul de ban, lui Dionisie, cel care îndemnase pe Carol Robert să întreprindă expediţia, şi apoi străbate Oltenia, îndreptîndu-se spre Argeş. Basarab trimise soli „demni de toată

cinstea" şi oferi regelui ungar pacea în condiţii foarte avantajoase. El renunţa la Severin, se obliga să plătească tribut, să trimită pe unul din fiii săi la curtea regelui spre a servi acolo pe cheltuială proprie şi, pe deasupra, oferea şi o despăgubire de război în valoare de şapte mii de mărci de argint, ceea ce făcea 1 680 000 de dinari, o sumă considerabilă pentru vremea aceea şi care arată bogăţia şi înflorirea economică a Ţării Româneşti. în acelaşi timp, prevenea pe rege că dacă va mai înainta „înlăuntrul ţării, *primejdia nicidecum nu o va putea înlătura".* Carol Robert însă, în Toc să primească această pace, aşa de avantajoasă, o respinse cu semeţie, ba mai mult, insultă chiar în faţa solilor pe Basarab, făcîndu-I „păstor al oilor sale" şi spunînd „că-1 va scoate de barbă din ascunzişurile sale". Armata ungară porni mai departe. Voievodul muntean făcuse însă, după obiceiul de totdeauna al ţinuturilor noastre, pustiu în faţa duşmanului. Armata ungară care ajunsese între timp în faţa cetăţii Argeş, nu găsea nimic dc-ale mîncării şi în curînd începu a suferi de „foamea cea mare", după însăşi expresia „Cronicii pictate". Văzînd că nu e chip a supune pe Basarab, Carol Robert dădu semnalul retragerii. Basarab care nu uitase insulta proferată de semeţul rege ungar în faţa solilor, găsi acum prilejul nimerit să-i plătească pentru această necuviinţă şi totodată şi pentru pagubele pe cărei le făcuseră năvălitorii, în drumul ei de întoarcere, armata ungară trebuia să treacă în munţi printr-un defileu sau o vale strimtă şi lungă mărginită de rîpe înalte. Basarab puse să se ocupe înălţimile de o parte şi de alta a defileului şi întări cu şanţuri ieşirea precum şi locurile unde valea era ceva mai largă. După ce armata ungară se angajă bine în această strîmtoare, trupele lui Basarab ocupară şi intrarea, tăind astfel cu totul putinţa retragerii. începu apoi atacul care a durat *patru zile* (9—12 noiembrie 1330) şi a însemnat un cumplit dezastru pentru unguri, unul din cele mai mari pe care le-au suferit ei vreodată. Dar să ascultăm povestirea însăşi a izvorului unguresc, a acelei „Cronici pictate" amintite mai sus: „Mulţimea nenumărată a românilor, sus pe rîpi, alergînd din toate părţile, arunca săgeţi asupra oastei ungureşti care era în fundul văii, pe un drum care însă nici nu ar fi trebuit numit drum, ci mai curînd un fel de corabie, strimtă, unde, din pricina înghesuielii, cei mai sprinteni cai şi ostaşi căzeau în luptă, pentru că din pricina urcuşului prăpăstios... nu se puteau sui împotriva românilor pe nici una din rîpile de pe cele două laturi ale drumului, nici nu puteau merge înainte, nici nu aveau loc de fugă, fiind şanţurile săpate acolo, ci ostaşii regelui erau cu totul prinşi, ca nişte peşti în vîrşă sau în mreajă. *Au căzut tineri şi bătrîni, principi şi nobili, fără nici o deosebire.* Căci această tristă întîmplare a ţinut mult, din ziua a şasea a săptămînii pînă

în ziua a doua a săptămînii viitoare (adică de sîmbătă pînă marţi!) în care zile ostaşii aleşi aşa se izbeau unii de alţii precum în leagăn se leagănă şi se scutură pruncii sau ca nişte trestii bătute de vînt. Uciderea cea mai cumplită — căci a căzut o mulţime de ostaşi, principi şi nobili şi numărul lor nu se poate socoti — a fost în ziua a şasea în preseara sfîntului Martin şi după aceea, în ziua următoare (adică în zilele de 9 şi 10 noiembrie; sfîntul Martin e la 11 noiembrie!). Acolo au murit şi trei prepoziţi (administratori bisericeşti!) anume: magistrul Andrei, prepozitul bisericii albense, bărbat foarte venerabil, vicecancelarul majestăţii sale regale; fiind el acolo, *a pierit cu sigiliul regelui;* mai departe, Mihail prepozitul din Poszega şi Nicolae, prepozitul din Alba transilvană; după aceea Andrei, plebanul din Sarus şi monahul Petre din Ordinul Predicatorilor, bărbat onest, acolo a primit paharul morţii crîncene pentru că, în creierii capului... le-au bătut cuie de lemn. Şi unii preoţi care erau capelanii regelui, fură ucişi. A căzut, în sfîrşit, şi o mulţime nenumărată de cumani. Trupurile tuturor, atît ale feţelor bisericeşti, cît şi ale nobililor laici, acolo, pe locul luptei, aşteaptă timpul învierii de apoi. Nici cei mai de aproape ai lor nu putură să găsească pe iubiţii lor ca să-i îngroape, din cauza năvălirii duşmanilor. Şi românii au dus mulţi prinşi cu sine, atît răniţi, cît şi nevătămaţi, şi au luat foarte multe arme şi hainele preţioase ale tuturor celor căzuţi; şi bani în aur şi în argint şi vase preţioase şi cingători de sabie şi multe pungi cu groşite late (cu bani!) şi mulţi cai cu şei şi frîie, ce toate le-au luat şi le-au dus la Basarab voievod. *Iar regele şi-a schimbat însemnele armelor sale, cu care a îmbrăcat pe Desev, fiul lui Dionisie,* pe care, crezîndu-1 a fi însuşi regele, românii cu cruzime l-au omorît. *Şi regele abia a scăpat cucîţivainşi.* Căci au stat împrejurul lui ca nişte ziduri de piatră, Danciul cu fiul său Ladislav şi alţi ostaşi care erau în serviciul personal al regelui şi magistrul Martin, fiul lui Berend; aceştia toate loviturile de săbii şi de săgeţi le-au primit asupra lor, ca nişte stropi de ploaie torenţială, ca să scape viaţa regelui de lovitura morţii". Şi s-au întîmplat toate acestea — îşi încheie „Cronica pictată" impresionanta povestire — „ca nu cumva să se semeţească ungurii de mulţinea izbînzilor... ci să înveţe umilinţa".

Foarte interesante sînt miniaturile — în număr de trei — care însoţesc capitolul de mai sus al „Cronicii pictate" (în totul, acest izvor are vreo 300 de asemenea miniaturi: de aicea şi numele lui!). în cea dintîi, este înfăţişat solul lui Basarab care remite lui Carol Robert scrisoarea cuprinzînd oferta de pace a domnului muntean, ofertă respinsă de înfumuratul angevin care avea să plătească apoi aşa de scump semeţia sa. în cea de a doua, ni se arată o scenă a luptei. Românii, purtînd unii sarică şi căciulă

ascuţită, trag de sus, de pe înălţimi, cu arcul în ungurii din vale sau aruncă bolovani asupra lor. Căzut jos şi lovit de pietre, se vede nobilul care îmbrăcase costumul şi însemnele regelui, în timp ce acesta, apărat de doi cavaleri, fuge spre dreapta, uitîndu-se îngrozit îndărăt, spre locul luptei. într-a treia miniatură se vede o altă scenă, asemănătoare celei anterioare. Românii zvîrlă cu bolovani şi trag cu săgeţi asupra armatei ungare din fundul văii. Trei cavaleri care au izbutit să iasă din defileu, fug, uitîndu-se iarăşi îndărăt, spre locul unde ceilalţi sînt zdrobiţi.

Nu se ştie sigur unde s-a dat această memorabilă luptă. Unii istorici din vremurile noastre cred că ea a avut loc între Cîinpulung şi Bran, la punctul numit *Posada.* Alţii, luîndu-se după o ştire a unui călător polon din secolul al XVI-lea, o aşază dincolo de o localitate, astăzi inexistentă, Ghergliiţa, la două zile de drum spre miazăzi de Sibiu, în munţii Făgăraşului sau ai Sebeşului. De la „castelul Argeş" unde ştim sigur că armata ungară ajunsese, drumul cel mai scurt de întoarcere nu era prin Cîinpulung, Bran şi Braşov, ci prin Loviştea şi apoi pe valea Oltului, spre Sibiu. E mai probabil deci ca lupta să fi avut loc pe aici, aşadar între Curtea de Argeş şi Sibiu, poate prin Loviştea, între Sălătruc şi Perişani. Un răspuns sigur nu vom avea decît după ce se vor face cercetări amănunţite pe teren şi săpături arheologice pe cele două trasee.

Un document din 1351 ne spune că la acest război, Basarab a avut şi ajutorul „păgînilor vecini" aşadar *al tătarilor:* e un fapt semnificativ pentru politica întemeietorului Ţării Româneşti; alte documente ne arată că au fost *două atacuri* şi că, în toiul luptei, Carol Robert *a căzut de pe cal;* ele amintesc în sfîrşit şi pe „fiii lui Basarab" care, desigur, au luptat alături de părintele lor împotriva năvălitorilor.

Victoria strălucită din 1330 arată puterea noului stat românesc şi, în acelaşi timp, îi asigură o dezvoltare liberă. Cît a trăit, pînă în 1342, Carol Robert n-a mai îndrăznit să atace pe Basarab sau să-i ceară tribut. Se pare însă că cetatea Severinului a rămas totuşi în mîna ungurilor, deoarece găsim în 1335 pe Dionisie purtînd titlul de „ban al Severinului". Afară doar de cazul cînd am avea de a face tot cu indicarea unei amintiri sau a unei pretenţii, iar nu a unei stări de fapt. Reluarea relaţiilor cu ungurii s-a făcut tîrziu, după moartea lui Carol Robert, la începutul domniei regelui Ludovic (1342—1382). între anii 1330 şi 1352, cînd îşi sfîrşeşte însemnata sa domnie, Basarab întemeietorul a fost neatîrnat, „singur stăpînitor", cum se va spune în documentele privind pe fiul său Nicolae Alexandru.

BASARAB ŞI BASARABIA. RELAŢIILE CU BULGARII. Cînd şi-a întins Basarab stăpînirea asupra celor două maluri ale Dunării maritime, în aval de Brăila, adică asupra ţărmului drept, pe care era aşezată Isaccea, şi a celui stîng care va purta, în izvoarele posterioare, numirea de Basarabia? A avut loc această expansiune înainte de 1330, adică de lupta cu regele Carol Robert, luptă în care Basarab *a avut ajutorul armat al tătarilor,* sau după 1330 şi anume în legătură cu luptele din 1345 — 1352 împotriva tătarilor, lupte la care a participat şi Nicolae-Alexandru, fiul şi asociatul la domnie, înccpînd, pare-se, din 1342, al lui Basarab? Să vedem ce ne spun izvoarele contemporane, în 1321, călătorul şi geograful arab Abulfeda afirmă că Isaccea se află „în ţara valahilor", ceea ce înseamnă, că la acea dată, stăpînirea întemeietorului Ţării Româneşti se întindea şi asupra acestei părţi nordice a Dobrogei. Pe de altă parte, în cronica în versuri a expediţiei la gurile Dunării a begului ana- tolian Umur, expediţie ce a avut loc în 1337 sau 1338, se spune că Chilia era „la graniţa Valahiei", ceea ce se poate interpreta în două sensuri: sau că Valahia — ţara lui Basarab — se întindea *piuă la Chilia* — aceasta din urmă fiind în afara ei, sau că includea Chilia, acest port şi oraş făcînd parte aşadar din Ţara Românească, fiind în interiorul graniţelor ei. în ambele interpretări însă stăpînirea lui Basarab ajunge pînă în părţile Chiliei. Aşadar, aceste două izvoare orientale arată prezenţa amintitei stăpîniri pe ambele maluri ale Dunării maritime *înainte de luptele din 1345—1352.* în ce împrejurări a ajuns Basarab stăpîn pe teritoriul din nordul Dobrogei şi cel din stînga braţului Chilia, nu ştim în mod sigur. Putem presupune că ele i-au fost cedate de tătari, ceea ce implică o înţelegere sau chiar o alianţă cu aceştia din urmă, fapt care ar explica şi ajutorul dat de ei în 1330, în războiul cu Carol Robert. O cucerire cu armele pare mai puţin probabilă. Din timpul domniei lui Basarab datează denumirea de *Basarabia* care s-a dat porţiunii sudice a teritoriului dintre Prut şi Nistru. Fiindcă pînă la începutul secolului al XIX-lea, Basarabia a desemnat numai această porţiune sudică, adică zona apropiată de Dunăre şi deltă; la încheierea păcii dintre ruşi şi turci la 1812, denumirea a fost extinsă asupra întregii jumătăţi din Moldova cuprinsă între Prut şi Nistru, de la Hotin şi pînă la Marea Neagră.

Începînd, se pare, din 1342, întemeietorul Ţării Româneşti îşi luase ca ajutor pentru purtarea trebilor domniei pe fiul său Nicolae Alexandru. *în această calitate,* iar nu ca domn singur trebuie înţeleasă pomenirea lui în anul 1343 de către o cronică ungurească în legătură cu restabilirea relaţiilor dintre statul muntean şi noul rege al Ungariei, Ludovic.

Relaţiile cu bulgarii, vecinii de la miazăzi, rămîn aceleaşi în

tot timpul domniei lui Basarab. Sînt relaţii de bună vecinătate, de alianţă politică şi militară şi de înrudire între cele două familii domnitoare. în 1323, cu prilejul luptelor pe care le poartă Mihail, ţarul Bulgariei, cu bizantinii, aflăm că el a fost ajutat cu o oaste numeroasă de către „ungro-vlahi". *E prima-*

oară cînd apare această denumire care va trece apoi şi asupra ţării însăşi; *Ungrovlahia.* Originea denumirii este bizantină; ea are înţeles geografic, în- semnînd „vlahii de lîngă unguri", spre deosebire de ceilalţi vlahi, din Peninsula Balcanică. în 1330, în lupta nefericită de la Velbujd, împotriva sîrbilor, Mihail a fost ajutat iarăşi de către Basarab. Urmaşul la tron al lui Mihail, Alexandru (1331 — 1371), care-i era nepot de soră, a ţinut în căsătorie pe o fiică a întemeietorului statului muntean. Erau prin urmare legături strînse între cele două popoare de pe malurile Dunării, lucru dealtfel cu totul natural: atît noi cît şi bulgarii avem aceeaşi credinţă şi confesiune — element fundamental în acea vreme de puternic sentiment religios — cultura îmbrăca şi într-o parte şi în cealaltă aceeaşi formă slavă; în cancelarie şi în biserică se întrebuinţa aceeaşi limbă veche slavă; organizarea curţii domneşti a lui Basarab prezenta, în sfîrşit, multe puncte comune cu aceea a „ţarului" bulgar. In asemenea condiţii nu e nici o mirare că au existat relaţii atît de strînse.

» »

PROPAGANDA CATOLICĂ. încercările de expansiune teritorială şi politică ale statului ungar la miazăzi şi răsărit de Carpaţi au fost întotdeauna dublate de o acţiune de propagandă a bisericii. Cavalerii Teutoni la 1211 —1225 şi Cavalerii Ioaniţi la 1247 aveau nu numai un scop militar, de apărare a graniţelor şi de colonizare, dar şi unul de propagandă religioasă, de aducere la catolicism a „schismaticilor" — aceştia erau ortodocşii — cît şi a „păgînilor" — cumanii. Episcopatul cumanilor — distrus de năvălirea tătarilor — fusese creat în acelaşi scop. E adevărat că această propagandă n-a avut mare succes: călugării misionari trimişi în părţile noastre n-au izbutit să convertească la catolicism pe locuitorii cnezatelor dintre Carpaţi şi Dunăre; s-a întîmplat chiar dimpotrivă ca românii să asimileze sub acest raport pe saşii şi secuii care trecuseră dincoace, peste munţi; scrisoarea papei Grigore al IX-lea din 1234 o spune doar lămurit şi cere principelui de coroană al Ungariei, lui Bela, să ia măsuri pentru ca acest fenomen îngrijorător să fie oprit. Este evident că, cdată cu întemeierea statului muntean, propaganda catolică a trebuit să se izbească de o piedică în plus; ea totuşi n-a dezarmat. Papa stăruia mereu pe lîngă fruntaşii şi conducătorii românilor, atît a celor din Transilvania cît şi a celor din Muntenia, să îmbrăţişeze catolicismul. Unii dintre ei, în Transilvania, au şi făcut-o şi, prin aceasta, în scurtă vreme, au fost asimilaţi de către unguri. Se pare chiar că şi Nicolae-Alexandru, fiul lui Basarab, n-a fost deloc ostil catolicilor; dacă cl personal n-a îmbrăţişat confesiunea lor, în schimb, nici nu s-a opus propagandei continue a acestora. Cea de a doua soţie a lui, doamna Clara, a fost catolică; una din fiicele sale din prima

căsătorie, Elisabeta, s-a măritat cu un catolic, cu Ladislau de Oppeln, palatinul Ungariei; tradiţia populară însăşi a întemeierii Ţării Româneşti spune că soţia lui Negru Vodă, Marghita — numele ei este adeverit şi de pomelnicul mănăstirii Cîmpulung — ar fi zidit o biserică pentru credincioşii catolici din ţară. Toate aceste elemente la un loc ne arată că în primele timpuri ale noului stat românesc, propaganda catolică a continuat stăruitoare. în 1345, papa Clement al V-lea trimite o scrisoare regelui Ludovic al Ungariei în care-i spune că mai mulţi români („Olachi Romani") locuind în părţile Ungariei, Transilvaniei, Munte-

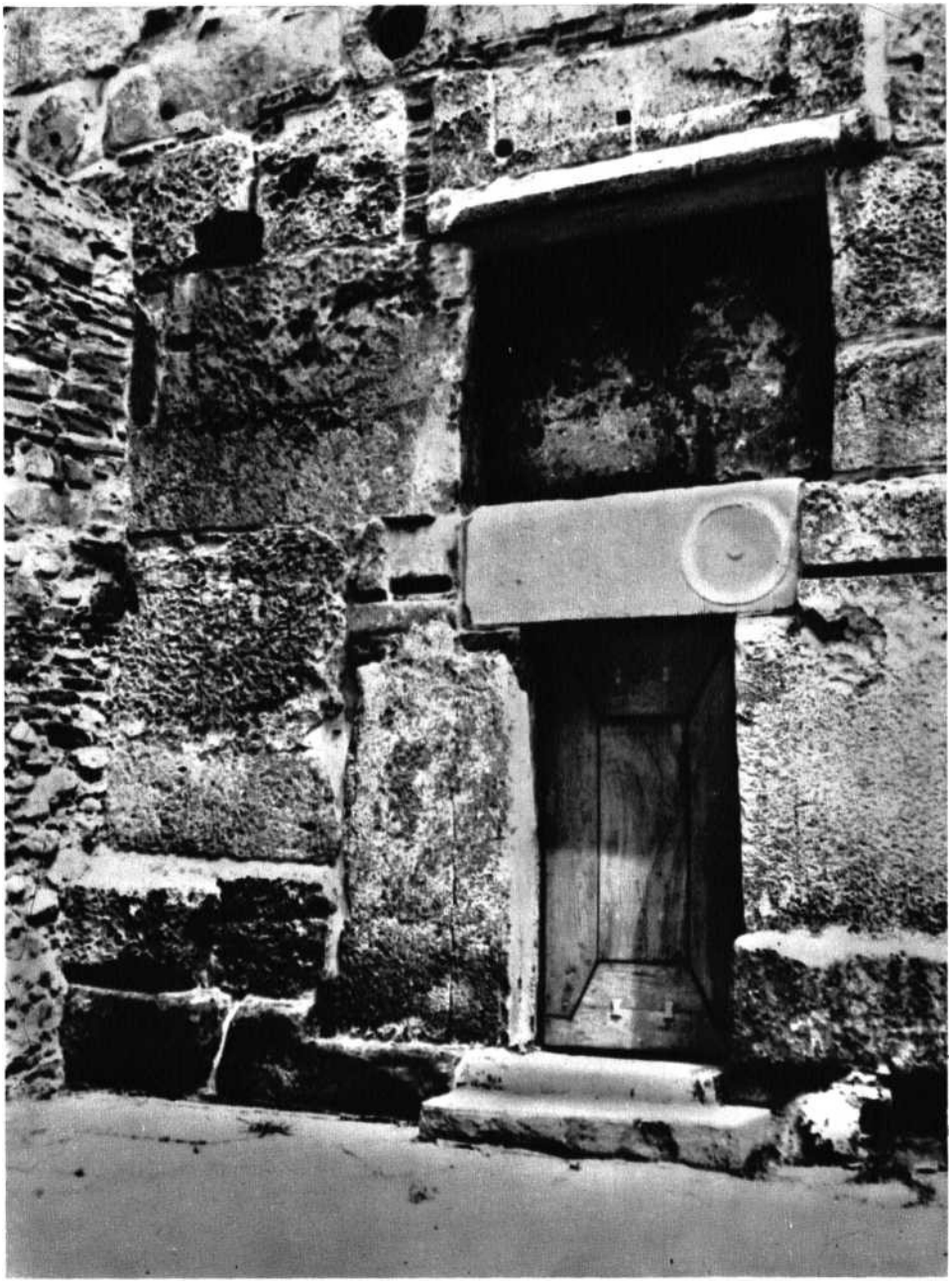

162 Intrarea la ctitoria de la Densuş, pe latura vestică. De remarcat marea diversitate a materialelor folosite la construcţie, multe din ele datînd din antichitate, (foto: C. Săvulescu)

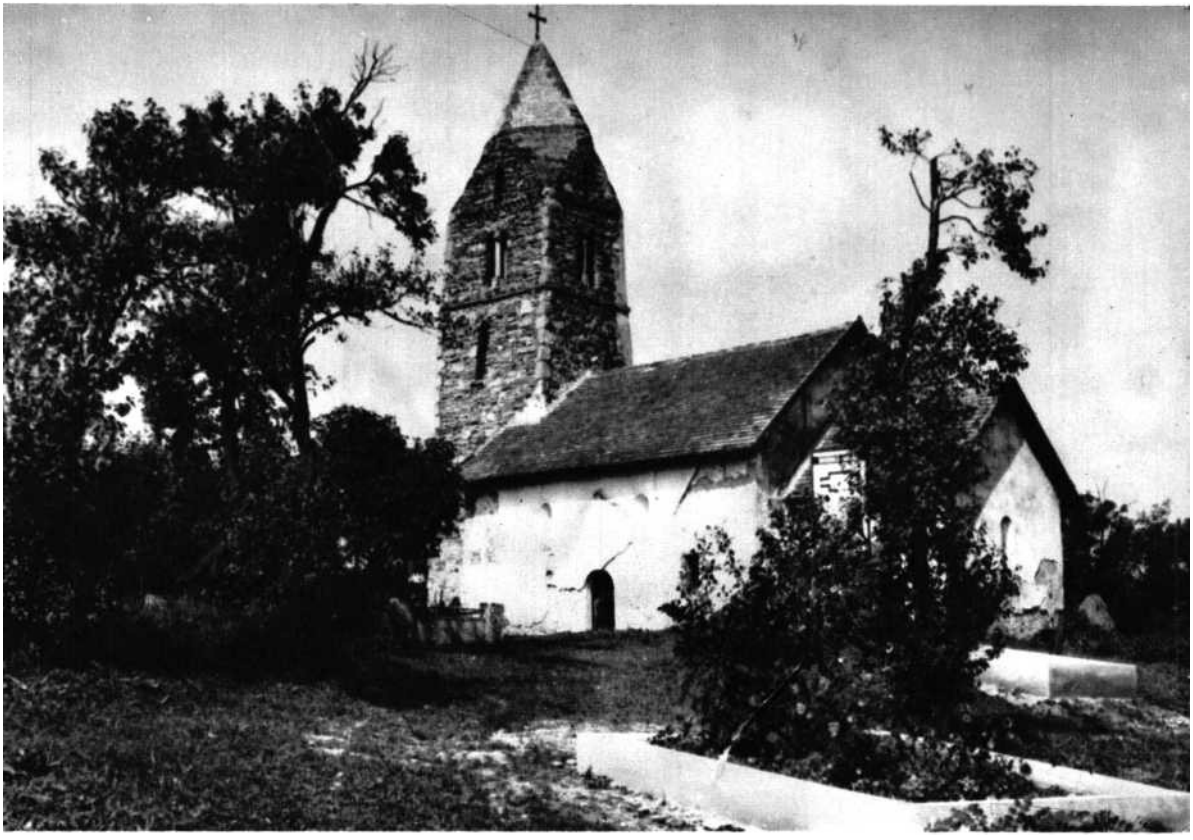

163 Biserica din Strei, jud. Hunedoara, ctitorie din sec. al XIII-lea, a jupanului român Ambrozie. Turnul clopotniţei este din piatră brută, cu piatră de talie la colţuri, acoperişul conic, din piatră. (C.P.C.S)

164 Biserica domnească de la Curtea de Argeş, construită în timpul lui Basarab I întemeietorul. Data şi locul morţii acestuia 6860 (1352) Cîmpulung, sînt săpate în tencuiala bisericii. A se observa rîndurile alternante, de cărămidă şi piatră, după tehnica bizantină. (C.P.C.S.)

165 Biserica Sf. Nicolae, din Rădăuţi, ctitoria lui Bogdan întemeietorul (1359—1365). Vederea dinspre nord-est. Faţade tencuite, contraforţi cu rol mai mult decorativ. Monument aparte în arhitectura Moldovei, deoarece reia planul unei bazilici de tip romanic: dreptunghiular, cu absidă semicirculară la est. Lăcaşul a fost restaurat de

Alexandru I.ăpuşneanu. (foto: C. Săvulescu) niei („Ultralpina") şi Sirmiului au primit catolicismul, iar alţii sînt dispuşi să-l primească. în acest scop, el a trimis scrisori lui Alexandru, fiul lui Basarab, şi altor nobili români, precum lui Nicolae, principe de Remecha, lui Ladislau voievodul de Bivinis, lui Seneslau de Sypprach, lui Aprozye voievodul de Zopus şi lui Nicolae voievodul de Auginas („Nicolao principi de Remecha, Ladislao voyuade de Bivinis, Sanislao de Sypprach, Aprozye voyuade de Zopus et Nicolao voyuade de Auginas"). Nu se ştie sigur unde erau aceste localităţi. Remecha s-a spus că este Remetea din Banat, iar Bivinis ar fi Beiuşul; s-ar putea, dar n-avem o dovadă peremptorie. Oriunde ar fi fost situate însă, scrisoarea îşi păstrează însemnătatea, mai întîi prin pomenirea atîtor voievozi români şi apoi prin indicarea originei romane a acestora, cu mult timp înaintea Renaşterii. Cancelaria papală ştia dealtfel de această origine a „olahilor" sau „blacilor": ea se aminteşte şi în corespondenţa anterioară cu aproape un secol şi jumătate, dintre Ioniţă „regele bulgarilor şi al românilor" şi papă.

CTITORIILE LUI BASARAB. PERSONALITATEA LUI. în 1352, după o îndelungată şi strălucită domnie, marele Basarab a închis ochii. Grafitul descoperit după primul război mondial, sub tencuiala Bisericii Domneşti din Curtea de Argeş, spune lapidar în limba veche slavă: „în anul 6860 (1352) la Cîmpulung a murit marele Basarab voievod". Acolo a şi fost îngropat, în biserica mănăstirii care pînă astăzi se numeşte a lui Negru Vodă şi al cărei ctitor a fost. Cronica Ţării Româneşti reproduce o tradiţie cum că Nicolae Alexandru — deci fiul lui Basarab, „zic să fie fost de feliul lui cîmpulungean". Iar un document din 20 aprilie 1714, de la Ştefan Cantacuzino, dat mănăstirii din Cîmpulung, afirmă categoric despre ctitorii lăcaşului, Basarab (Negru Vodă!) şi Nicolae Alexandru: „ce le sînt trupurile lor îngropate în această sfîntă mănăstire". Din nefericire, nu ni s-a păstrat piatra de mormînt a întemeietorului ţării; avem numai pe aceea a fiului său, Nicolae Alexandru. Lui Basarab i se datoreşte şi zidirea splendidei Biserici Domneşti din Curtea de Argeş. El n-a ajuns însă s-o vadă terminată: la încetarea sa din viaţă, lăcaşul început în ultimii ani ai domniei — s-a propus data 1350 — nu era nici tencuit, necum pictat: aşa se explică prezenţa grafitului, cuprinzînd data morţii, sub tencuială, pe mortarul dintre două rînduri de cărămizi ale peretelui dinspre miazănoapte. Urmaşii săi vor desăvîrşi apoi această ctitorie a întemeietorului ţării, adăugîndu-i picturile care fac astăei admiraţia noastrăj fiind printre cele mai frumoase ale artei bizantine.

Basarab voievod este şi va rămîne veşnic una din cele mai mari

figuri ale trecutului nostru. însemnătatea lui este dublă: întîi ca *întemeietor de stat.* Ceea ce nu reuşeşte să facă viteazul Litovoi, duce el la bun sfîrşit: creează *organismul politic* în cadrul căruia avea să se dezvolte o parte importantă a neamului nostru, asigură prin urmare putinţa însăşi a acestei dezvoltări. Fiindcă *statul* este mijlocul cel mai perfect din cîte cunoaştem astăzi prin care un popor poate ajunge la manifestarea tuturor însuşirilor sale, morale şi materiale. Poporul care nu izbuteşte să întemeieze un stat sau care nu e în stare să şi-1 păstreze, îşi riscă însăşi fiinţa sa etnică. Multe din neamurile Evului

Mediu au dispărut tocmai fiindcă n-au putut ajunge la creaţiuni politice temeinice. Statul e garanţia dezvoltării optime a unui popor, deci putem uşor înţelege însemnătatea *faptei* lui Basarab: el a întemeiat statul muntean, i-a lărgit hotarele şi i-a asigurat independenţa. Dar acest mare cîrmuitor a fost în acelaşi timp şi întemeietorul unei dinastii care a cîrmuit Muntenia timp de trei sute de ani. Personalitatea lui Basarab a fost aşa de puternică, opera îndeplinită de el aşa de mare, îneît numele lui personal a ajuns să fie acela al familiei, al dinastiei, dîndu-se tuturor membrilor ei, aşa cum la Roma, după Cesar, împăraţii îşi adăugau acest nume glorios, devenit titlu, al înaintaşului lor. Fiindcă Basarab sau, în forma exactă, *Basarabă* este un nume personal, întocmai de pildă ca şi Gheorghe, Ion sau Constantin. Originea acestui nume, ca şi a celorlalte terminate *in-abă,* precum Tîncabă, Talabă, Tortabă, Carabă etc. e, foarte probabil, *cumană.* Ceea ce nu înseamnă deloc însă că şi purtătorul lui să fi aparţinut acestui neam vechi turcesc. Numele de persoană sînt şi o chestiune de influenţă culturală, de modă, aşadar nu se poate scoate neapărat o concluzie cu privire la naţionalitatea celui care-1 poartă. Dimpotrivă, avem toate motivele să credem că Basarabă a fost *român,* după cum român a fost şi Seneslau, cel cu nume slav, sau Farcaş, cel cu nume unguresc, din 1247.

După numele întemeietorului, a fost numit uneori şi statul. în 1349, Ştefan Duşan, marele rege sîrb, vorbeşte în tratatul său de comerţ cu raguzanii de „ţara lui Basarabă". într-un act intern muntean, scris latineşte, din 1396, precum şi în documentul moldovean din 8 octombrie 1408 al lui Alexandru cel Bun, se întrebuinţează respectiv denumirile *Basarabia* şi *Ţara Basarabească.* Cu vremea, a biruit în cancelarie numirea cealaltă de origine bizantină, *Un- grovlahia.* Termenul Basarabia s-a păstrat totuşi, dar în legătură numai cu posesiunea de la nordul Deltei.

întemeietor şi organizator de ţară, întemeietor de dinastie, biruitor în războaie, Basarab merită pe deplin calificativul de „mare" pe care i-1 dă atît grafitul de la Curtea de Argeş, cît şi inscripţia tombală a fiului său: *„Basarab cel Mare"*, astfel va rămîne el pentru totdeauna în istoria poporului nostru.

ÎNTEMEIEREA MOLDOVEI. PRIMA FAZĂ, SUB DRAGOŞ. în „Letopiseţul Ţării Moldovei pînă la Aron Vodă", alcătuit în secolul al XVII-lea, se povesteşte că Dragoş vodă din Maramureş, ieşind odată la vînat, a întîl- nit un bour, pe care l-a gonit cu cîinii pînă pe malurile rîului Moldova, unde l-a ucis, sub o răchită. A făcut acolo Dragoş ospăţ cu boierii săi şi plăcîndu-i locurile „desfătate", s-a hotărît să se aşeze aci. Astfel s-a

întemeiat Moldova, Dragoş fiind primul ei domn. în amintirea vînătorii, a hotărît el ca stema noului stat să fie un cap de bour; locul unde a căzut fiara s-a numit de atunci Boureni, iar apa pe malurile căreia s-a întîmplat această faptă a căpătat numele de Moldova, după Molda, căţeaua cea iute care gonise fiara pînă aci şi murise apoi de oboseală. Aceasta-i legenda. Ea cuprinde totuşi şi un fond de adevăr: venirea lui Dragoş din Maramureş. Că întemeierea s-a făcut însă în urma unei vînători, că numele Moldovei s-ar trage din acela al legen-

dârei Molda precum şi explicarea stemei statului, acestea sînt explicaţii mai tîrzii ale unor lapte existente, au deci un caracter *etiologic,* iar nu unul de certitudine.

Mulţumită documentelor contemporane, cunoaştem mult mai bine procesul întemeierii Moldovei decît pe acela al Munteniei. Avem informaţmni sigure atît asupra lui Bogdan, voievodul din Maramureş, cît şi asupra felului în care a reuşit acesta să constituie statul *independent* moldovenesc, izgonind pe urmaşii lui Dragoş, primul descălecător, lată cum s-au petrecut faptele: de la retragerea lor din 1242 şi pînă pe la jumătatea secolului al XlV-lea, tătarii au făcut numeroase incursiuni în Transilvania şi în Ungaria, drumul lor obişnuit era prin trecătorile Carpaţilor moldoveni. Regii unguri, pentru a împiedica asemenea năvăliri, întreprinseră o serie de expediţii împotriva lor. îndată după suirea sa pe tron, Ludovic hotărî să curme aceste prădăciuni periodice ale tătarilor şi întreprinse în 1343 — după alţi cercetători în 1345 — o mare expediţie împotriva lor. La ea participară şi românii din Maramureş, sub comanda voievodului lor Dragoş, şi secuii peste care era mai mare Andrei, fiul lui Laţco. Expediţia avu succes; tătarii fură goniţi din ţinuturile de la răsărit de Carpaţi şi se retraseră provizoriu spre şesurile din nordul Mării Negre. Experienţa arăta însă că Transilvania nu putea fi apărată eficace decît de pe versantul *oriental* al Carpaţilor, deoarece tătarii reveneau în Moldova. De aceea, regele ungar — în urma unei noi expediţii pornite în aprilie 1352 — luă în stăpînirea sa ţinutul de la est de munţi, cu văile Şiretului şi Prutului, cu afluenţii lor, şi făcu aci — în a doua jumătate a anului sau la începutul lui 1353 — o *marcă* de apărare a regatului. *Cu ocîrmuirea ei fu însărcinat Dragoş, voievodul românilor din Maramureş.* Moldova era întemeiată, dar nu ca stat independent, ci depinzînd, în această primă fază de regele Ungariei.

Ar fi o gravă greşeală să-şi închipuie cineva că, după retragerea tătarilor, maramureşenii victorioşi ai lui Dragoş ar fi ocupat o ţară pustie, că n-ar fi existat aci, la răsărit de Carpaţi, aşezări omeneşti. Aproape tot ţinutul cuprins de viitorul stat al Moldovei şi în special bazinul Şiretului şi al Prutului, a fost bine populat. Am arătat mai înainte, în detaliu, cum era repartizată această populaţie, care erau organizaţiile ei teritoriale şi centrele ei orăşeneşti — tîrgurile ei — mai însemnate. Pînă în marginile stepei, s-au întins, prin poenile pădurilor şi pe marginea apelor, „odăile", prisăcilc, cătunele şi satele plugarilor şi păstorilor români sau „volohi" („vlahi") cum le spuneau vecinii slavi şi turci (în limba tătară „ulag", în cea maghiară „olah"). Dacă n-ar fi existat această *desime* de populaţie românească, întemeierea Moldovei, cu luptele repetate şi victorioase ale lui Bogdan împotriva unei armate puternice cum era cea ungară, şi, deopotrivă, consolidarea rapidă a noului stat între Carpaţi, Nistru şi ţărmul Mării, nu ar fi fost posibile. în 1359,

descălecătorii lui Bogdan, al căror număr, în mod firesc, nu putea fi prea urcat — ei n-au trecut de cîtcva mii, fiindcă, mai întîi, nici nu era aşa de multă lume în Maramureş şi apoi *o sumă au rămas pe loc* — aceşti descălecători au fost ajutaţi, credem noi, de populaţia românească băştinaşe. Numai aşa se explică succesul lor. Dar să nu anticipăm asupra fazei a doua a întemeierii Moldovei.

Lui Dragoş, cronicile noastre vechi îi dau doi ani de domnie. Admiţînd că a luat în stăpînire ţinutul de la răsărit de Carpaţi, în 1353, urmează deci că în 1355 el nu mai era în viaţă. în locul său stăpînea fiul său *Sas,* a cărui domnie ţine — potrivit iarăşi cronicelor — patru ani.

în 1359 urma la tron fiul lui Sas anume *Bale.* Acuma are loc însă venirea lui Bogdan din Maramureş, adevăratul descălecător al statului moldovean, acela care i-a asigurat *prin luptă,* independenţa faţă de statul ungar şi i-a dat o dinastie.

BOGDAN DESCĂLECĂTORUL. ÎNTEMEIEREA STATULUI MOLDOVEAN INDEPENDENT. Bogdan apare pentru prima dată într-un document din 1343 ca „fost voievod de Maramureş" şi ca „infidel" al regelui Ungariei. Pricina pentru care devenise „infidel" n-o ştim, dar o bănuim : încălcarea vechilor drepturi maramureşene, antagonismul faţă de „oaspeţii"^— coloniştii străini — aduşi de coroana ungară în această ţară românească, aşa cum fuseseră aduşi saşii şi secuii în Transilvania. Peste 6 ani, în 1349 şi anume într-un document din 15 septembrie, Bogdan este pomenit din nou, ca „infidel", ba chiar, de data aceasta, cu adaosul de „notoriu", ceea ce arată că nesupunerea dura de multă vreme şi că motivele ei erau bine cunoscute contemporanilor. Documentul ne mai dă şi informaţii preţioase asupra familiei lui Bogdan. Aflăm astfel că el avea un frate, pe îuga; acesta avea, la rîndul său, doi copii, pe Ştefan şi pe loan, ultimul purtînd, de asemenea, titlul de voievod. Ştefan se alăturase, de curînd, unchiului său Bogdan, luînd parte la „infidelitatea" acestuia. El nu va persista însă mult în atitudinea de revoltat, deoarece în 1360, îl vom găsi, într-un document dat de rege, ca „voievod al nostru de Maramureş, ales şi iubit". Bogdan însă va continua să fie „infidel notoriu" şi, în 1359, nemaiputîndu-se menţine în Maramureş, va trece cu fiii săi, cu rudele şi cu tovarăşii care vor voi să-l urmeze, peste munţi, în Moldova. Aci murise tocmai Sas şi rămăseseră fiii lui, dintre care cunoaştem pe Bale, pe Drag, pe Dragomir, şi pe Ştefan. Cel dintîi trebuia să urmeze părintelui său la domnie; este însă împiedecat de Bogdan care îl sileşte prin luptă să părăsească ţara şi să se întoarcă în Maramureş. Regele Ludovic nu putea, evident, să admită această schimbare în Moldova, să îngăduie „infidelului notoriu", Bogdan, să gonească pe „credinciosul" Bale. De aceea face o serie de expediţii între 1359 şi 1365 împotriva lui, toate însă fără succes. La aceste expediţii au luat parte, în afară bineînţeles de Bale şi de ceilalţi fii ai lui Sas, şi românii din Maramureş care rămăseseră credincioşi regelui. Unuia dintre ei, lui Dragoş sin Ghiula, şi feciorilor lui, Ghiula şi Lad, Ludovic le dă — ca răsplată pentru slujba lor credincioasă

arătată cu acest prilej „în restaurarea Ţării Moldovei" unde „mai mulţi români răsculîndu-se s-au depărtat din drumul fidelităţii datorite" — satele Slatina, Brebu, Copăceşti, Deseşti, Herniceşti şi Sugătag din Maramureş. „Restaurarea" e un fel de a vorbi al cancelariei regale; ea trebuie înţeleasă ca intenţie sau dorinţă, nu ca realizare, deoarece Moldova n-a mai putut fi *niciodată* readusă în situaţia în care se afla sub Dragoş şi Sas, şi nici Bogdan îndepărtat. Dovada cea mai categorică ne-o dă documentul, foarte important, din 2 februarie 1365, care poate fi socotit ca un adevărat „act de naştere" al Statului moldovean independent. Prin acest act. Ludovic răsplăteşte credinţa lui Bale, fiul lui Sas, şi a fraţilor săi Drag, Dragomir şi Ştefan care, lăsînd în Moldova nu numai pe mai mulţi dintre cunoscuţii lor, dar şi toate bunurile pe care le aveau, s-au întors în regatul Ungariei. „Noi — spune regele
— referindu-se în special la Bale — avînd în vedere serviciile sale strălucite, mai ales în ţara noastră moldovenească, pe care le-a făcut *nu fără vărsarea propriului său singe şi fără răni şi cu moartea fraţilor săi, a celor apropiaţi şi a slujitorilor săi,* îi dăm o moşie numită Cuhea, în ţara noastră a Maramureşului cu satele Ieud, Bascov, amîndouă Vişăele, Moiseni, Borşa şi amîn- două Seliştele din aceeaşi ţară a Maramureşului, cu toate pertinenţele sale, anume ape, păduri şi munţi şi orice s-ar ţine de ele, *pe care moşie am luat-o de la Bogdan voievodul şi de la fiii lui, infidelii noştri notorii.* Căci Bogdan şi fiii lui, prin lucrarea diavolului, duşmanul neamului omenesc, depărtîndu-se de la credinţa ce ne datorau, *au trecut pe ascuns din regatul nostru ungar în ţara noastră amintită a Moldovei şi s-au silit s-o păstreze spre ofensa Majestăţii Noastre".* Nu numai s-au silit — adăugăm noi — *dar au şi izbutit;* o recunosc dealtminteri însuşi cronicele contemporane. Astfel, de pildă, Cronica Dubni- censă: „în timpul lui Ludovic, Bogdan, voievodul românilor din Maramureş, adunînd pe românii acelui district, a trecut în taină în ţara Moldovei, care era supusă coroanei ungureşti, dar din cauza vecinătăţii tătarilor, de mult timp părăsită de locuitori. *Şi deşi el a fost combătut adeseori de oastea regelui,* totuşi crescînd numărul românilor locuitori în acea ţară, ea s-a întins şi s-a con- stituit ca stat". Afirmarea despre pustiirea Moldovei, din cauza vecinătăţii tătarilor, este o exagerare şi în acelaşi timp şi o încercare de atenuare a impresiei defavorabile pe care trebuia s-o producă asupra cititorilor ştirea acestei pierderi. în realitate, după cum am arătat mai sus, Moldova era, în momentul descălecării lui Bogdan, bine populată. O mărturiseşte, dealtfel, fără să vrea, chiar autorul Cronicei Dubnicense şi anume în fraza imediat următoare celei privitoare la pustiirea ţării din pricina tătarilor. El afirmă într-adevăr că *numărul românilor din*

Moldova crescînd, această ţară s-a întins şi s-a constituit ca stat. Ceea ce înseamnă că, în afară de cei veniţi de peste hotare — încă o dată, nu prea mulţi—exista deja o numeroasă populaţie băştinaşă. Fiindcă de o înmulţire rapidă, pe cale naturală, prin naşteri, nu poate fi vorba, într-un interval aşa de scurt.

Aşadar, în 1365, regele Ungariei, prin donaţiunea pe care o face lui Bale, fiul lui Sas, recunoaşte el însuşi insuccesul încercărilor de a mai îndepărta din Moldova pe Bogdan. în acest moment, *al doilea stat românesc independent era întemeiat,* fapt foarte important în istoria poporului nostru. Exista acum încă o posibilitate de dezvoltare în forme proprii, încă un organism politic care să asigure o viaţă independentă. De n-ar fi fost cucerirea maghiară, s-ar fi întemeiat, cu siguranţă, înaintea statelor Ţării Româneşti şi Moldovei, *un stat românesc în Transilvania.* El nu a putut însă lua naştere din cauza amintitei cuceriri. Aşa, s-au format numai două state româneşti, în loc de trei, cum ar fi fost normal.

Toate cronicile noastre vechi dau lui Bogdan şase ani de domnie. Admi- ţînd deci că descălecatul a avut loc în 1359 — aşa spun analele noastre şi ele se potrivesc cu documentele ungureşti — rezultă că întemeietorul statului moldovenesc a închis ochii în 1365. Scurtă domnie, cînd ne gîndim la aceea a lui Basarab, dar asemănătoare în multe privinţe cu ea. întocmai ca şi întemeietorul statului muntean, şi Bogdan a asigurat *independenţa* ţării sale şi i-a dat prima *dinastie.* A fost, de asemenea, şi ctitor de lăcaşuri bisericeşti. După toate probabilităţile, lui i se datoreşte biserica de la *Rădăuţi* unde a şi fost înmormîntat. Mai tîrziu, Ştefan cel Mare a refăcut lăcaşul străbunului său — devenit loc de îngropare al domnilor Moldovei: un Saint Denis al nostru — şi i-a împodobit mormîntul cu o frumoasă lespede, purtînd următoarea inscripţie: „Cu mila lui Dumnezeu Io Stefan Voievod, Domnul Ţării Moldovei, fiul lui Bogdan Voievod, a împodobit acest mormînt strămoşului său, bătrî- nului Bogdan Voievod, în anul 6988 (1480), luna Ianuarie, în 27". Unii cercetători cred că tot lui Bogdan descălecătorul i se datoreşte şi biserica cea veche ele lemn de la Volovăţ. Tradiţia însă, consemnată în „Letopiseţul Ţării Moldovei" de Nicolae Costin, o atribuie lui Dragoş Vodă, primul descălecător, care ar fi şi fost înmormîntat acolo.

O întrebare ce se pune în mod firesc în legătură cu descălecatul este întinderea noului stat. Pînă unde mergea Moldova lui Bogdan întemeietorul? într -un adaos la cronica lui Grigore Ureche şi Simion Dascălul s-a afirmat pentru întîia oară că la început domnia a fost numai cît o „căpitănie" şi că pe urmă ca s-a întins treptat-treptat de a ajuns pînă la Dunăre şi la ţărmul mării. Istoricii mai noi au repetat apoi această părere şi

au susţinut şi ei că, pe vremea lui Bogdan, Statul Moldovei cuprindea numai regiunea Băii, a Sucevei şi împrejurimile, deci o suprafaţă redusă. Noi credem că încă din vremea lui Dragoş, Moldova cuprindea *tot versantul oriental al Carpaţilor, de la izvoarele Ceremuşului pînă la miazăzi de Oituz.* într-adevăr, n-ar fi avut nici un rost să existe o „marcă" de apărare care să se mărginească numai la trecătoarea nordică de la Cîmpulung — Vatra Dornei — Rodna, lăsînd pasul *Bicazului,* acela al *Ghimeşului* şi cel al *Oituzului* descoperite: tătarii ar fi putut cu mare uşurinţă pătrunde pe aici, prin sud. De aceea credem că *stăpînirea lui Dragoş* a trebuit să se întindă asupra tuturor extremităţilor orientale ale trecătorilor care duceau spre Transilvania. Cînd apoi urmaşii lui Dragoş au fost îndepărtaţi de Bogdan, acesta a luat în stăpînire întreg teritoriul care aparţinuse mai înainte vasalilor regelui ungar, aşadar tot pămîntul de la Ceremuş şi pînă în Vrancea. într-adevăr, sub Laţco, urmaşul lui Bogdan, nu se constată o expansiune *spre miazănoapte,* iar urmaşul său, Petru al Muşa- tei — căci domnia Iui Costea a fost, după toate probabilităţile, scurtă — primeşte de la regele Poloniei, ca zălog pentru o sumă de bani împrumutată, *Poculia.* Aceasta înseamnă însă că hotarul era chiar de atunci *la Ceremuş.* Cum nici în timpul lui Petru nu se constată o asemenea înaintare spre miazănoapte, credem că se poate afirma că, încă din vremea lui Bogdan întemeietorul, Moldova atinsese limita nordică ce se constată în vremea lui Alexandru cel Bun şi Ştefan cel Mare.

înspre răsărit hotarul atinsese, după părerea noastră. Prutul, cel puţin în cursul său superior, în dreptul ţinuturilor Dorohoi şi Botoşani, şi în cel mijlociu, în ţinuturile Iaşi şi Fălciu. N-avem documente care să re arate

TRANSILVANIA
1342

CONST. C. GIURESCU, DINU C. GIURESCU

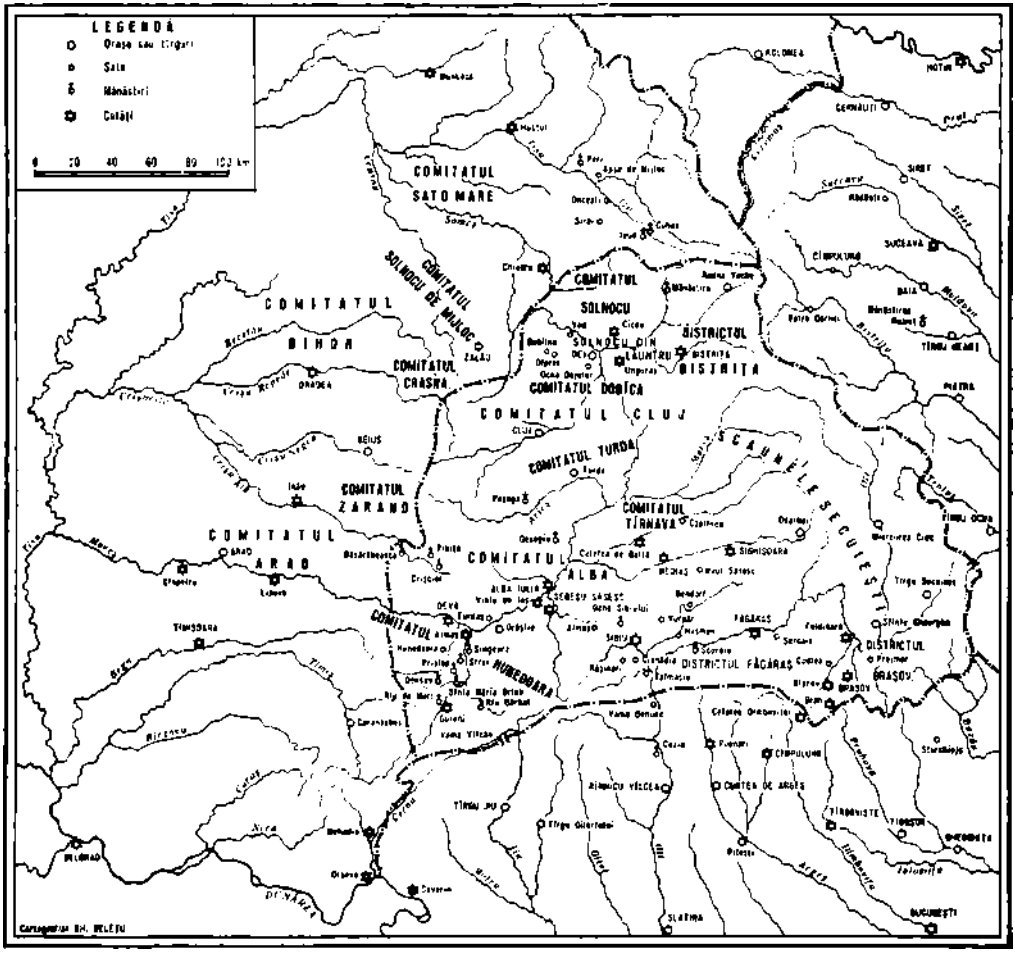

MOLDOVA ÎNTRE 1365 Şl 1400

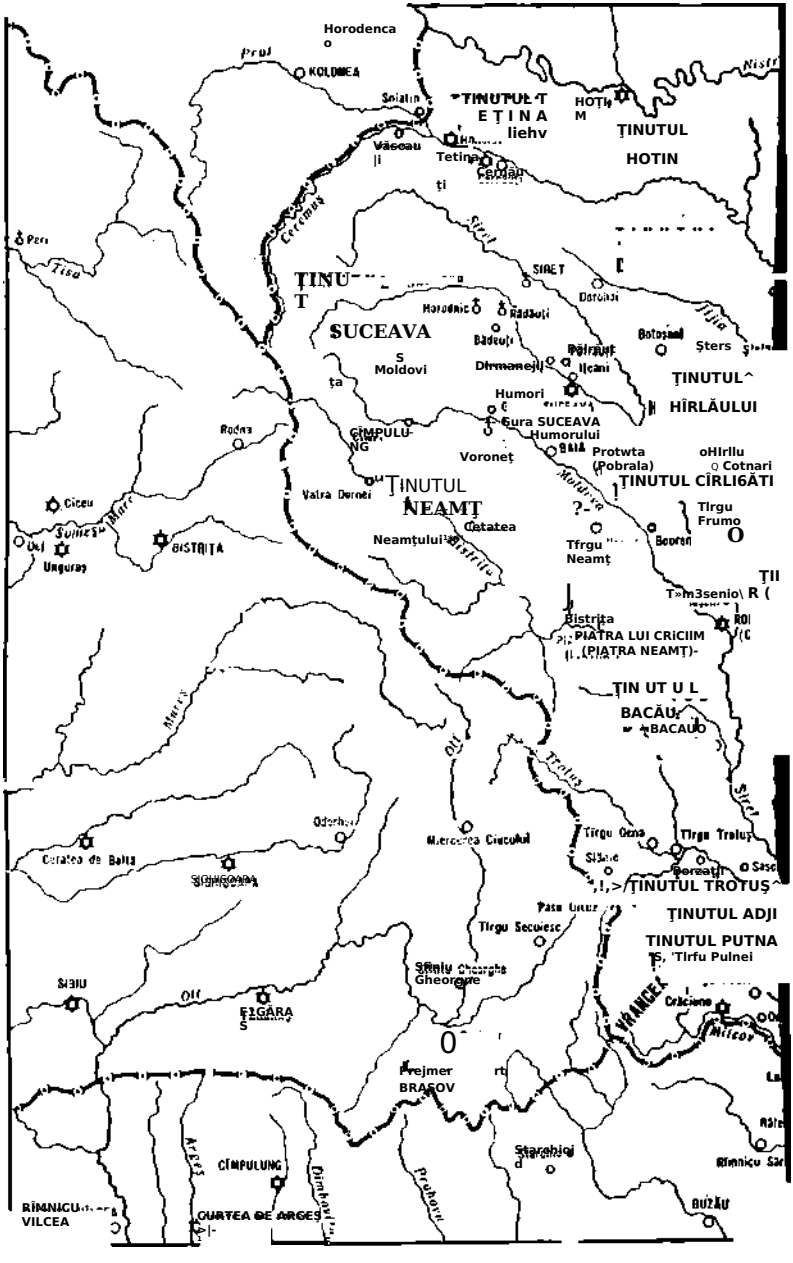

CONST. GIURESCU, DINU C. GIURESCU

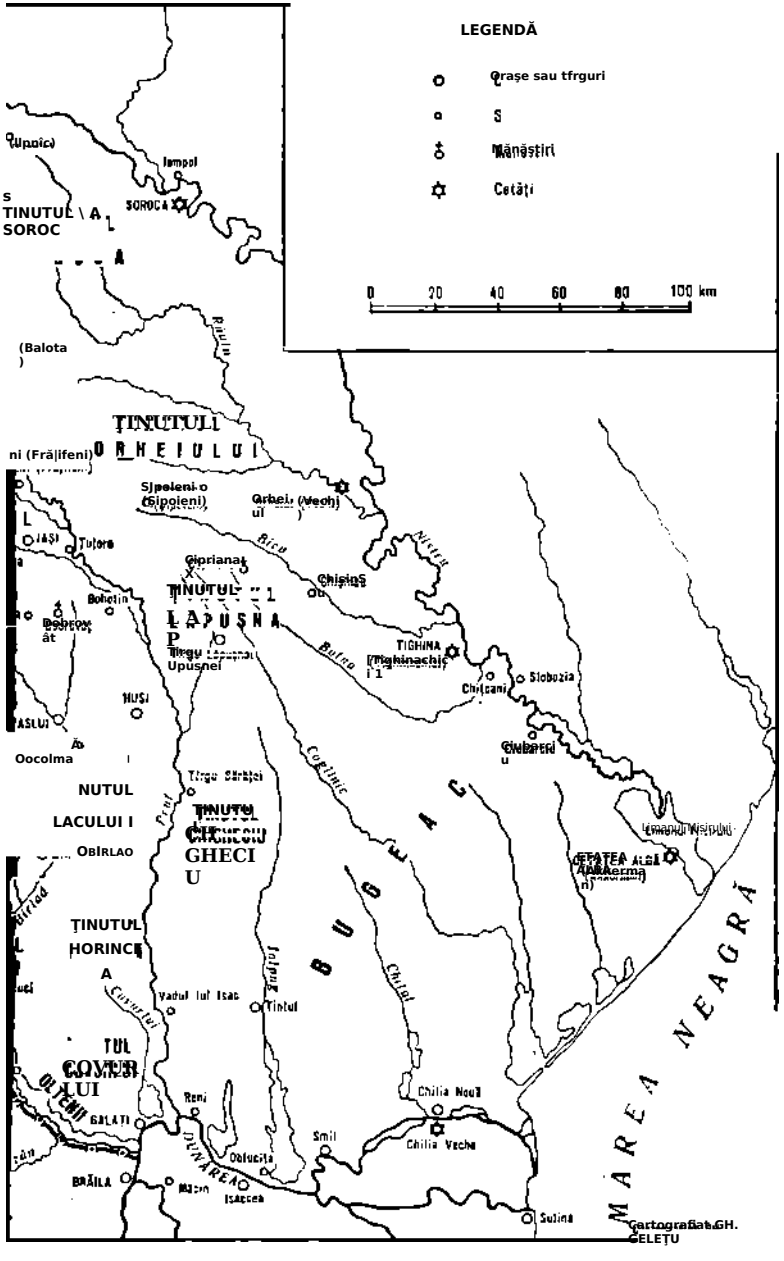

precis lucrul acesta, dar el rezultă din situaţia pe care o constatăm îndată după aceea, pe vremea urmaşilor lui Bogdan şi fără ca să se pomenească o ocupare de noi teritorii din partea acestora. Nu este exclus chiar ca descălecătorii să fi atins şi Nistrul în cursul lui mijlociu, între Hotin şi Tighina. La Dunăre şi la Mare n-au putut însă ajunge, deoarece aici erau deja muntenii, iar la Cetatea Albă stăpîneau tătarii. Pe vremea lui Petru al Muşatei însă, două decenii după Bogdan, hotarele Moldovei vor atinge „ţărmul mării", aşa cum se va spune cu mîndrie în titlul purtat de urmaşul lui. Roman I.

întemeierea noului stat românesc s-a făcut deci prin luptă. *Cu sabia s-a impus Bogdan în ţinuturile peste care avea să domnească apoi.* Boierii pe care i-a găsit el aici, stăpînii de moşii de pe văile Şiretului, Prutului şi ale afluenţilor acestora, s-au închinat în cea mai mare parte şi l-au recunoscut ca stă- pîn, iar el le-a lăsat moşiile mai departe. Adeziunea lor se explică poate şi ca •o reacţiune împotriva propagandei catolice care, de bună seamă, a existat sub Dragoş şi Sas, şi a dărilor subsequente, aşa cum le constatăm în Transilvania. Cei care nu s-au supus şi au luptat alături de fiii lui Sas, o parte au pierit — chiar documentele cancelariei ungare amintesc, după cum am văzut, moartea lor — alţii au trebuit să fugă peste munţi, însoţind pe Bale, şi să-şi părăsească deci pămînturile, alţii în sfîrşit au fost deposedaţi de noul domn. Aceştia din urmă vor coborî în rîndurile „vecinilor" sau rumânilor, adică al ţăranilor dependenţi, lucrînd pe moşiile boierilor. Fostele lor posesiuni ajung acum în mîna însoţitorilor lui Bogdan, a boierilor sau, cum li se mai zicea, a „vitejilor" care veniseră cu el din Maramureş. Din aceştia se vor trage o bună parte a boierilor lui Alexandru cel Bun şi Ştefan cel Mare.

BIBLIOGRAFIE

ELEMENTE COMUNE ŞI DE DIFERENŢIERE: Gh. I. Brătianu, *Tradiţia istorică a descălecatului Ţării Româneşti în lumina noilor cercetări,* în *An. Acad. Rom. Mem. Seci. 1st.,* s. 2, t. XXV (1942— 1943), p. 1—29; Const. C. Giurescu, *în legătură cu întemeierea Ţării Româneşti,* în *Rev. 1st. Rom.,* XVII (1947), p.107—114; Şt. Ştefănescu, *întemeierea Moldovei în istoriografia românească,* în *Studii,* XII (1959), 6, p. 35 — 54.

ÎNTEMEIEREA ŢĂRII ROMÂNEŞTI: D. Onciul, *Originile Principatelor Române,* Bucureşti, 1899, VI 4- 253 p. in 8°; D. Onciul, *Anul morţii marelui Basarab Voievod,* în *Bul. Corn. Mon. 1st.,* X —XVI (1917 — 1923), p. 101 — 104: Al. Lapedatu, *Cum s-a alcătuit tradiţia naţională despre originile Ţării Româneşti, în Anuar 1st. Cluj,* II (1923), p. 289 — 314; I.C. Filitti, *Despre Negru Vodă,* în *Mem. Secţ. 1st. Acad. Rom.,* s. 3, t. IV (1924 — 1925), p. 1

—39; N.A. Constantinescu, *Posada 1330, 9 — 12 noemvrie,* Bucureşti, 1930, 48 p. in 16°; O. Tafrali, *Monuments byzantins de Curtea de Argeş,* 2 voi., Paris, 1931, XXI 352 p. şi 16 + 158 p.; I. Minca, *Războiul lui Basarab cel Mare cu ■regele Carol Robert (Noemvrie 1330) în Cercel. 1st.,* V — VII (1929 — 1931), p. 324— 344; I. Lupaş, *Atacul regelui Carol Robert contra lui Basarab cel Mare 1330,* Cluj, 1932, 22p. in 8°; Ion Conea, *Basarabii de la Argeş. Despre originea lor teritorială şi etnică,* Bucureşti, 1935, 23 p. in 4°; A. Sacerdoţeanu, *Mormîntul de la Argeş şi zidirea Bisericii Domneşti,*

Bucureşti, 1936, 12 p. in 4° (Extras din *Bul. Com. Mon. 1st.,* XXVIII, 1935); V. Laurent, *La domination bvzantine aux bouches du Danube sous Michel VIII Paleologue,* în *Rev. Hist. S.E. Hur.,* XXII (1945), p. 184—198; M. Alexandrescu-Dresca, *L'expidition d'Umw beg d'Aydin aux bouches du Danube (1337 ou 1338),* în *Studia et Acta Orientalia,* II (1960), p. 3 — 23; Maria Holban, *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungar.a Ang'v'.nă. Problema stăpînirii efective a Severinului şi a suzeranităţii în legătură cu drumul Brăilei,* în *Studii,* XV (1962), 2. p. 315 — 347; Oct. Iliescu, *Despre natura juridică şi importanţa despăgubirilor oferite de Basarab voievod regelui Carol Robert,* în *S.M.I.M.,* V (1962), p. 133—150; Const. C. Giurescu, *Ştiri despre populaţia românească a Dobrogei în hărţi medievale şi moderne,* Bucureşti, 1966, 64 p. in 8° şi 2 hărţi; Maria Holban, *Despre raporturile lui Basarab cu Ungaria Angevină ţi despre reflectarea campaniei din 1330 în diplomele regale şi în „Cronica Pictată",* în *Studii,* XX (1967), 1, p. 3 — 43; Const. C. Giurescu, *Amintirea lui Negru Vodă în Ţara Românească,* în *Argeş,* iulie 1969, p. 5; Adolf Armbruster, *Românii în cronica lui Ottokar de Stiria; o nouă interpretare,* în *Studii,* 25, (1972), 3, p. 463 — 483.

ÎNTEMEIEREA MOLDOVEI: D. Onciul, *Originile Principatelor Române,* Bucureşti, 1899, VI 253 p. in 8°; Romul Vuia, *Legenda lui Dragoş. Contribuţiuni pentru explicarea originii şi formării legendei privitoare la întemeierea Moldovei,* în *Anuar. 1st. Cluj,* I (1921 — 1922), p. 300 — 309; V. Motogna, *Urmaşii lui Dragoş (un document necunoscut),* în *Rev. 1st.,* XI (1925), p. 201 —204; Al. Arbore, *Toponimia putneană,* în *Milcovia,* I (1930), p. 5 — 39; Iorgu Iordan, *Toponimia putneană,* în *Milcovia,* IV (1933), p. 1—32; C. Andrcescu, *Aşezări franciscane la Dunăre şi Marea Neagră* în *sec. XIII şi XIV,* în *Cercet. 1st.* VII— IX (1932—1933), p. 151 — 163; Şt. Ştefănescu, *întemeierea Moldovei în istoriografia românească,* în *Studii,* XII (1959), 6, p. 35 — 54; Const. C. Giurescu, *Le commerce sur le territoire de la Moldavie pendant la domination tatare,* în *Nouvelles âtudes d'histoire,* III, Bucureşti, 1965, p. 55 — 70; Const. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al X VI-lea,* Bucureşti, 1967, 379 p. in 8°; N. Grigoraş, I. Caproşu, *Biserici şi mănăstiri vechi din Moldova,* Bucureşti, 1968, 69 p. in 8°.

XISTA ABREVIERILOR

= Academia Română. Memoriile Secţiei Istorice
= Academia Română. Memoriile Secţiei Literare
= Academie Roumaine. Bulletin de la Section Historique
= Acta Archeologica
= Analele Academiei Române. Memoriile Secţiei Istorice
= Analele Academiei Române. Memoriile Secţiei Ştiinţifice
= Analele Universităţii „C.I. Parhon"
= Anuarul Comisiei Monumentelor Istorice. Secţia pentru Transilvania
= Anuarul Institutului de istorie Cluj
= Anuarul Institutului de Studii Clasice
-= Anuarul de Studii Clasice Cluj
= Archivum Europae Centro-Orientalis
= Arhivele Olteniei
= biserică
= Biserica Ortodoxă Română
= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
= Buletinul Societăţii Geografice a României = Buletinul Universităţii „Babeş-Bolyai" = circa
= Cercetări Istorice Iaşi
= conferă
= coloana

Acad. Rom. Mem. Secţ. 1st.

Acad. Rom. Mem. Secţ. Lit.

Acad. Roum. Bull. Sect. Hist.

Acta Arch.
An. Acad. Rom. Mem. Secţ. 1st.

An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ştiinţ.

An. Univ. „C.I. Parhon"
Anuar. Corn. Mon. 1st. Secţ. p.
Trans.

Anuar. Inst. Cluj

Anuar. Inst. St. Clas.
Anuar St. Clas.
Archivum
Arh. Olt.
bis.
Bis. Ort. Rom.
Bul. Corn. Mon. 1st.
Bul. Soc. Geogr.
Bul. Univ. „Babeş-Bolyai"
cca
Cercet. 1st.
cf.
col.
Corn, şi art. de istorie
Conv. Lit.
Dacorom.

Denkscriften Phil-hist. = Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosop- hisch-historische Classe

ed. = ediţia

fasc. = fascicolă

h. = hartă, hărţi

jud. = judeţul

M. I.M.B. = Muzeul de istorie al Municipiului Bucureşti

Mitteil. des Osterr. Inst. f. Gesch. m-rea = Mitteilungen des Osterreichischen Instituts fiir Geschichtsforschung

mss. = mănăstirea

N. S. = manuscris

pi. = Noua Serie; Nouvelle Serie

Rv. Arh.. = planşă, planşe

Rev. Balk. = Revista Arhivelor

Rev. Cat. = Revue Internationale des Etudes Balkaniques

Rev. d. Et. Lat. Revista Catolică

Rev. Et. SI. — Revue des fîtudes Latines

Rev. Hist. = Revue des Etudes Slaves

Rev. Hist. S.E. Eur. = Revue Historique

Rev. S.E. Eur. = Revue Historique de Sud-Est Europ^en

Rev. ist. = Revue des Etudes Sud-Est Europeennes. = Revista istorică

Rev. 1st. Rom. = Revista Istorică Română

Rev. Roum. d’Hist. = Revue Rou mâine d’Histoire

s. = seria

S.C.I.V. = Studii şi cercetări de Istorie Veche

sec. = secolul

St. şi art. ist. = Studii şi articole de istorie

St. Cerc. 1st. = Studii şi Cercetări istorice

t. = tom

Ung. Jahrb. = Ungarische Jahrbiicher

voi. = volumul

Zeitschrift fiir romanische Philologie

INDICE GENERAL

Abrittus (azi Razgrad), loc. — 45, 52, 73,
95, 99, 100, 117, 141, 176
Abrudul, loc. — 73, 95, 230, 239; derivă din Abruttus — 74, 95; numit şi
Obruth — 239; centru minier — 239 Abruttus (azi Abrudul) loc. — 73, 95 Abulfeda, geograf arab — 271 Acarnania — 188, 189; vlahii din ~
187 Achaia, provincie — 116
Acidava, oraş în Dacia Traiană — 63, 80,
87; castrul de la ~ 86, 87
Acmonia, loc. — 94 Acornion din Dionysopolis — 28, 43, 44,
65, 96; inscripţia lui ~ 65
Ad Mediani (azi Mehadia), loc. — 87,
94, 99, 107
Ad-Mutrium (Amutria), loc. în Dacia
Traiană — 80
Ad Pannonios (Cornea), loc, în Dacia
- 94, 99
Adamclisi („Biserica omului" în limba turcă), loc. — 51, 55, 60, 135; lupta dintre armatele lui Traian şi Decebal la ~ 51; monumentul de la ~ 55, 60 Adjud, loc. - 99, 221, 226, 234, 237;
Vechi - 226, 237; Nou - 226
Adrianopol - 32, 170, 191, 193,232;
numit şi Uscudava — 32; asedierea de către latini — 193
Adzizio, loc. dacică — 32
Aegyssus (Tulcea), loc. — 46, 97, 100,
227
Aelianus Tiberius, Plautius Silvanus guvernator al Moesiei — 46, 47
Aelis, rege scit — 30
Aelius, nume — 81
Aesculap, zeu — 107
Aetius, general — 96, 171 ; opreşte năvala hunilor la Mauriacns — 96, 172
Africa - 82, 86, 103, 116; din ~ vin negustori în Dacia — 82
agatîrşii — 33, 68, 71
Agatocles, fiu al lui Lisimah — 37; ~ cade prizonier în lupta cu Dromihetes.
- 37
Ageşti, loc. — 149
Agighiol, loc. în jud. Tulcea — 31, 61 71; tezaurul de la — 31, 61, 72
Agnavia, loc. — 95
Agrippa Fonteius, comandant

roman
- 47; cade în lupta dintre daci şi romani (69 e.n.) — 47
Ahtum, voievod al românilor în Banat
- 195
Aiud, loc. — 95, 152, 239; prima menţiune documentară a ~ 239
Aixis, loc. — 50; v. Aizizis
Aizizis (Fîrliug) loc. — 32, 50, 63, 94, 98 Akkerman (Cetatea Albă), loc. — 225, 243
Akrosas, conducător scit — 31
Al doilea război mondial — 13, 96, 133, 190, 234
„Ala I Ulpia Dacorum", corp de cavalerie — 78
alanii, neam iranian — 166, 170
Alaric, conducător al vizigoţilor — 171 ;
atacă Italia (402) şi Galia (412) —171
Alba lulia (Apulum), loc. — 67, 68, 70,
78, 82, 83, 93, 129, 132, 165, 235, 238, 252, 269; numită şi Bălgrad — 129, 132, 235, 238; reşedinţă a Daciei Apu- lensis — 93; inscripţia de la ~ 78, 82
Albeşti, loc. — 67
albocensii, trib dacic — 62 *
Alboin, rege longobard — 173
Alburnus Major (azi Roşia) — 81, 82, 87,
95, 99, 105, 109, 116; tabulele cerate de la ~ 81; castrul de la ~ 87; minele de aur de la ~ 81
Aldea, Alexandru, domn — 198
Alexandrescu, Dersca M. — 283
Alexandrescu, P. — 56
Alexandria, oraş-port, în Egipt — 31
Alexandru, martir — 245
Alexandru cel Bun, domn al Moldovei (1400-1432), - 14, 17, 183, 203, 220, 274, 280, 282; acordă ajutor în luptă lui Vladislav Jagello — 17.
Alexandru cel Mare, rege al Macedoniei (336-323 î.e.n.) - 35, 36, 37, 60, 61, 64, 65, 200, 202, 236; expediţia lui împotriva geţilor — 26, 37
„Alexiada", operă bizantină a fiicei de împărat Anna Comnena — 134, 226 alfabetul — 189, 190; chirilic —189, 190;
glagolitic — 189; grecesc — 189
Alfoldi, Andreas — 204
Alibunar, loc. — 90
Alincum, loc. — 96
Aliobrix, centru al britolagilor în Bu- geac — 39
Almaş, rîu — 132
Alpii Transilvani — 213
Altai, munţi — 166
Altheim Franz — 204
Altinum, loc. — 73, 96
Altîn Tepe, loc. — 231
Aluta (Oltul) — 74
Amfipolis, loc. 35, 190
Ammianus, Marcellinus, cronicar antic - 163, 169, 170
Ampelum (azi Zlatna) loc. 94 — 99, 102
Amudaria, regiune a imperiului charezmian — 200
Amutria (Admutrium), loc. în Dacia Traiană — 63, 74, 99
Anaplus, loc. — 226; mănăstirea de la ~ 226
anarţii, neam celtic — 39
Anatolia — 227
Anchialos, oraş — 195
Andrei al II-lea, rege al Ungariei (1205 — 1235) - 209, 210, 211, 221, 223, 228; oferă Cavalerilor Teutoni ţara Bîrsei în 1211—212; conflictul lui cu Cavalerii Teutoni — 211
Andrei al III-lea, rege al Ungariei, ultimul din dinastia arpadiană — 26 l„ 266
Andrei, mai mare peste secui, fiul

lui Laţco — 275
Andrei, magistru — 269
Andrcescu C. — 283
Andrieşescu, loan, învăţat român — 23, 26, 56
Andron, Ioniţă, jurist — 8
Andronic, Al., istoric — 257
Anghelescu, N., istoric — 204
Anghelos, Alexie al III-lea, împărat bizantin — 193
Anghelos, Isaac al II-lea, împărat bizantin — 190, 191
Anglia - 9, 147, 150, 186, 191, 215
Angustia, loc. — 95
Anonymus (vezi cronica notarului anonim al regelui Bela) — 159
ansamensii, trib pe Someş — 63
Ansbertus, cronicar german —

192"
antiochenii — 86; cohorte în Dacia romană — 86
Antiochia — 86
Antipa, Grigore — 19
Antipatros, poet grec — 148
Anton, Velcu — 145
Antonescu, Teohari — 58
Antoninus Pius, împărat roman (138 — 161) - 81, 83, 94, 108, 109, 115
Antonovici, N. — 19
anţii, ramură a slavilor — 178
Apa, loc. — 166
Apahida — 39, 165, 172; descoperirile dc ia ~ 39, 172
Apoldul de Sus, loc. — 87; castrul de la ~ 87
Apollodor din Damasc, arhitect militar roman — 52; podul peste Dunăre la Drobeta construit de — 52, 53
Apolloni Artemidorus, preşedinte de colegiu — 106
Apollonia, cetate — 32, 44, 62; tezaurul de la ~ 62
Apostatul Iulian, împărat roman şi scriitor - 69, 70
Aprozye, voievod de Zopus — 276
Apuleius-Pseudo, medic — 67, 68
Apulum (azi Alba Iulia) — 30, 63, 74, 78, 81, 83, 85, 86, 87, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 102, 105, 107, 109, 110, 111, 117, 240; castrul de la ~ 87; inscripţia de la ~ 111
Aquae (azi Călan), loc. — 94, 95, 98, 107
.arabii — 8, 246
Arabia — 50
Arad - 26, 61, 90, 105, 229, 235, 238, 252; numit şi Urad — 238, Oro- dijium — 239
Ara ros, rîu — 33
Aravon, afluent al Dunării — 31, 32
Arbore, Al. — 287
Arfar (Ratiaria), loc. — 119, 141
Arcidava, loc. (azi Vărădia) — 44, 50,
80, 94, 98, 173
Arcina, loc dacică — 64.
Arcobadara, loc. — 63
Ares, jocurile lui ~ 108
Argedava (Arcidava), capitala statului dac — 44, 87
Argeşul - 12, 17, 33, 35, 44, 64, 73, 100, 107, 131, 164, 198, 215, 218, 231, 236, 241, 253, 264, 265, 266, 267, 268, 270, 273, 274, 276, 278; Argessos - 33, 73; numit şi Ordessos — 33, 73
Aria, heleşteu — 152
Arrian, istoric grec — 36
Aricescu, A. — 56, 138
Arie, misionar — 164
Ariortus, Aelius — 79
Aristotel (384—322 î.e.n.), filozof grec - 68
Ariuşd, loc. — 22, 71
Armbruster, Adolf — 138, 283
Armenia — 50, 115; părăsirea provinciei romane ~ de către Hadrian
- 115
armenii — 225, 233, 243, 246
aromânii — 134, 187
Aron Vodă, domn al Moldovei —

274
Arpad, conducător al triburilor maghiare - 159, 194
Arsekvia, loc. — 31
Arsenion, loc. — 31
arsietae, neam dacic de la izvoarele Vistulei — 31
Artemis, zeiţă la greci — 70
Arrubium, loc. — 97, 227
Arutela (Poiana Bivolari) loc. — 87, 95; castrul de la ~ 87
Asamo, loc. dacică — 32
Asamus, Asemus (azi Osma), afluent al Dunării — 32
Asan I, ţar vlaho-bulgar — 189, 190, 191, 193, 194, 199; răscoala condusă de Petru şi ~ 189, 190; poreclit Belgun — 190
Asan, loan al II-lea, urmaş al lui Borilă la conducerea statului Asane- ştilor — 194, 195, 209
Asaneştii — 136, 161, 188, 191, 193, 194, 195; răscoala ~ 136, 161, 188) statul ~ 191, 193, 194
asdingii, neam germanic — 116
Asia - 38, 102, 103, 104, 105, 194, 200; ~ Mică - 28, 32, 39, 55, 82, 105, 115, 141, 171, 189, 200, 202, 249, 251

Asinip, loc. — 152; heleşteiele de la ~ 152 Asiria — 115
Asparuh (Isperih), han bulgar — 189 Asprokastron (Cetatea Albă) — 243 Astion, martir — 144
asturii — 86; alcătuiesc cohorte în Dacia romană — 86
Atanaric, rege al vizigoţilor — 62, 141, 163, 165, 170
Atelkuz (Etelkoz), („ţara dintre rîuri", mai tîrziu Bugeacul) — 194
Atena — 34, 118
Atheas, rege scit — 61
Athos, muntele — 187
Atica — 197
Attila, rege al hunilor (434—453) — 167, 171, 172
Atticia, Sabina, soţia lui Julius Secun- dinus — 79
Attilio, Mario Levi — 57
Attius, Titus Divixtus, medic — 111
Audias din Mesopotamia, misionar —141 Auginas, loc. — 273
Augusta, Julia, mama lui Antoninus Pius — 109
Augusta Treverorum (azi Trier) oraş - 82
Augustus Octavianus, primul împărat roman (27 î.e.n. — 14 e.n.) 44, 45, 50
Aurelianus, împărat roman (270 — 275) - 118, 126, 127, 128, 163; părăsirea
Daciei de către romani sub ~ 118, 126, 127
Aurelius Adjutor, administrator — 101, 114
Aurelius, Aquila, negustor — 103
Aurelius Alexander, negustor — 82, 102 Aurelius, Babus, veteran — 140 Aurelius, Duda — 79, 81
Aurelius Flavius, negustor — 102
Aurelius, Marinianus — 140
Aurelius, Victor Perburdavensis — 93 Austria — 21, 78, 86, 129, 232
avarii — 173
Axiopolis, loc. lîngă Cernavodă — 35, 45, 96, 105, 141, 144, 227; cetatea ~ 96
Axius (Axios) (azi Vardar), rîu — 32, 118
Azizus, zeu — 109, 143

Babadag, loc. — 97, 136, 236
Bacauca, loc. — 96
Bacău, loc. — 99,196,222, 234
Bahlui, loc. — 198
Baia, loc. — 196, 222, 224, 230, 234, 245,248, 253, 280; exploatările
aurifere din — 230;formaţiunea teritorială în regiunea ~ 222, 224 J secuii din ~ 196
Baia de Aramă, loc. — 231, 241; colonişti saşi la ~ 196, 241; exploatările miniere de la ~ 231
Baia de Arieş, loc. — 230; exploatări miniere la ~ 230
Baia de Criş, loc. — 230; exploatările miniere de la — 230
Baia de Fier (Polovraci), loc. — 35, 231; descoperirea de amfore greceşti din Thasos, Rhodos şi Cnidos la ~ 35; exploatările miniere de la — 231
Baia Mare, loc. — 230; centrul minier de la — 230
Baiazid Ildirim, sultan otoman (1389 — 1402) - 241
Bako, Geza — 206
Balak, „ţară valahă" — 133
Balaton, lac — 32
Bale, fiul lui Sas — 276, 277, 282; donaţiunea pe care regele Ungariei o face lui ~ 277
Balcani — 10, 29, 36, 39, 44, 80, 86, 109, 131, 187, 188, 191; munţii ~ 10,
44, 191, 199; mişcarea din ~ condusă de Petru şi Asan — 189, 190, 192, 199; regatul celţilor la nord de ~ 39; vlahii (românii) din ~ 187, 188, 192

Balcic (Dionysopolis), loc. — 34, 44, 225, 235
Balduin de Flandra, împărat — 193 ~ înfiinţează „imperiul latin" la Constantinopol (1204) — 193
Baltariu, Ion — 124
Banat — 11, 20, 30, 32, 44, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 62, 63, 77, 83, 86, 87, 90, 94, 98, 101, 115, 118, 131, 133, 144, 159, 162, 163, 164, 173, 195, 208, 214, 217, 228, 231, 235, 239, 241, 251, 273; de Severin — 208, 209, 213, 214, 217, 265, 267; formaţiuni politice româneşti în — 62, 159, 195; pătrunderea trupelor bizantine în — 173
Barbarosa, Frederic, împărat german -191, 192
Bărboşi, loc. - 34, 52, 77, 90, 96, 99, 114; aşezări romane la 96: castrele de la 50, 77, 114
bariduştii, ramură a dalmaţilor — 95 Barnea, Ion, istoric — 124, 138, 145, 204, 256, 258
Basarab, banul — 202
Basarab I, domn (1310 —1352), întemeietorul Ţării Româneşti — 16, 180, 203, 215, 217, 218, 241, 260, 261, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274; numit şi ~ cel Mare — 264; oferă despăgubiri de război lui Carol Robert — 260; sau Basarabă — 198, 274; zis şi „Negru Vodă" — 265; încetarea din viaţă a lui ~ (1352) — 273; lupta cu Carol Robert, la Posada (1330), 16, 218: „ţara lui Basarabă" — 274
Basarabă, nume de familie — 199
Basarabi, comună — 136, 160, 165, 253, 254; descoperirea complexului monastic de la — 161, 253, 254; inscripţiile runice de la — 165 Basarabia — 225, 271, 274
Basarabii, dinastia ~ 10, 198
Baschamakoff, Al. — 205
Bascov, sat — 277 bastanii germanici — 39, 45, 46 Bassus — 110; inscripţia dedicată „reginei undelor" — 110
batavii — 86, alcătuiesc cohorte romane în Dacia — 86
Batu-han, comandant al mongolilor — 200, 202; expediţia din 1241 a lui — 200, 202
Bauman H., Victor — 145, 258
Bazargic, loc. — 236
Băile Episcopiei — 108
Băile Felix, loc. — 108
Bălgrad (azi Alba Iulia) loc. — 129, 132, 235, 238; numit şi Bellegratae — 238; provenienţa denumirii — 129, 132, 238
Băneasa, sat — 231; loc medieval de prelucrare a fierului — 231
Bănescu, N. — 138, 161, 206
Băniţa, loc. — 67; fortificaţiile de la ~ 67
Bărăganul, stepă — 11, 13, 30, 38, 77, 90, 114, 150, 165, 178, 197, 198; berindeii, trib al pecenegilor locuitori ai ~ 197; înaintarea armatei macedonene prin ~ 38; napeii (neam scitic) din ~ 30; provenienţa numelui ~ 198
Bărbat, voievod român, fratele voievodului Litovoi — 215, 234, 260, 264; luat prizonier de către unguri — 233; plăteşte „cens" coroanei ungare — 215; răscumpărarea din captivitate a lui ~ 260, 264
Bărbulescu, M., istoric — 75
Băroiu, loc. — 73
Bătrîna, loc. — 149
Bechet, loc. — 87, 99; castrul de la ~ 87
Beiuş, loc. — 231, 273; ~ sau Bivinis — 264; castrele de la ~ 231
Bela (Bîlea), român în părţile Bihorului, cneaz — 228
Bela, rege al Ungariei — 132, 160, 194, 209, 230, 275; cronica

notarului anonim al regelui — 132, 133, 165, 194, 230
Bela al]II-lca, rege al Ungariei — 132
Bela al III-lea, rege al Ungariei — 132, 190
Bela al IV-lea, rege al Ungariei (1235 — 1270) — 201, 209, 212, 213, 217, 221, 228; chemarea Cavalerilor Ioaniţi de către ~ în Banatul Severi-

nului — 213; diploma lui ~ 217; războiul dintre ~ şi Ottokar al II-lea, regele Boemiei (1260) — 217; zdrobirea armatei lui de către tătari — 201.
Belareca, rîu — 132
Belgica, provincie a Galici — 82
Belgrad — 39, 172, 190; ~ cerut de către Atila (anul 447) — 171; ~ ocupat de către unguri — 190; ~ numit Singidunum — 39, 171; pe locul ~ se aşază scordiscii — 39
Beltiuc, loc. — 90
Bender, loc. — 225
Bendis, zeitate feminină — 70
Benndorf, Otto — 58
Benedict, mănăstirea sf. ~ 229
Beninger, E. — 205
Benko, istoric maghiar — 244
Berciu, Dumitru, istoric român — 3, 31, 32, 56, 75, 204
Berciu, Ion, arheolog — 74
Berend, feudal maghiar — 270
Bereveni, loc. — 228
Berrhoe, loc. — 74, 96
Berindei, nume de familie — 197
berindeii, trib al pecenegilor — 197
Beriu, loc. — 87
Berlad (Bîrleadca), loc. — 220
Bernal, John D., autor al lucrării „Ştiinţa în istoria Societăţii" — 147, 154
Berroe (azi Stara Zagora), loc. — 73, 191 Bersumno, loc. — 32
Berzobis (Jidovin), oraş în Dacia Tra- iană - 32, 50, 51, 63, 73, 80, 94, 98
Bessapara, centru al bessilor — 29, 67 bessii, neam tracic — 29, 31, 80, 134, 143; din Dobrogea — 134
Beşinbav (Beşimbav), loc. — 198
Beştepe Moldovenească, loc. — 250
Bezerenbam (nu e Basarab banul) - 202
Bezviconi, G., istoric român — 244
Biblia — 142, 164; ~ tradusă în limba gotică de Ulfilas — 141, 164
Bicazul — 16, 280; pasul ~ 280; valea ~ 16
Bicfalău, loc. — 195
Bichir, Gh., arheolog — 75, 125, 204 biefii, trib dacic — 62
Bielgorod (Cetatea Albă), loc. — 225, 243 Biertan, loc. — 129, 130, 142; inscripţia creştină de la — 129, 130, 142
Biharea, cetate — 159, 160, 195
Bihor — 95, 120, 151, 165, 196, 228, 229; secuii din ~ 196
Birtin, loc. — 231
Biserica Domnească de la Argeş — 241; inscripţia din — 241
Bisericuţa, loc. — 97, 135
Bistra, loc. — 51, 98, 132; valea ~ 51, 98
Bistreţul, loc. — 87, 119, 164
Bistriţa, 15, 16, 20, 63, 64, 87, 130, 131, 178, 196, 201, 233, 235, 236, 238, 246, 252; castrul de la ~ 87; mănăstirea — 130; saşii din ~ 233, 246; urme ale omului paleolitic pe valea - 20, 131
Bistriţa-Năsăud — 79, 107, 252
Bithinia — 32, 82
Bitiri, Maria — 26
Bitolia, loc. — 187
Bivinis, loc. — 273; voievodul de ~ 273 Bivolari, loc. — 107
bizantinii — 190, 191, 193, 197, 199 272; revolta românilor din Balcani împotriva — 200
Bizanţ - 34, 158, 167, 174, 188, 190, 191, 238
Bizone (azi port al Cavarnei — R.P. Bulgaria) — 34
Bârgău, loc. — 235
bîrladnicii (berladnicii), populaţie ro- mâno-slavă-cumană — 220, 221
Bîrladul - 12, 220, 224, 235, 244; Berlad — 221; formaţiunea teritorială din regiunea — 220, 224
Bîrlogul, loc. — 233

Bîrsa, ţara ~ 210, 229; formaţiunea teritorială din — 229
Bîrseşti, loc. — 219
Bîrzava, rîu — 73, 94
Bîtca Doamnei, loc. — 67, 77, 90, 91, 114; castrul roman de la ~ 90, 114; sanctuarul de la ~ 70
blaci (români) — 133, 276;
„blacumen"
— 134; „blokumannaland" — 134; ~ (olahi) — 276
Blandiana, loc. — 95, 98
Blasius, martir — 248
Bleda, conducător al hunilor — 171
Blidaru, loc. — 67, 70
Bloşiu, Cătălina — 206
Bochetor (Buri), comandant al mongolilor — 201
Bodeşti, loc. — 219
Boemia — 28, 178, 217, 266; Cadrila- terul ~ 28
Bogdan I., istoric şi slavist român — 161, 177, 205, 244, 255
Bogdan Vodă, descălecătorul, domn al Moldovei (1359-1365) - 14, 219, 225, 253, 260, 261, 275, 276, 277, 280 282
Bogonici, loc. — 94
Boian, loc. — 22; civilizaţia neolitică tipul — 22
boierii — 216
boii, neam celtic — 43
Boiţa, loc. — 87, 95
Boldur, Al., istoric — 244
Bolechow, loc. — 223
Bologa, loc. — 87; castrul de la —
87 bolohovenii (volohii) — 222, 223
Bolohovo, ţara ~ 222
Bonifaciu de Montferrat, nobil —
193 Bononia, loc. — 172
Bonţeşti, loc. — 71; ceramica de la — 71
Borcea, baltă — 13, 150, 218, 251
Bordeaux, loc. — 110
Borilă, loan (Burul), nepot de frate al lui Ioniţă — 193, 209
Boris (Mihail), conducător al bulgarilor
— 189, 194; creştinarea bulgarilor sub ~ 188
Borsa, voievod al Transilvaniei — 267, 277
Borza, „ţară" — 210; ţara ~ dăruită de Andrei al II-lea Cavalerilor teutoni — 210
Borza, Al. — 138
Bosfor, strîmtoare a Mării Negre — 32 Bosiczky, Bela, cercetător maghiar —
- 235, 256
bosporani, componenţi ai cohortelor romane din Dacia — 86
Boswell, Bruce A. — 206
Botezat, Eugen, dr. — 19
Botoşani, loc. — 234, 246, 280
Boureni, sat — 274
Bozna, sat — 132
Bran, loc. — 90, 210, 234, 235; pasul ~ 90
Branicevo, cetate — 190; ocuparea ~ de către unguri — 190
Brasus, nume dacic — 78
Braşov, oraş - 61, 90, 101, 111, 149, 195, 196, 201, 210, 229, 233, 235, 238, 246, 248, 267, 270; Brasso sau ~ 195; numit de către saşi Kronstadt — 196; alte denumiri ale oraşului — 238; Octoihul manuscris din 1570 de la ~ în care apare pentru prima oară în româneşte termenul şcoală — 111
Brateş, lacul — 90
Bratislava — 246
Bratocea, pas — 234, 235
Braţul, Gheorghie — 154
Brazda lui Novac, val roman — 163
Brăila - 13, 136, 161, 182, 198, 218, 221, 232, 234, 240, 242, 246, 272;
balta — 13; banul de ~ 218; portul - 240, 246
Brănişţari, sat — 17
Brăteiu, loc. — 129, 130; cimitirul de la ~ 129, 130
Brătescu, C. — 19
Brătianu, Gh. I., istoric — 137, 255, 256, 257, 282
Brebu, sat — 14, 276; valea ~ 14

Breslau — 201; numit azi Wroclaw - 201
Brethonia, moşie — 228
Breţc — 79, 85, 87, 95; reşedinţă a trupei de infanterie „Cohors I Bra- caraugustanorum" — 85; castrul de la — 87
Britania - 48, 78, 111, 112, 113; dacii în ~ 113
britanii — 86, 140
„British Museum" — 141
britolagii (britogalii), neam celtic — 39
Brîncoveneşti, sat — 87; castrul de la - 87
Brîncuşi, Constantin, mare sculptor — 152 ’
Brno (Brunn) — 31
„Brodnic", ţară a brodnicilor — 221
brodnicii, populaţie românească din răsăritul Munteniei — 210, 221; Ploscînea, voievod al — 221
Brognard, explorator austriac — 135 Bromberg, J., — 244, 257
Brucla (Aiud), loc. — 95
Bruckenthal, muzeu în Sibiu — 142
Brugges, loc. — 233
Bruxelles — 14
Buciumi, sat — 86, 87; castrul de la ~ 86, 87
Buclele, istoric englez — 9
Bucov, loc. — 191
Bucova (Poarta de Fier), loc. — 101; cariera de marmură de la ~ 101
Bucovina — 80, 132, 203, 253; dacii liberi din — 80; trecerea tătarilor prin — 201
Bucureşti — 8, 12, 13, 15, 20, 22, 26, 35, 67, 132, 147, 198, 218, 219, 234, 240, 248; ceramica epocii de bronz tip ~ 23, 26
Bucureştii Noi — 23, 99, 231; centru de prelucrare a metalelor — 231; ceramica — 23
Buda, oraş — 101, 201, 235, 241, 266; ocuparea ~ de către mongoli — 201
Budapesta — 31
Budăneşti, comună — 154
Budjek (Boctk), comandant tătar — 203; înfrîngerea românilor din Muntenia de către — 201
Buerebista, mare rege geto-dac (c. 70 — c. 44 î.e.n.) - 10, 28, 37, 39, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 60, 63, 65, 66, 67, 68, 70, 98, 100, 109; „cel dintîi şi cel mai mare dintre regii din Tracia" — 43
Buftea, sat — 231
Bugeacul - 37, 61, 66, 173, 194, 197, 202, 219; aşezarea tătarilor în — 202; avarii se aşază în ~ 173; geţii din ~ 66; pecenegii locuiesc în ~ 197
Bugul, rîu — 28, 29, 34, 44, 47, 222; numit şi Hipanis — 34
Bulgaria - 48, 77, 93, 187, 188, 189, 192, 194, 209, 220, 271; statul bulgar — 187, 188, 194; vlahii din ~ 187
bulgarii - 128, 133, 160, 162, 175, 176, 180, 184, 185, 186, 191, 192, 194, 217, 236, 271, 272; năvă lesc în Banatul Severinului — 217; creştinarea — 180, 184, 189; lupta cu avarii — 176; statul lor sub Simeon — 189; venirea şi întemeierea primului lor ţarat la sud de Dunăre — 162
Bumbăcaru, Grigore — 188
Bumbeşti, sat — 87, 107; castrul de la *~ 87*
Burdigala, loc. — 108 burgunzii — 171, 177
Buri (Bochetor), comandant al tătarilor - 201
burii, neam germanic — 62
Buridava (Stolniceni), loc. — 62, 64, 79, 87, 95; castrul de la ~ 87; centrul militar roman de la — 95
buridavensii, trib dacic — 62, 63

Burnazul, stepă — 11, 13, 114, 197, 198
Bursuci, loc. — 231
Burticum, loc. — 95
Bury, J.B., istoric — 205
Buteridava, loc. — 46, 80, 97
Butin, loc. — 90
Butnăreşti, sat — 117
Butoieşti, sat — 94
Buzău - 14, 16, 22, 26, 62, 73, 77, 99, 100, 130, 135, 141, 152, 157, 165, 170, 182, 198, 203, 210, 218, 219, 221, 231,234, 240, 242, 253; banul de — 220; episcopia de — 157, 218; neamuri germanice în jud. ~ 165; tîrgul drăgaica de la — 231
Buzdugan, C. — 125

Cabinetul numismatic al Academiei Republicii Socialiste România — 8
Cadan, comandant mongol — 202
Caffa, loc. — 243
Calabeus, pîrîu — 30
Calafat, loc. — 240
Callatis (Mangalia), loc. 29, 30, 34, 96, 97, 116, 225, 238; inscripţia din — 116; oraşul ~ se datoreşte dorienilor - 34
Calea Rahovei — 198
Calga, loc. — 221; lupta de la — 221 Caliacra — 34
Calocsa, loc. — 228
Calpurnius Iulianus, guvernator al provinciei Moesia — 107
Calvini, sat — 210
Camasis, martir creştin — 144
Camena, sat — 136
Cameniţa Podoliei, loc. — 222, 225, 233, 234, 245
Campestres, zeiţă — 82
Canabaudes, căpetenie a goţilor — 118 Canalul Mînecii — 86
Canarache, V. — 56
Canonia, loc. — 94
Cantacuzino, Andronic — 115
Cantacuzino, Constantin — 115, 123 Cantacuzino, Gh. — 27
Cantacuzino, Mihail — 265; „Istoria Ţării Româneşti" de — 265
Cantacuzino, Ştefan — 273
Cantemir, Dimitrie, cărturar, domn al Moldovei (mart.-apr. 1693; 1710 — 1711) — 14, 219: „Descriptio Mol- daviae", lucrare a lui — 219
Capidan, Theodor — 205
Capidava, cetate getică — 38, 45, 67, 80, 96, 97, 100, 135, 190, 231, 254; inscripţia de la ~ 136, 190
capitaţia, impozit pe cap de locuitor în Dacia romană — 84
Capora, loc. — 96
Caproşu, I., istoric român — 283
Caput Bubali, loc. — 94
Caput Stenarum, Ioc. — 95, 99
„Cara Ulag" (Ţara Românească) — 203
Carabă, nume de familie — 200, 274
Caracal, loc. — 198, 234, 241, 243; provenienţa numelui ~ 198
Caracalla, împărat roman (211—217) - 83, 103, 107, 116; edictul din 212 al lui - 83, 103, 116
Caracorum, ţinut — 200
Caraiman, munte — 198
Caramurat, loc. — 112
Caransebeş, loc. — 94, 239, 254
Carasu, loc. — 12, 132, 236; balta ~ 132; valea ~ 12
Caraş-Severin, judeţ — 14, 79, 90, 135, 179, 209, 214, 228
Carcopino, J., învăţat francez — 54, 58
Cărei, loc. — 239; prima menţiune despre — 239
Cari, Alexander — 103
Caria, ţară — 82
Carmurat, sat — 97
Carrodunum, oraş celtic — 39
Carol al V-lea, rege al Franţei — 183
Carol cel Mare, rege al francilor, împărat al Occidentului — 176; distrugerea statului avar (796) de

către — 176
Carol Robert, v. Robert
Carpaţii, munţi — 10, 11, 16, 18, 31, 32, 43, 63, 65, 77, 86, 87, 91, 99, 101, 114, 126, 132, 133, 146, 147, 151,
158 162, 163, 164, 170, 178, 179
181 184, 194, 201, 203, 210, 211
212 214, 215, 219, 221, 222, 229
231 232, 235, 236, 237, 238, 242
246 247, 249, 251, 252, 259, 260
261 265, 266, 267, 272, 275, 276
beskizi — 31; galiţieni — 194; meridionali — 16, 217, 259, 260; moldoveni — 194, 275; nordici — 31; orientali 11, 224; slovaci — 163; păduroşi — 44; vulcanici — 87 carpianii, neam dacic — 31 carpii, neam dacic din Moldova — 10,
31, 63, 117, 118, 162, 163 Carpis, loc. — 31 Carsidava, loc. dacică — 63
Carsium (Hîrşova), cetate getică — 45, 52, 73, 96, 179, 229; lagărul militar roman de la — 50
Cartagina — 50
Casius (vicus Casianus) — 112
Casius, Frontinus, negustor — 103
Castellum Baridustarum, loc. — 95
Castoria, loc. — 188
Castra Nova, loc. — 87, 94; castrul de la ~ 87
Castra Traiana (Sîmbotin), loc. — 53, 87, 94; castrul de la ~ 87
castrul, lucrare de apărare militară — 86, 87, 90, 91; de la Acidava — 87; de la Ad Mediam (Mehadia) — 87; de la Apoldul de Sus — 87; de la Apulum — 86, 87; de la Bistreţul — 87; de la Bologa — 87; de la Breţc — 87; de la Brîncoveneşti — 87; de la Buciumi — 86, 87; de la Bumbeşti — 87; de la Călugăreni — 87; de la Căşei — 87; de la Cătunele — 87; de la Centum Putea (Surduc) — 87; de la Comolău — 87; de la
Cumidava — 87; de la Desa — 87; de la Dichiseni — 90; de la Dierna —
87; de la Drajna de Sus — 90; de la Drobeta-Turnu Severin — 87; de la Filipeşti — 90; de la Gherla — 87; de la Germisara — 87; de la Gilău — 90; de la Giorocul Mare — 87; de la Gîrbău — 87; de la Hinova
— 87; de la Honghiz 87; de la Uişua
— 87; de la Inlăceni — 87; de la Islaz — 87; de la Izvoarele — 87; de la Izvorul Frumos — 87; de la Lişteva — 87; de la Mărtinişi — 87; de la Orăştioara — 87; de la Odorhei — 87; de la Pantelimonul de Sus — 86; de la Pelendava — 87; de la Piua Petrii — 90; de la Porolissum — 87; de la Potaissa — 86; de la Praetorium — 87; de la Poiana — 90; de la Putinei — 87; de la Răcari — 87; de la Războieni — 87; de la Românaş — 87; [de la Romita — 87; de la Romula — 87;
de la Roşia — 87; de la Rusidava — 87; de la Sărata — 87; de la Schela Cladovei — 87; de la Slăveni — 86; de la Teregova — 87; de la Tibiscum (Jupa) — 87; de la Tihău — 87; de la Tîlmaciu — 87; de la Tîrgşoru Vechi
— 90; de la Vărădia — 86, 87; de la Vîrţu — 87; de la Vîrful lui Petru
— 87; de la Zutor — 87
Caşolţ, loc. — 79; mărturiile arheologice de la — 79
Cato, cenzor — 50
catolicismul — 272, 273
Catus, Sextus Aelius, consul roman — 46; expediţia lui împotriva dacilor în anul 11 — 12 e.n. — 46
Caucaland, ţinut — 165, 170; retragerea vizigoţilor în ~ din faţa hunilor — 165
Caucalandensis locus (Caucaland), ţinut — 62, 96

Caucaz, munţi — 170, 171, 200
caucoensii, neam dacic — 62, 96
Cavalerii Ioaniţi (vezi Ioaniţii) — 209, 272
Cavalerii Teutoni — 17, 208, 210, 211, 221, 229, 274; chemaţi în 1211
de regele Ungariei Andrei al II-lea pentru apărarea hotarelor de sud-est ale Transilvaniei — 212; donaţiunile făcute lor în răsăritul Munteniei — 208, 221
Cavarna, oraş în R.P. Bulgaria — 34, 225, 235
Cazan, Irina — 56
Cazane, defileu — 99
Călan, loc. — 94. 95, 107
Călăraşi, loc. — 99
Călieni, sat — 12
Căliman al II-lea, urmaş al dinastiei Asaneştilor — 193; cu ~ se stinge dinastia Asaneştilor pe linie bărbătească — 193
Călimăneşti, sat — 107, 149
Călmăţui, rîu, vale — 181, 189
Călugăreni, loc. — 17, 87 Căpitanu, V. — 125
Căpîlna, loc. — 67
Căsei, loc., pe valea Someşului — 85, 87, 95
Căţelul Nou, loc. — 23; ceramica de la ~ 23
Cătunele, loc. — 87, 99; castrul de la ~ 87
censul, impozit — 84
Ceahlăul, munte în Carpaţii orientali - 11, 20
Cedonie, loc. — 95, 99
Cedren, învăţat bizantin — 189, 198
Cehia - 158, 232
cehii — 178
Celei, loc. - 84, 94, 96, 141, 163, 213, 216, 230
Celcr (vicus Celeris) — 112
celţii — 28, 29, 39, 42, 43, 44, 70, 128, 186, năvălirea ~ 39
Cenad, loc. — 63, 99, 239, 252; ~ Vechi - 252
Centum Putea (Surduc), loc. — 48, 87, 94, 98; castrul de la — 87
Cercel, loc. — 187
Ceremuş, rîu — 246, 280
Cerna, loc. — 73, 80, 87, 132, 235; numită şi Dierna — 73; Tsierna — 73, Tierna — 73; Zerna — 73
Cernavodă, loc. — 12, 34, 45, 91, 96, 101, 105, 132, 136, 225, 227, 236
Cernăuţi, loc. — 222, 233, 234, 236, 246 Cerneţi, loc. — 234
Cernica, sat — 22; necropola neolitică de la ~ 22
Cernigow, principe de ~ 222
Cersie (Certie), loc. — 95, 99
Cetate, sat — 97
Cetatea Albă (Tyras) — 33, 47, 100, 132, 224, 232, 233, 235, 243, 245, 246, 282; ocuparea ~ de către tătari
- 243, 282
„Cetatea Biserica", aşezare — 135
Cetatea de Baltă, — 201, 228; mongolii ocupă ~ 203
Cetatea Neamţului — 213, 245; construirea Cetăţii Neamţului atribuită Cavalerilor Teutoni — 211
Cetăţeni, loc. — 35
Cetăţenii din Valea loc. — 231
Cezar, Iulius (100 — 44 î.e.n.), om politic, general roman, scriitor — 31, 44, 50, 274
Charaspes, conducător scit — 30
Châteaudun, loc. — 39
Cheia — 15
Chersonesul — 47
Cheshire, Harold — 207
Chiev (Kiev), loc. — 133, 160, 220, 225; cronica de la ~ 133; Rostislav din ~ 220; Sviatoslav cneaz al ~ — 161
Chilia, loc. - 12, 134, 136, 225, 232, 233, 234, 240, 245, 246, 272; ~ nouă
- 226; ~ veche - 12, 226
Chilimetea, pîrîu — 219
China — 9, 170, 171, 200, 202
Chindeas, martir — 144

Chiniz (Cheniz), sat — 229
Chioajdele, sate — 16; depresiunea ~ 16
Chiojdul Mic, sat — 62, 130, 165, 170, 195, 211; descoperirea de la ~ 62, 165, 170; prezenţa neamurilor germanice la ~ 170; explicarea numelui - 211
Chirii, misionar al moravilor — 144, 189 Chirnogeni, sat — 250
Chiţescu, Maria — 75
Cholnoky, Jeno, cercetător maghiar - 235, 256
Choniates Nicetas, Akominatos, cronicar bizantin — 133, 190, 191, 192
Chorenaţi, Moise, geograf — 133
Christescu, V,, istoric român — 26, 123, 124
Christos — 140
Chrysostom Dio — 65, 72 ciangăii, urmaşi ai secuilor — 196
Cicero Marcus, Tullius (106 — 43 î.e.n.), om politic, scriitor şi orator roman - 148
Cichorius, Conrad — 58
Cigmău, loc. — 95 Cihodaru, C., istoric — 138, 244, 257 Cilicia, provincie în Asia Mică — 115 cimerienii — 29, 30; invaziunea cime- riană — 30
Cincşor, loc. — 87; castrul de la ~ 87 Ciobanu, Mircea — 248
Cioclovina, loc. — 20; peştera de la - 20
Ciolan, loc. — 90
Ciomu, Lazăr, I. — 155 Cipru — 232
Cislău, sat — 211
Cisnădioara, sat — 252; biserica Sf. Mihail din ~ 252
Ciuguzel, comună — 152 Ciumarna, sat — 132 Ciumernic, sat — 132
Ciuperceni, sat — 172 Ciurel, cartier — 231; centru de redu cere a minereului de fier — 231
Cius, loc. — 96 Civitas Ausdecfensium], loc. — 97
Cîineni, sat — 87, 95 Cîmpia Padului — 9 Cîmpulung, loc. — 196, 211, 234, 240, 241, 253, 264, 265, 270, 272, 237, 280; aşezarea saşilor în ~ *196;* biserica catolică din ~ 213; loc de unde porneşte acţiunea de formare a statului muntean — 264, 265
Cîmpulung Moldovenesc, loc. — 16, 153» 211, 219, 235
Cîmpulung Muscel, loc. — 231
Cîmpulung — Vatra Dornei — Rodna, trecătoare — 280
Cîmpuri, Surduc sat — 67
Cîrja, sat — 231
Cîrna, sat — 26; cimitirul preistoric de la ~ 26
Cîrţa, sat — 228; mănăstirea catolică de la ~ 228
Clara, doamnă, soţie a lui Nicolae Alexandru — 272
Clary de Robert, cronicar francez — 194 Claudius Fronto, guvernator roman al provinciei Dacia — 116
Claudius, Quintus — 109
Claudius, Tiberius, Fronto, împărat roman (41—54) — 92, 118
Clement al V-lea, papă — 272
Clement (Clementian, vicus Clementinus sau Clementianensis) — 112
Clipiceşti, sat — 200
Cluj (azi Cluj-Napoca), 8, 14, 79, 80, 83, 93, 101, 107, 140, 159, 165, 195, 201, 228, 235, 238, 246, 248; numit şi Clusvar — 238; Cluswar — 238; Culuswar — 238; Kuluswar — 238; ~ ocupat de tătari — 201
Cnezate (voevodate, ducate) — 156, 157, 158, 159, 160, 184, 208, 209, 214, 215, 219, 223, 224, 228, 229, 259; formarea cnezatelor române — 157, 159; primele formaţiuni politice româneşti în Transilvania

- 159
Cnidos, insulă — 35, 62
Cobadin, loc. — 236
„Codex cumanicus", manuscris — 197 Coelesiria, ţară — 82
Cogheonul, munte — 69, 70
„Cohors I Bracaraugustanorum", trupă, de infanterie — 85
„Cohors I Hispanorum veterana" — 93 „Cohors I Britannica milliaria civium Romanorum", detaşament de infanterie roman — 85
„Cohors II Augusta Dacorum pia fidelis veterana milliaria equitata", detaşament de infanterie — 78
„Cohors II Britannica milliaria equitata, detaşament de infanterie şi cavalerie - 86
„Cohors III campestris civium Romanorum" — 86
„Cohors III Dacorum equitata" — 78
Coisin, P. — 58
Coja, Maria — 56 Cojocna, loc. — 101
Colacul, sat — 221
Colceag, drumul lui ~ 205
Colegiul asianilor — 105, 142
Colegiul augustalilor — 105
Colegiul aurarilor — 105
Colegiul centonarilor (croitorilor) — 105
Colegiul corăbierilor — 105
Colegiul dendroforilor — 105
Colegiul fabrilor (fierarilor) — 105
Colegiul galaţilor — 105, 141
Colegiul Isidei — 105
Colegiul lecticarilor — 105
Colegiul din Alburnus Major — 106
Colegiul lui Jupiter Cernenus — 105,
106
Colegiul negustorilor — 105
Colegiul prosmonilor — 105
Colentina — 181, 218; descoperirile
de pe rîul ~ 241
Colomeia, oraş — 246
Coloneaţa, sat — 14
Colonia — 86
Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa — 116, 118
Coloniile romane — 92, 93
Columbeanu, Sergiu, istoric — 256
Columella, scriitor roman — 60
Columna lui Traian — 55, 60, 64, 66, 78 Coluni, sat — 14
Coluniţa, sat — 14
Commagene, provincie în Siria — 82; cohorte de commageni — 82
commagenii (din Siria), alcătuiesc cohorte în Dacia romană — 86
Comana, sat — 17
Comanca, loc. — 198
Comanii, sat în jud. Olt — 198
Comarnic, loc. — 249 comati, oamenii de rînd la daci — 65
Comărnicelul, munte — 87
Commentiolus, general bizantin — 176 Comnen, Andronic, văr al împăratului Manuil Comnen — 133
Comnen, Manuil, împărat bizantin — 133
Comnena, Ana, scriitoare bizantină — 134, 136, 161, 201, 226; autoare a operei „Alexiada" — 134, 136, 161
Commodus, împărat roman — 80, 116 Comolău, loc. — 79, 87; castrul de la ~ 87
Comosicus, „rege" şi mare preot al dacilor — 45, 70
Comozous, Daizus, nume dacic — 80, 114
Comozous Justus — 114
Comozous Valens — 114
Comşa, Eug. — 124, 138, 256
Comşa, Maria — 124, 138, 256
Concilium Provinciarum Daciarum trium consiliu în Dacia romană — 85 conductores ferrariarum, arendaşi ai minelor de fier în Dacia romană - 101
conductores pascui, arendaşi —100
conductores pascuiet salinarum —

101 Condurachi, Em., istoric — 54, 57, 122, 124
Conea, I. - 207, 255, 282
Conev, B. — 205
Congri, loc. — 96
Costangalia, loc. — 225
Constans, împărat — 164
Constantin al II-lea, împărat, fiul împăratului Constantin cel Mare — 164, 163
Constantin cel Mare, împărat roman (306-337) — 91, 104, 106, 139, 141; constituţia din anul 332 a lui — 104; dă edictul de recunoaştere a creştinismului — 142
Constantinescu, Miron — 161, 206
Constantinescu, N.A. — 205, 258, 282 Constantinopol — 144, 158, 159, 171, 174, 175, 189, 191, 192, 193, 194, 223, 225, 226, 227, 232, 238, 243, 244; asedierea de către avari — 174, 175; Bizanţul devine ~ sub împăratul Constantin cel Mare — 238; patriarhia de ~ 144, 227
Constantius, împărat — 164
Constanţa (Tomis) — 12, 30, 34, 91, 106, 136, 161, 165, 220, 225, 235, 238, 246, 250, 253, 254
Constanţia, cetate — 192; Ioniţă cucereşte ~ 192
continuitatea daco-romană — 120, 121, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132; adversari ai ~ 126
Copanca, loc. — 90
Copăceni — Racoviţa, loc. — 87, 95, 107
Copăceşti, sat — 276
Copuşul, rîu — 133; voievodul român Gelu opune rezistenţă ungurilor la rîul ~ 152
coralii, neam getic — 60
Coreea — 202
Corlard, din Loviştea — 211
Cornea, loc. — 94
Cornea, Ion — 282 Corneşti, loc. — 149 Cornet, loc. — 120; mănăstirea ~ 120 Corvineştii — 10
Cosău, loc. — 161, 214; cnezatul de pe valea ~ 160, 214
Cosmin, loc. — 245; mănăstirea de la ~ 245
Costas, nume dacic — 79
Costea. urmaş la domnie al lui Laţco — 280
Costeşti, loc. — .44, 67, 70
Costin, Nicolae, cronicar — 280; „Letopiseţul Ţării Moldovei" de ~ 280 costobocii, neam dacic — 31, 62, 63, 68, 80, 114, 116; năvăliri ale ~ 114, 116; Pieporus rege al ~ 80
Costolaţ, loc. — 49
Coşoveni, loc. — 147; de jos, loc. — 165; descoperirile arheologice de la — 165, 172
cotensii, neam celtic — 39
Coteţ, P. — 19
Cotiso, „rege" al dacilor, urmaş al lui Buerebista — 45, 46 Cotmeana, valea ~ 90 Cotnari, loc. — 14
Coţofeneşti, sat — 71 Coulanges Fustei de, istoric francez — 104, 124
Courtenay de Baudoin, împărat latin de Constantinopol — 199
Covasna, jud. — 22, 67, 79 Covurlui — 198
Coza — 219
Cozia, loc. — 120, 199, 253; provenienţa numelui — 198
Cozia, loc. — 67, 132
Cracovia — 248
Craiova - 71, 80, 87, 94, 99, 132, 178, 234, 235, 243
Cranea (Ecrene) loc. în R.P. Bulgaria - 34
Crapina, balta ~ *135*
Crasna, comitat — 14, 90, 178
Crassus, comandant roman — 43,

46, 66 Crassus, Macrobius,
defensorul — 102 Crăciuna, cetate
— 245
Crăsani, sat — 35, 61, 71;
candelabrul de bronz descoperit
la — 61
creştinismul — 139, 140, 141, 142,
143, 164, 180, 183, 188
caracterul latin al — 142;
creştinarea daco-ro- manilor —
139; creştinarea bul-
garilor — 180, 184, 189; creşti-
narea ungurilor — 184; în
Dacia
- 140, 144; gotic - 141, 164;
edictul de recunoaştere a — 141
Creta — 86
cretanii — 86
Cricău, sat — 196; primele grupe de
saşi se stabilesc în — 196
Cricov, loc. — 130; mănăstirea din
- 130
Crimeea — 170, 198, 234, 243
Criş — 21, 101, 131, 195; Alb , rîu
—
172; Negru, rîu — 172; Repede,
rîu
— 87, 90; numit şi Crisius —
131;
Crys— 131; Grisia — 131, 163,
173;
tipul neolitic ~ 21
Crişan, Ion Horaţiu — 57, 74
Crişana,—62, 63, 77, 131, 159, 162,
164,
228, 229; voievodatul din ~
condus de Menumorut — 159,
195
Criton, medic grec — 50, 53, 60, 66
Critasiros, rege — 43
Croaţia — 189
croaţii — 178
crobyzii, trib geto-tracic — 20, 29,
134 cronica bizantină a lui Nicetas
Chonia-
tes — 134
cronica notarului anonim al regelui
Bela - 132, 133, 159, 194, 230
cronica pictată de la Viena — 269,
270 cronica rusă de la Chiev, zisă a
lui Nes
tor - 133, 160, 176, 244
Cronţ, G., istoric — 161
Cruceburg, cetate — 210, 221
Crum, statul bulgar al lui ~ 194
Crunoi (Dionysopolis, azi Balcic, în
R.P. Bulgaria) — 34
Csăk Matei, mare feudal maghiar —
266
Csuday, Eug. — 206
Cubin, loc. — 90
Cucova, sat — 179
Cucuteni, sat — 22, 71; cultura
neoli
tică ~ 22, 71
Cuejd, pîrîu — 195, 211
Cuezdul (azi Găvojdia), loc. — 228;
voievodatul de la ~ 229
Cuhea, moşie — 277
Culchey, comite — 152
cumani - 192, 193, 197, 198, 200,
201,
209, 210, 211, 218, 221,
224, 225, 242, 244, 247, 252,
272; episcopatul ~ 211; înfrîngerea
de către tătari — 200; relaţiile ~ cu
românii - 200
Cumania — 134, 212, 213, 215,
217, 221
Cumidava, oraş în Dacia Traiană —
63, 64, 80, 87, 93
Cunimund, rege gepid — 174
Curcubăta, munte — 11
Curta, loc. tracică — 32
Curtea de Argeş, loc. — 149, 234,
241, 248, 253, 265, 270, 273,
274; biserica domnească de la ~
265, 273
Curtea Veche, din Bucureşti — 231
Cuvin (Kevă), cetate — 159, 195
cvazii — 81
Cvijic, Jovan, învăţat sîrb — 205
cyrenaicii, provenind din nordul
Africii,
în cohortele romane din Dacia —
86 daci — 9, 11, 16, 17, 20, 23, 28,
29, 30, 31,
32, 33, 34, 35, 39, 42, 44, 45, 47,

48, 49, 51, 53, 54, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 68,69, 71,72, 96, 98, 103, 106, 113, 114, 115, 117, 119, 128, 131, 137, 139, 166, 223; alegerile la — 65; arta la — 71; asimilarea de către romani — 137; balistele la — 66; berbecele la — 66; ceramica la — 71; continuitatea — 63, 78; numiţi dai — 63; liberi — 80, 115, 116, 139, 162; drapelul la
— 66; fortificaţiile la — 67; limba la — 67, 68; lucrarea metalelor la — 71; preoţii la ,— 65, 70; medicina la — 68; organizarea socială la — 62, 69; ocupaţiile la — 60; poligamia la — 65; războiul la — 66; regele la — 65; religia la — 69; rolul ~ în formarea poporului român — 72; romanizarea — 59; 127; succesiunea la tron la — 65
Dacia - 17, 29, 39, 43, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 61, 62, 63, 64, 74, 77, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 90, 91,92,93,95, 100, 101,102, 103, 104, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 139, 140, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 153, 157, 163, 164, 166, 173, 174, 175, 178, 179, 182, 183, 186; coloni
zarea — 81; continuitatea în — 129, 130, 131, 142; creştinismul în — 129, 140, 141, 142, 144; cucerirea — 76, 166; apulensis — 83, 93, 102, 179; aureliană — 117, 173; inferior
— 83; malvensis — 83, 93; mediterranea — 119, 142, 144; pontică (Scythia Minor) — 30, 43, 80, 93, 96, 97, 100, 141, 144; porolissensis — 80, 83, 94, 181; ~ ripensis — 119, 144; romană — 59, 76, 78, 80, 102, 105, 109, 110, 111, 115, 121, 126, 141, 146, 179; Sarmizegetusa în — 116; superior — 181; Traiană —
10, 18, 63, 72, 77, 93, 96, 98, 100, 102, 115, 116, 118, 121, 126, 127, 139, 143, 147, 172; drumurile în — 98, 100; tezaurul luat de Traian din — 61; monedele, în — 62, 233 234; oraşele şi satele în — 91; organizarea administrativă în — 83; organizarea militară a — 85; părăsirea ~ de către legiunile romane (retragerea aureliană) — 115, 118, 119, 126, 127, 128, 142, 148, 153, 157, 162, 167, 174, 177;] slavii în — 281, 282, 283; stăpînirea gepizilor în — 173; vitalitatea populaţiei romanice în — 185
Dacicus, numele ce-1 ia Traian după triumful împotriva dacilor — 52
daco-geţi (vezi şi dacii, geţii) — 7, 10, 11, 16, 18, 20, 23, 28, 44, 95, 98
daco-romanii (vezi şi dacii şi romanii - 18, 96, 98, 106, 121, 128, 129, 130, 131, 137, 139, 141, 142 143, 144, 174, 178, 182, 184 185, 187; asimilarea slavilor d către - 179; continuitatea 120 121, 126, 137, 142, 175; cre tinarea — 142, 144;
— către slavi — 182
Dadilov, loc. — 17, 178
Daia, loc. — 253
Daicoviciu, C., istoric — 122, 123, 124, 125, 137, 138, 161, 206
Daicoviciu, Hadrian, istoric — 56, 57, 58, 74, 75
Daizus (Comozoi), nume dacic — 80, 116; inscripţia ~ „ucis de către costoboci" - 116
Dakiviza, loc. dacică — 32
dalmaţi — 86; alcătuiesc cohorte romane în Dacia — 86
Dalmaţia — 82, 95, 103, 105, 201; năvălirea tătarilor pe coasta — 201
Damasc — 50; Apolodor din ~ arhitect
— 52
Dan, cneaz în Ţara Haţegului — 228
Dan, nume — 179
Dan I, voievod — 198, 242

Dan al II-lea — 242
Danubius (Istrul) — 162
Daphne, castel — 163, 164
Dapyx, rege în Dobrogea — 45, 46, 54, 66
Dardania, provincie — 144 dardanii, neam iliric — 17, 62
Darius, rege al perşilor — 20,32, 33, 36, 134; geţii se opun lui ~ 36, 135
Dasius, Verzonis — 82
David, frate al ţarului bulgar Samuil — 187
David, Diac P.I. — 145
Dăbîca, cetate — 159, 195; reşedinţă a voievodului român Gelu — 159, 195
Dăieni, sat — 250
Dăsnăţui, rîu — 198
Dcin, loc. — 220
Dealul Beşinoului, loc. — 198
Dealul Mare, loc. — 14
Decebal, rege al dacilor (87 — 106) — 10, 36, 37, 45, 48, 49, 51, 52, 53, 54,
55, 59, 60, 62, 64, 65, 66, 67, 73, 74, 84, 100, 109; fiul lui Scorilo — 67; „Decebalus per Scorilo", inscripţie — 67; inscripţia privind sfîrşitul lui — 74; pacea dintre şi Domiţian — 66; sinuciderea lui - 54
Decei, Aurel, istoric — 137, 207
Decei, Paul, inginer — 3
Deceneu, mare preot al dacilor — 45, 70
Decia Mureşului, loc. — 22
Decibalus, nume — 78
Decius, împărat — 117, 163; primeşte titlul de „reîntemeietor al dacilor", din partea oraşului Apulum — 215
Dejeu, Petre — 257
Dejul, loc. — 201, 235, 238; numit şi Deeswar — 238
Deleanu, Victor — 19
Delineşti, loc. — 94
Deliormanul, pădure — 198
Delos — 35, 71; vase de ~ 71
Delta Dunării - 12, 226, 274
Densuş, sat — 252
Densuşianu, Ovid, romanist — 125, 177, 205
denteleţii, neam tracic — 45
Deny, J. — 204
Denzi, Aurelius — 79
Derehlui, rîu — 198
Desa, loc. — 87; castrul de la ~ 87
„Descriptio Moldaviae", operă a lui Dimitrie Cantemir — 219
Deseşti, loc. — 276
Desev, fiul lui Dionisie — 172
Desudava, loc. — 32
Detschew, Dimiter — 56
Deusara, loc. — 95, 103
Deva, loc. - 63, 87, 95, 107, 235, 239; prima menţiune documentară a ~ 239
Diaconu, Gh. — 138, 204, 257
Diaconu, I. — 255
Diaconu, Petre — 123, 138, 155, 207, 256, 257.
Diaconul, Paul, cronicar — 174
Diales, Aelius — 79
Diana, zeiţă la romani — 70, 143
Dichiseni, sat — 90; castrul de la ~ 90 dicienii, cei mai vechi români din Dobrogea — 134
Diculescu C., profesor, autor al lucrării „Die Gepiden" — 174, 204
Dida, nume — 78
Diegis, fratele lui Decebal — 49
Dierna (Ccrna), oraş în Dacia Traiană - 63, 87, 94, 99, 116, 119, 164; castrele de la ~ 133.
„Dimitrie din Tesalonic", izvor istoric din sec. VII— 185
Dimitrie, jupan — 136, 160, 254; formaţiunea teritorială din Dobrogea condusă de — 160; inscripţia de la Mircea Vodă din anul 943 pomenind de jupan ~ 136, 160
Dimitriu, C. — 205
Dimotica, loc. — 193
Dinogcţia (Bisericuţa), loc. — 46, 97, 135, 136, 160, 261, 226, 254; cetatea

- 136, 161, 226; ruinele de la — 133, 254
Dio Cassius, istoric şi om politic grec
- 46, 48, 49, 51, 52, 53, 65, 78, 80, 117; istoriograf al războaielor dacice
- 78
Diocleţian, împărat roman (284 — 305) - 107, 139, 144
Diodor, istoric grec din Sicilia — 38
Dionisie, ban de Severin — 267, 268, 269, 270
Dionysopolis (Balcic, în R.P. Bulgaria)
- 28, 34, 43, 44, 68, 96, 100; Acor- nion din ~ 28
Dionysos, zeul vinului la traci — 38
Dioscoride, medic grec — 67, 68
Diploma ioaniţilor (1247) — 85, 215, 217, 219, 229, 230, 234, 241, 247, 250, 260, 264
Ditucentus, Aurelius — 79
Dizo, nume dacic — 79
Dîmboviţa - 12, 14, 17, 149, 178, 218, 230, 236, 240, 253; locuită din
cele dintîi vremuri ale preistoriei
- 181 ; săpăturile arheologice de pe rîul ~ 240
Dîrjovul, rîu — 20
Dîrstor (Silistra), loc. — 96, 134, 136, 160, 161, 225, 227, 240; cetatea
de la — 136, 227; cea mai importantă aşezare de la Dunărea de jos — 227; formaţiunea teritorială de la — **161** Djebe, general mongol — 200 Dlugosz, cronicar polon — 17, 136 Dniprul — 220
Dobîca, comitat — 229 Do bre, nume — 179 Dobrici, loc. — 236
Dobrogea - 10, 11, 20, 22, 29, 30, 32, 36, 44, 45, 46, 51, 52, 54, 55, 61, 65, 77, 80, 86, 91,96, 97, 100, 107, 112, 116, 117, 134, 136,141,158, 159, 170, 172, 173, 190,197,198, 208, 220, 224, 225, 227,231,233, 240,

246, 249, 250, 253, 260, 271; aşezări mai importante în — 246; bazilici paleocreştine în —140; colonizări
în — 249; continuitatea populaţiei romanice — în 158, 198; populaţia romanică din — 134, 135,136;
stăpînirea bizantină în — 227; stăpînirea lui Basarab în — 173; hunii se aşază în sudul — 172; prima colonizare cu elemente turceşti în — 227 Dobromir, nume — 180
Dobromir Hristos, voievod în Macedonia — 192
Dokidava (Dacidava) — 63
Doliche, loc, — 82
Dolj judeţ, - 14, 119, 157, 164, 165, 172, 243
Domiţian, împărat roman — (81—96) — 47, 48, 49, 50, 66; pacea dintre ~ şi Decebal — 66
Domneşti, loc. — 101
Donat, I. — 208
Donul, rîu - 47, 166, 170, 172, 188, 194, 200; tătarii la — 200
dorienii — 34; li se datoreşte oraşul Callatis (Mangalia) — 34
Dorna, loc. — 249; posada ~ 249
Dorobanţul, loc. — 97
Dorohoi, loc. — 183, 234 Dorner, Egon — 224 Drag, fiu al lui Sas — 277
Dragomir, fiul lui Sas — 277
Dragomir, nume — 180
Dragomir, Silviu, istoric — 205
Dragoslav, nume — 180
Dragoş, voievod român din Maramureş — 14, 219, 253, 260, 274, 275, 280, 282 „descălecatul" din Maramureş în Moldova — 265, 275; primul domn al Moldovei (1353—1355) — 275; întemeierea Moldovei sub — 274
Drajna de sus, loc. — 63, 77, 90, 99; castrul de la ~ 90
Dranov, loc. — 179
Drava, rîu — 10
Drăganu, N. — 206
Drăgălina P. — 254
Drăgăşani, loc. — 14, 94
Drăghiceanu, Virgil, arheolog — 253 Dridu, sat — 159, 231; cultura ~ 159
Drigiza, nume dacic — 79
Drina, rîu — 39
Drobeta (Drobetis), azi Drobeta-Turnu Severin — 52, 63, 74, 79, 80, 86, 87, 93, 94, 99, 102, 107, 110, 115, 116, 144, 164, 173, 239, 253; devine colonie sub Septimiu Sever — 116; castrul de la ~ 86; ruinele de la ~ 253
Dromichetes, rege al geto-dacilor — 37, 38, 39, 63, 68, 98
Dubrovnik sau Raguza — 246
Duca, Constantin, împărat al Bizanţului — 188
Dudeşti, cartier — 22; civilizaţia neolitică ~ 22
Dujcev, I. — 206
Dula, Valeria, soţia lui Volusius — 79 Dulcert, portulanul lui ~ 233
Dumbrăveni, loc. — 142
Dumitrescu, Vladimir, arheolog — 27, 204, 258
Dumitreşti, loc. — 67
Dumitriu, Suzana — 75
Dunărea, fluviu — 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 22, 28, 29, 30, 31, 32, 33,
34, 35, 36, 37, 38, 39, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 60, 61, 64, 68, 70, 71, 73, 76, 80, 81, 86, 87, 90, 93, 96, 98, 99, 100, 101, 105, 112, 117,118, 119, 126, 130, 131,
132, 133, 134, 135, 136, 139, 142,
144, 148, 151, 152, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 166, 167, 171, 172, 173, 175, 176, 178, 179, 181, 183, 185, 186, 188, 191, 193, 194, 195, 197, 200,

203, 210, 216, 218, 221, 222, 226, 230, 232, 233, 234, 240, 242, 244, 249, 250, 259, 261, 266, 271; Asaneştii stăpîni pe ţara dintre ~ şi Balcani — 191, 193, 199, 214; aşezarea slavilor la sud de ~ 186: daco-romanii de pe malurile ~ 142, 144, 185; formaţiuni teritoriale între Carpaţi şi ~ 221; hunii în stînga ~ 167; năvălirea avarilor peste ~ 175; neamuri germanice în stînga ~ 164; notarul anonim al regelui Bela aminteşte de „blaci" în cîmpia ~ 133; românii dintre Carpaţi şi ~ 214, 217, 271; ungurii ajung în cîmpia ~ (896) — 194; venirea bulgarilor la sud de ~ şi întemeierea primului lor ţarat — 162, 188
Dunăreanu, Ecaterina, Vulpe, arheolog - 27
Dunăreni, loc. — 96 Dupoi, Vasile I. — 55 Duras, rege al dacilor — 47, 65, 79 Durocortorum, loc. — 96, 97
Durostorum (Silistra) — 30, 45, 50, 96, 141, 160, 171, 178, 179
Duşan, Ştefan, rege sîrb — 274
Dyrrachium, oraş — 62, 190

Ebert, Max — 206
Ecrene (Cranea), în R.P. Bulgaria — 34 edictul din anul 212, al lui Caracalla - 83
edictul din Milan din anul 313—139
Edrisi, călător arab — 134
Edroiu, Nicolae, istoric — 74, 155
Eftepir, Aurelia — 114
Eftimie, Victoria — 56
Egiptul - 9, 50, 62, 102, 104, 225, 232
Elac, fiu al lui Atila — 172
Elada — 187
Elateea, oraş grecesc — 116 elenii — 109
Eliade, Mircea, învăţat român — 75
Elios, Arianos Alexandros, negustor - 103
Elisabeta, regină a ungurilor, soţia lui Ştefan al V-lea — 266, 272
Elveţia — 21
Empiricus, Marcellus, medic roman — 122
Encida, operă a lui Virgiliu — 110
englezii — 186
Enisala, sat — 135, 236; cetatea de la ~ 236
Enoşeşti, sat — 87, 94
Epictet, martir — 144
Epir - 187
Episcopatul cumanilor — 211, 212; zis şi al Milcoviei — 212
epoca bronzului — 21, 26, 71
epoca fierului — 21, 23, 71; Hallstadt, perioadă a ~ 21; La Tene, perioadă a ~ 71
Epona, zeiţă — 82
epopeea germană,, Nibelungenlied"— 134
Eptala, nume dacic — 79
Epureni, sat — 231
Eractum, oraş celtic — 39
Erisa, loc. — 82
Erkendz, sat — 229
Ermerium, loc. — 96
Esculap, zeu — 143
Eski Bîrlat, sat — 220
Ester (Istrabad), loc. — 136
Etolia — 187
etruscii — 8
Eubeea — 187
Eufrat, fluviu — 78, 113

Europa - 8, 9, 10, 11, 15, 17, 22, 39, 53, 71, 76, 144, 170, 187, 215, 216, 232, 238, 246, 253
Eutropius, istoric roman — 76, 115
Evangelicus, episcop — 144 evreii — 233, 243, 246

Farcaş, cneaz român — 184, 213, 214, 215, 251, 265, 274
Fazei — Ulah-Raşid-ed- cronicar - 203
Făgăraş - 14, 62, 180, 228 235, 239, 261, 270; munţii — 14, 178, 270; românilor" 228 provenienţa numelui — 239
Fălciu, ţinut — 280
Fălticeni, loc. — 165
Fedeleşeni, loc. — 22, 71; ceramica de la ~ 22
Feher, G. — 206
Feldioara, loc. — 99, 210
Ferenţ, loan — 207, 255
Feteşti, loc. — 218, 240; balta — 240
Feţele Albe, loc. — 70
Fibiş, loc. — 90
Filiaşi, loc. — 87
Filip al II-lea, rege al Macedoniei (359 — 336 î.e.n.) — 35, 37, 61, 65
Filip Arabul, împărat roman (244 — 249) - 94, 114, 117; ia titlul de „Carpicus" — 117
Filipaşcu, Al. — 145
Filipeşti, sat — 77, 90, 99; castrul de la ~ 77
Filipopol, oraş — 192
Filippos, martir creştin — 144
Filitti, I. C. - 258, 282
Fîntîna sasului (Sascut), loc. — 195
Fîrliug, loc. — 50
Flandra — 194, 193, 196, 233
Flaviana, loc. — 96
Flavius, negustor sirian — 82
Flavius Secundinus, scriitor — 101
Flămînda (azi Poiana), loc. — 77, 179
Floca, O. — 125
Flocii, tîrg — 218, 234, 240; provenienţa denumirii — 240
Florescu, Gr. — 123, 125
Florescu, Radu — 123, 258
Floras, scriitor antic — 16
Flutausis, rîu — 172
Fluviul Albastra (Yan-Tse-Kiang) — 202
Focşani - 99, 170, 246
formarea popoarelor romanice — 8
formarea poporului român — 7, 72, 76, 119, 131, 137, 162, 177, 197; rolul dacilor în — 72; rolul romanilor în — 119 unul din centrele de ~ 131 formaţiuni politice româneşti — 156, 159, 160, 185; primele ~ 156, 159, 185; în Dobrogea — 160; în Oltenia şi Muntenia — 184
Frances, E. — 244
francezii — 128, 177, 186
francii — 7, 128, 171, 175, 177, 181, 186 Franţa — 8, 14, 16, 106, 158, 183, 186 Friedwagner, M. — 137
Frigyes, Pesty — 254
Frontinus, istoric antic — 45
Frumoasa, denumire a părţii superioare a rîului Sebeş — 132
Frumuşica, sat — 22, 71; ceramica de la ~ 22
Fundeni — 23, 35; ceramica de la ~ 23
Fuscus Cornelius, general roman — 48, 49, 51

Gaganae, loc. — 94, 99
Gaius Gaianus, negustor sirian — 102
Gaius Iulius Quadratus din

Capidava - 100
Galata, mînăstire — 152
Galatia, provincie în Asia Mică — 39, 82, 105
Galaţi - 61, 71, 90, 96, 135, 160, 170, 226
Galia - 50, 78, 82, 86, 96, 102, 104, 126, 139, 147, 171, 181; atacată da vizigoţi sub Alaric — 171
galii — 8, 86, 186
Gallienus, dac romanizat — 79, 118
Galiţia - 39, 62, 80, 82, 116, 133, 150, 222, 223, 233
galoromanii — 126, 127, 174, 177, 186
Gallus, împărat roman (252 — 254) — 118
Gallus Rubrius, general roman — 47
Gamillscheg Ernst, filolog german — 131, 137, 174, 204
Gard, loc. — 106
Garvăn, sat — 97, 226, 231
Gascogne, provincie — 171
Gazana, loc. — 94 găgăuzii, urmaşi ai uzilor, neam al pecenegilor — 197
Găvojdia, loc. — 228
Gdansk, port la Marea Baltică — 233 Geamărtăului, rîu — 198
Gebeleizis, zeu — 69
Gelu (Gelou), voievod al românilor - 132, 133, 159, 185, 186, 251
Gemellina, soţia lui Julianus — 110
Gemellus, Publius Aelius — 107
Gengis-han (Temugin), conducător al tătarilor — 200, 266; ~ îşi ia titlul de Soutou-Bogdo („fiul cerului") — 200; imperiul lui — 266
Genova, loc. — 227, 232
genovezii — 225, 233, 240, 243, 246; negustorii ~ 234, 240
Genucla, cetate getică — 38, 46
Geoagiu, loc. — 87; castrul de la — 87
Geoffroy de Villehardouin, cronicar francez — 193
gepizii - 162, 163, 164, 172, 173, 174, 175; sfărîmarea statului — 173
Gerhard, legenda sf. ~ 230
Germania — 16, 86, 190 germanii — 28, 29, 63, 66, 115, 122, 128, 139, 140, 161, 172, 173, 174, 174, 178, 186, 212, 222, 237; neamurile germanice — 162; colonizarea ~ 237
Germisara (Geoagiu), oraş în Dacia Traiană — 63, 80, 87, 95, 98, 105, 110; inscripţia de la ~ 110
Gerulata, loc. — 31
Gesta Hungarorum, cronică — 159, 195
„Getica", lucrare a lui Vasile Pârvan — 30
„Getica", lucrare a medicului grec Cri- ton — 50, 55, 66
geţii (vezi şi daco-geţii) — 9, 16, 18, 20, 23, 30, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 42, 44, 46, 47, 59, 63, 66, 68, 134, 135; tyrageţii — 63; prima ştire istorică asupra ~ 32
Ghelar, loc. — 233
Gherghiţa, loc. — 90, 242, 270
Gherla, loc. - 87, 107, 110, 233 . castrul de la ~ 87
Ghidiciu, loc. — 170
Ghimeş, loc. — 235, 280
Ghindăreşti, loc. — 163
Ghiula, fiu al lui Dragoş — 276
Gilău, loc. — 87; castrul de la ~ 87
Gilpil, rîu — 162, 172
Giorocul Mare, loc. — 87, 94
Giridava, loc. — 80
Giuglea, G. — 154, 256
Giurgiu, loc. - 99, 179, 240, 246, 248 Giurescu C., istoric român — 161, 258 Giurescu, Constantin C., istoric român - 19, 57, 123, 138, 154, 161, 204, 205, 206, 207, 254, 255, 256, 257, 282, 283

Giurescu, Dinu C., istoric român — 55, 156, 209, 259
Giuvala, pasul ~ *99,* 234
Gîrbău, loc. — 87, 95; castrul de la - 87
Gîrbova, loc. — 132; (Gîrboviţa) — 132 Gîrla Mare, loc. — 26; cultura tip — 26

Glad, „duce" al românilor — 133, 159, 195, 251; voevodatul lui — 196, 197
Glaser, Lajds, cercetător — 235, 256 Glavaciocul, valea ~ 181 Glina III, ceramica ~ 22, 26 Glodariu, I. — 75 Glycon, zeu — 82, 109
Godeanu, munte — 69
Goldenberg, Samuel, istoric — 257
Goloviţa, Ioc. — 135
Gordianus, împărat roman — 117
Gorj, loc. - 12, 107, 216, 231 Gostar, N., istoric — 74, 124, 125
Gotia — 141
Gotland — 134
Gotul, munte — 165; pîrîu — 165
goţii - 62, 116, 117, 118, 127, 128, 137, 141, 163, 166, 170; creştinarea ~ 141, 164; asediază Histria — 117; devin „federaţi" ai imperiului roman — 118, 128; înfrîngerea ~ de către Claudius în 268—118; năvălirea ~ 117, 118, 163, 164, 165, 170
Govora, loc. — 107 Gramatopol, M., istoric — 75 Grădiştea Muncelului — 67 Greceanu, Scarlat, vel logofăt — 149 Grecia - 9, 118, 179, 189
grecii - 23, 28, 29, 31, 34, 35, 63, 68, 69, 70, 71, 72, 81, 108, 119, 127, 189, 192, 193, 212, 225, 234, 243, 246; 249, sau graii (graecii) —63; homerici — 23
Grecov, B.D. — 207 Grecul, F., istoric — 244 Gresia, sat — 99
Grigoraş, N., istoric — 257, 285
Grigore al IX-lea, papă — 194, 199, 214, 223, 272 Grimiani, loc. — 188 Grisia, rîu — 162 Grodek, Ioc. — 245 Gsell Stâphane — 57 Gudea, N. — 123 Gugu, munte — 69
Guillaume de l'Isle, geograf francez — 225
Guiuk, haa mongol — 202
Gumelniţa, sat — 22; tipul de ceramică ~ 22
Gura Dobrogei — 46
Gura Lupului, loc. — 136
Gurasada, sat — 252
Guşteriţa, sat — 95, 252
Gyula (Jula), voievod al românilor — 195
Gyulai, P. — 154

Hadrian, Publius Aelius, împărat roman (117-138) — 80, 85, 93, 100, 106, 115, 127, 166, 179
Haemus, munte, ţinut — 36, 42, 190, 191, 199
Haliciu, principatul rusesc de — 133, 222, 234, 244, 245, mitropolia de - 244
Halmyris, loc. — 100, 144
Halphen, Louis — 125, 137
Hallstadt, perioadă a epocii fierului — 21 Hamangia, sat — 22; cultura — 22 Hammond, atlas istoric — 77
Harghita, judeţ — 79
Hasdeu, Bogdan-Petriceicu (1838—1907), scriitor, lingvist, istoric român — 202
Hastings, loc. — 186; lupta de la — 186
Haţeg, loc. - 135, 149, 160, 198, 228
Hebrus (azi Mariţa), fluviu — 29, 32

Hecateu, istoric şi geograf grec — 20, 29 Hellespont (Marea de Marmara) — 36 Heliopolis, loc. — 82
Helis, loc. — 38, 39
Henric, fratele împăratului Balduin - 195
Heracles, zeu — 37; v. şi Hercule
Hercule Salvatorul, zeu — 107, 143
Herman, conducător al saşilor — 196, 237
Hermanaric, rege al ostrogoţilor — 170 Hermannstadt (Sibiu) — 237
Hermundoli — 162
Herniceşti, loc. — 276
Herodot, istoric grec — 9, 10, 11, 12, 20, 28, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 61, 69. 70, 71, 73, 74, 152
Hertovalus, loc. — 31
Hierasos, rîu — 76
Higeia, zeiţă — 107, 143
Hinogul, sat — 96
Hinova, loc. — 87, 119, 164; castrul de la — 87
Hipanis (Bugul), rîu — 34
Historia Augusta, izvor istoric roman - 79, 83, 116
Histria, loc. - 20, 29, 30, 34, 42, 46, 96, 97, 100, 104, 107, 112, 117, 141, 144; asediată de goţi — 117
Hîga, loc. — 221
Hîncu, R. — 56
Hîrlău, loc. - 195, 246
Hîrşova, loc. — 34, 45, 73, 96, 97, 112, 179, 220, 225, 227, 236
Hlincea, loc. — 231
Hoghiz, loc. — 87; castrul de la — 87
Holăvnic (Turnu), loc. — 241
Holban, Maria — 283
Holban, Th. - 255
Homan, Bălint, istoric maghiar - 133, 206
Homann, J.B. — 135
Homo, L. — 137
Homorîciu-Ungureni, loc. — 211, 242
Homorod, loc. — 87; castrul de la — 87
Homorodean, M. — 154, 256
Honorius, împărat roman —171
Horaţiu, poet latin — 115
Horedt, Kurt, istoric — 137,142, 145, 207
Horodiştea, loc. — 245
Horom, cetate — 159
Hoştiuc, Victor — 8
Hotărani, loc. în jud. Mehedinţi — 172
Hotin, loc. - 220, 223, 225, 235, 245, 248, 271, 282; alte denumiri ale ~ 247
Hubert, H. — 57
Huedin, loc. — 229
Hulubei, nume — 203
Hunedoara, loc. — 20, 61, 67, 70, 94, 95, 107, 146, 252
hunii - 62, 96, 128, 162, 166, 170, 171, 172, 173, 175, 197
Hurdubeţiu, Ion, istoric — 138
Huszti, Andrăs, istoric maghiar — 129 Hyppolyte Delehaye — 145

Iachint, mitropolit — 227
Iacobescu, C. — 256
Iagello, Vladislav, rege al Poloniei — 17, 222
Ialomiţa, jud. — 22, 33, 64, 71, 90, 99, 100, 150, 165, 178, 218, 234, 242; numită şi Naparis — 45
Iancu, nume — 136
Iantra, rîu — 117
Iaşi, loc. — 14, 22, 35, 165, 203, 223, 225, 233, 234, 246
iazvgii, neam sarmat — 47, 52, 80, 90, 165, 166; năvălirea ~ metanaşti - 115
Ibăneşti, loc. — 260
ibero romanii — 126
Ibida, loc. — 100

Ibliomarus, consilier municipal — 82 Icafalău, loc. — 195
Ierusalim — 193, 243
Ieud, sat — 277
Ighiu, sat — 196
Igliţa, loc. — 96, 116
Igna, N. — 125
Ilfov, 17, 22, 149, 159, 179, 218, 231, 242: provenienţa numelui ~ 17
Iliada — 110
Iliaş, voievod al Moldovei — 130, 222
Iliescu, Dan — 257
Iliescu, I. — 256
Iliescu, Octavian, numismat — 75, 138, 257, 283
Iliescu, VI. - 57, 138
Ilieş, Aurora — 256
ilirii — 28, 29, 42, 43, 44, 119
Iliria - 43, 171
Ilişua, loc. — 86, 87, castrul de la ~ 87 Ilivachia, rîu — 178
Illyricum - 79, 81, 104, 126, 127
Immenosum Majus, loc. — 95, 101
Imperiul bizantin — 136, 158, 161, 173, 175, 181, 190, 193; năvăliri ale avarilor în — 175
Imperiul charezmian — 200
Imperiul roman — 76, 77, 86, 91, 100, 103, 104, 116, 118, 119, 139, 158, 164, 166, 171, 173
Imperiul tătarilor — 200
India — 253
Inlăceni, loc. — 87; castrul de la — 87 Inocenţiu al III-lea, papă — 192, 228 Ioachim, comite de Sibiu — 211, 227, 251
Ioan, cnezatul lui ~ 185, 213, 214, 217, 268
loan al XXII-lea, papă — 267
loan cel Xou, SI. — 233
loan din Grimiani — 188
loan din Trebizonda, negustor — 225; primeşte numele de Sf. loan cel Nou - 225
loan, fiul Iui Iuga — 276
Ionas, rege al cumanilor — 198
Ioaniţii - 85, 214, 215, 216, 217, 219, 224, 229, 230, 234, 241, 247; diploma — 193, 214, 216, 217; cavalerii — 216, 217; plecarea din Banat — 217
Ionescu, Gr. — 258
Ioneştii Govorei, sat — 87, 95; castrul de la ~ 87
ionienii — 34
Ioniţă, fratele lui Petru şi Asan, rege al „bulgarilor şi valahilor" — 190, 192, 193, 194, 199, 209, 273; numit de greci Kaloianes — 192; numit şi „Jean le Blac" sau „Johanice le Blac" - 193
Iordan, Iorgu — 125, 205
Iordanes, istoric şi scriitor antic — 11, 43, 45, 68, 128, 131, 163, 171, 172
Iordănescu, Aurelian, istoric — 145
Iorga, Nicolae (1871 — 1940), istoric român - 137, 138, 145, 161, 205, 207, 255
Iosif, patriarh — 226, 244
Iosif al II-lea, împărat — 129
Ip, sat — 14
Ipatie, cronicar — 222
Ipsilante, Alexandru, domn al Moldovei (1786-1788) - 157
iranienii — 29, 31, 66, 109, 223
Iranul (Persia) — 29
Ireşti, sat — 231
Isaccea, loc. — 39, 97, 134, 136, 158, 161, 163, 226, 233, 235, 240, 271
Iscina, loc. — 96
Isis, zeiţă — 105, 109, 143
Isker, rîu — 32
Islaz, loc. — 87, 99; castrul de la 86, 87
Ismail, loc. — 136, 161
Istanbul — 53; Muzeul Arheologic din - 53
„Istoria Ţării Româneşti", lucrare a

lui Mihail Cantacuzino — 236
Istriţa, deal — 165 istroromânii — 187
Istru (Dunărea) — 33, 36, 37, 52, 61, 162 Italia - 8, 9, 81, 83, 101, 104, 106, 119,
142, 164, 171, 172, 173, 174, 177, 181, 187
Italica, oraş în Spania — 49
italienii - 7, 128, 175, 186, 225, 233, 243, 246; colonie de ~ la Oradea — 246
itureii, componenţi ai cohortelor romane din Dacia — 83, 86
Iuga, frate al lui Bogdan voievod — 276
Iuga, tatăl voievodului Lupcin — 228 Iugoslavia — 118
Iulia, fiică a lui Octavianus Augustus
- 45
Iulian, Apostatul — 107
Iulius, nume — 81
Iulius, Alexander, negustor — 103
Ivanco, boier — 192
Ivanco, Rostislavici — 220
Ivancu, guvernator al Filipopolului — 192
Iza, valea — 214; cnezatul românilor de pe valea — 214
Izvarna, loc. — 216
Izvoare, loc. — 22, 87; ceramica de la
— 22; castrul de la ~ 87 Izvorul Frumos, loc. — 87 întemeierea statului moldovean independent (1359) — 275, 276, 277

Jabeniţa, loc. — 132
Jaberg, K., lingvist — 131
Jacubovschi, A.I. — 209
Jakun, trimis al lui Rostislav — 220
Jaleş, jud. — 241
„Jean de Vienne" — 183
Jidava, loc. — 110; castrul de la ~ 110 Jidovin, loc. — 50
Jijia, loc. — 20
Jirefiek, C., istoric — 176, 205
Jiul - 12, 16, 31, 80, 94, 99, 172, 209, 215, 234, 236, 241, 243; Ravon, nume dat de Ptolemeu — 31
Joinville, cronicar francez — 197
Jula, voievod — 238

Julianus, cetăţean din Romula — 110 Julianus, scriitor antic — 165 Julius, Juli, comagistru — 106
Jung, J. — 123
Junona, zeiţă — 109
Jupa, loc. — 94
Jupiter, Cernenus, zeu — 109, 143
Jupiter, Dolichenus, zev — 102, 109 Jupiter, Heliopolitanus, zeu — 109
Jupiter Kassios — 54, 82; Bussumarus — 82; Bussurigius — 82; Optimus Maximus Heliopolitanus — 82, 108; ~ Optimus Maximus Prusenus — 109, 124; Erisenus — 82; Optimus Maximus Dolichenus — 82; Sucellus — 82
Justinian, împărat — 128, 144, 173; a creat arhiepiscopia Justinianei Pri

me — 144; încheie tratat cu avarii - 173
Justinus, scriitor antic — 39

Kalga, loc. — 200; bătălia de la — 200 Kama, fluviu — 200
Kameneţ, loc. — 220
Kanites, conducător scit — 30
Karadjova, ţinut — 187
Karakale, cetate — 242
Kartum, loc. — 95
Kavieretium, sat — 82, 95
Kazarow, I. Gawril — 55
Kean, voievod al românilor în sud-estul Transilvaniei — 195
Kedren, cronicar bizantin — 136, 161 keiagisii, trib dacic — 62
Kenesy, sat — 229
Keresztes, loc. — 152
Keza, Simon, cronicar maghiar — 154, 196
Kiessling, M. — 204
Kiev - 158, 176, 189,201, 222, 244; cronica de Ia ~ a lui Nestor — 176, 244
Kiriţescu, Costin C. — 256
Kisch, Gustav — 206
Kisch, Oscar — 257
Kitros (Pydna), cetate — 189
Kiustendil, loc. — 119
Kogălniceanu Mihail, om politic român - 260
Kokkel, ţinut — 132
Kolomya, loc. — 245; v. şi Colomeia
Koson, conspirator împotriva lui Bue- rebista — 46
Krasser, O. Fr. — 257
Kronstadt (Braşov) — 196, 237
Krum, conducător al bulgarilor — 176, 188
Kubrat — 185
Kukiillo, ţinut — 132
Kulchei, corniţele ~ 229
Kun, Geza — 206
„Kunsthistorisches Museum" —175

La Tene, loc. — 71; perioadă a epocii fierului — 71
Lad, fiu al lui Ghiula — 276
Ladislau Cumanul, rege al Ungariei - 199
Laberius Maximus, guvernator al Moe- siei Inferior — 96
Ladislau, mare feudal maghiar — 266, 269
Ladislau al IV-lea, rege al Ungariei - 264
Ladislau de Oppeln, palatin al Ungariei - 272
Ladislau, voievod de Bivinis — 273
Lagos — 36
Laicos Pyrgos, sat — 97, 104

Lambrino, S., istoric român — 123, 138 Languedoc, provincie — 171
Lapedatu, Al. — 282
Largiana (Zutor) — 95, 99
Larissa, loc. — 188
Lascaris, M., istoric grec — 206
Lăszlo, Fr. — 26
latinii — 188, 193
Laţco, nobil, urmaş al lui Bogdan — 275, 280
Laurent, V. — 283
Laurenţiu, comite de Cîmpulung — 213, 240, 254, 265
Lăpuşna, loc. — 235
Lăzărescu, Emil C. — 256, 258
Leahu, Valeriu, istoric — 27
Lech, rîu — 194; victoria împăratului german Otto împotriva ungurilor - 194
Lechinţa de Mureş — 79
Lederata, loc. — 50, 87, 94, 98, 119, 173 Legatus Augusti propraetore — 84
Legiunea IV Flavia — 85
Legiunea V Macedonica — 85, 97, 116, 139
Legiunea VII Claudia — 53
Legiunea XIII Gemina — 85, 93, 107, 109
Lehmann, K. — Hartleben — 58
Leo, cardinal — 192
Leon I, papă — 172
Leova, loc. — 90
Leeper, Allen W.A. — 205
„Letopiseţul Ţării Moldavei", operă a lui Nicolae Costin — 283
Leţcani, loc. în jud. Iaşi — 165
Leustachius (Eustachius), „voievod" - 227
Licinius Marcus, guvernator al provinciei Macedonia — 46, 164
Licinius Publius Cornelius Valerianus - 118
Liegnitz, loc. — 201; bătălia de la — 201
Liov, loc. — 220, 222, 233, 245, negustorii din — 220
Lipova, loc. — 132
Lisimah, urmaş al lui Alexandru cel Mare în Tracia — 38, 39, 68
Lisseanu, Popa G. — 137, 206, 257
Lişteava, loc. — 87; castrul de la — 87
Literata, loc. — 144; cetate în Banat - 144, 173
Litovoi, voievod — 185, 213, 214, 215, 228, 234, 243, 253, 264, 265, 273; cnezatul lui - 184, 214, 215, 264
Litua, ţara ~ 215
Livius — 32
Lom-Palanca, loc. — 172
Lombard, Alf., lingvist suedez — 205
Lombardia — 158, 174, 177
Londra — 142
Longinus, comandant roman — 53, 54 longobarzii - 127, 173, 174, 177, 181, 187; sfărîmarea statului — 173
Longus Marcus Memmius, din Apulum - 81
Lotter, Tobias, geograf vienez — 68; harta din 1722 a lui — 68
Lotru, afluent al Oltului — 209
Lovcea, oraş — 191
Loviştea - 16, 211, 209, 234, 235, 270
Lovnic, loc. — 132
Luca, ban de Severin — 239
Luccari, cronicar — 218, 240
Lucăceşti, sat — 130
Luchian, Octavian, numismat — 8
Ludeşti, loc. în jud. Hunedoara — 61 Ludovic, rege al Ungariei — 241, 261, 270, 271, 272, 275, 276
Lugaşu de sus, sat — 234
Lugoj, loc. — 235, 239
Lunca Ciurei (Iaşi) — 35
Lungociul, sat — 12
Lupaş, I., istoric român — 282
Lupcin (loan), voievod — 228
Lupşa, St. — 145 lusitanienii,

soldaţi din Spania în cohortele din Dacia romană — 86
Lydus, Ioannes, scriitor antic — 54, 66, 128
Lykostoma (Gura lupului), loc. — 136 macedonenii — 37, 38
Macedonia — 36, 38, 43, 44, 46, 61, 64, 78, 116, 144, 186, 188, 190, 191, 228
macedoromânii — 187
Macrea, M., istoric — 122, 123, 124, 125, 137, 145
Macrinus, împărat roman (217 — 218) - 117
Maetonium, oraş celtic — 39
Maghiar, Nicolae — 19, 257
maghiarii v. ungurii
Mahmudia, loc. — 97, 135, 226, 250
majores terrae, pătură de nobili — 211 Malu Roşu, loc. — 233
Malva, loc. - 74, 84, 93
Man-kale, loc. — 225
Manaster, comandant cuman — 193
Mangalia (Callatis), loc. — 29, 34, 109, 116, 225, 232, 235, 238, 246, 267
Mankalye (Cetate Mare), loc. — 225
Manoleasa, loc. — 233
Manuscrisul de la Reims — 154, 190, 254
Mara, loc. — 160, 214; cnezatul de pe valea — 160
Maramureş, judeţ — 14, 131, 132, 160, 214, 228, 235, 239, 252, 261, 274, 275, 276, 277, 282; voievodatul din ~ 228, 275, 276; Bogdan din ~ 275, 276; Dragoş Vodă din — 275
Marcianopolis, loc. (azi Devnja) — 52, 117
Marcinium, loc. — 95
Marcodava, loc. dacică — 63
marcomanii — 49, 81, 115, 162; războiul ~ 115
Marcu, martir — 245
Marcus Aurelius Antoninus, împărat roman (161-180) - 94, 115, 116 Marea Adriatică — 10, 29, 32, 86, 177, 186, 193, 201, 202, 241
Marea Baltică — 163, 222, 233
Marea Caspică — 30
Marea de Azov — 29
Marea Egee — 9, 28, 32
Marea Ionică — 9
Marea de Marmara — 32, 36
Marea Mediterană — 47, 83, 147, 225, 234, 246; ~ numită şi Marea Nostrum — 83
Marea Neagră - 10, 12, 15, 17, 20, 23, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 42, 43, 44, 47, 68, 69, 72, 86, 97, 100, 104, 110, 118, 135,136, 150,158, 160,162, 181,

186, 188,193, 200, 208,220, 222. 224, 225,227, 232, 234,236, 243, 245, 259,271, 275,282; şi ea era Marea Nostrum — 45, Pontul Euxin - 35
Marga, loc. — 95
Marghita, soţia lui Negru Vodă — 272 Marginea, loc. — 231
Margus (Morava), afluent al Dunării - 29
Marienburg — 17
Marina, Aurelia — 140
Maris (Mureşul la daci) — 31, 33, 73 Marisia (Mureşul), rîu — 162, 173 Mariţa, fluviu — 29, 32, 187, 193 Marius, general şi om politic roman - 164
Marte Răzbunătorul (Mars Ultor), zeu al războiului — 55, 70, 141
Martin, magistru — 267, 269, 270
Marton, Roska, dr. — 57
Marus, afluent al Dunării — 31, 32
Masclianae (Cîrpa) loc. — 94, 95, 99 Matei. Basarab, domn al Ţării Româneşti (1632—1654) — 240
Mateescu, G.G., istoric — 56
Mateescu, Tudor — 138, 256
Matthew, Spinka — 145 maurii, provenind din nordul Africii, alcătuiesc cohorte romane în Dacia - 86
Mauriacus, loc. — 96, 171
Mauriciu, împărat bizantin (582 — 602) - 178, 179
Maurocastro, loc. — 243
Maximin, Tracul, împărat — 117; ia titlul de Maximus Dacicus — 117
Maximus Batonis — 82
Măcin, loc. — 97, 220, 225, 226, 235 Mălăieşti, sat — 77, 90; castrul de la ~ 77, 90
Mănăstirişte (Nicoliţel) — 144, 253
Măneciu Pământeni, sat — 211, 240
Măneciu-Ungureni, oraş — 211, 242 Mărtiniş, loc. — 87; castrul de la ~ 87 Mătasă C. — 26
Medgidia, loc. — 12
Mediaş, loc. — 196, 235, 238, 246; colonizarea săsească din — 240
Medrea, loan — 257
Megara, loc. —35, 71; ceramica de — 71 megleno-românii, ramură a macedoromânilor — 88
Mehadia, loc. — 79, 87, 94, 107, 236, 267; castrul de la — 87
Mehedinţi, jud. — 18, 26, 96, 119, 154, 164, 172, 209, 231
Mehedinţi, S., geograf — 18, 19
Mela Pomponius, scriitor — 70
Meleagru, comandant în oastea lui Alexandru cel Mare — 37
Memmius al lui Asclepius — 101
Menandru (342—292 î.e.n.), dramaturg grec — 34, 65
Menumorut, voievod al românilor — 159; voievodatul lui — 159
Mercurius, principe — 227

Merlat, P. — 125
Mesemvria, cetate-port — 32, 220
Mesopotamia — 22, 50, 78, 115, 141 Meşteri, heleşteu — 152
Metodiu, misionar al moravilor — 191 Meyer-Liibke W. — 125
mezoliticul — 20, 21
Micia, loc. — 87, 95, 99, 107; castrul de la - 87
Micud, ban de Severin — 264
Miercurea Ciucului, loc. — 246; colonizarea secuilor — 246
Mies Eger, sat — 152
Mihai Viteazul, domn al Ţării Româneşti (1593-1601) — 115, 218, 240, 241, 242
„Mihai Vodă", stradă — 20
Mihail, prepozit din Poszega — 269
Mihail, ţar al bulgarilor — 268, 269
„Mihail Kogălniceanu", comună — 233 Mihăescu, H. — 56, 154
Mihăilescu, Vintilă, geograf — 18
Mihnea, nume — 136
Milan, loc. — 139; edictul din ~ 139
Milcovia — 244, 245
Milcovul, rîu — 178, 212, 234, 259
milesienii — 34
Miliare, rîu — 162, 173
Minea, I., istoric — 254, 282
Mioriţa, baladă populară — 219
Mircea, pretendent la tronul Ţării Româneşti — 182
Mircea cel Bătrîn, domn al Ţării Româneşti (1386-1418) — 43, 101, 202, 231, 241, 242, 243, 254
Mircea Vodă, sat în jud. Constanţa — 136, 160, 190, 257; inscripţia de la ~ atestînd existenţa stăpînitorului local, jupanul Dimitrie (943) — 136, 160, 190, 254
Miselav (Seneslav?) — 202
Mitilene, loc. — 103
Mitrea, Bucur, istoric şi numismat — 8, 145, 204
Mînăstirea, sat — 253
Mîrleanu (azi Dunăreni), loc. — 96
Mîrza, nume — 203
Mîrzac, nume — 203 Mladenov, St. — 206
Mnesarchos, tatăl lui Pythagoras — 69 moesi — 29, 45
Moesia — 18, 29, 46, 47, 48, 49, 73, 76, 77, 79, 82, 94, 95, 96, 100, 104, 107, 117, 118, 126, 127, 128, 131, 141, 144, 170, 176, 179, 191; inferioară — 45, 49, 77, 176, 179; prima — 144; superioară — 47, 77
Mofleni, sat — 94
Moga, Ion, istoric — 254, 256
Moghilă, Ieremia, domn al Moldovei - 152
Moghilev, loc. — 220
Moglena (Karadjova), ţinut — 187
Mogoşanu, FI. — 26
Mogoşoaia, loc. — 231 Moigrad, sat — 83, 94 Moiseni, sat — 277
Moisescu, I.G. — 145
Moisil, Constantin, numismat — 57
Moll H., geograf englez — 135
Molda, loc. — 245
Moldova - 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 20, 23, 30, 31, 35, 37, 39, 42, 61, 62, 63, 77, 70, 90. 91, 96, 114, 116, 130, 133, 141, 144, 150, 152, 153, 156, 157, 158, 160, 162, 163, 166, 182, 184, 201, 202, 203, 208, 212, 219, 220, 221, 224, 230, 231, 234, 235, 237, 238, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 252, 261, 266, 274, 275, 276, 277, 280; întemeierea — 203, 225, 259, 261, 274; sub dominaţia tătarilor — 202
Moldova Nouă, loc. — 101
Moldoveanul, vîrf în Carpaţii sudici — 11 Momoteşti, loc. — 87; castrul de Ia ~ 87 Monaster, loc. — 145
Mongolia — 200
mongolii (vezi şi tătarii) — 31, 167, 200, 201, 202; albaştri — 200; marea invazie a — 200

Monteoru, loc. — 22, 26; ceramica ~ 22, 26
Mor, E. - 206
Moraru, Tiberiu, geograf — 19
Moravia — 10, 39, 44, 158, 223
Morisena (Cenadul Vechi), loc. — 252 Moscon, rege al geto-dacilor — 36 Moscova — 200, 222, 225
Mostiştea — 90, 100, 181, 218
Motogna, V. — 283 j
Motru, loc. — 73, 80, 94, 243
Mousket, Filip, cronicar — 202
Moviliţa, tîrgul de la ~ 231
Mucapor, Mucatralis, nume dacic — 78, 114
Mucasenus Cesorini, ostaş în armata romană — 79
Mucatra, fiul lui Brasus — 78
Mngeni, sat — 79 Mukacevo, loc. — 194 Miiller, G.E. - 254
Muntenia (vezi şi Ţara Românească) - 10, 11, 13, 15, 16, 22, 39, 52, 61, 62, 64, 77, 84, 90, 100, 101, 114, 115, 134, 141,159,160, 163, 178,179, 181, 182,183,184, 203, 204,209, 212, 213,215,217, 221, 224,232, 233, 234,237,239, 242, 247,250, 259, 261, 273, 275; cea mai veche menţiune documentară referitoare la Severin (1233) — 239; întemeierea de către Basarab — 261, 274, 275; mai marele sfatului în — 249; veniturile coroanei ungare din ~ 263
Munţii Alpi — 23 Munţii Altai — 194 Munţii Apenini — 9
Munţii Apuseni — 9, 16, 18, 30, 61, 63, 71, 82, 83, 87, 94, 95, 101, 103, 109, 131, 146, 176, 239; unul dintre centrele formării poporului român — 131
Munţii Balcani — 29, 36
Munţii Făgăraşului — 35
Munţii Haemus (Balcanii actuali) — 187 Munţii Maramureşului — 16; prima menţiune documentară despre nedeie (tîrg) în — 16
Munţii Moraviei — 223
Munţii Peloponesului — 9
Munţii Pindului — 9, 187
Munţii Rodnei — 11, 14, 100
Munţii Rodope — 29
Munţii Urali — 194
Mureşul — 16, 17, 22, 33, 63, 73, 80, 87, 90, 95, 98, 99, 101, 102, 131, 159, 163, 164, 173, 184, 195, 196, 231, 235, 236; numit şi Maris — 33, 73
Muridava, loc. — 80
Musait, deal — 96
Musokios, şef slav — 178

Muşatinii, familie domnitoare în Moldova — 10, 244
Muscel — 17, 149, 198
Mutafciev, P., istoric bulgar — 244
Muzeul Arheologic din Istanbul — 53 Muzeul Brukenthal — 129
Muzeul de istorie a Municipiului Bucureşti — 8
Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România — 8
Muzeul etnografic al Transilvaniei — 8
Muzeul etnografic Sighetul Marmaţiei - 8
Muzeul satului — 8
Muzeul tehnicii populare Sibiu — 8
Mnzicescu, M.A. — 258

Naissus, loc. (azi Niş) — 46, 49, 118, 167, 171
Nandriş, Gr., slavist — 205
Nanov, loc. — 182
Nantosvelta, zeiţă la celţi — 82
Naparis, rîu — 33
napeii, neam scitic — 30
Napoca (azi Cluj-Napoca), oraş în Dacia Traiană — 63, 74, 79, 80, 83, 87, 93, 94, 95, 99, 100, 105, 140, 141; inscripţia latină de la — 140
Napoleon Bonaparte, împărat al Franţei (1804-1814) - 202
Narcisus (Vicus Narcisianus), satul lui - 112
Năieni, sat — 67, 90
Năruja, sat — 219
Năstase, D. — 258
Năstase, Gh. I. — 19
Năsturel, Petre — 205
Neagoe Basarab, domn al Ţării Româneşti (1512 — 1521) - 130
Neaj Iovul — 178, 181
Neamţ, judeţ — 14, 22, 63, 117, 152
Neamţu, Vasile — 154
Neapole — 265
Neapolis — 108
Necşulescu, C., istoric — 138, 161, 207 nedeie (tîrg) — 16; prima menţiune documentară a ~ 16
Negoiul, vîrful ~ în Munţii Făgăraşului — 11, 178
Negreşti-Oaş, oraş — 8
Negrileşti, sat — 219
Negru Vodă (Basarab I întemeietorul Ţării Româneşti) — 219, 240, 264, 265, 273; mînăstirea — 253; întări- turile de cărămidă de la Tîrgovişte, Bucureşti, Buzău, Floci, sub ~ 219, 240
Nejin, oraş — 222, 225
Nemesis, zeiţă — 109
Nemeth, J. — 207
neoliticul — 21, 22, 23, 71; tipul Boian A — 22; tipul Criş — 22; tipul Cucuteni — 22; tipul Decia Mureşului — 22; tipul Glina III — 22; tipul Gumelniţa — 22; tipul Hamangia — 22; tipul Turdaş — 22; tipul Vă- dastra — 22
Nereju, loc. — 219
Nero Claudius, Tiberius, împărat roman (54-68) - 42, 139
Nerva, împărat roman (96—98) — 49 Nesseber, port — 32, 220
Nesterovici, Gheorghe — 220
Nestor, cronica lui ~ de la Chiev — 133, 160, 176

Nestor, Ion, istoric — 26, 57, 138
Netao, riu — 172, 174; bătălia de la ~ 174
Netindava, loc. dacică — 63, 64
Netzhammer, R. — 145 New York — 77
„Nibelungenlied", epopee germană — 134
Nicanor, comandant în armata lui Alexandru cel Mare — 36
Niceea - 158, 176, 233, 234; al VII-lea sinod ecumenic (787) de la ~ 176 Niceta, misionar, episcopul oraşului Remesiana din Dacia Mediterranea - 141, 142, 144
Nicolae, prepozit de Alba — 269
Nicolae, principe de Remecha — 273 Nicolae, voievod de Auginas — 273 Nicolae, Alexandru, voievod muntean, fiul lui Basarab — 227, 267, 271, 272, 273
Nicolăescu-Plopşor, C.S., istoric român - 26, 57, 204
Nicopolis, loc. — 52, 117, 170, 172
Nicoreşti, loc. — 14
Niculiţă, stăpîn peste 253; „vlahii din Elada" - 187, 188 Niculiţel, loc. — 141, 144, tirea de Ia — 253 Niederle, L. — 205 Niemann, George — 58 Niemen, fluviu — 178 Nilul — 9 Nipru, 194 de la — 87 fluviu — 166, 172, Niraj, loc. — 87; castrul Nistor, I., istoric — 244
Nistrul — 9, 18, 29, 34, 39, 47, 48, 63, 90, 166, 170, 178, 181, 208, 219, 221, 222, 223, 224, 234, 236, 245, 259, 271, 275, 282
Niş (Naisus), loc. - 46, 118, 167, 171, 187, 290
nobilii — 247
Noricum, parte a actualei Austrii — 78 normanzii — 186, 190
Noşlac, loc. — 129; cimitirul de la - 129
notarul anonim al regelui Bela (vezi cronica ~) — 133, 194
Novae (Sviştov), loc. — 93, 141, 179
Noviodunum (azi Isaccea) — 39, 97, 100, 163
Nubia — 50
Nucet, loc. — 120, 198, 253; ~ îşi schimbă numele în Cozia — 253
numizii, provenind din nordul Africii în cohortele romane din Dacia — 86
Nuremberg — 135

Oceanul Atlantic — 50
Ocna Dejului, loc. — 101
Ocna Mare, loc. — 230
Ocna Mică, Ioc. — 230
Ocna Sibiului, loc. — 101, 252
Ocnele Mari, loc. — 67, 101, 216, 230
Ocniţa, sat — 67, 230; inscripţiile de la ~ 68
Oderul — 31, 32
Odessos (Varna), în R.P. Bulgaria — 29, 34
Odin, zeu al germanilor — 165
Odobescu, Al. — 204
Odobeşti, oraş — 14, 212, 245
Odorhei — 87, 99, 235, 252; castrul de la — 87
odrizii, ramură a tracilor — 29
Oescus (azi Isker), rîu — 32, 48, 53
Ofas, Menofilii, chestor — 101
Ogmand, iscoadă a lui Arpad — 159
Ogodai, conducător al mongolilor (1226 — 1241) —203; marea expediţie a lui (1241) spre Dunăre — 202
Ohrida, loc. — 187, 193; episcopul de - 187
Oituzul — 16, 87, 95, 99, 201, 235, 280; trecătoarea (pasul) — 87, 99, 201
Olbia, loc. — 33, 34, 44, 47, 100
Oleşia, loc. — 220
Olimp, munte — 9
Olteanu, Ştefan, istoric — 19, 155, 257
Olteni, sat — 87; castrul de la — 87

Oltenia - 11, 20, 30, 36, 52, 53, 62, 64,
68, 77, 80, 84, 87, 94, 96, 99, 100, 101,
102, 114, 118, 122, 144, 172, 173, 179, 183, 209, 212, 214, 215, 224, 234, 238, 247, 268; cnezatele lui Ioan, Farcaş, Litovoi, în — 184; colonia Romula din — 114; inscripţiile greceşti din — 68; pătrunderea trupelor bizantine în — 173; retragerea legiunilor romane din (272) — 118; Traian anexează ~ imperiului roman - 52
Olteniţa, loc. — 163 Oltina, loc. — 73, 145
Oltul - 12, 16, 18, 22, 33, 53, 63, 73. 77, 80, 86, 87, 94, 95, 99, 101, 114, 131,
149 172, 179, 184, 198, 201, 202 209 213, 214, 215, 230, 234, 235 236 240, 242, 248, 253, 261, 264 270 cnezatele ro lâne al lu loan, Farcaş, de lîngă — 215, 253, 261, 264
Onciul D., istoric român — 137, 254,
282, 283
Opatiţa, loc. — 90
Opreanu, Sabin — 206
Optatiana (Gîrbău), loc. — 95, 99
Oradea- 90, 108, 228, 235, 246, 252;
băile romane de la ~ 108; colonia de italieni de la ~ 246
Oradea Mare, loc. — 201; ocuparea de către tătari — 201
orăşenii — 247
Orăştie, loc. - 22, 44, 71, 238; colo nizarea săsească în ~ 238; tipul neolitic Turdaş de lîngă ~ 22
Orăştioara, loc. — 87, castrul de la - 87
Orăţii, dealul ~ 211
Ordessos, rîu — 33
Ordinul Predicatorilor — 269
Orfeu, zeu al muzicii — 36
Orheiu — 17, 79, 87, 107, 224, 234; castrul de la ~ 87; Bistriţei, loc. —
79, 107; Vechi — 107, 224, 234; Nou - 226
Orient — 141, 242; Apropiat — 32, 225, 232, 246
Origerles, scriitor bisericesc — 140; „Comentariile" lui — 140
Orlea, loc. — 48
Oroles, rege al geţilor — 39
Orosius, scriitor antic — 166
Orşova, oraş — 87, 94, 118, 159, 235, 241; cetatea ~ 159
Oslea, munte — 69
Osma, afluent al Dunării — 32, 178
ostrogoţii — 165, 170, 173, 177; sau
greuthungii — 170
Ostrov — 96, 136, 160
Otto de Bavaria — 266
Otto cel Mare, împărat german — 194
Ottokar al II-lea, rege al Boemiei — 217
Oţeleni, sat — 223, 233, 260
Ovidiu, poet roman — 30, 35, 65, 67, 68, 96. 148

Pacific, oceanul ~ 200, 203
Padul, cîmpia ~ 172, 174, 186; aşezarea longobarzilor în ~ 186; devastarea de către Attila — 172
Paflagonia, loc. — 82, 109
Pal, Iosif Petru — 255
Palanca Nouă, loc. — 159 paleii, neam scitic — 30 paleoliticul — 20, 21, 23
Paleologul, Andronic, împărat — 244
Palestina — 83, 86, 139, 210
Palmyra, loc. — 82
Paltin, sat — 219
Pamir — 198
Panait, I. Panait, istoric — 255
Panaitescu, Em. — 124

Panaitescu, P. P., istoric — 255
Panciu, oraş — 14
panonii, proveniţi din părţile Dunării mijlocii în cohortele romane din Dacia — 119
Panonia — 29, 45, 49, 78, 101, 102, 111, 112, 133, 144, 154, 161, 172; aşezarea ostrogoţilor ca federaţi în — 171; „blaci" sau români amintiţi de notarul anonim în — 133; stabilirea ungurilor în — 162
Pantelimonul de sus — 45, 46, 86; castrul de la — 86
Papa - 192, 209, 212, 217
Paribeni, Roberto — 57
Paris — 107
Parnas, munte — 9
Pascu, Ştefan, istoric român — 161, 256, 257, 258
Passima, nume — 82
Pasca, braţ al Dunării — 218
Paşuto, V.T., istoric rus — 244
Patavissa, loc. — 95, 97
Pathissus (Tisa) — 73
Patmos, insulă — 157; mînăstirea din - 157
Patriarhia din Constantinopol — 144
Patridava, loc. — 63
Patsch, Carol — 56, 57, 204
Paulinus din Nola (Italia), misionar - 142
Paulus, demnitar ungur, „ban de Severin" — 268
Pausanias, istoric şi arheolog grec — 38
Pautalia, loc. — 119
„Pax Romana" — 96
Păcuiul lui Soare, loc. — 136, 160, 161, 228, 226, 231; cetatea de la — 136, 161, 161, 226
Păcura (Păcurile, Păcuricea),loc. — 130
Pădureţ, jud. — 17
Pănoiu, Andrei — 154
Păsărel, loc. — 185
Păuleni, sat — 87; castrul de la — 87 Păunescu, Al. — 26
Pârvan Vasile, istoric român — 23, 26, 30, 31, 33, 56, 57, 69, 71, 74, 84, 123, 124, 125, 145; „Getica", lucrare a lui — 30
Peceneaga, loc. — 135, 198
pecenegii - 160, 195, 196, 197, 198, 199, 209, 225, 228; berindeii, trib al — 197; bessenyo, nume dat de către unguri — 198
Pecica, loc. — 61, 165
Pelendava, loc. — 80, 87, 94, 99; castrul de la — 87
Pelliot, P. — 206
Peloponez — 181, 232
Peninsula Balcanică — 10, 17, 29, 36, 37, 39, 42, 81, 82, 116, 121, 131, 139, 170, 171, 175, 176, 178, 185, 186, 187, 191, 193, 197, 232, 232, 241, 251, 259, 2721 expediţia avarilor în — 176, 177; năvălirea pecenegilor în — 197; ocuparea de către slavi a — 178; vlahii (românii) în — 186, 188, 194, 272
Peninsula Calcidică — 187;vlahii din —187 Peninsula Iberică — 8, 78
Pera, cartier în Constantinopol — 223, 229, 234; colonia din — 227
Pereiaslaveţ, port — 158, 160
Periam — Pecica, loc. — 26, 165; cultura tip — 26
Pericle — 72
Perigord, provincie — 171
Perişani, sat — 270
Persia — 200
perşii — 117
Pertinax, împărat — 107
Petastas, Teodor Scribon — 189
Petolescu, C. — 125 Petra, sat — 136 Petrae, loc. — 95
„Petre", inscripţie — 135
Petre, monah — 269
Petre, olar — 254
Petre, N. — 139, 256
Petreni, sat — 22; ceramica de la — 22 Petrescu, Paul — 258
Petrescu, Sava, Gh. — 259

Petreşti, loc. — 22
Petrodava, loc. dacică — 63, 67, 80
Petrovici, Emil, lingvist român — 131 Petru al Muşatei, voievod — 211, 222,
234, 280 '
Petru, apostolul — 192
Petru, căpetenie a românilor — 188,
189, 190, 191, 194, 200
Petru, comite de Haţeg — 264
Petru, fiu al voievodului Ştefan — 222
Petrus, general — 178
Philippide, Al. — 137
Philipopol, loc. — 32
Piatra, loc. — 136
Piatra Craivii, loc. — 67, 70
Piatra lui Crăciun, oraş — 246 v. Piatra Neamţ
Piatra Neamţ, loc. — 63, 67, 70, 77, 80, 90, 211, 246
Piatra Olt, loc. — 87, 94
Piatra Roşie, loc. — 67, 70
Piaţa de flori, în Bucureşti — 231
piefigii, trib dacic — 62
piengitae (piegetae), neam dacic — 31
Pieporus, rege al costobocilor — 80
Pietrile, loc. — 95
Pietroasa, sat în jud. Buzău — 62, 77, 165, 170; tezaurul descoperit la ~ 62, 165, 170
Pietrosul, vîrf în Munţii Rodnei — 11 pileaţi, categorie socială la daci — 65 Pind — 10
Pinum, loc. — 96
Pippidi, D.M., istoric — 56, 57, 122, 145
Piretos (Porata, Prutul) — 33
Pirgos Laicos, sat — 104
Piroboridava, oraş în Dacia Traiană — 63, 64, 67, 77, 80, 93
Prigost, principe slav — 178
Pirum, loc. — 96
piruştii — 95
Piscul Crăsanilor — 64
Pisica, sat — 135
Pittard Eugene, antropolog francez — 23
Piteşti, oraş — 231
Pi...titinus, Julius — 79
Piua Petrii, loc. — 90; castrul de la — 90
Pîclişanu, Z., istoric — 256
Pîrîul Negru — 87
Pîrvu, nume — 179
Platon, filozof grec — 68, 69
Plinius, scriitor — 31, 115
Ploieşti - 13, 90, 179, 242
Ploscînea, voievod al brodnicilor — 221
Ploscuţeni, sat în jud. Vrancea — 170 Plugova, sat — 87, 94; castrul de la.
- 87
plugul de lemn — 26; inventarea — 26
Poarta de fier, Ioc. — 49, 101
Pociovalištea, loc. — 218 Pocuţia — 280
Podoîia — 10, 39, 150, 220, 223
Poeneşti, sat — 117
Poiana, sat în jud. Prahova — 31, 77, 91; coiful de aur de la ~ 31, 71
Poiana, loc. (pe Şiret) — 35, 47, 61, 64, 68, 71, 90, 99, 229
Poiana Bivolari, loc. — 87, 95
Polonia - 17, 158, 201, 222, 232, 233, 280
polonii - 178, 181, 201, 222, 225
Polovraci (Baia de Fier), sat — 35
Polyainos, istoric grec — 38
Pompeius, rival al lui Cezar — 44
Pompeius, Trogus, istoric roman — 42
Pons Aluti (Ioneştii Govorei), loc.— 87, 94; castrul de la — 87
Pons Augusti (Marga) — 95, 98
Pons Vetus, loc. — 95
Pontul Euxin (Marea Neagră) — 35, 36 Popa, Al. — 74
Popa, G. — 257
Popa, Radu — 256

Popescu, David — 56, 57, 125, 154, 256
Popescu V. — 56
Popeşti-Novaci, loc. — 35, 44, 64
Popeşti-Ungureni, loc. — 211, 245
Popina — 135; Ascunsă, loc. — 135; Mare — 135; Mică — 135
popoarele migratoare — 8, 18, 115, 137 Porata (Piretos, Prutul) — 33
Porfirogenetul, Constantin al VII-lea, împărat bizantin — 131, 226
Porolissum (azi Moigrad), loc. — 63, 74, 77, 80, 83, 87, 90, 95, 96, 99, 108, 110, 115; castrul de la — 87; amfiteatrul de la — 115
Portiţa, trecere din limanul Razim spre Mare — 135; Portiţa-bogasi — 135; Portiţkoe ghirlo — 135
Portugalia — 8, 177, 181
portughezii — 7, 128 Portus Cale (azi Porto) — 128
Porţile de Fier — 241
Posada - 16, 234, 261, 264, 270; lupta de la (1330) - 16, 234, 261, 270
Poseşti-Ungureni, sat — 211
Poszega, loc. — 269
Potaissa, oraş în Dacia Traiană (azi Turda) - 63, 79, 80, 94, 99, 102, 105, 109, 116, 139, 140, 143; numită şi Potavissa — 80, 94
Potra, G., istoric — 258
Potula, loc. — 94 potulatensii, trib dacic — 62 Praetorium (Copăceni Racoviţă) loc. — 87, 94, 95; castrul de la — 87
Praevalitana, provincie — 144
Prahova , judeţ — 15, 31, 71, 90, 130, 179, 210, 215, 240, 242, 246, 249 Preda, C. — 56, 75 predavensii, trib dacic — 62 Predono, Gabriel, notar genovez — 223
Premmerstein, A. — 123
Prespa, loc. — 187
Prima Minervia, legiune romană comandată de Hadrian — 85
Primov, Borislav — 206
primul război mondial — 84, 174, 209 Principatele Române — 16, 65, 92, 101, 115, 182, 183, 189, 202, 203; întemeierea 16, 182, 183, 202, 203, 208
Pripetul, ţinut — 28, 178
Prise din Panion, diplomat — 167
Priscian, scriitor — 50
Priscus, general — 178 Prislop, pasul — 235
Proculus Apollophanes — 102
procurator aurariarum, funcţionar superior însărcinat cu exploatarea minelor de aur în Dacia romană — 100 procuratores, administratori financiari în imperiul roman — 84
Promona, oraş în Dalmaţia — 82, 105 Protase, D., istoric — 75, 124, 138, 146
Prusa, loc. — 82
Prusia Orientală — 213
Prutul, rîu - 17, 20, 33, 39, 76, 77, 90, 131, 166, 170, 198, 221, 222, 235, 236, 245, 275, 280; Piretos sau — 33
Psaltirea Scheiană — 153
Ptolemeu, geograf grec — 31, 32, 36, 38, 39, 62, 63, 64, 73, 76, 77, 87, 91, 93, 95, 96; harta lui — 31, 34, 87
Pulpudava (azi Philipopol) — 32
Puşcariu, Sextil, lingvist român — 125, 131, 174, 207
Putinei, loc. — 87; castrul de la ~ 87 Putna, loc. — 12, 178, 219,221,231, 260 Pydna, loc. — 42; lupta de la ~ (168) dintre romani şi macedoneni — 42
Pythagoras — 69, 72

Quadriviae, zeiţă — 82 quazii — 49
Quintio, întemeietor al satului vicus Quintionis — 97, 112

Quintus Axius, Iulianus (Ionianul) — 81

Racatae, neam dacic — 31
Racova, sat — 132
Radogost, căpetenie a slavilor — 178
Radu — 13, 136, 179
Radu cel Mare — 218
Radu Mihnea, voievod — 17
Radu, voievod — 157
Radu Negru, loc. — 165
„Radul Vaywoda comes de Kwesd", voievod în Banat — 228
Rahova, loc. — 179

Ramidava, loc. dacică — 63
Ranisstorum, loc. dacică — 64, 96
Rareş Petru, domn al Moldovei — 236 Rasova, loc. — 96
ratacensii (racatensii), trib dacic — 62 Ratiaria (azi ArSar), capitală a Daciei ripensis — 119, 141
Ravennat, geograf — 94, 95, 96
Ravon, nume dat Jiului de Ptolemeu
- 31
Razgrad, loc. — 95
Razimul (Razelm), liman — 12, 33, 135, 236
Răcari, sat — 87; castrul de la — 87
Rădăuţi — 234; biserica din ~ ctitorie a lui Bogdan — 2S0
Rădulescu, Adrian, arheolog — 8, 138
Rădulescu, N. Al., geograf — 255
Răduleşti, sat — 90
răscoala Asaneştilor — 136, 188, 190 răscoala populaţiei autohtone din Dacia
- 80, 81
Răuţescu, preot — 257
războaiele dintre romani şi daci — 49, 53, 66, 77, 78, 81, 84, 85, 97, 115, 166, 173
Războieni — Cetate, loc. — 87; castrul de la — 87
războiul dintre gepizi şi marcomani - 164
războiul dintre principele de Cernigow şi volhinieni (1235) — 223
războiul dintre regele Bela al IV-lea al Ungariei şi Ottokar al II-lea, regele Boemiei — 217
războiul marcomanic — 115, 116
Răzvani, loc. — 90
Recidiva, loc. — 144, 173
Regalianus, guvernator al Illyricului
- 79
Reghin, loc. — 238
Reicherstorffer, Georg, diplomat sas
- 236, 245
Reims, oraş în Franţa — 154, 190. 254; manuscrisul de la — 154, 190, 254
Reinach, învăţat — 78
Remesiana, oraş în Dacia Mediterranea — 141, 142, 144; Niceta din ~ 141, 144
Remecha, loc. — 273
Remeta, loc. — 273
Republica Sovietică Socialistă Moldovenească — 244
Resculum, loc. — 95
Rescuturme, fiica lui Soia — 79
Reşca, loc. — 87, 94; castrul de la ~ 87
Retezat, munte — 14, 69, 121; rezervaţia naturală de zimbri din — 14 reţii, din părţile Austriei în cohortele din Dacia romană — 86
Rhemaxos, „rege" al daco-geţilor — 36, 42, 98
Rhodos (Rodos), loc. şi insulă — 35, 62 Riga din Veleştin, geograf — 135 Rimetea, loc. — 231
Rinul - 86, 102, 196
Rîmnicul Sărat, loc. — 182, 215, 218, 234, 241
Rîmnicul Vîlcea, loc. — 62, 149, 179, 196, 234, 235, 241
Rîşnov, loc. — 63, 87, 179, 195, 229 roata olarului — 178
Robert Carol, rege al Ungariei — 16, 209, 233, 261, 266, 267, 268, 270, 271; lupta lui cu Basarab, la Posada (1330) — 16, 233, 269
robii — 253
Rodna, ţinut - 63, 101, 196, 201, 230, 231, 235, 239, 280; ocuparea de către tătari — 201; prima menţiune documentară — 239
Rodopii, munţi — 192
Roesler, R. — 137
Rogerius, călugăr — 201, 230

Rogna, loc. — 101
Roles, „rege" get din Dobrogea — 45 Roma — 18, 42, 44, 45, 47, 49, 50, 52,
53, 54, 55, 80, 83, 106, 107, 109, 118, 172, 192, 195, 274
Roman, oraş — 196, 235, 246, 248
Roman I, voievod al Moldovei — 282

Romanaţi, judeţ — 96, 198, 217, 241 romani — 8, 11, 28, 42, 44, 45, 46, 47, 48.49,50,51,52,59,62, 63, 68, 70, 74, 80, 90, 91, 96, 98, 100, 102, 106, 107, 108, 109, 112, 117, 119, 122, 128, 130, 136, 137, 164, 166, 171, 186, 187, 193, 212, 215; asimilarea dacilor — 137; expediţia împotriva dacilor — 117; ~ în Dobrogea — 134
romanizarea — 113, 114, 115, 127; ~ satelor — 113
Romanovici, Daniil, principe al Volhiniei — 222
Românaşi, sat — 87; castrul de la — 87
România — 48, 131, 165; Republica Socialistă ~ 165
românii —7, 10, 17, 18, 129, 134, 135, 144, 158, 159, 160, 162, 181, 185, 188, 190, 191, 192, 199, 211, 212, 214, 221, 223, 225, 228, 233, 239, 242, 245, 269, 270, 277; aromânii— 135; continuitatea — 175; creştinismul la — 144; formarea poporului ~ 131, 137, 162, 177, 197; din Balcani — 191; din Dobrogea — 134, 135, 225; din Tesalia — 188; din Transilvania — 229; organizarea militară a ~ 217; relaţiile cu cumanii — 209; revolta ~ din Balcani împotriva bizantinilor — 209
Romita, sat — 86, 87, 95; castrul de la ~ 87
Romos, sat — 196
Romula (azi Reşca), sat — 84, 87, 91, 94, 99, 102, 107, 110, 114, 140; castrul de la — 87; colonia de la — 91, 114
Rona (Rugiias), rege al hunilor — 171 Ronald, Syme, istoric englez — 124 Rosetti, Al., lingvist român — 56, 125, 205
Rosetti, Dinu V., istoric român — 27 Rosetti, Radu, istoric român — 244, 255 Rostislav din Chiev, principe — 220 Rostislavici, fraţii — 220, 244 Rostislavici, David — 244
Rostislavici, Ivanco, principe — 220, 244
Rostislavici, Riuric — 244
Rostovtzeff, M., istoric rus — 56
Roşia (Alburnus Major), loc. — 81, 82, 87,95; castrul de la —87; fabulele cerate de la — 82
Roşiorii de Vede, oraş (vezi şi Ruşii de Vede) - 99, 234, 242
Rovinari, sat — 12, 99 roxolanii, neam sarmat — 46, 81, 115, 166; năvălirea — 115
Roznov, sat — 179
Rubobostes, rege al geto-dacilor — 42 Rucăr, sat — 77, 179, 211
Rugilas (Rona), rege al hunilor — 171 Ruginoasa, sat — 22, 71; ceramica de la - 219
rumânii — 121, 179, 216
Rupea, loc. — 101
Russe, oraş — 141
Rusia- 9, 31, 189,200, 201, 222, 266; atacată de mongoli — 20l), 217
Rusidava (Momoteşti), Ioc. — 80, 87, 94
Russo, D., istoric român — 145
Russu, I.I., istoric român — 56, 57, 73, 74, 75, 122, 123, 138,
Rusu, M. — 138
Ruşciuk (Russe) loc. — 141 ruşii - 189, 200, 221, 225,
Rusii de Vede (Roşiorii de 99, 234, 242

Sabinianus, general roman — 80, 116 Sabinus Oppius, guvernator al Moesiei - 48

sabocii, neam dacic — 31
Saac, judeţ — 210, 217
Sacalin, insulă — 12
Sacea, cîrmuitor feudal (vezi Saţa)
Sacerdoţeanu, A., istoric român — 205, 207
sacii, neam scitic — 30
Sacidava, loc. — 30, 95, 96, 97, 99

lo4, 15o

233
Vede) —

Sad, sat — 132 Sagadava, loc. — 97
Saint, Denis, loc. — 280
Sajo, rîu — 131, 201; bătălia maghiaro-tătară de la — 201
Sala, localitate tracică — 32
Saldae, loc. — 32 saldcnsii, trib dacic — Salinae
(Uioara), loc. — 62
Salmidesos — 32 95, 98, 99,
Salonae, loc. — 103 101
Salonic, oraş — 190,
Salonta, loc. — 239
Salsovia, loc. — 97, 100
Saltyk, Sary Dede, cîrmuitor al turcilor dobrogeni — 135, 227
Salvianus, scriitor antic — 128
Samarcand, oraş — 200 Samos, insulă — 69
Sampeus, pîrîu — 30 Samuil, ţar bulgar — 187 Samus (Someş), rîu — 73 Sangidava, loc. dacică — 63
Saar, heleşteu — 151 Sarai, loc. — 112
Sarapio, Gaius Valerius — 117
Sarapis, zeu — 143 sargaţii, neam scitic — 30 Sariakes, rege scit — 30
sarmaţii — 46, 47, 51, 117, 139, 140, 166, 171, 174; ~ aliaţi ai lui Decebal— 51, 117
Sarmizegetusa — 46, 49, 51, 52, 54, 62, 67, 68, 69, 71, 74, 80, 81, 84, 85, 92, 93, 94, 95, 98, 99, 102, 105, 106, 107, 109, 110, 115, 116, 118, 140, 143, 166; cucerirea ~ 54, 62; sanctuarul rotund de la ~ 69
Sarus, loc. — 269
Sas, fiu şi urmaş al lui Dragoş Vodă - 276,’ 277, 282
Şasea, sat — 101
Sascut (Fîntîna sasului) — 195, 222, 234, saşii - 131, 132, 137, 196, 209, 212, 214, 221, 233, 238, 241, 272; asimilarea ~ de către români — 241; colonizarea în Transilvania — 137, 237, 241
Satchinez, loc. — 229
Satu Mare (Sătmar) — 165, 238
Satu Nou, sat — 96, 97
Saţa (Sacea), cîrmuitor feudal — 136, 161
Sava, rîu — 32, 39
Sava, Goticul, misionar — 141
Saxonia — 196
Săcel, loc. — 107
Săcuieni, judeţ — 130, 210, 242
Sălaj, judeţ - 14, 79, 86, 101, 165, 175
Sălătruc, sat — 270
Sărata, sat — 87; castrul de la — 87
Sărmaş, sat — 130
Sărmăşel, sat — 130
Sătmar, cetate — 159, 235
Săveanu, Sauciuc, T., istoric — 138
Săvulescu, C. — 8
scandinavii — 70
Scheia, loc. — 248; cetatea de la — 248
Schela Cladovei, loc. — 87; castrul de la - 87
Scheludko, D. — 205
Şchiopul, Iosif, istoric — 254
Schmidt, L. — 204
Schuchardt, Cari, învăţat german — 23
Scirtones, neam dacic — 32
Sciţia — 30, 33
sciţii, neam iranian — 20, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 46, 60, 66, 128, 139, 140, 166, 170, 197; asimilarea ~ de neamurile dacice — 32; năvălirea ~ 30
Sclaietae, loc. — 95
sclavinii — 178, 185
Scorilo, rege dac — 45, 79
Scoris, Sabina — 114
Scoris, Sabinianus — 114
Scoris, Valens — 114 scordiscii, neam celtic — 39, 41
Scorpan, C. — 124
Scribonius, Curio Caius, general roman - 17

Scroviştea, sat — **218**
Sculeni, loc. — 67
Scupi (azi Skoplje), oraş — 118
Scythia Minor (Dobrogea) — 30, 96, 98
Sebeş, oraş — 132, 201, 270; mongolii ocupă ~ 201
Secărenii, sat — 130
secuii - 154, 196, 209, 210, 228, 242, 246, 272, 276; colonizarea în Transilvania — 246, 276
Secul, mănăstire — 152
Secundinus, Julius (vicus Secund ini)
- 79, 112
Seiban, comandant mongol — 201
Seimenii Mari, sat — 250
Selinus (oraş în Asia Mică) — 115; la ~ moare Traian — 55, 115
Senatul roman — 84
Seneslav, voievod al românilor — 184, 202, 213, 215, 242, 253, 261, 264, 274
Serapis (Sarapis), zeu la egipteni — 109
Serdica (azi Sofia), capitala Daciei me- diterranea — 119, 144, 167
Seres, oraş — 190, 191
Servia, cetate — 188
Sesthlav, cîrmuitor feudal dobrogean
- 134, 136, 161
Setidava, loc. — 31
Seuthes, rege trac — 65
Severin (vezi şi Banatul de Severin) loc. - 201, 208, 209, 213, 217, 235, 239, 243, 248, 264, 265, 267, 270; banul de — 217; cetatea — 267; ţara — 213
Severus, Septimius, împărat roman (193-112) - 90, 94, 116
Sexanta Prista (azi Russe) — 141, 179
Sf. Gheorghe, sat — 79, 239, 246; braţul ~ 12, 97, 235
Sibiu - 8, 14, 61, 67, 79, 87, 95, 132, 137, 142, 196, 198, 201, 209, 228, 233, 235, 237, 238, 246, 247, 270; numit de saşi Hermannstadt — 196; tătarii ocupă — 201
Sic, sat — 101
Sicilia — 38, 190, 266
s(i)ensii, trib dacic — 62
Sighet, oraş — 239; ~ menţionat pentru prima dată în 1334 — 239
Sighetul Marmaţiei — 8; v. Sighet.
Sighişoara, loc. — 87, 196, 235, 238,
247, 248; castrul de la — 87; colonizarea saşilor în sec. XII în — 246;. menţionată pentru prima oară în 1280 - 238
Silezia — 31
Silistra, loc. — 45, 134, 136, 160, 171, 179, 189
Silvio Ferri — 58
Simeon, fiul lui Boris — 189, 195; statul bulgar în culmea puterii sub
- 189
Simenov, Boris — 205
Simu, Tr. — 124
Singidava, loc. dacică — 31, 63
Singidunum (Belgrad) — 39, 171
Singone, loc. — 31
Sinigaglia, loc. — 225
Sinoe, liman — 12, 33, 34
Sirdaria — 200
Şiretul - 12, 18, 30, 33, 35, 47, 61, 63, 77, 80, 90, 99, 100, 131, 150, 172, 179, 201, 210, 217, 222, 223, 225, 235, 236, 245, 259, 275, 282;
cnezatul românilor de la ~ (sec. XIII) - 224
Siria - 82, 86, 107, 108, 141, 225
sirienii — 102
Sirmium, loc. - 173, 174, 185, 273
Siscia, loc. — 45
Sitalkes, rege al odrizilor — 29, 36
Siut-Ghiol, lac — 68
Sîmbotin, loc. — 87, 95
Sîncrăieni — 61, 71; tezaurul de la
- 61
Sîniob, sat — 151

Sînzieni (Szent-L61ek), cetate — 203; ocupată de tătari — 201
sîrbii — 178, 268, 272; lupta cu bulgarii la Velbujd — 268
Skirtos, dac din Tomis — 32, 108
Skok, P. - 205
Skoplje, oraş — 118
Skutari, Ipek, zon i — 187
Slatina, loc. - 20, 94, 230, 242, 276
Slava Rusă, sat — 97
slavii - 17, 28, 29, 114, 119, 121, 122, 128, 129, 130, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 151, 158, 159, 162, 175, 177, 178, 179, 180, 183, 184, 185, 186, 188, 221, 241; asimilarea — 134, 137, 177, 178, 180, 184, 185, 186, 221; aşezarea la sud de Dunăre — 186; conlocuirea cu populaţia romanică din Dobrogea — 134, 136; influenţa — 179, 186; năvălirea — 134, 178, 179, 183
Slavonia — 234
Slavota al lui Karmalac — 188
Slăveni, sat — 87; castrul de la — 86, 87
Slimnic, loc. — 132
Sliven, loc. — 193
Slovacia — 163 slovacii — 177
slovenii — 178
Smochină, N., istoric român — 155
Smolensk, oraş — 220, 244
Sobolevski, A.I., istoric rus — 244
Somova, sat — 227
Snagov — 35, 179, 218, 253
Socrate (469 — 399 î.e.n.), filozof grec - 72
Socratio, martor — 72, 101
Sofia - 119, 144, 167, 187, 190
Sofocle (497 —c.405 î.e.n.), dramaturg grec — 72
Soia, nume dacic — 79
Sol Hierobulos, zeu — 82, 109
Solomon, comite de Braşov — 267
Soloviev, istoric rus — 244
Someşul - 16, 39, 63, 73, 85, 87, 90, 100, 131, 152, 159, 184, 195, 229, 235, 252
Soporul de Cîmpie, loc. — 79
Soranzo, Giovani — 207 Soroca, oraş — 225, 234 Soron, loc. dacică — 64
Soronius, căpetenie a cumanilor — 199
Sozopol, oraş — 32
Spania - 8, 9, 49, 83, 86, 126, 171, 177, 182; o parte a vizigoţilor se aşază în - 171, 177, 181
spaniolii — 7, 128
Sparnau, Peter, pelerin german — 242
Speidel, M.P. — 58
Spinei, Victor — 138
Spineşti, sat — 219
Splonum, loc. — 82
Sjonhem, loc. — 134; inscripţia de la - 134
Spulber, sat — 219
Stahl Paul Henri — 258
Stan, I. - 154, 256
Stanislav, cneaz în Ţara Haţegului — 228
Stara Zagora, oraş — 191
Statele Unite ale Americii (S.U.A.) - 9
Statilius, Iulius Severus, guvernator al Moesiei inferioare — 104
statul asaneştilor — 190, 192, 193, 194 statul bulgar — 193, 194
statul dac — 42, 43, 49, 52, 59, 65, 66, 76, 93; în culmea puterii — 42, 43 statul maghiar — 203, 209, 210, 212, 213, 272
statul român — 10, 190, 259
statul bulgaro-valah al Asaneştilor — 188
„Stejarii frumoşi" loc. — 187; la ~ vlahii ucid pe David, frate al

ţarului bulgar Samuil — 187
Stelniceni (azi Seimenii Mari) sat — 250
Stenarum, loc. — 95
Stilicho, comandant în armata romană - 171
Stoeneşti, sat — 35
Stoian, Iorgu, istoric — 56, 124
Stoianov, Ivan — 206
Stoicani, sat în jud. Galaţi — 170
Stolniceni, sat — 87, 95; castrul de la - 87
Strabo, istoric, geograf şi etnograf al antichităţii — 29, 31, 36, 43, 44, 60, 65, 66
Strakosch, G. Grassmann — 207
Strei, sat — 253
Strigoniu, arhiepiscopul de — 221
Strymon (azi Struma) rîu — 45, 118
Sturluson Snorri, cronicar islandez — 134
Sturum, loc. — 96, 118
Subutai, general mongol — 200, 202
Suceava - 196, 222, 224, 231, 233, 235, 246, 247, 248, 280; formaţiunea teritorială din părţile — 222, 224
Suceveanu, Al. — 125
succii, trib la gura Oltului — 63
Sucidava (azi Celei) — 80, 94, 96, 97, 99, 100, 107, 110, 119, 144, 172
Suciu, Coriolan — 257
Sudan — 13, 232
suebii - 47, 177, 181
Sugătag, sat — 276
Suidas, lexicograf — 60, 176
Sulina, port — 225, 246
Suraia, sat — 12
Surduc, loc. — 50, 87, 94
Susudata (Susudava) — 31
Sutoru, sat — 79
Sutzu, Mihai, domn al Ţării Româneşti - 149
Suzdali, principele de — 220, 244
Sviatoslav, cneaz al Kievului — 158, 160, 189
Sviştov (Novae) loc. —93, 141, 179, 242 Sylva Blacorum et Bissenorum — 160 Szekely, Zoltan — 74

Şandru de la Dorohoi — 183
Şeica Mică, sat — 172
Şendreni, sat — 96
Şerban, C., istoric — 155, 158
Şerban Radu, domn — 115, 149
Şerbănescu, N., istoric — 145
Şerbeşti, sat — 90
şerbii — 217
Şeremet, sat — 112
Şieul, afluent al Someşului — 131, 252 Şimleul Silvaniei — 165, 172, 175 Şincai, Gh. — 78; cronica lui — 78 Şipinţi (Sepeniţ), sat — 222
Şiria, loc. — 90
Şotropa, V. — 207
Ştefan al V-lea, rege al Ungariei — 264
Ştefan , fiu al lui Iuga — 276, 277
Ştefan, rege al ungurilor numit cel Sfînt - 159, 184, 195, 228, 247; 252; creştinarea ungurilor sub — 195; pătrunderea lui în Transilvania - 195
Ştefan cel Mare, domn al Moldovei (1457-1504) - 12, 14, 130, 1S2, 202, 203, 248, 280, 282;
Ştefan, Gh., istoric — 56, 124, 138, 256
Ştefănescu, I.D., istoric al artei — 258
Ştefănescu, Ştefan, istoric — 207, 256, 258, 282
Ştefulescu, Al., istoric — 257
Şuluţiu, Octav — 257
Şumla, oraş — 188

Tabla Buţii, loc. — 210
Tabula Peutingeriană, hartă a lumii antice — 50, 73, 87
Tacitus, istoric antic — 48, 115;

istoriile lui ~ 48
Tafrali, O., istoric — 282 taifalii — 163
Talabă, nume — 198, 274
Talabor, vale — 160, 214; cnezatul de pe valea ~ 160, 214
Tamasidava, loc. dacică — 64
Tamas, Lajos — 137
Tamaşfalău, loc. — 195
Tanţău, Rodica — 74
Tanusa, rege scit — 30
Tapae (Poarta de Fier), loc. — 49, 51, 74; războaiele dintre daci şi romani de la — 49, 51, 74 tarabostes, „domnii de neam" la daci - 65
Taras, vale — 160, 214; cnezatul de pe valea — 214
Tarcea Mică, sat — 140
Tarsa, nume dacic — 79
Tartaria „ţară" — 243
Tasios din Axiopolis, martir — 144
Tatarca, loc. — 203
Tatos, cîrmuitor feudal — 136, 161
Tavia, oraş — 82
tavianii, colonişti în Dacia — 82
Tazlăul cel Sărat — 130
Tăpia (Tapae), loc. — 73
Tărtăria loc. — 22; săpăturile arheologice de la (Mureş) — 22
tătarii, neam mongol — 15, 128, 137, 162, 197, 201, 202, 203, 212, 213, 217, 225, 229, 243,246,251,268, 272, 275, 277, invazia (1241 — 1242) — 162, 197, 202, 203, 215, 243, 245; ocupă Buda — 202; stavilă expansiunii statului maghiar — 203; victoria la Kalga — 200
Tătarul, topic — 203
Tătarul Mare, vîrf în Carpaţi — 203
Tătarul Mic, vîrf în Carpaţi — 203
Tătăraşii, cartier în Iaşi — 203
Tecuci, loc. — 220
Tekirghiol, lac — 97
Tei, cartier — 23; ceramica — 23
Teleajen, rîu - 77, 99, 179, 217, 218, 236, 245
Teleki, conte — 129
Teleorman, topic — 13, 17, 178, 181, 197, 198, 217; proveniența nu melui — 17
Temugin (Gengis-han), conducător al tătarilor — 201
Tennstad Ulrich, von, pelerin german - 242
Teodor, Dan Gh. — 258
Teodorescu, Victor — 205
Teodoric, rege al ostrogoţilor — 171, 173, 244
Teopomp, istoric grec — 68
Terra blachorum — 160
Terra sigillata, vase fine cu ornamente în relief — 102
Terra Ultrasilvana — 159
Teregova, sat — 87; castrul de la — 87
Terme, oraş — 193
terterizii, dinastia ~ 199
Tertulian, autor al lucrării „Adversus Judaeos" — 139, 140
Tesalia — 187, 188
Tesalonic (Salonic), oraş — 185; „viaţa sfîntului Dimitrie din izvor istoric - 185
Teslui, rîu — 198
Tettius Julianus, comandant roman — 49, 50, 51
teuriscii, neam celtic — 39, 43
Teutsch, G.D. - 206, 257
Thassos, insulă — 35, 62
Theodora, Voinescu, istoric de artă — 258
Theodorescu, Răzvan, istoric — 258
Thermidava, loc. — 32
thervingii (vizigoţii) — 163
Thira — 96

Tirepsum — 96
Thomson, A. — 204
Tiarantos, rîu — 33
Tiason, loc. dacică — 64
Tibiscum (Jupa), loc. — 80, 87, 94, 95, 98
Tichiriş, sat — 219
Tierna, (Cerna) loc. — 73
Tigheciul, codru — 17, 219
Tighina (Tighinea, Tighineachici, Bender), oraş — 225, 235, 236, 282
Tigru, fluviu — 78, 113
Tihău, sat — 87; castrul de la ~ 87
Tihomir, voevod, tatăl lui Basarab — 180, 261, 264, 267
Tihomirov, M.N., istoric rus — 244
Tilişca, sat în jud. Sibiu — 61, 67
Timiş, judeţ — 14, 26, 99, 132, 165, 229, 235
Timişoara — 165, 195, 235, 239

Tinosul, sat — 64
tirizii romanizaţi — 134
Tisa - 9, 11, 18, 29, 33, 39, 48, 63, 73, 76, 77, 80, 90, 131, 132, 159, 160, 167, 173, 174, 175, 184, 194, 2)1, 208, 214, 222, 228, 235, 236;
avarii se stabilesc în cîmpia — 175, 176; cnezatele de pe valea — 214; longobarzii se aşază, pe la anul 505 în nord-vestul — 173, şi părăsesc
aceste locuri în anul 568 — 174; stabilirea hunilor în cîmpia — 171;
ungurii se aşază în cîmpia ~ şi a Dunării (anul 896) unde dau peste strămoşii românilor — 194
Tismana, sat — 183; mînăstirea ~ - 183
Titelca, loc. — 67
Titianus, Volusius — 79
Titus Aurelius, Ater Delmata — 82
Titus Aurelius, Narcisus, negociator - 102
Titus al lui Beussant, martor — 101
Tîlmaciu, sat — 87; castrul de la — 87 Tîlmaciu, Nicolae, stăpîn peste Loviştea - 209
Tîmpa, loc. — 229
Tîncabă, nume — 198, 274
Tîncăbeşti, sat — 198
la - - 90
Tîrgu Bengăi — 237
Tîrgu Jiu - 99, 234, 237, 241
Tîrgu Lăpuşulu - 237
Tîrgu Mureş — 165, 237, 239
Tîrgovişte, oraş — 179, 234, 237, 240 Tîrgşor, oraş - 77, 99, 234, 243
Tîrgşoru Vechi, loc. — 90; castrul de
prima menţiune a ~ (1331) — 239 Tîrgul Neamţ, loc. - 222, 224, 237, 245,
246; formaţiunea teritorială din regiunea — — Baia — Suceava — Şiret - 222, 224
Tîrgul Ocna — 230
Tîrgul Putnei — 234, 237
Tîrgul Sărăţii — 237
Tîrgul Secuiesc — 246
Tîrnava, rîu — 62, 132, 179, k-<6; Mare - 87, 99, 129, 235; Mică - 87 Tîrnăveni, loc. — 87
Tîrnovo, oraş — 191, 192, 193
Tochomer (Tihomir), voevod — 261
Tocilescu, Gr.G., istoric — 58, 123
Tohani, loc. — 211
Torna, voevod al Transilvaniei — 267 Tomaschek, W. — 55, 64
Tomis (Constanţa) — 30, 32, 34, 66, 67, 96, 97, 106, 108, 112, 141, 144, 225, 238
Topliţa, loc. — 63, 179; ~ numită şi Taplocza — 195
Topolniţa, loc. — 179, 195
„torna torna fratre" prima menţiune în limba română — 176, 177
Tortabă, nume — 274
Toucy, Nairot de, comandant în armata cruciată — 199
Toulouse, loc. — 15 Tovetae, loc. — 95
Toxabă, boier muntean — 198
Toxobeni, sat — 198
Tracia - 37, 43, 82, 117, 185, 187, 191, invadarea ~ de către armatele lui Petru şi Asan — 191; ~ pontică — 37 tracii (vezi şi traco-dacii) — 10, 23, 28, 29, 32, 33, 36, 42, 43, 44, 56, 60,
68, 69, 86, 109, 119
Traian, împărat roman (98—117 e.n.)
- 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 59, 60,
61, 62, 63, 64, 66, 68, 70, 74, 76, 77, 78, 80, 81, 83, 84, 87, 91, 94, 95, 98, 108, 113, 114, 115, 118, 126, 127, 135, 139, 163, 164, 166, 173; Columna lui — 53, 64, 66, 166;
„De bello dacico", comentarii ale

lui ~ 50, 55; tezaurul luat din Dacia — 61
Traianopolis, loc. — 55
transhumanţa — 151 Transilvania — 8, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 20, 22, 30, 42, 46, 47, 48, 50, 51, 53, 61, 62, 63, 76, 77, 80, 83, 85, 86, 87, 90, 95, 96, 99, 100, 101, 110, 118,

lerilor teutoni ţara Bîrsei din sud-
126 129, 130 131 132, 133 134, 137 141. 142 149 151, 152 154, 156 158, 159 160 162, 172 175, 184 186, 195 197 201, 203 208, 210 211, 215 216 221, 227 228, 230 247, 248 249 251, 252 261, 267 272, 275 276 277, 284
And ei al II-lea dăruieşt cavaestul — 210; colonizarea în sec. XII a saşilor în — 246, 276; continuitatea populaţiei romanice în — 128, 137, 142, 162; formaţiuni teritoriale, voievodate sau ducate în — 160, 184, 195, 215, 222, 228, 229; incursiuni ale tătarilor în — 275; prezenţa românilor în ~ la venirea ungurilor
— 133; venirea ungurilor în — 129, 132, 133, 156, 180, 184
Transmarisca, (Turtucaia) — 96, 100 tratatul dintre Iliaş voevod şi regele
Vladislav Iagelo (23 sept. 1436) — 222
Trebizonda port — 224, 232, 243
tribalii — 45
Trier, oraş — 82 Trifeşti, sat — 223, 260 Trifulon, loc. — 63 trizii, trib getic — 20 Troesmis (azi Igliţa) — 46, 52, 96, 97,
105, 116, 139, 141
Troian, topic — 77, 90, 114
Troianus (Traian) — 74
Tropaeum Traiani, monument în sudul Dobrogei ridicat în 109 de Traian — 55, 91, 97, 100, 114, 116, 141, 164
Trotuşul — 16, 64, 77, 80, 90, 99, 195 221, 224, 230, 235, 236; cnezatul din regiunea ~ 221; valea ~ 16, 99 Troyes, oraş — 171
Tsierna, loc. dacică — 73, 95 (Tierna)
— 73 (Dierna) — 73
Tucidide, istoric grec — 36, 66, 72
Ţara Românească — 10, 16, 47,149,
Tudor, Dumitru, istoric — 57, 58,
Tuia, fluviu —
Tulcea oraş — 31, 46, 97, 135, 144 198, 225, 227, 231, 233, 235 250
Tullianum, în Roma — •
Tullius Menophilu gener roman — 75, 122, 123, 124, 125, 204
Tuhutum, conducător al ungurilor — 132, 159
117; încheie pace cu goţii — 117
Tuluceşti, sat — 90
Turcia — 15, 216
turcii - 10, 15, 122, 128, 135, 137, 199, 212, 227, 275; ~ creştini 212; ~ osmanlîi — 227; venirea în Dobrogea - 135
Turda, loc. — 85, 94, 116, 141, 152, 165, 235, 238; numită şi „Thorda" — 238
Turdaş, sat — 22; tipul neolitic ~ 22 Turkestanul — 200
Turnişor, loc. — 252
Turnu Măgurele, loc. — 77, 99, 241
Turnu Roşu, loc. — 53, 234
Turnu Severin, vezi Drobeta-Turnu Severin
Turremuca, loc. — 80
Turtucaia — 96, 235
Tzinto, nume dacic — 79
Tyras (Cetatea Albă) — 33, 34, 47, 63, 77, 96, 100, 225; fluviul - 63; sau Akkerman — 224

Ţara Amlaşului — 161
Ţara Basarabească — 225
Ţara Bîrsei - 196, 201, 221, 229; cnezatul din — 229; mongolii ocupă - 201
Ţara Crişurilor — 11
Ţara de jos — 220
Ţara Domelor — 237
Ţara Făgăraşului — 160, 261
Ţara Haţegului — 213, 215
Ţara Litua — 213, 214
Ţara lui Seneslau — 214
Ţara Moldovei — 274, 277

150, 153,157,158, 166,196,198, 201, 203,216,217, 218,230,234, 235, 236,238,240, 241,242,247, 248, 249, 250, 252, 259. 261, 264, 265, 266, 267, 268, 270, 271, 272, 277 întemeierea — 216, 259, 261, 264; ocuparea de către mongoli - 228; prima formaţiune politică românească importantă — 267
Ţara Severinului — 213, 214, 215
Ţara vlahilor — 179, 271 Ţarcu, munte — 69 ţărănimea — 249, 250
Ţetina, cetate — 222, 246 ţiganii — 251
Ţintea, comună — 130 Ţufalău, sat — 195 Ţuţora, loc. — 236

ubii, componenţi ai cohortelor din Dacia romană — 86
Ucraina (R.S.S. Ucraineană) — **34**
Udar, nume ilir — 79 Uioara, loc. — 95, 101
Ulea, Sorin, istoric al artei — 258
Ulfilas, misionar — 141, 142, 164; **a** creştinat pe goţi — 142
Ulmeni, sat — 67
Ulmetum (Pantelimonul de sus), loc. - 29. 45, 86, 97, 100
Ulpia Traiana - 80,81,84,93. 116, 119; Augusta Dacica Sarmizegetusa — - 93, 116
Ulpianum, loc. — 95
Ulpianus Proculinus, subofiţer roman

- 107
Ulpius Mucianus, soldat roman —109 Umur, nume — 271
Ungaria - 78, 86, 158, 201, 202, 203, 209, 210, 216, 221, 222, 224,228,
232, 233,234, 235,237, 241,260,
264, 266,267, 268,272, 275.277;
coroana — 216, 222, 228; relaţiile
. cu ţările române — 267; tătarii în-
frîng armata maghiară şi ocupă
Buda (1241) - 200
Ungrovlahia — 227, 252, 272

Ungureni — 211
ungur (maghiarii) — 17, 126, 129
131, 132 133, 137, 180, 184, 190
194, 195 201, 211, 212, 222, 233
237, 261 265, 266; bătălia cu tă-
tarii şi înfrîngerea armatei
ungare (1241) — 200; creştinarea
sub Ştefan — 195; originea —
195; atacaşi ocupă Belgradul —
190; venirea în Transilvania -
129, 132, 133, 184,
194
Ural, fluviu — 200
Urali, munţii — 170, 200 Urban, V.,
papă — 245 Ureche, Grigore,
cronicar — 15. 156
Urgum, loc. — 96
Uroiu, loc. — 95
Ursus, episcop — 176
Uscudava (azi Adrianopol) — 32
Usubun, trimis al lui Arpad —

159-
Utidava, loc. dacică — 63 uzii, trib
al pecenegilor — 196

Văczy, C. — 75
Vadiu, loc. — 48
Vadul Cumanilor (azi Comani), sat
— 198 [1]
Vadul Oii, loc. - 150, 218
Vadul Roşea, sat — 12
Vaida-Cămăraş, loc. — 228
Vaillant, A. — 206
Valahia - 192, 209, 271
Valea Albă, loc. — 183
Valea Anii-Ungureni, sat — 242
Valea Boului, loc. — 94
Valea Caselor, sat — 231
Valea Comancei, loc. — 200
Valea Jiului — 253
Valea lui Mihai, sat — 165
Valea Păcurii, loc. — 130
Valea Sării, sat — 152, 219, 230
Valea Stîlpului-Ungureni, sat —
211, 242
Valea Viei-Ungureni, sat — 211,
242
Valenciennes, de, Henry, cronicar
francez — 193
Valens, împărat — 163, 164, 170
Valentinianus, episcop — 144
Valerianus, împărat roman (254—
260) - 118
Valerius Niconis, chestor — 106
Valul moldovean — 47
valuri, lucrări de apărare militară
— 86, 90
Vama Buzăului — 234, 235
vandalii — 162, 163, 164
Vardar, rîu — 118, 187
Variaş, loc. — 233
Varna (Odessos) — 29, 34, 117,
136, 188, 192
Vasile, arhiepiscop în Tirnovo —
192
Vasile al II-lea (zis Bulgaroctonul),
împărat bizantin — 187, 189;
edictul lui - 187
Vasilevs theos, zeu numit astfel de
Platon — 69
Vasilievski, învăţat rus — 188
Vaslui - 14, 117, 200, 234
Vatra Dornei, loc. — 201, 280
Văcărel, loc. — 187
Vădastra, sat — 22, ceramica de la
~ 22
Vălenii de Munte, oraş — 90, 242
Vărădia, loc. - 50, 79, 86, 87, 94 j

castrul de la — 86, 87
Vătăşianu, Virgil, istoric al artei — 258
vecini (rumâni) — 121, 182, 216
Vedea, rîu — 90, 181
Velbujd, loc. — 268, 272; lupta dintre : bulgari şi sîrbi (1330) — 268, 272
Velcu, trimis al lui Arpad — 159
Venceslav, fiu al regelui Venceslav al Poloniei — 266
Veneţia — 232 veneţienii — 134, 225, 243, 246 Veria, loc. — 187
Verivoiu (Berivoiu), român din Larissa - 188
veteranus (veteranii) — 113; împroprietăriri ale — 113
Verbicioara, sat — 26; cultura tip ~ 20
Verbiţa, sat — 179, 231
Verdun, oraş — 39
Verobrittius (vicus Verobrittianus) — 112
Vespasian, împărat roman — 45
Vetilius Lucius, Gratus Iulianus — 116
Veţel, sat — 95
„Vexillatio Dacorum Parthica", trupă romană de cavalerie — 78
Vezina, locotenent al lui Decebal — 47 „Viaţa Sfîntului Dimitrie din Tesalonic", izvor istoric din sec. XII — 185
Vibantavarium, oraş celtic — 39
vicesima libertatis (vicesima manumis- sionis), dare pentru eliberarea sclavilor - 84
Vicina (azi Isaccea), oraş-port — 13, 136, 158, 161, 223, 225, 226, 232, 233, 235, 240, 246; numită şi Dicina — 134
victoalii, neam germanic — 163
Vicus Amlaidina — 97
Vicus Asbolodeina — 97
Vicus Casianum (Casianus) — 97
Vicus Ce[...J — 97
Vicus Celeris — 97
Vicus Clementianensis — 97
Vicus C[...] coss[...J — 97
Vicus Novus — 97
Vicus, Petra, Petrae — 97
Vicus Pirustarum — 82, 95
Vicus Quintionis (Quintio) — 97
Vicus Sardes — 97
Vicus Scenopesis — 97
Vicus Sc. [,..]ia — 97
Vicus Secundini — 97
Vicus Siribuendu — 97
Vicus Turris Muca [...] — 97
Vicus Val[...] — 97
Vicus Verobrittianus — 97
Vidin, oraş - 141, 173, 198, 211
Vidra, loc. - 22, 231
Viena — 116, 176
Viminacium, loc. (azi Costolaţ, pe malul sîrbesc) — 47. 178

vindelicii, din părţile sudice ale Germanici în cohortele din Dacia romană — 86
Vindobona (Viena) — 116
Virgiliu, poet — 110: „Eneida" lui ~ 110
Vistier, loc. — 136
Vistula, fluviu — 31, 32, 163, 178
Vişeu, rîu — 15, 161; cnezatul de pe valea — 214
Viteliu, comandant roman — 47
Vitruvius, scriitor antic — 147
Vitus (azi Vid), rîu — 118
Viza, pîrîu — 195
Vizăuţ, pîrîu — 195, 219
vizigoţii — 163, 165, 170, 171, 177, 181
Vîlcan, loc. — 87, 99, 234, 235; pasul ~ 87, 99, 234, 235
Vîlcea, judeţ - 67, 79, 101, 107, 215, 216, 253
Vîlceanu, Dumitru — 138, 155, 256, 258
Vîlcov, loc. — 136
Vîlsan, G., geograf — 18, 19
Vîrful lui I'etru, munte — 87; castrul de la - 87
Vîrteşcoi, sat — 117
Vîrţu, loc. — 87; castrul de la — 87
Vlad, nume — 179
Vlad de la Valea Albă — 183
Vlad Ţepcş, domn al Ţării Româneşti - 243
Vlad Vodă - 183
Vladimirul, oraş — 200
Vladislav I (Vlaicu Vodă) — 180, 234 Vlaha, sat — 132
vlahi - 17, 28, 114, 122, 133, 191, 192, 194, 212, 271; olahi - 122; prima ştire despre ~ 187; răscoala din Tesa- lia — 187; volohi — 137; din Balcani — 187; chervangii (cărăuşi) - 187
Vlahia - 187, 272; de Sus - 187; Mare - 187; Mică - 187
Vlahoklisura, loc. — 187
Vlaicu, nume — 180
Vlaicu Vodă (Vladislav I) — 234, 242, 251, 252
Vlaşca - 17, 64, 114, 146, 179 181, 215; provenienţa numelui — 17
Vlădeasa, munte — 11
Vlăsia - 13, 114, 146, 181, 182 218; codrul ~ 13, 181
Vodiţa mănăstir - 252
voievodate (ducate) — 157, 159 160, 184, 195, 196, 214, 220 222, 224, 228, 229, formare
Vlăhiţa, loc. — 132
lor — 157; din Banat cîrmuit de Glad — 195; din Crişana condus de Menumorut — 195; de la Cuezd
(Banat) — 229; din Transilvania condus de Gclu (Gelou) — 195; din regiunea Trotuş — 222
Voiteşti, sat — 223, 260
Voivodeni (Vaidahaza), sat — 229
Voivozi (Chiniz), sat — 229
Volga, fluviu — 188, 194, 200
Volhinia - 150, 222
volochii (valahii, volohii, bolohovenii) - 133, 222
Volovăţ, sat — 280 Vopiscus Flavius, biograf — 126, 127 Vranas, Alexios, general — 192 Vrancea - 13, 16, 71, 74, 152, 153, 170, 198, 210, 212, 219, 230, 231, 280 Vuia, Romul, etnograf — 283 Vulchi (Vîlcu), jude — 228
Vulpe, Alexandru, istoric — 75
Vulpe, Radu, istoric — 27, 56, 57, 58, 64, 74, 122, 123, 124, 125, 138, 204, 256
Vurpăr, sat — 252

Warthe, afluent al Oderului — 31
Weigand, G. — 207
Wendt, Heinz — 207 Wiesner, Joseph — 56

Winkler, Iudita — 57, 75
Withimer, rege al ostrogoţilor — 170 Wroclaw (Breslau), loc. — 201

Xenopol, A.D., istoric român — 76, 137, 206, 244

Zagoritz, C., colonel — 19, 123
Zagreb, loc. — 266
Zaharescu, Ecaterina — 254
Zalău, loc. — 159, 201
Zaldapa, loc. — 30, 97
Zalmodegicos, cîrmuitor al dacogeţilor - 36, 42
Zalmoxis, zeul dacilor — 66, 69, 70, 71, 109
Zâne, Gh., istoric român — 256
Zargidava, loc. dacică — 64
Zăbala, afluent al Putnei — 219
Zăganul, munte — 15
Zăvoi, sat — 94
Zeiller, J. — 145

Zeiss, Hans — 204
Zerna (Cerna) — 73
Zimnicea, loc. — 64, 99, 242; ~ sau Podul Şiştovului — 242
Zips, comitat — 223
Ziridava, loc. dacică — 63
Zisnudava, loc. — 80
Zlatarski, W.N., istoric bulgar — 206
Zlatna, loc. — 94, 178, 230 zlătarii — 101
Zopus, loc. — 273
Zopyrion, general macedonean, guvernator al Tracici pontice — 37
Zoticos, martir creştin — 144
Zulta, fiul lui Arpad — 159
Zurobara, Ioc. dacică — 63
Zusidava, loc. dacică — 63
Zutor, loc. — 87, 95; castrul de la — 87 Zyraxes, rege al dacilor — 46

CUPRINSUL

PREFAŢĂ 7-8

PĂMÎNTUL ROMÂNESC 9-19

însemnătatea mediului fizic în istorie 9. Pămîntul românesc *9.* Aşezarea70. înfăţişarea 77. Bogăţia 77. Pămîntul românesc în epoca istorică *12.* Influenţa pămîntului asupra istoriei noastre *15.* Bibliografie *18.*

STRĂVECHI AŞEZĂRI OMENEŞTI 20-27

Paleoliticul şi mezoliticul. *20.* Neoliticul 27. Bronzul *26.* Bibliografie *26.*

TRACII. DACII SAU GEŢII; ISTORIA LOR POLITICĂ.....28-58

Tracii. Dacii sau geţii *28.* Năvălirea sciţilor şi urmările ei *30.* Aşezările greceşti pe ţărmul de apus al Mării Negre *34.* Expediţia lui Alexandru cel Mare *36.* Dromihetes, primul rege însemnat al geţilor *37.* Năvălirea colţilor *39.* Marele rege Buerebista. Statul dac în culmea puterii *42.* Primele lupte cu romanii. Dapyx. Supunerea Daciei Pontice *45.* Decebal regele erou. Biruinţa asupra lui Domiţian *48.* Traian. Cele două războaie. Prăbuşirea statului dac *49.* Bibliografie *55.*

CIVILIZAŢIA ŞI CULTURA DACILOR SAU GEŢILOR.....59-75

înfăţişarea lor. îmbrăcămintea. îndeletnicirile *60.* Organizarea socială *62.* Limba. Religia. Arta *67.* Rolul dacilor în formarea poporului român *72.* Bibliografie *74.*

DACIA ROMANĂ 76-125

Hotarele şi populaţia. Persistenţa elementului autohton *76.* Organizarea administrativă *83.* Organizarea militară *85.*

Oraşele şi satele *91.* Drumurile *98.* Viaţa economică *100.* Viaţa socială. Colegiile *103.* Construcţiile. Apeducte, terme, amfiteatre *106.* Învăţământul *109.* Procesul de romanizare

în Dacia 777. Istoria politică a Daciei romane. Primele năvăliri 7 75. Părăsirea Daciei *118.* Rolul romanilor în formarea poporului român *119.* Bibliografie 722.

CONTINUITATEA DACO-ROMANILOR ÎN ŢINUTUL CARPATO-DANUBIAN 126-138

Cum trebuie înţeleasă părăsirea Daciei Traiane? *126.* Dovezi ale continuităţii populaţiei romanice în Transilvania, Muntenia, Moldova, Dobro- gea *128.* Concluzia *136.* Bibliografie *137.*

CREŞTINAREA DACO-ROMANILOR 139-145

Misionarii. Niceta din Remesiana 747..Caracterul latin al creştinismului românesc 742. Bibliografie 745.

ÎNDELETNICIRILE PRINCIPALE ALE ÎNAINTAŞILOR ÎN RĂSTIMPUL 275-1241.....146-155

Bibliografie 754.

PRIMELE FORMAŢIUNI POLITICE ROMÂNEŞTI 156-161

Comunităţile daco-romane şi româneşti înainte de întemeierea cnezatelor şi voievodatelor *156.* Primele formaţiuni politice româneşti în Transilvania *159.* Formaţiunile politice din Dobrogea *160.* Bibliografie *161.*

DACO-ROMANH, APOI ROMÂNII ÎN TIMPUL MIGRAŢIILOR.....162-207

Neamurile germanice *162.* Sarmaţii *166.* Hunii *166.* Gepizii şi avarii 772. „Torna, torna, fratre" *176.* Slavii 777. Efectele aşezării slavilor la sud de Dunăre. *Vlahii* din Peninsulă Balcanică *186.* Bulgarii *188.* Răscoala *vlahilor* şi bulgarilor. Statul asaneştilor *190.* Ungurii *194.* Pecenegii şi cumanii *196.* Tătarii *199.* Marea invazie din 1241 *200.* Bibliografie *204.*

ROMÂNII ÎN SECOLUL AL XIII-LEA 208-258

Banatul de Severin *209.* Loviştea *209.* Posesiunile Cavalerilor Teutoni *210.* Episcopatul cumanilor 277. Românii în Oltenia şi Muntenia la 1247 272. Românii din Moldova *219.* Românii din Dobrogea 225. Românii din Transilvania 227. Viaţa economică *229.* Tîrguri sau oraşe *236.* Alcătuirile sociale 247. Viaţa religioasă şi culturală. Ctitorii 257. Bibliografie 254.

ÎNTEMEIEREA ŢĂRII ROMÂNEŞTI ŞI A MOLDOVEI.....262-287

Elemente comune şi de diferenţiere *259.* întemeierea Ţării Româneşti. Prima încercare, sub Litovoi. Tihomir *261.* Basarab întemeietorul *265.* Relaţiile cu Ungaria. Războiul din 1330. Ţara Românească independentă *267.* Basarab şi

Basarabia. Relaţiile cu bulgarii 277. Propaganda catolică 272. Ctitoriile lui Basarab. Personalitatea lui *273.* întemeierea Moldovei. Prima fază, sub Dragoş 274. Bogdan descălecătorul. întemeierea statului moldovean independent *276.* Bibliografie *282.*

LISTA ABREVIERILOR 284-285

INDICE GENERAI.....286-333

TEHNOREDACTOR : FLORICA WEIDLE

COLI DE TIPAR 21. PAG. PLANŞE 84.
TIRAJUL: 42 000 (21 000 + 21 000) EX. BUN DE TIPAR: 27.08.1975

TIPARUL EXECUTAT SUB COM. NR. 50 358
LA COMBINATUL POLIGRAFIC ..CASA SCÎNTEII", BUCUREŞTI — REPUBLICA SOCIALISTA ROMANIA

K

CONSTANTIN G GIURESCU
DINU C GIURESCU

ISTORIA ROMÂNILOR

1